

**UNIwersYTET KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ
W KRAKOWIE**

**SZKOŁA DOKTORSKA
DYSCYPLINA: HISTORIA**

mgr Klaudia Rams

ROZPRAWA DOKTORSKA

**Spoleczne, polityczne i gospodarcze aspekty rozwoju turystyki w polskich Beskidach
Zachodnich w latach 1918–1939**

Promotor: prof. dr hab. Mariusz Wołos

Kraków 2026

**UNIVERSITY OF THE NATIONAL EDUCATION COMMISSION,
KRAKÓW**

DOCTORAL SCHOOL

DISCIPLINE: HISTORY

Klaudia Rams

DOCTORAL DISSERTATION

**The social, political and economic aspects of tourism development in the Polish
Western Beskids in the period 1918–1939**

Supervisor: prof. dr hab. Mariusz Wołos

Kraków 2026

Spis treści

Streszczenie.....	4
Summary.....	6
Wprowadzenie.....	8
Rozdział 1. Charakterystyka regionu	30
1.1. Środowisko geograficzne.....	30
1.2. Podział regionalny Beskidów Zachodnich.....	59
1.3. Podział terytorialno-administracyjny Beskidów Zachodnich.....	89
1.4. Obszar badań w literaturze turystycznej i krajoznawczej okresu międzywojennego	100
Rozdział 2. Formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki w Beskidach Zachodnich	121
2.1. Działalność w zakresie rozwoju turystyki górskiej	121
2.2. Działalność w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-lotniskowego.....	204
2.3. Działania i projekty w zakresie ochrony przyrody	245
2.4. Promocja turystyki w Beskidach Zachodnich.....	281
Rozdział 3. Infrastruktura i usługi turystyczne	321
3.1. Infrastruktura komunikacyjna.....	321
3.2. Infrastruktura uzdrowiskowa i lotniskowa.....	375
3.3. Przemysł noclegowy i gastronomiczny	411
3.4. Usługi turystyczne	446
Rozdział 4. Analiza recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich	473
4.1. Turystyka wypoczynkowo-zdrowotna i kwalifikowana	473
4.2. Turystyka młodzieżowa	521
Zakończenie	563

Spis ilustracji, map, rysunków, tabel i wykresów	576
Ilustracje.....	576
Mapy	577
Rysunki	579
Tabele	579
Wykres	581
Wykaz źródeł i opracowań	584
Archiwa i zespoły archiwalne	584
Źródła drukowane	585
Prasa	590
Opracowania	591
Netografia	598

Streszczenie

Zakres tematyczny rozprawy doktorskiej koncentruje się na zagadnieniach społecznych, politycznych oraz gospodarczych przedwojennej turystyki w granicach turystycznych polskich Beskidów Zachodnich. Jako punkt odniesienia dla realizacji założeń, które ujęto w analizie badawczej, wykorzystany został obszar wyznaczony przez Mieczysława Orłowicza; w ramach koncepcji podziału regionalnego Karpat Polskich z punktu widzenia turystycznego (1938 r.). Z kolei przedział chronologiczny dysertacji obejmuje lata 1918–1939; kiedy to w odrodzonej Rzeczypospolitej kształtowały się podstawy krajowej turystyki.

Jeżeli chodzi o główny cel powstania niniejszej dysertacji, należało do niego ukazanie wielowymiarowego charakteru omawianego zjawiska. W związku z tym omówiono działalność prowadzoną przez organy i instytucje oświaty, która obejmowała organizację kolonii i obozów adresowanych do młodzieży. Ponadto uwzględnione zostały ważniejsze inicjatywy realizowane przez państwo i liczne organizacje wspierające ruch turystyczny. Oprócz rozwiązań prawnych, wskazano szeroki zakres działalności ukierunkowanej na zagospodarowanie turystyczne, które przejawiało się zarówno w rozbudowie elementów infrastruktury, jak i planach inwestycyjnych. Istotną częścią rozprawy była analiza frekwencji turystycznej w Beskidach Zachodnich, która stanowiła także próbę nakreślenia charakteru realizowanych podróży oraz stopień atrakcyjności poszczególnych regionów górskich.

Struktura niniejszej rozprawy składa się z czterech rozdziałów, które zostały podzielone na podrozdziały. Rozdział 1., *Charakterystyka regionu*, stanowi teoretyczne wprowadzenie do tematyki dysertacji. Zawarto w nim informacje na temat uwarunkowań geograficznych obszaru badań, a także koncepcji regionalizacyjnych, podziału administracyjnego oraz wybranych przykładów literatury turystycznej i krajoznawczej okresu przedwojennego. W treści rozdziału 2., *Formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki w Beskidach Zachodnich*, omówione zostały inicjatywy w zakresie rozwoju poszczególnych form turystyki, koncepcje usprawnienia przemysłu turystycznego, działania i projekty związane z ochroną przyrody, a także metody i narzędzia promocji turystycznej Beskidów Zachodnich. W nawiązaniu do kluczowych założeń rozdziału 3., *Infrastruktura i usługi turystyczne*, skupiały się one na przedstawieniu najbardziej istotnych elementów zagospodarowania turystycznego, do którego zaliczały się: dostępność komunikacyjna, urządzenia oraz obiekty zlokalizowane

na terenie letnisk i uzdrowisk, a także obiekty noclegowe i gastronomiczne. Zagadnieniem, które zostało omówione w treści rozdziału był rozwój wybranych sektorów obsługi ruchu turystycznego, do którego należało również szkolnictwo turystyczne. Rozdział 4., *Analiza recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich*, powstał w celu ukazania sposobów monitorowania ruchu turystycznego na badanym obszarze. Brak podstaw metodologicznych umożliwił jedynie częściową realizację wspomnianego założenia.

Niniejsza rozprawa doktorska powstała z uwagi na trudności w dostępie do naukowych opracowań, które w sposób kompleksowych omawiają zagadnienia rozwoju turystyki na terenie regionów górskich w przedwojennej Polsce. Wieloaspektowy charakter tego zagadnienia, które ma swoje uzasadnienie w szerokim zasobie materiałów źródłowych, może stanowić decydujący impuls dla środowiska naukowców do zrezygnowania z perspektywy prowadzenia wnikliwych i wieloletnich badań. Z drugiej strony możliwości wyczerpania tematu, na łamach jednej pracy są mocno ograniczone. W związku z tym dysertacja stanowi próbę nakreślenia historii rozwoju przedwojennej turystyki w granicach polskich Beskidów Zachodnich i należy ją traktować jako punkt odniesienia do realizacji pogłębionych badań.

Summary

The dissertation focuses on social, political and economic issues related to interwar tourism within the tourist boundaries of the Polish Western Beskids. The area marked out by Mieczysław Orłowicz was used as a reference point of the implementation of the assumptions included in the research analysis; as part of the concept of a regional division of the Polish Carpathians from the viewpoint of tourism (1938). The chronological frame of the dissertation covers the period from 1918 to 1939, when the foundations of the country's tourism industry were being laid under the independent Republic of Poland.

As for the main purpose of this dissertation, included highlighting the multidimensional aspects of the phenomenon that is the subject of the research. In this regard, the activities carried out by the educational authorities and institutions were discussed, which included the organizing summer camps for young people. In addition, important initiatives implemented by the government and numerous organizations supporting tourism have been taken into account. As well as the legislative solutions, a wide range of activities focused on tourism development were identified, which was reflected both in the expansion of infrastructure elements and in investment plans. An important part of the dissertation was the analysis of tourist attendance in the Western Beskids, which also constituted an attempt to outline the type of tourism and the attractiveness of particular mountain regions.

The structure of this dissertation consists of four chapters, which have been divided into subchapters. Chapter 1., *Characteristic of the region*, provides a theoretical introduction to the dissertation theme. It contains information on the geographical conditions of the research area, as well as the regionalization concepts, administrative division, and selected examples of pre-war tourist and sightseeing literature. Chapter 2., *Forms of interventionism by governmental and non-governmental bodies in the development of tourism in the Western Beskids*, discusses initiatives for the development of particular forms of tourism, concepts for improving the tourism industry, activities and projects related to nature protection, as well as the methods and tools used to promote tourism in the Western Beskids. In reference to the key assumptions of Chapter 3., *Tourism Infrastructure and Services*, aimed to present the most important elements of tourism development, which included: transport accessibility, facilities and buildings located in the area of summer resorts and health resorts, as well as accommodation and catering facilities. Another issue discussed in this chapter was the development of selected sectors of tourism

services, which also included tourism education. Chapter 4., *Analysis of tourist reception in the Western Beskids*, was written to presents methods of monitoring tourist movement in the studied area. No methodological basis was available, which meant that this objective could only be partially achived.

The presented doctoral dissertation was written due to the difficulty in accessing scientific studies that comprehensively discuss the issues of tourism development in mountain regions in pre-war Poland. The multifaceted approach to this issue, which is grounded in a wide range of source materials, may be a decisive factor in encouraging the scientific community to abandon the prospect of conducting in-depth, long-term research. On the other hand, the possibilities of completnig the study within the scope of a single work are very limited. Therefore, this dissertation in an attempt to outline the history of pre-war touism within the Polish Western Beskids and should be considered as a reference point for further in-depth research.

Wprowadzenie

W niedawno wydanej pracy, *Karpaty. Opowieść o pewnych górach* (2025 r.), autorstwa Macieja Janowskiego, wskazana została różnica pomiędzy historiografią Karpat oraz państwa. Historia przywołanego łańcucha górskiego to opowieść, w której nie ma obszaru centralnego. Jednym z determinantów takiego stanu rzeczy jest brak kompatybilności pomiędzy granicami Karpat a obszarami granicznymi państw oraz narodów i grup etnicznych. Do znaczących rozbieżności należy także wykorzystanie informacji na temat ukształtowania badanego obszaru. W odniesieniu do historii kraju zagadnienie to stanowi kwestię drugorzędą. Nie można powiedzieć tego samego o Karpatach, w przypadku których struktura powierzchni jest fundamentalnym wyróżnikiem, charakteryzującym dany region¹.

W kontekście pojęcia „granica” na szczególną uwagę zasługuje znaczenie tego terminu w badaniach geograficznych. Należy uwzględnić, że granice są istotnymi punktami odniesienia zarówno w określeniu obszaru stanowiącego przedmiot badań, jak i rozgraniczeniu jego części. Jeżeli chodzi o ogólną definicję granicy, to uznaje się ją za linię albo strefę, wykorzystywaną m.in. w celu dokonania podziału danego obszaru. Ze względu na szeroki zakres tematyczny – który ma swoje zastosowanie w językach naukowym i potocznym – możemy wyróżnić granice: sztuczne oraz naturalne, przyrodnicze, administracyjne, kulturowe, historyczne, polityczne czy też ekonomiczne. W geografii pojęcie to odgrywa szczególnie istotną rolę, gdyż używa się go nie tylko w odniesieniu do rozgraniczenia terenu państwa, ale granice są również kluczowym elementem przestrzeni i mają swoje zastosowanie w badaniach nad geografą człowieka, a także geografą fizyczną².

Z perspektywy prawno-administracyjnej rozróżnia się dwa główne typy granic, wśród których występują granice: formalne i nieformalne. Pierwsza z kategorii reprezentowana jest przez obszary posiadające zunifikowane regulacje prawne, administracyjne i polityczne. Poza tym granice formalne mogą posiadać tylko i wyłącznie charakter liniowy, a każde odstępstwo od tego założenia musiałoby się wiązać z koniecznością występowania tzw. stref niczych. Na ich terenie nie obowiązywałyby

¹ M. Janowski, *Karpaty. Opowieść o pewnych górach*, Kraków 2025, s. 12.

² J. Bański, *Granice w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji*, „Przegląd Geograficzny”, 2010, 82(4), s. 489.

normy prawne oraz inne regulacje, które zostały wprowadzone na szczeblach: krajowych, regionalnych i lokalnych³.

Kolejna z uwzględnionych kategorii charakteryzuje obszary, które spełniają poprawne wymogi różnicujące. Granice nieformalne – określane również mianem „wirtualnych” – mogą być wyznaczane zarówno liniowo, jak i strefowo. Jednym z przykładów takiego rozgraniczenia danego obszaru są granice regionów ekonomicznych i według przyjętego schematu prowadzi się je przeważnie wzdłuż granicy państwowej lub administracyjnej. Z kolei przewodnią funkcją granic nieformalnych jest wyznaczenie, istniejącego albo kształtującego się w naszym umyśle, obszaru – którego nie ma w rzeczywistości. Jeżeli chodzi o ich zasięg, kształt i charakter to jest on zależny od ustaleń środowiska osób specjalizujących się w danej dziedzinie. Większość takich granic wyróżnia się przebiegiem strefowym i należą do nich m.in.: granice stref klimatycznych, podmiejskich, cywilizacyjne czy też granice jednostek fizycznogeograficznych⁴.

Znaczącymi determinantami w klasyfikacji omówionych przykładów są: arbitralność i jednoznaczność – w przypadku granic formalnych, a także zróżnicowany stopień „ostrości” – jeśli chodzi o granice nieformalne. Jako przykład drugiej z uwzględnionej kategorii, należy uwzględnić granice pomiędzy tzw. Wschodem a Zachodem; które powstawały w oparciu o koncepcje szerokiego grona autorów. Charakteryzowały się one zróżnicowanym przebiegiem, w wyniku czego tworzyła się rozległa strefa z całymi regionami. W odniesieniu do wschodnich peryferii Europy zwrócono uwagę na analogiczną sytuację, wynikającą z uwarunkowań historycznych, kiedy – w zależności od okresu – wchodziły one na terytorium Azji lub ulegały naporowi ze Wschodu.

Niebagatelne znaczenie dla charakteru granic ma ich podział na: sztuczne oraz naturalne (m.in. fizjograficzne). Według definicji Whisperwill’a Boggsa, granicami naturalnymi należy określić linie, które są wyznaczone czynnikami przyrodniczymi. Zaliczają się do nich łańcuchy górskie, rzeki czy też linie brzegowe i dominuje w nich charakter morfologiczny⁵. Oznacza to, że za podstawę dla istnienia takich granic trzeba uznać elementy posiadające genezę naturalną lub linie, które w sposób wyraźny zarysowują się w terenie. Jeżeli chodzi o granice sztuczne są one wytworem człowieka, a wyznaczają

³ Ibidem, s. 493-494.

⁴ Ibidem.

⁵ W.S. Boggs, *International Boundaries. A study of Boundary Functions and Problems*, New York 1940, s. 23.

je cechy poza przyrodnicze – w związku z czym ich przebieg nie jest kompatybilny z uwarunkowaniami fizycznogeograficznymi⁶.

Zasadniczym impulsem do przywołania omówionych powyżej zagadnień jest tematyka niniejszej rozprawy, która koncentruje się na jednym z łańcuchów górskich – zlokalizowanych w granicach Polski. Należy również uwzględnić, że obszar ten jest rozpatrywany przez pryzmat międzywojennej koncepcji regionalizacji turystycznej Karpat Polskich, opracowanej przez Mieczysława Orłowicza. Ukazała się ona w „Komunikatach Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, wydanych w 1938 r. Pomimo tego, że tytuł dysertacji nie zawiera sprecyzowanego zasięgu terytorialnego Beskidów Zachodnich, w trakcie badań realizowanych przez autorkę pracy, skupiono się na całym obszarze wspomnianego łańcucha górskiego. Jako punkt odniesienia do znanej nam współcześnie regionalizacji geograficznej posłużył dorobek naukowy prof. Jerzego Kondrackiego⁷.

Odpowiedzią na zakres przestrzenny przygotowanej rozprawy doktorskiej będą słowa, które Orłowicz zawarł we wstępie artykułu *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego*:

„Nomenklatura poszczególnych grup górskich i pasm górskich jest jeszcze niezupełnie ustalona, ich granice w wielu wypadkach są trudne do ścisłego określenia. To co jest granicą geograficzną, często nie jest granicą turystyczną. (...) Na wstępie zaznaczam, że dla turystów decydującym czynnikiem dla przydziału pewnych szczytów i grup górskich do danego pasma jest przede wszystkim charakter krajobrazu, wygląd lasów i roślinności, stromość stoków, stosunki komunikacyjne, możliwości narciarskie, stosunki etnograficzne, itp. Należy pamiętać, że nie we wszystkich szczegółach podział turystyczny opowiada podziałowi naukowemu”⁸.

Informacje zamieszczone powyżej wskazują, że punktem odniesienia do prowadzonej analizy badawczej były granice turystyczne polskich Beskidów Zachodnich. Wśród czynników, które zostały wykorzystane przez Orłowicza w opracowaniu wspomnianej koncepcji, znalazły się m.in.: elementy krajobrazu naturalnego (rzeki, przełęcze, kotliny, grzbiety górskie), a także infrastruktura komunikacyjna (sieć połączeń drogowych i kolejowych). Jako część Beskidów Zachodnich autor uwzględnił Pieniny, które pomimo odmiennego charakteru były obszarem stosunkowo niewielkim. Przełożyło

⁶ J. Bański, op. cit., s. 495-496.

⁷ W pracy wykorzystana została m.in. publikacja zatytułowana *Geografia regionalna Polski* (1998 r.), w której autor odniósł się także do regionalizacji fizycznogeograficznej Karpat Polskich. Uwzględniona tematyka została szerzej omówiona w treści pierwszego rozdziału *Charakterystyka regionu* (1) – podrozdział 1.1. *Środowisko geograficzne*, s. 33-62.

⁸ M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1938, z. 4, s. 3-4.

się to na konieczność przydzielenia tego regionu do innego łańcucha górskiego. W granicach turystycznych Beskidów Zachodnich znalazło się Zakopane, które z uwagi na silny związek tego ośrodka z Tatrami nie zostało szerzej omówione na łamach niniejszej rozprawy. Należy również uwzględnić, że na etapie realizowanych badań zwrócono uwagę na konieczność wskazania ośrodków zlokalizowanych poza wyznaczonymi przez autora granicami Beskidów Zachodnich. Wynikało to z silnego związku tych obszarów z omawianym terenem oraz ich znaczenia dla rozwoju turystyki w Beskidach Zachodnich. Były to przeważnie tzw. punkty wypadowe w góry, które posiadały odpowiednie zagospodarowanie turystyczne – w postaci infrastruktury komunikacyjnej, noclegowej i gastronomicznej.

Niniejsza rozprawa stanowi naukową próbę ukazania problemu badawczego, zawartego w tytule dysertacji. Jeżeli chodzi o obszar badań, obejmował on przywołane granice Beskidów Zachodnich – które zostały wyznaczone z myślą o turystach. Ze względu na złożony charakter turystyki – postrzeganej przez pryzmat aspektów: społecznych, politycznych i gospodarczych – w pracy wykorzystano szeroki zasób dostępnych materiałów źródłowych. Pomimo tego, że wyraźnie zaakcentowano cezury czasowe, które skupiały się na latach 1918–1939, w kilku przypadkach posłużono się metodą retrospektywną; aby nakreślić pewne zjawiska w szerszym kontekście historycznym⁹.

Jednym z głównych celów badawczych było przedstawienie zagadnień związanych ze społecznymi funkcjami turystyki. Należała do nich działalność oświatowa, którą prowadziły krajowe placówki edukacyjne i była ukierunkowana na krzewienie idei krajoznawstwa, a także turystyki wśród młodzieży szkolnej. Niebagatelny udział w tych działaniach przypadł Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, która została utworzona w marcu 1927 r. i posiadała swoją siedzibę w Krakowie. Rezultatem tego założenia była jedna hipoteza badawcza, mająca swoje podstawy w kwerendach, które przeprowadzono we Lwowie. Dodatkowo prowadzone były poszukiwania spuścizny po założycielu Komisji, którym był Leopold Węgrzynowicz. Nie przyniosły one jednak oczekiwanych rezultatów, ponieważ nie pozostawiono żadnych informacji wskazujących na istnienie takich materiałów i nie podano dokładnego miejsca ich przetrzymywania.

⁹ Przykładem wyjścia poza ustalone ramy czasowe było przedstawienie okoliczności powstania PTT, które uchodzi za najstarszą organizację turystyczną na ziemiach polskich (rok powstania 1873). W ten sposób zmierzano ukazać idee przyświecające działalności wspomnianej organizacji, które były kontynuowane w okresie przedwojennym. Zob. 2.1. *Działalność w zakresie rozwoju turystyki górskiej*, s. 124–207.

Postawioną hipotezą badawczą było założenie, że działalność Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej z okręgów krakowskiego i śląskiego dotyczyła organizacji wycieczek, obozów i kolonii w Beskidach Zachodnich. Narzędziem do analizy badawczej miała być metoda *per analogiam*, polegająca na wnioskowaniu w oparciu o materiały źródłowe, które uzyskano z kwerendy lwowskiej. Jeśli chodzi o zasób wspomnianych źródeł archiwalnych, to obejmował on zakres działalności Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej z okręgu lwowskiego¹⁰. Natomiast w toku analizy wspomnianych materiałów nie udało się odnaleźć informacji potwierdzających założenia ujęte w hipotezie badawczej. Z kolei brak dotarcia do spuścizny po Węgrzynowiczu dodatkowo przekreślił szanse na uzyskanie odpowiedzi z innego źródła.

W badaniach wykorzystano materiały statystyczne, uzyskane w trakcie prowadzonych kwerend. Szczególne znaczenie miały dane z informacjami na temat frekwencji turystycznej w polskich Beskidach Zachodnich. Pierwotnym założeniem badawczym była analiza ruchu turystycznego wśród kuracjuszy, letników i turystów górskich oraz młodzieży szkolnej, harcerzy¹¹ i uczestników akcji obozowych, które organizowane były przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego¹². Z kolei charakter zebranych materiałów źródłowych wskazał na konieczność przygotowania zestawień statystycznych również dla elementów infrastruktury i sektora usług turystycznych (obiektów noclegowych, inwestycji ukierunkowanych na rozbudowę komunikacji, obciążeń podatkowych dla przedsiębiorców). W analizie badawczej wykorzystane zostały zarówno materiały źródłowe z kwerend archiwalnych, jak i dane z opracowań. Ze względu na brak naukowych podstaw dla przedwojennych badań statystycznych, które dotyczyły zagadnień rozwoju krajowej turystyki, cennym źródłem informacji okazały się artykuły zamieszczone na łamach „Komunikatów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Poza metodą statystyczną, w badaniach odniesiono się do metody porównawczej – która znalazła swoje

¹⁰ Zob. Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів (dalej: ЦДІАЛ), Полське краєзнавче товариство Львівське відділення, ф. 535.

¹¹ Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego (dalej: AZHP), sygn. 2/76/3.10/1608, *Wykaz kursów i obozów organizowanych przez Główną Kwaterę Harcerzy w okresie letnim od 16 czerwca do 15-go września 1936 roku*.

¹² Zob. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie (dalej: CAW-WBH), Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (dalej: PUWFiPW), sygn. I.300.69.239, *Wykaz obozów i kursów w.f. i p.w. zastępczych, objętych planem szkolenia P.U.W.F. i P.W. i organizowanych centralnie na okres zimowy od dn. 16.12.36 do 15.IV.1937 r.*

szerokie zastosowanie m.in. u Tadeusza Chorabika¹³ i Tadeusza Wilgata¹⁴. Wykorzystano ją w celu przeprowadzenia analizy frekwencji turystycznej oraz zagospodarowania turystycznego na terenie powiatów, które były zlokalizowane w województwach: krakowskim i śląskim.

Turystyka w przedwojennej Polsce miała także pełnić funkcje polityczne, wśród których znalazły się wszelkie formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych. Należały do nich m.in.: systemowe rozwiązania, tzw. propaganda turystyczna – czyli promocja turystyki z wykorzystaniem środków masowego przekazu lub poprzez tworzenie specjalnych struktur wspierających lokalną turystykę, a także działania ukierunkowane na ochronę przyrody. Jeżeli chodzi o turystykę górską, to postawiona hipoteza badawcza zakładała, że uregulowanie ruchu turystycznego w Beskidach Zachodnich, na mocy bilateralnej umowy międzynarodowej z dnia 30 maja 1925 r. (tzw. konwencji turystycznej pomiędzy Polską a Czechosłowacją), przyniosło wiele korzyści.

Kolejna z hipotez badawczych nawiązywała do działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody (PROP-u). Do czołowych postaci, które były związane ze wspomnianą organizacją, należeli profesorowie: Władysław Szafer i Walery Goetel. Działania PROP-u koncentrowały się na utworzeniu rezerwatów, a także parków narodowych; które obejmowały swoim zasięgiem m.in. turystyczne granice Beskidów Zachodnich (według podziału M. Orłowicza).

Niewątpliwie istotnym aspektem, który stanowił punkt odniesienia do przygotowania hipotezy badawczej, były stosunki własnościowe obszarów wymagających wdrożenia ochrony prawnej. Rosnąca świadomość o potencjale turystycznym takich gruntów przekładała się na trudności w tworzeniu rezerwatów i parków narodowych. Konsekwencją aspiracji właścicieli była niekontrolowana budowa różnych elementów infrastruktury turystycznej (w tym obiektów noclegowych¹⁵ i gastronomicznych¹⁶).

¹³ Zob. T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-lotniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 6, Kraków 1938; Idem, *Sezon letni w ruchu uzdrowiskowo-lotniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 15, Kraków 1939.

¹⁴ Zob. T. Wilgat, *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 22, Kraków 1939.

¹⁵ Zob. Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (dalej: APANiPAU), Państwowa Rada Ochrony Przyrody (dalej: PROP), sygn. KI-6,89, *Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie udzielenia koncesji na budowę letniego schroniska na przełęczy Jałowieckiej pod Babią Górą; z dnia 17 maja 1934*.

¹⁶ Zob. ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-154, *Pismo ZG PTT do Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Spraw Ochrony Przyrody; z dnia 5 września 1936 r.*

Trzecia ważna funkcja przedwojennej turystyki była związana z zagadnieniami gospodarczymi. Temat ten zostały szeroko omówiony na łamach niniejszej rozprawy. Wśród bardziej istotnych aspektów znalazł się przemysł uzdrowiskowo-lotniskowy; co stanowiło znaczący punkt odniesienia do opracowania kwestii uwarunkowań rozwoju tego sektora turystyki. Ponadto w zamyśle pracy uwzględnione zostały osiągnięcia na polu rozbudowy infrastruktury komunikacyjnej i turystycznej, które zaplanowano lub zrealizowano w ramach zagospodarowania turystycznego Beskidów Zachodnich¹⁷. W związku z tym opracowane zostały dwie hipotezy badawcze.

Pierwsza z nich dotyczyła znaczącego potencjału badanego obszaru górskiego, którego wyrazem była intensyfikacja ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego. Zgodnie z przyjętą hipotezą, miało to stanowić ważny kierunek rozwoju wspomnianej gałęzi, postrzeganej przez pryzmat sektora gospodarczego¹⁸.

Jeżeli chodzi o zakres przedmiotowy badań to obejmował on inwestycje, które były ukierunkowane na usprawnienie ruchu turystycznego. W tym kontekście można przywołać rozbudowę infrastruktury dla uprawiania turystyki górskiej – co należało do ważniejszych obowiązków Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, a także – działającej z jej ramienia – Międzyoddziałowej Komisji Zachodniobeskidzkiej. Ta ostatnia składała się z dwóch Podkomisji, do której należały poszczególne oddziały PTT¹⁹. Z uwagi na znaczący potencjał turystyczny województwa krakowskiego i coraz silniejsze zapotrzebowanie na realizację prac inwestycyjnych, powołany został Komitet Koordynacyjny dla Spraw Turystyki Województwa Krakowskiego (dalej: KKSTWKr). W 1938 r. przygotował on *Plan gospodarczo-turystyczny*, w którym znalazły się m.in. rozmaite koncepcje związane z zagospodarowaniem turystycznym obszaru Beskidów Zachodnich²⁰.

W badaniach nad funkcjami politycznymi i gospodarczymi turystyki dominujący udział przypadł metodzie indukcyjnej. Jedynie w przypadku dokonywania analizy danych

¹⁷ Zob. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem (dalej: AMTZ), Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (dalej: PTT), sygn. AR/NO/295, *Pismo Wydziału Powiatowego w Nowym Targu do Wydziału Turystyki Min. Kom.; z dnia 27 sierpnia 1937 r.*

¹⁸ Zob. H. Mianowski, *Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Rozważania na czasie*, Kraków 1934.

¹⁹ Zob. Centralne Archiwum Turystyki Górskiej Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie (dalej: CATG PTTK), Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka (dalej: MKZB), nr teczki: 11.5.2, *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego w Rabce, dnia 1/V.1937 r. w lokalu Oddziału P.T.T.*, s. 7-8.

²⁰ Zob. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie. I. Akta prezydialne 1862–1939 (dalej: IPHKr), sygn. 29/318/1.6/73 (dalej: I 73), *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938.

liczbowych wykorzystano metodę statystyczną oraz porównawczą; które były wyrażane za pośrednictwem tabel i wykresów. Z kolei niebagatelne znaczenie dla realizacji założeń ujętych w rozprawie miało zastosowanie metody geograficznej; na co decydujący wpływ miał zarówno charakter dysertacji, jak i konieczności posługiwania się mapami. Stanowiły one kluczowe narzędzia w zakresie wizualizacji zagadnień fizycznogeograficznych, administracyjnych, gospodarczych (w tym przypadku chodziło o rozwój przemysłu turystycznego), czy też komunikacyjnych. Jeśli chodzi o specyfikę zamieszczonych map, to niektóre z nich były częścią zasobu archiwalnego lub załącznikami opracowań. Na potrzeby niniejszej dysertacji przygotowano także mapy orientacyjne, które dostosowano do jej przewodniej tematyki. W tym miejscu chciałabym złożyć serdeczne podziękowania dr. Piotrowi Sadowskiemu, który jest autorem wspomnianych materiałów kartograficznych.

Realizacja kwerend archiwalnych i bibliotecznych objęła swoim zasięgiem dwadzieścia instytucji. Natomiast selekcja zgromadzonych materiałów źródłowych opierała się na analizie jakościowej, dla której znaczącym punktem odniesienia była metoda indukcyjna. W nawiązaniu do zakresu wykorzystania udostępnionych źródeł, najbardziej owocne wyniki badań uzyskano z kwerend w następujących instytucjach: Centralnego Archiwum Turystyki Górskiej Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie (CATG PTTK), Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem (AMTZ), Archiwum Narodowego w Krakowie (ANK) i Oddziału wspomnianej instytucji w Nowym Sączu (ANK NS), Archiwum Państwowego w Katowicach (APKat) oraz jego Oddziału w Bielsku-Białej (APKat BB). Ponadto cennych informacji, które skupiały się na działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody (PROP), dostarczyły źródła z zasobów Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (APANiPAU).

Istotny wkład w opracowanie merytoryczne dysertacji miały kwerendy przeprowadzone w Warszawie, a w szczególności należy do nich zaliczyć: Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie (CAW-WBH). W mniejszym stopniu wykorzystane zostały materiały źródłowe, które uzyskano z Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (APAN), w którym znajduje się obszerna spuścizna po Mieczysławie Orłowiczu, licząca ponad 600

jednostek²¹. Poza uwzględnionymi instytucjami podjęto próbę realizacji kwerendy w Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego (AGUS). Nie przyniosła ona jednak oczekiwanych rezultatów ze względu na skomplikowaną politykę udostępniania materiałów, zawierających dane personalne, które objęte są „tajemnicą statystyczną”.

Zakres przeprowadzonych kwerend bibliotecznych koncentrował się na instytucjach krajowych, do których należały: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Biblioteka Narodowa w Warszawie, a także Biblioteka Geograficzno-Biologiczna Instytutu Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Ponadto kwerendy zrealizowano równolegle z gromadzeniem źródeł archiwalnych, w Centralnym Ośrodku Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie i Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. Skorzystano również z zasobów Ośrodka Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego w Zakopanem. Przydatnych dla pracy materiałów dostarczyła kwerenda w Bibliotece GUS-u w Warszawie.

W odniesieniu do struktury pracy, składa się ona z czterech rozdziałów; z których rozdziały od 1 do 3 posiadają po cztery podrozdziały, a rozdział 4 został podzielony na dwa podrozdziały.

Pierwszy rozdział nosi tytuł *Charakterystyka regionu* i omówiono w nim zagadnienia koncentrujące się na środowisku geograficznym (*1.1. Środowisko geograficzne*). W związku z tym założeniem przedstawione zostały kwestie dotyczące: budowy geologicznej Beskidów Zachodnich, ukształtowania terenu badanego łańcucha górskiego, a także stosunki hydrograficzne, klimatyczne, świat roślin i zwierząt oraz działania ukierunkowane na ochronę przyrody. W tym przypadku uwzględnione zostały również Pieniny, które według regionalizacji Orłowicza, postrzegane były jako część obszaru stanowiącego punkt odniesienia dla badań. Do zakresu wykorzystanej literatury przedmiotu należały głównie prace geograficzne takich autorów, jak m.in.: Jerzy Kondracki²², Mieczysław Klimaszewski²³ oraz Jadwiga Warszyńska²⁴. Następny podrozdział, *1.2. Podział regionalny Beskidów Zachodnich*, nakreślił charakter różnych koncepcji podziału regionalnego badanego obszaru górskiego. Omówione zostały motywy opracowania regionalizacji turystycznej, a także przywołano najważniejsze

²¹ Zob. J. Arvaniti, A. Chodkowska, H. Krajewska, et. al. (red.), *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk* nr 57, Warszawa 2016, s. 14.

²² J. Kondracki, op. cit.

²³ M. Klimaszewski, L. Starkel, *Karpaty Polskie*, w: *Geomorfologia Polski. Polska Południowa. Góry i wyżyny*, M. Klimaszewski (red.), t. 1, Warszawa 1972.

²⁴ J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Kraków 1995.

międzywojenne postaci związane z tą inicjatywą, do których – poza Mieczysławem Orłowiczem – należeli: Kazimierz Sosnowski²⁵, Walery Goetel oraz Stanisław Leszczycki²⁶. W podrozdziale przedstawiony został również zasięg regionalny wspomnianego łańcucha górskiego – zgodnie z przedwojenną koncepcją regionalizacji turystycznej Beskidów Zachodnich, autorstwa Orłowicza i współczesnym podziałem geograficznym Kondrackiego.

Podrozdział 1.3. *Podział terytorialno-administracyjny Beskidów Zachodnich* był próbą ukazania złożonej specyfiki przywołanego obszaru, który posiadał istotne znaczenie zarówno dla badań geograficznych, jak i historycznych. Pomimo zawarcia w nim danych liczbowych na temat zagadnień demograficznych i przestrzennych obszarów administracyjnych (powiatów), które były zlokalizowane w granicach województw: krakowskiego i śląskiego, przedstawione statystyki można traktować jedynie poglądowo. Wynika to z braku kompatybilności pomiędzy granicami administracyjnymi a turystycznymi – na podstawie regionalizacji Orłowicza. Jeżeli chodzi o wykorzystane materiały źródłowe, to do najważniejszych opracowań należy zaliczyć *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 9.XII.1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne. Cz. 3: województwa południowe*²⁷, który był podstawą do przygotowania tabeli zawierającej przywołane dane statystyczne.

Ostatni z podrozdziałów, 1.4. *Obszar badań w literaturze turystycznej i krajoznawczej okresu międzywojennego*, miał na celu zaprezentowanie najważniejszych przewodników, które dotyczyły omawianego łańcucha górskiej. Należały do nich m.in.: praca Karla Kolbenheyera, *Fürer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*²⁸, a także przewodniki polskich autorów, w tym wcześniej

²⁵ Zob. K. Sosnowski, *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi, Tom I. – okolice: Krynicy – Żegiestowa – Sącza – Szczawnicy – Limanowej – N. Targu – Rabki*, Kraków 1930; idem, *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi. Tom II. – okolice: Makowa – Żywca – Zwardonia – Wadowic – Bielska – Wisły – Cieszyna – Jabłonkowa*, Kraków 1930.

²⁶ W. Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, „Wierchy”, 1936, R. XIV, s. 129-168.

²⁷ Zob. *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 9.XII.1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne. Cz. 3: województwa południowe*, Warszawa 1935.

²⁸ K. Kolbenheyer, *Fürer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*, Bielitz [Bielsko] 1901.

przywołane prace Kazimierza Sosnowskiego oraz publikacje Mieczysława Orłowicza²⁹. Niektóre przewodniki zostały omówione na łamach podrozdziału 2.4. *Promocja turystyki w Beskidach Zachodnich*; co wynikało z wykorzystania ich jako narzędzi tzw. propagandy turystycznej.

Z uwagi na charakter pierwszego rozdziału, który stanowi wprowadzenie do tematyki niniejszej rozprawy, każdy z podrozdziałów został przedstawiony łącznie z przykładowymi odniesieniami do literatury przedmiotu. W przypadku kolejnych rozdziałów, których podstawą są głównie materiały archiwalne, przedstawiona została krótka charakterystyka tematyczna, a także zasób wykorzystanych materiałów źródłowych.

Rozdział 2. *Formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki w Beskidach Zachodnich*, miał na celu przybliżenie zagadnień dotyczących szerokiego zakresu działalności ukierunkowanej na rozwój różnych form turystyki, a także gospodarczej funkcji tej gałęzi – tzw. przemysłu turystycznego i popularyzacji ruchu turystycznego na terenie Beskidów Zachodnich. W podrozdziale 2.1. *Działalność w zakresie rozwoju turystyki górskiej* omówiono ważniejsze inicjatywy związane z rozbudową infrastruktury turystycznej w górach, a także podjęto się próby nakreślenia mechanizmów działalności Międzyoddziałowej Komisji Zachodniobeskidzkiej PTT. Z kolei podrozdział 2.2. *Działalność w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego* ukazał zaangażowanie ze strony organów władz rządowych oraz pozarządowych organizacji w usprawnienie gospodarki turystycznej. Rezultatem tych działań były liczne wizje rozwoju przemysłu turystycznego, którego podstawą miały być systemowe rozwiązania.

W odniesieniu do głównych założeń podrozdziału 2.3. *Działania i projekty w zakresie ochrony przyrody*, koncentrowały się one na przedstawieniu koncepcji wdrożenia zasad zrównoważonej turystyki. Wynikało to z rosnących potrzeb ruchu turystycznego oraz zagrożeń, które były generowane przez masową turystykę na obszarach górskich. Ostatni podrozdział drugiego rozdziału, 2.4. *Promocja turystyki w Beskidach Zachodnich*, powstał w celu ukazania złożonego charakteru działalności w zakresie popularyzacji obszaru badań. Poza omówieniem ważniejszych narzędzi – takich jak środki masowego przekazu – wskazane zostały inicjatywy podejmowane przez Ligę

²⁹ Należał do nich chociażby przewodnik dedykowany zmotoryzowanym turystom, który był efektem współpracy Orłowicza z inż. Rogerem Morsztynem. Zob.: M. Orłowicz, R. Morsztyn, *Przewodnik automobilowy po Polsce*, Warszawa 1930.

Popierania Turystyki (LPT). Dodatkowo przedstawiono okoliczności powołania specjalnych struktur odpowiedzialnych za propagandę turystyczną.

Wśród wykorzystanych materiałów źródłowych dominującą większość stanowiły takie dokumenty administracyjne, jak m.in.: protokoły z obrad, konferencji, zjazdów i sprawozdania, a także rozporządzenia oraz rozmaite korespondencje pomiędzy reprezentantami władz rządowych i administracyjnych. Cennym dodatkiem były ankiety dotyczące planów rozwoju turystycznego regionów górskich, na które składało się m.in. zagospodarowanie miejscowości letniskowych, uzdrowisk i terenów przeznaczonych do uprawiania turystyki kwalifikowanej. Dodatkowo w pracy wykorzystane zostały liczne źródła drukowane, takie jak: przewodniki, biuletyny, prasa turystyczna, organy wydawnicze, etc.

Pierwszy podrozdział, zatytułowany *Działalność w zakresie rozwoju turystyki górskiej*, został opracowany w oparciu o materiały źródłowe, które znajdowały się głównie w zasobach dwóch archiwów: Centralnego Archiwum Turystyki Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie (CATG PTTK) i Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (APKat BB). Z kolei w drugim podrozdziale, *Działalność w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego*, wykorzystano zasoby Archiwum Narodowego w Krakowie (ANK) – w tym m.in.: akta Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie, Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego (UWKr) i protokoły posiedzeń krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej (IPHKr), a także materiały z zasobów Archiwum Państwowego w Katowicach (APKat), do których należał zespół: Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach (UWŚ). Trzeci podrozdział, *Działania i projekty w zakresie ochrony przyrody*, został przygotowany na podstawie źródeł znajdujących się w zasobach Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (APANiPAU) – zespół: Państwowa Rada Ochrony Przyrody (PROP). W ramach uzupełnienia wykorzystane zostały źródła z zasobów Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem (AMTZ) i Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (ЦДІАЛ). W czwartym podrozdziale, *Promocja turystyki w Beskidach Zachodnich*, przeważającą ilość stanowiły źródła drukowane. Natomiast wśród źródeł archiwalnych, które posłużyły za punkt odniesienia dla opracowania podrozdziału, można wymienić zasoby APKat – w tym zespół: UWŚ.

W kontekście źródeł drukowanych należy uwzględnić, że znalazły się wśród nich przewodniki dotyczące popularnych form uprawiania turystyki w Beskidach Zachodnich, które adresowane były m.in. do narciarzy, letników i osób podróżujących koleją. Istotnym

źródłem informacji były również organy wydawnicze – w tym: „Wierchy” (PTT), „Ochrona przyrody” (PROP) i „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego” (STur UJ). Ponadto w rozdziale wykorzystany został szeroki zakres czasopism turystycznych, do których zaliczały się m.in. następujące przykłady: „Turysta”, „Przegląd Turystyczny”, „Turysta w Polsce”, „Turyzm Polski” i „Wiadomości Turystyczne”.

Jeżeli chodzi o rozdział 3. *Infrastruktura i usługi turystyczne*, uwzględnione zostały w nim zagadnienia dotyczące rozwoju sieci połączeń komunikacyjnych oraz zagospodarowania turystycznego Beskidów Zachodnich, a także obsługi sektora usług świadczonych turystom. Pierwszy z podrozdziałów, 3.1. *Infrastruktura komunikacyjna*, zawiera informacje poświęcone działalności w zakresie rozbudowy i renowacji takich elementów infrastruktury, jak drogi oraz linie kolejowe. Uwzględnione zostały także rozmaite koncepcje, które z uwagi na wydarzenia historyczne (w tym kryzys gospodarczy i wybuch II wojny światowej) nie zostały zrealizowane. Analogicznie do poprzedniego podrozdziału, podrozdział 3.2. *Infrastruktura uzdrowiskowa i lotniskowa*, miał na celu omówienie szerokiego zakresu inicjatyw ukierunkowanych zarówno na wznoszenie nowych obiektów noclegowych i rekreacyjnych na terenie lotnisk i uzdrowisk, jak i dostosowywaniu już istniejących urządzeń do potrzeb ruchu turystycznego.

W nawiązaniu do podrozdziału 3.3. *Przemysł noclegowy i gastronomiczny* skupiono się w nim głównie na przedstawieniu funkcjonowania elementów infrastruktury noclegowej oraz gastronomicznej. Analiza zebranych materiałów źródłowych wykazała, że pierwsze z przedsiębiorstw posiadało znacznie silniejszy związek z turystyką. Z kolei obiekty gastronomiczne prowadziły bardziej niezależną działalność i pomimo znaczących dochodów z ruchu turystycznego, nie utożsamiały swojego sektora usług z branżą turystyczną. W treści podrozdziału omówione zostały również zagadnienia podatkowe i systemowe rozwiązania, dotyczące warunków prowadzenia obiektów noclegowych.

Podrozdział 3.4. *Usługi turystyczne*, dotyczył obsługi ruchu turystycznego na obszarze górskim, a także w hotelach, sanatoriach, willach i pensjonatach. W rezultacie przedstawiono zarys historii rozwoju przewodnictwa, a także ratownictwa górskiego w Tatrach i Beskidach Zachodnich. Pierwszy z uwzględnionych aspektów nie cieszył się popularnością na obszarze stanowiącym punkt odniesienia dla prowadzonych badań. Inaczej było z kursami ratownictwa górskiego, z których jeden został zorganizowany przez Babiogórski Oddział PTT w Żywcu. Istotnym punktem odniesienia dla przewodniej tematyki podrozdziału była działalność Szkoły Hotelarska w Krakowie, czyli

przedwojennej placówki edukacyjnej dla profesjonalnych kadr pracowników branży hotelarskiej.

Zakres wykorzystanych materiałów źródłowych obejmuje dokumenty administracyjne, do których – tak jak w poprzednim rozdziale – zaliczają się m.in. protokoły sporządzone w trakcie obrad, zjazdów i konferencji. Punktem odniesienia do powstania rozdziału były także różnorodne sprawozdania oraz ankiety, które zostały przygotowane w ramach prowadzonych badań terenowych. Za dodatkowe źródło informacji posłużyły opracowania – zarówno z okresu międzywojennego, jak i współczesne – oraz artykuły publikowane na łamach prasy i czasopism tematycznych, a także biuletyny. W niniejszym rozdziale wykorzystane zostały również mapy, które umożliwiły m.in. wizualizację rozmaitych koncepcji związanych z rozbudową ośrodków letniskowych i uzdrowiskowych oraz sieci połączeń komunikacyjnych.

W pierwszym podrozdziale, *Infrastruktura komunikacyjna* (3.1), znalazły się materiały źródłowe z zasobów takich archiwów, jak: ANK – zespoły: UWKr i IPHKr I, APKat – zespół UWS, AMTZ – zespół PTT oraz AAN – zespół Ministerstwo Komunikacji (dalej: Min. Kom.). Natomiast drugi z podrozdziałów, zatytułowany: *Infrastruktura uzdrowiskowa i letniskowa* (3.2), został przygotowany na podstawie źródeł archiwalnych, które pochodzą z: ANK – zespół UWKr, AAN – zespół Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Zw. Pow. RP) oraz Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (dalej: ANK NS) – zespół Akta miasta Krynica (dalej: AmK) i APKat – zespół UWS. Jeżeli chodzi o trzeci podrozdział pracy, *Przemysł noclegowy i gastronomiczny* (3.3), to wykorzystany zasób materiałów źródłowych pochodził z takich archiwów, jak: ANK NS – zespół AmK, ANK – zespół UWKr i APKat – zespół UWS. Ostatni z podrozdziałów, *Usługi turystyczne* (3.4.), został opracowany w oparciu o źródła archiwalne zlokalizowane w zasobach trzech archiwów: APKat BB – zespół Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział Babiogórski (dalej: PTT OB.), ANK – zespół IPHKr I (Akta Szkoły Hotelarskiej pod nadzorem IPHKr oraz protokoły posiedzeń), a także ANK NS – zespół AmK.

Zasób wykorzystanych źródeł drukowanych był szeroki i znalazły się wśród nich m.in. prace prof. Stanisława Leszczyckiego, szereg artykułów zamieszczanych na łamach „Turyzmu Polskiego”, „Komunikatów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, czy też w „Biuletynie Komisji Studiów Popierania Turystyki”. W pracy nad rozdziałem posłużono się również sprawozdaniami, do których należały m.in. „Sprawozdanie z czynności i obrad publicznych Izby Przemysłowo-Handlowej

w Krakowie za rok 1931 oraz materiały do ankiety pod tytułem „żupa bocheńska” (1937) i „Szkola Hotelarska w Krakowie: Sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35” (1935). Istotnym punktem odniesienia dla powstania rozdziału były również informatory (*Ministerstwo W.R. i O.P. Informator II. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1928*), a także poradniki (*Jak urządzić lotnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji lotniskowo-turystycznych – z 1937 r.*).

Na zakończenie omówione zostaną główne założenia ostatniego rozdziału, 4. *Analiza recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich*. W ogólnym zamyśle badań była próba ukazania statystyki ruchu turystycznego – zarówno wśród turystów górskich, kuracjuszy oraz letników, jak i młodzieży szkolnej. Z uwagi na brak precyzyjnych metod badawczych tego zagadnienia – szczególnie w odniesieniu do turystyki młodzieżowej – opracowane zestawienia statystyczne mają charakter orientacyjny. W treści podrozdziału 4.1. *Turystyka wypoczynkowo-zdrowotna i kwalifikowana* odniesiono się do przedwojennych badań, które były publikowane na łamach „Komunikatów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Należy jednak uwzględnić, że sami badacze frekwencji turystycznej w Beskidach Zachodnich (m.in. Tadeusz Chorabik, Włodzimierz Rudkiewicz i Stanisława Milatowa) wskazali na istotne braki metodologiczne, a także konieczność opracowania podstaw dla monitorowania statystyk ruchu turystycznego. Kolejny podrozdział 4.2. *Turystyka młodzieżowa* dotyczył analogicznych zagadnień, jednak uczestnikami ruchu turystycznego na badanym obszarze byli uczniowie szkół, harcerze i młodzież uczestnicząca w wyjazdach, które organizował PUWFIPW.

Ograniczona dostępność do materiałów źródłowych, które zostały ujęte w odpowiednie ramy metodologiczne, przełożyła się na charakter niniejszego rozdziału. Liczba podrozdziałów została zredukowana z uwagi na przedwojenny stan badań nad frekwencją turystyczną, który obejmował tylko niektóre gałęzie i był dopiero implementowany. Pierwszy z podrozdziałów, który nosi tytuł: *Turystyka wypoczynkowo-zdrowotna i kwalifikowana (4.1.)*, powstał w oparciu o publikacje zamieszczone na łamach „Komunikatów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, a także czołowych badaczy wywodzących się ze środowiska naukowców, którzy działali w Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Należeli do nich m.in., wielokrotnie już przytaczany, Stanisław Leszczycki i Tadeusz Chorabik, a także Stanisława Milatowa. W ramach uzupełnienia wykorzystane zostały materiały archiwalne z następujących instytucji: Archiwum Narodowego w Krakowie (ANK) – zespół UWKr

oraz Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (ANK NS) – zespół AmK.

Jeżeli chodzi o drugi podrozdział, *Turystyka młodzieżowa* (4.2), przeanalizowano dane statystyczne znajdujące się w pracy Leszczyckiego na temat Śląska (1937 r.), publikacjach Chorabika (1938 r. i 1939 r.) oraz artykule zamieszczonym w czasopiśmie „Turysta w Polsce” (nr 5, 1936 r.). Poza tym odniesiono się do źródeł archiwalnych z zasobów: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (ANN) – zespół Archiwu Związku Harcerstwa Polskiego (AZHP) oraz Centralnego Archiwum Wojskowego – Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie – zespół Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW).

Trudności i ograniczenia w dotarciu do spuścizny po Leopoldzie Węgrzynowiczu oraz uzyskaniu dostępu do materiałów znajdujących się w zasobach GUS-u, uniemożliwiły w pewnym stopniu zweryfikowania założeń ujętych w postawionych hipotezach badawczych. Ponadto analiza uzyskanych źródeł archiwalnych i bibliotecznych wymagała przełożenia planowanego terminu złożenia rozprawy, gdyż łącznie zebrano ok. 20 tys. materiałów źródłowych.

W ostatnich latach ukazało się niewiele prac naukowych, na łamach których dokonano kompleksowej analizy zagadnień dotyczących rozwoju przedwojennej turystyki w regionach górskich – w granicach Polski. Zalicza się do nich rozprawa doktorska Lidii Hyz-Obrzut, „Turystyka w Karpatach Wschodnich w Drugiej Rzeczypospolitej” (2021 r.).³⁰ Praca jest złożona z czterech rozdziałów, z których pierwszy ukazuje charakterystykę geograficzną omawianego łańcucha górskiego, a także warunki rozwoju turystyki na tym obszarze do wybuchu pierwszej wojny światowej (1914 r.). Z kolei drugi rozdział został poświęcony na wskazanie kluczowych organizacji, które przyczyniły się do intensyfikacji ruchu turystycznego w regionach Karpat Wschodnich. Poza bardziej rozpoznawalnymi – takimi, jak PTT czy LPT – autorka wskazała lokalne organy, do których należały Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny oraz Wojewódzki Związek Międzykomunalny „Karpaty Wschodnie”³¹.

Trzeci z rozdziałów przywołanej rozprawy doktorskiej skupiał się na poszczególnych elementach infrastruktury turystycznej. W pierwszym z podrozdziałów uwzględnione zostały najważniejsze czynniki wpływające na ruch turystyczny, do których

³⁰ L. Hyz-Obrzut, *Turystyka w Karpatach Wschodnich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej* [rozprawa doktorska], 2021.

³¹ Ibidem, s. 12-133.

należały walory naturalne, krajobrazowe i kulturowe. Kolejny podrozdział dotyczył infrastruktury komunikacyjnej, która w zasadniczy sposób decydowała o recepcji turystycznej w danym regionie. Natomiast w treści trzeciego podrozdziału omówione zostało zagospodarowanie turystyczne Karpat Wschodnich w obiekty noclegowe i gastronomiczne. Jeżeli chodzi o założenia ujęte w czwartym rozdziale dysertacji, to dotyczyły one ruchu turystycznego na obszarze przywołanego obszaru. Składały się na niego formy i rodzaje turystyki; o których autorka pisała w pierwszym podrozdziale, jak i skali oraz dynamiki rozwoju tego zjawiska. Na ostatni z czynników wpływ miała działalność promocyjna, a także oferty biur podróży. Autorka podjęła również próbę nakreślenia statystyk frekwencji turystycznej w Karpatach Wschodnich³².

Cennym uzupełnieniem rozprawy doktorskiej były tabele, w których znalazły się m.in. dane statystyczne ruchu turystycznego, oferty pobytów ryczałtowych Polskiego Biura Podróży „ORBIS”, czy zestawienie kursowania pociągów popularnych, na przestrzeni lat 1933–1936.

Poza wspomnianą dysertacją należy uwzględnić starsze opracowania, dotyczące historii rozwoju turystyki w Polsce; które również stanowiły znaczący punkt odniesienia dla powstania niniejszej rozprawy. Jednym z wiodących przykładów wydawniczych jest praca *Zarys historii turystyki w Polsce* (1977 r.) autorstwa Zbigniewa Kulczyckiego. W pracy uwzględniony został całokształt zagadnień poświęconych aspektom historycznym rozwoju ruchu turystycznego na obszarze Polski. Praca składa się z pięciu rozdziałów, a także wprowadzenia – w którym autor przedstawił tło polityczne i gospodarcze turystyki – oraz bibliografii i indeksów. W pierwszym rozdziale omówione zostały sylwetki podróżników i wędrowców, od wczesnego średniowiecza po XIX w. Natomiast drugi rozdział zawiera informacje na temat uwarunkowań rozwoju ruchu turystycznego; do którego zaliczały się zagadnienia ekonomiczne, informacyjne i różne formy turystyki³³.

Jeżeli chodzi o założenia trzeciego rozdziału, *Spoleczne organizacje turystów*, należy zwrócić uwagę na wyjście autora poza określony w tytule pracy obszar badań. Uwzględnione zostały w nim bowiem europejskie organizacje popierające rozwój turystyki. Dodatkowo wskazano najstarsze polskie towarzystwa – PTT i PTK. Kulczycki odniósł się również do form uprawiania turystyki w organizacjach sportowych. W czwartym rozdziale, *Państwo i turystyka*, przedstawione zostały założenia tzw. polityki

³² Ibidem, s. 141-266.

³³ Z. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977.

turystycznej, które były realizowane przez organy państwowe na przestrzeni wieków. Z kolei piąty rozdział, *Urządzenia i usługi turystyczne*, jest związany z infrastrukturą turystyczną oraz sektorem usługowym, a także polityką czasów na terenie Polski, turystyką socjalną i młodzieżową.

Należy uwzględnić, że praca Kulczyckiego była znaczącym punktem odniesienia także dla innych badaczy wspomnianego zagadnienia. Do tego grona zaliczali się m.in. Małgorzata Lewan³⁴, Jerzy Gaj³⁵ czy Tadeusz Stegner³⁶.

Chciałabym złożyć najserdeczniejsze podziękowania mojemu promotorowi, prof. dr hab. Mariuszowi Wołosowi za nieocenioną pomoc merytoryczną i wsparcie, na każdym etapie przygotowywania niniejszej rozprawy. Dziękuję również za jego cierpliwość oraz wyrozumiałość, które przez te wszystkie lata pomogła mi wytrwać w moich postanowieniach. Kolejną osobą, której zawdzięczam finalizację pracy nad dysertacją jest dr Piotr Sadowski. Dziękuję za każde dobre słowa, a także udzielenie wskazówek do części geograficznej rozprawy i wspinałe mapy, które uatrakcyjniły jej stronę wizualną.

Istotny wkład w powstanie dysertacji miało wsparcie finansowe realizowanych badań, którego udzieliła Szkoła Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Z tego miejsca kieruję podziękowania do Dyrekcji wspomnianej instytucji – a szczególnie dr. hab. Władysława Marka Kolasy, prof. UKEN. Ponadto chciałabym złożyć wyrazy ogromnej wdzięczności Pracownikom Instytutu Historii i Archiwistyki UKEN za życzliwość i wieloletnie wsparcie, którego mogłam doświadczyć w trakcie dziesięcioletniego okresu swoich studiów – od licencjatu, przez studia magisterskie – po doktorat. Serdeczne podziękowania składam na ręce Pracowników Katedry Historii Nowożytnej, dzięki którym mogłam wziąć udział w Szkole Letniej w Opawie.

Dziękuję także Pracownikom instytucji, w których prowadziłam kwerendy archiwalne i biblioteczne. Zawsze mogłam liczyć na ich zaangażowanie oraz pomoc w uzyskaniu dostępu do materiałów źródłowych, bez których nie byłoby tej pracy.

Słowa podziękowań kieruję również do swoich najbliższych, a w szczególności składam je mojemu partnerowi, Dominikowi. Praca nie mogłaby powstać bez mentalnego wsparcia ze strony wiernego towarzysza moich naukowych zmagania, maltańczyka KENZA. Z wytrwałością godną największego wojownika, czuwał nad procesem powstawania doktoratu – przesypiając całe godziny na moich kolanach.

³⁴ M. Lewan, *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Kraków 2004.

³⁵ J. Gaj, *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2008.

³⁶ T. Stegner, *Historia turystyki: Polska i świat*, Gdańsk 2016.

WYKAZ SKRÓTÓW

AGUS	Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego
AAN	Archiwum Akt Nowych w Warszawie
AMEK	Archiwum Muzeum Etnograficznego w Krakowie
AmK	Akta miasta Krynica
AMTZ	Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem
ANK	Archiwum Narodowe w Krakowie
ANK NS	Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu
APKat	Archiwum Państwowe w Katowicach
APKat OB	Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej
APAN	Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie
APANiPAU	Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie
ASTT	Asocjacja Słowiańskich Towarzystw Turystycznych
AZHP	Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego
Biur. Plan. Region. Okręg. Kr.	Biuro Planowania Regionalnego Okręgu Krakowskiego
BV	Beskidenverein
CATG PTTK	Centralne Archiwum Turystyki Górskiej Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie
CAW-WBH	Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie
ЦДІАЛ/CDIAL	Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів/ Central'nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraïni m. L'viv/ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie
Dyr. Rob. Publ. Kr./Okr. Dyr. Publ. Kr.	Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych w Krakowie
FIS	Międzynarodowa Federacja Narciarska

Gl. Kom. Por. PTT i PZN/ KP PTT i PZN	Główna Komisja Porozumiewawcza Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Związku Narciarskiego
GSB	Główny Szlak Beskidzki
GTT/TT/PTT	Galicyskie Towarzystwo Tatrzańskie/Towarzystwo Tatrzańskie/Polskie Towarzystwo Tatrzańskie
GUS	Główny Urząd Statystyczny
IPHKr	Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie
IPHKat	Izba Przemysłowo-Handlowa w Katowicach
KČST	Klub československých turistů/Klub Czechosłowackich Turystów
KKMS	Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej
KKSTWKr	Komitet Koordynacyjny dla Spraw Turystyki Województwa Krakowskiego
Kom. Rozw. Ruch. Tur. i Uzdr. IPHKr	Komisja Rozwoju Ruchu Turystycznego i Uzdrowiskowego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie
KS LPT	Komisja Studiów Popierania Turystyki
LPT	Liga Popierania Turystyki
Min. Kom.	Ministerstwo Komunikacji
Min. Rob. Publ.	Ministerstwo Robót Publicznych
Min. Skarb.	Ministerstwo Skarbu
Min. Zdr. Publ.	Ministerstwo Zdrowia Publicznego
Min. WRiOP/MWRiOP	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
MKT	Międzyministerialna Komisja Turystyczna
MKZB	Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka/Zachodnio-Beskidowa
MKZB I	I Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka/I Komisja Zachodniobeskidzka/ I Podkomisja Zachodniobeskidzka
MKZB II	II Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka/II Komisja Zachodniobeskidzka/II Podkomisja Zachodniobeskidzka
MSW	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSWoj.	Ministerstwo Spraw Wojskowych

MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
N.O.P.P.H./NOPPH	Naczelna Organizacja Polskiego Przemysłu Hotelowego
PAU	Polska Akademia Umiejętności
PBS „ORBIS”	Polskie Biuro Podróży „ORBIS”
PKP	Polskie Koleje Państwowe
PROP	Państwowa Rada Ochrony Przyrody
Pol. Tow. Balneolog.	Polskie Towarzystwo Balneologiczne
PTK/PTTK	Polskie Towarzystwo Krajoznawcze/Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PUWFIPW	Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego
PZN	Polski Związek Narciarski
PZK/Pol. Zw. Kaj.	Polski Związek Kajakowy
Pol. Zw. Sport.	Polski Związek Sportowy
Pol. Zw. Tur.	Polski Związek Turystyczny
PTG „Sokół”	Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”
PZTT	Polski Związek Towarzystw Turystycznych
Ref. Tur. Min. Rob. Publ.	Referat Turystyki Ministerstwa Robót Publicznych
STur UJ	Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
TOPR	Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
TSH	Towarzystwo Szkoły Hotelarskiej
T.S.L.	Towarzystwo Szkoły Ludowej
UWKr	Urząd Wojewódzki Krakowski
UWKat	Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach
WIG	Wojskowy Instytut Geograficzny
WTKKat	Wojewódzka Komisja Turystyczna w Katowicach
WTKKr/Woj. Kom. Tur. Kr.	Wojewódzka Komisja Turystyczna w Krakowie
Wydz. Tur. Min. Kom.	Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji

Zakł. Dośw. Gen. Zakład Doświadczalny Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych
Dyr. LP

ZG PTT	Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego
ZHP	Związek Harcerstwa Polskiego
ZIPH	Związek Izby Przemysłowo-Handlowych
ZUP	Związek Uzdrowisk Polskich w Warszawie
Zw. Pop. Tur.	Związek Popierania Turystyki
Zw. Pow. RP.	Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie
Zw. Prop. Tur.	Związek Propagandy Turystyki
Zw. Letnisk. Powiat. i Gmin. Woj. Krak.	Związek Letniskowy Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego
ŻTGS „Makabi”	Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe „Makabi”

Rozdział 1. Charakterystyka regionu

1.1. Środowisko geograficzne

Budowa geologiczna

Zgodnie z założeniami kryteriów geologicznych Karpaty z Podkarpaciem uznawane są za rozległą jednostkę regionalną, zwaną megaregionem. Ogólny podział tego obszaru obejmuje sześć prowincji: zachodniokarpacką, wschodniokarpacką, południowokarpacką, siedmiogrodzką, wołoską oraz panońską. Na terytorium Polski znajdują się dwie z wyszczególnionych – zachodniokarpacka i wschodniokarpacka. Należy jednak uwzględnić, że występowanie tych prowincji w granicach państwa jest częściowe. Swoim zasięgiem obejmują one nie tylko góry, ale także obniżenia tektoniczne ułożone od zewnętrznej strony górskiego łuku. Ogólna powierzchnia megaregionu karpackiego wynosi 580 tys. km², z czego ok. 210 tys. km² zajmują Karpaty. Na obszarze Polski występuje ok. 35,7 tys. km² wspomnianej jednostki regionalnej, co stanowi blisko 11,1% powierzchni państwa. W odniesieniu do rozgraniczenia megaregionu karpackiego między Podkarpacie a Karpaty podział przedstawia się następująco: 16,1 tys. km² zajmuje Podkarpacie, natomiast 19,6 tys. km² obejmuje Karpaty³⁷.

Rozgraniczeniem Karpat Zachodnich i Karpat Wschodnich są doliny Sanu i Oslawy. Następnie rozciąga się ono przez Przełęcz Łupkowską aż do doliny rzeki Laborec na Słowacji. Rzeka ta dokonuje podziału dwóch członów Karpat, posiadających różnorodne ukształtowanie, które przejawia się w budowie geologicznej oraz stylu tektonicznym. W nawiązaniu do drugiego z wyszczególnionych aspektów, Karpaty Zachodnie charakteryzują się wygięciem łukowym jednostek strukturalnych, gdzie łuk płaszczowin³⁸ magurskich zanika w Beskidzie Niskim. Cechą charakteryzującą Karpaty Zachodnie po rzece San, pod względem ich uwarunkowań geomorfologicznych³⁹, jest obecność wyżynnego Pogórza Karpackiego, które rozciąga się na całej ich długości.

³⁷ J. Kondracki, op. cit., s. 18.

³⁸ Płaszczyzna to zespół skał, które zostały oderwane od podłoża i uległy przesunięciu na znaczną odległość. Wchodzą one w interakcję z podłożem, do którego należą wzdłuż powierzchni nieciągłości i zazwyczaj oderwane są od swojej macierzystej strefy. Budowa płaszczowinowa charakterystyczna jest m.in. dla Karpat Zachodnich, zob.: M. Labus, K. Labus, *Podstawy geologii strukturalnej i kartografii geologicznej*, Gliwice 2012, s. 17.

³⁹ Geomorfologia jest nauką badającą zagadnienia związane z ukształtowaniem powierzchni terenu. Przedmiotem badań geomorfologicznych są głównie: formy, powstawanie i przekształcanie terenu. Zob. J. Flis *Słownik szkolny. Terminy geograficzne*, Warszawa 1994, s. 52.

Ponadto w obrębie zachodniej części Karpat występują także kotliny pochodzenia tektonicznego⁴⁰.

Z punktu widzenia geologicznego Karpaty uchodzą za góry młode. Ruchy górotwórcze w tym paśmie miały swój początek w końcowej fazie ery mezozoicznej⁴¹, a ich koniec nastąpił w trzeciorzędzie; przy czym w poszczególnych częściach megaregionu góry wypiętrzały się jeszcze w czwartorzędzie⁴². Budowa geologiczna centralnego obszaru Karpat Zachodnich ma bardziej złożony charakter. Składają się na nią wyodrębnione bloki górskie, które zostały ukształtowane ze skał magmowych, natomiast strukturę ich pokryw tworzą przeważnie skały węglanowe, a także śródgórskich kotlin, które charakteryzują się występowaniem trzeciorzędowych skał⁴³. Z uwzględnionego powyżej obszaru centralnego zachodniej części Karpat na terytorium Polski rozciągają się częściowo pasma Tatr oraz Kotliny Orawsko-Podhalańskiej⁴⁴.

Należy uwzględnić, że w Polskich Karpatach wyróżnia się dwa pasma: starsze (które reprezentują Karpaty Wewnętrzne, czyli Tatry) oraz młodsze (Karpaty Zewnętrzne, do których zaliczają się pogórza karpackie i Beskidy). Pierwsze z wymienionych powstało w górnej kredzie⁴⁵, a drugie w późnym paleogenie⁴⁶ i miocenie⁴⁷. Grupą górską, której formacja miała miejsce zarówno w jednym, jak i drugim okresie są Pieniny. Pieniński Pas Skalicowy usytuowany jest na pograniczu Karpat Wewnętrznych (Centralnych) i Zewnętrznych⁴⁸. Z uwagi na uznanie tej grupy górskiej przez prekursorów międzywojennej turystyki (m. in. Kazimierza Sosnowskiego i Mieczysława Orłowicza) za turystyczną części Beskidów Zachodnich, zostanie ona szerzej omówiona.

Budowa geologiczna Pienin posiada unikatowy charakter, co ma swój przejaw w takich aspektach, jak: długość wynosząca blisko 600 km i nieregularna szerokość, która

⁴⁰ M. Klimaszewski, L. Starkel, op. cit., s. 21.

⁴¹ Mezozoik był erą trwającą od ok. 225 do ok. 65 mln lat temu, która dzieliła się na trzy okresy: trias, jurę i kredę. Zob. J. Flis, op. cit., s. 103.

⁴² Czwartorzęd stanowił ostatni okres (system) dziejów Ziemi, który rozpoczął się ok. 2 mln lat temu i trwa do dziś. Ibidem, s. 30.

⁴³ Trzeciorzęd jest okresem (systemem), który występował od 65 do 2 mln lat temu, ibidem, s. 207.

⁴⁴ J. Kondracki, op. cit., s. 18.

⁴⁵ Kreda w ujęciu stratygraficznym jest ostatnim okresem (systemem) w mezozoiku, który trwał od 136 do 65 mln lat temu. Zob.: J. Flis, op. cit., s. 87.

⁴⁶ Paleogen to starsza epoka (oddział) okresu trzeciorzędu, który rozpoczął się 65 mln lat temu i dobiegł końca 54 mln lat temu. Ibidem, s. 123.

⁴⁷ Miocen był starszą podepoką (pododdziałem) neogenu, który trwał od 23 do 5 mln lat temu, ibidem, s. 105.

⁴⁸ N. Oszczytko, *Budowa geologiczna*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 15.

wynosi od kilkuset metrów do 20 km⁴⁹. Ponadto wyróżniającymi się elementami strukturalnymi są skałki, których główny budulec stanowią skały jurajsko-górnokredowe. Pieniński Pas Skalicowy posiada dwa typy jednostek skałkowych: czorsztyńską i pienińską. Pierwsza z wymienionych obejmuje północną część Pienin i charakteryzuje się obecnością facji⁵⁰ organogenicznych, hemipelagicznych i pelagicznych, które ukształtowały się w morzu. Z kolei jednostka pienińska występuje w części południowej i odznacza się ona głębokowodnymi osadami. W okresie aktywności górnekredowych do Pienińskiego Pasa Skalicowego włączone zostały również elementy zewnątrzkarpackie i wewnątrzkarpackie. W mastrychcie⁵¹-paleocenie⁵² na jednostkach skałkowych pojawiły się osady gruboklastyczne formacji jarmuckiej oraz paleogeńska pokrywa uformowana z fliszu.

Wykształcona obecnie konstrukcja Pienin stanowi szew strukturalny, który powstał na skutek subdukcji⁵³ i kolizji kontynentalnej płyty północnoeuropejskiej z mikro płytą panońsko-słowacką. Spionizowane uskoki⁵⁴ przesuwcze, które występują przy dwóch krawędziach Pasa Skalicowego: północnej i południowej, powstały w dolnym miocenie⁵⁵. W kompleksach skalnych, wytworzonych w erach: mezozoicznej i paleogeńskiej, rozwinęły się liczne deformacje, co miało miejsce na skutek prawoskrętnej rotacji Karpat

⁴⁹ Chodzi tutaj o uwarunkowania geologiczne, a nie fizycznogeograficzne, gdzie Pieniny jako wyodrębniony region górski rozciągają się na powierzchni prawie 40 km i osiągają szerokość do 6 km. Zob. A. Jaguś, *Charakterystyka regionalna Pienin na potrzeby terenowej edukacji przyrodniczej*, „Inżynieria Ekologiczna”, Vol. 41, 2015, s. 47.

⁵⁰ Facja stanowi zespół cech skały osadowej, które określają warunki geologiczne i fizyczno-geograficzne odpowiedzialne za ich powstanie. Pojęcia „facja” używa się również w odniesieniu do grupy skał, które posiadają unikatowe cechy nawiązujące do warunków ich powstania, mając za punkt odniesienia inny równowiekowy zespół skalny. W odniesieniu do formacji skalnych o charakterze metamorficznym facje wyróżniane są na podstawie ciśnienia i temperatury, w których doszło do procesu metamorfizacji. Przejawia się to za pośrednictwem obecności danych grupy minerałów. Zob. J. Flis, op. cit., s. 46.

⁵¹ Mastrycht w terminologii geologicznej oznacza szósty (najmłodszy) wiek okresu późnej kredy, który trwał od ok. 72 do 66 mln lat temu. Zob. Encyklopedia Dinozaury.com, online: <https://www.encyklopedia.dinozaury.com/wiki/Mastrycht>, (dostęp z dnia 01.02.2024 r.).

⁵² Paleocen to najstarsza część epoki paleogenu, stanowiąca jego podepokę (pododdział), trwającą od 65 do 54 mln lat temu. Zob. J. Flis, op. cit., s. 123.

⁵³ Subdukcja jest skomplikowanym procesem podciągania skorupy oceanicznej (łącznie z jej fundamentem w postaci gabarytowej płyty litosfery) pod drugą płytę, przy jednoczesnym tworzeniu się oceanicznych rowów wraz z andezytową aktywnością tworów wulkanicznych i występowaniem mnogich hipocentrow sejsmicznych, które biegną wzdłuż strefy Benioffa. Ibidem, s. 194.

⁵⁴ Uskok to proces przesunięcia warstw skalnych lub gabarytowych skał wzdłuż powierzchni pęknięcia. Ibidem, s. 214.

⁵⁵ Miocen był starszą podepoką (pododdziałem) neogenu, trwającą od 23 do 5 mln lat temu. Ibidem, s. 105.

Centralnych względem Karpat Zewnętrznych⁵⁶. W okresie górnego i środkowego miocenu na łączeniu Pienin i płaszczowiny magurskiej wykształciły się intruzje⁵⁷ andezytowe⁵⁸.

Głównym budulcem Karpat Zewnętrznych (Fliszowych) jest charakterystyczny zespół iłowców, mułów, zlepieńców i piaskowców; określanych mianem fliszu, które wzajemnie się przekładają. Oprócz osadów fliszowych w strukturze omawianego łańcucha górskiego występują skały węglanowe, wśród których wyróżnia się: margle i wapienie. Wymienione formacje geologiczne mają pochodzenie turbidytowe, co oznacza, że powstały w wyniku działalności prądów zawieszinowych. Podrzędnym utworem wchodzącym w skład zewnętrznej części Karpat są również skały krzemionkowe takie, jak: gezy, radiolaryty i rogowce. Proces sedymentacji⁵⁹ fliszowej przebiegał najdłużej w częściach: środkowej i północnej basenu Karpat Zewnętrznych. Jego początki sięgają okresu górnej jury, a koniec nastąpił w dolnym miocenie; co oznacza, że trwał on ponad 120 mln lat. Najpóźniej przebiegającym procesem sedymentacji fliszowej był ten, który objął basen magurski.

Z perspektywy okresu fałdowań Karpat Zewnętrznych i różnic litologiczno-facjalnych można wyszczególnić następujące płaszczowiny: magurską, przedmagurską, śląską, podśląską, dukielsko-grybowską, skolską oraz borysławsko-pokucką. Najbardziej rozległą i wewnętrzną jednostką jest płaszczowina serii magurskiej. Należy uwzględnić, że w górnej jurze i dolnej kredzie, pomiędzy basenem magurskim a basenami pienińskimi, istniały znaczące powiązania⁶⁰. Początkowa faza sedymentacji miała tam miejsce w wyższym senonie. Końcowy okres uformowania płaszczowiny magurskiej nastąpił w dolnym oligocenie⁶¹. W strukturze szczytów takich grup górskich, jak: Gorce, Beskid Wysoki, Niski i Sądecki, istotnym budulcem są gruboławicowe piaskowce magurskie. Tworzą one także wzniesienia znajdujące się w Beskidzie Wyspowym, m.in.: Kiczorę,

⁵⁶ N. Oszczytko, op. cit., s. 16-17.

⁵⁷ Intruzja jest procesem polegającym na wdarciu się magmy pomiędzy skały znajdujące się w litosferze, przy jednoczesnym braku wydostania się jej na zewnątrz. Ibidem, s. 68.

⁵⁸ Andezyt jest skałą wylewną posiadającą porfirową strukturę, której skład mineralny jest tożsamy ze składem diorytu. Ibidem, s. 10.

⁵⁹ Sedymentacja to proces polegający na tworzeniu się osadów, które gromadzą się przy udziale rzek i wiatru. Ich pochodzenie nie jest jednolite, ponieważ są to fragmenty meteorytów, szczątki organizmów, a także popioły i pyły wulkaniczne. Następnie osady przybierają formę skał osadowych. Ibidem, s. 172.

⁶⁰ K. Thiel (red.), *Właściwości fizyko-mechaniczne i modele masywów skalnych Polskich Karpat Fliszowych*, Gdańsk 1995, s. 11.

⁶¹ Oligocen to najmłodsza w paleogenie podepoca (pododdział), która trwała od 38 do 23 mln lat temu. Zob. J. Flis, op. cit., s. 119.

Zembołową, Luboń Wielki, Luboń Mały i Strzebel⁶². W części wschodniej od rzeki Dunajec płaszczowina magurska posiada łuskową strukturę, a w zachodniej jest ona fałdowa. Na obszarze centralnym formacja serii magurskiej nasuwa się w kierunku północnym na płaszczowinę śląską. Kierując się na zachód od Żywca obejmuje ona jednostkę przedmagurską, a na wschód od Wisłoka nachodzi na jednostkę serii dukielskiej. W nasunięciu magurskim, które znajduje się na wschód od rzeki Raby, wytworzyły się liczne półwyspy i zatoki. Jego struktura jest płaska, gdzie niżej usytuowane jednostki znajdują się przeważnie na głębokości w przedziale od kilkuset do 2000 m. W miejscach, które stanowią strefy wyniesione (m.in. w Mszanie Dolnej i Szczawie) usytuowane są okna tektoniczne⁶³.

Jednostka przedmagurska obejmuje obszar rozciągający się na zachód od rzeki Soły. W jej granicach wyróżnia się dwa rodzaje łusek: północną i południową. Pierwsza z nich składa się z warstw biotytowo⁶⁴-glaukonitowych⁶⁵ i margli pstrych; wytworzonych w senonie⁶⁶ oraz margli pstrych z eocenu⁶⁷, a także warstw menilitowych i krośnieńskich z okresu oligoceńskiego. Z kolei druga z wymienionych łusek posiada warstwy, które są zbliżone do jednostki magurskiej.

Drugą, co do wielkości płaszczowiną w polskich Karpatach Fliszowych jest jednostka serii śląskiej. Posiada ona najbardziej pełny profil, który zaczyna się od tytonu⁶⁸, a kończy na dolnym miocenie. Pod względem strukturalnym wyróżnia się ona od pozostałych jednostek ze względu na obecność rozmaitych grup piaskowcowo-

⁶² P. Sadowski, *Gmina Lubień. Przyroda, dzieje, kultura*, Kraków 2016, s. 19.

⁶³ N. Oszczytko, op. cit., s. 18-19.

⁶⁴ Biotyt to minerał żelazowo-magnezowo-glinowy, posiadający dodatek potasu, którego barwa jest ciemna. Stanowi on pospolity budulec kwaśnych skał magmowych oraz krystalicznych łupków. Rzadziej występuje w skałach osadowych. Zob. J. Flis, op. cit., s. 20.

⁶⁵ Glaukonit jest minerałem nie posiadającym stałego składu. W jego strukturze znajdują się m.in.: uwodniony krzemian żelaza, potasu i magnezu; z czego żelazo może zostać częściowo zastąpione przez glin, a niewielkie ilości potasu przez sód. Minerał ten występuje w strukturze piaskowców i margli, nadając im zielonawą barwę. Na skutek procesu wietrzenia przeobraża się on w rdzawą skałę. Ibidem, s. 53.

⁶⁶ Senon – jest to nieformalna epoka geologiczna z okresu górnej kredy. Na jej podstawie dokonano m.in. porównania planktonicznej fauny występującej w kredzie sandomierskiej i kredzie lubelskiej. Pod koniec senonu zatarły się pomiędzy nimi różnice. Zob. Słownik Języka Polskiego (SJP), hasło: senon, online: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/senon;5495841.html>, (dostęp z dnia 03.03.2024 r.).

⁶⁷ Eocen stanowił środkowy podział epoki paleogenu (zanim go wyróżniono eocen uznawany był za najstarszą część trzeciorzędu), który trwał od 54 do 38 mln lat temu. Zob. J. Flis, op. cit., s. 43.

⁶⁸ Tyton to jedno z pięter górnej jury, które trwało od 152 do 145 mln lat temu, zob.: International Chronostratigraphic Chart (Międzynarodowa Komisja Stratyfrafii), online: <https://stratigraphy.org/ICSchart/ChronostratChart2012.pdf>, (dostęp z dnia 03.03.2024 r.).

zlepieńcowych (m.in.: warstw godulskiej oraz istebniańskiej)⁶⁹. W zestawieniu z innymi jednostkami, płaszczowina śląska odznacza się posiadaniem największej ilości osadów gruboklastycznych, które wytworzyły się w wyniku procesu niszczenia rozciągającej się wyspy lub grupy wysp. Znajdowały się one w okolicach południowego brzegu tzw. kordyliery śląskiej. Kierując się na wschód w jednostce serii śląskiej dochodzi do znacznie malejącego zapiaszczenia, co z dużą dozą prawdopodobieństwa wpłynęło na zróżnicowanie stylu tektonicznego omawianej płaszczowiny w częściach: północnej oraz wschodniej od rzeki Dunajec.

Podział jednostki śląskiej na zachód od rzeki Skawy obejmuje dwie płaszczowiny o charakterze cząstkowym: cieszyńską i godulską. Pierwsza z nich składa się głównie z warstw cieszyńskich i w mniejszej części z warstw grodziskich. W zachodniej części okna żywieckiego wytworzyła ona kilka łusek. Z kolei jej gwałtowne zwężenie zachodzi w kierunku wschodnim od Bielska. Płaszczowina godulska pojawiła się w okolicach górnych łupków cieszyńskich. Jej wyraźne wyodrębnienie od jednostki cieszyńskiej nastąpiło na skutek udziału licznych zespołów skalnych, które są ulokowane w strukturze jednostki serii godulskiej. Na obszarze płaszczowiny godulskiej znajdują się dwa bloki, które zostały odseparowane za pośrednictwem uskoków poprzecznych: blok Beskidu Śląskiego i Beskidu Małego⁷⁰. Pierwszy z przytoczonych jest czworoboczną bryłą, z uniesionymi północnymi i wschodnimi brzegami. Od południa dochodzi do zapadnięcia się bloku pod dwie płaszczowiny: magurską i przedmagurską.

W kierunku zachodnim zapada się on pod blok Beskidu Jabłonkowskiego. Spod północnego i wschodniego brzegu bryły omawianej grupy górskiej wyłaniają się głębiej usytuowane fragmenty, w postaci strefy cieszyńskiej oraz należącego do niej podłoża podśląskiego⁷¹. Struktura drugiego z nich zbudowana jest z utworów górnokredowych, których pokrywą stanowi wąski pas paleogenu. W części wschodniej oddzielenia wspomnianego bloku dokonuje poprzeczny uskok Skawy; poprzez przesunięcie frontu jednostki śląskiej o 10 km w kierunku północnym. We wschodniej części od uskoku

⁶⁹ Z. Alexandrowicz, D. Poprawa (red.), *Ochrona georóżnorodności w Polskich Karpatach*, Warszawa 2000, s. 23.

⁷⁰ A. Henkiel, *O pochodzeniu rzeźby polskich Karpat Fliszowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia”, Vol. 32/33, (1977/1987), s. 9.

⁷¹ M. Książkiewicz, *Budowa geologiczna Polski. Tektonika. Część 3 – Karpaty*, t. IV, Warszawa 1972, s. 156.

przytoczonej rzeki wspomniana jednostka tworzy struktury o charakterze synklinalnym⁷², w postaci Pogórza Lanckorońskiego i zewnętrzną – na odcinku: Siepraw – Zakliczyn. W kierunku południowym od struktur synklinalnych rozciąga się pas podśląskich okien tektonicznych, który biegnie na odcinku: Lanckorona – Myślenice – Wiśniowa – Żegocina oraz zwężony pas śląskiego paleogenu; który schodzi w głąb nasunięcia magurskiego.

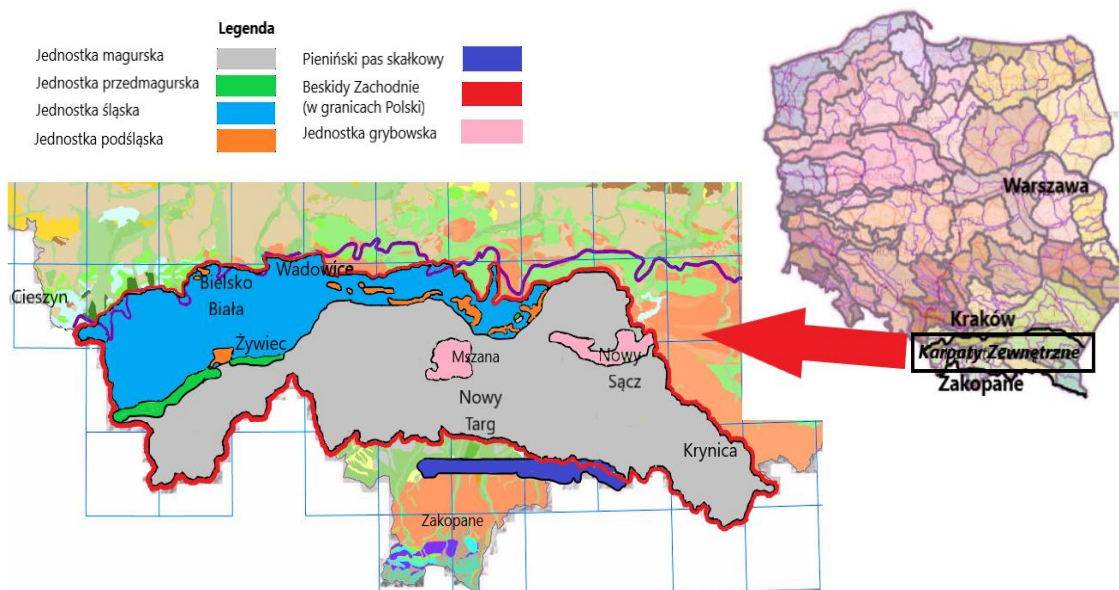
Jednostka podśląska obejmuje rubieże Karpat Fliszowych, rozciągających się na zachód od Brzeska. Charakteryzuje się ona dużym stopniem deformacji. Rozwój płaszczowiny serii podśląskiej w dolnej kredzie przebiegał analogicznie do rozwoju jednostki śląskiej. Utwory z okresu górnej kredy i eocenu charakteryzowały się już większą różnorodnością. Przeważająca ilość utworów jednostki podśląskiej składa się z margli pstrych i łupków pstrych. Na obszarze płaszczowiny śląskiej występuje wiele podśląskich okien tektonicznych, z których największe rozciągają się na odcinku: Żywiec – Żegocina. Znajdują się one we frontowej części nasunięcia magurskiego, z którym wchodzi w bezpośrednią interakcję. Utwory pochodzące z wyniesienia rozgraniczającego baseny: śląski i podśląski ułożone są w okolicach Andrychowa; pomiędzy wspomnianymi jednostkami. Mają one postać niewielkich skałek (andrychowskich), których strukturę tworzą: granitognejsy, wapienie z górnej jury, zlepieńce, wapienie i margle senońskie oraz wapienie o charakterze organogenicznym z okresu paleogenu-eocenu środkowego⁷³.

W celu wizualizacji struktury geologicznej obszaru badań, który obejmuje makroregion Karpat Zachodnich – w postaci Beskidów Zachodnich – przygotowano mapę.

⁷² Położenie synklinalne – z punktu widzenia tektonicznego jest to usytuowanie poprzeczne. Zob. A. Henkiel, *Rzeźba strukturalna Karpat fliszowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B...”, s. 37.

⁷³ N. Oszczytko, op. cit., s. 20.

Mapa 1. Orientacyjna i uproszczona mapa geologiczna polskich Beskidów Zachodnich (z uwzględnieniem zasięgu geologicznego pasa skałkowego z obszaru Pienin)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. S. Dziadzio, I. Matyasik, *Środowisko sedymentacji i korelacja geochemiczna dolnooligocenских utworów z obrębu jednostek dukielskiej i grybowskiej*, „Nafta-Gaz”, R. LXXIV, nr 6/2018, s. 424. Jako podkład wykorzystano mapę z witryny internetowej Państwowego Instytutu Geologicznego, online: <https://geologia.pgi.gov.pl/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=8d14826a895641e2be10385ef3005b3c>, (dostęp z dnia: 20.01.2024 r.).

Zamieszczona powyżej mapa ma charakter poglądowy. Należy uwzględnić, że z perspektywy geologicznej Pieniński Pas Skałkowy nie jest postrzegany jedynie przez pryzmat struktury, ale również jako geologiczna granica Karpat Wewnętrznych (Centralnych); która w granicach Polski rozciąga się na ok. 60 km⁷⁴. Na obszarze Podhala wzniesienia omawianej grupy górskiej są widoczne jedynie w kilku miejscach (m.in. w: Obłazowej, Cisowej Skale i Ranisbergu). Pojawiają się one jako izolowane wysepki, wyłaniające z się z otaczających je młodszych skał. Wspomniane formacje nie mogły jednak zostać uznane za regionalną część Pienin, ponieważ ich zewnętrzna lokalizacja nie jest zwarta z tym łańcuchem górskim. Stanowią one eksklawy, które z punktu widzenia fizyczno-geograficznego nie są częścią danego regionu. Kolorem szarym zaznaczono płaszczowinę serii magurskiej, która stanowi najbardziej rozległą jednostkę. Z kolei jednostka śląska – czyli druga co do wielkości płaszczowina na obszarze Beskidów

⁷⁴ M. Książkiewicz, op. cit., s. 67.

Zachodnich – została zaznaczona kolorem jasnoniebieskim. Barwą zieloną wyznaczono niewielkie obszarowo fragmenty płaszczowiny przedmagurskiej.

W kolorze pomarańczowym wyszczególnione zostały elementy jednostki podśląskiej. Płaszczowina serii grybowskiej, którą zaznaczono na różowo, występuje w niewielkiej ilości w granicach Beskidów Zachodnich. Znajduje się ona w oknie tektonicznym jednostki magurskiej (obszar Mszany Dolnej) i na jej przedpolu (okolice Nowego Sącza). Wizualizacja miała na celu przedstawienie uproszczonego podziału geologicznego obszaru realizowanych badań, które obejmują polskie Beskidy Zachodnie. Zamysłem pracy było także przybliżenie różnic strukturalnych, które miały decydujący udział w procesie kształtowania się formacji górskich.

Rzeźba terenu

Polskie Karpaty są górami stosunkowo niskimi, gdzie wysokość przekraczająca 2000 m n.p.m. występuje jedynie w nie rozległych obszarowo Tatrach. Najwyższym szczytem Karpat jest Gerlach (2655 m n.p.m.), wznoszący się w granicach Tatr słowackich. Zewnętrzne Karpaty Zachodnie charakteryzują się dwoma typami krajobrazu, na który składają się niskie wzniesienia posiadające krajobraz wyżynny, czyli pogórza; których wysokość nie przekracza 500–600 m n.p.m., a także góry średniej wysokości występujące pod nazwą Beskidów, z wysokością wynoszącą ponad 1000 m n.p.m. – z dwoma najwyższymi grupami górskimi: Piłskiem (1557 m n.p.m.) i Babią Górą (1725 m n.p.m.)⁷⁵.

Budowa geologiczna miała decydujący wpływ na proces kształtowania się głównych elementów rzeźby w Karpatach Zachodnich, na które składają się: grzbiety, stoki oraz doliny rzeczne. W związku z tym można wyszczególnić cztery najważniejsze rodzaje rzeźby: den dolin i kotlin, podgórskiej, nisko- i średniogórskiej oraz wysokogórskiej. Pierwszy z wymienionych typów dotyczy takich obszarów, jak: równiny, niżej usytuowane wzgórza i pagórki; których różnica wysokości nie przekracza 40 m n.p.m. Zaliczają się do niego doliny większych rzek oraz śródgórskich kotlin. Na obszarze polskich Beskidów Zachodnich można wymienić takie kotliny, jak: Żywiecką, Rabczańską i Sądecką.

Drugi z wyszczególnionych rodzajów rzeźby posiada rozległe i wyrównane garby oraz wypukło-wklęsłe lub wypukłe stoki. Rzeźba pogórska charakteryzuje się również

⁷⁵ B. Izmailow, L. Kaszłowski, K. Krzemień, et al., *Rzeźba*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 23.

obecnością dolin o płaskodennej i nieckowatej formie. Z uwagi na różnice hipsometryczne⁷⁶ dokonano podziału rzeźby na następujące podtypy:

- pogórza niskie, które posiadają wysokość względną w przedziale 40–100 m, a kąt nachylenia ich stoków wynosi od 5° do 10°. W granicach garbów wspomnianego podtypu rzeźby znajdują się fragmenty poziomego przydolinnego;
- pogórza średnie, których wysokości względne wynoszą od 120 do 250 m. Stoki tego podtypu mają kształt wypukło-wklęsły i wypukły, osiągając kąt nachylenia w przedziale 5-15°. Garby przybierają formę zwartych płaskowyżów, które opadają w kierunku pogórzy niskich oraz spłaszczonych den dolin;
- pogórza wysokie, z wysokościami względnymi wynoszącymi 200–300 m. Struktura stoków jest wypukła, najczęściej nachylona pod kątem 10–20°, a w zasięgu zwartych grzbietów obecne są fragmenty zrównania o poziomie śródgórskim⁷⁷.

Pierwszy z wymienionych podtypów rzeźby podgórskiej reprezentowany jest m.in. przez takie regiony, jak Pogórze Śląskie. Wśród pogórzy wysokich wyróżnić można następujące Pogórza: Gubałowskie, Ciężkowickie i Dynowskie. Zróznicowany charakter rzeźby występuje w obrębie Pogórzy: Strzyżowskiego, Wielickiego, Wiśnickiego i Dołów Jasielsko-Sanockich. Należy uwzględnić, że pogórza nie występują w obrębie Beskidów Zachodnich.

W przypadku typu rzeźby gór niskich i wysokich różnica wysokości wynosi od 300 do 500 m. Stoki nachylenia są strome, a ich kąt osiąga ponad 20°. Poziom wzniesienia grzbietów gór niskich dochodzi do pułapu śródgórskiego. Wysokość grzbietów śródgórskich, które wznoszą się nad dnami dolin i osiągają kulminację ponad spłaszczeniem śródgórskim, wynosi 400–800 m⁷⁸. Różnorodne układy grzbietów przełożyły się na konieczność wyodrębnienia takich elementów, jak:

- zwarte grupy górskie, które wydzielone są przez głębokie doliny, posiadające stoki o stromych oraz wypukłych lub prostych strukturach. Na obszarze Beskidów Zachodnich można wyróżnić następujące grupy reprezentujące ten typ: Beskid Żywiecki, Śląski, Mały, Makowski, Sądecki oraz Gorce;

⁷⁶ Hipsometria to opisowa forma ukształtowania terenu przez pryzmat jego wysokości bezwzględnych oraz względnych. Zob. J. Flis, op. cit., s. 64.

⁷⁷ L. Starkel, *Charakterystyka rzeźby Polskich Karpat (i jej znaczenie dla gospodarki ludzkiej)*, „Problemy zagospodarowania ziem górskich”, 1972, t. 10, s. 89-90.

⁷⁸ B. Izmailow, L. Kaszowski, K. Krzemień, et al., op. cit., s. 28.

- góry pasmowe charakteryzujące się obecnością równoległych i rozdzielonych dolinami grzbietów. Struktura ich stoków przybiera formę wypukło-wklęsłą lub krawędziową. Grupa ta charakterystyczna jest dla Beskidu Niskiego (mezoregionu przejściowego dla Beskidów Zachodnich i Beskidów Wschodnich, który rozciąga się w granicach Beskidów Środkowych) oraz Bieszczad (znajdujących się na obszarze Beskidów Wschodnich);
- góry wyspowe składające się z odosobnionych, niedługich i rozleglejszych wałów lub kopuł, które posiadają krawędziowe stoki (Beskid Wyspowy) oraz oddzielnych skałek, które odcinają skalne ściany (Pieniny).

Rzeźby wysokogórskie odznaczają się wysokościami względnymi, które przekraczają 800 m. Grzbiety górskie są wąskie i posiadają skalistą strukturę, a ich stoki są strome. Ściany składają się z formacji skalnych, które u podnóży przeobrażają się w usypiskowe stoki. Ten typ rzeźby charakterystyczny jest dla Tatr i częściowo Babiej Góry. Należy uwzględnić, że obszar Beskidów Zachodnich nie posiada jednolitego typu rzeźby, dla każdej z wymienionych grup górskich. W obrębie Beskidu Wyspowego, który stanowi najdalej wysunięty na północ mezoregion w granicach Beskidów Zachodnich, można zaobserwować przenikanie się różnych wariantów rzeźby górskiej i podgórskiej⁷⁹.

Unikatowe walory formacji skalnych, na obszarze stanowiącym punkt odniesienia dla prowadzonych badań, przełożyły się na konieczność podjęcia działań w zakresie wprowadzenia ochrony georóżnorodności. Należy jednak uwzględnić, że przedsięwzięcie to było realizowane jeszcze przed wybuchem II wojny światowej⁸⁰. Szeroki zakres działalności objął także swoim zasięgiem Beskidy Zachodnie⁸¹. Temat ten zostanie jednak szerzej omówiony w rozdziale poświęconym formom interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki na tym obszarze. W powojennej Polsce

⁷⁹ Ibidem, s. 28-29.

⁸⁰ W dobie dwudziestolecia międzywojennego dokonano pierwszych systemowych rozwiązań w zakresie ochrony przyrody. W 1920 r. powołano Tymczasową Państwową Komisję Ochrony Przyrody, z inicjatywy której powstała, działająca w latach 1925 –1939 Państwowa Rada Ochrony Przyrody (PROP). W zakresie obowiązków PROP-u znalazły się takie aktywności, jak m.in. tworzenie rezerwatów przyrody, parków narodowych oraz konserwacja przyrody. Zob. A. Tarnowska, *Rozwiązania instytucjonalne w zakresie ochrony przyrody II RP*, „Przegląd prawa ochrony środowiska”, 2024, nr 4, s. 60-67.

⁸¹ Wśród inicjatyw w zakresie ochrony przyrody można wymienić m.in. projekt utworzenia parku narodowego, który miał powstać na obszarze Baraniej Góry (Beskid Śląski). Pomysłodawcą tego przedsięwzięcia był dr Kazimierz Simm (1894–1955), który w 1923 r. opublikował swój projekt w „Dzienniku Cieszyńskim”. Zob. Z. Wilczek, *Fitosocjologiczne uwarunkowania ochrony Beskidu Śląskiego (Karpaty Zachodnie)*, Katowice 2006, s. 25.

nastąpiła intensyfikacja w zakresie rozwoju nurtów badawczych z dziedzin geologii i geomorfologii Karpat. Pomimo wcześniejszych prób wyznaczenia obszarów chronionych, regiony karpackie były wciąż ubogie w ilość rezerwatów oraz indywidualnych form geoochrony. Dotychczas utworzone obszary chronionego krajobrazu spełniają kryterium sfer o charakterze ochronnym zarówno dla parków narodowych, jak i dla parków krajobrazowych. Wśród istotnych zamysłów strategii ochrony regionów karpackich uwzględnione zostało również podłoże geologiczne, które jest wartością nieodnawialną oraz znaczącą dla walorów estetycznych danego krajobrazu⁸².

Na obszarze Pienińskiego Pasa Skałkowego zlokalizowanych jest kilka ważniejszych formacji geologicznych, które zostały zaliczone do pomników przyrody. Do tego typu obiektów należą skałki wapienne: Gęśle i Basy, które uznano za pomnik przyrody w 1963 r. Znajdują się one w miejscowości Krempachy (gm. Nowy Targ), rozciągając się na wysokości 650 m n.p.m.; ponad doliną potoku Krętego. Stanowią część grupy Lorencowych Skałek, które posiadają pas o szerokości w przedziale 200–300 m, biegnący wzdłuż wspomnianego potoku. Struktura ich budowy skupia, usytuowane pionowo, zespoły wapieni czorsztyńskich. Wysokość Skałki Gęśle wynosi 10 m, a jej kształt przypomina maczugę. Z kolei Skałka Basy posiada przysadzistą formę i jest zlokalizowana w pobliżu koryta Krętego⁸³.

Drugim z bardziej rozpoznawalnych pomników przyrody na obszarze Pienin są skałki wapienne: Dziad i Baba, które znalazły się na krajowej liście w 1978 r. Zlokalizowane są one w miejscowości Jaworki (gm. Szczawnica), gdzie wznoszą się 50 m ponad dnem doliny potoku Krupianka; usytuowanym na wysokości 590 m n.p.m. Wspomniane formacje skalne stanowią część grupy skałek wapiennych, które są jednocześnie obramowaniem zbocza rezerwatu o nazwie Wąwóz Homole, które rozciąga się do niego przeciwnie. Jako zespół skalny zyskały one nazwę Sołtysich Skałek lub określane są mianem skałek potoku Krupianka. Skałka Baba wyróżnia się znacząco na tle pozostałych formacji z uwagi na swoją wysokość wynoszącą ok. 25 m oraz szerokość bliską 40 m. Z kolei Skałka Dziad przybrała kształt zwężonej iglicy, której wysokość wynosi ok. 10 m. Pomiędzy wspomnianymi skałkami rozciąga się, szeroka na blisko 2 m,

⁸² Z. Alexandrowicz, D. Poprawa (red.), op. cit., s. 11-16.

⁸³ M. Doktor, K. Miśkiewicz, E. Welc, *Geopark „PIENINY” – podstawy tworzenia, dziedzictwo geologiczne, korzyści regionalne*, „Prace Pienińskie”, 2017, t. 27, s. 14-15.

rozpadlina. W wyniku powstania rozpadliny iglica Skalki Dziad odchyliła się w kierunku zachodnim⁸⁴.

W obrębie Beskidu Wysokiego, znajdującego się na obszarze Karpat Zewnętrznych, można wymienić dwie bardziej rozpoznawalne jaskinie uznane za pomniki przyrody. Pierwszą z nich jest Jaskinia przed Rozdrożem, która została wpisana na krajową listę w 1993 r. Znajduje się ona w miejscowości Korbielów (gm. Jeleśnia). Wspomniana jaskinia rozciąga się na terenie grzbietu Czarnego Gronia, który stanowi odgałęzienie Pilska w części północno-wschodniej. Struktura jaskini składa się z gruboławicowych piaskowców serii magurskiej. Utworzyła się ona na skutek rozsunięcia grawitacyjnego, które nastąpiło w masywie skalnym. Długość jaskini wynosi ponad 17 m. Kolejnym z obiektów jest Jaskinia w Sopotni Wielkiej, znana również pod nazwą Jaskini Wickowej. Tak, jak poprzednia jaskinia znalazła się na liście pomników przyrody w 1993 r. Zlokalizowany w miejscowości Sopotnia Wielka (gm. Jeleśnia) obiekt powstał w lewym zboczu doliny Wickowego Potoku. Jego struktura jest tożsama z poprzednio wymienioną jaskinią. Powstanie jaskini nastąpiło poprzez rozsuniecie się masywu skalnego, który usytuowany jest na stoku. Długość obiektu wynosi 101 m, a w jego skład wchodzi kilka niemalże równoległych korytarzy. Największą przestrzenią w obrębie jaskini jest Komora Trójkątna, której długość wynosi 7 m, szerokość 2 m, a jej wysokość osiąga 5 m⁸⁵.

W masywach Beskidu Średniego i Beskidu Wyspowego, które stanowią mezoregiony Beskidów Zachodnich, liczba obiektów geologicznych uznanych za pomniki przyrody jest niewielka. W granicach pierwszej z wymienionych grup górskich znajduje się jeden tego typu zespół grubych ławic piaskowców ciężkowickich, o nazwie Kozie Skały. Zlokalizowany jest on w miejscowości Krzeszów (gm. Stryszawa); w północno-zachodnim stoku grzbietu Żurawicy (725 m n.p.m.). Kozie Skały, które zostały uznane za pomnik przyrody w 1986 r., posiadają unikatową w skali Karpat strukturę. Ponadto w ich obrębie występują nieliczne ślady po eksploatacji skał piaskowcowych. Formacje geologiczne, które znajdują się w Beskidzie Wyspowym, wciąż nie zostały uznane za pomniki przyrody. Uwzględnione są jedynie na liście obiektów proponowanych do ochrony. Wśród bardziej rozpoznawalnych można wymienić jaskinię pseudokrasową, o nazwie Zimna Dziura, która znajduje się w masywie Szczebła. Jej długość wynosi 25 m,

⁸⁴ Z. Alexandrowicz, D. Poprawa (red.), op. cit., s. 37-38.

⁸⁵ Ibidem, s. 42.

a cechami charakterystycznymi dla tego obiektu są specyficzne warunki mikroklimatyczne, które wpływają na utrzymanie się lodu do końca okresu wiosennego⁸⁶.

Na obszarze Beskidu Sądeckiego, będącego kolejnym mezoregionem zachodniej części Beskidów, można wyszczególnić Wietrzne Dziury; które stały się pomnikiem przyrody w 1990 r. W skład wspomnianego kompleksu wchodzi zarówno formacje skalne, jak i otaczający je las. Wietrzne Dziury zlokalizowane są w miejscowości Rytro (gm. Stary Sącz) i obejmują północną część stoków Diabiego Garnka (820 m n.p.m.); rozciągającego się w paśmie Radziejowej. Na jego obszarze znajduje się unikatowe osuwisko, które wytworzyło się w zasięgu występowania gruboławicowych piaskowców serii magurskiej. Pomnik przyrody Wietrzne Dziury stanowi rzadki przykład procesów, które przyczyniły się do rozczłonkowania górskich grzbietów⁸⁷. Spośród licznych obiektów geologicznych warto również uwzględnić formy skałkowe i jaskinię Wierch nad Kamieniem, które uznano za pomnik przyrody w 1987 r. i 1990 r. Znajdują się one w miejscowości Składziste, w nadleśnictwie Nawojowa (gm. Łabowa). Wspomniane formacje obejmują północno-wschodnią część stoku, który w kierunku północnym odbiega od wzgórza Wierch nad Kamieniem (1082 m n.p.m.). Rozciągają się one w paśmie Jaworzyny Krynickiej; pomiędzy Halą Łabowską a rezerwatem Baranowiec⁸⁸.

Brak występowania geologicznych pomników przyrody na obszarze Gorców przełożył się na konieczność pominięcia tej grupy górskiej. Kolejnymi mezoregionami w łańcuchu Beskidów Zachodnich są: Beskid Śląski, Kotlina Żywiecka i Beskid Mały. W 2000 r. liczba pomników przyrody na tym obszarze wynosiła 25. Spośród bardziej znanych obiektów można wymienić Jaskinię Malinowską (znaną także pod nazwą Jaskini Ondraszka), którą wpisano na listę pomników przyrody w 1980 r. Obiekt znajduje się w miejscowości Wisła, w niewielkiej odległości od szczytu góry Malinów, rozciągając się w południowo-wschodniej części jej stoku. Do wejścia jaskini prowadzi droga, która stanowi część czerwonego szlaku zaczynającego się od Przełęczy Salmopolskiej (1005 m n.p.m.). Jaskinia uznana jest także za jeden z najwcześniej poznanych obiektów tego typu na obszarze Beskidów. Informacji na jej temat dostarcza XIX wieczna literatura

⁸⁶ Ibidem, s. 44-46.

⁸⁷ Z. Alexandrowicz (red.), *Geochrona Beskidu Sądeckiego i Kotliny Sądeckiej*, „Studia Naturae”, t. 42, Kraków 1996, s. 49.

⁸⁸ Z. Alexandrowicz, D. Poprawa (red.), op. cit., s. 53.

krajoznawcza. Stanowi ona zarazem jeden z nielicznych przykładów jaskiń pseudokrasowych, na obszarze których możliwe jest zwiedzanie⁸⁹.

W granicach Beskidu Małego rozciąga się grupa „skałek andrychowskich”, o których pojawiła się wzmianka w części poświęconej budowie geologicznej Beskidów Zachodnich. Profil utworu serii „skałek andrychowskich” znajduje się w miejscowości Targanice (gm. Andrychów). Rozciąga się on w niewielkiej odległości od mostu i drogi na odcinku: Targanice – Roczyny oraz potoku Wieprzówki. Obiekt znalazł się na liście pomników przyrody w 1964 r. Formacja ma swój początek w południowej części brzegów wspomnianego potoku, gdzie na odcinku 200 m rozciąga się jej odsłonięcie, o wysokości od 3 do 4 m. Struktura reprezentowana jest przez białoszare wapienie górnourajskie, które wraz z biegiem potoku wypierane są przez górnokredowe wapienie. Z kolei północna część zbudowana jest z paleoceńskich margli oraz łupków marglistych. Pas serii utworów wapienno-marglistych stanowi budulec jednej ze skał andrychowskich. Usytuowany jest on na marglach z górnej kredy, które pochodzą z jednostki serii podśląskiej. W części południowej zachodzi na nią grupa warstw lgockich, które również wywodzą się z tej płaszczowiny. Reszta utworów z kompleksu skałek andrychowskich jest widoczna w miejscowości Inwałd (gm. Andrychów). Rozciąga się ona w odległości ok. 200 m od stacji kolejowej. Z uwagi na występowanie na tym odcinku wapieni inwałdzkich, grupa ta zyskała nazwę „skałki inwałdzkiej”. Jej fragmentaryczny odcinek usytuowany jest na warstwach krośnieńskich zaliczanych do płaszczowiny podśląskiej⁹⁰.

Powyższe przykłady stanowią jedynie niewielką część obiektów geologicznych, które znalazły się na liście pomników przyrody. Są one również świadectwem unikatowych walorów krajobrazowych Beskidów Zachodnich, przejawiających się w rzeźbie terenu.

⁸⁹ Ibidem, s. 75.

⁹⁰ A. Waškowska-Oliwa, M. Krobicki, J. Golonka, et. al., *Stanowiska najstarszych skał osadowych w polskich Karpatach Fliszowych jako obiekty geoturystyczne*, „Geologia”, 2008, t. 34, z. 3/1, s. 105-112.

Klimat

Uwarunkowania klimatyczne obszaru Karpat wynikają z szeregu różnych czynników, na które składają się: położenie geograficzne oraz rzeźba, ekspozycja i nachylenie stoków, a także różnorodny wpływ podłoża. W granicach omawianego łańcucha zaliczają się do nich m.in.:

- wyższe temperatury w okresie jesiennym niż wiosennym;
- występowanie niespodziewanych odwilży w okresie jesienno-zimowym;
- regresja rocznej amplitudy temperatury, która maleje wraz z wysokością;
- okresowe występowanie mroźnej, słonecznej pogody podczas sezonu zimowo-wiosennego;
- gwałtowne i odczuwalne spadki temperatury na obszarze dolin i obniżen śródgórskich, które znane są jako zjawisko inwersji temperatur⁹¹;
- antagonizmy termiczne występujące na stokach, które są zależne od ich ekspozycji;
- występowanie dużych prędkości wiatru na obszarze wyższych partii górskich;
- rozwój cyrkulacji powietrza dolinno-górskiego oraz występowanie lokalnych wiatrów, które powstają w trakcie pogody wyżowej, stabilnej;
- występowanie wiatrów halnych;
- długotrwałe opady deszczu, które utrzymują się nawet do 30 dni.

Charakterystyka pogody w Karpatach, przez pryzmat powyższych czynników, umożliwiła wyznaczenie najbardziej sprzyjających sezonów turystycznych. Uwzględnione wytyczne wskazały, że takimi okresami są: końcowa faza zimy i początek wiosny oraz koniec okresu letniego i wczesna jesień⁹².

Zróznicowana specyfika stosunków klimatycznych Karpat Zachodnich przełożyły się na konieczność dokonania ich klasyfikacji. Zgodnie z koncepcją Mieczysława Hessa określenie pięter klimatycznych zostało opracowane za pośrednictwem wprowadzenia metody wartości granicznych. Zamysłem Hessa było również wykorzystanie wartości progowych, jakościowo sprzyjających wytworzeniu innych warunków klimatycznych. Nie chciał on bowiem odchodzić od postrzegania klimatu jako zjawiska odrębnego od pozostałych elementów środowiska geograficznego. Uwzględnił jednak, że skonstruowanie dokładnego systemu klasyfikacyjnego nie jest możliwe z uwagi na brak

⁹¹ Inwersja temperatury jest zjawiskiem, w którym dochodzi do obniżenia temperatury powietrza w jego niższej warstwie i staje się ona mniejsza niż w wyższej. W ten sposób pojawia się odwrócony układ temperatury. Zob. J. Flis, op. cit., s. 68.

⁹² B. Obrębska-Starkłowa, M. Hess, Z. Olecki, et. al., *Klimat, w: Karpaty Polskie...*, s. 33.

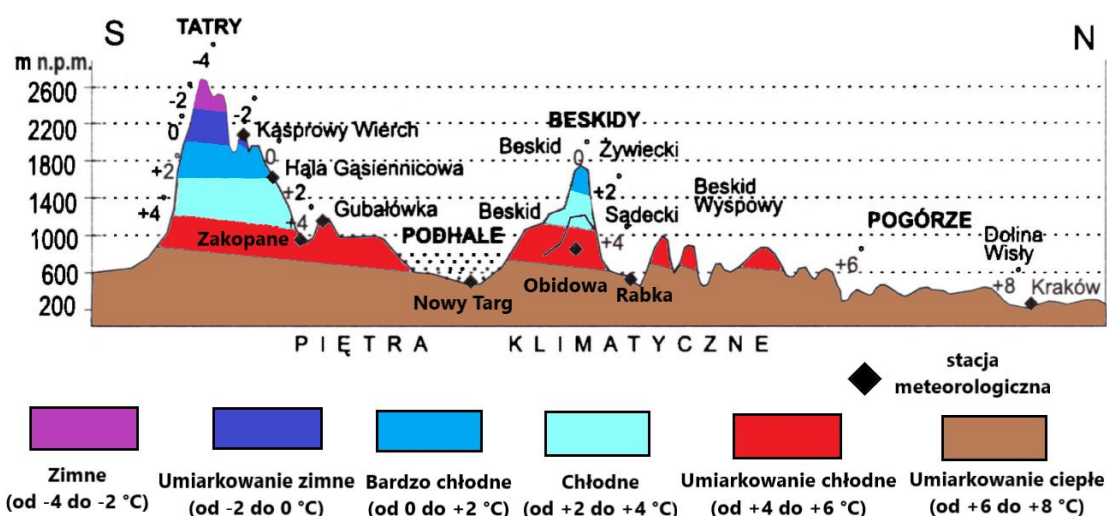
nagłych przeskoków w elementach klimatu występującego na granicach wyodrębnionych pięter. Punktem odniesienia dla pokonania pewnych trudności w tym zakresie był związek występujący pomiędzy warunkami klimatycznymi a szatą roślinną.

Ograniczone możliwości w zakresie wyróżnienia pięter klimatycznych, poprzez użycie wszystkich elementów klimatu, wpłynęły na konieczność wyznaczenia przynajmniej jednego fundamentalnego wskaźnika. Miał on podkreślać najbardziej znaczące antagonizmy pomiędzy wytypowanymi przez Hessa piętrami klimatycznymi. Cechami wyróżniającymi wskaźnik były: jego jednoznaczne określenie, prostota i kompleksowość. Przekładało się to na postrzeganie go w kategoriach efektywnego narzędzia w zakresie odzwierciedlenia wpływu jak największej ilości czynników klimatu i jego elementów. Według Hessa wskaźnikiem, który spełniał takie kryteria była średnia temperatura roku. W związku z tym wyróżnił on piętra klimatyczne na podstawie wspomnianego wskaźnika, natomiast granice pomiędzy nimi zostały określone w wysokościach, przez które przebiegały granice pięter roślinnych⁹³. Przyjęta klasyfikacja jest odzwierciedleniem warunków sprzyjających powstawaniu klimatu w oparciu o takie czynniki, jak: bilans cieplny, cyrkulacja powietrza i rzeźba terenu; stanowiących fundamentalne elementy w procesie tworzenia klimatu.

Poniżej zamieszczono wizualizację omawianego zagadnienia na podstawie koncepcji Mieczysława Hessa:

⁹³ M. Hess, *Piętra klimatyczne w Polskich Karpatach Zachodnich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXV. Prace Geograficzne”, z. 11, Kraków 1965, s. 207-208.

Rysunek 1. Piętra klimatyczne w Karpatach Zachodnich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Terpińska, *Górskie klimaty*, Kraków 2002, s. 189.

Powyższy schemat wskazuje, że wraz ze wzrostem wysokości dochodzi do zmniejszenia się różnicy między wysokościami pięter klimatycznych, które ze sobą sąsiadują. Najniższe piętro – umiarkowanie ciepłe (zaznaczone kolorem brązowym) osiąga temperaturę w przedziale od +6 do 8°C. W części północnej, gdzie średnia roczna temperatura wynosi 8°C, dolna granica piętra osiąga wysokość 240 m. Z kolei w części południowej, gdzie temperatura wynosi +6 °C rozciąga się ona na wysokości 540 m lub 300 m w wyżej usytuowanych partiach górskich. Kolejne piętra klimatyczne, które znajdują się na większych wysokościach, podzielone są różnicą 270 m w położeniu ich dolnych granic. W przypadku jeszcze wyższych pięter różnica wynosi: 250 m, 220, 200 oraz 180 m. Czynnikiem, który według Hessa miał decydujący udział w tym procesie, jest większy spadek średniej rocznej amplitudy w części południowej Karpat; który następuje wraz z wysokością. Świadczy o tym większy pionowy gradient termiczny⁹⁴ (0,53 °/100 m), który przerasta średni gradient północnej części Karpat; wynoszący 0,50 °/100 m)⁹⁵.

⁹⁴ Gradient termiczny jest stosunkiem pomiędzy przyrostem temperatury powietrza a przyrostem odległości. Zob. J. Flis, op. cit., s. 58.

⁹⁵ J. Terpińska, *Górskie klimaty*, Kraków 2002, s. 189-190.

Zagadnienie uwarunkowań klimatycznych na obszarze Karpat Zachodnich, w których największym łańcuchem górskim są Beskidy Zachodnie, stanowi istotny punkt odniesienia dla turystyki. Należy uwzględnić, że właściwości klimatu miały znaczny wpływ na ukształtowanie się różnych form ruchu turystycznego – od turystyki narciarskiej po turystykę wypoczynkową i zdrowotną.

Wody

Na obszarze południowej Polski występuje najstarszy układ krajowej sieci rzecznej. Najważniejsze zarysy tego układu wykształciły się w pliocenie⁹⁶ i nie uległy transformacjom przez cały plejstocen⁹⁷ aż do współczesności. Wyjątkiem była rzeka San, która zmieniła swój bieg na przedpolu Karpat. Zanim na przedpole łuku karpackiego wkroczył lądolód, uchodził on do Wisły – tak, jak obecnie. Na etapie całkowitego zlodowacenia, które objęło południowe tereny Polski, San wpływał do Dniestru. Do Wisły zaczął on ponownie uchodzić w wielkim interglacjale⁹⁸. Kierunek biegów rzek jest najczęściej kompatybilny z nachyleniem najstarszej powierzchni, która rozciąga się z południa na północ. Cechą charakterystyczną dla sieci rzecznej w Karpatach jest duża gęstość, posiadająca niewielkie zróżnicowanie. Przekłada się na to wpływ trzech głównych czynników, które wchodzą ze sobą w interakcję; składają się na nie: obfite opady, urozmaicona rzeźba oraz słaba przepuszczalność gruntu. Niemalże cały obszar omawianej części Karpat zalicza się do dorzecza Wisły, przez co zasila zlewisko Bałtyku. Wśród wyjątków znajdują się takie rzeki, jak: Czarna Orawa, Olza oraz Strwiąż. Należy uwzględnić, że wzdłuż granicy Polski przebiega europejski dział wodny, który dzieli zlewiska następujących mórz: Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego⁹⁹.

Stan badań czystości karpackich rzek¹⁰⁰ z 1995 r. wskazywał, że na dłuższych odcinkach zaliczały się one do I klasy. Pomimo tego, kondycja wód uznana została za

⁹⁶ Pliocen stanowił ostatnią podepokę (pododdział) neogenu, która trwała od 45 do 2 mln lat temu. Zob. J. Flis, op. cit., s. 128.

⁹⁷ Plejstocen został uznany za starszą epokę czwartorzędu, trwającą od 2 mln do 10 tys. lat temu. Ibidem.

⁹⁸ Glacjał stanowił część epoki plejstocenu, która charakteryzowała się mroźnym klimatem; co przekładało się na rozrost formacji lodowcowych. Podzielono go na 4 główne grupy: szczeciński (czyli podlaski), krakowski, bałtycki i środkowopolski. Były one rozdzielone przez interglacjały, czyli cieplejsze okresy. Ibidem, s. 53.

⁹⁹ I. Dynowska, *Wody*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 49-50.

¹⁰⁰ W tym miejscu należy uwzględnić, że stan badań nad hydrografią Karpat Polskich pozostawia znaczącą lukę dla okresu przedwojennego, gdyż brakuje syntetycznego ujęcia zagadnień poświęconych wspomnianej tematyce i wydzielenia regionów hydrograficznych. Zob. Z. Ziemońska, *Stosunki wodne w Polskich Karpatach Zachodnich*, „Prace Geograficzne”, 1973, nr 103, s. 8-10.

niezadowalającą. Większy stopień zanieczyszczenia występował w zachodniej części Karpat, na co wpływ miała działalność dużych ośrodków o charakterze miejsko-przemysłowym. Jedną z większych rzek w Karpatach Zachodnich jest Biała, która posiadała zanieczyszczenie klasy III. Jej górny bieg zanieczyszczony był przez ścieki z Bystrej, a na dalszych odcinkach ściekami przemysłowymi, które wypływały z Bielska – Białej. Kolejną rzeką przepływającą przez obszar Karpat jest Soła, której przyznano II klasę czystości. W przypadku omawianej rzeki głównymi źródłami zanieczyszczeń były także ścieki pochodzące z takich ośrodków przemysłowych, jak: Kęty, Węgierska Górka, Rajcza i Żywiec.

Stopniem zanieczyszczenia na większą skalę odznaczała się rzeka Skawa. Najbardziej zdegradowany odcinek, który posiadał III klasę, rozciągał się poniżej Spytkowic koło Chabówki. Proces samooczyszczania wody do klasy II nie był jednak wystarczająco skuteczny, co wynikało z ponownego zanieczyszczenia jej ściekami z Zembrzyc i Wadowic. Zróżnicowany stopień czystości wód reprezentowany był przez rzekę Rabę, gdzie występowały wody w przedziale od I do III klasy. Główne źródło zanieczyszczenia pochodziło od ścieków komunalnych, wypływających z takich ośrodków, jak m.in. Myślenice.

Dunajec, rozciągający się na terytorium Polski oraz Słowacji, również charakteryzowała różnorodna klasa czystości. Proces samooczyszczania Dunajca odbywał się na odcinku pomiędzy Zakopanem a Nowym Targiem, gdzie jego wody osiągały klasę I. W okolicach Nowego Targu dochodziło jednak do zrzutów ścieków, które zaniżały jakość czystości rzeki do klasy II. Jej powrót do klasy I następował poniżej ujścia rzeki Niedziczanki, gdzie dochodziło do procesu samooczyszczania. W okolicach Nowego Sącza Dunajec degradowany był do klasy III, a jego sytuacja ulegała poprawie po przekroczeniu zbiornika w Rożnowie; osiągał wówczas II klasę czystości. Ostatnią z wymienionych rzek jest Biała, która w swoim górnym biegu miała I klasę czystości. W okolicach Grybowa dochodziło do obniżenia jakości wód, których stopień czystości osiągał klasę III. Jednym z głównych powodów było zrzucanie wód pochodzących z browaru¹⁰¹.

Na obszarze Karpat występują wody mineralne, których skupiska znajdują się głównie na północ od Pienińskiego Pasa Skałkowego. Jedynie niewielka ich ilość występuje na terenie Pienin i Kotliny Podhalańskiej. Zasób wód mineralnych obecny jest w każdej jednostce Karpat fliszowych. Gromadzą się one w zbiornikach usytuowanych pod

¹⁰¹ Ibidem, s. 49; 55-56.

ziemią, w postaci: porowatych i gruboławicowych piaskowców oraz szczelin i pęknięć powstałych w uskokowych strefach. Wspomniane strefy stanowią obszar umożliwiający proces krążenia i wzajemnego mieszania się wód. Dochodzi do niego w przypadku trzech głównych typów karpackich: solanek, szczaw i wód siarczkowych. Interakcja zachodzi także pomiędzy tymi samymi typami wód, które mają różnorodny stopień mineralizacji. Karpaty charakteryzują się występowaniem unikatowych w skali kraju wód mineralnych, które posiadają różnorodne właściwości lecznicze¹⁰².

Obecność wód słonych i solanek charakterystyczna jest dla wszystkich płaszczowin z obszaru Karpat Zewnętrznych. Ich ślady pozostawione są na porowatych i spękanych skałach piaskowcowych oraz zespołach spękanych formacji piaskowcowo-lupkowych. Do rzadkości nie należą przypadki, w których w jednej grupie skalnej znajduje się więcej niż jeden poziom wodonośny posiadający różnorodny stopień mineralizacji. Współcześnie na obszarze Karpat występuje niewielka liczba wypływów solankowych o naturalnym pochodzeniu. Większość źródeł tego typu powstaje za pośrednictwem odwiertów, które posiadają różne głębokości. Do interesujących zagadnień należy związek pomiędzy solankami a karpacką prowincją naftową. Wody słone stały się warstwą buforową dla horyzontów ropnych, która zaistniała po procesie kształtowania się struktur gazowo-ropnych. Gazem występującym w składzie niektórych solanek jest metan, z którego słyną: „Bełkotka” w Iwoniczu, wody z Rabki i Soli – w okolicach Żywca¹⁰³.

Szczawy pojawiają się przeważnie w części południowej płaszczowiny serii magurskiej. Z uwagi na zróżnicowany stopień mineralizacji i zasobu jonowego, dokonano podziału na dwie strefy hydrochemiczne szczaw: centralną i przejściową. Pierwsza z wyszczególnionych posiada niską mineralizację i dużą zawartość dwutlenku węgla. Strefa ta charakterystyczna jest dla: Krynicy, Piwnicznej, Muszyny, Żegiestowa i Łomnicy. Z kolei druga z nich ma właściwości odwrotne, czyli wysoką mineralizację i niższą zawartość dwutlenku węgla. Miejscowościami uzdrowiskowymi, na terenie których występują szczawy strefy przejściowej są: Szczawnica, Krościenko, Szczawa i Wysowa¹⁰⁴.

Na obszarze Karpat Zewnętrznych i fliszu podhalańskiego powszechnie występującym typem wód mineralnych są wody siarkowodorowe. Obecne są one także w przejściowej strefie hydrochemicznej jednostki magurskiej. Występują w wodach, w których składzie znajduje się wolny dwutlenek węgla, czyli w: Szczawie, Szczawnicy

¹⁰² I. Dynowska, M. Maciejewski, *Dorzecze Wisły. Część I*, Warszawa – Kraków 1991, s. 303-304.

¹⁰³ Ibidem, s. 304-307.

¹⁰⁴ I. Dynowska, *Wody*, op. cit., s. 64.

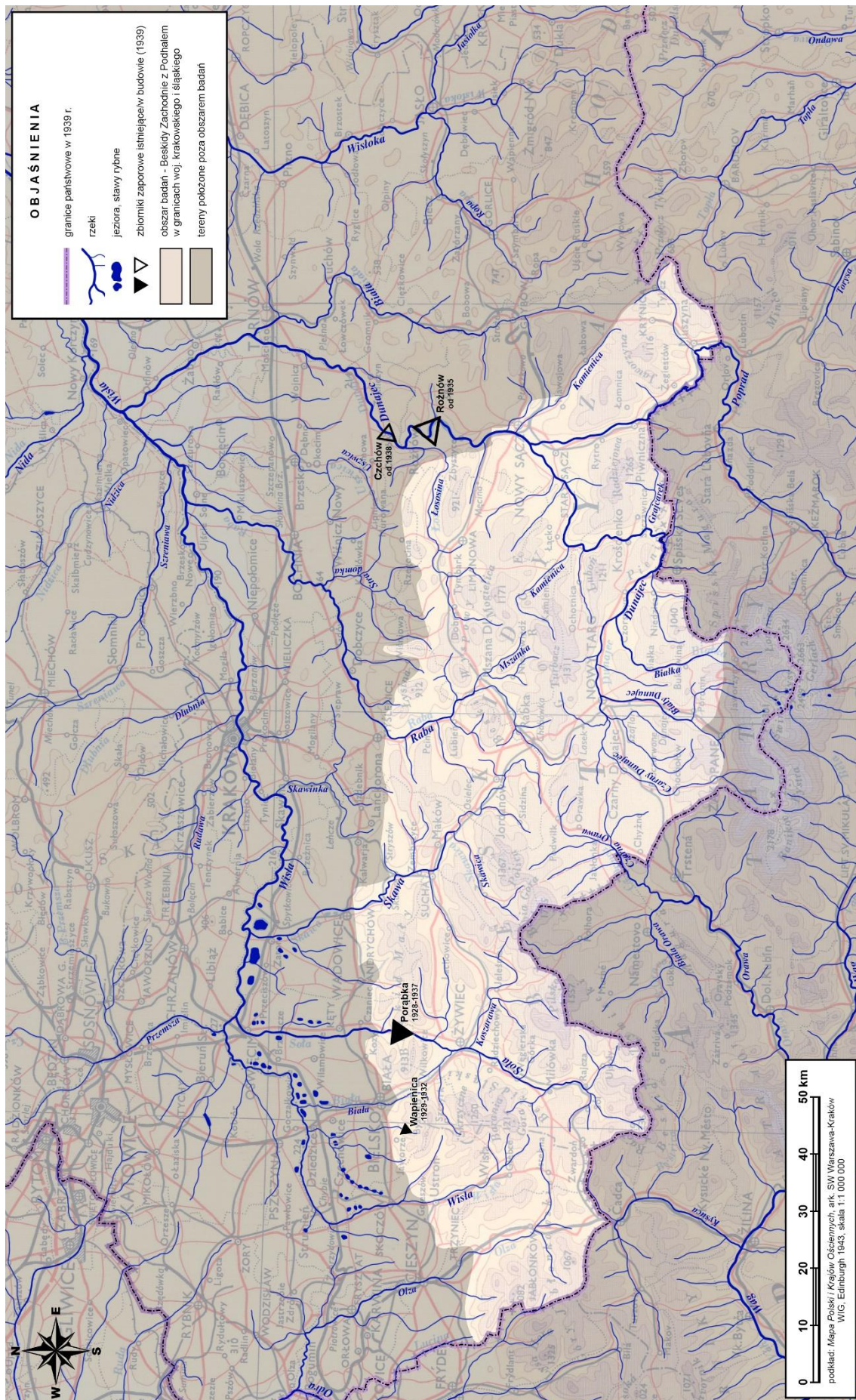
i Wysowej. Cechą charakterystyczną dla słabo zmineralizowanych wód siarczkowych jest niewielka wydajność źródeł. Posiadają one typ szczelinowy, który wyposażony jest w prymitywną obudowę. Jedynie w uzdrowisku Wapienne podjęte zostały działania w zakresie udostępnienia wód siarczkowych wierceniami¹⁰⁵.

Tematyka zasobów wodnych obszaru Karpat stanowi istotne zagadnienie w zakresie wykształcenia się uwarunkowań turystycznych, w postaci turystyki letniskowej i zdrowotnej. W okresie międzywojennym rzeki stanowiły niezbędny element krajobrazowy miejscowości letniskowych, do których turyści przyjeżdżali w celach wypoczynkowych. Z kolei uzdrowiska, które posiadały źródła lecznicze w postaci wód mineralnych, były głównym celem podróży osób mających problemy ze zdrowiem.

Celem wizualizacji omawianego zagadnienia opracowano mapę hydrograficzną, na której znajduje się sieć wodna (rzeki), a także jeziora, stawy rybne oraz zbiorniki zaporowe, które rozciągają się zarówno na obszarze Beskidów Zachodnich, jak i terenach sąsiednich (zgodnie z przedwojenną koncepcją regionalizacji turystycznej Mieczysława Orłowicza).

**Mapa 2.(str. 52) Hydrografia Beskidów Zachodnich i terenów sąsiednich (1939 r.)
Opracowanie: Piotr Sadowski**

¹⁰⁵ I. Dynowska, M. Maciejewski, op. cit., s. 313.

Flora i fauna

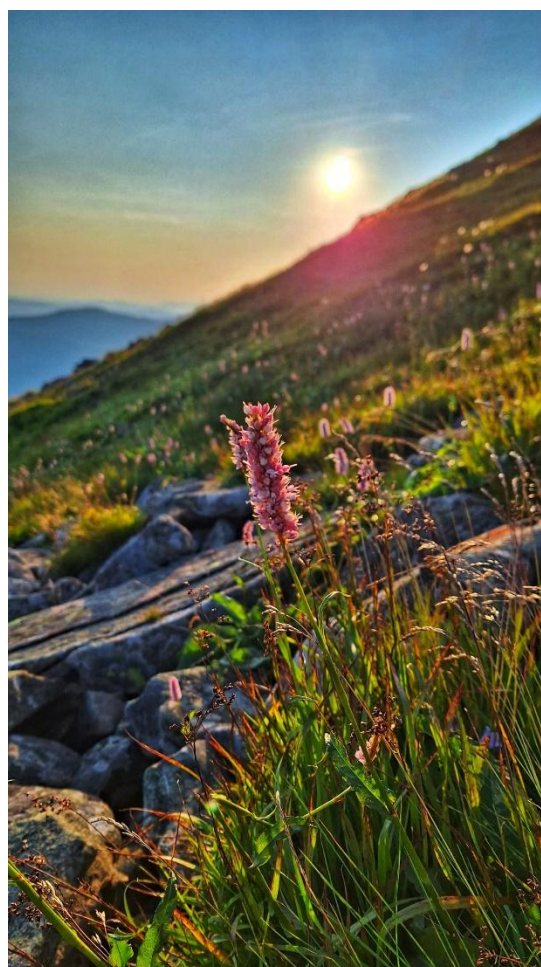
Kompleksowe badania w zakresie zasobów botanicznych obszaru Karpat miały swój początek w XIX w.¹⁰⁶ W 1809 r. opublikowane zostały pierwsze naukowe informacje dotyczące karpackiej flory Galicji, które opracował Wilibald Besser. Sześć lat później ukazała się *Flora Carpatorum principalium*, autorstwa Görana Wahlenberga. Jednym z bardziej istotnych dzieł, stanowiących podsumowanie ogólnej znajomości flory galicyjskiej, była praca Josefa Armina Knappa, zatytułowana: *Pflanzen Galiziens und der Bukowina* (1872). Intensyfikacja badań nastąpiła wraz z powstaniem Komisji Fizjograficznej do Badań Krajowych (1865 r.), która działała w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W międzywojennej Polsce, dzięki staraniom Władysława Szafera, przeprowadzono pierwsze próby w zakresie formalnej metody klasyfikacji roślin i ich zbiorowisk. Dziedzina, w ramach której realizowano te badania, zyskała nazwę fitosocjologia¹⁰⁷. Atutem prac, które wówczas powstały, były mapy z lokalizacją obszaru występowania badanej roślinności. Stanowiły one unikatowe w skali świata publikacje, gdyż w Polsce pojawiły się one jako pierwsze.

Ogólna liczba rodzimych gatunków roślin w Polsce wynosi ok. 2300 – do 2600 (różnice wynikają z metodologii – na przykład uwzględnia się gatunki wymierające lub zdominowane), z czego ok. 1700 występuje na obszarze Karpat Polskich. Szacunki te wskazują, że stanowią one ok. $\frac{3}{4}$ krajowej flory. Zróżnicowany charakter obszaru Karpat, który przejawia się we wzroście wzniesień nad poziom morza, wpływa na przekształcenia w zespole czynników środowiskowych. Szczególnie podatne na te przeobrażenia są warunki klimatyczne; gdzie zauważalny jest spadek temperatury powietrza, zwiększona suma opadów atmosferycznych, wydłużony czas utrzymania pokrywy śnieżnej oraz skrócony okres wegetacji roślin.

¹⁰⁶ Wcześniej prowadzono badania poświęcone roślinności Babiej Góry. W XV w. na temat roślin naczyniowych w paśmie wspomnianego szczytu pisał Jan Długosz w *Chronographia Regni Poloniae* (1468). W swoim dziele Długosz odniósł się do bogactwa ziół występujących na Babiej Górze, usytuowanej nad rzeką Sołą, w okolicach Żywca. O szacie roślinnej i jej leczniczych właściwościach wzmiankowali również nowożytni badacze, m.in.: Marcin z Urzędowa („Herbarz Polski”, 1595) i Szymon Syreniusz („Zielnik”, 1613). W 1815 r. ukazała się praca *O ziemiorodztwie Karpatow, i innych gor i równin Polski*, autorstwa Stanisława Staszica. Autor dokonał w niej pierwszego przyrodniczego opisu Babiej Góry. Zob. J. B. Parusek, A. Stachurska-Swakoń, *Zarys historii badań botanicznych i mikologicznych Babiej Góry*, „Studia Historiae Scientiarum”, nr 22, 2023, s. 475-479.

¹⁰⁷ K. Towpasz, B. Zemanek, *Szata roślinna*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 77-78.

Czynniki te przekładają się na charakter szaty roślinnej, która stanowi efekt zmian skokowych. W związku z tym dominujące grupy roślinne (czyli tzw. klimaksy) ulegają przeobrażeniom, które następują co kilkaset metrów. Dodatkowo dochodzi do zagęszczenia się linii zasięgów pionowych danych gatunków roślin. W rezultacie układ szaty roślinnej przybiera formę występujących strefowo krain, które zyskały nazwę pięter roślinności. Na obszarze całych Karpat Zachodnich występuje 6 tego typu pięter (w obrębie samych Beskidów Zachodnich wyróżnia się ich 5), które począwszy od najniżej usytuowanego przedstawiają się następująco: piętro pogórza, regla dolnego, regla górnego, kosodrzewiny (subalpejskie), halne (alpejskie) oraz turniowe (subniwalne)¹⁰⁸.

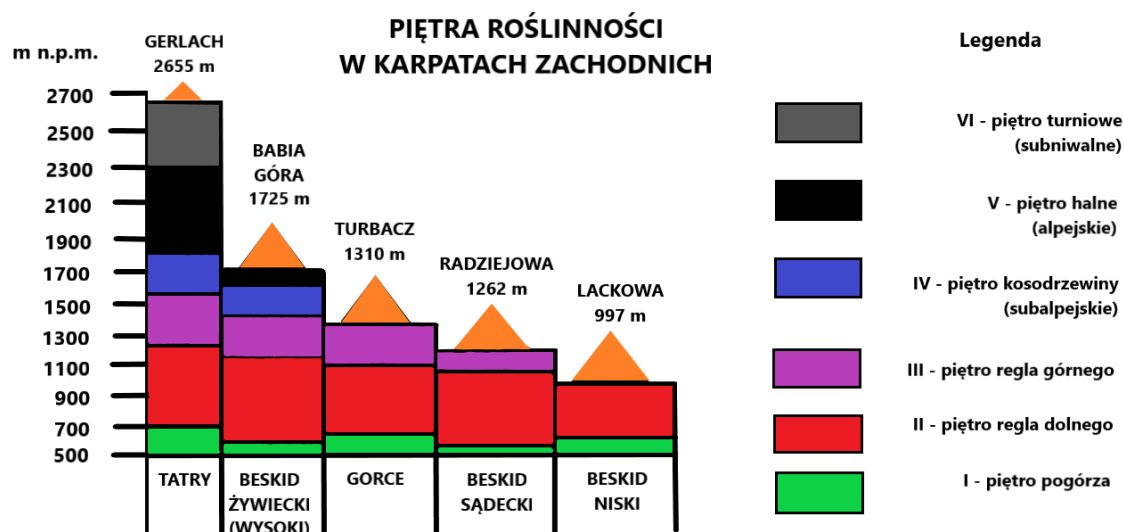

Ilustracja 1. Rdest wężownik (*Bistorta officinalis* Delarbre).
Fot.: Klaudia Rams, Babia Góra 2023 r

¹⁰⁸ Ibidem, s. 78-85.

Wizualizację karpackich pięter roślinnych przedstawia poniżej zamieszczony schemat:

Rysunek 2. Orientacyjny schemat piętra roślinności w Karpatach Zachodnich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Towpasz, B. Zemanek, *Szata roślinna*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Kraków 1995, s. 86.

Powyższy schemat wskazuje, że jedynym obszarem posiadającym wszystkie piętra roślinne jest łańcuch tatrzański. W granicach Beskidów Zachodnich tylko na Babiej Górze, która wznosi się na wysokość 1725 m n.p.m., wykształciło się 5 pięter (brakuje piętra turniowego). Należy uwzględnić, że jest to jedyne wzniesienie z klimatem alpejskim w regionie beskidzkim. Z kolei pozostałe szczyty nie posiadają piętra halnego. Niektóre pasma Beskidów nie sięgają również do regla górnego. Tereny Pogórza Karpackiego tylko w wyższych partiach dochodzą do piętra regla dolnego. W większości obejmują one piętro pogórza.

W obrębie piętra regla dolnego występuje największa liczba gatunków ssaków i ptaków, które żyją głównie w lasach. Wśród obecnych tam przedstawicieli fauny znajdują się zarówno te gatunki, które występują w górach, jak i na nizinach. Charakteryzują się one dużym stopniem przystosowania do warunków środowiska. Najbardziej rozpoznawalnymi ssakami z obszaru piętra regla dolnego są: niedźwiedzie, wilki, rysie, sarny, listy, borsuki, kuny leśne i wiewiórki. Spośród rzadziej występujących ssaków można wymienić:

popielice, żółędnice i koszatki. Piętro to jest również ekosystemem dla wielu gatunków owadożernych i gryzoni¹⁰⁹.

Gatunkami ptaków, które występują w granicach regla dolnego są m.in.: dzięcioł czarny, sówka, gil, czyż, zięba i głuszec. Z kolei w wyżej usytuowanym piętrze regla górnego można spotkać takie gatunki, jak: orzechówka, dzięcioł trójpalczasty i drozd obrożny.

Piętro kosodrzewiny zamieszkują głównie niewielkie gryzonie i ssaki owadożerne. Nie jest to dogodny obszar egzystencji dla większych gatunków ssaków. Przedstawicielami grupy ptaków z piętra kosodrzewiny są: płochacz pokrzywnica, białorzytka i siwarnik. W granicach Beskidów Zachodnich ostatnim z pięter są hale. W obrębie Babiej Góry nie ma ani świstaków, ani kozic; które zamieszkują piętro alpejskie łańcucha tatrzańskiego. Gatunkami ptaków, które występują na babiogórskich halach są: wcześniej wymieniony siwarnik oraz płochacz halny¹¹⁰.

Świat roślin i zwierząt, z obszaru Karpat Zachodnich, stanowił istotny punkt odniesienia dla międzywojennej turystyki. W przedwojennej Polsce organizowano obozy i kolonie, których uczestnikami była głównie młodzież szkolna. Idea edukacji w duchu patriotycznym zawierała się również w posiadaniu rozległej wiedzy na temat kraju i jego walorów przyrodniczych.

Ochrona przyrody i krajobrazu

Występowanie unikatowych elementów krajobrazowych oraz gatunków flory i fauny, w granicach łuku Karpat, przełożyło się na konieczność wprowadzenia systemowych metod ich ochrony. Na podstawie ustawy o ochronie przyrody, z dnia 16 kwietnia 2004 r., wyodrębniono 10 form ochrony przyrody. Spośród nich najważniejsze dla obszaru Beskidów Zachodnich są następujące:

- parki narodowe;
- rezerваты przyrody;
- parki krajobrazowe;
- obszary chronionego krajobrazu;
- pomniki przyrody;

¹⁰⁹ A. Górecki, B. Petryszak, J. Wasilewski, *Świat zwierząt*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 103.

¹¹⁰ Ibidem.

- ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów¹¹¹.

Z uwagi na szeroki zakres tematyczny omówione zostaną najważniejsze parki narodowe, które znajdują się w granicach obszaru prowadzonych badań. Rezerваты przyrody będą przedmiotem rozważań w części poświęconej działaniom w zakresie ochrony środowiska w przedwojennej Polsce.

Pierwszy – nie tylko w Karpatach, ale i na ziemiach polskich – park narodowy powstał w Pieninach. Podstawą ochrony tego obszaru była idea utworzenia rezerwatu przyrody wokół ruin czorsztyńskiego zamku, o charakterze prywatnym. Okres lat 20. XX w. poświęcony został na stopniowe poszerzanie terenów przyszłego parku, które pozyskiwano poprzez zakupywanie okolicznych gruntów¹¹². W tym samym czasie trwały polsko-czechosłowackie pertraktacje, które dotyczyły kształtu powstającego obszaru ochrony. Przedsięwzięcie zostało sfinalizowane na mocy rozporządzenia Ministra Rolnictwa z dnia 23 maja 1932 r. o utworzeniu z rezerwatu w Pieninach jednostki organizacyjnej szczególnej pod nazwą „Park Narodowy w Pieninach”¹¹³. W granicach przekształconego w park rezerwatu znalazły się lasy państwowe usytuowane w następujących gminach: Czorsztyn, Sromowce Niżne, Szczawnica Niżna i Krościenko. Administracyjnie były to tereny podlegające Dyrekcji Lasów Państwowych we Lwowie¹¹⁴.

Na terytorium Czechosłowacji, w okresie przedwojennym, został utworzony Słowacki Rezerwat Przyrodniczy w Pieninach. Powstał on na mocy rozporządzenia Ministra Rolnictwa z dnia 9 lipca 1932 r. Z uwagi na zasięg występowania Pienin, które rozciągały się w granicach Polski oraz Słowacji, podjęto kroki w zakresie utworzenia transgranicznego obszaru ochrony. Przedsięwzięcie to zostało zrealizowane zaledwie 8 dni od powstania rezerwatu przyrodniczego po stronie słowackiej. Dnia 17 lipca 1932 r. do wiadomości publicznej podano informację na temat utworzenia transgranicznego Parku Natury. Wydarzenie to w sposób szczególny zapisało się na kartach historii ze względu na fakt, że był to pierwszy park narodowy o takim zasięgu w Europie. Pieninski národný park (PIENAP) powstał w 1967 r. Z kolei ostateczne utworzenie Polskiego Pienińskiego Parku

¹¹¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880, s. 12.

¹¹² W 1928 r. Rząd Polski wykupił 386 ha ziemi, na której wznosił się szczyt Trzech Koron (982 m n.p.m.), od prywatnego właściciela. Uzyskane tereny miały zostać przyłączone do powstającego parku narodowego. Zob. W. Szafer, *Parki Narodowe w Polsce*, Kraków 1929, s. 13.

¹¹³ Rozporządzenie z dnia 23 maja 1932 r. o utworzeniu z rezerwatu w Pieninach jednostki organizacyjnej szczególnej pod nazwą „Pieniński Park Narodowy”, „Monitor Polski”, R. XV, Nr 123, 1923.

¹¹⁴ W. Radecki, *Parki narodowe w systemach prawnych ochrony przyrody polskim, czeskim i słowackim*, „Ius Novum”, t. 8, Nr 4 (2014), s. 14-15.

Narodowego nastąpiło na mocy ustawy o ochronie przyrody z 1949 r.¹¹⁵ Jego powierzchnia wynosi 2346 ha¹¹⁶.

Utworzenie Babiogórskiego Parku Narodowego miało miejsce w 1933 r. Jednakże brak podstawy prawnej przełożył się na konieczność ponownego nadania mu takiego statusu w 1955 r. Wówczas obszar parku rozciągał się na powierzchni 1734 ha, z których ponad 61% podlegało ścisłej ochronie. Babiogórski Park Narodowy usytuowany jest w paśmie Beskidu Żywieckiego, w granicach masywu Babiej Góry – od 950 m n.p.m. do samego szczytu na wysokości 1725 m n.p.m. W strukturze wzniesienia znajduje się kompleks grubych piaskowców serii magurskiej. Z kolei podłoże zbudowane jest z warstw serii podmagurskiej oraz hieroglifowych. Układ ten wpłynął na wytworzenie się, imponujących pod względem wielkości, osuwisk. Teren parku rozciąga się głównie w północnej części stoku, odznaczającym się dużym stopniem stromości oraz występowaniem licznych pionowych ścian i żlebów. Można tam również odnaleźć polodowcowe kotły. Unikatowe walory estetyczne przejawiają się także w malowniczości babiogórskiego krajobrazu, na który składa się bogata w różnorodność szata roślinna. W kontekście systemu obszarów objętych ochroną park odgrywa dwie kluczowe role: jest jednym z 20 polskich parków narodowych i od 1977 r. jednym ze światowych rezerwatów biosfery wpisanym na listę UNESCO¹¹⁷.

Ostatnim tego typu obszarem, w granicach Beskidów Zachodnich, jest Gorczański Park Narodowy. Utworzenie parku nastąpiło w 1981 r. i tym samym stał się on czternastym polskim parkiem narodowym. W 1995 r. powierzchnia jaką zajmował wynosiła 6750 ha, a z tej liczby 44% objęte było ścisłą ochroną. Rozciąga się on w centralnej części pasma Gorców – od 700 m n.p.m. do wierzchołka Turbacza; usytuowanego na wysokości 1311 m n.p.m. Charakteryzuje się łagodnymi grzbietami oraz rozległe rozwiniętymi dolinami. Grupa Gorców usytuowana jest na obszarze płaszczowiny magurskiej, w obrębie której zlokalizowane są dwie strefy facjalno-tektoniczne: sądecka i krynicka. Do najważniejszych walorów krajobrazowych Gorczańskiego Parku Narodowego zalicza się imponująca sieć potoków i źródeł. W górnych partiach Turbacza znajduje się największy obszar źródłowy, od którego zaczynają się niemalże wszystkie potoki¹¹⁸.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ J. Waprzko, *Pieniński Park Narodowy – cenny krajobrazowo i przyrodniczo*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, 2019, T. 9, s. 137-142.

¹¹⁷ Z. Denisiuk, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, w: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek...*, s. 133-134.

¹¹⁸ Ibidem.

Niniejszy podrozdział miał na celu przybliżenie najważniejszych dla tematyki rozprawy zagadnień z zakresu środowiska geograficznego. Omówiono w nim elementy, które zaliczają się do świata przyrody i miały znaczący wpływ na rozwój międzywojennej turystyki. Składają się na nie: budowa geologiczna, rzeźba terenu, klimat, wody, flora i fauna oraz ochrona przyrody i krajobrazu. Kwestie dotyczące działalności człowieka na obszarze Beskidów Zachodnich zostały pominięte. Dokonano tego z uwagi na zamysł rozwinięcia wspomnianego aspektu w trzecim rozdziale dysertacji, który będzie dotyczył infrastruktury i usług turystycznych. Kolejny z podrozdziałów pierwszego rozdziału będzie miał za zadanie przybliżyć obszar badań przez pryzmat współczesnej i międzywojennej regionalizacji.

1.2. Podział regionalny Beskidów Zachodnich

Współczesna regionalizacja obszaru badań na podstawie założeń Jerzego Kondrackiego

Zewnętrzne Karpaty Zachodnie składają się z czterech makroregionów: Pogórza Zachodniobeskidzkiego, Beskidów Zachodnich, Pogórza Środkowobeskidzkiego i Beskidów Środkowych. Najbardziej rozległym regionem Zewnętrznych Karpat Zachodnich są Beskidy Zachodnie. Od strony północnej łączą się z Pogórzem Zachodniobeskidzkim, wznosząc się nad nim na wysokość kilkuset metrów. Przedział wysokościowy wynosi 700–1750 m n.p.m. Natomiast od południa znajduje się ich granica z Centralnymi Karpatami Zachodnimi. Beskidy Zachodnie rozciągają się od doliny Moraw aż po Kotlinę Sądecką, rzekę Kamienicę – prawy dopływ Dunajca, a także Przełęcz Tylicką oraz słowacką dolinę Topli. Długość wspomnianego pasma wynosi ponad 250 km, a szerokość prawie 50 km; z powierzchnią 5,7 tys. km² w samych granicach Polski. Południowo-zachodnia część Beskidów Zachodnich łączy się z Karpatami Słowacko-Morawskimi, natomiast od strony zachodniej; graniczącej z Republiką Czeską; występuje ich przedłużenie, które wyznaczają Hostynsko-Vsetynské vrchy, Vizovická vrchovina oraz Beskid Morawsko-Śląski. Pomiędzy doliną Olzy a Przełęczą Jabłonkowską oraz doliną Soły i Bramą Wilkowicką ulokowany jest Beskid Śląski, od którego wschodniej części rozciąga się Kotlina Żywiecka, następnie pasma Beskidu Małego, Makowskiego (Średniego) i Wyspowego. Pomiędzy dopływami dwóch rzek – Wisły oraz Dunaju-Wagu, rozciąga się Beskid Żywiecki, a w zlewisku pierwszej z wymienionych: Gorce, Kotlina Sądecka i Beskid Sądecki. W dorzeczu rzeki Cisy znajdują się Góry Czerchowskie; które

ulokowane są po stronie słowackiej. Ponadto na Słowacji do Zewnętrznych Karpat Zachodnich należą także Góry Kisuckie oraz Magura Orawska¹¹⁹.

Od zachodu, pomiędzy rzeką Olzą a Przełęczą Jabłonkowską oraz Kotliną Żywiecką, Przełęczą Koniakowską i Bramą Wilkowicką – od strony wschodniej, rozciąga się polska część Beskidu Śląskiego. Z punktu widzenia orograficznego¹²⁰ jest on utworzony z dwóch południkowych pasm górskich: Baraniej Góry i Czantorii, które są rozgraniczone rzeką Wisłą. Częścią omawianego obszaru są także wzniesienia ulokowane przy źródłach rzek Czadeczki i Olzy. Wśród najwyższych szczytów należy wymienić Skrzyczne (1257 m n.p.m.) oraz Baranią Górę (1220 m n.p.m.). Z kolei wzniesieniami, które znajdują się w paśmie Czantorii są: Stożek (980 m n.p.m.), Kiczora (989 m n.p.m.) oraz Wielka Czantoria (995 m n.p.m.). Beskid Śląski uznawany jest za jeden z bardziej znanych regionów turystycznych Polski. Istotną rolę w tym kontekście odgrywają dwa główne ośrodki turystyki, sportu i rekreacji takie, jak Szczyrk oraz Wisła¹²¹.

Przedłużeniem Beskidu Śląskiego – z punktu widzenia geologicznego, jest Beskid Mały. Granicę wspomnianych regionów wyznacza Brama Wilkowicka. Powierzchnia jaką zajmuje Beskid Mały wynosi 401 km². Pasma omawianego regionu rozciąga się na długości bliskiej 30 km oraz szerokości dochodzącej do 10 km. Wzniesienia osiągające największą wysokość przekraczają 900 m n.p.m. Elementem charakterystycznym opisywanych wzniesień jest, ciągnący się niemalże prostolinijnie, przełom rzeki Soły. Przecina on zwartą strukturę gór na dwie asymetryczne części, z których większa jest usytuowana na wschodzie, natomiast mniejsza od strony zachodniej. Na obszarze Beskidu Małego znajdują się trzy zapory wodne wybudowane w przełomie wspomnianej rzeki – w Porąbce i Czańcu z powierzchnią wynoszącą 3,8 km² oraz w miejscowości Tresna, koło Żywca¹²². Najwyższymi szczytami w tym paśmie są Madohora (943 m n.p.m.) i Laskowiec (922 m n.p.m.)¹²³.

Kotlina Żywiecka utworzona jest z trójkątnego obniżenia, którego długość wynosi 20 km. Omawiany obszar przecina dolina Soły, której dno znajduje się na wysokości 350–400 m, natomiast ulokowane wyżej partie działów wznoszą się na wysokość 450 m n.p.m.

¹¹⁹ J. Kondracki, op. cit., s. 323-324.

¹²⁰ Orografia pierwotnie odnosiła się do opisu gór. Natomiast obecnie posiada znacznie szersze zastosowanie, jako ogólny opis większych form terenu, na który składa się ich układ – szczególnie w odniesieniu do pasm górskich. Zob. J. Flis, *Słownik szkolny. Terminy geograficzne*, Warszawa 1994, s. 120.

¹²¹ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1978, s. 408-409.

¹²² Ibidem, s. 409.

¹²³ A. Dylikowa, *Geografia Polski. Krainy geograficzne*, Warszawa 1973, s. 56.

Zgodnie z założeniami badaczy utworzenie kotliny nastąpiło w wyniku przesunięcia się, w kierunku północnym, bloku Beskidu Małego. Zachodnia część Kotliny charakteryzuje się obecnością erozyjnych¹²⁴ działów leśnych, które są połowicznie pokryte przez stożki potoków przynależnych do Beskidu Śląskiego¹²⁵.

Pasma Beskidu Makowskiego posiadają na ogół rozczłonkowaną formę i rozciągają się od Kotliny Żywieckiej oraz rzeki Koszarawy – w części zachodniej, aż do rzek Raby i Krzczonówki. Następnie dochodzi do opadnięcia progu, którego wysokość zamyka się w przedziale 150–200 m n.p.m., w kierunku Pogórza Wielickiego. Od strony Beskidu Małego granicę wyznaczają doliny rzek Koconki, Lachówki, Łękawki i Stryszawki. Z kolei od południa doliny rzek Skawy i Skawicy. Powierzchnia omawianego regionu wynosi blisko 900 km², a długość ok. 60 km. Najwyższym wzniesieniem Beskidu Makowskiego jest Pasma Przedbabiogórskie, które ma swój początek w węźle Mędralowej (1170 m n.p.m.). Jego wzniesienie rozciąga się na północ, w stronę góry Jałowiec (1110 m n.p.m.). W kierunku równoległym do Pasma Przedbabiogórskiego ciągną się dwa wzniesienia: Laskowskie (871 m n.p.m.) oraz Pawelskie (766 m n.p.m.). Pod względem strukturalnym, jako część Beskidu Makowskiego, należy uwzględnić także szczyty ułożone w kierunku północno-wschodnim od Suchoj Beskidzkiej. Natomiast z orograficznego punktu widzenia zaliczają się one do Beskidu Małego. Wspomniana grupa górską obejmuje dwa pasma, które rozciągają się pomiędzy rzekami Skawą i Rabą. W pierwszym z nich – niższym – znajdują się następujące szczyty: Babica (735 m n.p.m.), Chełm (604 m n.p.m.) i Sularzówka (624 m n.p.m.). Natomiast w wyższym wznoszą się Koskowa Góra (874 m n.p.m.), Kotoń (868 m n.p.m.), Parszywka (848 m n.p.m.), Bryndzówka (699 m n.p.m.) oraz Stołowa (841 m n.p.m.). Pozostałe pasma górskie schodzą łagodnie w kierunku Kotliny Rabczańskiej. Spośród większych ośrodków miejskich, usytuowanych w omawianym regionie, należy wymienić: Maków Podhalański, Suchą Beskidzką i Jordanów¹²⁶.

Beskid Wyspowy składa się z szeregu wzniesień o kopułowych kształtach, z których poszczególne zaliczają się do części pasm rozczłonkowanych w wyniku

¹²⁴ Erozja (żłobienie) jest procesem zarówno geologicznym, jak i morfologicznym, który przejawia się w wytwarzaniu zagłębień występujących w jaskiniach i na powierzchni terenu, w wyniku działań czynników zewnętrznych takich, jak: wiatr, woda i lodowce. Według niektórych badaczy są to procesy niszczące w ogólnym znaczeniu (denudacje). Zob. J. Flis, op. cit., s. 44.

¹²⁵ M. Klimaszewski, L. Starkel, *Karpaty Polskie*, w: *Geomorfologia Polski. Polska Południowa. Góry i wyżyny*, M. Klimaszewski (red.), t. 1, Warszawa 1972, s. 74.

¹²⁶ J. Kondracki, *Geografia regionalna...*, s. 328.

znaczącego procesu erozyjnego rzek na omawianym obszarze¹²⁷. Powierzchnia jaką zajmuje Beskid Wyspowy wynosi prawie 1000 km². Region ten ulokowany jest pomiędzy Kotlinami Rabczańską i Sądecką, Beskidem Makowskim i Gorcami oraz Pogórzem Wiśnickim – w części północnej. Charakterystyczną osobowością krajobrazu Beskidu Wyspowego jest obecność pojedynczych szczytów, które znajdują się 400–500 m nad poziomem zrównania śródgórskiego¹²⁸. W odróżnieniu od gór występujących na opisywanym obszarze, zrównanie śródgórskie nie jest zalesione, co jednocześnie ułatwia wykorzystanie terenu do celów rolniczych oraz osadniczych¹²⁹.

Najwyższy szczyt – Mogielica (1170 m n.p.m.), znajduje się w centralnej części Beskidu Wyspowego. Od strony południowej wspomnianego szczytu wznoszą się Wielki Wierch (1007 m n.p.m.) oraz Kiczora (1008 m n.p.m.), które dzieli rzeka Kamienica. Następnie Jasień (1062 m n.p.m.), Łopień (951 m n.p.m.) – usytuowany w części północnej, góry Ćwilin (1060 m n.p.m.) i Śnieżnica (1006 m n.p.m.). W części zachodniej wznosi się Lubogoszcz (967 m n.p.m.), natomiast między dolinami Raby i Krzczonówki góry: Szczebel (977 m n.p.m.), Luboń Wielki (1022 m n.p.m.) wraz z Luboniem Małym (870 m n.p.m.) i Zębalową (860 m n.p.m.). W kierunku wschodnim od rzeki Raby górują Łysina (897 m n.p.m.) i Śliwnik (620 m n.p.m.). Odmienną osobliwością regionu jest pasmo góry Ciecień (893 m n.p.m.), której uwarstwienie pochodzi z fliszu¹³⁰ serii śląskiej – odmiennie od innych szczytów w Beskidzie Wyspowym zbudowanych z piaskowców serii magurskiej. W kierunku północnym od rzeki Łososiny wznosi się Kamionna (805 m n.p.m.). Z kolei od południa wspomnianej rzeki następujące szczyty: Sałasz (905 m n.p.m.), Jaworz (921 n.p.m.) oraz Chełm (793 m n.p.m.). Podane wzniesienia są oddzielone rozwlekłym zrównaniem śródgórskim od Ostrej (928 m n.p.m.), Cichonia (929 m n.p.m.) oraz wyznaczającego granicę Beskidu Wyspowego – Modynia (1032 m n.p.m.). Największymi ośrodkami miejskimi na obszarze omawianego regionu są Mszana Dolna i Limanowa. Dodatkowo w Beskidzie Wyspowym znajdują się cztery rezerваты przyrody: „Zamczysko nad Rabą” w Myślenicach, „Śnieżnica” w gminie Dobra, „Luboń Wielki”

¹²⁷ A. Dylikowa, op. cit., s. 59.

¹²⁸ J. Kondracki, op. cit., s. 328.

¹²⁹ Idem, *Geografia fizyczna...*, s. 410.

¹³⁰ Flisz jest grupą skał osadowych, które są pochodzenia morskiego. Ich powstanie następuje zarówno w głębokich, jak i płytkich morzach rozciągających się w okolicach wypiętrzających się masywów górskich, dla których stanowią one budulec. Zob. J. Flis, op. cit., s. 48.

w gminie Mszana Dolna oraz największy z rezerwatów – „Białowodzka Góra”, który znajduje się na terenie gminy Łososina Dolna¹³¹.

Kotlina Rabczańska posiada falistą powierzchnię zrównania, która osiąga wysokość w przedziale 500–600 m n.p.m. Przecinają ją górne odcinki dwóch rzek: Raby i Skawy, pomiędzy którymi dochodzi do zbliżenia na 1.5 km, a ułożony między rzekami dział wodny wznosi się ponad nie o 20 m. Ponad górny odcinek kotliny wyrasta w formie wypowej kilka wzgórz o charakterze ostańcowym, których wysokość przekracza 600 m n.p.m. Wśród nich można wymienić m.in.: Zbójecką Górę (644 m n.p.m.), która znajduje się nieopodal Skomielnej Białej, Banię (607 m n.p.m.) oraz Grzebień, który wznosi się na wysokość 679 m n.p.m. Od zachodu na wschód Kotlina Rabczańska rozciąga się na odcinku ok. 10 km, natomiast jej długość na odcinku północ-południe wynosi 9 km¹³².

Beskid Żywiecki stanowi jedną z najwyższych grup górskich rozciągających się na obszarze polskiej części Karpat¹³³. W granicach państwa obszar ten zajmuje powierzchnię 1091 km². W części zachodniej omawiany region rozciąga się od Przełęczy Koniakowskiej aż do Przełęczy Sieniawskiej. W granicach Beskidu Żywieckiego wyodrębnia się pięć grup górskich: Wielką Raczę (1234 m n.p.m.), która rozciąga się w części zachodniej – od rzeki Soły, grupę pliszcząską usytuowaną w części centralnej, do której zalicza się następujące szczyty: Lipowska Góra (1324 m n.p.m.), Romanka (1366 m n.p.m.) oraz Pilsko (1557 m n.p.m.). Od wschodu ciągnie się grupa babiogórska – Babia Góra (1725 m n.p.m.), Mała Babia (1517 m n.p.m.) i Polica (1376 m n.p.m.). Od strony północnej wznosi się Pasma Przedbabiogórskie, z najwyższym szczytem – Jałowcem (1110 m n.p.m.). Natomiast od strony południowo-wschodniej rozciąga się Pasma Podhalańskie – w tym Żeleźnica (913 m n.p.m.) oraz Wielki Dział (936 m n.p.m.), które stanowią spoiwo grupy babiogórskiej z Gorcami.

Z uwagi na osobliwości krajobrazowe, w granicach Polski, utworzony został Babiogórski Park Narodowy, którego powierzchnia wynosi 1734 ha. Pomimo atrakcyjności regionu, zagospodarowanie turystyczne Beskidu Żywieckiego jest słabsze niż w rejonie Beskidu Śląskiego. Najbardziej popularną miejscowością letniskową jest Zawoja, która znajduje się u podnóża Babiej Góry¹³⁴.

¹³¹ J. Kondracki, *Geografia regionalna...*, s. 329.

¹³² Ibidem.

¹³³ K. Harasimiuk, J. Rodzoś, *Geografia Polski. W kraju ojców*, Lublin 2004, s. 362.

¹³⁴ J. Kondracki, op. cit., s. 410.

Gorce stanowią najdalej wysunięty w kierunku zachodnim grzbiet wzniesień, który od strony północnej zamyka Kotlinę Orawsko-Nowotarską. Najwyżej usytuowane pasma Gorców – z uwzględnieniem Turbacza (1311 m n.p.m.), formują rozległe ciągnący się wał, który rozcinają rozchodzące się promieniście doliny. Pasma górskie Lubania (1211 m n.p.m.), które ulokowane jest za układem niżowym doliny Ochotnicy, obniża się trzystopniowo w kierunku Kotliny Nowotarskiej i doliny Krośnicy¹³⁵. Granicę pomiędzy Lubaniem a Pasmem Radziejowej (1265 m n.p.m.) wyznacza przełom rzeki Dunajec. Drugi z wymienionych grzbietów górskich rozciąga się do przełomu Popradu, za którym swój początek ma Pasma Jaworzyny (1116 m n.p.m.). Cechą charakterystyczną dla uwzględnionych powyżej pasm górskich są duże wysokości względne, które osiągają 700 m, a struktura ich grzbietów jest płaska. Z uwagi na mnogość strumieni, które aktywnie podcinają zbocza gór, w omawianym regionie występują liczne źródła i wsielki¹³⁶.

Należy uwzględnić, iż obszar Gorców jest gęsto zalesiony. Wśród elementów flory, jakie występują w tym regionie, można wymienić jodłę i buk, które zajmują obszar piętra regla dolnego oraz świerk – występujący na piętrze regla górnego. W części centralnej omawianego obszaru został utworzony Gorczański Park Narodowy. Poza jego granicami utworzono kilka polan międzyleśnych, co miało na celu ożywienie tradycyjnego pasterstwa. Spośród bardziej popularnych obszarów tego typu można wymienić m.in. Halę Długą pod Turbaczem oraz Przysłop i Cioski. W kontekście występowania ośrodków wiejskich należy uwzględnić, iż znajdują się one jedynie na peryferiach dolin. Ponadto najbardziej wysuniętymi w kierunku gór wsiami są: Ochotnica – od wschodu, Klikuszowa i Obidowa – od zachodu oraz znajdujące się na południu przedmieście Nowego Targu – Kowaniec. Osobliwości krajobrazowe Gorc kwalifikują ten obszar do II kategorii miejsc atrakcyjnych turystycznie. Większymi ośrodkami miejskimi w okolicach Gorców są: Rabka-Zdrój – będąca także jednym z popularniejszych miejscowości uzdrowiskowych oraz Nowy Targ¹³⁷.

Kotlina Sądecka stanowi obszar graniczny terenów górskich i pogórza. Region ten ulokowany jest u ujścia trzech rzek: Kamienicy, Dunajca i Popradu. W części północnej kotlina zamknięta jest wzniesieniami Pogórza Rożnowskiego, natomiast od południa wałem Beskidu Sądeckiego, Beskidem Wyspowym – od zachodu oraz Beskidem Niskim – w części wschodniej. Kotlina Sądecka zajmuje powierzchnię 225 km². W niższej części

¹³⁵ M. Klimaszewski, L. Starkel, op. cit., s. 81-82.

¹³⁶ A. Dylikowa, op. cit., s. 59.

¹³⁷ J. Kondracki, *Geografia regionalna...*, s. 333-334.

omawianego regionu znajduje się Nowy Sącz, który wznosi się 290 m n.p.m. Z uwagi na korzystne uwarunkowania rolnicze oraz klimatyczne, obszar ten stał się dogodnym miejscem do rozwoju sadownictwa¹³⁸.

Beskid Sądecki ulokowany jest między rzeką Dunajec – od zachodu a rzekami Kamienicą i Mochnaczką oraz Przełęczą Tylicką. W granicach Polski zajmuje powierzchnię wynoszącą blisko 670 km². W części północnej obniża się progiem wynoszącym kilkaset metrów, w kierunku Kotliny Sądeckiej, natomiast południową granicę – z Małymi Pieninami, wyznacza potok Grajcarek. Osobliwością tego regionu są dwa równoległe pasma górskie, które rozciągają się od strony północno-zachodniej w kierunku południowo-wschodnim, a ich podziału dokonuje graniczny odcinek rzeki Poprad. Wspomnianymi pasmami są: Jaworzyna Krynicka i Radziejowa¹³⁹, z których drugie z punktu widzenia orograficznego, stanowi przedłużenie znajdującego się w Gorcach Lubania.

Jednym z wyższych wzniesień w omawianym regionie jest Dzwonkówka (984 m n.p.m.) – początek ponad tysięczmetrowego grzbietu ciągnącego się do Prehyby (1175 m n.p.m.). Stamtąd zmienia swój kierunek na południowo-wschodni, gdzie w Radziejowej (1265 m n.p.m.) osiąga swoją kulminację. Następnie dochodzi do zejścia, przez Wielki Rogacz (1128 m n.p.m.), w stronę przełęczy Obidza (931 m n.p.m.); ulokowanej w pobliżu granicy słowackiej. Wspomniany szczyt zmierza do Eliaszkówki (1026 m n.p.m.), skąd jego odgałęzienie przechodzi w pasmo o nazwie Lubovňanská vrchovina na Słowacji, aby finalnie dotrzeć do przełomu Popradu; w okolicy Muszyny, gdzie kończy się na Magurze Kurczyńskiej (926 m n.p.m.).

W pobliżu Rytra ma swój początek pasmo Jaworzyny Krynickiej, którego pierwszym wzniesieniem jest Makowica (949 m n.p.m.). Następnie zmierza na południowy wschód, przechodząc przez następujące szczyty: Halę Pisaną (1044 m n.p.m.), Runek (1082 m n.p.m.) oraz Jaworzynę (1114 m n.p.m.). Drugie z wymienionych wzniesień posiada odgałęzienie, które przez Przysłop (914 m n.p.m.), Jaworzynkę (904 m n.p.m.) oraz Huzar (866 m n.p.m.) zmierza do, ulokowanego w pobliżu Krynicy, Tylicza. Odległość na jaką rozciąga się Beskid Sądecki, od strony zachodniej w kierunku wschodnim, wynosi 50 km. Na jego obszarze znajdują się liczne rezerваты przyrody, m.in.: zajmujące obszar 55,5 ha „Baniska”, które usytuowane są na terenie gminy Piwniczna, „Kłodne nad Dunajem”

¹³⁸ Idem, *Geografia fizyczna...*, s. 412.

¹³⁹ Ibidem.

oraz znajdujące się w dolinie Popradu „Obrożyska”. Oprócz rezerwatów przyrody, w omawianym regionie, utworzony został rezerwat krajobrazowy o nazwie: „Okopy Konfederackie”, usytuowany w okolicach Przełęczy Tylickiej¹⁴⁰. Z uwagi na obfite zasoby leczniczych wód mineralnych na obszarze Beskidu Sądeckiego znajdują się popularne miejscowości uzdrowiskowe, takie jak: Krynica-Zdrój, Żegiestów-Zdrój, Muszyna, Piwniczna oraz Szczawnica; ulokowana przy granicy z Pieninami.

Zamieszczona powyżej regionalizacja polskich Beskidów Zachodnich, której dokonał Jerzy Kondracki, nawiązuje do powojennego podziału obszaru badań. Konieczność odniesienia się do współczesnego rozgraniczenia regionalnego wynika z zamysłu przybliżeń istotnych dla pracy aspektów. Ponadto będzie stanowić punkt odniesienia w analizie porównawczej, która zostanie dokonana w zestawieniu z przedwojennym podziałem Mieczysława Orłowicza, do którego autorka rozprawy nawiąże w kolejnej części podrozdziału.

Międzywojenny podział turystyczny Beskidów Zachodnich zgodnie z koncepcjami: Kazimierza Sosnowskiego, Walerego Goetla, Stanisława Leszczyckiego i Mieczysława Orłowicza

W okresie przedwojennym nie istniało jeszcze precyzyjnie określone nazewnictwo dla poszczególnych grup i pasm górskich. Ponadto granice geograficzne nie zawsze były tożsame z granicami turystycznymi. Jak podaje Mieczysław Orłowicz w pracy noszącej tytuł *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego* z 1938 r.¹⁴¹, identyfikacja grup górskich na obszarze karpackim determinowana była przez rozwój ruchu turystycznego, głównie turystyki narciarskiej i letniskowej. Kwestia turystycznego podziału Karpat stanowiła pole do licznych dyskusji, które rodził się wśród organizacji i towarzystw turystycznych, a także autorów przewodników.

Prekursorem rozgraniczenia grup górskich w Karpatach przez pryzmat turystyki był Kazimierz Sosnowski. Należy jednak zwrócić uwagę, że jego badania dotyczyły Beskidów Zachodnich. W pracy zatytułowanej: *Polska, ziemia, człowiek* z 1934 r. opublikował swoją koncepcję podziału wspomnianego łańcucha karpackiego¹⁴². Według jego ustaleń Beskidy Zachodnie uchodziły za obszar słabo zbadany i opisany. Było to wynikiem postrzegania tej grupy górskiej jako terenów drugorzędnych w porównaniu z Tatrami. W rezultacie,

¹⁴⁰ Idem, *Geografia regionalna...*, s. 334-336.

¹⁴¹ M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich...*, z. 4.

¹⁴² K. Sosnowski, *Beskidy Zachodnie*, „Polska, ziemia, człowiek”, t. 5-6, Kraków 1924.

w latach 20. XX w. nie posiadała ona rozgraniczenia i topograficznego podziału. Sosnowski odniósł się również do obszernej pracy Antoniego Rehmana poświęconej Karpatom, w której pojawiły się wybiórcze informacje na temat Beskidów¹⁴³. Ponadto zwrócił on uwagę na niewielką ilość badaczy wspomnianej grupy górskiej, wśród których znaleźli się: Wincenty Pol, Ludwik Zejszner, Eugeniusz Janota oraz Hugon Zapałowicz. Reasumując swoje rozważania Sosnowski wskazał na konieczność przeprowadzenia wnikliwych badań Beskidów Zachodnich, które stanowiły wówczas nie tylko największy, ale zarazem etnograficznie czysto polski łańcuch górski¹⁴⁴.

Według Sosnowskiego w polskich Beskidach Zachodnich znajdowały się następujące grupy górskie i pasma lokalne: 1) Beskid Sandecki¹⁴⁵, który rozciągał się od przełęczy Tylickiej i doliny rzeki Białej aż do przełomu Dunajca; na odcinku pomiędzy Krościenkiem a Łąckiem. Wspomniane pasmo górskie podzielone jest na dwie części przełomem Popradu: a) pas Jaworzyny lub Krynicki – ulokowany po prawej stronie rzeki, b) pas Radziejowej lub Szczawnicki – znajdujące się na lewym brzegu rzeki; 2) Pieniny, które stanowią pasmo jurajskich skalic wapiennych. Sosnowski dokonał ich podziału na pięć grup: Niedzicką, Czorsztyńską, właściwe Pieniny, Pieninki i Małe Pieniny; 3) Limanowsko-Myślenicki Beskid „Wyspowy”, który według Sosnowskiego był działem problematycznym pod względem ujęcia i nazewnictwa.

Granice wspomnianej grupy górskiej wyznaczały wody górnej Raby, Mszanki i Kamienicy – od strony południowej, Skawy – w części zachodniej, Dunajca – od wschodu oraz Łososiny – w części północnej; 4) Gorce, ulokowane pomiędzy Dunajcem – od strony południowo-wschodniej, rzeką Rabą – od zachodu, górnym odcinkiem Raby, Mszanką oraz Kamienicą – od strony północnej. W paśmie Gorców znalazła się także grupa Lubania, która wznosi się nad Ochotnicą; 5) Pasma Podhalańskie, rozciągające się pomiędzy Gorcami a pasmem Babiogórskim. Od strony północnej zamyka ono kotlinę Podhalańską, a na jego obszarze mają swój początek rzeki Raba i Skawa; 6) Pasma Babiogórskie, które na południu rozciąga się od przełęczy Bora, a na wschodzie od wsi Osielec do przełęczy Glinnej, znajdującej się pomiędzy Korbielowem a Półhorą – w części zachodniej; 7) Pasma

¹⁴³ A. Rehman, *Ziemia dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizyczno-geograficznym. Część pierwsza. Karpaty*, Lwów 1895.

¹⁴⁴ W swojej pracy autor uwzględnił, że Beskidy Wschodnie były obszarem zdominowanym przez żywioł ruski, a Beskidy Środkowe można potraktować jako pogórze. Z kolei Tatry jedynie w 25% przynależały do Polski, K. Sosnowski, op. cit., s. 9.

¹⁴⁵ W 1895 r. Akademia Umiejętności wprowadziła uchwałę według której używano tego określenia, zamiast nazwy Beskid Sądecki. Ibidem, s. 10.

Przedbabiogórskie, zwane Jałowieckim, które ciągnie się w kierunku północnym od pasma Babiogórskiego, od którego oddzielają je potoki Skawicy, Wełczówki i Bystrej; 8) Beskid Żywiecki składa się z dwóch grup górskich: Pilszczańskiej i Raczyńskiej; 9) Beskid Polski, zwany Małym, który rozciąga się na północ od kotliny Żywieckiej, a zamykają go rzeki: Skawa – w części wschodniej i Biała (śląska), natomiast przecina przełom Soły; 10) Beskid Śląski; określony także nazwą Beskidu Jabłonkowskiego; w części północnej rozciąga się w kierunku dawnego Księstwa Cieszyńskiego czterema ramionami: a) ramię Baraniej Góry lub Wiślańskie, b) ramię Czantorii, c) ramię Ropicy, d) ramię Łysej Góry (1325 m n.p.m.) – stanowiące zarazem najwyższy szczyt Beskidu Śląskiego; 11) grupa Morawska, czyli najdalej wysunięty na zachód odcinek Beskidów Zachodnich. Znajduje się poza granicami Polski, a jego najwyższym szczytem jest Smrk (1282 m n.p.m.). Obszar ten znajduje się w dolinach Ostrawicy i Dolnej Beczwy¹⁴⁶.

Należy również uwzględnić, że koncepcja Sosnowskiego nie doczekała się wizualizacji w postaci mapy. Element ten pojawił się w pracach pozostałych badaczy, dla których stanowiła ona nie tylko uzupełnienie badań, ale także pomocne narzędzie dla turystów. Na IV zjeździe w sprawie gospodarki turystycznej w Karpatach, który odbył się w Krynicy w 1936 r. wygłoszony został referat przygotowany przez prof. Stanisława Leszczyckiego i dra Walerego Goetla poświęcony zagadnieniu regionalizacji obszaru karpackiego. Po Sosnowskim byli to kolejni badacze i popularyzatorzy turystyki górskiej na terenie Karpat.

Na wstępie autorzy odnieśli się do kwestii, o której Orłowicz wspomni w swojej pracy z 1938 r., gdzie zwrócono uwagę na działania w zakresie planowania regionalnego, które warunkowane były przez ówczesne zasady gospodarki turystycznej. Według nich dokonanie podziału łańcucha karpackiego na regiony turystyczne było koniecznością. Geneza tego przedsięwzięcia sięgać miała pierwszej połowy XIX w., kiedy inicjatywa w tym zakresie realizowana była przez geografów i omawiana w polskiej literaturze turystycznej. Wówczas istniało przekonanie, że w przypadku bardziej charakterystycznych grup górskich stosowane jest zbiorowe nazewnictwo ludowe. W związku z tym pochodzenie części z nich inspirowane było literaturą, a ich klasyfikacji dokonywali poszczególni autorzy. Z uwagi na zróżnicowaną metodę podziału Karpat – zdaniem

¹⁴⁶ Ibidem, s. 10-12.

autorów pracy – należało powołać specjalną komisję, która rozstrzygnęłaby możliwość zaakceptowania umownego nazewnictwa przez opinię publiczną¹⁴⁷.

We wspomnianej pracy Leszczycki i Goetel uwzględnili, że w podziale regionalnym przeznaczonym dla celów turystycznych – oprócz granic geograficznych – wykorzystane zostały linie kolejowe, będące odcinkami stanowiącymi punkty wyjściowe w góry. Ponadto wyszczególnionym grupom górskim nadano nazwy topograficzne, wywodzące się od najwyższej usytuowanych szczytów. W niektórych przypadkach zastosowano rozpowszechnione już nazewnictwo. Bardziej szczegółowego podziału dokonano w zachodniej części Karpat, co wynikało z zamysłu dostosowania go do potrzeb gospodarki turystycznej. Opracowana koncepcja miała charakter poglądowy, który z upływem czasu zamierzano rozbudować poprzez dokonanie rozgraniczenia poszczególnych regionów na mniejsze grupy górskie. Realizacja przedsięwzięcia postępować miała zgodnie z rozwojem ruchu turystycznego oraz w miarę rosnącej potrzeby wydzielenia obszarów łańcucha karpackiego¹⁴⁸.

Projekt wyodrębnienia grup górskich w Karpatach Polskich, z perspektywy rozwoju turystyki, stanowił drugą część referatu. Ogólny podział wspomnianego obszaru rozgraniczał Karpaty na dwie części – zachodnią i wschodnią. Granica przebiegać miała w okolicach Łupkowa, przez dolinę rzeki Osławy do Zagórza. W Karpatach Zachodnich znalazły się następujące grupy górskie: Beskidy Zachodnie, Podhale z Tatrami i Pieninami oraz Beskid Środkowy (Niski). Pierwsza z wyszczególnionych grup rozciągała się od Olzy, a następnie wzdłuż granicy Polski – przez grzbiet Czantorii i Stożka (od zachodu) – do przełęczy Tylickiej i dolinę Kamienicy Jaworzyńskiej (w części wschodniej). Kolejnym etapem projektu było wydzielenie Beskidów Zachodnich na poszczególne grupy, w których znalazły się: Beskid Śląski, Beskid Mały, Beskid Wysoki (Żywiecki), Pogórze Lanckorońskie, Gorce, Beskid Wyspowy, Pogórze Rożnowskie oraz Beskid Sądecki¹⁴⁹.

W podziale regionalnym dla celów turystycznych – tak jak na wstępie zaznaczyli autorzy – wykorzystano połączenia kolejowe. W związku z tym założeniem Beskid Śląski,

¹⁴⁷ AMTZ, *Turystyka (1935–1939)*, sygn. AR/NO/356, W. Goetel, S. Leszczycki, *Regiony turystyczne w Karpatach Polskich* (referat wygłoszony na IV zjeździe w sprawie gospodarki turystycznej w Karpatach, który odbył się w Krynicy w 1936 r.), k. 36.

¹⁴⁸ Referat wygłoszony przez Walerego Goetla i Stanisława Leszczyckiego został opublikowany w formie artykułu i szerzej omówiony w XIV roczniku „Wierchów”. W celu wizualizacji koncepcji podziału Karpat autorzy przygotowali specjalną mapę. Zob.: W. Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego...*, op. cit., s. 129-166.

¹⁴⁹ AMTZ, *Turystyka (1935–1939)*, op. cit., s. 1-2, k. 38.

w części północnej, został wydzielony przez linię kolejową na odcinku: Skoczów – Bielsko, natomiast na wschodzie linią kolejową, która biegła przez: Bielsko – Żywiec – Milówkę – Zwardoń. Od zachodu wspomniana grupa górską rozciągała się wzdłuż granicy państwowej z Czechosłowacją. Granica Beskidu Małego wyznaczona była ze wszystkich stron połączeniami kolejowymi: Bielsko – Żywiec (od zachodu), Żywiec – Sucha (w części południowej), Sucha – Skawce – Wadowice (na wschodzie) i Wadowice – Andrychów – Bielsko (od północy). Naturalne granice Beskidu Wysokiego (Żywieckiego) wyznaczały: Beskid Śląski (od zachodu) i Beskid Mały (w części północnej). Następnie granica przebiegała od Suchej w kierunku wschodnim linią kolejową do Chabówki i od wschodu połączeniem na odcinku: Chabówka – Nowy Targ. Autorzy w projekcie uwzględnili podział Beskidu Żywieckiego na cztery części: grupę Wielkiej Raczy, grupę Pilska, grupę Babiej Góry oraz Beskid Orawsko-Podhalański¹⁵⁰.

Krajiną geograficzną, która została uznana za część Beskidów Zachodnich było także Pogórze Lanckorońskie. Od zachodu górzystą okolicę tego terenu oddzielała granica na linii kolejowej: Wadowice – Sucha, a od północy: Wadowice – Kalwaria – Myślenice. W części wschodniej rozciągała się ona od Myślenic do Stróży i na odcinku Stróża – Sucha (na południu). Jako kolejną grupę górską w Beskidach Zachodnich wymieniono Gorce, które posiadały trzy naturalne granice: z Beskidem Wysokim (od zachodu), Kotliną Nowotarską (w części południowej) i doliną rzeki Dunajec (od wschodu). Z kolei północna granica rozciągała się na dwóch odcinkach: na linii kolejowej Chabówka – Mszana Dolna oraz na drodze: Mszana Górna – Wilczyce – Chyżówki [Chyszówki] – Stopnice – Zalesie – Kamienica. Następną grupą, którą opisano w projekcie był Beskid Wyspowy; usytuowany pomiędzy dolinami dwóch rzek: Skawą i Dunajcem. Wspomniana grupa górską obejmowała tereny na północ od Górców i Beskidu Wysokiego. Północną granicę tego obszaru wyznaczała szosa na odcinku: Wadowice – Kalwaria – Myślenice – Dobczyce – Żegocina.

Pogórze Rożnowskie pojawiło się w projekcie jako drugi tego typu obszar znajdujący się w graniach Beskidów Zachodnich. Swoim zasięgiem obejmowało okolice od linii kolejowej: Nowy Sącz – Limanowa (w części południowej), która dalej rozciągała się w kierunku północnym do Rożnowa – Czehowa – Rajbrotu. Ostatnią z wymienionych grup górskich był Beskid Sądecki. Rozciągał się on na wschód od Dunajca, od południa zamykała go granica państwa, a w północno-wschodniej części dolina Kamienicy

¹⁵⁰ Ibidem.

Jaworzyńskiej; która przebiegała od Przełęczy Tylickiej do Nowego Sącza. Autorzy wyróżnili dwie grupy górskie w paśmie Beskidu Sądeckiego: Radziejową i Jaworzynę, które oddzielała dolina Popradu¹⁵¹.

Należy uwzględnić, że jeszcze w trakcie wygłaszania referatu na zjeździe karpackim w 1936 r. autorzy projektu wyrazili chęć rozesłania go do wybitnych znawców zagadnienia – wśród których wymienieni zostali: dr Mieczysław Orłowicz, prof. dr Zygmunt Klemensiewicz, prof. Adam Lenkiewicz, pułkownik Henryk Gąsiorowski, prof. Kazimierz Sosnowski oraz prof. Jerzy Smoleński. Ponadto adresatami opracowanej koncepcji były takie organizacje, jak: Polskie Towarzystwo Tatrzańskie i Zarząd Główny Polskiego Związku Narciarskiego. Zamysłem tego przedsięwzięcia było otrzymanie uwag krytycznych, do których Goetel nawiązał w swojej pracy opublikowanej w XIV roczniku „Wierchów”. Z informacji zawartych we wspomnianej pracy wynika, że pewne zastrzeżenia pojawiły się jedynie w odniesieniu do Beskidów Wschodnich.

Artykuł opublikowany przez Walerego Goetla na łamach XIV rocznika „Wierchów” miał charakter wieloaspektowy. Autor zawarł w nim interesujące zagadnienia, które dotyczyły regionalizmu górskiego w polskiej części Karpat. Określenie regionów przejawiać się mogło w następujących dziedzinach naukowych: administracyjnych, geograficznych, gospodarczych, etnograficznych, politycznych i przyrodniczych. Różne punkty odniesienia wpłynęły na zróżnicowaną metodę regionalizacji, której poświęcona została obszerna literatura. Podział na regiony fizjo-geograficzno-turystyczne, którego dokonali Goetel i Leszczycki został szerzej uzasadniony we wspomnianym artykule¹⁵².

Punktem odniesienia dla koncepcji Goetla i Leszczyckiego były potrzeby wynikające z rozwoju turystyki letniej i zimowej w Karpatach. Autorzy w swoich badaniach wykorzystali dane fizjograficzne, gospodarcze i etnograficzne. Ułatwieniem dla czytelników pracy miała być mapa, na której przedstawiony został schemat podziału Karpat. Ponadto w artykule pojawiło się uzasadnienie dokonanego rozgraniczenia. Wzmianka na temat podzielenia Karpat na części: zachodnią i wschodnią została uzupełniona o powód pominięcia tzw. Karpat Środkowych, które stanowiły obszar środkowy łuku karpackiego. Zdaniem autorów nie był to zbyt rozległy teren, a jego uwarunkowania krajobrazowe przypominały Karpaty Zachodnie. Argumentem, który

¹⁵¹ Ibidem, s. 2.

¹⁵² W. Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego...*, s. 140.

przemawiały przeciw potraktowaniu tego obszaru jako autonomicznej jednostki fizjograficznej była słaba recepcja turystyczna oraz jego zależność komunikacyjna od części zachodniej. Zwrócono również uwagę na różnice w wyznaczeniu granicy turystycznej i fizjograficznej pomiędzy Karpatami Zachodnimi a Karpatami Wschodnimi. Z perspektywy rozwoju ruchu turystycznego miała ona przebiegać przez: Przełęcz Łupkowską, dolinę Osławy i San. Z kolei według Klimaszewskiego granica fizjograficzna powinna zostać przeprowadzona do Przełęczy Solińskiej, skąd dalej przebiegałaby doliną rzeki Solinki do Sanu¹⁵³.

Ogólny podział Beskidów Zachodnich w granicach Polski nie różnił się od tego, który zamieszczono w projekcie. Dokonano jedynie niewielkiej korekty w wewnętrznym podziale Beskidu Wysokiego, gdzie zamiast Beskidu orawsko-podhalańskiego wyodrębniono Beskid Orawski¹⁵⁴. Charakter podziału regionów, który został przygotowany dla celów turystycznych, przełożył się na konieczność wyznaczenia granic za pośrednictwem połączeń komunikacyjnych oraz bardziej rozpoznawalnych elementów krajobrazowych. W celu wizualizacji zagadnienia poniżej zamieszczono fragment mapy, którą na potrzebę regionalizacji turystycznej obszaru Karpat przygotowali Walery Goetel i Stanisław Leszczycki:

¹⁵³ Ibidem, s. 141.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 142.

Mapa 3. Podział Karpat Polskich na grupy górskie (oprac. W. Goetel i S. Leszczycki)

Źródło: W. Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, „Wierchy”, 1936, R. XIV, s. 144.

Na zamieszczonym powyżej fragmencie znajdują się Karpaty Zachodnie oraz wyszczególnione jednostki fizjograficzne, które zostały do nich przypisane. Największym łańcuchem górskim są Beskidy Zachodnie, do których zaliczono sześć grup górskich i dwa pogórza. Pomimo tego, że artykuł Goetla zawierał zmodyfikowaną nazwę Beskidu Orawsko-Podhalańskiego, którą zmieniono na „Beskid Orawski”, to na mapie pojawiło się pierwotne nazewnictwo. Biorąc za punkt odniesienia materiały ze zjazdu w Krynicy oraz treść artykułu opublikowanego na łamach „Wierchów” można wysnuć dwie konkluzje. Pierwsza z nich skłania do wniosku, że nazwa uwzględniona w części merytorycznej pracy Goetla jest błędna. Z kolei druga przemawia za dokonaniem błędu w nazewnictwie na

zamieszczonej mapie. Brak innych punktów odniesienia uniemożliwia przyjęcie jednoznacznego stanowiska¹⁵⁵.

Koncepcja podziału polskiej części Karpat na grupy górskie z perspektywy turystycznej, której dokonał Mieczysław Orłowicz, stanowiła jeden z ważniejszych głosów w dyskusji wokół tego zagadnienia. Nie bez powodu Goetel i Leszczycki wymienili go wśród adresatów swojego projektu. Wieloletnie doświadczenie w górskich wędrówkach, które rozciągały się od Cieszyna po Hnitesę, czyniło z Orłowicza jednego z najlepszych ekspertów. Propozycja autora ugruntowana była wizualizacją krajobrazu, który odpowiadał każdej grupie górskiej. Orłowicz oczyma wyobraźni potrafił przywołać rzeczywisty obraz górskich szczytów, które znajdowały się w Karpatach Polskich. Zwrócił on również uwagę, że analogiczność podziału turystycznego Karpat z podziałem naukowym nie jest kompletna¹⁵⁶.

W ogólnym rozgraniczeniu uwzględnionego powyżej obszaru Orłowicz wzorował się na koncepcji Goetla i Leszczyckiego, wyodrębniając Karpaty Zachodnie i Karpaty Wschodnie. W pierwszej z wyszczególnionych części znalazły się następujące grupy: Beskidy Zachodnie, Beskidy Środkowe i Tatry. Dodatkowo wymienione zostały pogórza jako obszary cechujące się mniejszą wysokością i przylegające do łuku karpackiego. Rozciągały się one na północ od linii kolejowej biegnącej na odcinku: Wadowice – Sucha – Nowy Sącz – Sanok – Chyrów. W graniach Karpat Zachodnich znajdowały się pierwsze trzy ośrodki. Wśród gór wysokich na obszarze Beskidów Zachodnich wymienione zostały wyżej usytuowane partie Babiej Góry. Większość grup górskich, które znajdowały się w tej części Karpat Zachodnich, określona została jako góry średniej wysokości. Pogórza odznaczały się obecnością niewielkich szczytów, które cechowała obecność nieprzyjemnych dla uprawiania turystyki górskiej pól uprawnych; rozciągających się praktycznie do samych szczytów¹⁵⁷.

Podział Beskidów Zachodnich, którego dokonał Mieczysław Orłowicz, nie odbiegał znacząco od koncepcji zaprezentowanej na zjeździe karpackim w Krynicy. We wspomnianym łańcuchu górskich wyodrębniono następujące grupy: Beskid Śląski, Beskid Mały, Beskid Żywiecki, Pasma Babiej Góry, Gorce, Podhale, Pieniny, Beskid Wyspowy,

¹⁵⁵ Mieczysław Orłowicz w pracy *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego* nie uwzględnił wymienionej przez Walerego Goetla nazwy. Określił ten obszar jako Pogórze Orawskie. Niełatwo zatem stwierdzić, która z sugestii Goetla jest poprawna. Zob. M. Orłowicz. *Podział Karpat Polskich...*, op. cit., s. 8.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 4.

¹⁵⁷ Ibidem.

Beskid Sądecki oraz Pogórze Zachodnie. Ponadto dokonano wewnętrznej kategoryzacji poszczególnych grup, co było zgodne z założeniem Goetla i Leszczyckiego dotyczącym określania mniejszych jednostek fizjograficznych na potrzebę rozwoju ruchu turystycznego w Karpatach. Beskidy Zachodnie rozciągały się w granicach państwa na odcinku: Cieszyn – Istebna, następnie biegły przez szosę od Krynicy do Nowego Sącza aż po Dunajec. W części południowej zamknięte były granicą państwową, a na północy linią kolejową: Cieszyn – Bielsko – Wadowice – Kalwaria – Skawina – Podgórze – Bochnia – Tarnów. Ponadto omawiany obszar posiadał podział wewnętrzny, który wyznaczony był przez podkarpacką linię kolejową na odcinku: Zwardoń – Żywiec – Sucha – Nowy Sącz. Od południa znajdowała się wyższa partia grup górskich, czyli: Beskid Wysoki, Gorce i Beskid Sądecki, a na północy niższa, do której zaliczały się następujące grupy: Beskid Śląski, Beskid Mały, Beskid Wyspowy i Pogórze Zachodnie¹⁵⁸.

Zachodnia część pasma Beskidu Śląskiego rozciągała się na granicy państwa, biegnąc od Cieszyna do Zwardonia. Pozostałe granice wyznaczały linie kolejowe na odcinkach: Cieszyn – Skoczów – Bielsko (na północy) oraz Bielsko – Żywiec – Milówka – Zwardoń (na wschodzie i południu). Najwyższy szczyt Beskidu Śląskiego, którym jest Skrzyczne (1250 m n.p.m.), paradoksalnie znajdował się na obszarze powiatu żywieckiego. Orłowicz dokonał również wewnętrznego podziału, z którego wyszczególnił cztery pasma:

- a) Pasma Klimczoka (1119 m n.p.m.) – ulokowane pomiędzy Brenną a Szczyrkem, które rozciągało się do przełęczy na wysokości 827 m n.p.m.;
- b) Pasma Baraniej Góry (1214 m n.p.m.) – znajdujące się w granicach przytoczonej przełęczy i Zwardonia. Jego dwa boczne ramiona: pasma Glinnego (1021 m n.p.m.) i Skrzycznego (1250 m n.p.m.) rozciągały się, w kierunku wschodnim, na obszarze powiatu żywieckiego;
- c) Pasma Stożka (980 m n.p.m.) – w jego granicach znajdowała się także Czantoria (997 m n.p.m.). Rozciągało się ono na zachód od doliny Wisły i szosy na odcinku: Wisła – Istebna;
- d) Pasma Równicy (883 m n.p.m.) – składała się na nie grupa górską ulokowaną pomiędzy dolinami dwóch rzek: Wisły i Brennicy¹⁵⁹.

Szeroka kotlina, która biegła linią kolejową na odcinku: Bielsko – Żywiec, oddzielała Beskid Śląski od Beskidu Małego. Granicę południową drugiej z wymienionych

¹⁵⁸ Ibidem, s. 5.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 6.

grup górskich wyznaczała linia: Żywiec – Sucha, a wschodnią dolina Skawy i rozciągająca się nad nią linia kolejowa: Sucha – Wadowice. W części północnej granica również była wyznaczona przez połączenie kolejowe na odcinku: Bielsko – Kęty – Wadowice. Beskid Mały został podzielony wewnętrznie na dwa pasma:

- a) Pasma Magurki (913 m n.p.m.) – rozciągające się od połączenia kolejowego: Bielsko – Żywiec do doliny rzeki Soły i przegrodę w Porąbce;
- b) Pasma Leskowca – ulokowane na wschód od rzeki Soły, którego granice sięgały do linii kolejowej: Wadowice – Sucha. Najwyżej usytuowane szczyty to: Leskowiec (922 m n.p.m.) i Madohora (934 m n.p.m.), które zdaniem Orłowicza można było określić jako pasmo Leskowca – od najbardziej rozpoznawalnego wzniesienia.

Wspomniana grupa podzielona była przez Przełęcz Kocierską na dwie części.

W południowej części powiatu żywieckiego wznosi się Beskid Żywiecki. Pasma tej grupy górskiej ulokowane były na południe od połączenia kolejowego na odcinku: Zwardoń – Żywiec – Jeleśnia. Odcinek ten przebiegał przez dolinę Soły, oddzielając Beskid Żywiecki od Beskidu Śląskiego. Granicę z Beskidem Małym wyznaczała Kotlina Żywiecka, a od wschodu droga na odcinku: Jeleśnia – Korbielów – Przełęcz Glinne nad Korbielowem (809 m n.p.m.); stanowiąca rozgraniczenie z pasmem Babiej Góry. Orłowicz dokonał podziału Beskidu Żywieckiego na dwie części:

- a) Grupę Raczańską – rozciągającą się na południe od połączenia kolejowego: Rajcza – Zwardoń i w kierunku wschodnim od drogi prowadzącej z Rajczy przez Przełęcz Glinkę (845 m n.p.m.) na Orawę. W grupie tej uwzględniony zostały graniczny grzbiet górski, który przebiegał od Zwardonia na Wielką Raczę (1236 m n.p.m.) oraz ukierunkowane na wschód wzniesienia Rycerzowej (1207 m n.p.m.) i Mańcuł (1165 m n.p.m.);
- b) Grupę Pilska (1556 m n.p.m.) – mającą swój początek od przełęczy Glinka i wiodącą do przełęczy Glinne oraz biegnącą przez nią trasę na odcinku: Korbielów – Jeleśnia. Jej ramiona kierują się na północ do takich ośrodków, jak: Żywiec, Milówka i Węgierska Górka. W grupie Pilska wyodrębniono dwa osobne węzły górskie: Pilsko i rozciągające się w kierunku zachodnim Lipowską (1326 m n.p.m.) i Romankę (1366 m n.p.m.), które charakteryzują się rozległymi ramionami bocznymi.

Zdaniem Orłowicza należało zaniechać używania pojęcia Beskidu Wysokiego, w ujęciu geograficznym, jako obszaru unifikującego takie elementy krajobrazu, jak: Babia Góra, Pilsko i Racza Hala. Z punktu widzenia rozwoju ruchu turystycznego nie było to

pomocne, ponieważ ostatni z wymienionych elementów nie wpisywał się ani w krajobraz, ani pobliską lokalizację z dwoma pierwszymi. Racza Hala posiadała więcej wspólnych cech z Beskidem Śląskim oraz częściowo grupą Pilska, niż pasmem babiogórskim¹⁶⁰.

Oddzielną grupą dla turysty przemierzającego Beskidy Zachodnie było pasmo Babiej Góry. Czynniki, które przekładały się na taką percepcję przytoczonej grupy były wysokość, a także odseparowanie pasma od pozostałych szczytów tego łańcucha górskiego i przestrzeń, na jakiej się rozciągała. Zachodnia granica przebiegać miała drogą z Pólhory przez przełęcz Glinne, następnie kierowała się przez Korbielów do Jeleśni. W części północnej granicę wyznaczała linia kolejowa na odcinku: Jeleśnia – Sucha – Chabówka, a od wschodu połączenie: Chabówka – Nowy Targ. Na południu pogranicze dla omawianej grupy górskiej wyznaczała szosa, która wiodła przez: Nowy Targ – Jabłonkę – Lipnicę oraz granica państwowa z Czechosłowacją. Dla pasma Babiej Góry Orłowicz wydzielił kilka osobnych grup:

- a) Grupa Babiej Góry (1725 m n.p.m.) – łącznie z Małą Babią (1517 m n.p.m.) stanowią najwyższe wzniesienia. Swoim zasięgiem obejmuje przełęcz Krowiarki (986 m n.p.m.) aż do przełęczy usytuowanej pomiędzy Mędralową a Małą Babią (przełęcz Jałowiecka na wysokości 1017 m n.p.m.);
- b) Grupa Mędralowej (1170 m n.p.m.) – w części północnej wydzielona była przez drogę na odcinku: Zawoja – przełęcz Przegib (864 m n.p.m.), miejscowość Koszarawę oraz dolinę rzeki Koszarawy. Południowo-wschodnie ramię wspomnianej grupy górskiej rozciąga się w kierunku Pilska;
- c) Grupa Jałowca (1110 m n.p.m.) – w jej obrębie uwzględnione zostały góry i pogórza usytuowane w okolicach trasy: Zawoja – przełęcz Przegib i rozciągające się do doliny rzeki Skawicy oraz Skawy w miejscowości Sucha i połączenia kolejowego na odcinku: Sucha – Jeleśnia;
- d) Grupa Policy (1367 m n.p.m.) – rozciągająca się od przełęczy Krowiarki do połączenia kolejowego na odcinku: Maków – Chabówka. Zachodnią granicę omawianej grupy górskiej wyznaczać miała rzeka Skawica, a wschodnią linia kolejowa: Chabówka – Nowy Targ. Wzniesienia znajdujące się w grupie Policy cechuje niewielka wysokość. Są one zarazem jej wschodnimi ramionami, które mają swój początek w: Sidzinie, Podwilku oraz Spytkowicach i rozciągają się do linii na odcinku: Czarny Dunajec – Chabówka – Nowy Targ; czyli wzdłuż

¹⁶⁰ Ibidem, s. 6-7.

nieaktualnej granicy orawskiej. Pomimo tego, że stanowią one geograficzny obszar pasma Babiej Góry, to z perspektywy turystycznej postrzegane są przez pryzmat pogórza. Zdaniem Orłowicza można je było określić mianem Pogórza Orawskiego¹⁶¹.

Następną z uwzględnionych w łańcuchu Beskidów Zachodnich grupą górską były Gorce. W części zachodniej granica prowadziła od połączenia kolejowego: Nowy Targ – Chabówka i rozciągała się w kierunku południowym i południowo-wschodnim do doliny Dunajca. Na północy wiodła ona do linii na odcinku: Chabówka – Mszana Dolna, a od północnego wschodu do drogi na trasie: Mszana Dolna – Lubomierz – Rzeki oraz przez dolinę Kamienicy aż do jej ujścia, które zasilало Dunajec. W grupie Gorców wydzielono kilka osobnych węzłów:

- a) Pasma Turbacza (1311 m n.p.m.) – centralne wzniesienie Gorców, które rozciągało się od Obidowej, na wschód, przez Gorc (1229 m n.p.m.) aż po Ochotnicę;
- b) Pasma Kudłonia (1276 m n.p.m.) – wydzielone było od Turbacza rozległą przełęczą;
- c) Pasma Lubania nad Krościenkiem (1211 m n.p.m.) – od centralnego grzbietu dzieliła je przełęcz Knurowska (846 m n.p.m.).

Z punktu widzenia turystów Podhale nie było postrzegane jako grupa górską w Beskidach Zachodnich, ale jako rozległa wyżyna, która oddzielała Gorce od łańcucha tatrzańskiego. Jak zauważył Orłowicz, pomimo tego, że turyści nie używali nazwy „Podhale” w odniesieniu do Beskidów Zachodnich, to na obszarze tego łańcucha górskiego istniały miejscowości, które w członach swojej nazwy zawierały określenie wskazujące na przynależność do Podhala (m.in. Maków Podhalański). Grupa tych wzniesień, które rozciągały się pomiędzy Białym a Czarnym Dunajcem tworzyła pasmo Gubałówki (1123 m n.p.m.). Z kolei węzeł, który usytuowany był pomiędzy doliną Białego Dunajca a Białką otrzymał nazwę Podhala Bukowińskiego. W części wschodniej Podhale łączyło się z fragmentem należącego do państwa pasma Magury Spiskiej. W granicach państwa znajdowało się jedynie pasmo Braniska (879 m n.p.m.), które od Magury Spiskiej oddzielała dolina Łapsianki¹⁶².

Odmiennymi cechami od pozostałych grup górskich w Beskidach Zachodnich odznaczały się Pieniny. Według turystów było to autonomiczne pasmo, które zajmowało

¹⁶¹ Ibidem, s. 7-8.

¹⁶² Ibidem.

niewielki obszar. W części północnej oddzielała je szosa na odcinku: Czorsztyn – Krościenko. Z kolei granicę wschodnią wyznaczała droga prowadząca przez: Krościenko – Szczawnicę – Szlachtową – Białą Wodę oraz przełęcz usytuowaną pomiędzy Limanową a Białą Wodą. Z punktu widzenia turystycznego pasmo to dzieliło się na: właściwe Pieniny – czyli obszar mający swój początek w Czerwonym Klasztorze i rozciągający się po Szczawnicę oraz Małe Pieniny – występujące nieopodal Jaworek¹⁶³.

Na północ od Gorców wyodrębniono kolejną z grup górskich, która została określona jako Beskid Wyspowy. Granicę pomiędzy wspomnianymi grupami wyznaczała linia kolejowa: Jordanów – Rabka – Mszana Dolna. Następnie biegła ona drogą z Mszany Dolnej kierując się dalej przez miejscowość Lubomierz, przełęcz o wysokości 752 m n.p.m. do przysiółka Rzeki. Stamtąd granica rozciągała się doliną Kamienicy przez jej ujście do Dunajca, przez który ciągnęła aż do Czehowa. W części północnej wydzielona była ona drogą: Czehów – Lipnica Murowana – Łapanów – Gdów, a także doliną Raby na odcinku: Gdów – Myślenice. Zachodnia granica przebiegała drogą: Myślenice – Jasienica – Palcza – Zembrzyce, oddzielającą Beskid Wyspowy od Pogórza Lanckorońskiego. W kwestii wyszczególnienia poszczególnych grup górskich istniały trudności wynikające z ich struktury, gdzie każdy szczyt stanowił odrębną całość. Zgodnie z propozycją Orłowicza podział Beskidu Wyspowego mógłby się opierać na głównych ośrodkach powiatowych, które znajdowały się na obszarze wspomnianej grupy¹⁶⁴. W związku z tym przedstawiałyby się on następująco:

- a) Beskid Myślenicki – obejmował wzniesienia usytuowane na północ od połączenia kolejowego: Chabówka – Nowy Sącz oraz w kierunku zachodnim od rzeki Stradomki;
- b) Beskid Limanowski – obszar, na którym wznosiły się szczyty ułożone na południe od linii kolejowej: Mszana Dolna – Nowy Sącz i w części wschodniej od doliny rzeki Stradomki, czyli drogi na odcinku: Kasina Wielka – Szczyrzyc – Łapanów. W tej partii Beskidów występowały osobne węzły górskie, na które składały się: aa) węzeł Mogielicy (1181 m n.p.m.) – rozciągający się do szosy: Łącko – Tymbark, bb) węzeł Modynia (1032 m n.p.m.) – grupa wzniesień

¹⁶³ Ibidem, s. 8-9.

¹⁶⁴ Analogiczny podział, w odniesieniu do regionu administracyjno-politycznego, pojawił się w pracy Walerego Goetla. Autor wymienił region myślenicko-limanowski, który rozciągał się na terenach górskich dwóch starostw: myślenickiego i limanowskiego. W kontekście podziału fizjograficzno-turystycznego obejmował: Pogórze Lanckorońskie, Beskid Wyspowy i Gorce. Zob. W. Goetel, *Zagadnienia regionalizmu górskiego...*, op. cit., s. 144-145.

rozsciągająca się w kierunku północnym od wspomnianej szosy, cc) węzeł Jaworza (921 m n.p.m.) – wyznaczony dla gór, które znajdowały się pomiędzy połączeniem kolejowym: Limanowa – Nowy Sącz a doliną Łososiny, dd) węzeł Kamionnej Góry (805 m n.p.m.) – w którym znalazły się szczyty położone w części północnej od rzeki Łososiny¹⁶⁵.

W odniesieniu do północno-wschodniej części Beskidu Limanowskiego, która rozciągała się w kierunku wschodnim od drogi na odcinku: Rajbrot – Nowy Sącz, zdaniem Orłowicza można było uwzględnić ten obszar jako przynależny do Pogórza Rożnowskiego.

Na wschód od grupy Gorców i Pienin oraz drogi na odcinku: Biała Woda – Szczawnica wznosi się pasmo Beskidu Sądeckiego. Naturalną granicą tej grupy górskiej, która sięgała do Nowego Sącza, jest dolina Dunajca. Następnie od Nowego Sącza, w kierunku wschodnim, granica biegła rzeką Kamienicą. Ponadto Orłowicz uwzględnił potencjalny punkt graniczny, który stanowić miała przyległa do wspomnianej rzeki szosa na odcinku: Nowy Sącz – Krynica – Tylicz – przełęcz Tylicka (688 m n.p.m.). Podział Beskidu Sądeckiego na dwie grupy, z których wyodrębniono: mniejszą (na zachodzie) i większą (na wschodzie), został wyznaczony przez dolinę Popradu. Nazwa pierwszej z wymienionych pochodziła od najwyższego wzniesienia i została określona grupą Radziejowej (1265 m n.p.m.). Z kolei w kierunku wschodnim od rzeki Poprad wznosiła się druga z grup, czyli Beskid Krynicki¹⁶⁶.

Niewielkim wzniesieniom, które rozciągały się na obszarze granicznym Beskidów Zachodnich w kierunkach: wschodnim od Beskidu Małego i północnym od Beskidu Wyspowego, Orłowicz nadał nazwę Pogórza Zachodniego. Południowa granica wyznaczona była przez drogę na odcinku: Zembrzyce – Myślenice – Gdów – Czchów, a następnie ciągnęła się doliną Dunajca do Tarnowa. W części zachodniej punktem granicznym było połączenie kolejowe: Sucha – Wadowice (w okolicach rzeki Skawy), a od północy wyznaczała go linia: Wadowice – Skawina – Kraków – Tarnów. Pogórze Zachodnie rozciągało się na dużym terenie, w związku z czym Mieczysław Orłowicz podzielił go na następujące grupy:

- a) Pogórze Lanckorońskie – obszar, na którym znajdowały się wzniesienia oddzielone połączeniami kolejowymi na odcinkach: Sucha – Wadowice i Wadowice – Kalwaria

¹⁶⁵ M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich...*, op. cit., s. 9.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 9-10.

- Skawina – Swoszowice oraz drogami: Kraków – Myślenice i Myślenice – Palcza – Zembrzyce;
- b) Pogórze Wielickie – usytuowane pomiędzy drogą: Kraków – Myślenice, połączeniem kolejowym: Kraków – Bochnia oraz doliną rzeki Raby na odcinku: Myślenice – Bochnia;
- c) Pogórze Wiśnickie – grupa obejmująca teren pomiędzy odcinkiem Raby – od Gdowa po Bochnię oraz doliną rzeki Dunajec, na odcinku: Czchów – Tarnów; w kierunku północnym od Beskidu Wyspowego¹⁶⁷.

Zwieńczeniem pracy Orłowicza była mapa, na której zwizualizował opisane przez siebie regiony turystyczne. W systemie podziału Beskidów Zachodnich zastosowane zostały cyfry rzymskie (od I do X), natomiast wewnętrzny podział; dokonany w obrębie poszczególnych grup górskich; został oznaczony dużymi literami alfabetu. Na mapie uwzględniona została legenda, na której zamieszczono granicę: między Karpatami Zachodnimi a Wschodnimi, głównych grup górskich, większych grup górskich i podziału większych grup na części. Należy również zwrócić uwagę na błąd, który pojawił się w przypadku wydzielenia Beskidu Myślenickiego (VIII A) oraz Beskidu Limanowskiego (VIII B). Wizualizacja tego obszaru nie była kompatybilna z merytorycznym opisem jego granic¹⁶⁸. Wspomniana mapa przedstawia się następująco:

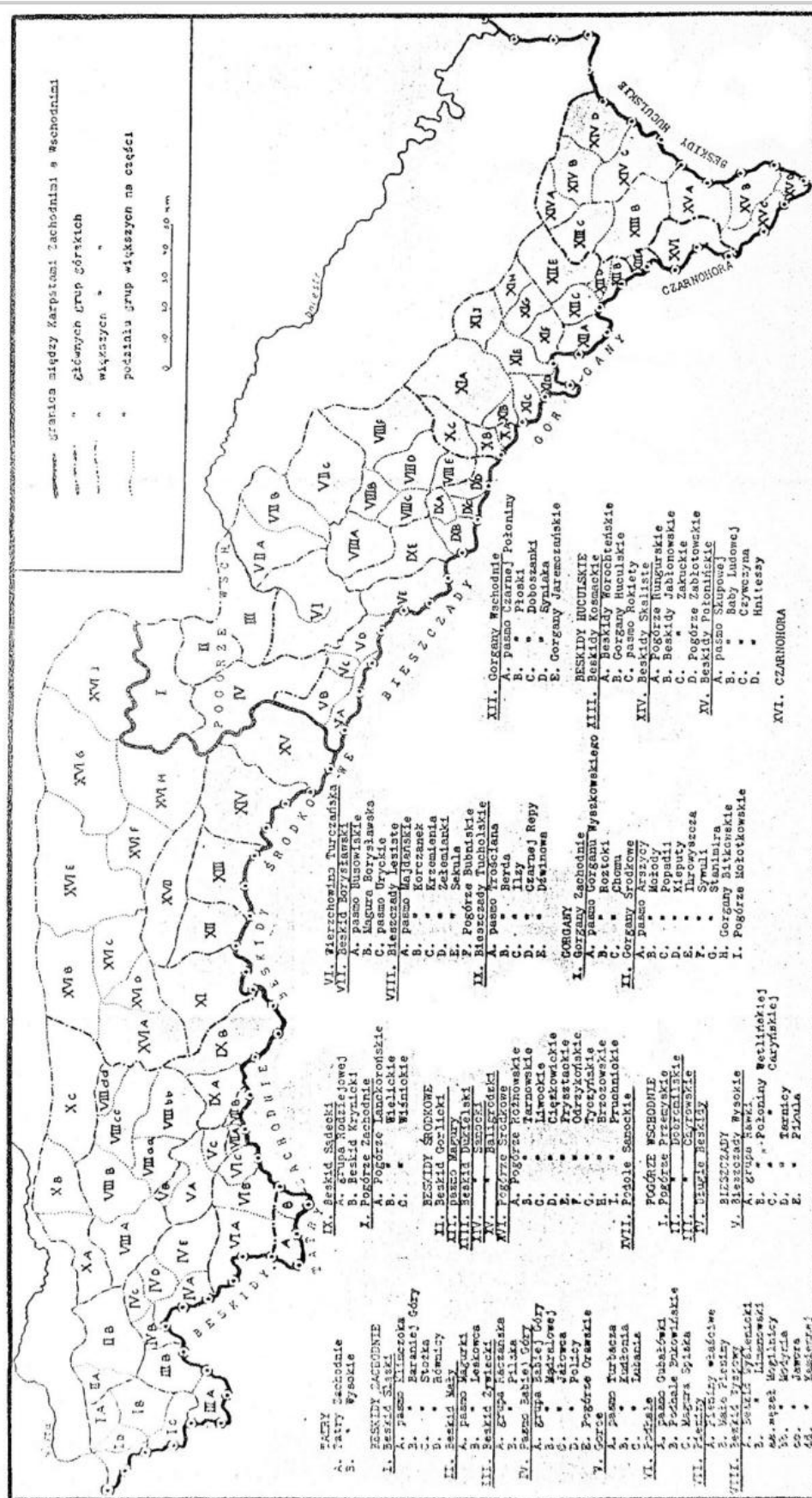
Mapa 4. (str. 82) Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego (oprac. M. Orłowicz)

Źródło: M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, 1938, z. 4, s. 28.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 10.

¹⁶⁸ Uzasadnieniem problemu jest błędne wyznaczenie granicy pomiędzy Beskidem Myślenickim a Beskidem Limanowskim; która na mapie przebiega doliną Raby, a na wschód od linii Mszana – Kasina rozciąga się na Stradomce. Z kolei według opisu zawartego w części merytorycznej pracy, granica powinna być wyznaczona linią kolejową: Mszana – Kasina, a dalej na dolinie Stradomki. Autor wymienił również cztery węzły górskie (patrz str. 9): Mogielicy (VIII aa), Modynia (VIII bb), Jaworza (VIII cc) i Kamionnej (VIII dd), jako części podporządkowane Beskidowi Limanowskiemu. Natomiast mapa ukazuje je jako oddzielne obszary Beskidu Wyspowego, które swoją rangą dorównują pozostałym regionom. Ponadto w wydzielonej na mapie strefie Beskidu Limanowskiego nie uwzględniono Limanowej – która została przydzielona do węzła Mogielicy. Zob. M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich...*, op. cit., s. 28.

PODZIAŁ KARPAT POLSKICH NA GRUPY GÓRSKIE
Z PUNKTU WIDZENIA TURYSTYCZNEGO

Z dużą dozą prawdopodobieństwa powyższa praca nie była pierwszą próbą dokonania regionalizacji przez Mieczysława Orłowicza. Przykładem takiego przedsięwzięcia była mapa, którą zamieszczono na łamach czasopisma „Turysta w Polsce”¹⁶⁹. Wizualizacji podziału turystycznego Karpat nie wzbogacono o część merytoryczną. Jedyną treścią uwzględnioną na mapie jest legenda, w której zawarte zostały nazwy wyróżnionych grup górskich. Pomimo tego, że nie podano autora projektu, metoda dokonanej regionalizacji wskazuje na Orłowicza. Świadczy o tym duże podobieństwo w systemie podziału Karpat za pośrednictwem cyfr rzymskich i przypisanych im liter; w przypadku pierwszych prób ich wewnętrznej kategoryzacji. Ponadto na mapie z 1936 r. zamieszczono linie kolejowe, które razem z elementami krajobrazu miały stanowić granice grup górskich. Praca, która ukazała się drukiem w 1938 r. została uzupełniona o mniejsze jednostki górskie; co zdaniem Goetla i Leszczyckiego było zależne od potrzeb rozwoju turystyki krajowej. W celu ukazania systemu regionalizacji Orłowicza z 1936 r. poniżej zamieszczono wspomnianą mapę:

Mapa 5. Mapa podziału terenów turystycznych w Karpatach

Źródło: Mapa podziału terenów turystycznych w Karpatach, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 1/2, s. 30.

¹⁶⁹ Mapa podziału terenów turystycznych w Karpatach, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 1/2, s. 30.

Powyższa mapa zawiera opis wyróżnionych grup górskich, które w przypadku Beskidów Zachodnich przedstawiały się następująco:

I. Beskid Śląski, II. Beskid Mały, III. Beskid Wysoki (a. grupa Wielkiej Raczy, b. grupa Pilska, c. grupa Babiej Góry), IV. Beskid Wyspowy (a. wzgórze Lanckorońskie, b. Beskid Myślenicki, c. Beskid Limanowski, d. grupa Żeleźnicy), V. Beskid Sądecki (a. grupa Radziejowej, b. grupa Jaworzyny, c. wzgórze Rożnowskie), VI. Gorce, VII. Podhale. Należy również zwrócić uwagę na uznanie Pienin (oznaczonych numerem IX) za autonomiczną jednostkę fizjograficzną.

Z uwagi na charakter niniejszego podrozdziału, którego celem było ukazanie różnic w koncepcjach regionalizacyjnych Beskidów Zachodnich – z perspektywy geograficznej i turystycznej – opracowano poniższą mapę. Jako podkład do przygotowanej wizualizacji wykorzystano Mapę Polski i Krajów Ościennych, ark. SW Warszawa – Kraków WIG, Edynburg 1943, w skali: 1:1 000 000. Punktem odniesienia do analizy były granice Polski z 1939 r. – wraz z terenami włączonymi do państwa po aneksji Czechosłowacji w 1938 r.

Mapa 6. (str. 85) Zestawienie koncepcji regionalizacji turystycznej i geograficznej Beskidów Zachodnich (wg. Mieczysława Orłowicza, 1938 r. i Jerzego Kondrackiego 1998 r.).

Opracowanie: Piotr Sadowski.

Warto również wspomnieć na temat przedwojennej koncepcji wydzielenia regionów, które posiadały charakter krajoznawczo-turystyczny i rozciągały się w okolicach Krakowa. Autorem projektu był dr Adam Gadomski¹⁷⁰, a jego treść wraz z mapą znalazły się w jednym z numerów „Turyzmu Polskiego” z 1938 r. Na wstępie uwzględniono, że atrakcyjne turystycznie regiony, których lokalizacja obejmuje tereny rozciągające się w szerszych okolicach Krakowa, skupiają się w granicach trzech województw: krakowskiego, kieleckiego i śląskiego. Zainteresowania naukowe autora miały swój wydźwięk w podkreśleniu wartości turystyczno-krajoznawczych tych obszarów, przez pryzmat ich różnorodności geologicznej i geograficznej. Wskazał on, że Kraków jest unikatem w skali europejskiej, jeśli chodzi o zurbanizowane ośrodki posiadające w swoich okolicach tak liczne skupiska jednostek antropogeograficznych i fizjograficznych¹⁷¹.

Na potrzeby wizualizacji koncepcji autora przygotowana została mapa, stanowiąca próbę zestawienia – zawartego w części merytorycznej artykułu – spisu regionów, mających znaczenie dla rozwoju turystyki. Z uwagi na przewodnią tematykę dysertacji wyszczególnione zostaną regiony, które rozciągały się w granicach Beskidów Zachodnich lub na terenach sąsiadujących z tym obszarem górskim :

- 17) Pogórze Karpackie – zlokalizowane pomiędzy obszarem nizinnym a Beskidami.
- 19) Beskid Mały – grupa górską wznosząca się na obszarze pomiędzy Białą a Skawą.
- 20) Przełom Soły – przebiegający przez Beskid Mały i zalew w Porąbce.
- 21) Przełom śródgórski Skawy – obejmujący tereny pomiędzy Skawcami a Wadowicami.
- 22) Wzgórze Lanckorońskie – popularny region pielgrzymkowy, szczególnie do sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej. Ponadto najbliższy górski obszar wycieczkowy od Krakowa.
- 23) Beskid Wyspowy – określany mianem Beskidu Limanowskiego i Myślenickiego.

¹⁷⁰ Adam Gadomski (1894–1942) – ceniony polski geograf, który odegrał znaczącą rolę w popularyzacji nauki, a także aktywny taternik oraz wybitny znawca zagadnień geomorfologicznych i glaciologicznych. Obszarem jego zainteresowań badawczych był łańcuch tatrzański, a szczególnie takie elementy jego krajobrazu, jak m.in. jeziora i jaskinie. Wśród licznych prac naukowych, które wyszły spod pióra Gadomskiego, należy uwzględnić kilkanaście dotyczących samych Tatr, a wśród nich następujące: *Morfologia glacialna północnych stoków Wysokich Tatr* (1926), *Tatrzańskie kaptaze dopływów Dunajca* („Przegląd Geograficzny” 1929), *Carte de la morphologie glaciaire du versant N des Monts Tatra* („Comptes Rendus du Congrès International de Géographie Varsovie 1934”, t. 2, 1936). Dodatkowo opublikował szereg artykułów o charakterze popularnonaukowym, które dotyczyły nie tylko tematyki tatrzańskiej, ale m.in. zagadnień poświęconych regionom Polski. Ukazały się one na łamach takich czasopism, jak: „Ziemia”, „Wierchy”, „Czasopismo Przyrodnicze”, „Orli Lot”, czy „Turyzm Polski”. Zob. Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, *Encyklopedia Tatrzańska*, Warszawa 1973, s. 120.

¹⁷¹ A. Gadomski, *Regiony krajoznawczo-turystyczne okolic Krakowa*, „Turyzm Polski”, 1938, nr 6, s. 97.

- 24) Przełom Raby – rozciągający się na obszarze od Zarytego (Rabka) do Myślenic. Ponadto walorem turystycznym tego regionu było niewielkie jezioro górskie, które znajdowało się nad Kasinką; pod wzniesieniem Lubogoszczy (obóz Y.M.C.A.).
- 25) Przełomowa dolina Dunajca – obejmująca tereny od Marcinkowic przez obszar Pogórza Rożnowskiego do Melsztyna. Jako największą atrakcję turystyczną regionu Gadomski wskazał powstającą zaporę wodną w Rożnowie. Największym atutem sztucznego jeziora miały być jego walory krajobrazowe.
- 27) Beskid Śląski – grupa górską rozciągająca się u źródeł Wisły.
- 28) Grupa Wielkiej Raczy – wznoszące się na wysokość 1236 m n.p.m. grzbiety górskie, które zlokalizowane są w południowej części Żywiecczyny. Z ich wierzchołków rozciągać się miała malownicza panorama na Małą Fatrę.
- 29) Grupa Pilska – drugi pod względem wysokości szczyt w granicach Beskidów Zachodnich, który osiąga 1556 m n.p.m.
- 30) Grupa Babiej Góry – wynosząca 1725 m n.p.m. oraz Beskid Orawski.
- 31) Gorce – z uwzględnieniem Lubania i cieszącym się popularnością wśród turystów szczytem Turbacza; osiągał wysokość 1311 m n.p.m.
- 32) Beskidzki przełom Dunajca – rozciągający się pomiędzy Starym Sączem a Krościenkiem.
- 33) Beskidzki przełom Popradu – obszar pomiędzy takimi miejscowościami, jak: Muszyna oraz Ryto.
- 34) Beskid Sądecki – podzielony doliną rzeki Poprad na grupę Jaworzyny 1116 m n.p.m. nad Krynicą oraz grupę Radziejowej 1265 m n.p.m.
- 35) Pieniny – pasmo skalicowe, które rozciąga się od Białki przez odcinek: Czorsztyn – Trzy Korony (982 m n.p.m.) – Wysokie Skałki (1052 m n.p.m.) i do Obidzy.
- 36) Pieniński przełom Dunajca – uchodzący za jeden z najbardziej malowniczych przełomów górskich w skali europejskiej.
- 37) Pogórze Podhalańskie – rozciągające się u podnóży łańcucha tatrzańskiego, od strony jego północnych stoków. Obszar ten cieszył się popularnością turystyczną z uwagi na dogodny punkt widokowy na panoramę Tatr¹⁷².
- 42) Kotlina Żywiecka – teren zlokalizowany w górskim otoczeniu.
- 43) Kotlina górnej Skawy – rozciągająca się pod miejscowością Chabówka.

¹⁷² Ibidem, s. 98-99.

44) Kotlina Sądecka – obejmująca obszar u zbiegu trzech rzek: Dunajca, Popradu i Kamienicy, w granicach której zlokalizowany jest Nowy Sącz.

46) Kotlina Nowotarska – atrakcyjny pod względem krajobrazowym teren, z którego widoczna była panorama na takie regiony górskie, jak: Tatry, Gorce i Pieniny¹⁷³.

Uwzględnione powyżej regiony o charakterze turystyczno-krajoznawczym zostały ukazane na mapie, która przedstawia się następująco:

Mapa 7. Regiony turystyczne południowo-zachodniej Polski (oprac. A. Gądomski)

Źródło: A. Gądomski, *Regiony krajoznawczo-turystyczne okolic Krakowa*, „Turyzm Polski”, 1938, nr 6.

¹⁷³ Ibidem, s. 100.

Konkludując należy zwrócić uwagę na to, że regionalizacja turystyczna polskich Karpat Zachodnich była zagadnieniem szeroko dyskutowanym wśród czołowych działaczy turystycznych. W okresie międzywojennym dokonano pierwszych prób rozgraniczenia i opisanie grup górskich, które znajdowały się na wspomnianym obszarze. Po wojnie Kondracki podjął się wydzielenia jednostek fizjograficznych, które znajdowały się na terenie łańcucha karpackiego. W przeciwieństwie do Sosnowskiego, Goetla, Leszczyckiego i Orłowicza, jego praca nie była adresowana do szerokiego grona turystów. Kondracki dokonał jednak istotnych ustaleń w zakresie wyszczególnienia charakterystyki wspomnianych grup górskich. Ponadto opracował zagadnienia związane z krajobrazem oraz jego walorami turystycznymi.

Zamysłem niniejszego podrozdziału było przybliżenie obszaru badań z perspektywy geograficznej. Punktem odniesienia dla zagadnienia dysertacji będzie koncepcja podziału Beskidów Zachodnich na grupy górskie przyjęta przez Orłowicza. Wynika to z charakteru opracowanego rozgraniczenia tego obszaru, który dostosowany został do potrzeb rozwoju turystyki górskiej. Pomimo tego, że prace w tym zakresie realizowane były również przez innych badaczy w przedwojennej Polsce, należy podkreślić, że popularyzatorem tego przedsięwzięcia był Mieczysław Orłowicz. Dodatkowo przyjęty podział został utworzony w okresie międzywojennym, co przekłada się na kluczową dla rozprawy tematykę badań.

Następny podrozdział poświęcony zostanie na omówienie przedwojennego podziału terytorialno-administracyjnego Beskidów Zachodnich.

1.3. Podział terytorialno-administracyjny Beskidów Zachodnich

Kształtowanie się podziału terytorialno-administracyjnego, w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, było procesem obejmującym lata 1918–1922. W odradzającym się państwie został przyjęty trójstopniowy podział, na który składały się takie jednostki administracyjne, jak: województwa, powiaty oraz gminy miejskie i wiejskie. Przyjęte w uwzględnionym okresie rozgraniczenie postrzegane było jako tymczasowe rozwiązanie. Punktem odniesienia dla jego powstania były bowiem poszczególne dzielnice, co

przekładało się na konieczność dostosowania ówczesnej koncepcji do systemu funkcjonowania całego państwa¹⁷⁴.

Władza administracyjna na obszarze dawnego zaboru austriackiego była sprawowana przez Polskę od 1919 do 1921 r. Organem zwierzchnim w tym zakresie był Generalny Delegat Rządu na Galicję. Podziału terytorium Galicji na województwa dokonano 1 września 1921 r.; gdzie uwzględnione zostały, przyznane Polsce podczas Konferencji Ambasadorów w lipcu 1920 r., fragmenty Spisza i Orawy. Wykluczenie większej terytorialnie części wspomnianych regionów z granic odradzającej się Rzeczypospolitej uznano za niekorzystne rozwiązanie dla Polaków. Przekładało się na to również przyznanie obszaru zdominowanego przez gminy wiejskie, przy pozostawieniu miast i terenów dworskich w granicach Czechosłowacji.

Na mocy polsko-czeskiego porozumienia z dnia 5 listopada 1918 terytorium polskiej części Śląska Cieszyńskiego znalazło się w rękach Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego. Obszar ten obejmował 1,8 tys. km², a w jego granicach znalazły się: powiat bielski, większa część powiatów cieszyńskiego oraz frysztackiego (z pominięciem niewielkiej terytorialnie zachodniej części). Szacunkowo Polska sprawowała zwierzchność nad około 75% ziem dawnego Księstwa Cieszyńskiego. Rozpoczęte w styczniu 1919 r. działania militarne ze strony czeskiej przełożyły się na ograniczenie polskich wpływów na omawianym obszarze. Ponadto decyzją z lipca 1920 r., która została podjęta na Konferencji Ambasadorów, przypieczętowano zredukowanie terytorialnej przynależności ziem Księstwa Cieszyńskiego w granicach państwa polskiego. Przyznane Polsce tereny składały się z autonomicznych okręgów administracyjnych, które tworzyły: bielski powiat miejski oraz dwa powiaty ziemskie – bielski i cieszyński. Obszar ten stał się początkiem przyszłego województwa śląskiego¹⁷⁵.

Problematycznym aspektem w zakresie unifikacji systemu administracyjnego na terenie Śląska Cieszyńskiego, z pozostałymi obszarami państwa polskiego, było wydzielenie ośrodków miejskich w oparciu o kryterium administracyjne. Oprócz posiadającego statut miejski Bielska, pozostałe miejscowości funkcjonowały w oparciu o ogólną ustawę gminną z 1863 r. W związku z tym za punkt odniesienia posłużyło kryterium historyczne, uznając za miasta te miejscowości, które posiadały takie przywileje.

¹⁷⁴ A. J. Mielcarek, *Podział terytorialno-administracyjny II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Warszawa 2008, s. 28.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 35-38.

Wśród miast uwzględniono takie ośrodki, jak: m. Cieszyn, m. Skoczów, m. Strumień, m. Ustroń i wcześniej przytoczone m. Bielsko.

W październiku 1938 r. w granicach Polski znalazła się część Zaolzia, co dało początek nanoszeniu poprawek na granicach polsko-czeskich i polsko-słowackich. Pozyskane ziemie Zaolzia włączono do województwa śląskiego, zyskując w ten sposób ponad 800 km². Wśród odzyskanych przez Polskę terenów znalazły się następujące powiaty: frydecki, frysztański oraz większa część cieszyńskiego. Obszar ten zajmowało około 80 ośrodków gminnych i siedem miejskich, wśród których można wymienić m.in. Jabłonków i Trzyniec, które znajdowały się w granicach Beskidów Zachodnich¹⁷⁶.

W Karpatach Polskich, zajmujących 6% powierzchni kraju, w 1998 r. skupiało się 11% ludności zamieszkującej obszary wiejskie i jedynie 6,3% mieszkańców miast. Należy zatem zwrócić uwagę na fakt, że obszar ten nie charakteryzował się wysokim stopniem urbanizacji. Z kolei pod względem wzrostu liczby mieszkańców wsi, region ten postrzegany był w kategoriach „zagłębia demograficznego”. Z końcem XX w. poziom urbanizacji, obejmujący współczesne granice, był zbliżony do międzywojennego i wynosił 35,8%. W skali krajowej procesy urbanizacyjne w regionie karpackim zachodziły wolniej, odznaczając się zarówno okresową stagnacją w XIX w., jak i dynamicznym wzrostem w latach 1900–1910. Z uwagi na wybuch pierwszej wojny światowej i konsekwencje z niej wynikające, w latach 1910–1921 nastąpił spadek liczby ludności zamieszkującej miasta (w 1910 r. było 170 tys. osób natomiast w 1921 r. 163 tys. osób)¹⁷⁷.

W międzywojennej Polsce istotnym punktem odniesienia dla monitorowania sytuacji społecznej i narodowościowej były powszechne spisy ludności. W dobie istnienia Drugiej Rzeczypospolitej przeprowadzono dwa takie spisy, które odbyły się w 1921 r. i 1931 r. Dzięki nim można było m.in.: scharakteryzować rozsiedlenie ludności w państwie, sytuację zawodową, a także kondycję gospodarczą. Ponadto określić przynależność narodowościową, wyznaniową oraz stratyfikację społeczną. Regularne przeprowadzanie spisów ludności w niepodległej Polsce sięgało swoimi korzeniami ustawy z dnia 21 października 1919 r.¹⁷⁸ Zgodnie z przyjętą uchwałą miały się one odbywać co dziesięć lat od pierwszego spisu, który zamierzano przeprowadzić w 1920 r. Z powodu rozpoczęcia

¹⁷⁶ Ibidem, s. 60.

¹⁷⁷ M. Soja, *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*, Kraków 2008, s.36.

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej, *Dz. U. 1919 nr 85 poz. 464*.

wojny z sowiecką Rosją przełożono pierwotne plany i w rezultacie pierwszy powszechny spis ludności odbył się 30 września 1921 r.¹⁷⁹

Zakres prowadzonych badań przełożył się na konieczność przygotowania tabeli, w której zamieszczone zostały dane obejmujące powierzchnię i ludność powiatów znajdujących się w Beskidach Zachodnich. Wyszczególnione powiaty pochodzą z podziału dokonanego przez Mieczysława Orłowicza (M. Orłowicz, 1938) oraz podziału administracyjnego z dnia 1 kwietnia 1932 r.

¹⁷⁹ J. Piekalkiewicz, *Drugi powszechny spis ludności w Polsce*, Warszawa 1932, s. 110.

Tabela 1. Powierzchnia i ludność powiatów z obszaru Beskidów Zachodnich na podstawie podziału administracyjnego z dn. 1 IV 1932 (w oparciu o podział M. Orłowicza¹⁸⁰)

Województwa Powiaty	Powierzchnia ogólna wg. zestawień katastralnych	Liczba ludności		Gęstość zaludnienia (os./ km ²)	
		1921	1931	1921	1931
woj. krakowskie	10 021,88	992 242	1 133 639	962	1 093,4
pow. bialski	635,02	114 666	139 129	180,6	219,1
pow. bocheński	876,72	108 375	113 545	123,6	129,5
pow. brzeski	849,86	96 197	102 116	113,2	120,2
pow. limanowski	944,25	78 126	86 267	82,7	91,3
pow. myślenicki	988,14	93 863	102 293	95	103,5
pow. nowosądecki	1 573,57	158 555	184 305	100,8	117,1
pow. nowotarski	1 892,59	104 483	131 094	55,2	69,3
pow. wadowicki	1 108,82	128 130	144 613	115,6	130,4
pow. żywiecki	1 152,73	109 847	130 277	95,3	113
woj. śląskie	1 005,94	125 253	144 236	261,5	305,6
pow. bielski	343,90	51 745	62 813	150,5	182,6
pow. cieszyński	662,04	73 508	81 423	111	123
Razem:	11 027,82	1 117 495	1 277 875	1 223,5	1 399

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 9.XII.1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne. Cz.3: województwa południowe*, Warszawa 1935, dostęp online: <https://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=2792>, (dostęp z dnia 22.12.2023 r.).

Dane zamieszczone w powyższej tabeli wskazują, że obszar prowadzonych badań obejmuje swoim zasięgiem 2 województwa Drugiej Rzeczypospolitej: krakowskie i śląskie. Większa liczba powiatów występuje w województwie krakowskim (9), a w województwie śląskim wyszczególnione zostały 2 powiaty. Pod względem wielkości

¹⁸⁰ Na przestrzeni dwóch lat (1932–1934) liczba powiatów ziemskich uległa redukcji o 20. Zostały one formalnie zniesione dnia 1.04.1932 r. W obrębie województwa krakowskiego zlikwidowano wówczas pięć powiatów, wśród których znalazły się m.in. powiaty: makowski i wielicki. Zob. A. J. Mielcarek, op. cit., s. 57

powierzchni badanego obszaru również dominuje województwo krakowskie (10 021,88 km²), następnie województwo śląskie (1 005,94 km²). W pierwszym z wymienionych województw największą powierzchnię zajmowały kolejno powiaty: nowotarski, nowosądecki i żywiecki. Najmniejszy terytorialnie był powiat bialski, który rozciągał się na obszarze 635,02 km². Z kolei w województwie śląskim obszar badań objęły dwa powiaty: bielski i cieszyński. Pierwszy z wyszczególnionych zajmował powierzchnię 343,90 km², natomiast drugi 662,04 km².

W kontekście liczby ludności, oszacowanej po przeprowadzeniu spisów w 1921 r. i 1931 r., można dojść do podobnych wniosków. Zgodnie z danymi w uwzględnionych powiatach województwa krakowskiego było ogółem: 992 242 osób (1921 r.) i 1 133 639 osób (1931 r.). W rezultacie, na przestrzeni 10 lat, liczba ludności w omawianym województwie wzrosła o 141 397. Najwięcej mieszkańców liczył powiat nowosądecki (158 555 w 1921 r. oraz 184 305 w 1931 r.), a następnie powiat wadowicki (128 130 w 1921 r. i 144 613 w 1931 r.). Najmniej mieszkańców odnotowano w powiatach: myślenickim (93 863 w 1921 r. i 102 293 w 1931 r.) oraz limanowskim (78 126 w 1921 r. i 86 267 w 1931 r.). Z kolei w dwóch powiatach województwa śląskiego statystyki uzyskane ze spisów ludności wskazywały, że w 1921 r. było 125 253 osób, a w 1931 r. 144 236 osób. Oznacza to, że od 1921 r. do 1931 r. liczba mieszkańców wzrosła o 18 983. Więcej mieszkańców liczył powiat cieszyński (73 508 w 1921 r. i 81 423), a w powiecie bielskim odnotowano: 51 745 w 1921 r. i 62 813 w 1931 r.).

W nawiązaniu do gęstości zaludnienia należy uwzględnić, że w województwie krakowskim wynosiła ona: 962 os/km² (1921 r.) i 1 093,4 os/km² (1931 r.), z czego wynika, że wzrosła o 131,4 os/km². Najbardziej zaludniony był najmniejszy terytorialnie powiat bialski, w którym odnotowano: 180,6 os/km² w 1921 r. i 219,1 os/km² w 1931 r. Z kolei najslabiej zaludniony był największy obszarowo powiat nowotarski (55,2 os/km² w 1921 r. i 69,3 os/km² w 1931 r.). W przypadku województwa śląskiego dane przedstawiały się następująco: 261,5 os/km² (1921 r.) i 305,6 os/km² (1931 r.). Gęstość zaludnienia wzrosła tam o 44,1 os/km². Większym stopniem zaludnienia odznaczał się powiat bielski (150,5 os/km² w 1921 r. i 182,6 os/km² w 1931 r.), a następnie powiat cieszyński (111 os/km² w 1921 r. i 123 os/km²).

Reasumując powyższe rozważania należy dokonać ogólnego podsumowania statystycznego dla obu województw. W oparciu o dane zestawienia katastralnego powierzchnia wynosiła 11 027,82 km². Z kolei liczbę ludności w 1921 r. i 1931 r. oszacowano kolejno na: 1 117 495 i 1 277 875 osób. Gęstość zaludniania

w uwzględnionych okresach wynosiła: 1 223,5 os/km² w 1921 r. i os/km² w 1931 r. Należy jednak podkreślić, że zamieszczone dane liczbowe są orientacyjne. Wynika to z braku kompatybilności pomiędzy granicami terytorialno-administracyjnymi a geograficznymi zasięgu Beskidów Zachodnich. Temat ten zostanie szerzej omówiony w dalszej części podrozdziału.

Poniżej zamieszczono mapę z podziałem administracyjnym wyszczególnionych województw Drugiej Rzeczypospolitej z 1938 r. Wizualizacja ma na celu ukazanie zasięgu, jaki obejmowały Beskidy Zachodnie w województwach: krakowskim i śląskim. Ponadto zamysłem tego przedsięwzięcia jest wskazanie istotnych dla badań konkluzji, nawiązujących do trudności w zakresie ich terytorialnego wyodrębnienia. Przełożyło się to na konieczność wykorzystania dwóch oddzielnych kryteriów badawczych: historycznego i geograficznego. Pierwsze z nich nawiązywało do podziału administracyjnego, który został zwizualizowany za pośrednictwem powyższej tabeli oraz zamieszczonych poniżej map. Z kolei kryterium geograficzne również zostało uwzględnione we wspomnianej tabeli poprzez wyszczególnienie takich elementów, jak: powiaty znajdujące się w obrębie Beskidów Zachodnich i powierzchni ogólnej według zestawień katastralnych. Natomiast na poniższej mapie – w oparciu o kryterium geograficzne – dokonano orientacyjnego wyodrębnienia granic wspomnianego łańcucha górskiego.

Należy również uwzględnić, że punktem odniesienia w analizie zasięgu Beskidów Zachodnich będą granice makroregionów fizycznogeograficznych (wg. koncepcji Jerzego Kondrackiego), które zostały zaznaczone kolorem czerwonym. Cennym uzupełnieniem wizualizacji jest wyodrębnienie obszarów sąsiadujących z badanym terenem (na żółto); co wynika z charakteru recepcji turystycznej, która nie ograniczała się do samych regionów zlokalizowanych w granicach Beskidów Zachodnich. Poza tym na mapie zamieszczono granice państwowe do 1938 r. (na fioletowo), a także po włączeniu terenów spornych (na niebiesko).

Mapa 8. (str. 96) Podział administracyjny Beskidów Zachodnich.
Opracowanie: Piotr Sadowski

Brak kompatybilności pomiędzy zasięgiem geograficznym omawianego łańcucha górskiego a podziałem terytorialno-administracyjnym województw, umożliwia jedynie ich częściowe przyjęcie za punkt odniesienia dla prowadzonych badań. W granicach Beskidów Zachodnich zlokalizowane były zarówno całe powiaty, jak i ich poszczególne fragmenty. Jeżeli chodzi o województwo śląskie, to granica obejmowała część powiatu cieszyńskiego i bielskiego. W pierwszym przypadku rozciągała się na większym terytorialnie obszarze, natomiast tylko niewielki fragment powiatu bielskiego zaliczał się do regionu górskiego. Z kolei w przypadku województwa krakowskiego obszar Beskidów Zachodnich objął cały powiat żywiecki, a także południowe części powiatów bialskiego i wadowickiego. Dalej granica przebiegała przez większą część powiatu myślenickiego i praktycznie cały obszar powiatu limanowskiego.

W odniesieniu do wschodniej granicy omawianego łańcucha górskiego, oddzielała ona Beskidy Zachodnie od Beskidów Środkowych; rozciągających się w trzech powiatach województwa krakowskiego: nowosądeckim, gorlickim i jasielskim. Należy uwzględnić, że połowa powiatu nowosądeckiego znajdowała się w granicach Beskidów Zachodnich. Ponadto należała do nich niewielka część powiatów: bocheńskiego i brzeskiego, a także praktycznie całość powiatu nowotarskiego – poza niewielkim terytorialnie regionem Tatr.

Kolonizacja terenów karpackich postępowała od północy na południe, ciągnąc się wzdłuż dolin rzecznych. Ustalenie dokładnej chronologii zakładania osad stanowi jednak kwestię problematyczną. Wynika ona z powstawania aktów lokacyjnych w terminach późniejszych od rzeczywistej daty ich założenia. Pomimo tego udało się ustalić, że osadnictwo na prawie polskim ciągnęło się od strony północnej Karpat na południe, a na prawie niemieckim od strony zachodniej. Na początku XIII w. całkowicie niezamieszkałe były Beskidy Zachodnie i Bieszczady, natomiast koncentracja osadnicza przejawiała się jedynie w poszczególnych częściach Karpat; zajmując niespełna 20% ich powierzchni.

Pod koniec XIV w. pojawili się Wołosi, którzy zapoczątkowali osadnictwo na prawie wołoskim. Był to lud wywodzący się z terenów współczesnej Rumunii, który zajmował się gospodarką pastersko-hodowlaną. Kolonizacja wołoska przebiegała równoleżnikowo i rozciągała się góorskimi grzbietami. Pod wpływem ludności rusińskiej Wołosi ulegli asymilacji, przejmując od tej grupy etnograficznej zarówno wzorce kulturowe, jak i osiadły tryb życia i formę gospodarki rolnej. Należy uwzględnić, że fala osadnictwa ruskiego pokrywała się czasowo z wołoską. Rusini kolonizowali wschodnie

rubieże Karpat, przemieszczając się po przedpolach Beskidów i Bieszczad na linii północ–południe. Ze wspomnianej grupy etnicznej wywodzą się Łemkowie i Bojkowie¹⁸¹.

Obszar, w obrębie którego występowała ludność łemkowska został określony mianem Łemkowszczyzny. Region ten posiadał historyczne ukształtowanie oraz odrębność etniczną, gospodarczą i kulturową. Długi okres zamieszkiwania tego obszaru przez Łemków; który miał swój początek w XV w. i zakończył się w wyniku akcji „Wisła” w 1947 r., uczynił z niego region etnicznie utożsamiany z tą grupą ludności. Początkowo Łemkowie zajmowali tereny Beskidu Niskiego i Beskidu Krynickiego, które rozciągały się pomiędzy dwoma rzekami: Popradem od zachodu i Solinką od strony wschodniej. Łemkowszczyzną określono najbardziej wysunięty w kierunku zachodnim obszar, który zamieszkiwali Rusini¹⁸².

Odrębność etniczna ludności łemkowskiej przejawiała się szczególnie w aspekcie wyznaniowym, którym początkowo było prawosławie. Natomiast na przełomie XVII i XVIII w. wiodącym nurtem religijnym stał się grekokatolicyzm. Szacunkowo w 1931 r. obszar państwa polskiego zamieszkiwało blisko 130 tys. Łemków; z czego prawie 25 tys. występowało w południowo-wschodniej części powiatu nowosądeckiego. W latach 1921–1931 odnotowano ok. 18% wzrost liczby ludności łemkowskiej. Spośród wszystkich mieszkańców Nowosądecczyzny Łemkowie stanowili wówczas blisko 15%. Na terytorium zachodniej Łemkowszczyzny dominującymi wyznacznikami kształtowania tożsamości narodowej były lokalne regionalizmy oraz ruskość (w szerokim znaczeniu tego pojęcia). W związku z tym orientacja proukraińska nie zyskała znaczącego poparcia. Świadczyło o tym również mniejsze zainteresowanie sprawami politycznymi. W międzywojennej Polsce zauważalny był znaczący wzrost liczby ludności łemkowskiej. Według danych w 1939 r. obszar powiatu nowosądeckiego zamieszkiwało 27 270 Łemków¹⁸³.

Drugą najliczniej występującą mniejszością narodową w Karpatach Polskich byli Żydzi. Pod względem ilości ustępowali oni jedynie Rusinom. Na przestrzeni lat 1880–1921 populacja ludności żydowskiej, w granicach wspomnianego obszaru górskiego, wynosił od 5% do 6% ogólnej liczby mieszkańców. W 1921 r. na terenie regionu karpackiego występowało 86 tys. Żydów. Zestawiając dane liczbowe z 1900 r., kiedy było ich 95 tys.,

¹⁸¹ M. Soja, op. cit., s. 59.

¹⁸² M. Barwiński, *Łemkowszczyzna jako region etniczno-historyczny*, w: *Region i regionalizm w socjologii i politologii*, red. A. Pawłowska, Z. Rykiel, Rzeszów 2012, s. 137-138.

¹⁸³ A. Wilk, *Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności łemkowskiej na terenie powiatu nowosądeckiego w latach 1900–1947*, „Studia Geohistorica”, 2020, Nr 8, s. 59; 60-66.

należy uwzględnić spadek o 9 tys. osób. Z uwagi na słaby stopień urbanizacji Karpat większy odsetek ludności pochodzenia żydowskiego zamieszkiwał obszary wiejskie (53%). Natomiast miasta skupiały ok. 47% przedstawicieli omawianej grupy. W 1931 r. urbanizacja regionu karpackiego wynosiła bowiem 10,3%; w zestawieniu z ogólnymi danymi liczbowymi dla całej przedwojennej Polski poziom urbanizacji wynosił 35,8%.

Przebieg napływu Żydów na tereny regionu karpackiego nie posiadał jednolitego natężenia. Według badań w pierwszym dziesięcioleciu XX w. ogólną liczbę ludności żydowskiej na obszarze Galicji oszacowano na 871 tys. osób; z czego blisko 100 tys. osób zamieszkiwało Karpaty. W 1921 r. największym ośrodkiem miejskim na terenie Beskidów Zachodnich, w którym skupiali się Żydzi był Nowy Sącz; gdzie procentowy udział występowania ich populacji wynosił ponad 50%. Pod względem religijnym w 1921 r. liczba ludności wyznania mojżeszowego w regionie karpackim wynosiła ponad 80 tys.; z czego 42 tys. osób zadeklarowało swoją żydowską narodowość. Określenie rozkładu przestrzennego wyznawców judaizmu w Karpatach jest kwestią problematyczną. Wynika ona z nierównomierności w przebiegu tego procesu, na który wpływ miały takie czynniki, jak: brak większych skupisk ludności wyznania mojżeszowego na obszarach wiejskich, zasiedlenie większej ilości miast we wschodniej części Karpat niż w zachodniej oraz emigracje powodujące wzrost liczby wsi wyludnionych przez Żydów¹⁸⁴.

Na obszarze Śląska Cieszyńskiego największą mniejszością narodową, według spisu ludności z 1921 r., byli Niemcy (29 010 osób). Najbardziej liczne skupiska przedstawicieli tej grupy odnotowano w powiecie bielskim: 12 247 osób w mieście Bielsko i 10 673 osób na terenie powiatu bielskiego. W okręgu sądowym Strumiń narodowość niemiecką zadeklarowały 102 osoby. . Z kolei powiat cieszyński zamieszkiwało 5 988 osób identyfikujących się z narodowością niemiecką. Zgodnie ze wspomnianym powyżej spisem ludności społeczność czeska występowała na Śląsku Cieszyńskim w liczbie 804 osób¹⁸⁵.

Zmierzając do konkluzji niniejszego podrozdziału należy uwzględnić, że rozgraniczenie terytorialno-administracyjne obszaru prowadzonych badań zostało przeprowadzone w oparciu o wiedzę historyczną i geograficzną. Z uwagi na brak

¹⁸⁴ M. Soja, op. cit., s. 63-65.

¹⁸⁵ Główny Urząd Statystyczny (GUS), *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 12: Województwo Krakowskie, Śląsk Cieszyński*, cz. II. Śląsk Cieszyński, Warszawa 1925, s. 74-82.

analogiczności pomiędzy podziałem administracyjnym a zasięgiem występowania Beskidów Zachodnich, należało posiłkować się orientacyjnymi danymi liczbowymi. Przedsięwzięcie to miało na celu zwizualizowanie struktury terytorialno-administracyjnej i społecznej, jakie występowały w omawianym regionie. Było to dopełnieniem zagadnień omówionych w poprzednich dwóch podrozdziałach, poświęconych uwarunkowaniom geograficznym oraz podziałowi regionalnemu – według koncepcji przedwojennej, a także współczesnej.

W odniesieniu do drugiego z wyszczególnionych aspektów należy uwzględnić, że odejście od chronologii nie było przypadkowe. Praca miała na celu przybliżenie charakterystyki regionu za pośrednictwem metody retrospektywnej, której zadaniem jest ułatwienie rozeznania w tematyce mniej zorientowanym odbiorcom. Przedwojenne koncepcje odznaczały się większą złożonością. Problematicznym aspektem jest chociażby uznanie Pienin za część Beskidów Zachodnich, które współcześnie stanowią autonomiczny łańcuch górski. Koncepcja odejścia od porządku chronologicznego wynika również ze stopnia zaawansowania prac nad dokonaniem podziału regionalnego. W międzywojennej Polsce ten nurt badawczy dopiero się rozwijał. Po wojnie granice państwa zmieniły swój kształt, co wpłynęło na intensyfikację badań w tym zakresie. Następny z podrozdziałów niniejszej pracy zostanie poświęcony na ukazanie obszaru badań przez pryzmat międzywojennej literatury turystycznej i krajoznawczej.

1.4. Obszar badań w literaturze turystycznej i krajoznawczej okresu międzywojennego

Pierwsze kompleksowe prace turystyczne na temat Beskidów Zachodnich powstały na przełomie XIX i XX w.¹⁸⁶ W 1893 r. we Frydku na Śląsku Zaolziańskim rozpoczęła swoją działalność niemiecka organizacja turystyczna o nazwie Beskidenverein. Krótko po założeniu siedzibę związku przeniesiono do Morawskiej Ostrawy, aby ostatecznie w 1896 r. mogła ona na dłużej zapaść swoje korzenie w Cieszynie. Pomimo rozległej działalności w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej na obszarze Beskidów Zachodnich (głównie

¹⁸⁶ Za pierwszy przewodnik turystyczny poświęcony Beskidom Zachodnim uznaje się pracę ks. Eugeniusza Janoty, *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860). Pojawiają się także głosy wskazujące, że jest to monografia o charakterze turystyczno-krajoznawczym. Zob. A. Szeliga, *Kazimierz Sosnowski (1875–1954)*, Kraków 2017, s. 190.

w Beskidach: Śląskim i Żywieckim), która przejawiała się m.in. w wystawieniu ośmiu murowanych schronisk, towarzystwu BV przyświecały cele germanizacyjne¹⁸⁷.

Odzwierciedleniem wspomnianej idei była szeroka działalność wydawnicza. Staraniem Beskidenvereinu do druku trafiły pierwsze niemieckojęzyczne prace poświęcone turystyce w regionie Beskidów Zachodnich. W 1901 r. ukazał się przewodnik Karla Kolbenheyera¹⁸⁸: *Fürer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*¹⁸⁹, a w 1914 r. *Die östlichen Beskiden im Gebiet des Beskiden-Vereines (von der Weichsel bis zur Babia Góra) mit einem Anhang über die westl. Beskiden und das Fatragebirge*¹⁹⁰, autorstwa Ernsta Tischlera. Publikacji turystycznych i krajoznawczych, które zostały napisane pod sztandarem BV, było znacznie więcej¹⁹¹.

Jedną z najprężniej działających sekcji Beskidenverein znajdowała się w Bielsku. W 1894 r. prace oddziału skierowane zostały na wytyczanie i znakowanie licznych szlaków górskich. Zasięg znakowania szlaków objął Babią Górę, która znajdowała się w znacznej odległości od Śląska. Towarzystwo wytyczyło 3 trasy, które miały swój początek w Zawoi, a następnie prowadziły przez Policzne, Czatożę i Cyrhlę do Markowych Szczawin. Stamtąd szlak kierował się przez Bronę na Diablak. W następnym roku Beskidenverein wytyczyło kolejną ścieżkę, oznaczoną czarną barwą, która rozciągał się od Przyborowa przez znajdującą się po ówczesnej stronie węgierskiej Klauzę Jałowiecką oraz Cyl. Czerwony szlak na Diablak, który miał swój początek w znajdującej się na Węgrzech Polhorze, został wyznakowany w roku 1896¹⁹².

Władysław Midowicz w publikacji poświęconej pracom znakarskim w Beskidach Zachodnich uwzględnił jednak, że w przypadku niektórych szlaków wyznaczonych przez Beskidenverein pojawił się problem z dokładnym określeniem roku ich powstania. W swoich dociekaniach autor wykorzystał przewodnik Kolbenheyera z 1901 r., w którym

¹⁸⁷ W. Midowicz, *Znakowane szlaki Beskidów Zachodnich i Pienin (zarys historyczny)*, Kraków 1980, s. 7.

¹⁸⁸ Karl Kolbenheyer (1841–1901) – członek Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, nauczyciel języków klasyczny, przyrodnik a także znawca gór oraz miłośnik turystyki. Aktywny działacz niemieckiej organizacji turystycznej Beskidenverein. W wolnym czasie zajmował się obserwacjami przyrodniczymi i meteorologicznymi. Sporządzał także pomiary kartograficzne do map. Obszarami prowadzonych przez niego badań były: Tatry, tereny pograniczne na Śląsku, Spiszu i w Galicji (w zachodniej części pogórza beskidzkiego), w Beskidzie Żywieckim i Beskidzie Śląskim. Zob. S.W. Alexandrowicz, *Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta*, „Studia Historiae Scientiarum”, t. 16, 2017, s. 203.

¹⁸⁹ K. Kolbenheyer, op. cit.

¹⁹⁰ E. Tischler, *Die östlichen Beskiden im Gebiet des Beskiden-Vereines (von der Weichsel bis zur Babia Góra) mit einem Anhang über die westl. Beskiden und das Fatragebirge*, Schweidnitz [Świdnica] 1914.

¹⁹¹ A. Szeliga, op. cit., s. 191-192.

¹⁹² W. Midowicz, op. cit., s. 7.

znalazły się informacje na temat głównej sieci znakowanych tras. Przebiegały one przez Beskid Śląski i Wysoki oraz zachodnią część Beskidu Małego. Prace w tym zakresie miały miejsce w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. We wspomnianym przewodniku znalazły się dwie mapy szlaków, które oznaczono kolorem i naniesiono na szkicowany podkład austriackich map sztabowych.

W latach 20. XX w. Midowicz przejął kontrolę nad częścią niemieckich ścieżek oraz stał się wykonawcą nowych szlaków w Beskidzie Małym i Wysokim. Wówczas przekonał się, że część tamtejszych tras, które pojawiły się w przewodniku Kolbenheyera jako efekt pracy Beskidenverein, nie została w rzeczywistości wytyczona. Wśród przykładów wymieniony został czerwony szlak na odcinku: Przełęcz Glinna – Jaworzyna – Głuchaczki – Mędralowa, który następnie przechodził w barwę niebieską i przebiegał na granicy galicyjsko-węgierskiej do Przełęczy Jałowieckiej. W czasie prac znakarskich, które realizowano w ramach powstającego Głównego Szlaku Beskidzkiego¹⁹³, Midowicz nie natknął się na jakiegokolwiek pozostałości po wytyczonym niespełna 30 lat wcześniej odcinku przytoczonej trasy.

Przykładów niezrealizowanych przez Beskidenverein projektów szlaków, do których Władysław Midowicz nawiązał w swojej pracy jest więcej. Po raz kolejny odniósł się on do przewodnika Kolbenheyera z 1901 r., w którym na zamieszczonej mapie znalazł się żółty szlak z Widel przez Czatożę na Babią Górę. Midowicz powołał się na dra Hugona Zapałowicza¹⁹⁴, który w „Pro Memoriam” z 1907 r. uwzględnił, że zanim sam nie wytyczył

¹⁹³ Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego – najdłuższy turystyczny szlak pieszy w Polsce, który powstał z inicjatywy Kazimierza Sosnowskiego. Pierwsze głosy w kwestii utworzenia szlaku pojawiły się na łamach „Przeglądu Sportowego” w 1923 r. Kluczowym zamysłem tego przedsięwzięcia były działania w zakresie zmniejszenia ruchu turystycznego w Tatrach. Miało się to odbyć za pośrednictwem unifikacji głównych odcinków istniejących szlaków z regionu Beskidów Zachodnich i utworzeniem z nich jednego szlaku ponadlokalnego. Na przestrzeni lat 1924–1929 realizowano prace nad powstaniem zachodniego odcinka GSB (na trasie Ustroń – Krynica Zdrój), który zyskał nazwę Głównego Szlaku Zachodniobeskidzkiego. Z kolei w latach 1925–1935 utworzony został tzw. Wielki Szlak Turystyczny (prowadzący z miejscowości Sianki w Bieszczadach Zachodnich do Kut; znajdujących się w regionie Gór Czywczyńskich), który stanowił część wschodnią GSB. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był Mieczysław Orłowicz. Pomimo tego, że brakowało spójnego ciągu pomiędzy częściami: zachodnią i wschodnią, to łącznie szlak liczył 750 km. Zob. J. Mucha, N. Dąbek, *Obiekty sakralne przy Głównym Szlaku Beskidzkim*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2013, 24(1), s. 6-7.

¹⁹⁴ Hugon Zapałowicz (1852–1917) – botanik, taksonom, fotograf i prawnik wojskowy. Był absolwentem studiów prawniczych UJ oraz przyrodniczych na Uniwersytecie Wiedeńskim. Na kartach historii zapisał się jako badacz flory z regionów Karpat i Gór Pokucko-Marmaroskich. Zapałowicz jest również autorem licznych prac naukowych i literackich, m.in.: *Roślinność Babiej Góry pod względem geograficzno-botanicznym* (1880), *Conspectus florae Galiciae criticus* (wydanym w trzech tomach: t. 1-3; 1906, 1908, 1911), publikacji podróźniczych: *Z Czarnohory do Alp Rodneńskich* (1881, 1885), *Jedna z podróży na około Ziemi* (t. 1-2, 1899); w której Zapałowicz relacjonuje swoją podróż dookoła świata, odbytą w latach 1880–

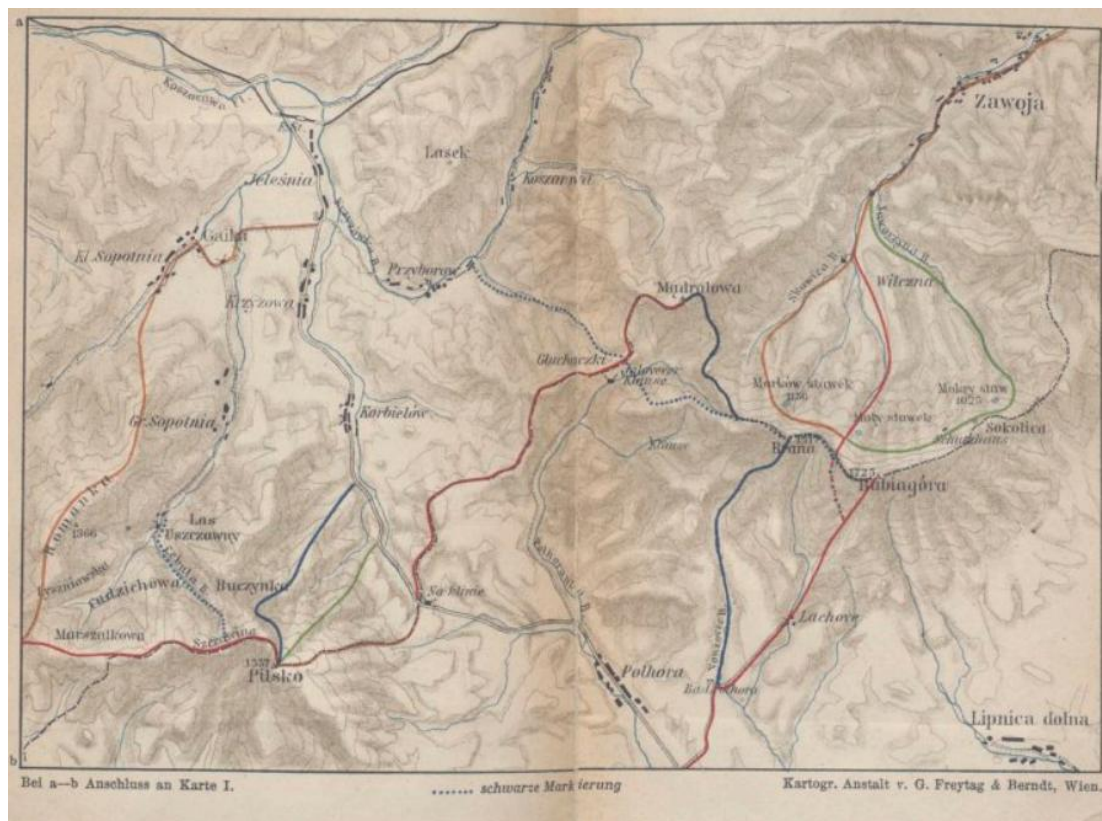
trasy z Sucheju do Zawoi, żaden taki szlak nie istniał w tych okolicach¹⁹⁵. Następnym niezrealizowanym projektem trasy był zielony szlak z Korbielowa, który miał przebiegać przez działającą już po II wojnie światowej nartostradę. Wątpliwości dostarczał również czarny szlak prowadzący z Hali Cebula do gajowni znajdującej się w górnej Sopotni. Nie można było bowiem zweryfikować wiarygodności istnienia tego szlaku, ponieważ nikt go nie przebył od momentu jego powstania¹⁹⁶. W celu wizualizacji wspomnianych map Karla Kolbenheyera, jeden z przykładów zamieszczono poniżej.

1890; oraz prace literackie: studium krytyczno-literackie *Z rozmyślań o Hamlecie* (1909). Jako działaczowi turystycznemu przypisywane mu są liczne zasługi w zakresie zagospodarowania turystycznego Babiej Góry (m.in.: był inicjatorem budowy schroniska usytuowanego pod jej szczytem, na Markowych Szczawinach). Był też aktywnym członkiem Oddziału Babiogórskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Zob. Pro Memoria, „Wiadomości Botaniczne”, 46 (3/4), 2002, s. 65.

¹⁹⁵ W. Midowicz, op. cit., s. 7-8.

¹⁹⁶ W swojej pracy z 1980 r. Midowicz uwzględnił, że wspomniany szlak liczył sobie około pół wieku. Zob. W. Midowicz, *Znakowane szlaki Beskidów Zachodnich i Pienin*, Kraków 1980, s. 8.

Mapa 9. Kartographische Anstalt von Gustav Freytag & Brendt, Wien

Źródło: K. Kolbenheyer, *Fürer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*, Bielitz [Bielsko] 1901.

Polska literatura turystyczna schyłku XIX w., która w sposób kompleksowy omawiała region Beskidów Zachodnich, pojawiła się dopiero w 1914 r. Wówczas ukazały się popularne prace dwóch autorów: Mieczysława Orłowicza¹⁹⁷, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spżu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim* oraz Kazimierza Sosnowskiego, *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim od Krynicy po Wisłę łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi*. Należy uwzględnić, że obie prace były uzupełniane i doczekały się kolejnych wydań. W 1919 r. ukazało się drugie wydanie *Ilustrowanego*

¹⁹⁷ Należy również wspomnieć o *Przewodniku po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi*, który ukazał się w 1912 r. Orłowicz był jednym ze współautorów tej pracy. Pomimo tego, że nie jest to przewodnik dotyczący samych Beskidów Zachodnich, to pojawiły się w nim cenne informacje na temat: zdrojowisk, uzdrowisk, zakładów leczniczych, letnisk, miejscowości posiadających źródła mineralne oraz stacji turystycznych i sportów zimowych (uzupełnione o mapę Galicji, rozkład jazdy i ilustracje); również z tego regionu. Zob. S. A. Lewicki, M. Orłowicz, T. Praschil, *Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi*, Lwów 1912.

przewodnika po Galicji, a w 1926 r., 1930 r. oraz 1948 r. kolejne trzy wydania *Przewodnika po Beskidach Zachodnich*. Celem nakreślenia charakteru wspomnianych przykładów literatury turystycznej, należy przywołać zawarte w nich opisy regionu stanowiącego obszar prowadzonych badań. W tym przypadku przedstawione zostaną fragmenty obu prac z 1919 r. i 1930 r.¹⁹⁸

Orłowicz w *Ilustrowanym przewodniku po Galicji, Bukowinie, Spiżu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim* dokonał podziału na dwie części: ogólną i szczegółową. Pierwsza z nich dotyczyła takich aspektów, jak: historia i statystyka, miejsca warte zobaczenia w Galicji, praktyczne wskazówki, plan zwiedzania Galicji i literatura turystyczna. Z kolei w drugiej części została zamieszczona część opisowa poszczególnych ośrodków miejskich i wiejskich oraz regionów z terenów dawnej Galicji. Wśród tych ostatnich znalazły się także Beskidy Zachodnie, o których Orłowicz pisał:

„Kilka ostatnio opisanych linii kolejowych, a to: Kraków – Sucha, Sucha – Zwardoń, Żywiec – Bielsko, Sucha – Nowy Sącz i Nowy Sącz – Krynica, przeryniają tą część Karpat, która nosi nazwę Beskidu Zachodniego. Beskidy Zachodnie rozciągają się od przełęczy Jabłonkowskiej na Śląsku (551 m) po dolinę Dunajca i Kamionki. Od południa opierają się o Orawską Magórę, Orawę, Podhale, Spiż [Spisz] i Pieniny, od północy opadają ku równinie nadwiślańskiej łagodnymi wzgórkami. Ich najwyższym szczytem jest Babia Góra (1725 m)”¹⁹⁹.

Fragment ten stanowi istotną wskazówkę w zakresie oceny późniejszych prac autora, dotyczących regionalizacji turystycznej Karpat. Można zauważyć, że granice Beskidu Zachodniego zostały wyznaczone w oparciu o sieć połączeń kolejowych oraz sąsiadujące z nim regiony w obrębie łuku karpackiego.

Nie zabrakło również informacji na temat zagospodarowania turystycznego Beskidów Zachodnich. Orłowicz zwrócił uwagę, że region ten posiadał najlepiej prosperujące urządzenia w całych galicyjskich Karpatach. Ponadto trzy ramiona tego regionu, czyli: Raczohalskie, Pilszczeńskie i Babiogórskie, cieszyły się największym zainteresowaniem wśród turystów. Przeważającymi grupami wycieczkowymi byli Niemcy zamieszkujący obszary austriackiego i pruskiego Śląska. Popularne regiony turystyczne

¹⁹⁸ Trzecie wydanie przewodnika Sosnowskiego, które ukazało się w 1930 r., zostało podzielone na dwa tomy. W drugim wydaniu z 1926 r. dokonano korekty w tytule, którego później nie zmieniano. Treść wydania z 1930 r. uzupełniono jedynie w niewielkim stopniu. Z uwagi na ograniczoną dostępność przewodnika dokładniejszej analizie zostanie poddany II tom, który poświęcono okolicom Makowa, Żywca, Zwardonia, Wadowic, Bielska, Wisły, Cieszyna i Jabłonkowa. W przypadku I tomu autorka będzie posilkować się pracą Anny Szeligi, *Kazimierz Sosnowski (1875–1954)*; w której temat ten został poruszony. Zob. A. Szeliga, op. cit., s. 216.

¹⁹⁹ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicji...*, s. 415.

wśród Polaków znajdowały się w okolicach Babiej Góry oraz w paśmie Beskidu Sądeckiego. Bardziej znane wzniesienia części zachodniej wspomnianych gór posiadały dobrą infrastrukturę turystyczną, w postaci ścieżek. Były one dodatkowo oznakowane i opisane przez Beskidenverein (Sektion Bielitz-Biala, z siedzibą w Bielitz). Dysponowała ona dwoma schroniskami: na Magórcie pod Białą i na Babiej Górze. Schroniska te były dostępne dla użytku turystów przez cały rok²⁰⁰.

Pomimo, że Gorce nie posiadały dobrze rozwiniętej sieci szlaków, to utworzono w ich paśmie kilka ścieżek; które zostały wyznaczone farbą i wyposażone w napisy. Wykonawcą tej koncepcji był Akademicki Związek Sportowy w Krakowie. Na obszarze Beskidu Sądeckiego analogiczne działania realizowało Towarzystwo Tatrzańskie „Beskid” z Nowego Sącza. Liczba polskich schronisk w omawianej części Beskidów Zachodnich była niewielka. Jedno, tak jak w przypadku BV, znajdowało się na Magórcie pod Białą (Sikory), a drugie stanowiło własność Towarzystwa Tatrzańskiego i usytuowane było na Hali Markowej, pod Babią Górą. Wiodącą rolę w zakresie koordynacji ruchu turystycznego na obszarze Gorców i Beskidu Sądeckiego sprawował wcześniej przytoczony Związek Akademicki w Krakowie oraz T. T. „Beskid” w Nowym Sączu.

Wśród najważniejszych stacji turystycznych Orłowicz uwzględnił: Wilkowice – Bystrą (prowadzące na Magórę i Klimczok), Węgierską Górkę (z której również można było dostać się na Magórę oraz Baranią Górę i Halę Lipowską), Żywiec (ścieżka na Skrzyczne), Raczę (droga na Raczą Halę), Jeleśnię (punkt wyjścia na Romankę, Pilsko i Babią Górę), Zawoję (droga na Babią Górę), Zaryte (ścieżka prowadząca na Luboń Wielki), Mszanę Dolną (droga na północny odcinek Gorców) oraz Nowy Targ (wejście do południowej części Gorców)²⁰¹.

Z informacji zamieszczonych w przewodniku Orłowicza można również dowiedzieć się, jakie grupy etnograficzne zamieszkiwały Beskidy Zachodnie. Autor podaje, że dominującą większość stanowili polscy górale, którzy występowali we wsiach znajdujących się w głębi gór. Wizualnie nie byli oni tak interesujący, jak górale z Podhala. Zarówno ich uroda, jak i elementy stroju oraz styl budownictwa nie wyróżniały się szczególnie. Południowa część pasma Beskidu Sądeckiego (tereny w pobliżu Krynicy i Muszyny) zamieszkiwana była przez Łemków, czyli odłam ruskich górali. Orłowicz zwrócił także uwagę na częstą przypadłość, którą dotknięci byli przedstawiciele tej grupy

²⁰⁰ Ibidem, s. 416.

²⁰¹ Ibidem, s. 417.

etnograficznej. Zgodnie z treścią jego pracy Łemkowie zmagali się z tzw. wolem, czyli chorobą tarczycy.

Ilustrowany przewodnik po Galicji zawierał również cenne wskazówki, które dotyczyły wartych zobaczenia obiektów krajoznawczych. Wśród wymienionych elementów krajobrazu pojawiają się głazy i skały, spotykane jedynie na Babiej Górze. W części północnego stoku tego wzniesienia zlokalizowane były także dwa niewielkie jeziora. Ponadto w rejonach Pilska można było zobaczyć klauzy, czyli sztuczne jeziora. W Beskidach Zachodnich występowały również niewielkie wodospady, które znajdowały się w takich miejscowościach, jak: Sopotnia Wielka, Milówka, Korbielów i Zawoja. Do miejsc, z których rozciągały się najbardziej widowiskowe krajobrazy, Orłowicz zaliczył: Turbacz, Babią Górę, Pilsko i Raczą Halę. Nie zabrakło także wzmianki o terenach narciarskich, do których należały okolice: Mszany Dolnej, Babiej Góry i Pilska²⁰².

Pierwszy z tomów trzeciego wydania *Przewodnika po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi* zawierał opisy takich ośrodków turystycznych, jak: Rabka, Nowy Targ, Limanowa, Szczawnica, Sącz oraz Krynica i Żegiestów²⁰³. Z kolei w drugim tomie Sosnowski zamieścił dane na temat okolic: Makowa, Żywca, Zwardonia, Wadowic, Bielska, Wisły, Cieszyna i Jabłonkowa. Dokonanie podziału na dwa tomy miało na celu zmniejszenie objętości obszernej pracy, aby turyści mogli swobodnie korzystać z przewodnika w terenie²⁰⁴. Zmianie uległa również jego cena (koszt egzemplarza z 1926 r. wynosił 9,60 zł, a jednego tomu z 1930 r. 4,00 zł), przez co stał się on dostępny dla mniej zamożnych turystów.

Jak wspomina autor w przedmowie do II tomu ogólna część pracy, która poświęcona została Beskidom Zachodnim, znalazła się w I tomie. Z kolei drugi z tomów zaczął się od spisu nazw pojawiających się zarówno w tomie I, jak i II. Sosnowski przyznał, że zabieg ten stanowi pewną niedogodność dla posiadaczy nie kompletnego zbioru. Ponadto uzupełnieniem treści przewodnika miały być mapy turystyczne, które zostały częściowo wydane staraniem Zarządu Głównego P. T. T. Były one do nabycia osobno, a ich koszt wynosił 2,50 zł za arkusz. Na koniec pojawiła się wzmianka, że silna recepcja

²⁰² Ibidem, s. 417-418.

²⁰³ K. Sosnowski, *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi. Tom I...*

²⁰⁴ A. Szeliga, op. cit., s. 216.

turystyczna w Beskidzie Śląskim przełożyła się na konieczność uzupełnienia treści przewodnika o dodatkowe informacje na temat tego regionu²⁰⁵.

Na pierwszych kartach II tomu pracy pojawił się opis schroniska szczytowego P. T. T. na Pilsku (w regionie Beskidu Żywieckiego), którego fragment przedstawia się następująco:

„Świątą przysługę oddał polskiej turystyce i narciarstwu Oddział Żywiecki P. T. T. i jego Koło Bialskie (...) przez niespodzianie rychłe i iście wspaniałe wywiązanie się z ciężkiego zadania budowy europejskiego schroniska turystycznego na wyniosłym Pilsku (...). Przez wzniesienie schroniska tego stanie się Pilsko tem, na co je natura przeznaczyła, tj. jednym z najważniejszych ośrodków turystyki i najważniejszym ośrodkiem ruchu narciarskiego w Polsce (...)”²⁰⁶.

Dopełnieniem powyższego opisu było uwzględnienie pobliskich punktów widokowych, takich jak m.in. Hala Miziowa oraz szlaków turystycznych, wyznakowanych przez Babiogórski Oddział P. T. T. Ścieżka prowadząca na szczyt Pilska posiadała barwę biało – czerwono – białą i rozciągały się wokół terenów narciarskich. Szlak przez Buczynę oznaczony był kolorem żółto-białym, a ścieżka wyznakowana przez Beskidenverein, która prowadziła od doliny Żabnicy do Hali Pawlusiej, barwą biało – niebiesko – białą. Dodatkowo powstał tzw. wariant drogi „h”, który stanowił efekt pracy Babiogórskiego Oddziału P. T. T. Szlak ten został oznaczony kolorem zielono-białym i rozciągał się od Milówki po Rysiankę (Pilsko). Przewodnik zawiera znacznie więcej przykładów infrastruktury turystycznej, w postaci schronisk i ścieżek, z obszaru Beskidu Śląskiego, Żywieckiego i Małego. Wymieniane jest w nim m. in.: schronisko Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Makkabi” z Bielska (na przełęczy między Prusowem a Suchą Górą), czy stacja turystyczna Oddziału Babiogórskiego P. T. T. na górze Żar²⁰⁷.

Istotnym zagadnieniem, które pojawiło się na łamach przewodnika, była infrastruktura komunikacyjna. Jako przykład można wymienić połączenie kolejowe do pasma Babiej Góry, które od Krakowa przebiegało na linii: Kraków – Skawina – Kalwaria – Sucha. Natomiast od Śląska trasa biegła przez: Dziedzice – Żywiec – Suchą. Dodatkowo uwzględnione zostały takie stacje podkarpackie, jak: Sucha (z której można się było dostać do Chabówki); Maków (usytuowaną ok. 8 km od rejonu babiogórskiego) i Osielec (znajdujący się 18 km od miejsca docelowego). Z kolei w kierunku Żywca prowadziły

²⁰⁵ K. Sosnowski, *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi. Tom II...*, s. 3.

²⁰⁶ Ibidem, s. 6.

²⁰⁷ Ibidem, s. 6-9.

następujące stacje: Lachowice (7 km); Hucisko (odległe o 19 km) oraz Jeleśnia (z której do Żywca było ok. 12 km). Sosnowski wymienił także stacje stanowiące najbardziej dogodne punkty wyjścia w góry, czyli: Suchą, Hucisko i Osielec. Zaznaczył jednak, że droga z Osielca na Babią Górę prowadzi przez pasmo Policy, co czyni ten odcinek najodleglejszym. Kolejnym z wariantów była droga karpacka, która jedynie w niewielkim fragmencie przebiegała u podnóży pasma Przedbabogórskiego; na odcinku Lachowice – Osielec. Wspomniana droga łączyła się także ze Śląskiem przez Żywiec i Białą oraz z Krakowem przez takie ośrodki, jak: Wadowice i Myślenice – Jordanów²⁰⁸.

Każda z opisywanych przez Sosnowskiego grup górskich zawierała także informacje na temat terenów narciarskich. Z fragmentu poświęconego grupie Pilska można się dowiedzieć, że:

„Gorce i Pilsko z najbliższem swem otoczeniem mają najlepsze tereny narciarskie w całych Zach. Beskidach, a to z powodu ramion halnych, jakie w pierwszych we wszystkie strony, w drugiem w stronę płn. i zach. z licznymi bocznymi odgałęzieniami się rozbiegają. Warunki terenowe w Gorcach korzystniejsze może, warunki śniegowe miewa lepsze Pilsko, jako grupa wyższa”²⁰⁹. W dalszej części uwzględnione zostały różne warianty tras narciarskich w okolicach m. in. Pilska, Romanki i Węgierskiej Górki. Na samym końcu zamieszczono 12 wycieczek okrężnych w grupie Pilska. Spośród nich można wymienić odcinek: Jeleśnia – Wielka Sopotnia – Romanka – Pawlusia – Pilsko – Korbielów; którego przejście zajmowało od 10 do 11 godzin²¹⁰.

Przewodnik Sosnowskiego zawierał również opisy regionalnych wariantów Głównego Szlaku Beskidzkiego; którego był pomysłodawcą. Jego odcinki przebiegały przez poszczególne grupy górskie. W Beskidzie Śląskim trasa obejmowała: Ustroń – Czantorię – Stożek – Wisłę – Baranią – Węgierską Górkę i wyznaczona była kolorem białe – czerwono – białym. Przebycie całości tego odcinka oszacowano na 12–14 godzin. Szlak miał charakter transgraniczny, co wynikało z lokalizacji schroniska BV na szczycie Czantorii, które znajdowało się po stronie czechosłowackiej. Według zaleceń autora przejście całości trasy należało zaplanować na dwa dni. Wędrujący z Ustronia mieli możliwość przenocowania w schronisku na Stożku, natomiast z Węgierskiej Górki można było zostać na noc w schronisku na Baraniej Górze²¹¹.

²⁰⁸ Ibidem, s. 247-248.

²⁰⁹ Ibidem, s. 322.

²¹⁰ Ibidem, s. 325.

²¹¹ Ibidem, s. 417.

W pracy znalazły się również bogate opisy walorów krajoznawczych. Jednym z nich była dolina przełomowa Soły (przyszłe Międzybrodzkie jezioro). Informacje zawarte w treści przewodnika wskazują, że:

„Wielka przełomowa dolina Soły jest geograficzną i krajobrazową osobliwością już nie tylko Beskidu Małego, ale Polski całej. Obok Dunajca i Popradu Soła jest trzecią rzeką w Polsce, która wytworzyła wielki przełom. (...) Wielkim dziełem umysłu i rąk ludzkich będzie zapora wodna na Sole, która na podstawie planów inż. T. Baeckera jest w budowie, a która za 5 lat ma być ukończoną. (...) Nie można w to wątpić, że po powstaniu jeziora poczną wyrastać nad jego brzegami wille, lecznice, letniska, że z powodu bliskości ośrodków fabrycznych i kopalnianych nasze zapomniane Międzybrodzia nabiorą wzięcia i rozgłosu, że ów pusty, a zaciszny i słoneczny <Nowy Świat> stanie się istotnie nowym światem wypoczynku i krzepienia zdrowia dla wszystkich, którzy pracują i są utrudzeni, a w ślad za tem, także cały nieznany i niedoceniony nasz Beskid Mały, stanie się nowem <płucem Polski> i nowym terenem dla ekspansji naszej turystyki górskiej”²¹².

Osobny XI. rozdział został poświęcony Głównemu Szlakowi Beskidzkiego. Sosnowski odniósł się w nim do całości wspomnianej koncepcji szlaku, a nie – tak jak poprzednio – jego regionalnych wariantów. Punktami granicznymi GSB były Ustroń i Krynica. Szlak przebiegał przez: Stożek, Baranią, Pilsko, Babią Górę, Turbacz, Lubań, Czorsztyn, Pieniny, Szczawnicę, Radziejową, Rytro i Jaworzynę. Główne odcinki GSB zostały oznaczone kolorem biało – czerwono – białym, a czas przebycia całego szlaku oszacowano na 9–12 dni.

W dalszej części rozdziału autor uwzględnił ideę powstania GSB. Miał on być swoistym unifikatorem inicjatyw realizowanych przez oddziały beskidzkie P. T. T. Sosnowski wspomniał, że działalność tych organów charakteryzowała się pewnym stopniem rozbieżności. W związku z tym należało opracować spójny system celów ukierunkowanych na rozbudowę infrastruktury turystycznej w Beskidach Zachodnich. Krokiem milowym w tym kierunku było powołanie Komisji dla Robót w Górach, która prowadziła działalność z ramienia Zarządu Głównego P. T. T. Kazimierz Sosnowski był nie tylko jednym z głównych członków wspomnianej Komisji, ale także inicjatorem wdrożenia następujących planów:

1. Zunifikowanego systemu znakowania szlaków przez Oddziały, które wytyczają odcinki na obszarze ich działalności. Szlak główny miał posiadać barwę biało – czerwono – białą, a boczne szlaki szczytowe, stanowiące odgałęzienie głównego wariantu (które odchodzą od szlaku głównego i ponownie się z nim łączą), należało

²¹² Ibidem, s. 354-357.

znakować w kolorze białe – niebieskie – białym. Z kolei ścieżkom prowadzącym na szczyty wzniesień oraz przejścia poprzeczne przez pasma, przypisano wszystkie kolory z jednym białym paskiem w części dolnej;

2. Ukierunkowaniu przebiegu GSB tak, aby stanowił on jednolitą całość od Ustronia do Krynicy. Zamysłem tego przedsięwzięcia było również uwzględnienie najważniejszych i najbardziej atrakcyjnych walorów krajoznawczych na szlaku;
3. Zorganizowanych prac w zakresie budowy schronisk, których lokalizacja umożliwiać miała podjęcie noclegu turystom po jednodniowym przebyciu odcinka GSB²¹³.

W ogólnym zarysie konstrukcja przewodnika podzielona była na dwie części: ogólną i szczegółową. W pierwszej z nich zamieszczono siedem rozdziałów, które przedstawiały się następująco: I. Pogląd na Beskidy Zachodnie, II. Ogólne uwagi o turystyce w Beskidach, III. Praktyczne i higieniczne wskazówki, IV. Przykazania turysty, V. Towarzystwa turystyczne, literatura i mapy, VI. Ugoda turystyczna z Czechosłowacją, VII. Tereny narciarskie w Beskidach Zachodnich. Druga część była znacznie bardziej rozbudowana, w związku z czym dokonano w niej podziału na dwa tomy. Zawierała ona opisy poszczególnych grup górskich, czyli: I. Beskidu Sandeckiego, II. Pienin, III. Gorców, IV. Beskidu Limanowsko-Makowskiego (w pierwszym z tomów) oraz: V. Pasma Podhalańskiego, VI. Pasma Przedbabiogórskiego czyli Jałowieckiego, VII. Pasma Babiogórskiego i VIII. Beskidu Żywieckiego (w drugim tomie).

Każdy z regionów górskich zamieszczony był w odrębnym rozdziale, w którym opisano: grupy, pasma i wzniesienia należące do danego regionu, komunikacja i punkty wyjścia, szlaki szczytowe, wycieczki okrężne oraz poszczególne warianty GSB. Zagadnienia infrastruktury turystycznej i komunikacyjnej uzupełnione były o bogate w treść merytoryczną opisy atrakcji krajoznawczych i zabytkowych obiektów. W tomie II znalazło się także wcześniej przytoczone uzupełnienie, dotyczące głównie powstającej infrastruktury turystycznej i komunikacyjnej. Na końcu pracy zamieszczono informacje na temat Głównego Szlaku Beskidzkiego (GSB) oraz spis treści, który odnosił się zarówno do konstrukcji I, jak i II tomu²¹⁴.

Odnosząc się do pracy Anny Szeligi należy uwzględnić, że autorka dokonała bardziej szczegółowej analizy wydania z 1926 r. Jak już wcześniej wspomniano, praca ta zawierała

²¹³ Ibidem, s. 431-432.

²¹⁴ Ibidem, s. 435-438.

podobną strukturę i część merytoryczną. Sosnowski dokonał opisu najbardziej ciekawych regionów turystycznych Beskidów Zachodnich – od ich wschodnich peryferii po zachodnie granice. Pojawiły się tam następujące regiony i grupy górskie: Beskid Sądecki (z pasami: Radziejowej i Jaworzyny), Pieniny z grupy Trzech Koron, Pieninki i Małe Pieniny, Gorce, Beskid Limanowski-Makowski, Pasma Podhalańskie, Pasma Przedbabiogórskie (zwane Jałowieckim), Pasma Babiogórskie, Beskid Żywiecki (z uwzględnieniem dwóch jego grup: Pilska i Raczy), Beskid Mały i Beskid Śląski (dokonując podziału na 4 pasma: Baranie – określane także Wiślańskim, Ropicy, Czantorii i Połomów. Nie zabrakło również wcześniej przytoczonych opisów infrastruktury komunikacyjnej i turystycznej oraz punktów wyjścia w góry. Pojawiły się także koncepcje wycieczek okrężnych, informacje na temat terenów narciarskich oraz opis GSB i skorowidz nazw. Wszystkie te elementy znalazły się w części szczegółowej przewodnika²¹⁵.

Ostatnią z ważniejszych pozycji, w której dokonano pośredniego opisu Beskidów Zachodnich, jest *Przewodnik automobilowy po Polsce*; wydany w 1930 r. nakładem Automobilklubu Polskiego. Jak można przeczytać w przedmowie do przewodnika, część turystyczno-krajoznawcza została opracowana przez dra Mieczysława Orłowicza. Z kolei opracowaniem części technicznej zajął się inż. Roger Morsztyn. Elementem dopełniającym wspomnianą pracę były mapy przygotowane przez Ludwika Dworzaka. W drugim akapicie przedmowy uwzględniono wiodącą ideę powstania przewodnika. Jego adresatami mieli zostać przedstawiciele szerokiego grona turystów drogowych, takich jak: motocykliści, automobiliści i kolarze. Autorzy zwrócili również uwagę na brak adekwatnych prac na rynku wydawniczym, który nastawiony był głównie na turystów pieszych i kolejowych. W związku z tym filarem układu wcześniejszych przewodników były szlaki piesze i ścieżki kolejowe²¹⁶.

W kontekście struktury *Przewodnika automobilowego po Polsce* dokonano podziału na dwie części. W pierwszej z nich uwzględniono ogólne informacje dla turystów, a w drugiej zamieszczone zostały opisy ważniejszych szlaków automobilowych i ośrodków miejskich. Do wiadomości czytelników podano także komunikat o zamiarze wydania kolejnych wersji przewodnika, uzupełnionych o dodatkową treść i nowopowstające szlaki z obszaru różnych części Polski²¹⁷.

²¹⁵ A. Szeliga, op. cit., s. 213.

²¹⁶ M. Orłowicz, R. Morsztyn, op. cit., s. 3.

²¹⁷ Ibidem.

Praca zawiera także klucz znaków pojawiających się w treści przewodnika. Dokonano również ich objaśnienia, aby ułatwić czytelnikom zlokalizowanie takich obiektów, jak m.in.: stacje kolejowe i benzynowe, hotele, restauracje, kawiarnie lub cukiernie, garaż oraz warsztat samochodowy. Ponadto wprowadzono znaki ruchu drogowego, które wskazywały: rozwidlenie z koniecznością jazdy w prawo i w lewo, skrzyżowania, mosty, a także niestrzeżone (niezabezpieczone) przejazdy kolejowe. Nie pominięto objaśnienia metody odczytywania liczby kilometrów, które zostały zamieszczone na marginesach. W części poświęconej informacjom ogólnym uwzględniono: przepisy jazdy, drogi, dyscyplinę jazdy, materiały pędne, garaże, pomoc w drodze, mapy, literaturę turystyczną, hotele, restauracje i kawiarnie oraz pocztę, telegram i telefon²¹⁸.

Z kolei w części opisowej pojawiły następujące szlaki drogowe: II. Warszawa, III. Warszawa – Grudziądz – Gdynia, IV. Warszawa – Płock – Toruń – Inowrocław – Gniezno – Poznań, V. Poznań, VI. Warszawa – Konin – Poznań – Gorzyna, VII. Poznań – Bydgoszcz – Chojnice – Gdynia, VIII. Poznań – Wieluń – Częstochowa – Sosnowiec – Katowice – Kraków, IX. Warszawa – Radom – Kraków, X. Kraków, XI. Kraków – Bielsko [Żywiec] – Cieszyn, XII. Kraków – Zakopane – Morskie Oko, XIII. Szosa podkarpacka, XIV. Warszawa – Lublin – Lwów, XV. Lwów, XVI. Lwów – Stanisławów – Śniatyn oraz XVII. Warszawa – Białowieża – Augustów – Łomża – Warszawa²¹⁹.

Pomimo tego, że samego opisu Beskidów Zachodnich dokonano w rozdziale na temat szosy podkarpackiej, należy uwzględnić, że pojedyncze ośrodki z tego regionu wymieniono w dwóch poprzednich rozdziałach; XI i XII. Było to nieuniknione z tego względu, że autorzy za punkt odniesienia przyjęli poszczególne szlaki drogowe. W rozdziale XI. pojawiają się krótkie opisy odcinków, stanowiących część szlaku drogowego. Znajdują się w nim następujące informacje:

„Szosa prowadzi najpierw w kierunku południowym. Jest to stara szosa zbudowana przez rząd austriacki w początkach XIX w. jako szosa militarna, podobnie jak wiele innych w Karpatach i na Podkarpaciu, i według poglądów ówczesnych wojskowych prowadzona nie dolinami, ale grzbietami gór. Dzięki temu obfituje ona w piękne widoki na Beskidy Zachodnie, a z wyższych punktów w dnie pogodowe widać nawet Tatry”²²⁰.

²¹⁸ Ibidem, s. 5.

²¹⁹ Ibidem, s. 15-197.

²²⁰ Ibidem, s. 125.

Następnie autorzy wymieniają ośrodki usytuowane w regionie Pogórza Zachodniego, takie jak m.in.: Kalwaria Zebrzydowska, Wadowice, Bielsko i Biała; Beskidu Małego: Andrychów, Kęty, Czaniec; Kotliny Żywieckiej: Żywiec; miejscowości z pogranicza Beskidu Żywieckiego oraz Beskidu Śląskiego: Węgierska Górka oraz znajdujący się zarówno na Pogórzu Zachodnim, jak i w Beskidzie Śląskim Ustroń, a także ośrodki z regionu Beskidu Śląskiego: Istebną i Wisłę. Nie brakuje opisów uświadamiających czytelnika, jakie regiony beskidzkie znajdują się na poszczególnych odcinkach podróży:

„Jadąc turą, opisaną w tym warjancie, poznamy najpiękniejsze partje dróg, wiodących przez Beskidy Zachodnie (p. str. 143), oraz przez Beskidy Śląskie. (...) Kilka kilometrów dalej za wsią Targanica wjeżdżamy w Małe Beskidy. Rozpoczyna się obecnie na przestrzeni kilku kilometrów najpiękniejsza partja podróży. Jest to przejazd przez przełęcz Kocierz (718 m n.p.m.), położoną w grzbiecie Białych Beskidów. (...) Wisła – największa wieś na Śląsku, licząca 4.000 m. (górale wyznania ewangelickiego), a zarazem letnisko z frekwencją około 1.200 gości rocznie, stacja turystyczna i narciarska, położona wśród Beskidów Śląskich w dolinie górnej Wisły. (...)”²²¹.

W rozdziale XII. Zamieszczony został szlak drogowy na odcinku: Kraków – Zakopane – Morskie Oko. Na samym wstępie autorzy podają do informacji, że w ramach wycieczki, która została opisana w marszrucie, można zwiedzić część Beskidów Zachodnich. Najważniejszymi punktami na mapie są: Gorce oraz znajdujący się w ich granicach zakład kąpielowy w Rabce. Droga, wiodąca z miasta stołecznego dawnego województwa krakowskiego, kieruje się przez Mogilany, a następnie zmierza na obszar Pogórza Zachodniego – do Myślenic. Jest to ośrodek letniskowy usytuowany nad rzeką Rabą, gdzie w okolicach przedmieścia Uklejna znajdują się wille dla letników. Dalszy etap podróży przebiegał w kierunku południowym, wzdłuż doliny Raby, gdzie oczom turysty ukazywała się górska okolica. Ten odcinek Beskidów Zachodnich zyskał nazwę Gorców. Pierwszą z wymienionych w przewodniku miejscowości, znajdujących się w tym regionie, był Lubień. Podróżujący rezygnowali z dalszego kierowania się doliną rzeki Raby, zmierzając na dział wód płynących pomiędzy Skawą a Rabą. Punktem kulminacyjnym była Góra Zbójcka (619 m n.p.m.), z której rozciągała się panorama na pobliskie wzniesienia.

Zjeżdżając serpentyną w dół można było dotrzeć do Skomielnej Białej, która stanowiła istotny punkt węzłowy dla odcinków górskich. Następnie szlak drogowy prowadził do Rabki, którą autorzy przewodnika opisali jako:

²²¹ Ibidem, s. 128-129.

„(...) zakład kąpielowy o wodach jodowo-bromowych własności dr. Kadena, z frekwencją około 12.000 gości rocznie. Sto kilkadziesiąt willi, kilkadziesiąt pensjonatów. Sezon od 1 maja do 1 października. (...) Z Rabki prowadzi wygodna ścieżka (5 godzin) na najwyższy szczyt Gorców, Turbacz (1311), skąd wspaniały widok na Tatry (schronisko z restauracją)”²²².

Kolejnym punktem na trasie była Chabówka, z której podróżujący wkraczał na dział wodny Raby i Dunajca. Najwyżej usytuowanym wzniesieniem tego działu jest góra Obidowa (812 m n.p.m.); stanowiąca punkt widokowy na Tatry.

Ostatnim regionem na mapie tego wariantu szlaku drogowego, w granicach Beskidów Zachodnich, było Podhale. W opisie, który zamieszczono na łamach przewodnika, znajdują się następujące informacje:

„Zjeżdżamy stąd [Obidowej] w dół na Podhale, obszerną wyżynę położoną u stóp Tatr na poziomie 600–900 m n. m., zamieszkaną przez ludność góralską, która zachowała odmienną gwarę, własny sposób budownictwa drewnianego i sztuki ludowej, i piękne stroje. Zaczynając od Obidowej przez całe Podhale, o ile sprzyja pogoda i nie ma mgieł, towarzyszy nam do Zakopanego wspaniały widok na Tatry. Z tyłu za nami pozostają Gorce, na północnym zachodzie wznosi się piramidalny szeroki szczyt Babiej Góry (1725 m.) na wschodzie widnieją w oddali niewysokie skały Pienin”²²³.

Spośród ważniejszych ośrodków autorzy wymieniają: Nowy Targ – stolicę Podhala i miejsce słynące z największego góralskiego odpustu, czyli Ludźmierz.

W rozdziale pojawił się także drugi wariant szlaku dla podróżnych do Czechosłowacji, którzy wyruszali z Krakowa i kierowali się przez Myślenice. W tym celu należało dojechać do Skomielnej, dokonując skrętu w prawo na rozwidleniu znajdującym się 5 km dalej. Pokonując niewysoki grzbiet, stanowiący punkt graniczny pomiędzy dolinami rzek: Raby i Skawy, można było dojechać do Spytkowic. Dalej prowadziła szosa, która rozciągała się przełęczą Beskid (900 m n.p.m.); będącą jednocześnie działem wód mórz: Bałtyckiego i Czarne. Następnie, zjazdem w dół przełęczy, można dotrzeć w dorzecze Orawy oraz północną część regionu o tej samej nazwie. Autorzy uwzględniają, że po I wojnie światowej był to obszar sporny pomiędzy Polską a Czechosłowacją. Kilkanaście miejscowości z tego regionu zostało przyznanych Polsce przez Radę Ambasadorów w 1920 r.

Jedną ze wspomnianych miejscowości, która znalazła się w granicach państwa, był Podwilk, zgodnie z informacją zamieszczoną w przewodniku, była to również wieś letniskowa. Jako kolejny odcinek na szlaku wymieniono dolinę Czarnej Orawy, na obszarze

²²² Ibidem, s. 134.

²²³ Ibidem.

której wznosiły się bogate w walory estetyczne orawskie chaty. Ważniejszym z ośrodków w tym rejonie była Orawka, którą w okresie międzywojennym stopniowo przekształcano w letnisko. Końcowymi punktami na trasie zostały: Jabłonka – z urokliwym widokiem na Babią Górę oraz Chyżne, gdzie znajdowała się komora celna na granicy polsko-czechosłowackiej²²⁴.

W XIII. rozdziale przewodnika zamieszczony został szlak, któremu przypisano nazwę szosy podkarpackiej (na odcinku: Zakopane – Nowy Sącz – Stanisławów – Tatarów). Wśród adresatów wspomnianej marszruty wymieniono osoby chcące zwiedzić różne zakątki Karpat; w tym popularne zakłady kąpielowe, letniska, ośrodki miejskie oraz kopalnie naftowe. Tytułem wstępu podano także ogólne informacje na temat Karpat i poszczególnych łańcuchów górskich, które znajdują się w ich granicach. Fragmenty, znajdujące się na pierwszych stronach rozdziału, dostarczały czytelnikowi ogólnej wiedzy m.in. zakresu charakterystyki Beskidów Zachodnich:

„Pozostałe pasma Karpat polskich noszą nazwę Beskidów, a dzielą się one na szereg pasm o specjalnych nazwach. Frekwencja turystyczna i narciarska tych gór jest największą w ich częściach zachodnich, najmniejszą w pasmach wschodnich, które są na ogół dzikie i bezludne. (...) – Jak wspomnieliśmy Beskidy dzielą się na trzy główne grupy: Beskidy Zachodnie sięgają od zachodniej granicy Polski po dolinę Kamionki pod Nowym Sączem. Najwyższym ich szczytem jest Babia Góra (1725 m.), na drugim miejscu stoi Pilsko (1558 m.). Góry te posiadają bardzo dużą frekwencję turystyczną i narciarską, a wycieczki ułatwiają liczne schroniska otwarte przez cały rok, stojące na wszystkich ważniejszych szczytach. Beskidy Zachodnie dzielą się na kilka pasm w szczególności Beskidy Śląskie, Małe Beskidy, pasmo Babiogórskie, Gorce od doliny Raby po Nowy Sącz, Beskidy Sądeckie od Nowego Sącza po Krynice, a wreszcie Pieniny. W Beskidach Sądeckich, których najwyższym szczytem jest Radziejowa (1265 m.) leżą zakłady kąpielowe Krynica i Żegiestów (...)”²²⁵.

Uzupełnieniem informacji z zakresu turystyki i regionalizacji są ciekawostki na temat obszarów leśnych oraz gatunków drzew występujących w beskidzkich lasach. Autorzy nie pomijają także zagadnień etnograficznych, które dotyczą poszczególnych grup góralskich, zamieszkujących region Beskidów Zachodnich.

Jednym z ważniejszych punktów szlaku drogowego, na odcinku szosy podkarpackiej, był Czorsztyn. Wyruszając z Zakopanego można tam było dotrzeć przez: Nowy Targ, Łopuszną i Dębno. Miejscowość ta usytuowana jest nad Dunajcem i stanowi

²²⁴ Ibidem, s. 139-140.

²²⁵ Ibidem, s. 143.

początek Pienińskiego Pasa Skalicowego. Ruch turystyczny w Czorsztynie charakteryzował się sezonowością, co wynikało z dużego zainteresowania tym rejonem wśród letników. Następną miejscowością na trasie była Niedzica. W tym miejscu autorzy wzmiankują, że znajduje się ona na niewielkim terytorialnie obszarze, przyznanego Polsce w 1920 r., Spisza; kilometr od granicy z Czechosłowacją. Tutaj turysta mógł zostawić auto i przepłynąć łodzią przez Pieniny. Z kolei za kierownicą zostawała osoba, która pokonywała okrężną drogę na odcinku: Czorsztyn – Krościenko – Szczawnica. Ostatnia z miejscowości wyznaczona została jako punkt docelowy spotkania podróżujących drogą wodną i lądową²²⁶.

W przewodniku nie zabrakło również opisu Pasa Skalicowego, który przedstawiał się następująco:

„Pieniny jest to prześliczna grupa skał wapiennych, niezbyt wysokich, ale bardzo malowniczych, wśród których rzeka Dunajec tworzy na przestrzeni około 10 km. dziki wąwóz. Z obydwóch brzegów spadają do wody prostopadłe wapienne ściany i fantastyczne skały, wznoszące się nad poziomem rzeki od 400 do 500 m. Najwyższym szczytem Pienin są położone na lewym brzegu Trzy Korony (987), z których szczytu piękny widok na całą okolicę aż po Tatry”²²⁷.

Autorzy uwzględnili także teren graniczny Polski z Czechosłowacją, wyznaczony brzegami Dunajca; lewy – należący do pierwszego z wymienionych krajów i prawy – będący w granicach drugiego. W początkowym odcinku wąwozu Pienińskiego, znajdującego się w strefie wpływów czechosłowackich, ulokowana była miejscowość o nazwie Czerwony Klasztor. Można było tam zwiedzić ruiny XIV-wiecznego klasztoru Kartuzów.

W dalszej części rozdziału autorzy rozwijają temat wycieczki łodzią przez Pieniny, która przebiega przez odcinek: Niedzica – Szczawnica. Czas pokonania wyznaczonego szlaku został oszacowany na 3 godziny. Z czego dotarcie z Niedzicy do Czerwonego Klasztoru zajmowało półtorej godziny i była to trasa prowadząca do właściwej części Pienin; mających swój początek w granicach wspomnianej miejscowości. Według autorów najbardziej urokliwym odcinkiem podróży był przejazd pod Sokolicą (764 m n.p.m.). Końcowym etapem wycieczki było dotarcie do Szczawnicy Niżnej, gdzie na turystów oczekiwały samochody przybyłe z Krościenka.

Jako alternatywę dla niekorzystnych warunków pogodowych, które uniemożliwiałyby przebycie trasy drogą wodną, autorzy wyznaczyli okrężny szlak

²²⁶ Ibidem, s. 145-146.

²²⁷ Ibidem.

drogowy przez Pieniny oraz wewnętrzną przechadzkę po Szczawnicy. W tym przypadku należało wyruszyć z Niedzicy do Czorsztyna, a następnie skierować się do Krościenka. Ostatnia z miejscowości posiadała status letniska, w którym znajdowało się kilka willi i pensjonatów, a także źródło szczawy żelazistej o nazwie „Stefan”. Z Krościenka podróżujący musieli skierować się na południe, pokonując 6 km szosy, aby dotrzeć do Szczawnicy. Miejscowość ta stanowiła ostatni przystanek na szlaku, a na łamach przewodnika opisano ją następująco:

„Szczawnica posiada jeden z większych w Polsce zakładów kąpielowych, o frekwencji około 6.000 gości rocznie. Jest własnością Adama hr. Stadnickiego. Różnorakie i znakomite źródła mineralne, skuteczne głównie w chorobach dróg oddechowych. Hotel i kilkadziesiąt pensjonatów, nadto kilka restauracji. Z balkonu restauracji zakładowej piękny widok na Pieniny. Malownicze położenie w górskim wąwozie 500 m. n.p.m. niedaleko Pienin, co powoduje, że Szczawnica jest licznie uczęszczana nie tylko przez chorych, ale także przez rzeszę turystów, zwiedzających Pieniny”²²⁸.

Należy uwzględnić, że Szczawnica nie była jedynym uzdrowiskiem, o którym pojawiła się wzmianka w XIII. rozdziale przewodnika. Ostatnim ze szlaków drogowych, z regionu Beskidów Zachodnich, był odcinek prowadzący z Krościenka do Krynicy. Kierując się wskazówkami autorów pracy, z Krościenka należało przejechać przez most na Krośnicy. Dalej prowadziła szosa, która biegła wzdłuż doliny Dunajca. Z jej lewego brzegu rozciągał się widok na Gorce, a z prawego na Beskid Sądecki. Następnie podróżujący docierał do Zabrzeża, skąd kierować się miał mostem przez rzekę Kamienicę do Łacka. Po przebyciu 15 km od Jazowiska należało przedostać się mostem na prawy brzeg Dunajca i minąć Gołkowice; określane przez autorów mianem „niemieckiej kolonii”.

Po dotarciu do Starego Sącza podróżujący pokonywali odcinek 2 km, już poza murami miasta, aby przejechać mostem na Popradzie. Jako następny przystanek na szlaku wymieniony był Nowy Sącz, z którego trzeba było udać się w kierunku południowo-wschodnim; ul. Nawojowską. Podróżujący przejeżdżali dolinami Kamionki oraz Roztoki. Wyjeżdżając z Nawojowej, oczom turystów ukazywał się widok Beskidu Sądeckiego. W części południowej od wspomnianej miejscowości znajdowały się lasy bukowe, stanowiące obszar rezerwatu. Dojeżdżając do Krzyżówki należało pokonać przełęcz, która wznosiła się na wysokości 743 m n.p.m., skąd prowadził zjazd do Krynicy²²⁹.

²²⁸ Ibidem, s. 147.

²²⁹ Ibidem, s. 147-148.

W przewodniku zawarte zostały informacje na temat: lokalizacji uzdrowiska, historii jego powstania, wód leczniczych oraz walorów krajobrazowych i ruchu turystycznym. Wśród najważniejszych fragmentów tekstu, należy przytoczyć następujące: „Krynica położona w otwartej od południa dolinie Kryniczanki wśród zalesionych szczytów Beskidów Sądeckich, na poziomie 500 m. n.p.m., jest największym w Polsce zakładem kąpielowym. Własność rządu. Obfite źródła szczawy żelazistej. Roczna frekwencja około 30.000 osób. Sezony: letni od 1 maja do 30 września i zimowy od 1 grudnia do końca marca. (...) – Do okazalszych gmachów należą dworzec zdrojowy, zbud. 1895 r. według proj. Zawiejskiego, nowe łazienki (1926 r.) oraz pensjonat Lwigród (1928 r.). W okolicznych lasach, w szczególności na Górze Parkowej (741 m.), dobrze utrzymane chodniki, na szczycie góry (20 minut) wieża widokowa. Po przeciwnej stronie doliny Góra Krzyżowa (809 m.), gdzie zwraca uwagę wysoka skocznia narciarska (1928 r.), na której odbywają się zawody międzynarodowe. (...)”²³⁰.

Kolejne punkty na mapie szlaków drogowych, obejmujące odcinek: Krzyżówka – Stary Sambor, należą do regionu tzw. Beskidów Środkowych. W związku z tym wykraczają one poza obszar prowadzonych badań.

Reasumując powyższe rozważania należy uwzględnić, że w podrozdziale wykorzystano przykłady literatury turystycznej i krajoznawczej, które cieszyły się największą popularnością wśród turystów. Okres międzywojenny wyróżniał się wzrostem świadomości turystycznej, czego dowodem było rozważne planowanie podróży. W związku z tym ograniczano wprowadzanie części ogólnej do treści przewodników na rzecz praktycznych wskazówek. Zapotrzebowanie na tego rodzaju prace było szczególnie widoczne w odniesieniu do aktywnych form uprawiania turystyki (m.in.: krajoznawczej, górskiej i kwalifikowanej).

Intensyfikacja działalności wydawniczej nie przełożyła się na powstawanie kolejnych prac, które kompleksowo omawiały Beskidy Zachodnie. Rynek wydawniczy ukierunkowany był na przewodniki dotyczące pojedynczych regionów tego łańcucha górskiego. Pojawiały się również prace monograficzne, m.in. *Karpaty i Podkarpacie*²³¹, Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego, którą wydano jako jeden z tomów serii: „Cuda Polski”. Ich mankamentem był brak możliwości praktycznego zastosowania, chociaż posiadały bogatą część opisową.

Niniejszy rozdział miał na celu scharakteryzowanie polskich Beskidów Zachodnich na obszarze których, w latach 1918–1939, rozwijała się turystyka. Uwarunkowania

²³⁰ Ibidem, s. 149.

²³¹ A. F. Ossendowski, *Karpaty i Podkarpacie*, „Cuda Polski” 1939.

geograficzne omawianego regionu miały zasadniczy wpływ na intensyfikację ruchu turystycznego, głównie turystyki górskiej i uzdrowiskowo-lotniskowej. Z uwagi na postrzeganie sektora turystycznego jako ważnej gałęzi gospodarczej, podejmowano świadome działania w zakresie monitorowania rozwoju krajowej turystyki. Rosnące zainteresowanie społeczeństwa polskiego podróżami po Karpatach przełożyło się na konieczność dokonania ich turystycznej regionalizacji. Złożoność zagadnień, jakie poruszono w pierwszym rozdziale miała za zadanie zobrazować strukturę zewnętrzną i wewnętrzną polskiej części Beskidów Zachodnich.

Rozdział 2. Formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki w Beskidach Zachodnich

2.1. Działalność w zakresie rozwoju turystyki górskiej

Turystyka górska na ziemiach polskich rozwijała się stopniowo, wraz z eksploracją tych terenów przez pierwszych badaczy, do których należał Stanisław Staszic (1755–1826). Zainteresowania naukowe wspomnianego uczonego ukierunkowane były na takie dyscypliny, jak: geologia i geografia. Szczególnie istotnym punktem odniesienia dla badań prowadzonych przez Staszica były zasoby złóż surowców na obszarze ziem dawnej Rzeczypospolitej. Jego zainteresowaniom badawczym towarzyszyły liczne wyprawy, które zaowocowały pozyskaniem różnego rodzaju cennych eksponatów. Efekty badań prowadzonych przez Staszica wzbogacone zostały o treść merytoryczną, w postaci dzieła zatytułowanego *O ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacyi a później Polski* z 1805 r.²³², które stało się również pokłosiem dla publikacji *O ziemiorodztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski*, wydanej w 1815 r.²³³

Podróże realizowane przez Stanisława Staszica przybierały różną formę, ponieważ badacz przemieszczał się po kraju zarówno za pośrednictwem środków transportu, jak i na piechotę. Wykorzystywał w tym celu m.in. dyliżans lub jeździł konno po trudniej dostępnych terenach. Jego wyprawy posiadały wymiar turystyczny, co znalazło swoje odzwierciedlenie w eksploracji Babiej Góry. W rozprawie drugiej dzieła *O ziemiorodztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski* Staszic dokonał opisu Beskidów oraz góry Krywań w Tatrach. W treści wspomnianej pracy zawarte zostały następujące informacje:

„Spuściłem się więc znawu w dolinę rzeki Raby, przez Jordanow, Spitkowice do wsi Podwilka. Zkond dnia 24. 1804. roku przedsięwzięłem wyjść na wierzch Babi gory. Konno wygodny na nią wyjazd do dwóch trzech części jej wysokości; to jest do pokond lasy zachodzą. Resztę drogi przebyć pieszo wypada. Nie tak dla przykrości spadku jej skał, jako barziei dla krępych przeplatani Kozodrzew, ktore niepodobno przebyć koniem. (...) – Jezioro na wierzchu gory, o ktorem pisze Rzączyński nie naiduje się żadne. Uważałem w ciągu wielu lat, że Babia gora śniegami okrywa się przez całe lato, co kilka dni prawie; ale te znowu prętko giną. Stałych śniegów nie znalazłem nigdzie; tylko w niektórych głębokich zlobiskach od północy – i to rzadko. – Od południa zaś cała

²³² S. Staszic, *O ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacyi, a później Polski. Pierwsza rozprawa o równinach tej krainy; o paśmie Łysogór; o części Beskidów i Bielaw*, Warszawa 1805.

²³³ Idem, *O ziemiorodztwie Karpatow, i innych gor i rownin Polski*, Warszawa 1815.

gora jest pochozna, opława, trawą i kwiaty od dołu do góry odziana. Z wszystkich karpackich gór, ta byłaby naiwygodniejsza zieleni. (...) ²³⁴.

Na podstawie powyższego fragmentu można zauważyć, że autor podał wskazówki dotyczące sposobu dotarcia na szczyt. Określony został także przybliżony odcinek trasy, który można było pokonać konno. Ponadto Staszic zweryfikował informacje dotyczące istnienia jeziora, o którym pisał Gabriel Rzączyński (1664–1737) ²³⁵ oraz swoje osobiste przypuszczenia na temat zalegania pokrywy śnieżnej w masywie Babiej Góry. Rozległe zainteresowania badawcze autora dzieła miały także swój wyraz w rozwinięciu zagadnień dotyczących flory babiogórskiej.

Wyraźne zaakcentowanie motywacji badawczych w podróżach Stanisława Staszica nie ograniczało się jedynie do zamysłu poszerzania horyzontów intelektualnych. Uczony odnajdywał w nich również źródło rozrywki, którego odzwierciedleniem była część organizacyjna wypraw. Uznaje się, że Staszic dokonał prekursorskich działań eksploratorskich i podróżniczych, które posiadały cechy charakterystyczne dla późniejszych wycieczek turystycznych ²³⁶.

Kiedy w latach 70. XIX w. zainteresowanie wyprawami góorskimi w Tatry i Beskidy nie stanowiło jeszcze popularnego nurtu w turystyce, odczuwalny był brak organizacji działającej w zakresie koordynacji tego typu przedsięwzięć. Na obszarze monarchii austro-węgierskiej istniało wówczas kilka ważniejszych towarzystw propagujących turystykę góorską, takich jak m.in.: Österreichischer Alpenverein (1862 r.), Österreichischer

²³⁴ Ibidem, s. 75-77.

²³⁵ Gabriel Rzączyński hr. Ślepowron (1664–1737) – polski jezuita, którego zainteresowania związane z florą i fauną ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów przełożyły się na opracowanie dzieła *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae annexarumque provinciarum in tractatus XX divisa*, które wydano drukiem w 1721 r., w Sandomierzu. Należy uwzględnić, że praca Rzączyńskiego nie stanowiła efektu jego własnych badań przyrodniczych. Tak, jak pozostałe dzieła autora jest ona kompilacją zbioru europejskich opracowań z przełomu XVI i XVII w. Wśród autorytetów naukowych uczonego jezuitę można wymienić m.in. Jana Jonstona (1603–1675) – polskiego przyrodzawcę o szkockich korzeniach, a także autora kompendiów faunistycznych, które doczekały się uznania w skali całej XVII-wiecznej Europy. Pomimo niewielkiego wkładu w badania przyrodnicze, Rzączyński dokonał istotnej pracy w zakresie udostępnienia czytelnikom rozległej wiedzy, zawartej w dziełach wielu badaczy. Zob.: Z. Fedorowicz, *Fauna polska w dziełach o. Gabriela Rzączyńskiego T. J. (1664–1737)*, „Memorabilia Zoologica”, T. 16, Wrocław 1966, s. 7-15; A. Kozik, [hasło:] Gabriel Rzączyński (1664–1737), Bestiariusz, online: <https://laboratorium.al.uw.edu.pl/bestiariusz/biogramy/gabriel-rzaczynski-1664-1737/>, (dostęp z dnia 24.03.2024 r.).

²³⁶ Na kartach historii odkrywania i popularyzacji turystyki górskiej zapisało się wiele postaci. Stanisław Staszic uznawany jest za prekursora tego nurtu. W celu zagłębienia wiedzy na temat pozostałych działaczy i popularyzatorów, autorka odsyła do pierwszego tomu monografii *Historia turystyki w Polsce przed 1939 rokiem*, autorstwa Marty Niewczas, Stanisława Zaborniaka i Łukasza Szmyda. Zob. M. Niewczas, S. Zaborniak, Ł. Szmyd, *Historia turystyki w Polsce przed 1939 r. Tom I – Tradycje, prekursorzy, prawo, szlaki i upowszechnianie*, Rzeszów 2017, s. 42-106.

Touristenclub (1869 r.) oraz Steierischer Gebirgsverein (1870 r.). Potrzeba powołania analogicznych organizacji pojawiła się również w Galicji i na Węgrzech. W 1869 r. na łamach wiedeńskiego czasopisma „Der Tourist” ukazał się artykuł dr. Heinricha Wallmanna²³⁷, zawierający ideę utworzenia Towarzystwa Karpackiego. Po upływie dwóch lat działania w tym zakresie zostały wsparte przez Gustava Jägera, z którym Wallmann opracował odezwę w językach: niemieckim, węgierskim i polskim, nawołującą do powołania wspomnianego towarzystwa. Głównymi założeniami stowarzyszenia miały być konsekwentne działania w zakresie naukowego poznania górskiego świata Karpat, a także ich popularyzacji wśród szerokiego grona przyszłych turystów²³⁸.

Starania Wallmana i Jägera przyniosły zamierzone cele, a wśród sześciu odpowiedzi na odezwę pojawiła się jedna od Józefa Stefana Szalaya; ówczesnego właściciela Szczawnicy. W treści przytoczonego pisma zawarta została chęć podjęcia współpracy. Należy uwzględnić, że w tamtym okresie na ziemiach polskich istniały już kręgi entuzjastów i miłośników Tatr. We wspomnianym środowisku rozważana była kwestia utworzenia osobnego towarzystwa. Do podjęcia ostatecznej decyzji przyczyniło się powołanie komitetu organizacyjnego dla założenia Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego w maju 1873 r. w Kieżmarku. Prace wspomnianego komitetu skupiały się na opracowaniu statutu i organizacji Walnego Zgromadzenia, które miało miejsce 10 sierpnia 1873 r. w Smokowcu (wówczas Szmeksie)²³⁹.

Okoliczności powołania Towarzystwa Tatrzańskiego wynikały z działań realizowanych przez Węgrów. Dlatego też, z pewnym wyprzedzeniem, dnia 3 sierpnia 1873 r. w zakopiańskim Zwierzyńcu podjęto decyzję o utworzeniu wspomnianej organizacji. Pomysłodawcą inicjatywy był Feliks Pławicki²⁴⁰, który podzielił się tą ideą w trakcie

²³⁷ Heinrich Wallmann (1827–1898) – austriacki lekarz wojskowy i pomysłodawca założenia Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego. Jego zainteresowanie turystyką tatrzańską rozpoczęło się po 1860 r., kiedy stacjonował w Koszycach. Oprócz artykułu *Die hohe Tátras* (opublikowanego w wiedeńskim czasopiśmie „Der Tourist”, Wien 1869, nr 17 i 18), przygotował kilka tekstów poświęconych wycieczkom w Tatry i Pieniny, z którymi można było się zapoznać na łamach austriackich wydawnictw. Wallmann był także autorem odezw nawołujących do założenia wspomnianego Towarzystwa Karpackiego, które podpisał i rozesłał przy współudziale Gustava Jägera. Zob. Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, op. cit. s. 590.

²³⁸ W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Warszawa – Kraków 1988, s. 17-18.

²³⁹ Ibidem, s. 18.

²⁴⁰ Feliks Pławicki (1834–1925) – kapitan w armii austro-węgierskiej, poseł do Sejmu Krajowego w Galicji (1877–1889) oraz właściciel połowy dóbr dworskich w Szczawnicy (w latach 1880–1905). Pławicki znany jest przede wszystkim jako pomysłodawca utworzenia Towarzystwa Tatrzańskiego (TT) w 1873 r. Należy jednak uwzględnić, że jego aktywna działalność w tej organizacji obejmowała lata 1873–1874. Jako poseł na Sejm Krajowy wspierał działania TT. Szczególne zasługi przypisywane są mu jako politykowi, który bronił interesów podhalańskich gmin. Zawdzięczano mu głównie interwencje podczas sporów granicznych

uroczystości dedykowanej Józefowi Szalayowi. Pławicki był także współautorem pierwszego statutu TT, który opracował z ks. drem Eugeniuszem Janotą²⁴¹. Zakończenie pracy nad wspomnianym dokumentem datuje się na 31 grudnia 1873 r. Został on uzupełniony o podpisy złożone przez założycieli, wśród których znaleźli się: Mieczysław Rey, Jadwiga z Zamoyskich Sapieżyna, Marcin Nałęcz-Kęszycki, Ludwig Eichborn, Józef Szalay oraz Feliks Pławicki. Formalne zatwierdzenie statutu przez c.k. Namiestnictwo we Lwowie nastąpiło 19 marca 1874 r.²⁴²

Na przestrzeni XIX i XX w. zadania oraz cele stowarzyszenia, zamieszczane w treści powstających statutów, ulegały pewnym przeobrażeniom. Pierwsza wersja, którą zatwierdzono 19 marca 1874 r., została sporządzona i opublikowana jako litografia. Do publicznej informacji trafiło wydanie przygotowane drukiem przez Związkową Drukarnię we Lwowie. Wśród głównych założeń Towarzystwa wymienione zostały następujące cele:

- a. Prowadzenie umiejętnych badań obszaru Karpat (szczególnie łańcucha tatrzańskiego) oraz ich upowszechnianie.
- b. Działania w zakresie popularyzacji turystyki górskiej i umożliwianie turystom, którzy udają się na wyprawy w celach naukowych lub artystycznych, dostępu do gór. Ponadto likwidowanie różnego rodzaju przeszkód i utrudnień, które ograniczają możliwości organizacji wycieczek.

z Węgrami. Jego działalność przyczyniła się również do rozwoju infrastruktury komunikacyjnej i oświaty na obszarze Podhala. W 1883 r., w trakcie obrad Sejmu Krajowego, Pławicki wygłosił przemówienie dotyczące poparcia Polaków w sporze z Węgrami o Morskie Oko. Był także autorem projektu ratowania dóbr tatrzańskich poprzez ich zakup licytacyjny przez Wydział Krajowy. Zob. W. H. Paryski, *Mało znany Feliks Pławicki*, „Prace Pienińskie”, 1991, z. 3, s. 28-30.

²⁴¹ Ksiądz dr Eugeniusz Janota (1823–1878) – autor pracy *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860 r.), uznawanej za jeden z pierwszych przewodników turystycznych. Praca stała się także podstawą do nadania ks. Janocie stopnia doktora filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim; co miało miejsce dnia 3 listopada 1860 r. Zainteresowania uczonego duchownego skupiały się także wokół organizacji systemu ochrony flory i fauny z obszarów górskich. Zagadnienia z tego zakresu zostały opracowane i opublikowane na łamach *Pamiętników*, zredagowanych przez jednego z jego uczniów, Walerego Eljasza Radzikowskiego (1841–1905). W 1868 r. ks. Janota podjął współpracę z Maksymilianem Nowickim (1826–1890) nad przygotowaniem ustawy o ochronie świstaków i kozic w Tatrach. Aktywne działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego przełożyły się na utworzenie w 1876 r. Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt, którego ks. Janota był pierwszym prezesem. Duchowny uznany jest również za jednego z założycieli Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i współautora statutu tej organizacji. Należy uwzględnić, że ks. Eugeniusz Janota zapisał się na kartach historii Uniwersytetu Lwowskiego jako pierwsza osoba polskiego pochodzenia, której przyznano tytuł profesora w okresie galicyjskim; co miało miejsce w 1871 r. Zob. M. Niewczas, S. Zaborniak, Ł. Szmyd, op. cit., s. 60-61.

²⁴² J. Kapłon, *Kształtowanie się struktur organizacyjnych Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, w: *Z dziejów Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873–1950). Studia i materiały do dziejów turystyki górskiej*, t. I, red. W. Wójcik, A. Kurek, Kraków 2016, s. 8-14.

- c. Podjęcie kroków na rzecz ożywienia zainteresowania tematyką górską.
- d. Wdrożenie ochrony kozic i świstaków, aby nie doszło do ich całkowitego wyginięcia.

Na wstępie dokumentu zamieszczono informację, że skala realizacji wspomnianych założeń będzie zależna od zasobów finansowych TT²⁴³.

Podczas obrad pierwszego Walnego Zgromadzenia, które odbyło się 10 maja 1874 r., dokonano wyboru władz Wydziału – w tym prezesa, którym został Mieczysław Rey. Podjęto również decyzję o wprowadzeniu zmian w dotychczasowym statucie. Wśród najbardziej istotnych aspektów należy wymienić poparcie dla rozwoju przemysłu górskiego oraz zmianę siedziby władz TT, którą przeniesiono do Krakowa. Ważnym przedsięwzięciem było także umożliwienie zakładania oddziałów terenowych i zmiana charakteru organizacji, która zyskała wymiar ponadkrajowy. Miało to swój wyraz w dokonaniu korekty w dotychczasowej nazwie, poprzez wyeliminowanie przymiotnika „Galicyjskie”²⁴⁴.

Pierwszy oddział utworzony w ramach TT powstał w Stanisławowie, w trakcie walnego zgromadzenia, które miało miejsce dnia 28 maja 1876 r. w Krakowie. Podczas obrad uchwalony został statut oddziałów i organizacji, zatwierdzony na mocy rozporządzenia c.k. Namiestnictwa w dniu 3 listopada 1876 r. Na obszarze Galicji Wschodniej powstał również kolejny oddział, który miał swoją siedzibę w Kołomyi. Powołany został podczas nadzwyczajnego walnego zgromadzenia w grudniu 1877 r.²⁴⁵ Działania realizowane przez oddziały terenowe odznaczały się dużym stopniem skuteczności, co jedynie umocniło Towarzystwo w przekonaniu, że posiadanie jednostek w strukturach organizacyjnych ma korzystny wpływ na jego rozwój. Umożliwiała to bowiem realizację inicjatyw na szczeblu lokalnym, poprzez dostosowywanie strategii działań do najbardziej istotnych potrzeb²⁴⁶.

²⁴³ *Statut Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Lwów 1874, s. 3.

²⁴⁴ Z. Kulczycki, op. cit., s. 77-78.

²⁴⁵ Według informacji zamieszczonych w 18 tomie *Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego* z 1897 r., Oddział Czarnohorski w Kołomyi został założony dnia 10 lutego 1878 r. Na łamach wspomnianej pracy uwzględniono sprawozdanie z działalności wspomnianego oddziału (od 1 kwietnia 1896 r. do 31 marca 1897 r.). Znalazł się tam również protokół z XIX zwyczajnego ogólnego Zgromadzenia, odbytego w sali posiedzeń Rady powiatowej w Kołomyi dnia 12 kwietnia 1896 r. Jako uzupełnienie dodano protokół z przychodów i wydatków Oddziału oraz preliminarz budżetu Oddziału Czarnohorskiego na rok 1897; który został uchwalony na XX. zwyczajnym ogólnym Zgromadzeniu dnia 2 kwietnia 1897 r. Zob. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*, Kraków 1897, t. 18, s. 63-75.

²⁴⁶ L. Świerż, *Zarys działalności Towarzystwa Tatrzańskiego w pierwszym jego dziesięcioleciu (od roku 1874 do r. 1883)*, Kraków 1885, s. 11.

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej dokonano zmiany w nazwie organizacji na „Polskie Towarzystwo Tatrzańskie” (PTT). Kręgosłupem działalności Towarzystwa było macierzyste środowisko – urzędujące w Krakowie oraz oddziały i koła mające swoją siedzibę na obszarze całego kraju. W stolicy dawnego województwa krakowskiego znajdowała się nie tylko centrala organizacji, ale również oddział, który formalnie został utworzony w 1923 r. Przedsięwzięcie to zrealizowano w oparciu o nową strukturę organizacyjną, którą zatwierdzono na mocy statutu z 1922 r.²⁴⁷

Od samego początku istnienia Towarzystwa, aż do momentu założenia PTTK, powstały 42 oddziały PTT. Należy uwzględnić, że były one zróżnicowane nie tylko pod względem okresu działalności, ale także pierwotnego charakteru. Jako przykłady jednostek, które od zależnych kół ewoluowały do autonomicznych oddziałów należy wymienić m.in.: Oddział w Białej – Koło Oddziału Babiogórskiego w Żywcu i Oddział w Bielsku – Koło Oddziału „Beskid Śląski” w Cieszynie. Niektóre koła nie przeszły transformacji i jako organizacyjna część oddziału prowadziły, w pewnym stopniu, niezależne działania (m.in.: Koło PTT w Skoczowie, które było częścią Oddziału „Beskid Śląski” w Cieszynie)²⁴⁸. Nie można pominąć kwestii reaktywowania jednostek, które zwiesiły swoją działalność przed wybuchem I wojny światowej. Wśród nich należy wymienić m.in. następujące oddziały: lwowski (założony w 1883 r. i rozwiązany w 1887 r. – reaktywował się w 1921 r.) oraz stanisławowski (założony w 1876 r. i rozwiązany w 1892 r. – wznowił swoją działalność w 1923 r.).

Autonomia oddziałów koncentrowała się głównie na ich działalności w obrębie terenów, które zostały im przydzielone. Jako osobowość prawną stanowiły one członki macierzy PTT. W związku z tym realizowane przez nie zadania były także osiągnięciem całego Towarzystwa. Wspólnota podejmowanych działań, która wynikała z więzów łączących oddziały, przejawiała się m.in. w obowiązku sprawozdawczości. Jednostki przestrzegały go na ogół z sumiennością, dzięki czemu można było monitorować kierunek podejmowanych przez nie prac²⁴⁹.

W międzywojennej Polsce istotną rolę w zakresie restrukturyzacji Towarzystwa odegrał wcześniej wspomniany statut z dnia 10 grudnia 1922 r. Umożliwiał on nie tylko powstawanie samodzielnych oddziałów krajowych, ale również nadawanie im osobowości

²⁴⁷ J. Kapłon, op. cit., s. 33-36.

²⁴⁸ W. Krygowski, op. cit., s. 94.

²⁴⁹ Ibidem.

prawnej²⁵⁰. Dokonania wyboru Zarządu Głównego PTT podejmowano się w trakcie Walnych Zjazdów Delegatów Oddziałów. Przedsięwzięcie to nadawało strukturze organizacji demokratycznego i zdecentralizowanego charakteru. Reforma nie pominęła zakresu prac sekcji specjalistycznych, które zaczęły powstawać jeszcze przed wybuchem Wielkiej Wojny. Pierwszą z nich była Sekcja Turystyczna, którą założono w 1903 r. w oparciu o statut z kwietnia tego samego roku. Kolejna z sekcji powstała jako Zakopiański Oddział Narciarzy w maju 1907 r. (dnia 19 czerwca 1911 r. przekształcono go w Sekcję Narciarską).²⁵¹ Ponadto w 1910 r. założono Sekcję Przyrodniczą oraz Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (powstałe w oparciu o statut z dnia 29 października 1910 r. i prowadzące działalność jako samodzielne stowarzyszenie do 1927 r.).

Nowa reforma przyczyniła się do ograniczenia uprawnień sekcji specjalistycznych na walnych zjazdach PTT, które rozszerzono dla oddziałów Towarzystwa. Ponadto ich działalność stała się zależna od posiadania stosownych kwalifikacji, które nie były dostępne dla ogółu członków organizacji. Specjalizacja danych sekcji była także narzędziem wspomagania zarządu głównego w zakresie realizowanych działań. W statucie pojawiła się również definicja sekcji, którą scharakteryzowano jako grupę członków Towarzystwa, zajmującą się rozwijaniem działalności opierającej się na głównych założeniach PTT, ale ograniczonej dla uprawiania jej przez ogół Towarzystwa. W marcu 1927 r. odbył się walny zjazd we Lwowie, podczas którego doszło do kolejnych istotnych zmian w strukturze organizacji. Sekcje zyskały wówczas długo wyczekiwaną sprawczość,

²⁵⁰ Po odzyskaniu niepodległości pojawiły się głosy dotyczące konieczności wyjścia Towarzystwa Tatrzańskiego z przedwojennych ram statutowych. Wynikało to głównie ze zmiany ustroju oraz zamysłu utworzenia oddziałów w ośrodkach znajdujących się poza obszarem Karpat. Inicjatorem dokonania reformy statutowej był Oddział Warszawski, który powstał po I wojnie światowej. W 1919 r. Walne Zgromadzenie poleciło Wydziałowi TT przygotowanie projektu nowego statutu. Starania Oddziału Warszawskiego przyniosły zamierzone cele dopiero na Walnym Zgromadzeniu w 1921 r. Wówczas zwiększyła się ilość oddziałów o 4 nowe jednostki: poznańską, łódzką, lwowską oraz cieszyński „Beskid”. Oddział Warszawski uzyskał ich poparcie w kwestii zmiany statutu, którego projekt przygotował i przedstawił w trakcie Walnego Zgromadzenia; zwołanego dnia 18 czerwca 1921 r. Pomimo, że warszawska koncepcja statutu nie stała się przedmiotem obrad, to nacisk ze strony nowopowstałych oddziałów (głównie Oddziału Lwowskiego), doprowadził do zwalczenia opozycyjnego stanowiska Oddziału Krakowskiego. W imieniu jednostki lwowskiej, reprezentowanej przez dr. Romana Kordysa, została uchwalona czteropunktowa rezolucja. W punkcie 4a. uwzględniono następujący postulat: „Towarzystwo Tatrzańskie winno się składać z równouprawnionych Oddziałów miejscowych, wyposażonych w osobowość prawną, rozmieszczonych na całym obszarze Rzplitej Polskiej. Członkiem czynnym T. T. można zostać tylko przez przystąpienie do jednego z Oddziałów. Siedzibą Towarzystwa, jakoteż miejscem urzędowania Wydziału Wykonawczego winien być Kraków. Pozatem dopuszczalne i pożądane jest powstawanie w siedzibach uczelni wyższych Oddziałów akademickich”. Zob. R. Kordys, *Reforma Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Wierchy”, 1923, R. 1, s. 247.

²⁵¹ R. Wacek, *50-lecie Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Sport”, 1923, nr 64, s. 282.

która przejawiała się w samodzielności prawnej oraz możliwości wyznaczenia swoich reprezentantów do kolejnych walnych zjazdów. Treść nowego statutu została formalnie zatwierdzona dnia 9 sierpnia 1928 r. przez Starostwo Grodzkie w Krakowie²⁵².

Działalność oddziałów PTT koncentrowała się głównie na poszczególnych regionach karpackich. W §16 wspomnianego statutu z 1928 r., który dotyczył składu Towarzystwa, można przeczytać następującą definicję oddziału:

„Oddziały miejscowe są to terytorjalne grupy członków Towarzystwa złożone przynajmniej z 30 osób związane do współpracy w osiągnięciu ogólnych celów Towarzystwa w ramach dostępnych im środków. Stanowią one osoby prawne i posiadają własne statuty zgodne ze statutem P. T. T.”²⁵³.

W dalszej części dokumentu uwzględniono istotne informacje na temat członkostwa. Według treści statutu przynależność do danego oddziału była zależna od miejsca zamieszkania. Osoba zamieszkująca ośrodek, w którym utworzono siedzibę oddziału powinna zabiegać o przyznanie członkostwa w tym oddziale. Z kolei w przypadku osób mieszkających poza miejscowością, w której znajdował się oddział, istniała dowolność w wyborze jednostki.

Zgodnie z §20 oddział mógł utracić swój charakter w następujących okolicznościach:

- a) W momencie, kiedy liczba członków została zredukowana do poniżej 30 osób.
- b) W sytuacji rozwiązania oddziału.
- c) Kiedy oddział zgłosił zamiar wystąpienia z Towarzystwa.
- d) Podjęto decyzję o jego wykluczeniu.
- e) Oddział dopuścił się samowolnej zmiany swojego statutu²⁵⁴.

Oprócz powyższych okoliczności oddział mógł zostać rozwiązany w momencie rozpoczęcia działalności sprzecznej ze statutem oraz, gdy godziła ona w dobre imię Towarzystwa. Działania podejmowane przez oddział nie mogły kłócić się z interesami organizacji. Wykroczeniem było także nieodpowiednie wykorzystanie przydzielonych przez Towarzystwo subwencji. Jeżeli nie osiągnięto zamierzonych rezultatów, oddział ponosił konsekwencje. Organem decyzyjnym przy postawieniu wniosku o wykluczenie oddziału był Zarząd Główny. Dokonywano tego w trakcie Zjazdu Delegatów, poprzez rozstrzygnięcie większą liczbą głosów – wynoszącą $\frac{2}{3}$. Kiedy oddział został rozwiązany jego majątek przechodził na Towarzystwo. Mogła zaistnieć sytuacja, w której organizacja

²⁵² J. Kapłon, op. cit., s. 37-42.

²⁵³ *Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Kraków 1928, s. 4.

²⁵⁴ *Ibidem*, s. 5.

zrzekała się go na rzecz oddziału, który mógł zdecydować na jakie cele zostanie on przeznaczony.

Zakres obowiązków oddziału został zawarty w §21, który przybrał formę następujących podpunktów:

- a) Oddział jest zobowiązany do przestrzegania przepisów zamieszczonych w statucie PTT.
- b) W przeciągu 14 dni i po upływie każdego kwartału należy dostarczyć Zarządowi Głównemu informacji na temat nowych i byłych członków oddziału.
- c) Wraz z zakończeniem roku administracyjnego przedkładać Zarządowi Głównemu PTT sprawozdanie roczne, uzupełnione o zamknięcie kasowe, które zostało zaakceptowane przez Walne Zgromadzenie Oddziału.
- d) W trybie natychmiastowym dostarczać Zarządowi Głównemu wyniki wyborów osób do Zarządu Oddziału.
- e) Przed dokonaniem zmiany statutu oddział powinien zabiegać o jego wstępną akceptację przez Zarząd Główny.
- f) W przypadku zażądania wyjaśnień działalności oddziału i wglądu do ksiąg kasowych, przez Zarząd Główny i Komisję Kontrolującą PTT, należy udzielić zgody²⁵⁵.

W 1935 r. opracowana została kolejna wersja statutu, w której zwiększono minimalną liczbę członków oddziału do 50 osób. W §5 zawarto informację na temat przydzielenia jednostkom dokładnie wyznaczonych obszarów działalności, wymieniając: gminy, powiaty i województwa. Jednocześnie Zarząd Główny, odpowiadający za wyznaczenie oddziałom konkretnych terenów, zarządził o ubieganie się o członkostwo w oddziale działającym w gminach, powiatach, a także województwach zamieszkiwanych przez daną osobę – zarówno obywateli, jak i cudzoziemców. Wyjątkiem byli członkowie przebywający poza granicami państwa, którzy zyskali dowolność w wyborze oddziału²⁵⁶.

Modyfikacja treści statutu miała również swoje odzwierciedlenie w definicji oddziału, która przedstawiała się następująco:

„Oddziałem P. T. T. staje się grupa osób, a) która zorganizowała się po uprzednim zatwierdzeniu przez Zarząd Główny P. T. T. statutu, ułożonego według statutu wzorowego (stanowiącego załącznik do niniejszego), przedstawiając dowód, że przynajmniej 50 osób zgłosiło gotowość

²⁵⁵ Ibidem, s. 5-6.

²⁵⁶ *Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz statut wzorowy oddziału P. T. T. (w załączniku)*, Kraków 1935, s. 3.

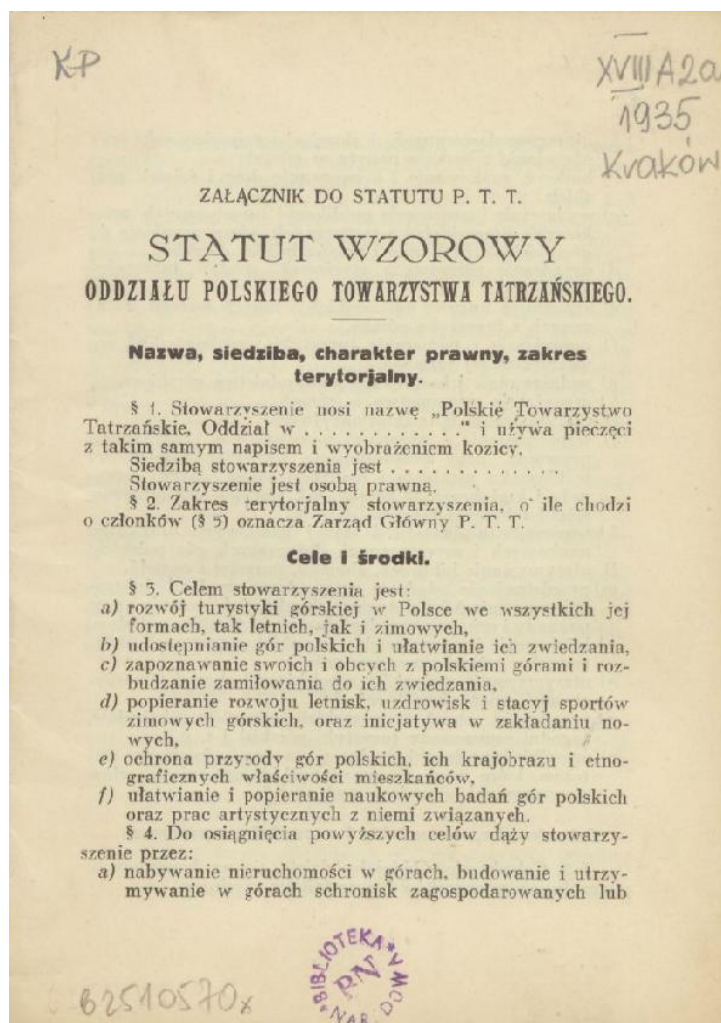
przystąpienia do niej, a następnie b) została zarejestrowana stosownie do przepisu prawa o stowarzyszeniach”²⁵⁷.

Należy zwrócić uwagę na wprowadzenie statutu wzorcowego, który stał się punktem odniesienia dla formalnego zatwierdzenia działalności oddziału oraz nadania mu osobowości prawnej. Co więcej umożliwiał on zunifikowanie struktury statutowej oddziałów, w której uwzględnione zostały następujące aspekty: 1) nazwa, siedziba, charakter prawny, zakres terytorialny, 2) cele i środki, 3) członkowie, uczestnicy i uczestnicy – narciarze, 4) ogólne obowiązki członków Oddziału, 5) prawa członka zwyczajnego, 6) prawa uczestnika P. T. T., 7) prawa uczestnika – narciarza P. T. T., 8) zmiana miejsca zamieszkania i utrata praw członkowskich, 9) organizacja Kół P. T. T., 10) delegaci Oddziału, 11) Sekcje przy Oddziałach, 12) zdolność prawna Oddziału, 13) rok administracyjny, 14) majątek Oddziału, 15) władze Oddziału, 16) Walne Zgromadzenie, 17) Zarząd, 18) Komitet wykonawczy, 19) Prezes, 20) Sekretarz, 21) Skarbnik, 22) Komisja Rewizyjna, 23) Sąd Honorowy, 24) reprezentacja, 25) Biuro Oddziału, 26) zmiana statutu, 27) rozwiązanie Oddziału. Zatwierdzenia statutu wzorowego oddziału P. T. T. dokonano decyzją Wojewody Krakowskiego L. S. P. A. V. 1/Krm/72/34 z dnia 25 kwietnia 1935 r.²⁵⁸ W celu wizualizacji niniejszego dokumentu poniżej zamieszczono jego stronę tytułową:

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ *Załącznik do statutu P. T. T. Statut wzorowy oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Kraków 1935, s. 1-15.

Ilustracja 2. Statut wzorowy Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1935 r.)

Źródło: Załącznik do statutu P. T. T. Statut wzorowy oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Kraków 1935, s. 1.

Do bardziej istotnych dla tematyki niniejszej rozprawy zagadnień należały cele i środki działalności stowarzyszenia, zawarte w §§ 3 i 4. Wśród głównych celów wymienione zostały następujące:

- a) Rozwój krajowej turystyki górskiej we wszystkich jej formach – zarówno zimowych, jak i letnich,
- b) Działania w zakresie ułatwiania dostępności i zwiedzania obszarów górskich w Polsce,
- c) Działalność na rzecz zapoznajowania turystów z Polski i zza granicy z polskimi górami oraz wzbudzanie w nich zainteresowania do ich zwiedzania,

- d) Poparcie dla rozwoju lotnisk, uzdrowisk, a także stacji zimowych sportów górskich oraz podejmowanie inicjatyw ukierunkowanych na zakładanie nowych tego typu obiektów,
- e) Ochrona przyrody górskiej, ich walorów krajobrazowych, a także elementów etnograficznych, charakterystycznych dla mieszkańców tego obszaru,
- f) Podejmowanie środków w zakresie ułatwiania i popierania realizacji badań naukowych gór polskich i prac artystycznych, które do nich nawiązują²⁵⁹.

Służyć temu miało zwiększanie liczby nieruchomości w Karpatach poprzez ich nabywanie, budowanie i utrzymywanie. Odnosiło się to szczególnie do takich przykładów infrastruktury turystycznej, jak: schroniska i domy wycieczkowe, wymagające zagospodarowania lub będące obiektami zagospodarowanymi. Ponadto stowarzyszenie miało dokładać starań na rzecz ułatwiania swoim członkom pobytu w górach. W treści dokumentu uwzględnione zostały obowiązki związane z utrzymaniem szlaków i ścieżek górskich, na które składały się: budowa, znakowanie oraz ich konserwacja. Celem popularyzacji tematyki górskiej realizowano działalność wydawniczą, na którą składały się: publikacje turystyczne, naukowe, artystyczne i literackie oraz przewodniki górskie i mapy. Zadaniem stowarzyszenia była także organizacja i koordynacja wycieczek zbiorowych, wystaw turystycznych oraz specjalistycznych kursów związanych turystyką górską i wysokogórską, m.in. dla narciarzy i taterników. Było ono również organizatorem i koordynatorem kształcenia przewodników i ratowników, którzy działali na obszarze górskim. Dodatkowo stowarzyszenie miało utrzymywać biura, w których turyści mogli uzyskać niezbędne informacje²⁶⁰.

Ważnym aspektem działalności oddziałów była współpraca z organami państwowymi, a także ich prywatne inicjatywy w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu karpackiego oraz tzw. swojszczyzny, czyli elementów kultury ludności góralskiej. Ponadto było odpowiedzialne za realizację założeń na rzecz poparcia dla alpinistów oraz prac artystycznych i naukowych; związanych z tematyką gór polskich. Do zadań stowarzyszenia należało również utrzymanie bibliotek, czytelni, zbiorów oraz muzeów. Zajmowało się ono przygotowywaniem stosownych wniosków poświęconych ułatwieniom w zakresie rozwoju, popularyzacji i ochrony urządzeń górskich. Stowarzyszenie przedkładało je władzom administracyjnym, a także ustawodawczym. Nie można pominąć działań

²⁵⁹ Ibidem, s. 1.

²⁶⁰ *Statut Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Katowicach*, Katowice 1936, s. 3.

ukierunkowanych na rozwój stowarzyszenia, które miały swój przejaw w badaniach ankietowych dotyczących skuteczności realizowanych przez nie celów. Ważnym przedsięwzięciem było utrzymywanie stosunków z pokrewnymi organizacjami, działających na terenie państwa i poza jego granicami. W treści dokumentu zamieszczono także organizację wydarzeń promujących turystykę górską, w tym m.in.: zebrań, odczytów, spotkań towarzyskich i tygodni propagandy turystyki górskiej²⁶¹.

Niewątpliwie istotną kwestią w zakresie rozwoju systemu zagospodarowania obszarów górskich było powołanie międzyoddziałowych komisji PTT. Inicjatywa ta została zrealizowana podczas konferencji międzyoddziałowej trzech oddziałów: cieszyńskiego, żywieckiego oraz górnośląskiego, która odbyła się w Bielsku w 1924 r. Motywem przewodnim wydarzenia było zagadnienie normalizacji gospodarki Beskidów Zachodnich i przygotowanie zunifikowanego planu działań gospodarczych dla tego regionu. Jako delegata Zarządu Głównego wyznaczono Kazimierza Sosnowskiego, co wynikało z jego doskonałej znajomości wspomnianego łańcucha górskiego²⁶². Przedsięwzięcie to przełożyło się na wyznaczenie stref gospodarki turystycznej dla poszczególnych oddziałów PTT. W §36 statutu z 1935 r. pojawiła się możliwość powołania przez organizację komisji, które miały prowadzić współpracę z oddziałami w zakresie rozwoju gospodarczego obszarów górskich będących w strefie wpływów danego oddziału. W ten sposób powołano następujące Komisje: Tatrzańską, Zachodniobeskidzką i Wschodniobeskidzką²⁶³. Nie można pominąć, że od 1924 do 1935 r. wspomniane komisje działały w formie pozastatutowej.

Kolejna konferencja międzyoddziałowa odbyła się w listopadzie 1925 r. w Cieszynie przy udziale czterech oddziałów: żywieckiego, cieszyńskiego, nowotarskiego i górnośląskiego. Pierwsza część posiedzenia została poświęcona na omówienie stosunków PTT z towarzystwem Beskidenverein. Szczególnie istotnym zagadnieniem był projekt umowy pomiędzy oddziałami PTT a wspomnianą organizacją. Zdaniem poszczególnych oddziałów należało wprowadzić do projektu stosowną korektę. Jako jeden z najważniejszych postulatów Oddziału Górnośląskiego można wymienić przydzielenie Beskidenverein środkowej części Beskidu Polskiego, którego granice wyznaczały rzeka

²⁶¹ Załącznik do statutu P. T. T. ..., s. 2.

²⁶² *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Urzędowe sprawozdania i komunikaty Zarządu Głównego, Sekcyj i Oddziałów P. T. T.*, „Wierchy”, 1925, R. 3, s. 288, online: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=59098>, (dostęp z dnia 19.04.2024 r.).

²⁶³ J. Kapłon, op. cit., s. 46-47.

Soła i przełęcz Kocierska. Uprawnienia towarzystwa do tego terenu dotyczyć miały rozwoju gospodarki górskiej. Ponadto w projekcie umowy zamieszczono nowy paragraf, w którym znalazło się zobowiązanie obu towarzystw do niesienia wzajemnej pomocy w sprawach turystyki. Zwieńczeniem uregulowania umowy było utworzenie drugiej Komisji Zachodnio-Beskidowej, którą przeznaczono dla reprezentantów następujących oddziałów: nowosądeckiego, tarnowskiego, pienińskiego i nowotarskiego²⁶⁴.

Druga część obrad konferencji odbyła się w godzinach popołudniowych. Pojawił się na nich delegat Oddziału „Beskid Śląski” w Orłowej. Głównym postulatem z jego strony była prośba poparcia budowy schroniska na Kozubowej, ulokowanej poza granicami państwa – w Czechosłowacji. Celem zyskania aprobaty przedstawiony został plan realizacji wspomnianej inicjatywy. Schronisko zamierzano wybudować w stylu zakopiańskim oraz wyposażać w komfortowe urządzenia, takie jak m.in.: łazienki, telefon oraz oświetlenie elektryczne. Z uwagi na konstrukcję obiektu delegat zasygnalizował potrzebę wykorzystania 300 m³ kamienia piaskowego, z czego pozyskano 100 m³ i ociosane zostało 8 m³. Infrastruktura komunikacyjna umożliwiała transport drewna i cegły jedynie w okresie zimowym. Zamysłem oddziału było także utworzenie 2 km odcinka drogi na Kozubową; celem ułatwienia dotarcia do obiektu turystom. Kolejną z inwestycji oddziału był projekt lotniska, które tak jak schronisko miało powstać z pobudek politycznych.

Finalizacja wspomnianych przedsięwzięć mogła zostać zrealizowana jedynie przy udzieleniu wsparcia finansowego w wysokości 75 000 kč (ok. 15 000 zł) oraz dostarczeniu niezbędnych materiałów. Walery Goetel, sprawujący funkcję przewodniczącego z ramienia Zarządu Głównego PTT, zobowiązał się do interwencji w tych sprawach – zarówno w województwie (o uzyskanie drzewa na budowę schroniska), jak i w Czechosłowackim Ministerstwie Zdrowia (w nawiązaniu do koncepcji powstania lotniska). Potrzebne subwencje miały zostać zebrane ze składek oddziałów PTT²⁶⁵.

Konferencja miała również na celu wypracowanie konsensusu w sprawie przydzielenia terenów turystycznych zainteresowanym Oddziałom: Cieszyńskiemu, Górnśląskiemu oraz Żywieckiemu. Pierwszemu z wymienionych przypadło pasmo Olzy,

²⁶⁴ CATG PTTK, Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka (dalej: MKZB), nr teczki: 11.5.2, *Protokół konferencji międzyoddziałowej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, odbytej dnia 22 listopada 1925 r. w Cieszynie, przy uczestnictwie Oddziałów: „Babiogórskiego”/Żywieckiego/, cieszyńskiego „Beskid”, nowotarskiego „Gorc”, jakoteż „Górnośląskiego”*.

²⁶⁵ Ibidem.

ograniczone przełęczą Kubalonką i biegiem wspomnianej rzeki. Z kolei w przypadku przyznania terenów Oddziałowi Górnośląskiemu, swój projekt przedstawił dr Mieczysław Orłowicz. Dotyczył on przekazania Beskidu Żywieckiego, który wcześniej należał do strefy działań Oddziału Babiogórskiego, dla oddziału z siedzibą w Katowicach. Wniosek ten powstał w oparciu o następujące argumenty:

- a) Liczba członków Oddziału Górnośląskiego przekłada się na jego potencjał w zakresie „ekspansji” gospodarczej terenów turystycznych i tym samym konieczności przyznania mu regionu, o którym wspomniał Orłowicz.
- b) Na Pilsku, będącym najwyższym szczytem Beskidu Żywieckiego, należało wybudować schronisko. Przedsięwzięcie to wymagało nakładu finansowego, którym dysponować mógł Oddział Górnośląski.
- c) Pomimo aktywnej działalności Oddział Babiogórski nie posiadał odpowiedniej liczby członków do zarządzania gospodarką turystyczną na przydzielonych mu terenach.

W odpowiedzi na uwagi dr. Orłowicza delegat Oddziału Babiogórskiego, w osobie Władysława Midowicza, użył następujących argumentów:

- a) Rosnące wpływy Oddziału Górnośląskiego przekładają się także na jego zadłużenie, co w przypadku Oddziału Babiogórskiego nie ma miejsca. Dysponował on nawet rezerwą pieniężną.
- b) Oddział Górnośląski nie potrafił w pełni wywiązać się z prac w strefie swoich działań. Jako przykład wymieniono pasmo Wisły.
- c) Dzięki działaniom Oddziału Babiogórskiego wybudowane zostało już jedno schronisko na Pilsku. Przy wspólnym wysiłku, z Kołem Narciarzy oddziału, zebrano ok. 1 500 zł na powstanie drugiego schroniska.
- d) Funkcję prezesa Oddziału Babiogórskiego sprawuje wicedyrektor dóbr żywieckich, na które składa się również region Beskidu Żywieckiego²⁶⁶.

Ożywione pertraktacje zakończyły się porozumieniem, w myśl którego udzielono zgody na przekazanie Oddziałowi Górnośląskiemu grupy Raczy, z części Beskidu Żywieckiego. Podział strefy działań, w ramach rozwoju gospodarki turystycznej wspomnianego oddziału, w dalszym ciągu obejmował pasmo Wisły. Utracił on jednak wpływy przy budowie schroniska na Błatniej²⁶⁷ oraz kilku prowadzących do niego ścieżek,

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ W latach 1925–1926, poniżej szczytu Błatniej, Niemieckie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „Naturefreunde” wzniosło drewniane schronisko. Z kolei do budowy polskiego obiektu zamierzano

czym miał się zająć Oddział Cieszyński. Wcześniej przyznana grupa Raczy, w części północnej, wydzielona był przez przełęcz Ujsolską. Oddział Górnośląski zobowiązał się do wybudowania we wspomnianym rejonie schroniska. Z kolei dla Oddziału Babiogórskiego pozostawiono grupę Pilska, pasmo Babiej Góry i Beskid Polski. Miał on także przejąć od Oddziału Górnośląskiego obowiązek wyznakowania szlaku z Węgierskiej Górki na Pilsko.

Pierwsze posiedzenie I Komisji Zachodnio-Beskidowej PTT odbyło się dnia 7 lutego 1926 w Katowicach. Wśród obecnych działaczy znaleźli się: dr Walery Goetel (sprawujący funkcję przewodniczącego z ramienia Zarządu Głównego PTT), Kazimierz Sosnowski (delegat Zarządu Głównego PTT), Jan Cienciała (delegat Oddziału Cieszyńskiego), Władysław Midowicz (delegat Oddziału Żywieckiego) oraz trzech delegatów Oddziału Górnośląskiego: Antoni Kęsa, Alfons Dziecioł i Bolesław Mroczkowski. Motywem przewodnim wydarzenia była eskalacja problemów, które zaistniały pomiędzy oddziałami PTT a Beskidenverein. Wśród głównych zarzutów, postawionych organizacji przez Oddział Babiogórski, były akty dewastacji urządzeń turystycznych PTT w rejonie Babiej Góry. Z treści protokołu wynika, że konflikt ten dotyczył, powstałego z inicjatywy Beskidenverein, „Wintersportklubu” i Polskiego Związku Narciarskiego (PZN)²⁶⁸.

Pomimo początkowej deklaracji Oddziału Górnośląskiego o planach podjęcia próby załagodzenia sporu, zadecydowano o zmianie strategii działań. Wśród najbardziej istotnych aspektów pojawiła się monopolizacja terenów należących do strefy wpływów trzech oddziałów. Ponadto Komisja uchwaliła szereg innych wystąpień skierowanych przeciwko Beskidenverein, do których należała interwencja w PZN-ie w sprawie konieczności zakończenia współpracy z Wintersportklubem. Wynikać ona miała z pobudek ideologicznych, reprezentowanych przez klub, które przejawiały się w jego antypolskiej i antysportowej działalności. W tym przypadku Komisja zamierzała podjąć starania w zakresie powstrzymania towarzystwa Beskidenverein od przystąpienia do polsko-

przystąpić w latach 30. XX w.; po wykupieniu gruntu w 1930 r. przez Koło Bielskie PTT, które później przekształciło się w oddział. Z uwagi na czynniki organizacyjne i finansowe, a także rozpoczęcie budowy schroniska na Zwardoniu, powstanie obiektu na Błatnej zostało odłożone w czasie. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił realizację tego przedsięwzięcia. Zob. E. Moskała, *Schroniska PTT w Karpatach Polskich*, Warszawa – Kraków 1980, s. 34-35.

²⁶⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (dalej: APKat BB), Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział Babiogórski w Żywcu (dalej: PTT OB.), sygn. 13/900/53, *Protokół z pierwszego posiedzenia Komisji Zachodnio-Beskidowej PTT odbytego 7.II.1926 r. w Katowicach*, k. 1.

czechosłowackiej konwencji turystycznej²⁶⁹. Kolejnym zamysłem było wystosowanie memoriału do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), w którym miały się znaleźć dowody antypolskiej działalności wydawniczej towarzystwa Beskidenverein; w postaci literatury turystycznej i map o nomenklaturze niemieckiej.

W treści protokołu można również znaleźć interesujący postulat dotyczący konieczności podjęcia interwencji przez Dyрекcję Celną w stosunku do osób, które przebywały na obszarze pasa granicznego i nie posiadały odpowiednich uprawnień. Ponadto zamiarem Komisji było zwrócenie się z prośbą do wspomnianego organu o ochronę urządzeń PTT, znajdujących się na terenach zmonopolizowanych przez straż graniczną. Działania wymierzone w Beskidenverein przejawiały się także w zamiśle powstrzymania starań towarzystwa o rozbudowę schroniska na Babiej Górze. W tym celu Komisja postanowiła ostrzec Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP) o wspomnianej inicjatywie. Jako przyszłego sojusznika w konflikcie z Beskidenverein PTT wyznaczyło Asocjację Słowiańskich Towarzystw Turystycznych (ASTT)²⁷⁰. Organizacja miała się do

²⁶⁹ Konwencja turystyczna Polski z Czechosłowacją – bilateralna umowa międzynarodowa z 1925 r., która została podpisana w ramach tzw. protokołów krakowskich. Miała ona za zadanie ułatwiać rozwój transgranicznego ruchu turystycznego w granicach wytyczonego pasa. Wiązało się to również z uregulowaniem aspektów gospodarczych i komunikacyjnych pomiędzy Polską a Czechosłowacją. Tekst konwencji wzbogacono o mapę ze wspomnianym pasem turystycznym, który stanowił jej istotną część i wskazywał tereny o silnej recepcji turystycznej zarówno na obszarze Polski, jak i Czechosłowacji. Największy z odcinków przebiegał przez Karpaty Zachodnie, obejmując swoim zasięgiem następujący teren; wyznaczony przez połączenia kolejowe: Cieszyn – Bielsko – Żywiec – Sucha – Chabówka – Rabka oraz drogę na odcinku: Turbacz – Gorce i Ochotnica, następnie biegł przez: dolinę Dunajca – Łącko – Stary Sącz. Stamtąd pas kierował się grzbieciem Jaworzyny Krynickiej – Pisaną Halę – Słotwin – Krynicy oraz drogą w kierunku Tylicza i Muszynki; gdzie znajdowała się granica państwowa. Od strony czechosłowackiej na odcinku przecięcia trasy: Konieczna – Zborów, biegnąc dalej drogą: Zborów – Bardejów, a następnie do wsi Obrucze i wzdłuż odcinka wyznaczającego granicę państwową do Popradu. Od doliny wspomnianej rzeki pas kierował się do Lubotyńa oraz drogą prowadzącą do Pławiec. Następnie pas przebiegał przez odcinek: Pławica – Lubowla – Podoliniec, a stamtąd połączeniem kolejowym: Podoliniec – Poprad – Liptowski Św. Mikołusz – Królewiany – Żylin – Czadca – Turzówka oraz drogą prowadzącą do Bilej. Pas turystyczny przebiegał dalej przez połączenie kolejowe na odcinku: Bila – Frydland – Frydek-Mistek – Czeski Cieszyn. Zob. Ł. Lewkowicz, *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, „Sprawy Narodowościowe”, 2014, nr 45, s. 126-129; Konwencja Turystyczna pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, podpisana dnia 30 maja 1925 r. w Pradze. (Ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 30 lipca 1925 r. – Dz. U. R. P. Nr 89 poz. 626), Dz. U. Poz. 332 i 333, Nr 57, s. 693-698.

²⁷⁰ Asocjacja Słowiańskich Towarzystw Turystycznych – organizacja, która powstała w oparciu o układ współpracy pomiędzy Polskim Towarzystwem Tatrzańskim a Klubem Czechosłowackich Turystów w 1925 r. Wspomniana idea narodziła się w trakcie opracowywania projektu utworzenia pogranicznych parków narodowych i dążenia do zakończenia sporów granicznych Polski z Czechosłowacją. W ramach porozumienia polskich i czechosłowackich kół turystycznych ustalono następujące udogodnienia: zniżki w schroniskach, dostęp do publikacji tematycznych, reprezentowanie interesów organizacji na arenie państwowej i międzynarodowej. Układ stał się fundamentem do idei rozszerzenia współpracy turystycznej wszystkich

niej zwrócić z prośbą o przyjęcie odpowiedniego stanowiska wobec towarzystwa na łamach swoich publikacji. Zamysłem Komisji było medialne nagłośnienie problemu, za pośrednictwem prasy, a także zmobilizowanie odpowiednich ministerstw do podjęcia interwencjonizmu²⁷¹.

Największe zainteresowanie akcją wymierzoną przeciwko Beskidenverein przypadło Oddziałowi Babiogórskiemu, który zdaniem Komisji Zachodnio-Beskidowej powinien podjąć następujące działania:

1. Wypowiedzieć umowę Wintersportklubowi, która była związana z jego dostępem do schroniska na Pilsku.
2. Podjąć starania o uzyskanie monopolu na obszarze dóbr żywieckich, orawskich oraz w obrębie miasta Białą.
3. W następstwie powyższych punktów, przyłączyć szlaki BV do terenów należących do strefy wpływów Oddziału Babiogórskiego. Proces ten miał być realizowany w oparciu o odpowiednią instrukcję przygotowaną przez Komisję dla robót w górach.
4. Doprowadzić do przeobrażenia schroniska skiturowego w stację turystyczną Oddziału Babiogórskiego²⁷².

Zwieńczeniem dyskusji poświęconej wystąpieniom Komisji przeciwko Beskidenverein było ustalenie terminu przygotowania PTT do podjęcia akcji czynnej, który wyznaczono do dnia 1 maja 1926 r.

Należy również uwzględnić, że w lutym 1926 r. trwały pertraktacje na temat utworzenia jednej z pierwszych stacji turystycznych, która powstała w schronisku na Magórcie [Magurce Wilkowickiej]. Stała się ona siedzibą Oddziału Babiogórskiego PTT w Żywcu na mocy umowy zawartej pomiędzy reprezentantem oddziału, w osobie Władysława Midowicza, a Marią Sikorową z Łodygowic – właścicielką obiektu²⁷³. W treści dokumentu zawarte zostały warunki udostępnienia schroniska, na które składała się m.in. zniżka dla członków PTT w wysokości 25% za nocleg. Zimą członkowie uzyskali możliwość rezerwacji sypialni do godziny 18, natomiast latem czas ten został wydłużony

państw słowiańskich. Ostatecznie przystąpiły do niego takie kraje, jak: Bułgaria, Czechosłowacja, Jugosławia i Polska. Zob. W. Goetel, Kronika: *Asocjacja Słowiańskich Towarzystw Turystycznych*, „Wierchy”, 1926, R. 4, s. 141.

²⁷¹ APKat BB, op. cit., k. 2.

²⁷² Ibidem.

²⁷³ APKat BB, PTT OB, sygn. 13/900/92, *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział w Żywcu. Stacja turystyczna na Magórcie nad Białą (1925–1927)*, k. 10-11.

do godziny 20. Ponadto ze strony właścicieli padła deklaracja o dodatkowym wyposażeniu pomieszczenia przeznaczonego na nocleg w meble, co miało nastąpić po ratyfikowaniu warunków umowy. Zagwarantowano również niższe ceny wyżywienia niż w ulokowanym w pobliżu schronisku Beskidenverein. Dodatkowo pojawiło się zastrzeżenie, że z chwilą otwarcia stacji turystycznej oddziału z Żywca nie ma możliwości umieszczenia w schronisku stacji turystycznej dla innego oddziału. W celu informacyjnym na gmachu schroniska miała zostać zamieszczona tablica, z napisem: "Stacja turystyczna Oddziału Babiogórskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Żywcu".

W ramach rekompensaty za udostępnienie obiektu, właścicielka oczekiwała uzyskania corocznej koncesji na możliwość prowadzenia w schronisku gospody z prawem wyszynku napoi alkoholowych, o której otrzymanie miał zabiegać Oddział Babiogórski PTT. Ponadto do jego zobowiązań należała promocja obiektu na łamach swoich publikacji.

Cennych informacji na temat działalności komisji międzyoddziałowych dostarcza sprawozdanie Zarządu Głównego PTT w Krakowie za czas od 15 kwietnia 1926 r. do 1 marca 1927 r.:

„Podjęta przed 2 laty próba omawiania spraw obchodzących bliżej pewne tylko Oddziały w zwołanych w tym celu Komisjach międzyoddziałowych okazała się nadzwyczaj praktyczna. Jak dotychczas są czynne cztery tego rodzaju Komisje, a mianowicie: a/ I Komisja Zachodnio-Beskidowa PTT obejmująca Oddziały górnośląski, cieszyński i żywiecki/ w pewnych wypadkach także nowotarski/ b/ II Komisja Zachodnio-Beskidowa obejmująca Oddziały nowosądecki, tarnowski, pieniński i nowotarski c/ Komisja podhalańska obejmująca Oddziały krakowski, zakopiański i warszawski/ w pewnych wypadkach także nowotarski/ d/ Komisja Wschodnio-Karpacka obejmująca Oddziały we Lwowie, Stanisławowie i Kołomyi”²⁷⁴.

Na podstawie przywołanego fragmentu można stwierdzić, że powołanie wspomnianych komisji umożliwiło podjęcie zorganizowanych prac w zakresie rozwoju turystycznego Karpat Polskich. Jednakże pomimo wprowadzenia systemowych rozwiązań w tym zakresie zauważalny był brak dokładnej regionalizacji tego obszaru. Pojawia się to w przypadku Oddziału „Gorce”, z siedzibą w Nowym Targu, który był zaangażowany w działalność trzech komisji: I Komisji Zachodnio-Beskidowej PTT (uwzględniono, że miało się to odbywać, w niektórych sytuacjach), II Komisji Zachodnio-Beskidowej (gdzie był stałym członkiem) oraz Komisji Podhalańskiej (z członkami, wśród których znalazły się dwa oddziały terytorialne: Zakopiański i w niektórych przypadkach Nowotarski oraz

²⁷⁴ APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/54, *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie z działalności Towarzystwa za czas od 15. IV. 1926 – 1. III. 1927 r.*, s. 6, k. 7.

dwa oddziały posiadające siedziby w Krakowie i Warszawie). Świadectwem braku dokładnych rozwiązań regionalizacyjnych są także powyższe dyskusje na temat ustalenia strefy wpływów poszczególnych oddziałów. Jeżeli chodzi o Oddział Nowotarski należy również wziąć pod uwagę zasięg terytorialny jego działalności, który uległ przeobrażeniom dopiero po utworzeniu Oddziału w Rabce w 1928 r.²⁷⁵

Dnia 21 listopada 1926 r. odbyło się posiedzenie I Komisji Zachodnio-Beskidowej pod przewodnictwem prof. Walerego Goetla. Motywem przewodnim wydarzenia było omówienie spraw administracyjnych, finansowych, a także organizacyjnych wokół zagadnienia konwencji turystycznej polsko-czechosłowackiej. Ponadto ogłoszone zostało poparcie dla przystąpienia Towarzystwa „Beskid Śląski” z Orłowej do ASTT. Oddziałem opiekuńczym „Beskidu” stał się Oddział Górnośląski. Pozytywnie rozpatrzony został postulat dotyczący poparcia dla budowy schroniska na Kozubowej. Kolejnym istotnym aspektem omówionym w trakcie posiedzenia było powierzenie Komisji dla robót w górach Zarządu Głównego PTT opracowania wniosków związanych z rewizją podziału terytorialnego między oddziały: cieszyński i katowicki. Z kolei Oddział Żywiecki otrzymał polecenie, żeby przygotować projekt wydzielenia regionu Beskidu Małego pomiędzy oddziały. Wśród najważniejszych prac, które należało pilnie zrealizować, wymieniono następujące: wykończenie głównego szlaku na odcinku w okolicach Głuchaczek, a także zmiany lokalizacji głównego szlaku na Stożku, Baraniej Górze i w dolinie Białej Wisły²⁷⁶.

Drugie posiedzenie I Komisji Zachodnio-Beskidowej odbyło się dnia 4 lutego 1927 r. w Białej. Głównymi zagadnieniami poruszonymi w trakcie wydarzenia były nieprawidłowości konwencji turystycznej oraz kwestie związane z uregulowaniem

²⁷⁵ Oddział w Rabce powstał z inicjatywy sześciu miłośników turystyki górskiej: ks. Jana Surowiaka, ks. Justyna Bulandy, Stanisława Borkowskiego, Zofii Sutorowskiej, Jerzego Czoponowskiego oraz Władysława Klempki. Idea założenia oddziału została przedstawiona na zebraniu, które odbyło się dnia 10 grudnia 1927 r., a utworzono go w 1928 r. Wśród najważniejszych celów Oddziału w Rabce należy wymienić następujące: budowa schroniska na Luboniu Wielkim, Starych Wierchach i Łysinie. Budowa pierwszego z wymienionych przypadła na lata 1929–1931. Z kolei schronisko na Starych Wierchach zostało wzniesione w 1932 r., co jednocześnie przelożyło się na ułatwienie dostępności do części Górców i Beskidu Wyspowego. Pomimo tego, że ostatnia z koncepcji nie została zrealizowana, oddziałowi udało się utworzyć stację w Rzekach i Rabce. Niewielka liczba członków (w 1936 r. było ich 43, w 1937 r. – 52 osoby, a w 1938 r. – 59) nie ograniczyła jego wysiłku inwestycyjnego. Funkcję prezesów Oddziału w Rabce sprawowali: ks. Jan Surowiak (1928–1936), dr Kazimierz Kaden w 1937 r. i dr Witold Żebracki (1937–1939). Spore zasługi dla oddziału przypadły prof. Stanisławowi Borkowskiemu, z inicjatywy którego realizowano działalność znakarską w grupach Beskidu Wyspowego i Beskidu Średniego (Makowskiego). Zob. W. Krygowski, op. cit., s. 115.

²⁷⁶ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych przez Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w latach 1873–1950*, Kraków 2004, s. 139.

współpracy oddziałów. Jako pierwszy z problemów przedstawiono niezgodności w wydawaniu przez starostwa i konsulaty potwierdzeń na legitymacjach PTT na rok 1927 w ramach polsko-czechosłowackiej konwencji turystycznej. Wspomniane dokumenty nie zostały zaopatrzone w nalepki i nie pobrano za nie opłat stemplowych. Ponadto zalecono rozpoczęcie działań ściśle kontrolujących osoby, które przystąpiły do oddziałów jako członkowie. Intencją Komisji była weryfikacja ich turystycznych zainteresowań.

Istotnym aspektem w zakresie współpracy międzyoddziałowej było zalecenie Komisji dotyczące zawarcia porozumienia między dwoma kołami: Kołem Bielskim, które prowadziło działalność w ramach Oddziału „Beskid Śląski” w Cieszynie oraz Kołem Bialskim działającym z ramienia Oddziału Babiogórskiego w Żywcu²⁷⁷. Punktem odniesienia dla funkcjonowania kół miał być projekt regulaminu, którego opracowanie polecono Oddziałowi Żywieckiemu. Wśród ważniejszych przedsięwzięć znalazło się uregulowanie zasad współpracy pomiędzy oddziałami Komisji Zachodnio-Beskidowych. Przejawiała się ona w takich działaniach, jak: wyznaczanie ścieżek, budowa schronisk i prace realizowane przez jeden oddział na obszarze strefy wpływów innego oddziału.

Oficjalnie potwierdzone zostało rozpoczęcie budowy schroniska na Pilsku przez Oddział Babiogórski i Koło w Białej oraz ich działania w zakresie rozbudowy schroniska na Babiej Górze. Ponadto zapowiedziano podjęcie dalszych inwestycji w schronisku na Stożku, a także uznanie za jedną z najważniejszych potrzeb wydawniczych publikacji mapy Beskidów Zachodnich dla turystów; którą powierzono Zarządowi Głównemu PTT we współpracy z prof. Kazimierzem Sosnowskim²⁷⁸.

Działalność II Międzyoddziałowej Komisji Zachodnio-Beskidowej (dalej: II MKZB) koncentrowała się na organizacji analogicznych posiedzeń. W grudniu 1926 r.

²⁷⁷ Należy uwzględnić, że w latach 1928–1929 nastąpiła eskalacja konfliktu pomiędzy kołami, która była wynikiem ich aspiracji do pozyskiwania dużej liczby członków. W piśmie z dnia 30 grudnia 1928 r., zaadresowanym przez Koło w Białej Oddziału Babiogórskiego w Żywcu do Zarządu Głównego PTT, pojawiła się informacja na temat polecenia Dyrekcji Policji w Bielsku skontrolowania wszystkich legitymacji wydanych w ramach konwencji turystycznej osobom z Bielska przez Koło PTT z Białej. Miały one zostać przedłożone Zarządowi Koła w Bielsku do kontroli, co wynikało z zarzutu wydawania przez Koło w Białej legitymacji osobom, które nie miały nic wspólnego z turystyką. Z kolei Koło z Białej postawiło zarzut autonomii Koła z Bielska, która przejawiała się w jego bezprawnym wydawaniu legitymacji, używając swojej pieczętki do ich podbicia. Oskarżenie to miało swoje podstawy z uwagi na sprzeczne ze statutem postępowanie, które wynikało z braku posiadania osobowości prawnej przez, prowadzące działalność w ramach oddziałów, koła. Zob. CATG PTTK, op. cit., *Pismo Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego Oddziału Babiogórskiego Koła w Białej do Zarządu Głównego Pol. Tow. Tatrzańskiego w Krakowie z dnia 30 grudnia 1928 r.*

²⁷⁸ APKat BB, op. cit., *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa*..., k. 9, s. 8.

w Nowym Sączu odbyło się pierwsze ze wspomnianych wydarzeń. Uczestniczyli w nim przedstawiciele następujących oddziałów: Nowotarskiego, Nowosądeckiego, Tarnowskiego, a także Koła Krynickiego i ZG PTT, który reprezentował prof. Kazimierz Sosnowski. Spośród najważniejszych zagadnień, na temat których dyskutowano w trakcie posiedzenia, należały kwestie wątpliwego nazewnictwa pasm górskich w Beskidzie Sądeckim. Dokonano również rozgraniczenia terenu, który miał stanowić strefę działalności poszczególnych oddziałów. Ponadto wyselekcjonowano ścieżki turystyczne wymagające prac znakarskich oraz ustalono, które odcinki szlaku głównego należy oznakować. Dopełnieniem działań w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej miało być wyznaczenie miejsc pod budowę schroniska i domów noclegowych²⁷⁹.

Organem wspierającym oddziały z obszaru Beskidów Zachodnich i Pienin była Komisja Podhalańska, którą utworzono 5 grudnia 1926 r. Pierwsze posiedzenie odbyło się z końcem roku i miało na celu omówienie celów oraz zakresu jej działalności. Oddział Łódzki i Poznański miały udzielić wsparcia oddziałom beskidzkim. Z kolei oddziałowi krakowskiemu nakazano podjęcie współpracy w rejonie pienięskim.

Osobny podrozdział we wspomnianym sprawozdaniu ZG PTT poświęcono sprawom turystycznym. Zgodnie z informacją zawartą w treści dokumentu, w latach obejmujących okres sprawozdawczości Zarządu Głównego, wystąpiły znaczące problemy z udzieleniem wsparcia finansowego oddziałom PTT. Brak uzyskania odpowiednich subwencji szczególnie dotkliwie odbił się na oddziałach wschodnich. Środki pieniężne przyznano wówczas 7 oddziałom (w tym 2 z regionu Beskidów Zachodnich): Towarzystwu „Beskid Śląski” z Orłowej (w wysokości 400 zł) i Oddziałowi „Gorce” w Nowym Targu (250 zł). Słowa uznania trafiły pod adresem Oddziału Tarnowskiego, który prowadził prace na obszarze Pienin pod przewodnictwem ks. Walentego Gadowskiego²⁸⁰ oraz wcześniej

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Walenty Gadowski (1861–1956) – jeden z najbardziej aktywnych turystów i taterników przełomu XIX i XX w., który był inicjatorem powstania Orlej Perci. Ksiądz Gadowski większość swojego życia związał z Bochnią, gdzie sprawował funkcję proboszcza. Ogromną zasługą duchownego była także organizacja wycieczek w Tatry, którą zajmował się przez niemalże 40 lat, a jako 88 letni człowiek pokonał pieszo trasę na Kasprowy Wierch i Giewont. Pomysłodawcą utworzenia szlaku na Orlą Perc była młodopolski poeta, Franciszek Henryk Nowicki, który wyszedł z taką sugestią w 1901 r. Z kolei w zakresie pracy ks. Gadowskiego było terenowe wytyczenie tego szlaku, którego dokonał w latach 1903–1906, a także jego wybudowanie – przy wsparciu TT. Zajmował się on także działalnością wydawniczą, jako autor licznych sprawozdań z wycieczek, które były publikowane w „Pamiętnikach Towarzystwa Tatrzańskiego”. Spod jego ręki wyszła również książka *Wspomnienia z Tatr* (1934) oraz *Przewodnik po Pieninach* (1928). Gadowski znalazł się także w zarządzie Sekcji Turystycznej TT (1903 r.) i sprawował funkcję jej prezesa w latach (1904–1905). Ponadto zapisał się na kartach historii turystyki jako zasłużony jej propagator w Pieninach

przytoczonego Towarzystwa „Beskid Śląski”, działającego od lat na terenie czeskiego Śląska Cieszyńskiego.

Ważnym krokiem w zakresie intensyfikacji transgranicznego ruchu turystycznego była wspomniana polsko-czechosłowacka konwencja. Układ ten przyniósł wiele korzyści, których wyrazem były m.in. zniżki na zakwaterowanie w schroniskach turystycznych po obu stronach granicy. Tak, jak w poprzednich latach członkowie PTT mogli uzyskać 50% zniżek na noclegi, a ich żony ulgę w wysokości 25%. Szczególnie dotkliwym wydatkiem byłoby wynajęcie miejsc noclegowych w prywatnych hotelach w Czechosłowacji. Jednakże dzięki porozumieniu, które zostało zawarte pomiędzy organizacjami turystycznymi z Polski i Czechosłowacji, członkowie mieli możliwość korzystania ze schronisk PTT i KČT z uwzględnioną zniżką²⁸¹.

Na łamach „Przeglądu Turystycznego” z czerwca 1928 r. opublikowano sprawozdanie z posiedzenia I Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej (dalej: I MKZB), które odbyło się dnia 22 grudnia 1927 r. w Katowicach. Wśród ważniejszych uchwał należy uwzględnić opracowanie szczegółowych wytycznych dla oddziałów w kwestii uzyskiwania statusu członka. Miało to na celu wyeliminowanie szkodliwych jednostek dla PTT. Zaostrzenie działań ukierunkowanych na przydzielanie członkostwa wynikało z nadużyć, jakich wcześniej się dopuszczano. Z uwagi na zgłoszenie problemu w odniesieniu do członków podróżujących za granicę, postanowiono zwrócić się do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, aby organy te podjęły odpowiednie środki. Ponadto MKZB wystosowała apel do ZG PTT o podjęcie starań w zakresie uzyskania od MSW precyzyjnej instrukcji dla starostw i policji, w odniesieniu do zatwierdzania wydawanych przez oddziały i ich koła legitymacji konwencyjnych. W zakresie postulatów Komisji znalazła się także prośba do ZG PTT, w której przedstawiono koncepcję wydawania deklaracji członkowskiej, z oświadczeniem personalnej odpowiedzialności za przestrzeganie warunków konwencji turystycznej²⁸².

Kolejnym z ważniejszych tematów obrad były stosunki pomiędzy PTT a Towarzystwem BV, które wystosowało pismo do Zarządu Głównego z zamiarem nawiązania rokowań. Komisja Międzyoddziałowa Zachodniobeskidzka zobowiązała się do rozpoczęcia pertraktacji, poprzez jednoczesne uwzględnienie wymagań, na które składały

i Beskidach oraz założyciel aż dwóch terenowych oddziałów PTT, które powstały w Bochni i Tarnowie. Zob. Z. Radwańska-Paryska, H. W. Paryski, op. cit., hasło: Gadowski Walenty, s. 120-121.

²⁸¹APKat BB, op. cit., *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa...*, k. 12-14, s. 11-13.

²⁸²S. Faecher (red.), „Przegląd Turystyczny”, 1928, nr 9-10, s. 12.

się m.in. wprowadzenie oznaczenia terenów działalności oddziałów PTT i BV oraz unifikację wyznaczania ścieżek turystycznych na obszarze prowadzonych działań. W trakcie omawiania kwestii rozbudowy infrastruktury turystycznej, wspomniano o obowiązku przestrzegania zasad uchwalonych na posiedzeniach MKZB²⁸³.

Dnia 25 marca 1928 r. w Rabce zwołane zostało posiedzenie MKZB, które odbyło się pod przewodnictwem prof. Sosnowskiego. Na wstępie stwierdzono, że program opracowany podczas zjazdu z 1926 r. w Nowym Sączu został w większości zrealizowany. Kolejną kwestią był zamysł wyznaczenia obszaru działalności dla nowopowstałego Oddziału w Rabce, który przedstawiał się następująco: w części zachodniej granica przebiegać miała linią kolejową od Chabówki do Przełęczy Sieniawskiej. Następnie kierowała się ona głównym pasmem Gorców – przez Obidową i Obidowiec w kierunku Turbacza. W dalszej kolejności rozciągała się przez szczyt Kudłonia do przełęczy Przysłop, skąd wyznaczał ją potok Mszanki – aż do miejscowości Mszana Dolna. Granica biegła dalej traktem kolejowym do Kasiny Wielkiej i odbijając w stronę północną przemierzała potokiem Stradomki – od jej ujścia biegiem Raby do Lubnia i następnie gościńcem przez wioskę Krzeczów do Chabówki²⁸⁴.

Następnie określone zostały granice działalności turystycznej Oddziału PTT w Bochni, które obejmowały tereny sąsiadujące ze strefami wpływu Oddziału PTT w Rabce. Wyznaczał je obszar biegnący od Bochni wzdłuż rzeki Raby, kierując się do potoku Stradomka, którym zmierzały w kierunku południowym. Stamtąd granice biegły przez roztokę górską, znajdującą się pomiędzy dwoma szczytami – Śnieżnicą i Lubogoszczą – do Kasiny Wielkiej. Kolejny jej odcinek rozciągał się połączeniem kolejowym do Mszany Dolnej oraz przez potok Mszanki, którym kierował się do przełęczy Przysłop. Następnym wyznacznikiem granicy był bieg potoku Rzeki, który prowadził do miejscowości Kamienica, z której zmierzała ona gościńcem na północ – przez Zalesie do Tymbarku. Końcowym etapem rozgraniczenia strefy działalności Oddziału PTT z Bochni był bieg Łososiny, którym granica kierowała się do Dunajca, a stamtąd gościńcem do Tymowej i do Brzeska.

W planie działalności Oddziału PTT w Rabce uwzględniono także zainteresowanie się schroniskiem Oddziału „Gorce” na Turbaczu poprzez udzielanie mu wsparcia finansowego. Ponadto wystosowany został wniosek o utworzenie Muzeum Beskidzkiego,

²⁸³ Turystyka, „Wierchy”, 1928, R. 6, s. 189.

²⁸⁴ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 153.

które posiadałoby charakter regionalny. Jako miejsce powołania wspomnianej instytucji wyznaczono stary kościół w Rabce. Prof. Sosnowski podkreślił, że zamiar ten byłby zgodny z opracowanym przez niego projektem ogólnego Muzeum Beskidzkiego, którego załączki powstały już w Krynicy. Inicjatywa ta mogłaby stać się kolejnym krokiem w realizacji tej koncepcji. Wśród rozważań Komisji Zachodniobeskidzkiej pojawiło się przekonanie, że Rabka ma potencjał jako ośrodek sportów zimowych; co należałoby zweryfikować poprzez zasięgnięcie opinii fachowej komisji sportowej. W przypadku uzyskania pozytywnych wyników, Komisja zaleciła przeprowadzenie stosownych działań popularyzatorskich, za pośrednictwem reklamy i propagandy²⁸⁵.

Jednym z ważniejszych zagadnień posiedzenia były postępy w pracy nad wyznaczeniem Głównego Szlaku Beskidzkiego (GSB). Sprawozdanie w tym zakresie złożyli dr Emil Carewicz i prof. Feliks Rapf²⁸⁶. Pierwszy z wymienionych przedstawił efekty działań na odcinku, który prowadził od Przełęczy Knurowskiej do Dzwonkówki. Z kolei prof. Rapf przybliżył charakter prac realizowanych w dalszym ciągu szlaku, który rozciągał się do Krynicy. Wskazane zostały problemy w zakresie wyznaczenia jego części,

²⁸⁵ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia Międzyoddziałowej Komisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T. odbytego dnia 25 marca 1928 w Rabce*.

²⁸⁶ Feliks Rapf (1891–1972) – pedagog, krajoznawca, działacz turystyczny i publicystyczny oraz uczestnik dwóch wojen światowych. Jego postać związana jest głównie z turystyką górską, którą zajmował się zarówno w zakresie organizacyjnym, jak i popularyzatorskim. W 1908 r. stał się jednym z członków Towarzystwa Tatrzańskiego, które zajęło istotne miejsce w jego życiorysie. Zimą 1922 r. przeprowadził się do Nowego Sącza, w którym działalność prowadził Oddział „Beskid” PTT. Dwa lata później prof. Rapf został jego prezesem i funkcję tę sprawował przez 24 lata. Jego zasługi w zakresie rozwoju turystyki górskiej miały swój przejaw w utworzeniu 3 kół oddziału, które powstały w takich miejscowościach, jak: Krynica, Grybów i Stary Sącz. Ponadto przyczynił się on do powstania schronisk: w Szczawnicy Niżnej na Piaskach i na Przehybie, które zostały kolejno uruchomione w 1926 i 1937 r. Jego działalność popularyzatorska przełożyła się na wydanie przewodnika „Park Narodowy w Pieninach”, który ukazał się w latach 30. XX w., a także mapy tego regionu. Istotną częścią jego pracy dydaktycznej była organizacja wycieczek młodzieżowych, podczas których wcielał się on w rolę przewodnika. Dokładał wszelkich starań, aby uczniowie brali udział w organizacji wydarzeń turystycznych, co miało na celu wykształcenie w nich świadomych wzorców podróżniczych. Jego zamiłowanie do fotografii przełożyło się na uwiecznianie wycieczek poprzez użycie przeźrocz. Relacjonował on również górskie wyprawy za pośrednictwem taśmy filmowej, co stało się praktyką profesora od lat 30-tych. Zgromadzone materiały były przez niego wykorzystane w trakcie prelekcji. Prof. Rapf zapisał się na kartach historii turystyki jako twórca nowatorskiej metody znakarskiej. W pierwszej połowie lat 20. XX w. stał się prekursorem tworzenia znaków z użyciem dwóch białych, zewnętrznych pasków; które dodawano do koloru bazowego. We współpracy z Witoldem Mileskim przygotował instrukcję zawierającą precyzyjny system procesu znakowania szlaków. Jego zamiłowanie do wyznaczania szlaków miało wyraz w liczbie ich kilometrów, w ilości 470. W 1935 r. Feliks Rapf został jednym z członków pierwszej Komisji Górskiej Odznaki Turystycznej. Zob. U. Wąsowicz, *Feliks Rapf (1891–1972)*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, T. 5, 1996, s. 285–290; M. Zaremba, *Nasz patron. Profesor Feliks Rapf (1891–1972)*, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Oddział „Beskid” w Nowym Sączu”.

którego dokonano w sposób nieprzemyślany i chaotyczny. Uzupełnieniem relacji z postępów znakarskich było zapewnienie ze strony prof. Sosnowskiego, że odcinek z Turbacza do Przełęczy Knurowskiej powstanie na wiosnę. W związku z wcześniejszymi uwagami Komisja zwróciła się z prośbą do prof. Feliksa Rapfa o dokonanie prac naprawczych i uzupełniających odcinka GSB, który był znakowany na terenie będącym w strefie działalności Oddziału PTT w Nowym Sączu. Z kolei dr Carewicz otrzymał wskazówki, aby poddać kontroli realizację budowy ścieżek turystycznych z obszaru działań Oddziału PTT w Tarnowie. W przypadku zaistnienia konieczności ich uzupełnienia miał w tym kierunku podjąć stosowne kroki. Wyznaczenia wschodniego odcinka GSB, prowadzącego od Rabki do Krynicy, zamierzano dokonać po skutecznieniu wcześniejszych prac nad szlakiem. Komisja przewidywała, że uda się tego dokonać z końcem 1928 r.²⁸⁷

Podczas zebrania Komisji Zachodniobeskidzkiej odniesiono się również do gospodarki turystycznej Pienin. W treści sprawozdania prof. Rapfa wymienione zostało schronisko, które wybudowano w Szczawnicy pod Pieninami. Wspomniana konstrukcja posiadała prymitywną infrastrukturę, co zaniżało frekwencję turystyczną. Uwaga prof. Rapfa stały się decydującym bodźcem, dla uczestników zjazdu, w zakresie postawienia sobie za punkt honoru wybudowanie w Pieninach schroniska o standardach europejskich. W tym celu PTT zmobilizowało Oddział Krakowski, pod którego przewodnictwem zarówno oddziały miejscowe, jak i pozostałe miały zaangażować się w realizację przedsięwzięcia. Komisja dokonała także wyboru miejsca pod budowę schroniska, na które wyznaczone zostały tzw. „Szopki” pod Trzema Koronami przy ścieżce na odcinku Krościenko – Sromowce Niżne. W zakresie „sprawy pienińskiej” pojawił się postulat o równoczesnym przeprowadzeniu budowy przystani łódzkiej w Sromowcach Niżnych. Realizację projektu skierowano do ZG PTT, który miał również uregulować zasady przewozu grup turystycznych Dunajcem²⁸⁸.

Tematyka schronisk została rozwinięta o nakreślenie dodatkowych wniosków w kwestii działalności niewielkiego schroniska „Zochna” na Jaworzynie, w którym zmonitorowano ruch turystyczny w okresie zimowym, o niewielkim nasileniu²⁸⁹. Ponadto

²⁸⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia Międzyoddziałowej Komisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T. odbytego dnia 25 marca 1928...*

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ Schronisko turystyczne na Jaworzynie Krynickiej zostało otwarte 21 czerwca 1925 r. przez Zarząd Krynickiego Koła PTT. Początkowo był to niewielki domek, ulokowany w odległości ok. 30 min od szczytu. Stanowił on własność Dyrekcji Lasów Państwowych, które następnie przekazały go krynickiemu kołu.

Komisja poruszyła sprawę konieczności budowy schroniska na Prehybie [Przechybie], mającego stanowić istotny krok w zakresie intensyfikacji turystyki beskidzkiej. Zasygnalizowano jednocześnie, że działalność Oddziału PTT w Nowym Sączu – jako wykonawcy przedsięwzięcia – powinna odznaczać się bardziej wyteżoną pracą. Proces realizacji projektu uzyskał wsparcie komitetu budowlanego, który został utworzony przez Komisję. Poza schroniskami ważnym elementem infrastruktury turystycznej była sieć szlaków i ścieżek, które powstawały jako efekt prac znakarskich danych oddziałów. W trakcie posiedzenia Komisji Zachodniobeskidzkiej rozpatrzono projekty nowych koncepcji dróg i ścieżek, które miały zostać wytyczone. Wśród najważniejszych prac znalazły się następujące:

- A. Oddział PTT w Rabce miał wytyczyć: 1. dwie ścieżki prowadzące na Luboń (dłuższą i krótszą), do których powstania należało wykorzystać barwę białoczerwoną, 2. drogę skautową prowadzącą z Dobczyc do Kasiny Wielkiej, poprzez użycie koloru białoczerwonego, 3. drogę na odcinku: Mszana Dolna – Niedźwiedź, którą można byłoby dotrzeć na Turbacz (z wykorzystaniem barwy białoniebieskiej), 4. drogę prowadzącą z Poręby Wielkiej na Turbacz, przy użyciu koloru białozielonego.
- B. Oddział PTT w Bochni miał wyznakować: 1. trzy ścieżki, które prowadziły z Dobrej na takie wzniesienia, jak: a) Mogielica, b) Śnieżnica, c) Ćwilin, d) Łopień (nie podano określonych barw), 2. szlak boczny na odcinku: Tymbark – Łopień – Mogielica (w tym przypadku analogiczna sytuacja w kwestii barw), 3. trasę przebiegającą przez: Jasień – Kudłoń na Turbacz (z użyciem koloru białozółtego)²⁹⁰.

Dyskusja poświęcona sprawom rozwoju Beskidów Zachodnich miała miejsce w trakcie kolejnego posiedzenia Zarządu Głównego PTT, które odbyło się w Krakowie, dnia 10 czerwca 1928 r. Jednym z zagadnień przywołanych podczas wydarzenia była kwestia opłacania czynszu Towarzystwu „Ruch”, które było odpowiedzialne za umieszczanie na stacjach kolejowych map dla turystów. Zgodnie z postulatem prof. Rapfa zadeklarowano wystosowanie prośby przez PTT do Ministerstwa Komunikacji

Obiekt nie posiadał odpowiedniego zagospodarowania turystycznego, a znajdująca się w nim izba mogła pomieścić 5 osób. Z okazji otwarcia schroniska zorganizowana została wycieczka dla 40 uczestników. W trakcie uroczystości uwzględniono, że pomimo skromnego charakteru, obiekt ten jest pierwszym schroniskiem w sądeckich górach. Zob.: *Schronisko turystyczne na Jaworzynie Krynickiej*, „Przegląd Turystyczny”, 1925, R. I, nr 2, s. 25.

²⁹⁰ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 154.

o uzyskanie zezwolenia na zamieszczanie materiałów w postaci map, bez konieczności ponoszenia wymaganej opłaty.

Następnie przytoczone zostały postulaty prof. Sosnowskiego, dotyczące gospodarki turystycznej Pienin. Wśród nich pojawiła się konieczność rozpoczęcia prac nad budową schroniska, do których zaangażowano 3 oddziały PTT: krakowski, tarnowski i szczawnicki. Zakres ich obowiązków objął także uregulowanie kwestii łódkarstwa w Pieninach. W tym przypadku uwzględniona została koncepcja ZG PTT, która związana była z udostępnieniem przełomu pienińskiego turystom pieszym i przemieszczającym się za pośrednictwem łódek do czego zmierzały KČST i PROP. Ostateczny głos w uchwaleniu 1 i 3 postulatu przyznano MKZB. Z kolei decyzją ZG PTT Wydział Wykonawczy został upoważniony do przydzielenia sprawy regulacji łódkarstwa Oddziałowi Krakowskiemu²⁹¹.

Ostatni w 1928 r. zjazd II MKZB odbył się 28 grudnia w Krynicy Zdroju²⁹². Jednym z głównych tematów posiedzenia było wybudowanie schroniska w paśmie szczytu, któremu na tę okoliczność nadano nazwę „Jaworzyna Krynicka”. Wcześniej istniał on pod nazwą Jaworzyny, co dla turystów udających się w góry mogło być problematyczne przez wzgląd na obecność innych wzniesień o tym samym nazewnictwie. Schronisko miało powstać z inicjatywy Koła Krynickiego Oddziału PTT „Beskid” w Nowym Sączu, a także jego Sekcji Narciarskiej. Przedsięwzięcie to zyskało dużą aprobatę ze względu na niewielką ilość schronisk wybudowanych w drugiej części odcinka GSB, prowadzącym od Rabki do Krynicy. Wówczas istniało jedynie schronisko na Turbaczu, a kolejne trzy obiekty noclegowe zamierzano wzniesić w Pieninach, na Przehybie i Jaworzynie Krynickiej. W związku z powyższymi założeniami przedstawione zostały wytyczne do budowy schroniska na Jaworzynie, z których najważniejsze z nich były następujące:

1. lokalizacja obiektu miała się znajdować na odcinku głównego szlaku lub w najbliższej jego okolicy,
2. najbardziej odpowiednim miejscem dla jego wybudowania będzie albo szczyt, albo kotlina na hali wzniesienia,
3. schronisko musi mieć dostęp do wydajnego źródła wody,
4. należy podjąć starania, aby obiekt

²⁹¹ APKat BB, PTT OB, sygn. 13/900/55, *Protokół posiedzenia Zarządu Głównego PTT odbytego w Krakowie 10.VI.1928*, s. 7-8, k. 7-8.

²⁹² Wcześniej odbyły się, co najmniej, cztery posiedzenia II Międzyoddziałowej Komisji Zachodniobeskidzkiej – pierwsze dnia 29 lipca w Szczawnicy Niżnej, drugie 5 sierpnia w pustelni Pienińskiej Komisji Międzyoddziałowej, trzecie 20 sierpnia na szczycie Przehyby nad Rytrem i ostatnie 28 października w Krakowie. Materiały archiwalne ze wspomnianych wydarzeń prawdopodobnie się nie zachowały. Ogólne informacje z przebiegu posiedzeń zostały zamieszczone na łamach siódmego rocznika „Wierchów” z 1929 r. Zob.: *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTT z działalności za czas od 1 marca 1928 do 28 lutego 1929. II Komisje Międzyoddziałowe*, „Wierchy”, 1929, R. 7, s. III.

znalazł się w punkcie zbiegu ścieżek turystycznych prowadzących z Muszyny i Żegiestowa, 5. z samej Krynicy prowadzić powinno do niego przynajmniej kilka ścieżek, 6. obiekt powinien się znaleźć w miejscu z malowniczą panoramą na Tatry i Beskidy, 7. należy zadbać o dostępność dogodnych terenów narciarskich w otoczeniu schroniska, 8. wyposażenie schroniska powinno być dostosowane do ruchu turystycznego i różnych form uprawiania turystyki, czyli: mieć dużą salę jadalną, werandę widokową, miejsce na pomieszczenie kilkudziesięciu łóżek, czynne toalety narciarskie, etc.²⁹³

W dalszej kolejności uwzględniono, że plan realizacji przedsięwzięcia będzie stopniowo rozbudowywany, a jego wersja przedłożona ZG PTT do akceptacji. Ponadto zamysłem Koła było postawienie schroniska na obszarze, który stanie się jego własnością. Przedstawione przez przewodniczącego zjazdu powyższe sugestie stały się bodźcem do podjęcia szerokiej dyskusji. Zwrócono uwagę, że zlewisko Czarne Potoku podlega kontroli sanitarnej, w związku z czym należało wybudować schronisko poniżej szczytu. Działalność obiektu nie posiadała wyraźnie określonego charakteru, czego wyrazem były dwie sprzeczne wizje profilu jego użytkowników. Z jednej strony schronisko postrzegano jako ważny punkt na mapie turystycznej dla kuracjuszy z Krynicy, Muszyny i Żegiestowa. Z drugiej przeznaczenie obiektu miało się ograniczać jedynie do narciarzy i przede wszystkim spełniać warunki schroniska narciarskiego.

Na posiedzeniu nie zabrakło również urzędnika państwowego, w osobie płk. Juliusza Ulrycha, który reprezentował Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFIPW). Zadeklarował on pełne poparcie działań w zakresie rozwoju ruchu turystycznego przez rząd, a w szczególności jego intensyfikacji wśród turystów zagranicznych. Ulrych podkreślił również konieczność podniesienia standardów ważnych punktów na mapie turystycznej Polski, wśród których znalazło się także przyszłe schronisko na Jaworzynie. Nie pominął sugestii, aby zaktywizować przedstawicieli samorządów lokalnych i społeczeństwo do udziału we wspomnianej inicjatywie. Z kolei ze strony PUWFIPW mógł udzielić finansowego wsparcia w następujących wysokościach: 20 000 zł na schronisko krynickie oraz łączną kwotę 5 000

²⁹³ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej II. PTT odbytego dnia 29 grudnia 1928 r. w Krynicy Zdroju*, s. 1-3.

zł na dwa pozostałe, czyli w Pieninach i na Przehybie. Jeżeli chodzi o te ostatnie, sytuacja mogła ulec zmianie w następnym roku poprzez uzyskanie dodatkowych subwencji²⁹⁴.

W związku z poruszeniem zagadnień prac nad powstaniem schronisk w Pieninach oraz na Przehybie, dalsza część obrad została im poświęcona. Zgodnie z sugestią prof. Sosnowskiego, oddziały: Bocheński, Tarnowski i Nowosądecki; zajmujące się budową tego ostatniego obiektu; powinny powołać komitet budowlany. Natomiast uzyskanie odpowiedniego materiału zostało powierzone ZG PTT, który miał w tej sprawie skierować prośbę do hr. Adama Stadnickiego, a także zachęcić Oddział Łódzki do pomocy w realizacji projektu. Ostatecznie ustalono, że powstaniem komitetu budowlanego zajmie się Oddział „Beskid” z Nowego Sącza; co wynikało z podjęcia prac na obszarze strefy jego wpływów. W kontekście wyznaczenia terenu pod budowę obiektu, zdecydowano o wystosowaniu pisma do gminy Szlachtowa o udzielenie zgody na wykupienie gruntów na Przehybie²⁹⁵.

Koncepcję budowy schroniska w Pieninach zamierzano włączyć w 10 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę. Problematicznym aspektem okazał się jednak brak wyznaczenia stosownego miejsca pod realizację wspomnianej inicjatywy. Przełęcz Szopki, staraniem rządu, została włączona w obszar przyszłego parku narodowego i nadleśnictwa; które miało dopiero powstać. W myśl sugestii prof. Goetla rozważano perspektywę utworzenia schroniska łącznie z nadleśnictwem. Kolejnym pomysłem było wybudowanie obiektu w miejscu, gdzie powstało schronisko Sienkiewicza. Alternatywnie odniesiono się do możliwości jego rozbudowy w celu zwiększenia rentowności. Koncepcja spotkała się ze sprzeciwem prof. Sosnowskiego, według którego udostępnienie turystom obszaru włączonego pod ochronę nie jest możliwe. Dodatkowo teren ten określił jako mało interesujący dla turystów.

Niebagatelnym problemem dla regionu pieniężskiego był także brak systemowych działań w zakresie koordynacji ruchu kołowego, samochodowego oraz łodzi motorowych. Zmierzano do jego zahamowania w środkowej części Pienin. W treści protokołu zamieszczono również uwagę dotyczącą braku organizacji wśród flisaków. Rozwiązanie problemów uznane zostało za trudne do realizacji ze względu na obecność zagranicznych czynników. Okoliczności te miały decydujący wpływ na przekazanie sprawy do Starostwa Nowotarskiego. Pojawiły się również głosy ze strony Oddziału Pienińskiego, aby zwrócić

²⁹⁴ *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTT z działalności za czas od 1 marca 1928 do 28 lutego 1929. II Komisje Międzyoddziałowe*, op. cit.

²⁹⁵ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej II. PTT odbytego dnia 29 grudnia 1928 r. w Krynicy Zdroju*, s. 6-7.

się o pomoc do Komisariatu Straży Celnej, który zajmował się wydawaniem pozwoleń na przemieszczanie się łódkami po terenie Pienin i nadzorował przestrzeganie przepisów²⁹⁶.

W lutym 1929 r. w Krakowie odbyło się kolejne posiedzenie I MKZB. Pierwszym problemem, do jakiego się odniesiono w trakcie posiedzenia były wcześniej przytoczone stosunki pomiędzy kołami: Bialskim i Bielskim. W tym kontekście zamiarem obradujących było ustalenie regulacji związanych z przyjmowaniem członków Towarzystwa przez wspomniane koła. Ostatecznie zatwierdzono, że Koło Bialskie będzie przyjmować osoby z terenów powiatu bialskiego i miasta Biała, a Koło Bielskie analogicznie z powiatu bielskiego i miasta Bielsko. Uznano, że rozporządzenie nie będzie miało zasadniczego wpływu na treść statutu, co wynikało z jego tymczasowego charakteru. Ponadto, aby zapobiec ponownemu zaangażowaniu organów zewnętrznych w konflikty między jednostkami PTT, które mogły zachwiać jednolity front Towarzystwa; zasygnalizowano konieczność informowania ZG PTT o wszelkiego rodzaju problemach – szczególnie tych związanych z konwencją turystyczną²⁹⁷.

Następna część posiedzenia dotyczyła projektów prac w górach, które zostały zatwierdzone przez Komisję Zachodniobeskidzką. Oddział w Katowicach miał podjąć działania w zakresie ustawienia tablic orientacyjnych w okolicach Ustronia i Szczyrku, w liczbie kilkunastu. Kolejną inicjatywą były prace znakarskie, które zamierzano przeprowadzić z Równicy przez Kamienny na Baranią Górę. Jako trzeci punkt wyszczególniona została instalacja wodociągów w dwóch schroniskach – na Baraniej Górze i Równicy. Pierwszy ze wspomnianych obiektów miał być dodatkowo rozbudowany w celu zwiększenia jego pojemności z 40 do 80 łóżek. Końcowym etapem prac Oddziału Górnośląskiego była organizacja uroczystego poświęcenia schroniska na Równicy, które zaplanowano na dzień 2 czerwca.

Oddział „Beskid Śląski” z Cieszyna ograniczył swoją działalność do trzech aktywności. Na samym początku znalazło się zaadaptowanie schroniska na Stożku na okres zimowy, a także doprowadzenie do niego oświetlenia elektrycznego. W ramach prac znakarskich przewidziano wyznakowanie szlaku na odcinku: Cieszyn – Czantoria – Stożek – Kubalonka i rozwój sieci ścieżek, które miały obejmować pasmo Czantorii. Ostatnim

²⁹⁶ Ibidem, s. 7-9.

²⁹⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej odbytej w dniu 16 lutego 1929 w Krakowie w lokalu Towarzystwa*, s. 1-3.

z punktów było rozpoczęcie prac przygotowawczych do budowy kolejnego schroniska – na Kamiennym²⁹⁸.

Zakres obowiązków Oddziału Babiogórskiego koncentrował się głównie na infrastrukturze turystycznej. W pierwszej kolejności miał się on zająć konserwacją dróg i ścieżek, a następnie finalizacją budowy schroniska pod Pilskiem oraz wyposażeniem jego wnętrza. Ponadto Oddział zobowiązał się do organizacji uroczystego poświęcenia obiektu. Wśród jego prac znalazła się również adaptacja stacji turystycznej, która powstała na górze Żar nad Porąbką²⁹⁹. W nawiązaniu do wspomnianego obiektu należy uwzględnić, że założono go dzięki porozumieniu zawartym pomiędzy Oddziałem Babiogórskim a – nie wymienioną z imienia – Pszczółkową. Na podstawie pisma adresowanego do Koła Oddziału Babiogórskiego PTT w Andrychowie, z dnia 4 czerwca 1932 r., można wywnioskować, że umowa została prawdopodobnie podpisana dnia 26 czerwca 1928 r. W treści przytoczonego dokumentu uwzględniona została m.in. kwestia zobowiązania Pszczółkowej z powyższą datą³⁰⁰.

Oficjalne przejęcie stacji turystycznej na Żarze przez Koło Oddziału Babiogórskiego PTT w Andrychowie miało miejsce dnia 12 czerwca 1932 r., o czym poinformowano w piśmie koła adresowanym do oddziału żywieckiego. Zwrócono w nim uwagę na zgodność inwentarza, a także nienaganną czystość pomieszczenia noclegowego. Ponadto koło odniosło się do ilości zużytych bloczków noclegowych w liczbie 87 sztuk – z 200 otrzymanych od gospodyni obiektu. Kwota należności za bloczki, którą Pszczółkowa zobowiązała się spłacać ratami, miała wynosić 84 zł. Z przypuszczeń członków koła wynikało, że jedynie części turystów nocujących w izbie stacji turystycznej otrzymywała kwity potwierdzające nocleg. Przekładać się to miało na niewielką ilość sprzedanych bloczków. Z uwagi na pojawiające się skargi dotyczące zbyt wysokiej ceny noclegów, doszło do jej zaniżenia z 2.00 zł na 1.50 zł dla zwykłych osób oraz z 1.50 zł na 1.00 zł dla członków³⁰¹.

Z początkiem sierpnia 1929 r. w Cieszynie zorganizowano kolejne posiedzenie I Komisji Zachodniobeskidzkiej. Wśród najważniejszych zagadnień, do których odniesiono się w trakcie obrad zaliczono następujące:

²⁹⁸ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 167.

²⁹⁹ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej odbytej w dniu 16 lutego 1929 w Krakowie*, s. 3-4.

³⁰⁰ APKat BB, PTT OB, sygn. 13/900/91, *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział w Żywcu. Stacja turystyczna na Żarze (1932)*, k. 2.

³⁰¹ Ibidem, k. 1.

- I. Technika znakowania ścieżek i umieszczanie tablic orientacyjnych.
- II. Kwestia szlaków dalekobieżnych.
- III. Ograniczenia nadmiaru urządzeń i podstawa ujednolicenia działalności oddziałów.
- IV. Sprawa „rezerwatu turystycznego”.
- V. Kwestie terytorialne.
- VI. Sprawy schroniskowe³⁰².

Pierwszy z uwzględnionych powyżej punktów dotyczył konieczności przestrzegania instrukcji, która została wydana przez ZG PTT. Prof. Sosnowski zaznaczył, że część oddziałów postępuje niezgodnie z przyjętymi wytycznymi i dokonuje prac znakarskich według własnego uznania. Przykładem takiego postępowania było wykorzystywanie koloru czerwonego z dwoma białymi paskami do wyznaczenia szlaków bocznych oraz zamieszczanie ich w sposób nieestetyczny na głazach, spróchniałych pniakach i miejscach podatnych na silne oddziaływanie słońca. Ponadto oddziały nie wykorzystywały jednolitego szablonu tablic orientacyjnych, które powstawały na nieoheblowanych deseczkach, a zamieszczana na nich treść była nieczytelna. W związku z tym zachęcono oddziały do zapoznania się z instrukcją prof. Rapfa, która została zamieszczona na łamach „Przeglądu Turystycznego”³⁰³.

Następną z kwestii, do której odniósł się prof. Sosnowski, były szlaki dalekobieżne oraz problem z brakiem logistyki w ich powstawaniu. W niektórych regionach górskich dostrzegalny był nadmiar wyznaczonych ścieżek, które przybrały formę tzw. kolorowych labiryntów. Jako przykłady wymieniono: pasma Stożka, Klimczoka i Magury oraz Pieniny. Przyczyna problemu wynikała z działalności różnych stowarzyszeń i organizacji na obszarze Beskidów Zachodnich (głównie kilku oddziałów PTT i Towarzystwa Beskidenverein) bez uzgodnienia planu realizacji opracowywanych przez nie projektów. W związku z tym podjęto decyzję o uzgadnianiu kwestii znakowania ścieżek z ZG PTT i Komisją Zachodniobeskidzką. Istotnym aspektem było także zapobiegnięcie wytyczaniu szlaków dalekobieżnych, które miałyby się kończyć na pierwszym szczycie. Wówczas pozbawiano je długodystansowego charakteru, który czasowo obejmować miał całodniową turę. Ponadto należało dokonać unifikacji kolorystyki ich znaków, gdzie jako przykład podano szlaki dalekobieżne prowadzące przez odcinki: Ustroń – Równica – Brenna –

³⁰² CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej odbytego w Cieszyńcu dnia 3 sierpnia 1929*, s. 1-2.

³⁰³ F. Rapf, *Wskazówki do znakowania szlaków turystycznych w górach*, „Przegląd Turystyczny”, 1928, R. IV, nr 9-10, s. 1-8.

Błatnia – Jaworze oraz Ustrón – Równica – Orłowo – Salmopol; posiadające zróżnicowane pod względem kolorów znaki³⁰⁴.

Intensyfikacja ruchu turystycznego w Beskidach Zachodnich przełożyła się również na rosnącą ilość urządzeń turystycznych. Skala tego zjawiska zaczęła przekraczać terytorialne możliwości niektórych grup górskich. W niewielkim obszarowo paśmie Stożka wybudowano wówczas trzy schroniska. Dodatkowym utrudnieniem były mnożące się znaki i tabliczki, które zawierały informacje w językach polskim, czeskim i niemieckim. Zdaniem przewodniczącego obrad dochodziło do powstania konkurencyjnego przemysłu schroniskowego, a także ewolucji kulturowej gór. Wyrazem tego zjawiska była rywalizacja właścicieli schronisk i dzierżawców, przejawiająca się w modernizacji obiektów turystycznych ukierunkowana coraz bardziej na komfort i rozrywkę. Pomimo założenia, że schronisko powinno być wyposażone w kulturalne wygody, tak daleko idące przeobrażenia bliższe były idei działalności luksusowego hotelu³⁰⁵.

Przeciwagą do postępującej rozbudowy infrastruktury turystycznej zachodniej części Beskidów miało zostać utworzenie rezerwatu turystycznego. Pomysłodawcą tego projektu był jeden z przedstawicieli Koła Bielskiego. Obszar przyszłego rezerwatu miał obejmować grupę Raczy w okolicach Zwardonia³⁰⁶. Poruszono również problem związany z działaniami Oddziału Babiogórskiego PTT na tym terenie, które przejawiały się w pracach znakarskich. Według podanych informacji było to sprzeczne z ustaleniami Komisji, która przekazała ten obszar do strefy wpływów Oddziału Górnośląskiego.

Profesor Sosnowski odparł postawione zarzuty twierdząc, że przytoczone zmiany nie zostały jeszcze formalnie zaakceptowane przez ZG PTT i Komisję. Ponadto zadeklarował, że podjął działania w zakresie powstrzymania prac znakarskich poprzez zawiadomienie Midowicza o planach utworzenia rezerwatu. Decydujący głos w tej sprawie został oddany Komisji, która miała wydać opinię dotyczącą uchwały. Pomysł inż. Górskiego spotkał się z polemicznymi uwagami, co wynikało z utrudnień w zakresie idei popularyzacji turystyki górskiej. Dodatkowo zarzucono mu niezgodność w przedstawieniu

³⁰⁴ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 169.

³⁰⁵ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej odbytego w Cieszynie...*, s. 5.

³⁰⁶ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1929 do 28 lutego 1930. II. Komisje Międzyoddziałowe*, „Wierchy”, 1930, R. 8, s. V.

stanowiska Oddziału Górnośląskiego, który zaakceptował przejęcie grupy Raczy przez Oddział Babiogórski³⁰⁷.

W wyniku nieporozumienia związanego ze strefami działalności oddziałów PTT, które według Sosnowskiego zostały już wcześniej uchwalone przez Komisję, a następnie zatwierdzone przez Zarząd Główny PTT, ponownie odniesiono się do tego zagadnienia. Przewodniczący obrad zwrócił uwagę na wciąż istniejący problem z wydzielaniem takich obszarów, jak m.in. wcześniej przytoczona grupa Raczy i Beskid Mały, gdzie swoje prace realizowały: Oddział Babiogórski oraz dwa koła: Wadowickie i Akademickie z Krakowa. W związku z tym uznano, że należy ponownie ustalić strefy działalności oddziałów. Przedstawiały się one następująco:

1. Oddział Babiogórski i jego koła otrzymały: pasma Jałowieckie i Babiogórskie, a także grupy Pilska i Wielkiej Raczy – aż do Zwardonia oraz Beskid Mały od strony prawego brzegu rzeki Soły.
2. Towarzystwu Beskidenverein przydzielono: część Beskidu Małego od lewego brzegu Soły, grupę Klimczoka z Magurą, Stołowem i Błatnią do przełęczy „Beskid” na odcinku Brenna – Szczyrk. Dodatkowo w strefie wpływów organizacji znalazły się ścieżki, które prowadziły z Jeleśni przez Przyborów i z Polhory do schroniska BV na Babiej Górze oraz ze Szczyrku przez Skrzyczne (gdzie zlokalizowane było schronisko narciarskie), a następnie doliną Żylicy po Przełęcz Salmopolską.
3. Oddział Górnośląski otrzymał: pasmo Wiślańskie, rozciągające się na odcinku: Przełęcz „Beskid” – Zwardoń i pasmo Równicy, wydzielone Brennicą i Wiselką.
4. Oddział „Beskid Śląski” w Cieszynie utrzymał wpływy w takich rejonach, jak: pasma Czantorii i Stożka rozciągające się do Przełęczy Kubalonki, a także drogi prowadzące z miejscowości Wisła do pasm Równicy i Koziańca oraz gór istebniańskich.

Obrady miały również na celu poruszenie spraw związanych z planami budowy schronisk i postęпами w realizacji wspomnianego przedsięwzięcia. Pierwszą z koncepcji była inicjatywa Oddziału Cieszyńskiego w zakresie wybudowania schroniska na Kamiennym. Sosnowski odniósł się do tego pomysłu z aprobatą, co wynikało z korzyści dla rozwoju lotniska w Wiśle, którego bywalcy mogli skorzystać z walorów turystycznych Beskidu Śląskiego. Nie pominięto także potrzeby utworzenia obiektu dla narciarzy,

³⁰⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidowej odbytego w Cieszynie*, s. 7-8.

przemieszczających się pomiędzy dwoma schroniskami – na Równicy i Baraniej. Następnie przywołane zostało schronisko na Kozubowej, które Oddział „Beskid Śląski” z Orłowej wybudował nakładem 500 tys. kč. Obiekt posiadał 13 pokoi i znajdował się w otoczeniu parku oraz terenów narciarskich. Uroczystość otwarcia schroniska wyznaczono na początek września 1929 r. Na końcu wspomniane zostało schronisko na Leskowcu, które planowano wybudować w postaci niezagospodarowanego oraz szkieletowego gmachu. Obiekt miał pomieścić w swoim wnętrzu 12 pokoi³⁰⁸.

Jednym z filarów interwencjonizmu w rozwój krajowej turystyki były organy państwowe, których udział w dyskusjach na temat wspomnianego zagadnienia umożliwiały tzw. ankiety poświęcone sprawom rozwoju gospodarczego danych regionów. Organizacja ankiet sięgała swą genezą 1912 r., kiedy odbyła się pierwsza z nich – poświęcona sprawom rozwoju Zakopanego i Podhala. Inicjatorami wydarzenia byli wówczas lokalni aktywiści, lekarze, osoby uprawiające turystykę, należący do kręgu Towarzystwa Tatrzańskiego. Drugą ankietę przeprowadzono już w niepodległej Polsce, w dniach 22–24 listopada 1919 r. z inicjatywy Ministerstwa Zdrowia Publicznego (Min. Zdr. Publ.) i Ministerstwa Robót Publicznych (Min. Rob. Publ.)³⁰⁹. Tak, jak poprzednio dotyczyła ona Zakopanego i Podtatrza. Przedsięwzięcie to miało na celu zapoznanie polskich organów rządowych z koncepcją działań ukierunkowanych zarówno na rozwój Zakopanego, jak i pozostałych krajowych letnisk z obszaru podtatrzańskiego. Oczekiwano, że państwo nie tylko udzieli swojego poparcia, ale również zaangażuje się w promocję akcji o charakterze administracyjnym, finansowym i ustawodawczym.

Trzecią – i zarazem ostatnią ankietę, która skupiała się na regionie Podhala i Zakopanem – przeprowadzono w dniach 8–10 marca 1929 r. Wśród postulatów dotyczących turystycznych możliwości tych ośrodków pojawiła się także kwestia Beskidów Zachodnich. Prezes Związku Polskich Towarzystw Turystycznych (PZTT), w osobie Stanisława Osieckiego, zwrócił uwagę na konieczność rozbudowy infrastruktury turystycznej, jako głównego narzędzia udostępniania turystom gór. Postulatem w tym

³⁰⁸ Ibidem, s. 9-10.

³⁰⁹ Przebieg ankiety został opracowany i wydany drukiem przez Mieczysława Orłowicza, który sprawował funkcję kierownika Referatu Turystyki. W 1920 r., nakładem Ministerstwa Robót Publicznych, ukazał się protokół noszący tytuł: „Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzańskich”. W rozdziale VII wspomnianej pracy rozwinięte zostały zagadnienia ochrony Tatr, a także sprawy związane z turystyką i sportami zimowymi. W treści brakuje jednak informacji poświęconych koncepcjom zagospodarowania turystycznego regionu Podhala. Temat ten został szerzej omówiony w przypadku łańcucha tatrzańskiego i Zakopanego. Zob.: M. Orłowicz, *Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzańskich*, Warszawa 1920, s. 81-98.

zakresie było zwiększenie liczby schronisk, hoteli oraz domów turystycznych na terenach miejscowości podgórskich, które stanowiły punkty wyjściowe w góry³¹⁰.

Kluczowym elementem ankiety były wnioski, w których odniesiono się do działań na rzecz ochrony przyrody i krajobrazu w Tatrach i Pieninach. Miało to szczególne uzasadnienie z uwagi na zamiar utworzenia parków narodowych w tych grupach górskich. Zgodnie z twierdzeniem Walerego Goetela przedsięwzięcie to mogło przyczynić się do ochrony i zachowania charakteru ich osobliwości turystycznych. W odniesieniu do Pienin, przewidywana była realizacja prac w zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej. Jako jeden z jej elementów wymienione zostało schronisko górskie i dom noclegowy dla młodzieży szkolnej, wzniesiony staraniem Śląskiej Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w Sromowcach Niżnych. Na wniosek PROP-u podjęto decyzję o przeciwstawieniu się koncepcji wprowadzenia ruchu łodziami motorowymi po Dunajcu. W zakresie infrastruktury noclegowej planowano także przeniesienie schroniska z Markowych Szczawin bliżej szczytu Babiej Góry i rozbudowę schroniska na Turbaczu dla większej liczby turystów oraz narciarzy³¹¹.

Posiedzenia Międzyoddziałowych Komisji Zachodniobeskidzkich odbywały się również cyklicznie w latach 30. XX w. Dnia 6 kwietnia 1930 r. w Tarnowie miało miejsce kolejne takie wydarzenie. Jednym z ważniejszych tematów obrad były kwestie ochrony przyrody, do których nawiązano ze względu na postępującą rozbudowę infrastruktury turystycznej. Prof. Sosnowski wspominał o dwóch projektach parków narodowych, które miały powstać w Tatrach i Pieninach oraz rezerwach utworzonych w Baranowcu i pod Turbaczem; obejmujących kolejno dobra hr. Adama Stadnickiego i hr. Aleksandra Wodzickiego. Zakres powstających rezerwatów był stopniowo poszerzany, gdyż zamiarem Komisji było utworzenie obszarów chronionych w pasmach Baraniej Góry oraz Babiej Góry. Ponadto prof. Sosnowski przywołał koncepcję rezerwatów turystycznych, które miały być zakładane w celu wyznaczenia grup górskich pozbawionych urządzeń turystycznych. Pomimo, że utworzenie rezerwatu w grupie Wielkiej Raczy zakończyło się

³¹⁰ S. Lenartowicz, M. Orłowicz (oprac.), *Sprawy Tatr; rozwój Podhala i Zakopanego (ochrona przyrody i turystyka, sprawy komunikacyjne, szkolne, postulaty kulturalne, plan rozwoju Zakopanego i innych letnisk i uzdrowisk w powiecie nowotarskim). Protokół ankiety odbytej w Zakopanem z inicjatywy Ministerstwa Robót Publicznych w dniach 8, 9, 10 marca 1929 roku*, Warszawa 1930, s. 42-43.

³¹¹ Ibidem, s. 46-48.

niepowodzeniem, wytypowany został inny obszar, który należało objąć ochroną – czyli pasmo Jaworzyny z dóbr hr. Stadnickiego³¹².

Jednym z uczestników posiedzenia był wcześniej przywołany hr. Stadnicki, który również zabrał głos w dyskusji na temat rezerwatów. Podkreślił on swoje poparcie dla idei powstawania obszarów chronionych, dzięki którym zwiększano szansę na zachowanie charakteru przyrody w jej pierwotnym stanie. Zwrócono także uwagę na szkodliwy wpływ turystyki na środowisko naturalne, które było przedmiotem dewastacji jakiej dopuszczały się grupy wycieczkowiczów. Przejawem negatywnych zachowań było m.in.: wycinanie napisów na drzewach, zostawianie śmieci, rozpalanie ognisk i hałasowanie. Ponadto znakowanie ścieżek turystycznych odbywało się bez wcześniejszych konsultacji z właścicielami dóbr. Hr. Stadnicki wymienił rezerваты utworzone w jego dobrach, które przedstawiały się następująco:

1. Rezerwat na Baranowcu – na obszarze którego występowała interesująca grupa skalna, stare świerki i nietypowe gatunki roślin.
2. Rezerwat pod Łabowską Halą – pół rezerwat z gospodarką przerębową, obejmujący ok. 36 ha.
3. Rezerwat w paśmie Radziejowej – utworzony na wniosek prof. Władysława Szafera obszar chroniony, który wyznaczony został na północnych zboczach Hali Roztockiej. Na terenie rezerwatu znajdowały się limby i widlicz alpejski.

Dodatkowym postulatem ze strony hr. Stadnickiego było wydzielenie ok. 10-20 ha obszarów leśnych na tzw. Hucie, w okolicach szosy na odcinku: Tylicz–Krynica, jako terenu przyszłego rezerwatu³¹³.

W odpowiedzi na powyższe uwagi Sosnowski wyraził uznanie dla pomysłu realizacji inicjatywy utworzenia rezerwatów. Następnie skierował prośbę do hr. Stadnickiego o większą wyrozumiałość dla rozwijającego się ruchu turystycznego, którego nie dało się już zahamować. Jednak, przy opracowaniu skutecznej strategii działania, można by go było pogodzić z ochroną przyrody. Ważnym punktem strategicznym na mapie turystycznej Beskidów Zachodnich była Przehyba. Prowadził przez nią główny szlak w Pieniny, przez który przemieszczały się zarówno wycieczki, jak i narciarze. W związku z tym przewodniczący poprosił o rozważenie możliwości wybudowania schroniska

³¹² CATG PTTK, op. cit., *Protokół Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej I odbytej dnia 6 kwietnia 1930 w sali Rady Powiatowej w Tarnowie*, s. 3, k. 139.

³¹³ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931. II. Komisje Międzyoddziałowe*, „Wierchy”, 1931, R. 9, s. VI-VII.

w okolicach wspomnianego szczytu³¹⁴. Ponadto jako dogodne miejsca na utworzenie rezerwatów wymienił: północne stoki Jaworzyny rozciągające się w kierunku Nawojowej i Łabowej. Wspomniane obszary posiadałyby charakter rezerwatów turystycznych, pozbawionych urządzeń dla turystów.

W nawiązaniu do kwestii zaniechania konsultacji przez oddziały PTT z właścicielami dóbr, głos w dyskusji zabrał prof. Rapf. Przyznał się on do niewłaściwego postępowania w trakcie realizacji prac znakarskich w okolicach Radziejowej i Magorzycy. Działania te objęły tereny rezerwatu, o czym wykonawcy nie mieli pojęcia. Zwrócili oni jedynie uwagę na zaniedbania pod względem braku odpowiedniej infrastruktury turystycznej. Dodatkowo prof. Rapf odniósł się do koncepcji wybudowania schroniska na Obidzy przez Oddział Nowosądecki. Miało ono powstać od strony Wielkiego Rogacza, zaś sama inicjatywa zyskała poparcie ze strony gminy miasta Piwniczna. Argumentami umacniającymi w konieczności powstania tego obiektu były atrakcyjne tereny narciarskie i punkt widokowy na Eljaszówkę.

Przeciwnikiem wybudowania schroniska na Obidzy był prof. Sosnowski, którego zdaniem bardziej dogodną lokalizację stanowiła Przehyba. Jako towarzystwo kierujące się ideą rozwoju turystyki, PTT nie powinno mieć na uwadze względów materialnych i rentowności schroniska. Zdaniem Sosnowskiego należało odejść od koncepcji tworzenia obiektów upodobnionych do karczm przyciągających osoby, które z turystyką mają niewiele wspólnego. Ponadto, mając na uwadze wcześniejsze zastrzeżenia hr. Stadnickiego na temat płoszenia zwierząt w okolicach Radziejowej, Sosnowski odniósł się do kwestii lokalizacyjnych. Schronisko, które Oddział Nowosądecki zamierzał wybudować na Obidzie, znajdowałoby się w bliższej odległości od lasów Radziejowskich. Z kolei Przehyba usytuowana była dalej od wspomnianego obszaru występowania rzadkich gatunków zwierząt. Przewodniczący poparł sugestię hr. Stadnickiego odnośnie do wybudowania obiektu na Szczawnickiej Hali. Na koniec dyskusji podjęto decyzję, że budowa schroniska w okolicach Przehyby będzie stanowić wewnętrzną sprawę Oddziału PTT „Beskid” z Nowego Sącza³¹⁵.

Ważniejszym aspektem poruszonym w trakcie obrad były projekty turystycznych szlaków dalekobieżnych oraz harcerskich. Ich główną funkcją była unifikacja bardziej

³¹⁴ CATG PTTK, op. cit., Protokół Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej I odbytej dnia 6 kwietnia 1930..., s. 4, k. 140.

³¹⁵ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931. II. Komisje Międzyoddziałowe*, op. cit., s. VI.

rozpoznawalnych ośrodków turystycznych, za pośrednictwem wyznakowania szlaków jednolitą barwą. Miały one prowadzić przez szczyty oraz omijać bitą nawierzchnię dróg. Wśród przykładów wymienione zostały dwa szlaki: 1. Na trasie: Myślenice – Łysina – Mszana Dolna – Lubogoszcz, a także 2. Bocheński szlak harcerski: Bochnia – Tymbark³¹⁶. Projekt został zaakceptowany przez Komisję jako punkt odniesienia do wdrożenia idei szlaków dalekobieżnych. Podjęto również działania w zakresie rozesłania odbitek przygotowanych na kalce oddziałom PTT do wyrażenia opinii.

Drugie posiedzenie Komisji Zachodniobeskidzkiej odbyło się 21 grudnia 1930 r. w lokalu PTT w Krakowie, pod przewodnictwem prof. Walerego Goetla. Jako kluczowe zagadnienia, do których nawiązano w trakcie obrad, wskazane zostały dwie kwestie: ostateczna wersja projektu regulaminu MKZB i nowa instrukcja znakowania szlaków turystycznych³¹⁷. W przypadku pierwszego z wymienionych dokumentów odniesiono się do obowiązującego podziału Komisji na dwie grupy – pierwszą z następującymi oddziałami: Żywieckim, Katowickim, Cieszyńskim, Bielskim oraz Akademickim z Krakowa, a także drugą: Nowosądeckim, Tarnowskim, Bocheńskim, Rabczańskim, Krynickim, Szczawnickim, Sanockim, Nowotarskim i Krakowskim. Następnie dyskusja skierowana została na instrukcję znakowania szlaków turystycznych, w której treści główne postanowienia przedstawiały się następująco:

- A. Do końca 1932 r. należało dokonać uzgodnienia i ujednolicenia metody wyznaczania szlaków w Beskidach Zachodnich z tekstem instrukcji.
- B. Kolor czerwony mógł być wykorzystywany w znakowaniu szlaków pobocznych, które nie łączyły się ze szlakiem głównym.
- C. Należało unikać wyznaczania dwóch równoległych szlaków. W przypadku zaistnienia konieczności poprowadzenia takich ścieżek, ich długość nie mogła przekraczać 3 km.
- D. Prace znakarskie danego oddziału mogły być realizowane po wcześniejszej konsultacji z sąsiednimi oddziałami i ZG PTT. Wówczas należało uwzględnić: projekt znakowania, kolor oznaczenia trasy, długość oraz koszt realizacji wraz z orientacyjną mapą. Ponadto Komisja wystosowała prośbę do wszystkich

³¹⁶ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 181.

³¹⁷ Treść wspomnianych dokumentów zamieszczono m.in. w dziewiątym roczniku „Wierchów”, do którego autorka pracy odsyła zainteresowanych. Zob.: *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931. II. Komisje Międzyoddziałowe*, „Wierchy”, 1931, R. 9, s. VI-IX.

oddziałów zachodniobeskidzkich, żeby do dnia 5 maja 1931 r. przesłały mapy pogładowe z projektami nowych prac znakarskich.

- E. Podjęto się inicjatywy wytyczenia tras narciarskich. Prace w tym zakresie miały zostać zrealizowane po wcześniejszym zasięgnięciu opinii Sekcji Narciarskiej PTT.
- F. Zamierzano uzupełnić przerwę w szlaku głównym poprzez wytyczenie go przez pasmo Podhalańskie. Koncepcja ta miała stanowić szlak poboczny, a jako szlak główny został wyznaczony odcinek: Rabka–Jordanów³¹⁸.

Wśród pozostałych zagadnień pojawiła się m.in. kwestia powołania sekcji narciarskich przy oddziałach zachodniobeskidzkich. Przedsięwzięcie to miało wpłynąć na uzyskanie specjalnych uprawnień przez szerokie grono narciarzy, a także ułatwić im rozwijanie swoich zainteresowań. Zgodnie z postanowieniami Komisji byłiby oni postrzegani jako odrębna kategoria członków PTT. Następnie odniesiono się do zamysłu rozszerzenia zniżek kolejowych na większą ilość miejscowości. W tym kontekście Komisja miała zwrócić się z prośbą poparcia inicjatywy przez Stanisława Osieckiego. Jednym z projektów było wprowadzenie obowiązku posiadania bloczków z biletami na przepłynięcie Dunajca przez przewoźników pienińskich, co można uznać za próbę monitorowania ruchu turystycznego w tym rejonie.

Ponadto omówiona została kwestia budowy schronisk, z których ważniejszym problemem było powstanie obiektu w Szczawnicy Niżnej. Trudności finansowe Oddziału Pienińskiego PTT przełożyły się na konieczność wystosowania prośby do ZG PTT o udzielenie pożyczki na realizację prac w zakresie zagospodarowania dzierżawionego schroniska. Warunkiem poparcia oddziału i uzyskania przez niego subwencji było zawarcie umowy z właścicielem schroniska w przeciągu kilku najbliższych tygodni. W przeciwnym razie pożyczka miała zostać udzielona Oddziałowi „Beskid” w Nowym Sączu, albo Oddziałowi Tarnowskiego. Wsparcia finansowego potrzebowały również inne oddziały, takie jak m.in. Oddział „Beskid Śląski” z Cieszyna, który prowadził prace wykończeniowe w schronisku na Stożku i budował schronisko na Kamiennej, czy Oddział Babiogórski PTT z Żywca zmierzający do realizacji dwóch projektów – schroniska na Babiej Górze i zimowego schroniska na Leskowcu, którego budowa miała zostać zrealizowana we współpracy z Krakowskim Oddziałem Akademickim. Głos w sprawie potrzeby uzyskania

³¹⁸ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Zachodnio-Beskidowej odbytego w dniu 21 XII 1930, w lokalu Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie przy ul. A. Potockiego 4*, s. 1-2.

subwencji zabrał także Oddział PTT w Rabce, który ubiegał się o udzielenie 5 000 zł na wykończenie schroniska na Luboniu Wielkim³¹⁹.

Tego samego dnia miało miejsce posiedzenie I Podkomisji Zachodniobeskidzkiej, podczas którego omówiony został postulat nowopowstałego Oddziału Bielskiego dotyczący przyznania terenów stanowiących strefę jego działań. Szczególnie interesującymi obszarami były: grupa Raczy, Skrzycznego i Malinowskie Skały. Konieczność wybudowania schroniska, które miało zostać usytuowane na Skrzycznym, przełożyła się na sugestię przydzielenia tego obszaru jako terenu gospodarowania Oddziału Bielskiego. Przewidywano wówczas, że przedsięwzięcie to będzie mieć wpływ się na intensyfikację rozwoju uzdrowiska w Szczyrku³²⁰. Pomimo sprzeciwu delegata Oddziału Żywieckiego, Komisja uchwaliła przydzielenie oddziałowi z Bielska terenu na odcinku: Przełęcz Koniakowska – Rycerzowa, który miał zostać wyznakowany. Negatywna opinia reprezentanta Oddziału Babiogórskiego wynikała z chęci wybudowania przez Oddział Żywiecki domu turystycznego w Zwardoniu. Z kolei obszar rozciągający się od Ujsolów przez Mładą Horę, Rycerzową oraz w części wschodniej aż do przełęczy Ujsolskiej został wydzielony na rezerwat turystyczny. Prace w tym zakresie zostały powierzone oddziałowi z Żywca.

Następnym z obszarów, który wymagał aktualizacji w zakresie wydzielenia strefy działań gospodarczych, był Beskid Mały. Jego wschodnia część została przekazana Krakowskiemu Oddziałowi Akademickiemu i Kołu PTT w Wadowicach. Z kolei Koło w Białej otrzymało część zachodnią – z wyjątkiem południowo-zachodniego fragmentu, którym gospodarował BV³²¹.

W 1931 r. odbyły się dwa posiedzenia MKZB oraz plenum Komisji. Pierwsze obrady miały miejsce dnia 9 maja 1931 r. w Bielsku, w gmachu Państwowej Szkoły Przemysłowej. Komisja uchwaliła wówczas postulat Oddziału Bielskiego dotyczący wybudowania przez niego schroniska na Skrzycznym. Prace w tym zakresie miały być realizowane w dwóch etapach, co wynikało z braku środków finansowych; w następstwie trwającego kryzysu gospodarczego. W związku z istniejącym problemem wydzielenia terenów dla Oddziału Bielskiego, który budził najwięcej kontrowersji w ocenie oddziału

³¹⁹ Ibidem, s. 3.

³²⁰ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931. II. Komisje Międzyoddziałowe*, op. cit., s. IX-X.

³²¹ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia I Podkomisji Zachodnio-Beskidowej odbytego w dniu 21/XII 1930...*, s.1-2.

żywieckiego, zdecydowano o wyznaczeniu ostatecznych granic jego działalności. Przedstawiały się one następująco: Rajcza – Rycerka Górna – Kikula – Wielka Racza – Przegibek – potok do Rycerki Dolnej – Rajcza³²².

Kolejnym z ważniejszych tematów obrad była prośba Koła w Skoczowie o przydzielenie obszaru w okolicach Brennej. Wynikała ona z dużej liczebności jego członków, która wynosiła 300 osób. Granice terenu gospodarki Koła PTT w Skoczowie zostały wyznaczone po dyskusji, w której uczestniczyli delegaci oddziałów: cieszyńskiego, bielskiego i katowickiego. Zasięg terytorialny obejmował następujące obszary: w części zachodniej i południowej był to grzbiet Równicy, Orłowej i Przełęczy Salmopolskiej. Z kolei wschodnia granica miała zostać ustalona w ramach pertraktacji z Towarzystwem Beskidenverein. Następnie podjęto uchwałę, aby Koło w Skoczowie wyznaczyło nowe szlaki turystyczne na takich odcinkach, jak: 1. Brenna – Stary Groń – Salmopol, 2. Brenna – Orłowa, 3. Brenna – Beskidek – Szczyrk oraz nową trasę szlaku prowadzącego z Równicy przez Szlapówkę do Brennej³²³. Zamiarem Koła była również budowa niewielkiego schroniska, w związku z czym polecono mu wyznaczenie odpowiedniego miejsca w okolicach Starego Gronia.

Jako kolejne z bardziej istotnych zagadnień uwzględniono kwestię wydzielenia granic między Oddziałem Babiogórskim a Oddziałem Zakopiańskim. Kształt rozgraniczenia obszaru ich działań przedstawiał się w następujący sposób: granica biegła połączeniem kolejowym na linii: Sucha Góra – Nowy Targ – Sieniawa. Następnie uwzględniono szlak łącznikowy z Babiej Góry w kierunku Tatr, który na odcinku: Babia Góra – Podczerwone miał być wyznakowany przez Oddział Żywiecki. Z kolei zadaniem oddziału zakopiańskiego było przeprowadzenie prac znakarskich odcinka: Podczerwone – Chochołów – pasmo Gubałowskie – Zakopane. Ponadto Komisja odniosła się przychylnie do koncepcji podjęcia prac znakarskich szlaku na odcinku: Krowiarki – Zubrzyca Górna – przełęcz Beskid – Łysa Góra – Żeleźnica – Przełęcz Sieniawska. Realizacja inicjatywy została przewidziana na sezon letni 1931 r.³²⁴

Dnia 30 czerwca 1931 r. w Suchoj Beskidzkiej odbyły się kolejne obrady Komisji. Wśród najważniejszych uchwał posiedzenia znalazła się konieczność powstania stacji

³²² *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 kwietnia 1931 do 31 marca 1932. II. Komisje Międzyoddziałowe*, „Wierchy”, 1932, R. 10, s. VII.

³²³ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 222.

³²⁴ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia I Podkomisji Zach. Beskidowej odbytej w dniu 9/V 1931 w Bielsku*, w *Państwowej Szkole Przemysłowej*, s. 1-4.

turystycznej na Przełęczy Kocierskiej, w Beskidzkie Małym. Uznano, że będzie ona stanowić punkt oparcia dla turystów i narciarzy przemierzających się po wspomnianym obszarze. Wyznaczone zostały również granice działalności Oddziału Górnośląskiego i Oddziału „Beskid Śląski” z Cieszyna. Przebiegać one miały przez: potok Kopydło do Kubalonki, a następnie ciągnęła się przez gminę Wisła w kierunku Baraniej Góry. Z kolei Oddział Babiogórski PTT zasygnalizował możliwość wykupienia Hali Miziowej za dogodną cenę, wynoszącą ok. 230 zł za jeden morg. Z uwagi na brak dysponowania odpowiednimi środkami przez Oddział Żywiecki, Komisja wystosowała prośbę do ZG PTT o podjęcie działań w tym zakresie. Obszar, na jakim rozciągała się Hala Miziowa, obejmował ponad 100 morgów³²⁵.

Jako ostatni z punktów obrad I Podkomisji przywołana została budowa domu turystycznego na Zwardoniu, do którego miały przystąpić oddziały Bielski i Żywiecki. Komisja poleciła, aby jak najszybciej powołano komitet budowlany i rozpoczęto prace jeszcze w 1931 r. W przypadku trudności z realizacją wspomnianej inicjatywy, nakazano Oddziałowi Bielskiemu rozpatrzenie możliwości przystąpienia do budowy schroniska w paśmie Jaworzyny Krynickiej.

Druga część posiedzenia została poświęcona sprawom II Podkomisji, którą reprezentowali przedstawiciele oddziałów: Rabczańskiego, Tarnowskiego, Bocheńskiego i Pienińskiego. Jako pierwszy z tematów obrad poruszona została kwestia przynależności schroniska na Turbaczu³²⁶, które kosztem Oddziału PTT w Rabce zostało przyznane Oddziałowi „Gorce” z Nowego Targu. Następnie Komisja postawiła wniosek o wprowadzenie do regulaminu schroniskowego nowych zasad udzielania noclegu turystom. Według nich obiekty powinny założyć książki ewidencyjne z numerami łóżek dla członków, którzy wyrazili chęć skorzystania z noclegu. Przedsięwzięcie to miało

³²⁵ CATG PTTK, op. cit., *Odpis protokołu z posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej odbytego dnia 30 czerwca 1931 w restauracji p. H. Bullmana w Suchej*, s. 1-2.

³²⁶ Chodziło o pierwsze schronisko, które zostało wzniesione przez Oddział Nowotarski na Polanie Wisielakówka w 1925 r. Był to drewniany obiekt wyposażony w niewielką werandę i pokoje, które znajdowały się na poddaszu. W listopadzie 1933 r. schronisko uległo podpaleniu, w wyniku którego konstrukcja w całości spłonęła. Budowę drugiego obiektu rozpoczęto w następnym roku, a jako nową lokalizację wyznaczona została Polana Wolnica pod wzniesieniem Turbacza. Pomimo trwającej budowy, w 1935 r. obiekt był dostępny jako miejsce noclegowe dla turystów. Wybuch II wojny światowej przerwał prace wykończeniowe obiektu, jednak nie wpłynęło to na odejście z jego użytkowania. Zanim schronisko zostało ponownie spalone, zapisało się na kartach wojennej historii jako punkt kontaktowy na szlaku kurierów należących do polskiego ruchu oporu oraz baza informacyjna partyzantów; działających na obszarze Górców. Zob. E. Moskała, *Schroniska górskie PTTK w województwie nowosądeckim. Rejon Babiej Góry – Beskid Wyspowy – Gorce – Tatry – Pieniny – Beskid Sądecki – Beskid Niski*, Warszawa – Kraków, 1987, s. 52-53.

ułatwić identyfikację tożsamości turystów. Ponadto należało odbierać od nocujących legitymacje (w przypadku członków PTT) lub dokumenty osobiste (od zwykłych turystów) przed udzieleniem noclegu. W trakcie opuszczania schroniska dokumenty miały być zwracane właścicielom. Nieodpowiednie zachowanie osób przebywających na terenie obiektu niosło za sobą konsekwencje, w postaci zakazu udzielania im noclegu w schroniskach PTT.

Poruszono także kwestie związane z regulacją zasad „łódkarstwa” na rzece Dunajec i działań w zakresie utrzymania pienińskich szlaków turystycznych. Zgodnie z postanowieniami Komisji należało wdrożyć zasady upodobnione do przepisów drożkarskich, które mogłyby uregulować organizację flisaków. Ponadto zwrócono się z prośbą do pięciu oddziałów: Szczawnickiego, Nowotarskiego, Zakopiańskiego, Nowosądeckiego i Krynickiego o zapoczątkowanie organizacji wycieczek autobusowych na obszarze Pienin. W kontekście spraw poświęconych renowacji ścieżek w Pieninach odniesiono się do konieczności naprawy bariery na Trzech Koronach oraz przeprowadzenia prac naprawczych ścieżki na Sokolicę. Dodatkowo remontu wymagała trasa na odcinku: Sokolica – Czertezik. Zmysłem Oddziału Pienińskiego było także uporządkowanie ścieżki prowadzącej z Pienińskiego Potoku do Pustelni pienińskiej i podjęcie starań w zakresie utrzymania odcinka trasy wzdłuż brzegu Dunajca – od Przechodków Wielkich do Pienińskiego Potoku. Końcowym elementem prac renowacyjnych miała być ścieżka z Sokolicy do gospody pienińskiej (dawnego schroniska Sienkiewicza)³²⁷.

Ostatnie z posiedzeń odbyło się dnia 28 listopada 1931 r. w Katowicach. W trakcie obrad wniesiono podanie o podjęcie kontroli nad, przydzielonymi Beskidenverein przez PTT, strefami działań gospodarczych. Rewizji należało także poddać dotychczasowy stosunek Towarzystwa do BV. Ponadto skierowano prośbę do ZG PTT i PROP-u o wstawiennictwo u administracji krajowej w sprawie zakazu wydawania konsensusów na budowę schronisk w granicach Karpat Polskich, bez wcześniejszych konsultacji z PTT. Następnie Koło PTT w Wadowicach uzyskało zgodę na budowę zimowego schroniska na Leskowcu³²⁸. Jako czwarty postulat uwzględniona została prośba do Oddziału Górnoląskiego o rozważenie możliwości wybudowania obiektu schroniskowego na Przełęczy Kocierz.

³²⁷ CATG PTTK, op. cit., *Odpis protokołu z posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-Beskidzkiej odbytego dnia 30 czerwca 1931*, s. 3-4.

³²⁸ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 kwietnia 1931 do 31 marca 1932. II. Komisje Międzyoddziałowe*, op. cit.

Z uwagi na brak odnalezienia materiałów źródłowych, w postaci protokołów z posiedzeń Komisji Zachodniobeskidzkiej za 1932 r.³²⁹, wykorzystano informacje zamieszczona na łamach „Przeglądu Turystycznego”. W dziale „Kronika” można odnaleźć wzmianki dotyczące działań w zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej. Pierwszą z nich jest stan zagospodarowania schroniska na Babiej Górze, w którym zamontowano piece dla turystów zimowych. Następnie poinformowano o finalizacji budowy schroniska PTT na Leskowcu, o której napisano w sposób następujący:

„Schronisko P.T.T. na Leskowcu zostało ostatnio wykonane przez Koło Wadowickie Oddz. Babiegórskiego. Znajduje się ono na wys. 800 m n.p.m. na hali pod szczytem Leskowca w Beskidach Małych, obok przysiółka *Targoszów* (gmina Krzeszów). Schronisko położone jest o 10 minut drogi od szczytu Leskowiec, na którym spotykają się znane szlaki turystyczne i narciarskie: *Wadowice – Leskowiec – Babia Góra* (niebieski), *Skawice – Leskowiec* (czerwony) i *Lachowice – Leskowiec* (żółty). Schronisko będzie otwarte dla ruchu turystycznego dn. 1.XII. b.r. (...)”³³⁰.

Drugim z komunikatów była informacja o zakończeniu prac nad powstaniem Domu turystycznego i narciarskiego P.T.T. w Zwardoniu przez oddziały Bielski i Żywiecki. Do końca grudnia przewidywano oddanie do użytku turystów części pomieszczeń noclegowych, a także restauracji. W zakresie prac znakarskich Oddział PTT z Tarnowa przeprowadził renowację GSB w Pieninach. Odnowieniu poddano również kilka ważniejszych szlaków pienińskich, kierując się wytycznymi, które zamieszczone zostały w planie zagospodarowania turystycznego Pienin z 1931 r. Wspomniany dokument powstał z uwagi na konieczność opracowania tymczasowego regulaminu Pienińskiego Parku Narodowego zatwierdzonego przez ZG PTT. Nie pominięto działań zrealizowanych przez nowe Koło PTT w Jordanowie, które dokonało prac znakarskich w grupie Beskidów, zlokalizowanej w części północnej od doliny rzeki Skawa na odcinku od Sucheju do obszaru poza granicami Jordanowa. Działalność jordanowskiego koła przejawiała się również w projekcie szlaku turystycznego, który miał łączyć takie ośrodki, jak: Kraków i Jordanów (za pośrednictwem terenów górskich), na odcinku: Swoszowice – Mogilany – Izdebnik – Lanckorona – Bieńkówka – Koskowa Góra – Stołowa Góra - Przykrzec³³¹.

³²⁹ Trudności w odnalezieniu materiałów mogą wynikać z przeobrażeń w strukturach administracyjnych, których przejawem była likwidacja Ministerstwa Robót Publicznych i działającego z jego ramienia Referatu Turystyki. Od 1932 r. sprawy turystyki zostały przekazane Ministerstwu Komunikacji, które stanowiło departament ogólny dla powołanego Wydziału Turystyki. Zob. Z. Kulczycki, op. cit., s. 123.

³³⁰ *KRONIKA*, „Przegląd Turystyczny”, 1932, nr 3, s. 6-7.

³³¹ Ibidem.

Kolejne posiedzenie I MKZB odbyło się 21 czerwca 1933 r. w Dziedzicach. Obrady poświęcone zostały sprawom budowy schronisk na: Leskowcu, Policy, Kocierzu i Zwardoniu oraz ustaleniu granic działalności w obszarach górskich poszczególnych oddziałów i kół. W odniesieniu do pierwszego aspektu zreferowano stan ukończonego obiektu na Leskowcu. Koszt realizacji przedsięwzięcia i gruntu wyniósł łącznie 8 tys. zł. Konieczne okazało się jednak rozbudowanie schroniska o werandę, co byłoby możliwe przy uzyskaniu dodatkowych subwencji. Na zakończenie poinformowano o przesunięciu terminu poświęcenia obiektu, z dnia 29 czerwca na 27 sierpnia lub 3 września oraz renowacji wszystkich szlaków prowadzących do schroniska przez Oddział Babiogórski.³³²

W zakresie finalizacji budowy Domu turystycznego i narciarskiego PTT w Zwardoniu głos zabrał prezes Oddziału Bielskiego. Przedstawił on wyposażenie obiektu, na które składały się: wodociąg, elektryczne oświetlenie i centralne ogrzewanie – z kolei jako budulec posłużyła cegła. Pomimo tego, że budynek był własnością Oddziału Bielskiego i Babiogórskiego, drugi z nich wyszedł z inicjatywą odsprzedaży swoich udziałów na rzecz pierwszego³³³. Zagadnienie budowy schroniska poruszone zostało również w odniesieniu do parceli na Policy, którą jako darowiznę przekazano Oddziałowi Jordanowskiemu PTT. Z uwagi na brak dysponowania odpowiednimi środkami i trudności w uzyskaniu finansowania, realizację tego przedsięwzięcia odłożono w czasie.

W odniesieniu do koncepcji powstania schroniska na Kocierzu, przyjęto do wiadomości, że zostanie ono wybudowane przy współpracy dwóch oddziałów: Babiogórskiego i Oddziału Zagłębia Dąbrowskiego. Sam pomysł narodził się wśród członków pierwszego z oddziałów, co wynikało z potrzeby wybudowania reprezentatywnego obiektu noclegowego, zlokalizowanego na szlaku automobilowym na Kocierz. Pomimo wykupienia gruntu pod schronisko, przez Koło PTT w Andrychowie, oddział żywiecki zasygnalizował potrzebę wsparcia finansowego, która wynikała z nakładu pieniężnego jakiego wymagała budowa obiektu w Zwardoniu.

³³² CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Podkomisji Zach. Beskidzkiej P.T.T. odbytego dnia 21 czerwca 1933 w Dziedzicach*, s. 1-2.

³³³ Oficjalnie obiekt zaczął funkcjonować od 6 stycznia 1933 r., a na tę okoliczność zorganizowano pokaz skoków narciarskich. Od 1937 r. działał on jako Schronisko „Dworzec Beskidzki” Oddziału Bielskiego PTT. W tym samym roku rozbudowano infrastrukturę komunikacyjną, w postaci drogi dojazdowej do obiektu, a także doprowadzono połączenie telefoniczne. Budynek wyposażony był w 120 miejsc noclegowych, a w jego wnętrzu znajdowało się biuro GOPR-u. Zob. S. Zaborniak, I. Pezdan-Śliż, M. Niewczas, *Historia turystyki w Polsce przed 1939 rokiem*. Tom V: *Schrony, schroniska, domy turystyczne i wycieczkowe w Beskidach Zachodnich*, Rzeszów 2017, s. 104.

Ponowne wyznaczenie strefy działalności, w zakresie zagospodarowania turystycznego Beskidów Zachodnich, objęło dwa oddziały – Babiogórski i Górnśląski. Granica przebiegać miała przez: Sołowy Wierch – Kotę (szczyt w Beskidzie Małym) – Ochodzitą (do skrzyżowania wyznaczającego rozgraniczenie Śląska Cieszyńskiego i Małopolski), następnie przez szosę na odcinku: Izdebnik – Milówka oraz szosą: Szare – Milówka – Węgierska Górka. Stamtąd biegła na Glinne, Magórkę Wiślańską i przez granicę Śląska Cieszyńskiego w kierunku Malinowskiej Skały – skąd rozciągała się do Lipowej. W dalszej części granica pokrywała się z odcinkiem, który ustalono dnia 25 lutego 1933 r. Korekty dokonano jedynie w przypadku szlaku na Baranią Górę, który prowadził przez Kamesznicę do stacji w Milówce, fragmentu głównego szlaku z Węgierskiej Górki do Magórki Wiślańskiej, a także szlaku grzbietowego na trasie: Barania Góra – Malinowska Skała – Skrzyczne. Przytroczone odcinki zostały przyznane Oddziałowi Górnśląskiemu³³⁴.

Posiedzenie II MKZB zorganizowano dnia 10 lipca 1933 r. w lokalu Oddziału PTT „Beskid” w Nowym Sączu. W treści protokołu uwzględniony został porządek obrad, który składał się z siedmiu punktów. Wśród najważniejszych kwestii należy przytoczyć następujące:

1. Definitywne ustalenie granic gospodarki turystycznej oddziałów w terenie górskim³³⁵.
2. Ustalenie granic podziału administracyjnego oddziałów.
3. Sprawy budowy schroniska na Jaworzynie Krynickiej.
4. Sprawy budowy schroniska na Przehybie.
5. Sprawy uzupełnienia i poprawienia znakowania.
6. Stanowisko Komisji wobec układu PTT i PZN³³⁶.

Pierwszy z uwzględnionych aspektów dotyczył projektu, który był efektem współpracy Jerzego Czoponowskiego i Witolda Mileskiego. Przygotowana koncepcja

³³⁴ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 258.

³³⁵ Ponowne omówienie tej kwestii mogło mieć związek z wystąpieniem Walerego Goetla na Ogólnej Konferencji Turystycznej, która została zwołana dnia 25 czerwca 1933 r., z inicjatywy PUWFiPW. Tematem przewodnim referatu Goetla była zasada podziału Karpat na tereny gospodarki turystycznej. W punkcie pierwszym omówiona została idea powołania przez PTT komisji międzyoddziałowych, wynikająca z zamysłu dokonania podziału pracy turystycznej w Karpatach. Następnie Goetel omówił strefy działalności gospodarczej poszczególnych komisji – w tym MKZB. Ostatnim z punktów wystąpienia było przedstawienie sposobu rozgraniczenia obszarów gospodarki turystycznej oddziałów zachodniobeskidzkich PTT. Należy także uwzględnić, że wśród nich uwzględniony został Oddział Gorlicki PTT. Zob. APAN, spuścizna Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92/359, s. 1-5, k. 8-10.

³³⁶ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 10 lipca 1933 r. w lokalu Oddziału P.T.T. „Beskid” w Nowym Sączu*, s. 1.

wyznaczała podział gospodarki turystycznej między oddziałami PTT. Została uchwalona na lipcowym posiedzeniu, a zawarte w niej granice przedstawiały się w następujący sposób:

Tabela 2. Projekt podziału gospodarki turystycznej między Oddziały II Podkomisji Zach. – Beskidzkiej, uchwalony na posiedzeniu tejże Komisji w Nowym Sączu dnia 10 lipca 1933 r.

Nazwa oddziałów PTT	Przebieg granic
Oddział Babiogórski z Żywca i Oddział „Beskid” z Nowego Sącza	Z Nowego Targu przez linię kolejową w kierunku północnym, następnie przez Lasek do Przełęczy Sieniawskiej.
Oddział Nowotarski i Oddział Zakopiański	Linia kolejową z Nowego Targu do Szaflar. Dalej drogą polną w kierunku wschodnim do rozstaju dróg (pkt 615), a stamtąd przez Cisową Skałę (pkt 686) do punktu 667 – nad rzeką Białą.
Oddział Tarnowski (jego południowe granice)	Granica państwowa na odcinku: Łapszanka – Sromowce Niżne.
Oddział Tarnowski (część południowa) i Oddział Nowotarski	Od punktu 667 (nad Białą) w dół jej biegu i ujścia do Dunajca. Stamtąd rzeką Dunajec do Knurowa – skąd kierowała się drogą przez przełęcz Knurowską i potok Ochotnicę do jego spływu do Dunajca.
Oddział Nowotarski i Oddział Rabczański	Od Przełęczy Sieniawskiej przez grzbiet Gorców w kierunku wschodnim, na odcinku: Obidowiec – Stare Wierchy – Turbacz. Następnie potokiem Kamienickim zmierzała w kierunku północnym – do przysiółka.
Oddział Rabczański (granica zachodnia i północna)	Od Przełęczy Sieniawskiej wzdłuż linii kolejowej w kierunku północnym do Chabówki. Stamtąd połączeniem kolejowym na północny zachód – do punktu 494, z którego biegła ona polną drogą na północ przez Naprawę i szosę na odcinku: Krzeczów – Lubień – Myślenice. Następnie doliną Raby kierowała się ona do Dobczyc i szosą na południowy wschód, trasą przez: Czasław – Radziechowice do Dąbia.
Oddział Rabczański i Oddział Bocheński	Granica biegła od Dąbia przez gościniec kierując się na południe, trasą: Szczyrzyc – Skrzydlina, następnie linią kolejową: Chabówka – Nowy Sącz. Tą samą linią biegła ona do Mszany Dolnej i stamtąd potokiem

	Mszanki do Mszany Górnej i Lubomierza; skąd zmierzała do przysiółka.
Oddział Nowotarski i Oddział Bocheński	Od przysiółka Rzeki granica rozciągała się doliną Kamienicy do wsi o tej samej nazwie.
Oddział Nowotarski i Oddział Nowosądecki	Granica przebiegała od wsi Kamienica, następnie kierowała się doliną Kamienicy; do jej ujścia do Dunajca w Zabrzeżu. Dunajcem rozciągała się ku południowi – do ujścia Ochotnicy.
Oddział Tarnowski (część południowa) i Oddział Nowosądecki	Spływem Ochotnicy z Dunajcem, następnie jego biegiem na południe – do Krościenka.
Oddział Tarnowski (część południowa) i Oddział Pieniński	Granica biegła z Krościenka wzdłuż trzech granic Pienińskiego Parku Narodowego: południową, północną i zachodnią – do Sromowiec Niżnych.
Oddział Pieniński (południowa granica)	Od Sromowiec Niżnych przez granicę polsko-czechosłowacką, a następnie kierowała się przez: Pieniny – Małe Pieniny – Wysokie Skałki – Syhlę.
Oddział Nowosądecki i Oddział Pieniński	Granica prowadziła biegiem Dunajca na odcinku: Krościenko – Szczawnica. A następnie kierowała się przez: Ruski Potok – Jaworki – Białą Wodę – Syłę.
Oddział Bocheński (północne granice)	Od Dąbia w dolinie rzeki Stradomki w kierunku wschodnim, odcinkiem: Grabiec – Łapanów – Lipnica Murowana – Jurków.
Oddział Bocheński i Oddział Tarnowski (granice w części północnej)	Z Jurkowa w kierunku południowym szosą przez Czchów, a następnie granica biegła wzdłuż rzeki Łososiny do rozwidlenia dróg w Jakubkowicach.
Oddział Bocheński i Oddział Nowosądecki	Od rozwidlenia dróg w Jakubkowicach potokiem Łososiną, a następnie trasą: Strzeszyce – Młynne – Łososina Górna – Tymbark. Stamtąd biegła ona przez szosę, w kierunku południowym, na trasie: Zalesie – Zbłudza – Kamienica (wieś).
Oddział Nowosądecki i Oddział Tarnowski (część północna)	Od Jakubkowic (w dolinie Łososiny) przez drogę, w kierunku południowym, do Tęgoborzyc. Następnie Dunajcem na wschód do Lipia, przez polną drogę na odcinku: Sienna – Jelna – Słowikowa – Siedlce – Korzenna – Wilczyśka (w dolinie rzeki Biała).
Oddział Nowosądecki i Oddział Gorlicki	Z Wilczyśka przez dolinę Białej do Grybowa oraz gościńcem w kierunku wschodnim – do Ropy. Stamtąd doliną rzeki Ropy, przez odcinek 1 km, na południe – do potoku. Następnie jego biegiem w stronę południowo

	zachodnią – na odcinku: Wawrzka (pkt 555) – Florynka.
Oddział Nowosądecki i Oddział Krynicki	Z Florynki połączy drogą, w kierunku zachodnim, przez następujące punkty: 832 – 817 – 614 – do Kotowa i Łabowej. Dalej na południe przez trasę: Uhryń – pkt. 983 – potok Wierchomlański – Wierchomla – dolina Popradu.
Oddział Krynicki i Oddział Gorlicki	Od Florynki przez rzekę Białą, na południe, przez odcinek: Śnietnica – Ostry Wierch (na granicy polsko-czechosłowackiej) – pkt. 933.
Oddział Krynicki (południowe granice)	Biegła od trasy: Wierchomla – dolina Popradu – Leluchów. Stamtąd rozciągała się przez granicę czechosłowacką do Ostrego Wierchu (pkt. 933).
Oddział Tarnowski (północne granice)	Z Jurkowa nad Dunajcem, biegiem wspomnianej rzeki, do Wróblowic. Stamtąd gościńcem przez: Janowice – Rzychową oraz doliną rzeki Białej do Tuchowa. Następnie drogą na odcinku: Ryglice – Joniny – Szerzyn do doliny Ropy (w okolicach Siepietnicy).
Oddział Tarnowski (północne granice) i Oddział Gorlicki	Od Siepietnicy w górę rzeki Ropy do jej spływu z Sietnicą [potokiem Sitniczanki], której doliną granica biegła odcinkiem: Binarowa – Rozenbark [Rożnowice] – Sietnicę [Sitnicę]. Stamtąd drogą przez: Turzę – Staszówkę – Zborowice (w dolinie rzeki Biała). Następnie, tą samą rzeką, prowadziła ona do Wilczysk.
Oddział Gorlicki (wschodnia granica)	Z Siepietnicy, przez rzekę Ropę, do Jasła. Skąd rzeką Jasiołką rozciągała się ona na wschód przez odcinek: Jedlicze – Świerzowa – Dukla – Tylawa – Przełęcz Dukielska.
Oddział Gorlicki (południowe granice)	Strefa działań wyznaczona była przez granicę z Czechosłowacją i główny grzbiet Karpat – na odcinku: Ostry Wierch (pkt. 933) – Przełęcz Dukielska.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych przez Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w latach 1873–1950*, s. 262-265.

Informacje zamieszczone w powyższej tabeli wskazują na brak kompatybilności z podziałem Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego autorstwa Orłowicza z roku 1938³³⁷. Należy zwrócić uwagę, że strefa działań oddziałów II MKZB obejmowała tereny Beskidu Środkowego. Zgodnie z koncepcją podziału w granicach tej grupy górskiej znajdowały się następujące regiony: Beskid Gorlicki, pasmo Magury, Beskid Dukijski, Beskid Sanocki, Beskid Baligrodzki, Pogórze Środkowe (Rożnowskie, Tarnowskie, Liwockie, Ciężkowickie, Frysztackie, Odrzykońskie, Tyczyńskie, Brzozowskie, Pruchnickie). W 1933 r. kwestie regionalizacji Karpat Polskich wciąż nie zostały uzgodnione, co mogło przełożyć się na przydzielenie Oddziału Gorlickiego PTT do Komisji Zachodniobeskidzkiej, a także uwzględnienie części obszaru Beskidu Środkowego do projektu podziału gospodarki turystycznej Beskidów Zachodnich. Powodem mógł być również zasięg terytorialny regionu, który przez wzgląd na niewielki obszar, byłby słabiej subwencionowany.

W kontekście przydzielonych obszarów działalności Komisja zwróciła się z prośbą do Oddziału Tarnowskiego o zapoczątkowanie gospodarki turystycznej w trzecim przełomie rzeki Dunajec; na odcinku: Sącz – Czchów. Przedstawiciel oddziału zadeklarował chęć zbadania tego terenu i opracowania strategii działań, która miała zostać przedstawiona Komisji na kolejnych obradach³³⁸.

Zagadnienie budowy schronisk zostało poruszone przez Oddział Krynicki, który podał kwotę funduszu uzyskanego na powstanie schroniska na Jaworzynie Krynickiej. Dysponował on sumą w wysokości 10 tys. zł, spodziewając się przyrostu kwoty do 20 tys. zł w bieżącym roku. Ponadto uwzględniono konieczność wykupienia drugiej parceli, w celu uzyskania dostępu do wody. Uchwałą Komisji wydane zostało rozporządzenie, aby Oddział Krynicki podjął stosowne kroki w zakresie przeprowadzenia wpisu do księgi gruntowej uzyskanych parceli w posiadanie ZG PTT. Następnie, żeby Oddział wystosował prośbę do wspomnianego organu o przekazanie mu praw administracyjnych i użytkowych parceli. Kwestie budżetowe zostały poruszone także w odniesieniu do schroniska na Przehybie. Kwota, jaką posiadał Oddział „Beskid” na realizację budowy wynosiła 5 700 zł, a dodatkowo miały ją zasilić: Oddział Rabczański – poprzez zwrot pożyczki w wysokości 500 zł – i Zarząd Główny – przeznaczając 1000 zł na wspomnianą inicjatywę. Komisja wystosowała prośbę do Oddziału „Beskid” z Nowego Sącza i Oddziału

³³⁷ Zob. M. Orłowicz, *Podział Karpat Polskich na grupy górskie...*, op. cit., s. 28.

³³⁸ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 10 lipca 1933 r. ...*, s. 4.

Tarnowskiego o ustalenie szczegółowych warunków współpracy w zakresie budowy schroniska na Przehybie.

Prace w zakresie rozbudowy szlaków turystycznych również stanowiły przedmiot obrad II Podk. Zach. Beskidz. Jako pierwszy głos w tej sprawie zabrał przedstawiciel Oddziału PTT z Gorlic. Według jego raportu realizowane były działania ukierunkowane na przeprowadzenie szlaku głównego na odcinku: Ostry Wierch – Dukla. Ponadto zaakceptowana została koncepcja centralnego biegu szlaku od Krynicy do Wysowej w dotychczasowej jego formie. Dokonano jednak korekty na trasie przez Tylicz, gdzie prowadzić miał wariant oznaczony kolorem żółtym. Instrukcje dotyczące prac znakarskich zostały przekazane także innym oddziałom. Adresatem pierwszej z nich był Oddział Nowotarski, któremu Komisja zleciła wyznakowanie szlaku na odcinku: Lasek – Turbacz – Gorce – Ochotnica (barwą niebieską).

Z kolei Oddziałowi z Tarnowa przydzielono do wyznakowania trasę: Ochotnica – Lubań, a Oddziałowi „Beskid” z Nowego Sącza odcinek: Limanowa – Modyń – Kamienica – Ochotnica. Zarówno jeden, jak i drugi szlak miały posiadać barwę zieloną oraz postać zunifikowanego szlaku dalekobieżnego. Pojawił się także wniosek o możliwość przeprowadzenia fragmentu głównego szlaku przez szczyt pasma Radziejowej – z uwagi na jego walory krajobrazowe – i niebieskiego szlaku na trasie: Łabowska Hala – Łomnica przez dolinę Łomnicy do nowego przystanku kolejowego Łomnica Zdrój. Jako wykonawca tej inicjatywy, postulat zgłosił Oddział „Beskid” z Nowego Sącza³³⁹.

Nawiązanie współpracy pomiędzy PTT a PZN było ostatnim z ważniejszych punktów obrad Komisji³⁴⁰. Pomimo wyraźnej chęci rozpoczęcia działań ukierunkowanych na podjęcie kroku w zakresie wdrożenia tego zamysłu, wciąż zauważalne były sprzeczne wizje rozwoju infrastruktury turystycznej Beskidów Zachodnich. Szczególnie niezrozumiałe okazały się prace znakarskie na potrzeby turystyki zimowej, które PZN realizował we własnym zakresie. Według Komisji przedsięwzięcie to było bezcelowe i wywoływało dezorientację w terenie wśród mniej zaawansowanych turystów. Dodatkowo działania PZN-u nie pokrywały się z instrukcją znakarską PTT, zgodnie z którą

³³⁹ Ibidem, s. 2-3.

³⁴⁰ W sierpniowym wydaniu „Przeglądu Turystycznego” z 1933 r. zamieszczona została informacja o ukazaniu się drukiem sprawozdania PZN za rok 1932/1933. W broszurze poruszono m.in. perspektywę nawiązania współpracy PZN z PTT w zakresie prowadzenia akcji turystycznej w polskich górach. Zob. „Przegląd Turystyczny”, 1933, nr 3, s. 10.

wyznaczanie szlaków turystycznych powinno być dostosowane zarówno do turystyki letniej, jak i zimowej.

Tak, jak w latach poprzednich, w 1934 r. odbyły się co najmniej trzy osobne posiedzenia Komisji Zachodniobeskidzkich. Pierwsze z nich miało miejsce dnia 19 czerwca w lokalu Oddziału PTT w Katowicach. Jednym z bardziej istotnych tematów obrad była budowa schroniska na Policy, które miało zostać wzniesione przez Oddział Jordanowski i Oddział Łódzki. Rozpoczęcie prac nad realizacją wspomnianej inicjatywy miało nastąpić po ostatecznym wyborze i zatwierdzeniu lokalizacji wzniesienia obiektu. Dokonać tego miała specjalnie powołana komisja, składająca się z: przewodniczącego – w osobie prof. Sosnowskiego oraz delegatów oddziałów: Łódzkiego, Jordanowskiego i Żywieckiego. Wizja lokalna obejmowała teren, który jako darowizna został przekazany PTT przez gminę Sidzina. Z kolei Oddział Jordanowski i Oddział Łódzki miały za zadanie opracować treść umowy regulującej ich prawa i obowiązki w stosunku do schroniska i przedłożyć ją ZG PTT do zatwierdzenia. Należy uwzględnić, że w imieniu ZG PTT, Komisja przyznała Oddziałowi w Jordanowie środki w wysokości 2 tys. zł. Pozostałe fundusze na roboty w górach – czyli 8 tys. zł – przekazano na wybudowanie obiektów na Turbaczu i Jaworzynie.

W trakcie posiedzenia odniesiono się także do prac konserwatorskich oddziałów, które należało przeprowadzić w zakresie wyznakowanych szlaków górskich. Oddziałowi Bielskiemu przydzielone zostało pasmo Malinowskiej Skały i jego odcinek prowadzący do Skrzycznego. Obowiązkiem oddziału była regulacja tzw. dzikiego znakowania, którego dokonał właściciel prywatnego schroniska na Skrzycznym. Natomiast Oddział Górnśląski otrzymał grzbietowy szlak na odcinku: Barania Góra – Magurka Wiślańska – Malinów – Przełęcz Salmopolska – Równica. Korektura prac znakarskich w Beskidzie Małym została przydzielona Oddziałowi Bialskiemu. Kluczowym zadaniem oddziału było utworzenie wybitnie grzbietowego szlaku na trasie: Biała – Żar – Kocierz – Leskowiec – Skawce³⁴¹. Należało go przeprowadzić od kościoła w Straconce, kierując się przez następujące odcinki: punkty 654 i 808 – Groniczki – Hrobaczą Łąkę – Porąbkę (z której od gościńca czerwony znak miał przebiegać przez: Żar – Cisownik – Kocierz, zamiast prowadzić tak, jak wcześniej przez dolinę Wielkiej Puszczy).

³⁴¹ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia I Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej, odbytego dnia 19/VI.1934 r. w lokalu Oddziału Górnśląskiego w Katowicach, przy ul. Pocztowej 16.*, s. 1-3, k. 176-177.

Oddział Babiogórski otrzymał do korektury szlak graniowy na Babią Górę, na którego odcinkach należało dokonać wycinki kosodrzewiny zarastającej teren szlaku. Ponadto Komisja zleciła oddziałowi utworzenie trasy turystycznej, która miała obejmować: Czerniawę Suchą – Jałowiec – punkty 879 i 807 – Kiczere – połączenie zlokalizowane na jej grzbiecie ze szlakiem, który prowadził z Suchej do Zawoi. Dokonano również zatwierdzenia koncepcji znakowania szlaków, autorstwa Oddziału Jordanowskiego. Barwą żółtą zamierzano wyznakować szlak na odcinku: Jordanów – Toporzysko – Sidzina – Polica – osiedle Sucha Góra – Skawica. Natomiast kolor zielony miał być wykorzystany dla powstania szlaku: Myślenice – Pcim – Zębłowa – Stołowa – Jordanów. Na rok 1935 przewidziano realizację kolejnego projektu oddziału, który zyskał uznanie Komisji i obejmował trasę: Kalwaria – Lanckorona – Palcza – Osielec³⁴².

Na posiedzeniu II Podkomisji Zachodniobeskidzkiej, która odbyła się 25 czerwca 1934 r. w lokalu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Krynicy Zdroju, wspomniane zostały obrady z dnia 12 stycznia 1934 r. w Stróżach. Materiał źródłowy ze styczniowego wydarzenia prawdopodobnie się nie zachował. Informacje zamieszczone w protokole z obrad, które odbyły się w Krynicy, częściowo przybliżają sprawy poruszone na posiedzeniu w Stróżach. Wśród nich znalazła się deklaracja Oddziału Tarnowskiego o podjęciu kroków w zakresie otwarcia stacji turystycznej, która miała się mieścić w prywatnym schronisku na Lubaniu. ZG PTT nakazał oddziałowi przedstawienie warunków umowy z właścicielem obiektu. Oddział Tarnowski miał w niej uwzględnić ilość miejsc noclegowych i wielkość zniżki dla członków PTT. Z kolei Oddział Gorlicki zawiadomił Komisję o zakończeniu prac nad wyznakowaniem Głównego Szlaku Karpackiego, który kończył się na Przełęczy Dukielskiej. Z uwagi na zamiysł podjęcia działań w zakresie przedłużenia odcinka szlaku głównego, który miał prowadzić przez Beskid Niski (w jego wschodniej części) do Bieszczad, polecono oddziałowi nawiązanie kontaktu z Oddziałem Lwowskim celem podjęcia współpracy nad realizacją wspomnianej inicjatywy³⁴³.

Zagadnieniem szeroko omawianym w trakcie obrad Komisji były prace znakarskie, co przełożyło się na konieczność przywołania ważniejszych projektów. Jednym z nich była trasa na odcinku: Mogielica – Szczawa – Magórze [Magurki] – Gorc. W utworzenie szlaku zaangażowano dwa oddziały: bocheński i nowotarski. Pierwszy z nich miał wyznakować

³⁴² J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 280.

³⁴³ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej, odbytego dnia 25/VI.1934 r. w Krynicy-Zdroju, przy ul. Leśnej, w lokalu Tow. Nauczycieli Szkół Wyższych*, s. 1-2, k. 183.

odcinek od Mogielicy do Szczawy; w barwie niebieskiej. Natomiast Oddział „Gorce” z Nowego Targu otrzymał odcinek na trasie: Przysłop – Gorce – Szczawa – kościół w Kamienicy, do którego oznaczenia należało wykorzystać kolor zielony. Od wspomnianego obiektu sakralnego szlak miał się łączyć ze znakami rozciągającymi się od Limanowej w stronę Lubania i Czorsztyna. Przedstawiona koncepcja wymagała aktywizacji oddziałów z Nowego Sącza i Tarnowa. Podkomisja zwróciła się do nich z prośbą o nawiązanie współpracy w zakresie wykonania szlaku, który prowadzić miał z Limanowej przez Modyń, następnie okolice kościoła w Kamienicy, gdzie będzie się on łączył z trasą na Lubań.

Drugim z punktów obrad była kwestia przydzielenia subwencji ZG PTT na schroniska zlokalizowane na Turbaczu, Jaworzynie Krynickiej i Przehybie. W sprawozdaniu z robót, które prowadzono nad budową pierwszego z wymienionych, został przybliżony stan pomieszczenia gospodarczego oraz zadeklarowano, że do września b.r. szkielec schroniska sięgnie wysokości dachu. W celu promocji budowy obiektu, wśród lokalnej społeczności, przewidziana została organizacja wydarzenia o nazwie „podwieczorek na Turbaczu”. Koniecznym przedsięwzięciem była także rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej, w postaci drogi prowadzącej na odcinku: Nowy Targ – Turbacz. W związku z tym, Komisja zwróciła się z prośbą do ZG PTT o podjęcie działań w zakresie uzyskania pomocy wojskowej z ramienia PUWFiPW.

Należy zwrócić uwagę na rosnący udział organów rządowych w rozwoju beskidzkiej turystyki. Oprócz wystosowania prośby do gen. Tadeusza Kasprzyckiego w sprawie budowy drogi, Komisja zaleciła ZG PTT przygotowanie pisma do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych o interwencję w kwestii uzyskania zgody na odstąpienie gruntu na budowę schroniska na Przehybie przez gminę Szlachtowa³⁴⁴. W temacie schroniska na Jaworzynie Krynickiej przedstawiony został szczegółowy przebieg budowy i poinformowano, że obiekt zostanie częściowo udostępniony w sezonie zimowym 1934 r. Z kolei finalizacja prac budowlanych nad schroniskiem została przewidziana na rok 1935³⁴⁵.

Sprawy pienińskie stanowiły ostatni z ważniejszych tematów dyskusji obrad Komisji. Głównym jej motywem były schroniska i stacje turystyczne PTT, które

³⁴⁴ Ibidem, s. 3-4.

³⁴⁵ Na temat historii schroniska oraz jego okupacyjnych i powojennych losach można przeczytać w niewielkiej objętościowo pracy autorstwa Edwarda Moskały. Zob. E. Moskała, *Historia schroniska na Jaworzynie Krynickiej*, Kraków 1970.

wybudowano zarówno w samych Pieninach, jak i okolicach. Uchwałą posiedzenia było podjęcie działań w zakresie stopniowej likwidacji obiektów, które należały do PTT i wzniesiono je w Szczawnicy Niżnej. W pierwszej kolejności wymienione zostało schronisko „Na Piaskach”, należące do Oddziału „Beskid” z Nowego Sącza. Argumentem, który przesądził o decyzji Komisji był brak spełnienia standardów europejskich, które przejawiały się w niskiej klasy estetyce obiektu.

Kwestia zagospodarowania turystycznego Pienin została także omówiona w marcowym wydaniu „Przeglądu Turystycznego” z 1934 r. W kronice zamieszczono informację na temat funkcjonowania obiektu o nazwie Biały Domek, który był własnością rodziny Wolskich. Zwrócono uwagę na nienaganny stan utrzymania wspomnianej stacji noclegowej PTT. Ponadto budynek posiadał dogodną lokalizację, ponieważ znajdował się w pobliżu stacji narciarskiej TKN oraz przystani Związku Kajakowców. Niewielka powierzchnia Białego Domku ograniczała jednak jego możliwości na przyjmowanie dużych grup wycieczkowych. W związku z tym, zwrócono uwagę na rozbudowaną infrastrukturę noclegową w postaci schronisk oddziałów: pienińskiego i nowosądeckiego w Szczawnicy Niżnej. Wspomniana została również stacja turystyczną PTT, która mieściła się w Domu Wycieczkowym Śląskiej Komisji Turystycznej, w okolicach wsi Sromowce Wyżne³⁴⁶.

W nawiązaniu do ostatniej z wymienionych organizacji, czyli Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w Katowicach (WKTS), uchwałą Komisji zwrócono się o poparcie ZG PTT w kwestii przekazania schroniska w Sromowcach Niżnych w dzierżawę Oddziałowi Pienińskiemu PTT. Rozpoczęcie negocjacji pomiędzy ZG PTT a WKTS wynikało ze złej kondycji obiektu, na którą miało wpłynąć jego zaniedbanie pod zarządem tej drugiej³⁴⁷.

Należy uwzględnić, że w 1935 r. posiedzenia Komisji Zachodniobeskidzkich nie były jedynymi wydarzeniami, na których prowadzono dyskusje na temat gospodarki turystycznej Beskidów Zachodnich. W trakcie posiedzenia I MKZB, które odbyło się w Bielsku, przywołany został doroczny Karpacki Zjazd Turystyczny³⁴⁸. Kazimierz

³⁴⁶ KRONIKA, „Przegląd Turystyczny”, 1934, nr 1(8), s. 19.

³⁴⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej, odbytego dnia 25/VI.1934 r.* ..., s. 4-5.

³⁴⁸ W latach 30. XX w. konferencje w sprawie rozwoju gospodarki turystycznej Karpat były organizowane przez Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji (w Stanisławowie – 1931 r., Warszawie – 1933 r., Jaremczu – 1934 r., Wiśle – 1935 r. oraz Krynicy – 1936 r.) i Związek Ziem Górskich (w Sanoku – 1936 r., Wiśle – 1937 r. oraz Nowym Sączu – 1938 r.). Można przypuszczać, że punktem odniesienia dla organizacji

Sosnowski oddał głos reprezentantowi Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji, którym był Bohdan Małachowski³⁴⁹. Punktem odniesienia dla uczestnictwa w posiedzeniu była praca nad referatem dotyczącym wewnętrznej gospodarki schroniskowej. Miał on zostać wygłoszony podczas wspomnianego Karpackiego Zjazdu Turystycznego. Dyskusja z delegatami oddziałów i kół PTT miała na celu uzgodnienie zakresu tematycznego referatu. Zgodnie z koncepcją autora należało się w nim skupić na kwestii ujednolicenia cen w schroniskach.

Kolejnym z omawianych zagadnień były sprawy subwencji, których wysokości ZG PTT na bieżący rok nie zdążył jeszcze ustalić. W związku z tym przyjęto sugestie przewodniczącego, o wstępnym dokonaniu procentowego rozdzielania kwot na Podkomisje Zachodniobeskidzkie. Z ogólnej puli przyznanych pieniędzy, zamierzano rozdysponować następujący procent kwoty na realizację budowy schronisk: na Leskowiec – 5%, Wielką Raczę – 10%, Kocierz – 10%, na Przehybę – 5%, Policę – 15%, Jaworzynę Krynicką – 20% i na Turbacz – 35%.³⁵⁰

W zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej przywołane zostały projekty nowych schronisk oraz postępy w ich realizacji. Pierwszą inicjatywą, o której wspomniano był obiekt na Przełęczy Kocierskiej. Oddział PTT z Zagłębia Dąbrowskiego zadeklarował chęć udzielenia pożyczki bezprocentowej w wysokości 1 tys. zł.³⁵¹ Z kolei Koło PTT

tęgo rodzaju wydarzeń były ankiety poświęcone rozwojowi Zakopanego i Podhala. Szczególnie z uwagi na charakter omawianych zagadnień, na które składały się kwestie zagospodarowania turystycznego regionów karpackich, a także działania w zakresie ochrony przyrody. Zob. Ł. Quirini-Popławski, *Infrastruktura noclegowa dla turystyki kwalifikowanej w latach 30. XX wieku na obszarze Karpat Wschodnich (w granicach II Rzeczypospolitej)*, „Prace i Studia Geograficzne”, 2018, t. 63(3), s. 49.

³⁴⁹ Bohdan Małachowski (1902–1964) – taternik, działacz turystyczny, a także miłośnik sportów zimowych. Jego zaangażowanie w działalność organizacji turystycznych i sportowych przejawiało się na wielu płaszczyznach. Był członkiem krakowskiej Sekcji Taternictwa Akademickiego Związku Sportowego (w latach 1928–1932) oraz wchodził w skład ZG PTT, w okresie od 1930 r. do 1933 r. Ponadto, jako jeden z członków towarzystwa, czynnie uczestniczył w działalności Sekcji Turystycznej i Klubu Wysokogórskiego. Małachowski zaangażował się również w PZN, w którym sprawował funkcję kierownika krakowskiego biura Zarządu Głównego (1935–1938). W okresie międzywojennym zajmował się działalnością wydawniczą; jako członek redakcji „Przeglądu Turystycznego”. Zob. Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, op. cit., s. 289; hasło: Małachowski Bohdan, w: Zakopiański portal internetowy, online: https://zne.pl/t/haslo,2993_malachowski_bohdan.html, (dostęp z dnia 10.07.2024 r.).

³⁵⁰ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I. Podkomisji Zach. Beskidzkiej P.T.T. odbytego w dniu 18/IV.1935 r. w lokalu Oddziału P.T.T. w Bielsku, przy ul. Pierackiego 1.5.*, s. 1-2, k. 194.

³⁵¹ Perspektywa współpracy przy budowie schroniska na Kocierzy oraz informacja o przystąpieniu Oddziału PTT w Zagłębiu Dąbrowskim do Komisji Zachodniobeskidzkiej została uwzględniona w odpisie protokołu z Walnego Zebrania członków oddziału, które odbyło się w kwietniu 1935 r. Wspomniano o terenie, który został wyznaczony pod budowę obiektu i nawiązaniu współpracy z Oddziałem Babiogórskim; co wynikało z ograniczeń finansowych. Ostatecznie podjęto decyzję o zaniechaniu współpracy ze względu na dużą odległość, co utrudniałoby kontrolę przebiegu budowy. Jednakże oddział przystał na propozycję udzielenia

w Dziedzicach odstąpiło od współpracy w zakresie budowy schroniska w Beskidzie Małym. Jako powód rezygnacji z tego przedsięwzięcia uwzględniono decyzję o udzieleniu pomocy macierzystemu Oddziałowi PTT z Bielska, który tworzył projekt schroniska na Rycerzowej. Komisja przejęła sprawozdanie oraz zarządziła przeprowadzenie wizytacji lokalnej na Przełęczy Kocierskiej.

Istotnym problemem w zakresie budowy obiektu na Policy był spór, który narodził się pomiędzy Oddziałem Jordanowskim a Oddziałem Łódzkim. Zabrakło jednak szczegółowych informacji na temat powodów konfliktu. Komisja udzieliła natomiast wskazówek dotyczących kontynuowania prac przygotowawczych do budowy obiektu. Z uwagi na rozpoczęcie zwózki materiału budulcowego, w postaci drzewa i łamanego kamienia, zasygnalizowano konieczność opracowania argumentów przemawiających za potrzebą wybudowania schroniska w ustalonym miejscu. Ostatnim z przywołanych obiektów, którego projekt budowy udało się zakończyć, było schronisko na Wielkiej Raczy. Uwzględnione zostały dotychczasowe koszty realizacji projektu, które wynosiły: 500 zł – za parcelę, 11 471 zł – budowę schroniska: materiały i robocizna oraz 1 376,42 zł – za inwentarz. Następnie przedstawiono jego wyposażenie, na które składało się m.in.: 30 miejsc noclegowych na pryczach i 10–15 miejsc na siennikach. Dodatkowo oddział przewidywał uzupełnienie inwentarza o łóżka i rozbudowanie werandy, którą należało również oszkląć. W związku z tym istniała potrzeba uzyskania subwencji w wysokości ok. 1 tys. zł³⁵².

Wśród innych aspektów, do których nawiązano w czasie posiedzenia, omówiony został zarys referatu na temat znakowania szlaków. Witold Mileski wspomniał o zamiśle ogłoszenia jego treści na Karpackim Zjeździe Turystycznym. Autor wystosował prośbę do przedstawicieli oddziałów i kół PTT o przygotowanie wniosków ogólnych i terenowych w kwestii wyznaczania szlaków górskich. Jednym z postulatów było zwrócenie uwagi na brak dostosowania założeń instrukcji prowadzenia prac znakarskich do działań realizowanych przez Beskidenverein. Nie pominięto również prośby o uwzględnienie potrzeby opracowania ustawy o ochronie urządzeń turystycznych. Wynikało to z problemu powstawania szlaków turystycznych, które wychodziły spod pędzla lokalnej społeczności.

bezpłatnej pożyczki w wysokości 1 tys. zł. Zob. Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat), Starostwo Powiatowe Sosnowieckie (dalej: St. Pow. Sosn.), sygn. 12/777/4/175, *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział Zagłębia Dąbrowskiego*, k. 24-25.

³⁵² CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I. Podkomisji Zach. Beskidzkiej P.T.T. odbytego w dniu 18/IV.1935 r. ...*, s. 3-4, k. 195.

Jako przykład wymieniony został samowolnie wyznakowany szlak na odcinku Kozy – domek na Hrobaczej Łące.

Ostatnim z punktów dyskusji były inne sprawy, wśród których poruszono m.in. kwestię wypowiedzenia umowy Beskidenverein w schronisku na Babiej Górze przez Dyрекcję Lasów Państwowych we Lwowie. W związku z memoriałem BV do władz państwowych i wszystkich towarzystw zrzeszonych w PTT, Podkomisja wyraziła swoje stanowisko. Opowiedziała się za decyzją polskiego organu, przy czym podkreślona została konieczność przeznaczenia budynku do celów turystycznych. Jedno z pomieszczeń miało zostać wydzielone dla straży przyszłego parku narodowego.

Ważnym krokiem w zakresie monitorowania frekwencji turystycznej, wśród turystów nocujących w schroniskach, była koncepcja zamieszczania miesięcznej statystyki na kartkach pocztowych. Miały być one bezpłatnie wykorzystywane i adresowane do Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji (Min. Kom.). Przewidywano, że dane liczbowe będą uwzględniać liczbę noclegów w schroniskach, a nie osoby nocujące³⁵³.

W piśmie adresowanym do Witolda Mileskiego, z dnia 26 kwietnia 1935 r., przez dra Henryka Szatkowskiego – ówczesnego kierownika Wydziału Turystyki, zamieszczone zostały informacje na temat planów organizacji III zjazdu w sprawie gospodarki turystycznej Karpat w Wiśle. Spośród najważniejszych szczegółów uwzględniono datę wydarzenia, przypadającą na dni 10–12 maja oraz miejsca zakwaterowania dla uczestników zjazdu, na które wyznaczono trzy pensjonaty: „Piaś”, „Almira” i „Beskid”. Wydział Turystyki zasygnalizował, że koszty pobytu w Wiśle będą pokryte z funduszy uczestników wydarzenia. Przewidywano także 50% bilet zniżkowy na przejazd z miejsca zamieszkania do Wisły i powrotny³⁵⁴.

Dnia 11 maja 1935 r. odbyły się obrady Karpackiego Zjazdu Turystycznego poświęcone kwestiom znakowania szlaków turystycznych. Pierwszym z wniosków była potrzeba wydania „Wytycznych prowadzenia budowy i znakowania szlaków turystycznych letnich i zimowych w Karpatach” wraz z „Instrukcją znakowania szlaków”. Ministerstwo Komunikacji skierowało prośbę do specjalnie powołanego w tej sprawie organu³⁵⁵, aby po

³⁵³ Ibidem, s. 6-7, k. 196-197.

³⁵⁴ AMTZ, op. cit., *Pismo Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji do Witolda Mileskiego; z dnia 26 kwietnia 1935 r.*, k. 2.

³⁵⁵ Chodziło o Komisję dla opracowania wniosków w sprawach szlaków turystycznych, która została powołana dnia 11 maja 1935 r. w Wiśle. W protokole z obrad Komisji zamieszczono informację o zamiśle uzupełnienia „Instrukcji znakowania szlaków” oraz wcześniej uzgodnionych z PUWFiPW „Wytycznych prowadzenia, budowy i znakowania szlaków turystycznych letnich i zimowych w Karpatach”. Wśród

wprowadzeniu niezbędnych poprawek i uzupełnień, wydał on wspomniane dokumenty drukiem i rozesłał do wszystkich towarzystw turystycznych związanych z gospodarką Karpat Polskich. Następnie, za podstawę rozwoju górskiej infrastruktury turystycznej, uznano istniejącą sieć szlaków turystycznych PTT w Karpatach. W związku z tym, celem zachowania zrównoważonej polityki znakowania letnich i zimowych tras dla ruchu turystycznego, należało powołać komisję do przeprowadzenia badań terenowych. Miała się ona składać z delegatów Komisji Porozumiewawczej PTT i PZN, a także delegata Wydziału Turystyki Min. Kom. Z uwagi na rozległy charakter terenu działań podjęto decyzję o utworzeniu dwóch Podkomisji do spraw szlaków turystycznych – osobnej dla Karpat Zachodnich i dla Karpat Wschodnich³⁵⁶.

Jednym z ważniejszych postulatów było wprowadzenie ksiąg ewidencji szlaków letnich i zimowych. Przedsięwzięcie to wynikało z potrzeby monitorowania efektów prac znakarskich oraz skuteczności utrzymywania ich dobrego stanu. Z uwagi na wskazane motywy towarzystwa i kluby turystyczne miały za zadanie uwzględniać w treści ksiąg zarówno elementy zasadnicze: przebieg, długość i barwa szlaku, jak i: ocenę stanu szlaku, wyniki kontroli, uwagi poświęcone dokonany pracom naprawczym, wysokość kosztów wyznaczania tras, etc. Ponadto należało ograniczyć w jak największym stopniu wprowadzanie zmian w powstałej już sieci szlaków; co wynikało z konieczności weryfikowania informacji zawartych w literaturze turystycznej. Jeżeli dokonano uzgodnienia przebiegu szlaków turystycznych, należało przekazać szczegółowe dane Wojskowemu Instytutowi Geograficznemu (WIG) do ostatecznego zatwierdzenia. Dzięki temu wprowadzane były zaktualizowane informacje w nowych nakładach map turystycznych.

W trakcie Karpackiego Zjazdu Turystycznego w Wiśle zwrócono się również z apelem do Ministerstwa Komunikacji oraz lokalnych władz administracyjnych i uzdrowiskowych o podjęcie działań w zakresie subwencjonowania prac naprawczych, uzupełniających i utrzymujących sieci górskich szlaków turystycznych. Wystosowana

najbardziej znaczących elementów, wymagających korekty i uzupełnień, wymieniono następujące: typy tabliczek drogowskazowych (szczególnie dla szlaków narciarskich), uzupełnienie sposobu znakowania w odniesieniu do dwóch lub więcej szlaków biegnących tą samą trasą, uregulowanie kwestii rodzajów barw wykorzystywanych w pracach znakarskich i przeprowadzenie badań nad ich zastosowaniem, wprowadzenie zimowego znakowania kopczykami na właściwie przystosowanych terenowo szlakach. Zob.: CATG PTTK, op. cit., *Protokół z obrad Komisji, powołanej przez Karpacki Zjazd Turystyczny w dniu 11.V.1935 r. w Wiśle, dla opracowania wniosków w sprawach szlaków turystycznych*, s. 1.

³⁵⁶ AMTZ, op. cit., *Wnioski przyjęte przez Karpacki Zjazd Turystyczny w Wiśle, dnia 11.V.1935 r.*, s. 1, k. 17.

została także prośba do autorów przewodników górskich o zamieszczania w treści swoich prac apelu do turystów; uchwalonego podczas zjazdu w 1934 r. o przestrzeganie zasad ochrony przyrody i urządzeń turystycznych. W toku dyskusji podjęto decyzję o rozszerzeniu akcji informacyjnej, angażując w nią towarzystwa turystyczne posiadające schroniska górskie oraz m.in. samorządy lokalne, nauczycieli i duchowieństwo³⁵⁷.

Posiedzenie II MKZB odbyło się dnia 12 października 1935 r. w Tarnowie. Jedną z pierwszych kwestii, przywołanych podczas obrad, była perspektywa włączenia całego obszaru Beskidu Niskiego – aż do Przełęczy Użockiej – do strefy gospodarki turystycznej Komisji Zachodniobeskidzkiej. Koncepcja ta była rezultatem prac znakarskich do Przełęczy Dukielskiej, które przeprowadził Oddział Gorlicki PTT. Tematem dyskusji były także działania Oddziału Tarnowskiego, który wyznakował szlak na odcinku: dolina Białej – dolina Dunajca; od Ciężkowic do Rożnowa. Ponadto, uchwałą Komisji, oddział miał przygotować ostateczny projekt sieci szlaków turystycznych na obszarze Pogórza Rożnowskiego do wiosny 1936 r.³⁵⁸ Ustalono również, że nazwa „Pogórze Rożnowskie” zostanie na stałe uwzględniona w nomenklaturze turystycznej. Dodatkowo wyznaczono granice dla tego terenu, których zasięg był następujący: Brzesko – Tymowa – Jakubkowice (linia od zachodu), Tęgoborze – Zbyszyce – Sienna – Siedlec – Korzenna – Wojnarowa – Wilczyńska (część południowa), dolina Białej – Bobowa – Ciężkowice – Tuchów – Radlna (granica wschodnia), szosą z Brzeska przez Wojnicz i do Tarnowa (część północna).

W zakresie zagospodarowania turystycznego Pogórza Rożnowskiego Komisja podjęła decyzję o nawiązaniu prac znakarskich, w części zachodniej obszaru, do sieci znaków Oddziału PTT w Bochni. Przedsięwzięcie to wymagało przeprowadzenia konsultacji z Oddziałem PTT z Tarnowa. Z kolei część południowa miała być wyznakowana na analogicznych zasadach, ale w porozumieniu z Oddziałem PTT z Nowego Sącza. Należy uwzględnić, że w 1935 r. istniały już plany rozwoju Rożnowa, wynikające z prac nad utworzeniem sztucznego jeziora³⁵⁹. Mając na względzie rosnący potencjał turystyczny regionu, rozważana była możliwość wybudowania schroniska

³⁵⁷ Ibidem, s. 2-3.

³⁵⁸ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zach. Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 12/X.1935 r. w Tarnowie...*, s. 1-2.

³⁵⁹ Pod koniec czerwca 1939 r. zorganizowana zostanie konferencja międzyministerialna poświęcona sprawie planu zagospodarowania obszarów przy zalewowych w Rożnowie i Czchowie. Z uwagi na omówienie perspektyw rozwoju turystyki uzdrowiskowo-leśniczowskiej, temat ten zostanie szerzej przedstawiony w drugim podrozdziale niniejszego rozdziału. Zob. APANiPAU, PROP, sygn. PROP-110, *Rezerwaty: woj. krakowskie, pow. nowosądecki. Rezerwat nad Jeziorem Rożnowskim (1939)*.

dostosowanego do potrzeb turystyki letniskowej oraz kwalifikowanej (dla narciarzy i osób uprawiających kajakerstwo). Jako wykonawcę obiektu wyznaczono Oddział Tarnowski, a miejsce pod budowę miało być wybrane po przeprowadzeniu wizji lokalnej. Dodatkowo, zgodnie z postulatami PTT i PZK, ustalona została wstępna ilość miejsc noclegowych. Z uwagi na konieczność podjęcia współpracy Oddziału Tarnowskiego z PZK, należało sprecyzować jej warunki w momencie rozpoczęcia prac nad budową schroniska. Uchwalono również potrzebę ulokowania obiektu w okolicach przystani kajakowej³⁶⁰.

Istotnych informacji na temat działań w zakresie rozwoju turystyki górskiej dostarcza czasopismo „Turysta w Polsce”. Na łamach kroniki turystycznej uwzględniono m.in. kwestię utworzenia podkomisji terenowych, które powołała Komisja Porozumiewawcza PTT i PZN (dalej: KP PTT i PZN). Ich funkcja miała obejmować ustalanie słuszności w realizacji lokalnych inicjatyw, które dotyczyły gospodarki górskiej w terenie. Przygotowane wnioski miały być udostępniane Głównej Komisji Porozumiewawczej; jako organowi decyzyjnemu, który jednocześnie ustalał wytyczne i normy w zakresie gospodarki górskiej. Wskazana została także konieczność rozbudowania jednostek terenowych KP PTT i PZN. Przedsięwzięcie to zwiększyć miało zasięg koordynacji nakładu pracy obu Podkomisji działających na obszarze Karpat³⁶¹.

Kolejnym z ważniejszych aspektów, o którym wspomniano w kronice turystycznej, była nowa lista wycieczek punktowanych dla Odznaki Górskiej PZN³⁶². Notatka zawiera

³⁶⁰ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zach. Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 12/X.1935 r. w Tarnowie...*, s. 3-4.

³⁶¹ *Kronika turystyczna: Komisja Porozumiewawcza, „Turysta w Polsce”, 1935, R. 1, nr 10, s. 14.*

³⁶² Należy uwzględnić, że przeciwwagą dla istniejącej od 1932 r. Górskiej Odznaki Narciarskiej PZN była Górka Odznaka Turystyczna (GOT), która formalnie została ustanowiona w trakcie Zjazdu Delegatów PTT, zwołanego dnia 23 czerwca 1935 r. w Stanisławowie. O zdobycie odznaki mogli się starać członkowie PTT i osoby, które nie należały do Towarzystwa. Warunkiem uzyskania GOT było wykazanie przebycia określonej liczby wycieczek oraz zrealizowanie wymagań, które ujęte zostały w Regulaminie GOT PTT. Ponadto uczestnicy przystępowali do jej zdobycia w sezonie letnim, a przyświecającymi celami odznaki były: aspekt poznawczy – w odniesieniu do Karpat Polskich i Tatr, a także rozwój kultury fizycznej wśród społeczeństwa. Wskazano jednocześnie, że idea zdobycia GOT wyklucza działania ukierunkowane na osiąganie rekordów i podejmowanie rywalizacji sportowej. Wstępnie dolna granica wieku uczestnika starań o zdobycie GOT-u wynosiła 17 lat, jednak z czasem wzrastała świadomość potrzeby angażowania młodzieży we wspomnianą inicjatywę. Pierwszy spis punktowanych wycieczek wskazał na dominację Beskidów Wschodnich nad Beskidami Zachodnimi w stosunku do wyznaczonych tras, gdzie ilość wycieczek w przypadku tych pierwszych wynosiła 174, a w Beskidach Zachodnich urządzono ich 144. Z kolei na obszarze Beskidu Środkowego wypunktowanych zostało 26 tras, a w Tatrach ich liczba wynosiła 81. W znacznie gorszym świetle przedstawiały się trasy w Górach Świętokrzyskich, których wypunktowano 3. Zob. W. Krygowski, *Górka Odznaka Turystyczna. Początki – rozwój – zadania*, Warszawa – Kraków 1985, s. 4-5.

zapowiedź opublikowania listy na łamach „Kalendarza informacyjnego na rok 1935/36”, czyli oficjalnego organu PZN. Na wstępie zamieszczono informację o likwidacji mniej uczęszczanych szlaków wycieczkowych i wprowadzeniu nowych tur. Zmiany miały objąć także zasady oceny rajdów punktowanych i opiniowanych przez Komisję Turystyczną PZN. Opracowanie nowej listy wycieczek wiązało się również ze zmianą listy przodowników, którzy posiadali upoważnienie w zakresie sporządzania protokołów z ich przebiegu. Na miejsce 50 skreślonych osób, pojawiło się 100 przodowników. W rezultacie ich liczba wynosiła 600 osób, co zwiększało efektywność protokołowania zmagania o uzyskanie Odznaki Górskiej PZN.

Ostatnią z istotnych kwestii w zakresie gospodarki górskiej Beskidów Zachodnich były inwestycje na rzecz rozwoju infrastruktury turystycznej. Wspomniano, że ruch inwestycyjny towarzystw turystycznych jest nieprzerwany i rozwija się jedynie w ograniczonym stopniu na czas trwającego kryzysu gospodarczego. Wśród najważniejszych prac uwzględniono budowę schroniska turystycznego pod wzniesieniem Policy. Oddział PTT z Jordanowa doprowadził do wybudowania podmurówki, która obejmowała również sutereny. Realizowane przedsięwzięcie stanowiło istotny krok w zakresie rozwoju niezagospodarowanego Pasma Babiogórskiego. Jako kolejna inwestycja przytoczone zostało schronisko na Turbaczu, które planowano udostępnić częściowo w sezonie zimowym. Prace Oddziału „Gorce” z Nowego Targu koncentrowały się na wykończeniu murowanej części obiektu; co z sukcesem udało się zrealizować. Z kolei dach przybrał prowizoryczną formę. Ukończona część budynku miała stanowić pomieszczenie dla nocujących turystów, w liczbie 50–60 osób³⁶³.

Wśród materiałów archiwalnych z obrad Komisji Zachodniobeskidzkich, które odbyły się w 1936 r., odnaleziony został jedynie protokół z posiedzenia zorganizowanego dnia 5 lipca w Krakowie. W treści dokumentu zamieszczono informację na temat ustaleń, które zawarto w protokole z posiedzenia I MKZB w Bielsku. Przywołane zostały postępy w procesie wpisania do hipoteki PTT na parceli wyznaczonej pod budowę schroniska na Wielkiej Raczy. W następnej kolejności odniesiono się do narastających trudności w zakresie zwalczania prac znakarskich, które były prowadzone przez osoby prywatne. Jako przyczynę wspomnianego problemu uwzględniony został brak wydania rozporządzenia, które dotyczyło ochrony urządzeń turystycznych. W celu zapobiegnięcia postępującemu wyznaczaniu szlaków; przez osoby nie związane z towarzystwami

³⁶³ *Kronika turystyczna: Z nowych inwestycji górskich P.T.T.*, „Turysta w Polsce”, op. cit.

turystycznymi; dobra żywiołowo zaszyfrowały, że znakowanie na przywołanym obszarze może być w przyszłości realizowane tylko przez PTT. Jako ostatnią z ważniejszych spraw, które omówiono na posiedzeniu I Podkomisji, przywołany został problem rozwijającego się „straganiarstwa” na pograniczu województwa śląskiego oraz krakowskiego. W związku z tym zwrócono się z prośbą do ZG PTT o wznowienie interwencji u odpowiednich organów³⁶⁴.

Następnie przytoczone zostały uchwały posiedzenia II MKZB, które odbyło się dnia 12 października 1935 r. w Tarnowie. Wśród najważniejszych postanowień znalazła się decyzja o wstrzymaniu starań w zakresie rozszerzenia strefy wpływów Komisji Zachodniobeskidzkiej do Przełęczy Dukielskiej. Przekładało się na to dokonanie ostatecznego wydzielenia obszarów gospodarki turystycznej w Karpatach, a także reaktywacja Oddziału PTT w Sanoku, należącego do Komisji Wschodniobeskidzkiej. Przedstawiono również szczegóły projektu schroniska PTT w Rożnowie oraz plany rozwoju gospodarki turystycznej tego regionu. Działanie Oddziału PTT z Tarnowa w zakresie utworzenia stacji turystycznej we dworze hr. Stadnickiego spotkało się z aprobatą Komisji³⁶⁵.

Ważnym komunikatem, który został zamieszczony na łamach sierpniowego wydania „Turysty w Polsce”, było rozpoczęcie prac nad budową schroniska na Przehybie. Jego treść przedstawia się następująco:

„Po 31 latach planów, usiłowań i niepokonanych trudności, Oddział Sądecki Pol. Tow. Tatrzańskiego, dzięki stanowisku obywatelskiemu A. hr. Stadnickiego [Stadnickiego], który odstąpił parcelę na terenie swych dóbr beskidzkich, przystąpił do wstępnych prac nad budową tak bardzo potrzebnego i bezsprzecznie uznawanego za nader konieczne dla rozwoju turystyki letniej i zimowej – schroniska na Przehybie. (...) W stawianym obecnie baraku roboczym już w b.r. będzie otwarty przez Oddział bufet turystyczny, co zostanie powitane z radością przez liczne rzesze turystów, wędrujących przez Przehybę pomiędzy doliną Popradu a Pieninami”³⁶⁶.

W zakresie prac znakarskich na obszarze Beskidów Zachodnich Komisja podjęła szereg nowych uchwał. Spośród najważniejszych należy wymienić dążenie do uregulowania liczby szlaków poprzez ograniczenie wyznaczania nowych i częściową redukcję tych, które już powstały. Nie można pominąć utrudnień wynikających z odejścia od wdrożenia regulacji do systemu działań przez takie organizacje, jak m.in. Towarzystwo

³⁶⁴ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 5/VII.1936 r. w lokalu Centralnego Biura P.T.T. w Krakowie*, s. 2.

³⁶⁵ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 306.

³⁶⁶ *Kronika turystyczna: Budowa schroniska na Przehybie*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 8, s. 13.

Przyjaciół Przyrody, wyznaczającego na własną rękę szlak do schroniska na Błatniej. Ponadto brakowało systemowych rozwiązań w przypadku znakowania tras przez osoby prywatne, realizujące prace na podstawie zgody wydanej przez właściciela danego terenu. Jako przykład wymieniony został szlak prowadzący do prywatnego schroniska w Szczyrku. Omawiając sprawy schronisk przytoczono także rozpoczęcie budowy prywatnego obiektu pod Romanką, które miało powstać bez względu na sprzeciw władz administracyjnych oraz PTT i BV. Należy uwzględnić, że takich obiektów w Beskidach Zachodnich powstawało więcej (m.in. na Jałowcu i Hali Łabowskiej). Z uwagi na charakter podejmowanych aktywności i sprzeczne z zasadami racjonalnego zagospodarowania Karpat działania, postanowiono zgłosić problem do Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji³⁶⁷.

Pomimo odejścia od zamysłu przejęcia przez Komisję Zachodniobeskidzką obszarów Beskidu Środkowego, wydana została uchwała dotycząca wyznakowania niebieskiego szlaku wzdłuż polsko-czechosłowackiej granicy. Miał on prowadzić na odcinku: Konieczna – Tylawa, a jego infrastrukturę zamierzano dostosować głównie do turystyki zimowej. Na wykonawców projektu wyznaczono Oddział PTT w Gorlicach, a rozpoczęcie prac w tym zakresie przypadło na 1937 r. W ramach współpracy oddziałów z Gorlic i Tarnowa przewidziano także realizację szlaków na odcinkach: Ciężkowice – Łużne – Gorlice (w barwie niebieskiej) oraz Folusz – Magura (w kolorze żółtym)³⁶⁸.

W 1936 r. odbył się również IV Zjazd w sprawach gospodarki turystycznej w Karpatach, który miał miejsce w Krynicy, w dniach 19–20 czerwca. Jednym z zagadnień omówionych na zjeździe były przywołane w podrozdziale: „Podział regionalny Beskidów Zachodnich” kwestie regionalizacji Karpat Polskich³⁶⁹. Przedstawiono także koncepcje działań ukierunkowanych na ochronę przyrody, do czego autorka pracy nawiąże w trzecim podrozdziale drugiego rozdziału. Z kolei tematyka propagandy Karpat, o której w swoim referacie wspomnieli Walery Goetel i Władysław Krygowski, zostanie szerzej omówiona w ostatnim z podrozdziałów niniejszego rozdziału.

Warto również uwzględnić próbę rozwiązania konfliktu pomiędzy PZN a PTT, której podjął się PUWFiPW. W piśmie nadanym przez dyrektora tej organizacji, w osobie gen. Józefa Olszyny-Wilczyńskiego, do prezesa Związku Polskich Związków Sportowych

³⁶⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół posiedzenia Komisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 5/VII.1936 r...*, s. 3.

³⁶⁸ Ibidem, s. 4.

³⁶⁹ AMTZ, op. cit., W. Goetel, S. Leszczycki, *Regiony turystyczne w Karpatach...*, s. 1-2, k. 38.

(Zw. Pol. Zw. Sport.) – płk. Juliusza Ulrycha zwrócono się z prośbą o interwencjonizm władz sportowych. Z uwagi na konsekwencje zatargu, które negatywnie wpłynęły na rozwój turystyki górskiej, w treści dokumentu przedłożone zostały propozycje zmierzające do jego zakończenia. Jednym z wniosków było wprowadzenie zniżek na noclegi w schroniskach PZN dla członków PTT w okresie letnim i analogicznie w schroniskach PTT dla członków PZN w sezonie zimowym.

Mając na względzie charakter PZN, jako organizacji wspierającej sporty zimowe, rozważano jego unifikację z Pol. Zw. Kaj., aby rozszerzyć jego działalność na sporty letnie. Zastrzeżono jednak, że Pol. Zw. Kaj. musi zachować swoją prawną autonomię. W celu uzyskania poparcia tego projektu uwzględnione zostały jego główne motywy. Jako pierwszy argument wysunięto działania PUWFiPW ukierunkowane na łączenia słabszych organizacji z silniejszymi, a także redukcję kosztów administracyjnych. Następnie wspomniano, że większość narciarzy uprawia turystykę kajakową, a prezes PZN w osobie wiceministra Aleksandra Bobkowskiego – zięcia prezydenta Ignacego Mościckiego – jest również prezesem Pol. Zw. Kaj. Powyższe wnioski miały zostać rozstrzygnięte z udziałem specjalnej komisji porozumiewawczej, składającej się z delegatów PZN, PTT i Pol. Zw. Kaj., Zw. Pol. Zw. Sport. oraz ze strony organów państwowych - PUWFiPW³⁷⁰.

Efekty działalności Głównej Komisji Porozumiewawczej PTT i PZN (Gł. Kom. Por. PTT i PZN) zostały częściowo przedstawione w trakcie posiedzenia ZG PTT, które odbyło się dnia 25 października 1936 r. w Krakowie. Reprezentanci Podkomisji, która powstała w ramach wspomnianego organu; w osobach Władysława Krygowskiego i Tadeusza Ramzy; opracowali projekt dotyczący ustalenia przepisów statutu oraz regulaminów PTT i PZN³⁷¹. Jako najbardziej istotne zagadnienie wskazano kwestie członkostwa młodzieży w obu organizacjach – przede wszystkim członków PTT, którzy jednocześnie uprawiali narciarstwo. Zgodnie z treścią §5 „Regulaminu Ramowego Sekcji Narciarskiej Oddziału Pol. Tow. Tatrzańskiego”, jako członków SN PTT uwzględniono „uczestników-narciarzy” do 18 roku życia. W dokumencie pominięto wymóg PZN, według którego członkami SN PTT mogli zostać jedynie narciarze, którzy byli jednocześnie członkami oddziału macierzystego PTT. Wynikało to z odejścia od tego rodzaju ograniczeń w samym statucie PTT.

³⁷⁰ AAN, Ministerstwo Komunikacji (dalej: Min. Kom.), sygn. 2/16/1/3674, *Pismo w sprawie zatargu między P.Z.N. a P.T.T. z dnia 30 września 1936 r.*, k. 7.

³⁷¹ APKat BB, PTT OB, sygn. 13/900/57, *Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego PTT odbytego w Krakowie 25.X.1936 r.*, s. 6, k. 6.

Ważnym przedsięwzięciem było rozpoczęcie pertraktacji z Polskim Biurem Podróży „ORBIS” (PBP „ORBIS”) w sprawie podjęcia regularnej współpracy z PTT. Jej charakter miał obejmować bezpośrednie współdziałania za pośrednictwem oddziałów obu organizacji. Przy czym zaznaczono, że umowa dotycząca udostępnienia schronisk może zostać zawarta na okres próbny jednego roku. Wynikało to z ograniczonej ilości miejsc noclegowych w obiektach PTT oraz utrudnień w ich udostępnianiu w czasie świąt, kiedy ruch turystyczny przybierał na sile. Zwrócono również uwagę na konieczność rozpoczęcia przez ORBIS akcji promującej obszary karpackie, które posiadały duży potencjał do uprawiania turystyki i narciarstwa, ale wciąż nie były to tereny o silnej recepcji turystycznej. W związku z tym jednym z warunków nawiązania współpracy miało być kierowanie wycieczek i kursów organizowanych przez PBP „ORBIS” w nieznane turystom zakątki gór polskich.

Jedną z ważniejszych kwestii posiedzenia było także przedstawienie szczegółów obrad Komisji ZG PTT do spraw młodzieży, które odbyły się dzień wcześniej. Głosu w tej sprawie udzielił prof. Kazimierz Sosnowski, który wspomniał o uchwaleniu tekstu instrukcji zarówno dla samej Komisji, jak i opiekunów kół i sekcji szkolnych. Pozytywną opinię otrzymał również regulamin szkolnych kół miłośników turystyki górskiej pod opieką PTT. Ponadto wystosowany został memoriał do PUWFiPW, w którym wskazano potrzebę uzupełnienia programu studiów w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego i Studiów Wychowania Fizycznego, które miały odbywać się w Krakowie i Poznaniu, o wykłady na temat turystyki górskiej i taternictwa. Dodatkowo należało wprowadzić obowiązkowe wakacyjne obozy wędrowne po górach, a także kursy wspinaczki wysokogórskiej dla studentów. W zakresie obowiązków oddziałów i kół PTT znalazła się natomiast organizacja, co najmniej, jednej wielodniowej wyprawy turystycznej dla młodzieży szkolnej i nauczycieli z terenu działań oddziału lub koła. Kolejnym zaleceniem dla oddziałów było wprowadzenie cyklicznych kursów metodycznych turystyki średnio górskiej i wysokogórskiej dla młodzieży w oparciu o instrukcję wydaną przez Komisję ds. młodzieży przy Zarządzie PTT³⁷².

Na posiedzeniu I MKZB, które odbyło się dnia 10 kwietnia 1937 r. w Dziedzicach przedstawiono zakres wymaganych prac w schronisku na Pilsku. Wśród najważniejszych znalazła się konieczność wybudowania nowego zbiornika wodnego, a także realizacja ocieplenia poddasza i przeprowadzenie do niego sieci wodociągowej. Zobowiązano się

³⁷² Ibidem, s. 2; 9-10, k. 2.

również do przedstawienia ZG PTT planów rozbudowy pomieszczenia bufetowego. Ważną inwestycją było dokonanie zakupu kolejnych udziałów na Hali Miziowej o równowartości 16 ha. W związku z tym Oddział Babiogórski z Żywca stał się współwłaścicielem $\frac{1}{7}$ tego obszaru, co wiązało się także z przypadającym PTT, na co czwarty rok, bacowaniem na hali. Zamiarem Oddziału Żywieckiego było wybudowanie bacówki w okolicach schroniska, do której mieli się również przyczynić współwłaściciele gruntów – Miziowie³⁷³.

W czasie obrad omówiono sprawę zagospodarowania grupy Rycerzowej. Oddział PTT z Białej wspominał o trudnościach w zakupieniu gruntu na Hrobaczej Łące, co było wynikiem zbyt wysokiej ceny. Ponadto rozważona została kwestia wybudowania schroniska w Porąbce, które z uwagi na obecność stacji turystycznej PTT, mogło powstać dopiero po przygotowaniu ostatecznego planu zagospodarowania okolic zapory na Sole. Wobec zaistniałych okoliczności Komisja poprosiła oddział o monitorowanie cen gruntów na Hrobaczej Łące i terenów, które sąsiadowały z przegrodą Międzybrodzką. Przekładał się na to rosnący potencjał turystyczny i letniskowych tego obszaru.

Utrudnienia w zakresie zarządzania schroniskiem na Baraniej Górze zasygnalizował Oddział Górnośląski w Katowicach. Wynikały one m.in. ze wznowienia układu dzierżawnego z Zarządem Lasów Państwowych i jednoczesnym obciążeniu oddziału kosztami ubezpieczeń oraz inwestycji realizowanych w obiekcie. Dodatkowo wskazano na ograniczenia w rozwoju ruchu turystycznego, które były następstwem organizacji rezerwatu łowieckiego na Baraniej Górze. Z uwagi na powyższe czynniki Oddział Górnośląski rozważał możliwość wybudowania własnego schroniska, usytuowanego wyżej od obecnego. W opinii Witolda Mileskiego zarówno parki narodowe, jak i większe rezerваты stanowiły obszary, na których przewidywano budowę schronisk turystycznych. Z kolei ograniczenia w ruchu turystycznym występowały jedynie na poszczególnych szlakach i miały charakter jednoroczny lub sezonowy. Likwidacja obiektu na Baraniej Górze nie mogła zatem stanowić głównego celu Zarządu Lasów Państwowych.

W kwestii prac znakarskich Oddział Babiogórski³⁷⁴ i Oddział Górnośląski zgłosiły jedynie konserwację i odnowienie już istniejących szlaków. Ze strony Koła

³⁷³ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 10/IV.br. w Dziedzicach w sali Schneebauma*, s. 1.

³⁷⁴ W sprawozdaniu ogólnym Oddziału Babiogórskiego za 1937 r. wspomniano o pracach w zakresie rekonstrukcji chodnika łącznikowego, który prowadził od schroniska na Pilsku do szlaku głównego na trasie: Babia Góra – Pilsko. Koszty realizacji odcinka przebiegającego przez tereny Dóbr Żywieckich zostały pokryte przez wskazane dobra. Z kolei budowę chodnika na odcinku rozciągającym się przez Halę Miziową

Andrychowskiego pojawił się wniosek dotyczący wyznakowania kilku szlaków i zmienienia trasy jednego. W rezultacie koło uzyskało zgodę na skrócenie zielonego szlaku, który biegł przez odcinek: Andrychów – Gancarz – Leskowiec. Jako nowe punkty na trasie wyznaczono Pańską Górę i Zagórnik, co skracало czas przebycia szlaku o jedną godzinę. Zakres prac Oddziału Jordanowskiego w grupie Policy miał zostać poddany kontroli ZG PTT, aby ostatecznie wydać decyzję na temat dalszych działań ukierunkowanych na rozbudowę sieci szlaków w tym terenie. Natomiast w przypadku Beskidu Wyspowego zalecono ponowne zweryfikowanie trasy szlaków, które rozciągały się pomiędzy Myślenicami a Jordanowem i Lanckoroną a Makowem oraz biegły przez Juszczyń w kierunku Policy. Zadaniem oddziału było wytrasowanie ich w taki sposób, aby w kolejnym roku nadawały się do uzupełnienia je o barwne szlaki³⁷⁵.

Z ostatnich ważniejszych zagadnień, które omówiono na posiedzeniu należy przytoczyć sprawę normalizacji cen w schroniskach. Kwestia ta miała być rozstrzygnięta na drodze ankiet, opracowanych przez Podkomisję do spraw gospodarki schroniskowej oraz oddziały należące do Komisji Zachodniobeskidzkiej. W toku dyskusji zgłoszono postulat o możliwości uzyskania 50% niższej opłaty za nocleg w schroniskach dla członków PTT. Na zakończenie odniesiono się do sprzedaży nalepek na Fundusz Budowy Schronisk, która nie przyniosła dużych zysków. Powodem było zbyt późne wprowadzenie tego przedsięwzięcia, co przesądziło o braku odejścia z realizacji inicjatywy w następnych latach.

Z początkiem maja 1937 r. odbyło się posiedzenie II MKZB, które zorganizowano w Rabce. Jednym z ważniejszych punktów obrad był program pracy dla terenów górskich na bieżący rok. W zakresie infrastruktury noclegowej przedstawione zostały plany budowy i rozbudowy schronisk. Szczególną uwagę skupiono na sytuacji obiektu, który miał powstać na Przehybie. Oddział Nowosądecki wspominał o pomyślnym wynegocjowaniu warunków udostępnienia gruntów, dzięki którym można było dojechać do schroniska. Gmina Szlachtowa udzieliła zgody na mocy umowy, w której zobowiązano się do rocznego wypłacania sumy w wysokości 100 zł. Zasoby finansowe oddziału umożliwiały mu jedynie zakup drzewa i prace wykopowe. W związku z tym skupił się on na gromadzeniu gotówki

sfinansował oddział żywiecki. Dokonano również przekształcenia trasy okrężnego chodnika na Halę Lipowską, skracając dystans o 1,5 h oraz udostępniając turystom i narciarzom szlak prowadzący widokowym grzbietem. Zob. APK BB, PTT OB, sygn. 13/900/49, *Sprawozdanie z działalności PTTOB w Żywcu za rok 1937*, k. 3-4.

³⁷⁵ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 10/IV.br. w Dziedzicach...*, s. 4-5.

i materiału, a także prowadzeniu prowizorycznie zagospodarowanego schronu, który mógł pomieścić 16 osób³⁷⁶.

Kolejną inwestycją była budowa schroniska PZN na Lubaniu. Z uwagi na rozpoczęte prace, Komisja zwróciła się do Oddziału Tarnowskiego z prośbą o dokonanie wyboru w kwestii słuszności utrzymania stacji turystycznej w prywatnym obiekcie. W toku dyskusji zwrócono uwagę na zaniedbaną infrastrukturę budynku i trudności w utrzymaniu dobrych stosunków z właścicielem. Delegaci Oddziału Tarnowskiego opowiedzieli się za zakończeniem współpracy i odebraniem dostarczonego przez oddział inwentarza, wśród którego znajdowały się m.in. koce oraz apteczka. Gospodarka schroniskowa przedstawiała się w problematycznym świetle również w schronisku na Luboniu Wielkim. Jako główne źródło problemu wskazano kwestie stanu własności obiektu. Niekorzystne ceny wartości gruntu, które obejmowały także wysokość słupa na szczycie Lubonia, znacznie przewyższały koszty zakupu terenów w grupach Wielkiej Raczy i Pilska. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w treści protokołu, właściciel ziemi – w osobie hr. Jan Chomentowskiego – zażądał 15 zł za 1 m², podczas gdy ceny za analogiczny obszar gruntów na Pilsku i Wielkiej Raczy miały wynosić od 1–5 groszy. Zwrócono również uwagę na charakter obiektu na Luboniu Wielkim, który reprezentował typ schroniska dla osób odwiedzających, a nie nocujących³⁷⁷.

Mnogość inicjatyw w zakresie rozbudowy i odnowienia sieci szlaków turystycznych na obszarze Beskidów Zachodnich, przełożyła się na konieczność omówienia wybranych działań. Jednym z nich była renowacja odcinka GSB przez Oddział Nowotarski, który przebiegał przez teren należący do strefy wpływów oddziału. Następnie dokonano wyznakowania niebieskiego szlaku na trasie: Łopuszna – Turbacz, który stanowił jednocześnie ostatni etap dalekobieżnego szlaku z Lubonia Wielkiego przez Rabkę, Porębę i na Turbacz. Argumentem przesądzającym o podjęciu działań w tym zakresie było częste użytkowanie odcinka przez turystów. W związku z utworzeniem zielonego szlaku na odcinku: Stare Wierchy – Kowaniec, biegnącego przez teren gospodarki górskiej Oddziału PTT z Nowego Targu, przez Oddział PTT z Rabki, zdecydowano o konieczności utrzymania szlaku oraz przeprowadzeniu jego konserwacji przez Oddział PTT z Nowego Targu. W trakcie obrad przybliżone zostały również plany w zakresie rekonstrukcji skalnej perci przez Oddział Pieniński. Działania miały

³⁷⁶ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego w Rabce, dnia 1/V.1937 r. w lokalu Oddziału P.T.T.*, s. 1-2.

³⁷⁷ Ibidem, s. 4-5.

doprowadzić do gruntownego remontu wzdłuż lewobrzeżnego odcinka Dunajca w granicach przełomu pienińskiego. Z kolei naprawa znaków, konserwacja ścieżek i zamontowanie tablicy orientacyjnej w Krościenku znalazły się w zakresie obowiązków Zarządu Pienińskiego Parku Narodowego³⁷⁸.

Posiedzenie II MKZB zwołano po raz drugi dnia 27 listopada 1937 r. w Nowym Sączu. Na początku obrad przedstawiony został stan budowy schronisk na Turbaczu i Przehybie. Pierwszy z wymienionych obiektów wymagał przeprowadzenia działań w zakresie odwodnienia terenów, na których się znajdował. Ponadto należało dokonać pokrycia dachu prowizorycznym materiałem zabezpieczającym i usunąć szkody spowodowane wilgocią. Pomimo wystosowania przez Oddział Nowotarski prośby o udzielenie subwencji, Komisja nie wyraziła zgody i nakazała, aby wymagane działania były pokryte z funduszu oddziału. Uznano również, że dalsze prace nad rozbudową obiektu są bezcelowe. Warunkiem uzyskania pomocy finansowej było podjęcie działań naprawczych, które oddział miał zrealizować opierając się na wskazówkach udzielonych przez lustrację ZG PTT.

Z kolei schronisko na Przehybie przybrało formę surowego budynku wyposażonego w pokrycie dachowe, które obejmowało $\frac{2}{3}$ całości projektowanego obiektu. Zadeklarowano, że w sezonie zimowym do użytku zostaną oddane takie pomieszczenia, jak mieszkanie zarządcy, kuchnia oraz sala sypialno-jadalna na 30 miejsc noclegowych. Z uwagi na postępujące działania budowlane nadano im charakter pomieszczeń prowizorycznych. Kwota bieżących wydatków wyniosła ok. 24 tys. zł, z czego zadłużenie osiągnęło sumę 5 tys. zł. Dodatkowo Oddział PTT z Nowego Sącza przewidywał konieczność uzyskania subwencji w wysokości ok. 5 tys. zł³⁷⁹.

Należy również uwzględnić dokonanie zmian w organizacji gospodarki górskiej, które dotknęły Oddziału „Gorce” z Nowego Targu. Decyzją Komisji wyłączono ze strefy jego działań tereny obejmujące grupę Gorca i południowe stoki Kudłonia (aż po Szczawę), które przekazano w gospodarkę turystyczną Oddziałowi PTT z Krakowa. W ten sposób granice wpływów tego ostatniego obejmowały: grzbiet Turbacza – Kudłoń – Przysłop (w części północnej), a następnie biegła ona potokiem Kamienicy do punktu łącznikowego z potokiem Ochotnicy i kierowała się w górę do Przełęczy Knurowskiej; skąd zwracała w stronę Turbacza. W trakcie posiedzenia odniesiono się także do wydzielenia granic na

³⁷⁸ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 347.

³⁷⁹ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II. Międzyoddziałowej Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej odbytej w lokalu Oddziału „Beskid” P.T.T. w Nowym Sączu dnia 27 listopada 1937 r. o godz. 15.30*, s. 1-3.

obszarze Beskidu Średniego pomiędzy Oddział Gorlicki a Oddział Krośnieński. Zgodnie z uchwałą Komisji miała ona przebiegać wzdłuż szosy na odcinku: Dukla – Jaśliska. Wprowadzenie podziału było jednak zależne od rzeczywistych działań Oddziału Krośnieńskiego, nad którego aktywacją wciąż trwały intensywne prace³⁸⁰. Na uwagę zasługują także wewnętrzne przeobrażenia struktury niektórych oddziałów. Przykładem zmian organizacyjnych była działalność Oddziału Bocheńskiego, które zostało przekształcone w Koło Oddziału Tarnowskiego. Z kolei niewielka ilość członków Oddziału Pienińskiego stała się głównym bodźcem do rozważenia decyzji o jego połączeniu z innym oddziałem nizinym. Przedsięwzięcie to usprawniało przeprowadzenie budowy schroniska w Pieninach i uzyskanie niezbędnych funduszy na realizację tej inicjatywy.

Ważnym krokiem w zakresie intensyfikacji turystyki narciarskiej było wprowadzenie indywidualnych zniżek narciarskich. Informacji na ten temat dostarcza artykuł opublikowany w grudniowym numerze „Turysty w Polsce” z 1937 r. Na wstępie uwzględniony został okres zmagania o uzyskanie wspomnianego udogodnienia. Jak wspomina autor, w poprzednich latach obowiązywały jedynie zniżki zbiorowe w wysokości 33%. Warunkiem korzystania z przywileju była przynależność do PZN. Wówczas członek uzyskiwał możliwość wykupienia książeczki narciarskiej, która była dostępna w stu kilkudziesięciu większych stacjach kolejowych w całym kraju. Na jej podstawie otrzymywał on 50% zniżki kolejowej na podróż z dowolnie wybranej stacji z terenu Rzeczypospolitej do stacji znajdujących się na Podkarpaciu i w Karpatach. Ilość stacji kolejowych z tych dwóch ostatnich regionów wynosiła 101 i rozciągały się one również na obszarze Beskidów Zachodnich, na odcinkach: Wapienica – Wisła – Głębiec, Biała – Lipnik – Zwardoń, Hucisko – Jeleśnia, Chabówka – Łososina Wielka, Rytro – Muszyna – Krynica. Na koniec wspomniano, że zniżka może być wykorzystywana jedynie przy podróżach drugą oraz trzecią klasą pociągów osobowych i pociągów pospiesznych, a także o dystansie trasy, która przekraczała 30 km³⁸¹.

Na łamach kroniki wspomnianego czasopisma opublikowany został także komunikat na temat uruchomienia kolejki górskiej w Krynicy. Jego treść przedstawiała się następująco:

„Otwarcie kolejki górskiej w Krynicy nastąpi w niedzielę 19-go grudnia b.r. w godzinach przedpołudniowych. Uroczystość ta odbędzie się przy sposobności Walnego Zjazdu Delegatów

³⁸⁰ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 350-352.

³⁸¹ A. Zieliński, *Indywidualne zniżki narciarskie*, „Turysta w Polsce”, 1937, R. 3, nr 12, s. 3.

Ligi Popierania Turystyki, który w tym samym dniu będzie w Krynicy obradował. Jak wiadomo, Liga była inicjatorką budowy kolejki i w utworzonej spółce posiada większość udziałów. W związku z ustalonym terminem otwarcia kolejki przyspieszono roboty budowlane tak, że cała inwestycja kolejki krynickiej powstała w rekordowym czasie kilku miesięcy³⁸².

Z początkiem kwietnia 1938 r. zostało zwołane posiedzenie I Podkomisji Zach. Beskidz. w Katowicach. Należy uwzględnić, że tematem szeroko dyskutowanym w trakcie obrad były sprawy poświęcone robotom w górach. Na początku przedstawiono stan budowy i rozbudowy schronisk, wśród których znalazła się konieczność powiększenia obiektu na Pilsku. Wynikało to z dużej frekwencji nocujących turystów, których w dniach przedsięwziętych zeszłorocznej zimy odnotowano 200. Następnie Oddział Babiogórski przybliżył zakres terytorialny, jaki udało mu się uzyskać na Pilsku. Wspomniano, że jest on współwłaścicielem $\frac{1}{7}$ Hali Miziowej oraz planuje wykupienie $\frac{1}{10}$ sąsiadującej hali, która rozciąga się od Sopotni i przebiega przez nią droga dojazdowa do schroniska. Przedsięwzięcie to miało na celu przejęcie kontroli nad Pilskiem z jego okolicznymi terenami, dzięki czemu oddział żywiecki zyskałby status najbardziej wpływowego właściciela hali. Rosnące aspiracje Oddziału Babiogórskiego wiązały się jednak z koniecznością ograniczenia nakładu finansowego na roboty w górach, a także zadłużeniem w wysokości 15 tys. zł³⁸³.

W zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej głos zabrał również Oddział Bielski PTT, który zrealizował prace w okolicach Zwardonia. Dokonał on remontu drogi dojazdowej do schroniska w Zwardoni i wybudował most. Ponadto zdecydowano się na przekształcenie charakteru obiektu w sezonie letnim na pensjonat lub hotel turystyczny, który funkcjonowałby pod nazwą „Dworzec Beskidzki”. Oddział przedstawił także szczegóły działalności Koła PTT z Dziedzic, któremu udało się dokonać rozbudowy domku wykupionego na Przegibku. Dzięki nakładowi pracy koła obiekt przybrał formę schroniska, wyposażonego w 20 łóżek z dostępem do pościeli. Na sezon letni przewidywano, że obiekt zostanie w pełni zagospodarowany, a także udostępniony dla turystów przez cały rok. Z kolei Oddział Bialski PTT wspomniał o rezygnacji z zakupu parceli z prywatnym schroniskiem na Hrobaczej Łące, co było wynikiem decyzji właściciela gruntu o wydzierżawieniu prawa dostępu do wody osobom trzecim, na okres kilku lat. Ze względu na zakończenie umowy dzierżawnej w stacji turystycznej na Żarze, wskazana została

³⁸² Ibidem, s. 21.

³⁸³ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia I Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T. do robót w górach, odbytego w dniu 5.IV.1938 r. w Katowicach w lokalu Oddziału Górnośląskiego P.T.T.*, s. 2.

konieczność podjęcia kroków w zakresie budowy schroniska nad jeziorem w Porąbce. Dodatkowo oddział poinformował o utworzeniu nowej stacji turystycznej, która mieściła się w prywatnym schronisku, usytuowanym pomiędzy Błatnią a Klimczokiem³⁸⁴.

Szeroko diskutowanym zagadnieniem była perspektywa rozwoju sieci szlaków, które miały rozciągać się w masywie Babiej Góry³⁸⁵. Komisja udzieliła zgody na przeprowadzenie prac w zakresie wyznakowania dalszego odcinka zielonego szlaku z Zubrzyicy Górnej na Sokolicę, który był połączony z trasą zejściową do Mokrego Stawu. Jednocześnie nie podjęto ostatecznej decyzji w kwestii przedłużenia żółtego szlaku na odcinku: Tatry – Krowiarki – Górny Płaj – Markowe Szczawiny – schronisko na Markowych Szczawinach. Miał się on łączyć ze ścieżką, oznaczoną barwą żółtą, która prowadziła do Zawoi. Przedsięwzięcie to pociągałoby za sobą konieczność odcięcia fragmentu szlaku: Zawoja – Krowiarki – Górny Płaj – Markowe Szczawiny – Przełęcz Krowiarki oraz unifikacji niebieskiego szlaku prowadzącego na odcinku: Lipnica – schronisko „Leśnik” – Babia Góra (Percią Akademików) z Markowymi Szczawinami i szlakiem Mączyńskiego, który rozciągał się w kierunku Huciska i Wadowic.

W trakcie obrad odniesiono się również do konieczności ponownego rozważenia kwestii wyznaczenia miejscowości, od której miałby się zaczynać Główny Szlak Karpacki. Pierwotnie zakładano, że punktem wyjścia będzie Polana. Koncepcja ta budziła jednak pewne wątpliwości u Witolda Mileskiego, który zaproponował alternatywne ośrodki takie, jak Cieszyn i Ustroń. Podkomisja nakazała przeprowadzenie konsultacji pomiędzy Oddziałem Górnośląskim PTT a Oddziałem Cieszyńskim PTT oraz wypracowanie konsensusu w tej sprawie. Z kolei tablica początkowa z napisem „Szlak im. Marszałka J. Piłsudskiego” miała zostać zamieszczona po finalizacji prac nad szlakiem. W celu eliminacji tzw. dzikiego ruchu turystycznego, podjęto także uchwałę o przeprowadzeniu pertraktacji z Zarządem Lasów Państwowych na Równicy, które miały dotyczyć możliwości wyznaczenia znakowanych szlaków turystycznych na Równicę. Wynikało to również z obecności kilku letnisk i ośrodków harcerskich u podnóża tego wzniesienia, wśród których wymieniono: Brenną oraz Bucze, Górki i Nierodzim. Jako pośrednika

³⁸⁴ Ibidem, s. 3.

³⁸⁵ Należy uwzględnić, że w treści sprawozdania, z wyznaczonych przez Oddział Babiogórski PTT z Żywca szlaków w 1938 r., uwzględniono m.in. szlak główny na odcinku: Głuchaczki – Przełęcz Jałowiecka – schronisko PTT na Babiej Górze (czerwony szlak o długości 10 km), odcinek: Zawoja (Widły) – schronisko PTT na Babiej Górze (zielony szlak o długości 7 km) oraz trasę: Zawoja (Widły) – Kwiatek – schronisko PTT na Babiej Górze (czarny szlak o długości 8 km). Zob. APK BB, PTT OB, sygn. 13/900/77, *Znakowanie szlaków turystycznych (1922–1939)*, k. 50.

rozmów pomiędzy zainteresowanymi stronami wyznaczono Oddział Górnośląski PTT z Katowic³⁸⁶.

Obrady II MKZB odbyły się dnia 9 kwietnia w Tarnowie. Na początku przewodniczący Komisji zasygnalizował, że po raz pierwszy jednym z uczestników posiedzenia jest Oddział Krakowski PTT reprezentowany przez Władysława Krygowskiego. Wynikało to z przejęcia przez oddział gospodarki turystycznej w grupie Gorca. Jako kolejne zagadnienie przytoczona została kwestia rozdzielenia subwencji, która przy aprobacie I Podk. Zach. Beskidz. przedstawiała się następująco: 30 % dla I Podk. Zach. Beskidz. oraz 70% dla II Podk. Zach. Beskidz. W zakresie współpracy transgranicznej z KČST zwrócono się z pytaniem do zainteresowanych oddziałów o konieczność nawiązania porozumienia w sprawach turystyki na obszarach przygranicznych. Potrzebę realizacji przedsięwzięcia ukierunkowanego na sprawy wyznaczania szlaków w ramach wspomnianej współpracy zgłosił Oddział Gorlicki i Oddział Sądecki³⁸⁷.

Z uwagi na mnogość inicjatyw poświęconych rozbudowie infrastruktury turystycznej w Beskidach Zachodnich przytoczone zostaną tylko poszczególne działania. Należy podkreślić, że w 1938 r. prace oddziałów były skierowane m.in. na utrzymanie stacji turystycznych, a także zakładanie kolejnych. W sprawozdaniu z dokonanych prac i projektów robót w górach Oddziału Tarnowskiego, który został przedstawiony przez jego prezesa – ks. Franciszka Pindę, pojawiły się kwestie stacji turystycznych. Z uwagi na opóźnienia w zakresie wykupienia ziemi, na której planowano wybudować schronisko w okolicach Rożnowa, Oddział skupił się na utrzymaniu dwóch stacji – w Lubince i Rożnowie³⁸⁸. Ponadto jego działania miały zostać ukierunkowane na ukończenie wyposażenia wnętrza jednego z pawilonów w Czorsztynie, który był przeznaczony na

³⁸⁶ J. Kapłon, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych...*, s. 368-369.

³⁸⁷ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 9/IV.1938 r. w Tarnowie, w lokalu Oddziału Tarnowskiego P.T.T.*, s. 1, k. 217.

³⁸⁸ Stacja Turystyczna Oddziału Tarnowskiego PTT w Lubince została utworzona w 1935 r. w dworze należącym do Stanisława Harlendera. Wznosiła się na wysokości 480 m n.p.m. w okolicach szczytu Wał (516 m n.p.m.). Pomysłodawcą utworzenia stacji była SN Oddziału Tarnowskiego PTT, w której działało 25 osób. Aby dotrzeć do obiektu, należało wyruszyć z dworca kolejowego, który znajdował się w miejscowości Pleśna. Natomiast Stacja Turystyczna Oddziału Tarnowskiego PTT w Rożnowie powstała w 1936 r. i została zlokalizowana we dworze hr. Jadwigi Stadnickiej. Wznosiła się na wysokości 373 m n.p.m., a pierwsze plany utworzenia stacji pojawiły się również ze strony SN Oddziału Tarnowskiego PTT w 1934 r. Natomiast jej dokładna lokalizacja została wyznaczona przy okazji przeprowadzenia wizji lokalnej pod budowę schroniska w Rożnowie. Ze stacji turystycznej prowadził szlak do stacji w Lubince, który był wyznaczony przez słupy wysokiego napięcia. Zob. S. Zaborniak, I. Pezdan – Śliż, M. Niewczas, *Historia turystyki w Polsce przed 1939 rokiem*. Tom V..., s. 38-40.

stację turystyczną. Wśród projektów Oddziału znalazło się także utworzenie kolejnego tego typu pomieszczenia, które miało się mieścić w jednym z domów wiejskich; blisko Przełęczy Knurowskiej. Lokalizacja ta nie była przypadkowa, gdyż przebiegała tamtędy trasa głównego szlaku, a obiekty noclegowe na odcinku: Turbacz – Lubań były zbyt odległe dla turystów i narciarzy.

Perspektywa działalności ukierunkowanej na zagospodarowywanie obiektów na stacje noclegowe obecna była również w programach pracy innych oddziałów. Spośród nich można wymienić m.in. plany utworzenia stacji noclegowej w gmachu starej szkoły w Gorlicach przez Oddział Gorlicki, czy też zawarcie porozumienia pomiędzy kołem tego Oddziału w Jaśle oraz Towarzystwem Wędkarskim, mające na celu utworzenie stacji turystycznej w budynku, gdzie znajdowała się wylęgarnia pstrągów w Foluszu. Z kolei Oddział Krakowski PTT poinformował o planach organizacji stacji noclegowej na terenie uzdrowiska w Szczawie oraz efektach pracy nad utworzeniem stacji w budynku Hodowców Bydła Czerwonego Polskiego na Gorcu³⁸⁹.

Z uwagi na organizację Zjazdu Górskiego, który miał się odbyć w Nowym Sączu, Oddział Tarnowski zadeklarował chęć przeprowadzenia konserwacji znaków turystycznych. Wśród nich znalazły się m.in. znaki zamieszczone na przystanku autobusowym, wyznaczające trasę na odcinku: Witowice Górne – Rożnów, niebieski szlak z Rożnowa przez Św. Just do trasy łącznikowej prowadzącej na Jaworz i Sałasz aż do Limanowej – szlak ten rozciągał się w strefie gospodarki Oddziału Nowosądeckiego. Z kolei ten ostatni zasygnalizował plany odnowienia szlaków na następujących odcinkach: Nowy Sącz – Rożnów, Rożnów – Limanowa, Jazowsko – Przehyba oraz Gaboń – Przehyba (łącznie z przedłużeniem trasy do Szlachtownej)³⁹⁰.

Informacji na temat Zjazdu Górskiego w Nowym Sączu dostarcza czerwcowy numer „Turysty w Polsce”. Na łamach czasopisma uwzględniono datę organizacji wydarzenia, które miało trwać cztery dni – od 12 do 15 sierpnia. W odróżnieniu od „tygodni gór”, które odbywały się co dwa lata, charakter imprezy był znacznie bardziej kameralny. Nie umniejszało to jednak randze wydarzenia ze względu na możliwość poznania wielu aspektów góralszczyzny. Ponadto wydarzeniu miały towarzyszyć posiedzenia dotyczące rozwoju gospodarczego ziem górskich, które w ostatnich latach coraz mocniej wpływały na unifikację regionów karpackich. Oprócz widowisk kulturowych z udziałem grup

³⁸⁹ CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia II Podkomisji Zachodnio-Beskidzkiej P.T.T., odbytego dnia 9/IV.1938 r. w Tarnowie...*, s. 2-3, k. 217-218.

³⁹⁰ Ibidem, s. 4-5, k. 219.

ludowych, przewidziane zostały wycieczki turystyczne do okolicznych miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych, a także do Rożnowa. Jednym z udogodnień dla uczestników wydarzenia miały być 66% ulgi kolejowe, które uwzględniały indywidualne karty uczestnictwa Ligi Popierania Turystyki³⁹¹.

Z materiałów źródłowych zawierających informacje na temat obrad MKZB z 1939 r., odnaleziono jedynie protokół z posiedzenia II Podkomisji Zach. Besk., które odbyło się dnia 25 lutego 1939 r. w Nowym Sączu. W pierwszej kolejności przywołane zostały najważniejsze uchwały zeszłorocznych obrad Podkomisji, które udało się zrealizować oraz te, które wciąż wymagały realizacji. Na początku wspomniano o konieczności rozpoczęcia działań w zakresie przeprowadzenia badań terenowych przez Oddział Tarnowski, w celu wyznaczenia miejsca pod budowę stacji turystycznej w pobliżu Przełęczy Knurowskiej. Dodatkowo miał on rozważyć perspektywę unifikacji żółtego szlaku wyznaczającego odcinek: Żegocin – Bukowiec – Kamienie Brodzińskie. Pewne zastrzeżenia pod względem efektywności prac znakarskich budziła Delegatura PTT w Myślenicach, która pomimo deklaracji wdrożenia działań ukierunkowanych na renowację i rozbudowę sieci lokalnych szlaków, nie wywiązała się ze swoich zobowiązań. W rezultacie zostały one zamieszczone na mapach, ale nie istniały w terenie. Zdecydowano więc o zaangażowaniu Oddziału PTT w Rabce w nawiązanie współpracy z myślenicką Delegaturą PTT, które w porozumieniu z Komisją miały opracować zarówno plan, jak i kosztorys wymaganych działań³⁹².

Na skutek aneksji części terytorium Czechosłowacji w 1938 r., która wiązała się także z delimitacją granic Polski, podjęto szereg decyzji w kwestii zagospodarowania turystycznego oraz rozbudowy infrastruktury w Pieninach. Prof. Sosnowski przybliżył zagadnienie niedokończonego obiektu noclegowego, który zlokalizowany był na lewym brzegu Popradu przy Źródle Sulińskim (słow. Sulinsky prameň). Według pierwotnych założeń budynek miał zostać przeznaczony na stację turystyczną dla członków KČST, jednak zawirowania polityczne spowodowały, że decydujący głos w tej sprawie przypadł PTT. Konieczność ustalenia szczegółów pracy nad ewentualnym dokończeniem remontu budynku wpłynęła na decyzję Komisji o zaangażowaniu w tę sprawę delegata PTT, który przebywał w Żegiestowie³⁹³.

³⁹¹ *Kronika Turystyczna: Zjazd Górski w Nowym Sączu*, „Turysta w Polsce”, 1938, R. 4, nr 6, s. 15.

³⁹² CATG PTTK, op. cit., *Protokół z posiedzenia Komisji Międzyoddziałowej Zachodnio-beskidzkiej P.T.T. /II Podkomisji/, odbytego dnia 25/II.1939 r. w Nowym Sączu, w lokalu Oddziału P.T.T.*, s. 1, k. 227.

³⁹³ *Ibidem*, s. 3, k. 228.

Istotnym aspektem w trakcie dyskusji była także sprawa uzgodnienia dokładnej lokalizacji przyszłego schroniska Oddziału Pienińskiego. Jako kluczowy punkt odniesienia postawiono pytanie, czy nadal ma być to parcela, którą zakupiono od Oddziału „Beskid” z Nowego Sącza, czy też należy dokonać wymiany gruntu. Odpowiedź Komisji miała wydźwięk polityczny, ponieważ odniesiono się w niej do zagrożenia wynikającego z zaimplementowania przeprowadzonego w poprzednim roku „zjednoczenia” Pienin. Przejawiało się to w napływających informacjach na temat planów rozbudowy sieci hoteli turystycznych w regionie pienińskim przez zagraniczne organizacje. W związku z tym wskazano na znaczenie doboru odpowiedniej lokalizacji oraz możliwość uświetnienia 50-lecia Oddziału Pienińskiego uroczystością otwarcia schroniska w Szczawnicy Niżnej, przypadającą na 1943 r.³⁹⁴

Jako temat dyskusji wysunięto również zagadnienia ochrony przyrody i krajobrazu na obszarze Pienin – po przyłączeniu do nich terenu Pienin Spiskich. Głównym zagrożeniem dla tego regionu były zróżnicowane plany gospodarcze. W celu zmniejszenia ryzyka wprowadzenia niekontrolowanych działań czynników zewnętrznych Komisja opracowała szereg uchwał, które miały być przedłożone ZG PTT. Wśród nich uwzględniono zaangażowanie władz Pienińskiego Parku Narodowego w przeprowadzenie szosy: Czerwony Klasztor – Leśnica – Szczawnica na odcinku: Leśnica (przez górną część wsi) – grzbiet Małych Pienin – Szczawnica Niżna. Władze parku miały odstąpić od koncepcji wyznaczenia drogi przez: Leśnicę (dolną część wsi) – wąwóz Leśnickiego Potoku – przełom Dunajca – Szczawnicę. Z kolei drogę pienińską należało odseparować za pośrednictwem bariery, która powinna się znaleźć u wylotu przełomu Dunajca. Na okres budowy szosy wskazane było pozostawienie miejsca na przejazd gospodarczy dla pojazdów konnych, kierujących się do Leśnicy.

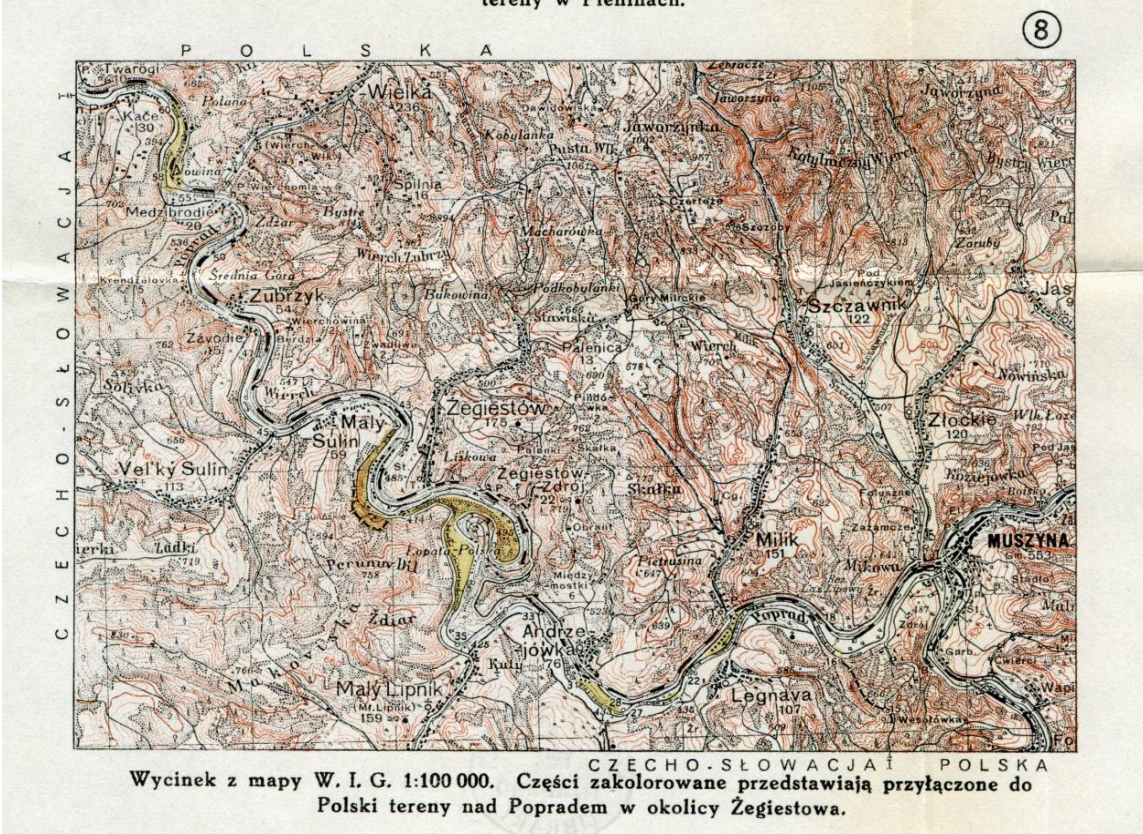
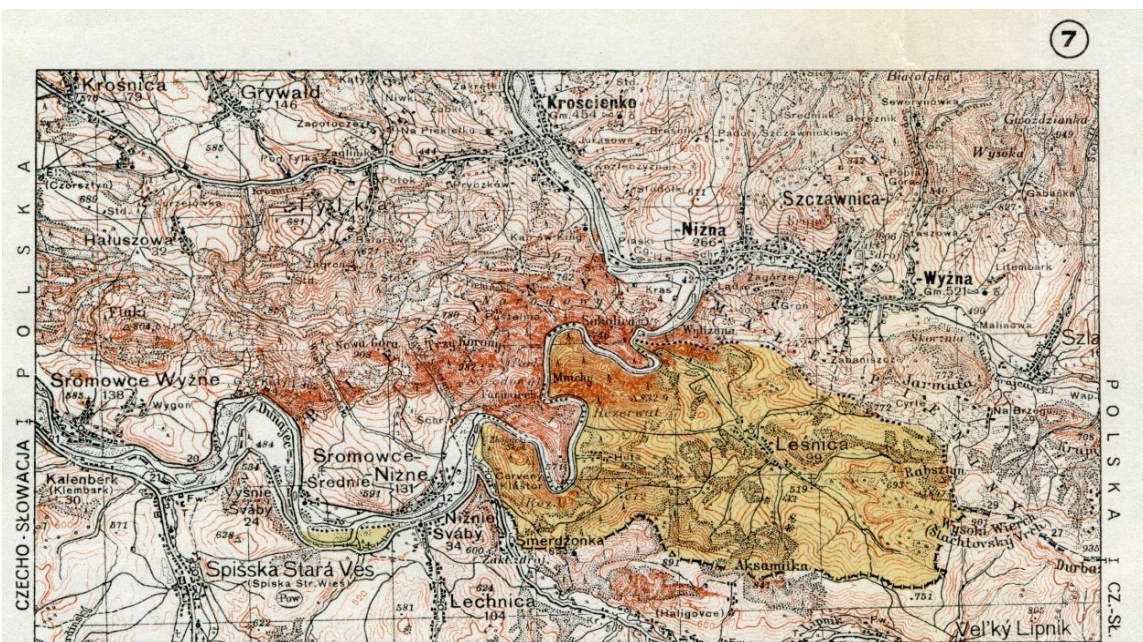
W kontekście zagospodarowania turystycznego odzyskanej części Pienin, przytoczone zostały szczegóły projektu rozbudowy sieci szlaków. Plany uwzględniały wyznakowanie trzech tras, które miały przebiegać przez następujące odcinki: 1. Leśny Potok – Golica – Huta (barwa czerwona), 2. Czerwony Klasztor – Przełęcz Limierz – powstałym szlakiem do Leśnicy – nową trasą na skroś Małych Pienin – Szczawnica Wyżna (kolor żółty), 3. szlak łącznikowy z Golice w kierunku odcinka drugiego z wymienionych szlaków (barwą niebieską). Komisja odniosła się z aprobatą do przedstawionej koncepcji znakowania, prosząc jednocześnie o uwzględnienie szczegółów projektu. Ponadto

³⁹⁴ Ibidem.

wspomniała o konieczności przeprowadzenia konserwacji szlaku na odcinku: Przełęcz Limierz - Aksamitka³⁹⁵. W celu wizualizacji zasięgu terytorialnego Polski, po przyłączeniu wspomnianych obszarów w jej granice, zamieszczono wycinki z map opracowanych przez WIG, które ukazują region Pienin i okolice Żegiestowa w 1938 r.

Mapa 10. (str. 201) Mapa ukazująca zmianę granicy Polski z Czechosłowacją w 1938 r.: Pieniny i okolice Żegiestowa (oprac. WIG)

³⁹⁵ Ibidem, s. 4-5, k. 229.

Źródło: Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej (MAPSTER) – ze zbiorów Archiwum Map WIG, WIG – zmiana granicy Polski z Czechosłowacją 1:100 000 [1938]: 7 Pieniny; 8 Żegiestów, online: <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11764437>, (dostęp z dnia 31.03.2025 r.).

Należy uwzględnić, że tematyka zagospodarowania turystycznego ziem, które zostały przyłączone do Polski w 1938 r. pojawiła się również na łamach „Turystyki Polskiej”. W treści wspomnianego czasopisma zamieszczono dwa artykuły poświęcone temu zagadnieniu, z czego pierwszy dotyczył granicy polsko-słowackiej, a drugi polsko-czeskiej. Autor pierwszego tekstu uwzględnił obszary, które dnia 27 września 1938 r. znalazły się w granicach państwa polskiego, dokonując przy tym podziału na pięć regionów, z których cztery rozciągały się w obrębie Karpat Zachodnich: I. komitat Trenczyn (powiat czadecki), II. Orawę, III. Spisz, IV. Szarysz (powiat bardejowski). W przypadku Czadeckiego uzyskano w całości grzbiet pasma na odcinku: Mały Połom – Burków Wierch – Wielki Połom. Intensyfikację ruchu turystycznego w tym regionie umożliwiało najkrótsze połączenie kolei na trasach: Mosty – Czaca i Czaca Zwardoń, co również usprawniało podróżowanie z Jabłonkowa do Zwardonia i na Żywiecczyznę. Ponadto unifikacja górnego Skalitygo ze Zwardoniem miała znaczący wpływ na rozszerzenie terenów narciarskich³⁹⁶.

W odniesieniu do regionu Orawy zwrócono przede wszystkim uwagę na szlak wiodący z przełęczy Jałowieckiej na Głuchaczki. Zmiana granic wpłynęła na uzyskanie klina Jałowca, który ułatwiał turystom pokonanie ścieżki na odcinku: Babia Góra – Pilsko. Autor uwzględnił także dwie góralskie wioski – Głodówkę i Suchą Górę – jako punkty odniesienia dla turystów, którzy chcieli dotrzeć na Magórę Orawską (1233 m n.p.m.)³⁹⁷. W regionie Spisza znajdował się Pieniński Park Narodowy, który został w całości włączony do granic Polski. Przewidywano, że gmina Leśnica, która w granicach katastralnych stała się integralną częścią II RP, zyska szansę na poprawę lokalnej gospodarki. Z kolei nowe możliwości rozwojowe w Żegiestowie związane były z przyłączeniem już wcześniej przytoczonego Źródła Sulińskiego, a także uregulowaniem sytuacji gospodarczej w dolinie Popradu. Kolejną z koncepcji rozwojowych nowych obszarów była budowa szosy prowadzącej przez Cegielkę, której celem powstania była unifikacja trasy na odcinku Krynica – Wysowa³⁹⁸.

³⁹⁶ M. Gotkiewicz, *Nowa granica polsko-słowacka*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 12, s. 177-178.

³⁹⁷ Należy wspomnieć, że istnieje szereg map ukazujących wizualizację omawianych terenów, które włączono do granic Drugiej Rzeczypospolitej w 1938 r. Dostęp do nich umożliwia cyfrowy zbiór materiałów kartograficznych (MAPSTER), a jako załącznik udostępniono jeden z przykładów, ukazujący następujące obszary: Orawę, Suchą Górę i Głodówkę, opracowany przez WIG. Zob. Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej (MAPSTER) – ze zbiorów Archiwum Map WIG, WIG – zmiana granicy Polski z Czechosłowacją 1:100 000 [1938]: 5 Orawa, Sucha Góra i Głodówka, online: <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11764435>, (dostęp z dnia 31.03.2025 r.).

³⁹⁸ M. Gotkiewicz, op. cit., s. 179.

Kolejny z artykułów dotyczył granicy polsko-czeskiej, która przebiegała przez Śląsk Cieszyński. W odniesieniu do Beskidów Zachodnich należy uwzględnić schroniska turystyczne, zlokalizowane na przyłączonym obszarze, których liczba wynosiła 14. W paśmie: Czantoria – Stożek znajdowało się sześć obiektów tego typu: na Czantorii, Soszowie, Pilipce, „Plenisko”, „Halamówka” i pod Stożkiem. Z kolei w głównym paśmie Beskidów, biegnącym przez pogranicze Słowaczyny, zlokalizowane były trzy schroniska: na Skałce, Wielkim Połomie oraz Girowej. Na odcinku, który obejmował pasmo Mały Połom – Praszywka wybudowano sześć schronisk, przekazanych państwu polskiemu: na Kozubowej, Sławiczu, Jaworowym, Ostrym, Praszywce i Ropiczce. Ponadto autor uwzględnił osiem beskidzkich miejscowości, które charakteryzowały się większym nasileniem ruchu letniskowego oszacowanym na ok. 30 tys. osób w ciągu roku. Dzięki dobrze rozwiniętej infrastrukturze komunikacyjnej, w postaci linii kolejowej i połączeń autobusowych, wszystkie partie górskie wykazywały się łatwą dostępnością. W związku z tym popularną formą turystyki były jednodniowe wycieczki. Istotne znaczenie w zakresie realizacji kilkudniowych wycieczek miała infrastruktura turystyczna, na którą składały się schroniska i gęsto rozbudowana sieć szlaków górskich³⁹⁹.

Wybuch II wojny światowej, a także konsekwencje z niej wynikające doprowadziły do upadku przedwojennego świata turystyki górskiej. W treści pierwszego powojennego rocznika „Wierchów”, który ukazał się w 1947 r., zamieszczono obszerną listę ofiar okupacji niemieckiej oraz informacje na temat skali zniszczeń, jakie pochłonęły infrastrukturę turystyczną⁴⁰⁰. Z kolei lata 1939–1945 były okresem stagnacji dla wszelkich działań na polu turystyki, co jednocześnie przełożyło się na odejście od realizacji części projektów, które zostały uchwalone przez MKZB.

Niniejszy podrozdział był próbą nakreślenia mechanizmów interwencjonizmu na rzecz rozwoju turystyki górskiej w okresie międzywojennym. Wyjście poza cezury czasowe wynikało z konieczności przybliżenia genezy tego nurtu, a także zarysu historii PTT – organizacji, która odegrała kluczową rolę w zagospodarowaniu turystycznym regionów górskich w granicach drugiej Rzeczypospolitej. Wykorzystana literatura przedmiotu wskazała publikacje, w których historia Towarzystwa została wyczerpująco

³⁹⁹ K. Bromek, *Granica polsko-czeska na Śląsku Cieszyńskim*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 12, s. 182.

⁴⁰⁰ W. Goetel, *Po wojennej przerwie*, „Wierchy”, 1947, R. 17, s. 15-17.

omówiona⁴⁰¹. Z kolei intencją autorki było przybliżenie najważniejszych aspektów dotyczących zagadnień struktury wewnętrznej PTT, do której zaliczały się m.in. oddziały, sekcje i przede wszystkim międzyoddziałowe komisje – w tym MKZB.

W 2024 r. ukazała się niezwykle cenna publikacja dotycząca działalności PTT oraz zrzeszonych w jej strukturach Oddziałów, która koncentrowała się na pracach znakarskich i rozbudowie szlaków górskich realizowanych w latach 1873–1950⁴⁰². Praca stanowiła istotny punkt odniesienia dla niniejszej rozprawy doktorskiej. Informacje, które zostały zawarte w treści przywołanej publikacji, stanowią świadectwo ogromnego wysiłku oraz skali zaangażowania PTT w działania na rzecz usprawnienia tak ważnego elementu infrastruktury, jakim była dla turystów dobrze prosperująca sieć szlaków górskich.

2.2. Działalność w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego

Zagadnienie gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach stanowiło przedmiot zainteresowania zarówno wśród czołowych badaczy turystyki; wywodzących się ze środowiska krakowskiego; jak i krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej (dalej: IPHKr). W pierwszym przypadku byli to członkowie, działającego w latach 1936–1939, Studium Turystyki UJ (dalej: STur UJ). Z kolei prekursorem tego nurtu stała się IPHKr, która zwróciła uwagę na gospodarczy potencjał turystyki uzdrowiskowo-letniskowej na obszarze Karpat. Dnia 6 grudnia 1930 r. zorganizowano zjazd Związku Izby Przemysłowo-Handlowych RP w Krakowie, na którym świętowano jubileusz 80-lecia istnienia IPH. Wówczas przedstawione zostały referaty z zakresu tematyki uzdrowiskowo-turystycznej, a uroczyste plenarne posiedzenie zostało otwarte wystąpieniem wiceministra skarbu – Stefana Starzyńskiego – zatytułowanym *Znaczenie turystyki w życiu gospodarczym Polski*⁴⁰³.

Uzasadnienie podjęcia działań ukierunkowanych na rozwój przemysłu turystycznego i uzdrowiskowego przez IPHKr zostało zawarte w treści *Sprawozdania z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok*

⁴⁰¹ Zob. J. Kapłon, *Kształtowanie się struktur organizacyjnych Towarzystwa Tatrzańskiego*, w: *Z dziejów Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873–1950). Studia i materiały do dziejów turystyki górskiej*, T. I, red. W. Wójcik, A. Kurek, Kraków 2016.

⁴⁰² Zob. Idem, *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych przez Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w latach 1873–1950*, Kraków 2024.

⁴⁰³ A. Kielbicka, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (1850–1950)*, Kraków 2003, s. 74.

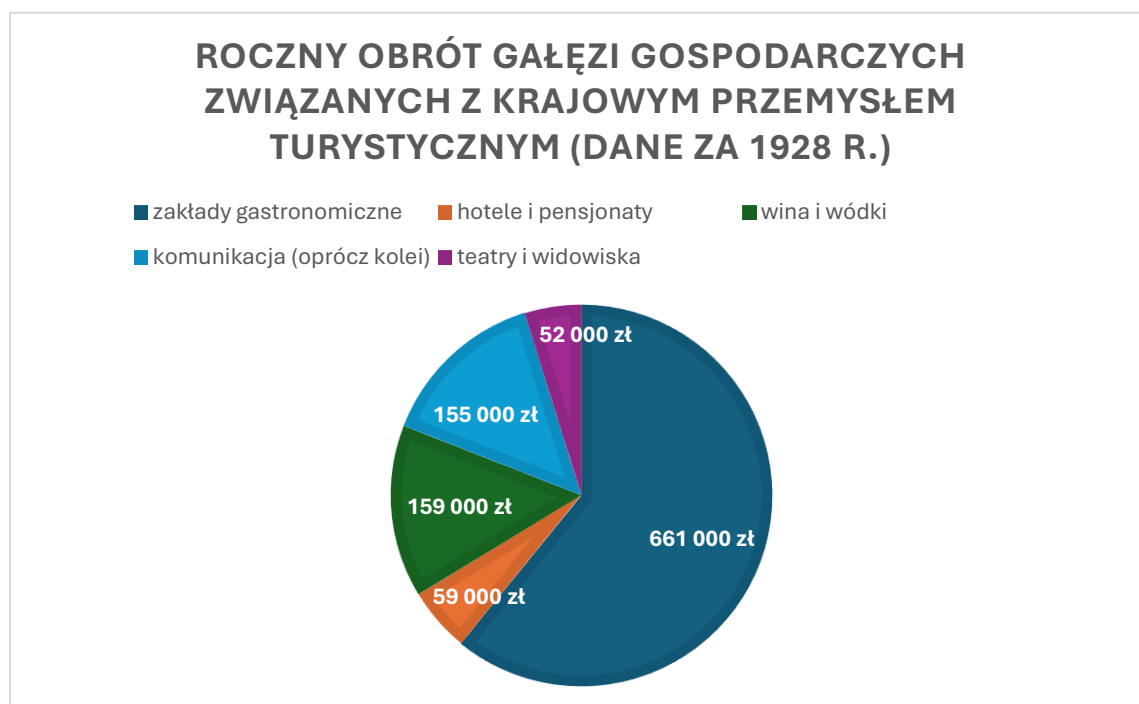
1930⁴⁰⁴. Na wstępie podpunktu poświęconego sprawom turystyczno-uzdrowiskowo-hotelarskim uwzględnione zostały różne pobudki, jakie towarzyszyły zarówno organom państwowym – jak i IPHKr, w zakresie percepcji zagadnień gospodarczych na tle problemów turystyczno-uzdrowiskowych. Ze strony państwa były one wynikiem dostrzeżenia możliwości zwiększenia udziału zdrojownictwa i turystyki w krajowym bilansie płatniczym. Jako kolejny z wymienionych aspektów podano wpływ krajowej turystyki na istnienie różnych gałęzi gospodarczych, przy jednoczesnym wskazaniu na trudności w precyzyjnym oszacowaniu dochodów z tzw. przemysłu turystycznego. W celu nakreślenia pewnych konkluzji dotyczących udziału turystyki w rozwoju gospodarczym Polski, przytoczone zostały dane liczbowe rocznego obrotu wybranych sektorów przemysłowych. Ich związek z turystyką był pośredni lub bezpośredni, a jako źródło informacji wykorzystane zostały materiały Ministerstwa Skarbu za 1928 r.⁴⁰⁵

Celem wizualizacji przygotowano wykres, w którym zamieszczone zostały wspomniane dane:

⁴⁰⁴ *Sprawozdanie z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok 1930*, Kraków 1931.

⁴⁰⁵ Analogiczne dane liczbowe, dotyczące rocznego obrotu wybranych gałęzi przemysłowych, zostały zamieszczone w treści Sprawozdania Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki, która została powołana przez Ministerstwo Skarbu dnia 17 października 1928 r. i zakończyła swoje prace w marcu 1931 r. Tabela z danymi znajduje się w cz. 1, gdzie znalazły się informacje na temat wpływu ruchu turystycznego na życie gospodarcze. Zob. *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki (1928–1931)*, Warszawa 1931, s. 9.

Wykres 1. Roczny obrót wybranych gałęzi przemysłu związanych pośrednio lub bezpośrednio z turystyką (dane Ministerstwa Skarbu za 1928 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Sprawozdanie z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok 1930*, Kraków 1931, s. 128.

Na podstawie informacji zawartych w powyższym wykresie można stwierdzić, że najbardziej dochodową gałęzią gospodarczą dla przemysłu turystycznego były zakłady gastronomiczne; z których roczny obrót wyniósł ponad 60%. Osobno uwzględnione zostały wina i wódki, które stanowiły 15% rocznego obrotu spośród wytypowanych gałęzi gospodarczych. Jako następną pod względem wysokości dochodu podano komunikację, która osiągnęła 14% obrotu. Należy jednak zwrócić uwagę na pominięcie danych liczbowych za przejazdy kolejowe uznawanych za popularny środek transportu w przedwojennej Polsce. Niewielka różnica w rocznym obrocie została oszacowana pomiędzy takimi gałęziami przemysłowymi, jak: teatry i widowiska oraz hotele i pensjonaty, gdzie ich procentowy udział wynosił kolejno ok. 5% i 4%. W przypadku ostatniego z wymienionych sektorów gospodarczych można wywnioskować, że krajowy przemysł hotelowo-pensjonatowy wymagał podjęcia interwencjonizmu zarówno przez organy państwowe, jak i wpływowych przedsiębiorców.

Przewodnim motywem zainteresowania się IPHKr kwestiami rozwoju turystyki były walory przyrodnicze i krajobrazowe okręgu jej działalności, obejmujące obszar województwa krakowskiego. Należy uwzględnić, że w jego granicach znajdowało się najwięcej atrakcyjnych pod względem turystycznym terenów, do których zaliczały się również uzdrowiska. Liczba tych ostatnich w województwie krakowskim była największa w skali całego kraju i według danych zamieszczonych na łamach wspomnianego sprawozdania wynosiła 143. Zaliczono do nich: zdrojowiska, kąpieliska, stacje klimatyczne, uzdrowiska i letniska, które zostały uwzględnione w krajowym rejestrze. Dla porównania ogólna liczba polskich uzdrowisk wynosiła wówczas 457. Z kolei dane na temat frekwencji w uzdrowiskach za 1928 r., opracowane przez stosowne organy państwowe, powstały na podstawie ustawy z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach. Według nich ogólna liczba osób, które w podanym roku odwiedziły uzdrowiska wynosiła 199 791, z czego 140 055 odnotowano w całej Małopolsce, natomiast 104 901 osób w samym województwie krakowskim⁴⁰⁶.

Pomimo tego, że na początku lat 30. XX w. zdrojownictwo nie było postrzegane przez ustawodawstwo przemysłowe w kategoriach gospodarczych, IPHKr podjęła kroki w zakresie zmiany tego poglądu. Zwrócono uwagę na niekorzystne dla właścicieli uzdrowisk regulacje prawne, które zostały zawarte we wspomnianej ustawie z marca 1922 r. Według nich zakłady zdrojowe, klimatyczne i kąpielowe traciły status całkowicie prywatnych własności. Świadczył o tym m.in. art. 28 ustawy, zgodnie z którym właściciel uzdrowiska posiadającego charakter użyteczności publicznej lub spełniającego warunki, aby się nim stać, musiał dostosować swoje działania do wymogów ustawy. W przypadku wykrycia sprzecznych z jej założeniami działań, otrzymywał on określony czas na wypełnienie warunków ujętych w ustawie. Konsekwencją nie wywiązania się z obowiązku, po upływie wyznaczonego terminu, było przejęcie uzdrowiska – albo jego wywłaszczonej części – przez Skarb Państwa. Następowoło to na drodze wniosku złożonego przez Ministra Zdrowia Publicznego do Rady Ministrów⁴⁰⁷.

Zagwarantowana przez państwo ustawowa opieka nad uzdrowiskami wiązała się więc z nakładaniem różnych obowiązków oraz monitorowaniem ich funkcjonowania przez

⁴⁰⁶ T. Kargol, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje – ludzie – polityka gospodarcza*, Kraków 2003, s. 321.

⁴⁰⁷ Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach, Dz. U. 254, Nr 31, s. 446.

organy państwowe⁴⁰⁸. Dodatkowo podlegały one przepisom ustawodawstwa podatkowego, jak pozostałe gałęzie przemysłu, jednak nie postrzegano ich przez pryzmat przemysłu z perspektywy ustawy. Z uwagi na powyższe czynniki IPHKr zdecydowała o podjęciu interwencjonizmu w zakresie spraw dotyczących funkcjonowania uzdrowisk. Jako kolejny argument uwzględnione zostało poparcie głównej organizacji przemysłu uzdrowiskowego, czyli Związku Uzdrawisk Polskich (dalej: ZUP), na rzecz nadania uzdrowiskom charakteru zakładów przemysłowych. Zamierzano tego dokonać za pośrednictwem wprowadzenia nowej ustawy, na temat której ZUP dyskutował w trakcie zjazdu w 1927 r.

W związku z tym IPHKr wyznaczyła sobie trzy kluczowe cele, wśród których znalazł się aktywny udział w zakresie opracowania projektu ustawy o uzdrowiskach. Jako dwa kolejne uwzględnione zostały działania ukierunkowane na rozwój hotelarstwa i turystyki. W odniesieniu do pierwszego z wymienionych przygotowane zostały wytyczne dla prac IPHKr, które miały skupiać się na: 1. polityce uzdrowiskowej, 2. ruchu budowlanym, 3. kredytach długoterminowych na rzecz podejmowania przez uzdrowiska inwestycji oraz 4. idei utworzenia Instytutu Balneologicznego jako unifikatora zagadnień lekarskich i gospodarczych. Zamysłem działalności IPHKr było także usprawnienie infrastruktury komunikacyjnej na odcinkach, które miały przebiegać przez ważniejsze miejscowości uzdrowiskowe. Jako jedną z pierwszych inwestycji wskazano konieczność budowy połączenia kolejowego na odcinku: Busko – Szczawnica – Krościenko – Wysowa⁴⁰⁹.

Nie można jednak pominąć faktu, że potrzeba inwestycyjna w krajowych uzdrowiskach była dostrzegalna znacznie wcześniej. Temat ten został poruszony m.in. w piśmie adresowanym do Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie (dalej: Okr. Dyr. Rob. Publ. Kr.) przez ministra tego resortu, w osobie Gabriela Narutowicza, z dnia 20 sierpnia 1921 r. W treści wspomnianego dokumentu zawarto wytyczne dotyczące zebrania materiałów związanych z uzdrowiskami na obszarze całego państwa. Przedsięwzięcie to miało służyć usprawnieniu współpracy pomiędzy zainteresowanymi ministerstwami, wskazując jednocześnie na zamiar podjęcia interwencjonizmu przez organy rządowe. W celu ułatwienia pracy nad pozyskiwaniem niezbędnych materiałów

⁴⁰⁸ Temat ten został również poruszony przez prof. Ludomiła Korczyńskiego w trakcie Zjazdu Związku Izby, który odbył się w 1931 r., w referacie zatytułowanym: *Przesłanki gospodarcze ekspansji polskiego zdrojownictwa*. Zob. L. Korczyński, *Przesłanki gospodarcze ekspansji polskiego zdrojownictwa*, w: *Sprawy turystyczno-uzdrowiskowo-hotelarskie w krakowskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej (Materiały)*, Kraków 1931, s. 61.

⁴⁰⁹ *Sprawozdanie z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej...*, s. 131.

przygotowany został kwestionariusz, który miał służyć jako wzór dla okręgowych dyrekcji. Zakładano, że opracowanie dokumentu będzie wyczerpujące, a dyrekcje podejmą dodatkowy wysiłek w zakresie uzupełnienia go o wnioski odnoszące się do kwestii przygotowania planów regulacji uzdrowisk. Przedłożona sprawa była inicjatywą wymagającą podjęcia natychmiastowych działań, na co wskazywał zamysł rozpoczęcia prac porządkowych dróg i ulic, znajdujących się w okolicach uzdrowisk, wraz z zakończeniem sezonu letniego⁴¹⁰. Wspomniany kwestionariusz przedstawiał się następująco:

⁴¹⁰ ANK, Dyrekcja Robót Publicznych w Krakowie (dalej: Dyr. Rob. Publ. Kr.), sygn. 29/309/3/349, *Pismo do Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie w sprawie zdrojowisk i uzdrowisk z dnia 20 sierpnia 1921 r.*, k. 69-70.

Ilustracja 3. Kwestionariusz w sprawie regulacji zdrojowisk i uzdrowisk

71

KWESTJONARIJUSZ W SPRAWIE REGULACJI
ZDROJOWISK I UZDROWISK.-

- 1/ Nazwa zdrojowiska, wzgl.uzdrowiska, stacji klimatycznej, kapieliska i t.p. i rodzaj samorządu /miejski, gminny/.
- 2/ Rodzaj zdrojowiska, wzgl.uzdrowiska.
- 3/ Odległość od najbliższej stacji kolei żelaznej.
- 4/ Drogi kołowe prowadzące do miejscowości i stan tychże.
- 5/ Stan dróg /ulic, placów/ w obrębie uzdrowiska, wzgl. zdrojowiska /bruki, chodniki/.
- 6/ Urządzenie techniki komunalnej /ścieżki, kanalizacja, wodociągi, oświetlenie, ew. rzęźnie, elektrownie i t.p./
- 7/ Czy miejscowość posiada plan pomiarowy, kiedy był wykonany, czy odpowiada dzisiejszemu stanowi rzeczy?
- 8/ Czy miejscowość posiada plan regulacyjny, z jakiej daty, czy odpowiada dzisiejszym potrzebom?
- 9/ Czy miejscowość była zniszczona przez działania wojenne i w jakim stopniu?
- 10/ Ilość budynków stale zamieszkałych i ilość przeznaczonych dla pobytu sezonowego, /pod najem, pensjonaty, hotele, sanatoria/.
- 11/ Przeważający rodzaj zabudowania /murowany, drewniany, partelowy, piętrowy/.
- 12/ Ilość mieszkańców stałych i przeciętna frekwencja przyjezdnych z lat ostatnich.
- 13/ Ile osób może w uzdrowisku, wzgl. zdrojowisku znaleźć dogodny pomieszczenie? Czy zachodzi brak mieszkań?
- 14/ Ważniejsze budynki i urządzenia publiczne /dom zdrojowy, kąpiel, parki, promenady, stacje turystyczne i t.p./
- 15/ Czy przewidywany jest rozwój miejscowości?
- 16/ Najpilniejsze potrzeby budowlano-techniczne - zdrojowiska, wzgl.uzdrowiska.
- 17/ Budżet miejscowej gminy.
- 18/ Czy gmina jest skłonna ponosić koszt inwestycji w zdrojowisku, wzgl.uzdrowisku i jakich mianowicie?
- 19/ Uwagi i dezideraty ogólne.-

Źródło: ANK, Dyr. Rob. Publ. Kr., sygn. 29/309/3/349, Załącznik pisma do Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie w sprawie zdrojowisk i uzdrowisk z dnia 20 sierpnia 1921 r., k. 71.

Należy zwrócić uwagę na bezpośrednie odniesienia do zagadnień samego ruchu turystycznego, o których wzmiankuje punkt 10 kwestionariusza (ilość budynków stale zamieszkałych i ilość przeznaczonych dla pobytu sezonowego/ pod najem, pensjonaty, hotele, sanatoria/) oraz punkt 12 (ilość mieszkańców stałych i przeciętna frekwencja przyjezdnych z ostatnich lat), a także punkt 13 (ile osób może w uzdrowisku, wzgl. zdrojowisku, znaleźć dogodny pomieszczenie? Czy zachodzi brak mieszkań) i punkt 14

(ważniejsze budynki i urzędy publiczne/ dom zdrojowy, kąpiele, parki, promenady, stacje turystyczne, itp.). Można zatem wysnuć konkluzję, że ważnym elementem znajdującym się w kręgu zainteresowań organów państwowych, było zagospodarowanie turystyczne miejscowości uzdrowiskowych. Istotnym aspektem była także przeciętna frekwencja przyjezdnych, co mogło świadczyć o próbie dokonania oceny potencjału turystycznego uzdrowisk i stopniu ich dostosowania do potrzeb rozwoju turystyki.

W celu usprawnienia realizacji powyższej inicjatywy powołany został specjalny organ, w postaci Międzyministerialnej Komisji dla zbadania potrzeb i postulatów uzdrowisk. Jednym z głównych założeń pracy wspomnianego organu było przeprowadzenie badań terenowych na obszarze następujących miejscowości uzdrowiskowych z terenu Beskidów Zachodnich: Rabki, Czorsztyna, Szczawnicy, Krynicy, Żegiestowa, Piwnicznej, Wierchomli, Łomnicy i Głębokiego (woj. krakowskie), a także trzech uzdrowisk znajdujących się w administracyjnych granicach województwa śląskiego: Bystrej, Ustronia i Wisły. Zakres terytorialny badań prowadzonych przez Komisję był większy, a wśród pozostałych miejscowości znalazły się: Zakopane, Ojców, Swoszowice i Krzeszowice. Z kolei prace objazdowe trwały od 18 do 30 lipca 1922 r., natomiast w trakcie ich przebiegu Komisji nie udało się dotrzeć do trzech uzdrowisk zlokalizowanych na obszarze powiatu nowosądeckiego: Głębokiego, Łomnicy i Wierchomli.

Kluczowym elementem badań była organizacja konferencji w ośrodkach stanowiących punkt odniesienia dla ich realizacji. Miały one na celu uzyskanie cennych wskazówek od takich instytucji i organów władzy samorządowej, jak zarządy zdrojowe i gminne, a także pozostałych środowisk zainteresowanych rozwojem danego uzdrowiska. Należy dodać, że świadectwem działalności Komisji jest opracowanie zawierające obszerny zasób kwestionariuszy, które poświęcono wspomnianym miejscowościom uzdrowiskowych. Szeroki zakres tematyczny materiałów źródłowych przełożył się na konieczność uwzględnienia jedynie poszczególnych przykładów aktywności Komisji na tej płaszczyźnie⁴¹¹.

Z informacji zamieszczonych w treści przywołanego opracowania wynika, że w dniach 21–22 lipca 1922 r. przeprowadzono badania objazdowe w Rabce. Na wstępie podane zostały najważniejsze kwestie związane z charakterem uzdrowiska, jego właściwościami leczniczymi, frekwencją kuracjuszy, planem regulacyjnym, infrastrukturą sanitarną i komunikacyjną, a także przewidywane inwestycje oraz źródło pokrycia kosztów

⁴¹¹ ANPANiPAU, PROP, sygn. KI-6/ 271, *Międzyministerialna Komisja do badania potrzeb uzdrowisk*.

ich realizacji. Na końcu uwzględniono wskazówki Międzyministerialnej Komisji, wśród których znalazło się zalecenie przygotowania programu inwestycyjnego, opierającego się na dochodach Komisji Zdrojowej (oszacowanych na 25 mln mkp). Ponadto należało podjąć się rozbudowy sieci kanalizacyjnej i wodociągowej, którymi dysponował jedynie miejscowy zakład zdrojowy (stanowiące zaledwie 1/5 pojemności mieszkalnej uzdrowiska). Przedsięwzięcie to uznano za istotne nie tylko ze względu na szansę poprawy kondycji sanitarnej Rabki, ale również jako niezbędny element rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-lotniskowego miejscowości.

Rozpoczęcie prac inwestycyjnych było zależne od możliwości uzyskania pożyczki na wskazane działania, o czym wspomniał zarządca i właściciel zakładu zdrojowego w Rabce, dr Kazimierz Kaden. Dodatkowo zwrócił się on z prośbą o poparcie koncepcji urządzenia obiektu w postaci tężni solankowej. Z kolei decyzją Komisji uzdrowisku przyznano status użyteczności publicznej, a także wykazany został jego potencjał rozwojowy, który wynikał z zaangażowania odpowiednich czynników w jego rozbudowę. Powyższe aspekty stanowiły punkt odniesienia dla interwencjonizmu organów rządowych, którego formą było zapewnienie opieki i udzielenie poparcia w zakresie wdrożenia najważniejszych postulatów rozwojowych uzdrowiska. Ponadto znaczący wpływ na ocenę zakładu zdrojowego miał jego unikatowy charakter leczniczy, gdyż był jedną z niewielu lecznic dziecięcych w skali państwa⁴¹².

Analogiczne działania zostały zainicjowane przez Polski Związek Turystyczny⁴¹³ (dalej: Pol. Zw. Tur.), który we współpracy z Pol. Tow. Balneolog. opracował ankietę uzdrowiskową i turystyczną. Motywem przewodnim jej powstania było określenie skali problemów w zakresie stosunków uzdrowiskowych i turystycznych. Uzyskane materiały miały dostarczyć zarówno niezbędnych informacji, jak i stać się podstawą do rozpoczęcia akcji ukierunkowanej na rozwój krajowego przemysłu uzdrowiskowo-turystycznego⁴¹⁴.

⁴¹² Ibidem, s. 12-14.

⁴¹³ W piśmie z lipca 1925 r., nadanym przez Pol. Zw. Tur. w Krakowie, wspomniano o pracach nad utworzeniem specjalnego biura informacyjnego dla ruchu turystycznego i zdrojowiskowego, otwartego na współpracę zarówno z krajowymi, jak i zagranicznymi interesantami. Ideą przyświecającą działalności biura było zwalczanie opinii, w których pojawiały się niepoehlebne i często szkodliwe zdania na temat polskich zdrojowisk i uzdrowisk oraz warunków pobytu w obiektach noclegowych (głównie hotelach i pensjonatach), a także infrastruktury sanitarnej i komunikacyjnej. Zob. APKat, Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach (dalej: UWŚ), sygn. 12/27/8.2.53/4488, *Pismo Polskiego Związku Turystycznego w Krakowie z lipca 1925 r.*, k. 19.

⁴¹⁴ Ibidem, *Pismo Krajowego Związku Turystycznego w Krakowie z dnia 20 sierpnia 1925 r. do Wysokiego Województwa Śląskiego w Katowicach*, k. 18.

Kwestionariusz do wspomnianej ankiety skierowany był do zarządów uzdrowiskowych, a jego struktura składała się z 11 punktów. W punkcie pierwszym należało określić liczbę kuracjuszy za rok 1924/25, z czego wydzielono dwa podpunkty – a) ogólna liczba i b) z tego zagranicznych. Następnie przedstawić czynniki lecznicze, jakimi charakteryzowała się dana miejscowość uzdrowiskowa. Punkt trzeci odnosił się do sprecyzowania, jakimi urządzeniami leczniczymi dysponowało uzdrowisko, a w czwartym zapytano o stan urządzeń sanitarnych, gdzie należało sprecyzować, czy miejscowość posiada wodociągi, kanalizację, dom izolacyjny, szpital, etc. W punkcie piątym należało podać stan urządzeń kulturalnych (w tym oświetlenia, ogrzewania, domów, urządzenia pokojów, etc.). Z kolei w szóstym ilość hoteli i pensjonatów w danym uzdrowisku (uwzględniając, które z nich spełniają standardy noclegowe dla możliwych kuracjuszy i obcokrajowców). W punkcie 7 nawiązano do kosztu całodziennego utrzymania, a w jego ramach opracowano 5 podpunktów, które odnosiły się do poszczególnych sezonów i standardów noclegowych: a) w sezonie głównym w pierwszorzędnych pensjonatach oraz hotelach, b) w sezonie głównym w drugorzędnych pensjonatach i hotelach, c) w sezonie wiosennym i jesiennym w pierwszorzędnych hotelach i pensjonatach, d) w sezonie wiosennym i jesiennym w drugorzędnych hotelach i pensjonatach, e) cena za pokój w poz.a.-d⁴¹⁵.

Następne pytanie dotyczyło zarówno atrakcji widowiskowych, jak i towarzyskich dla gości uzdrowiska, a punkt 9 był związany z warunkami komunikacyjnymi i dojazdowymi. Przedostatni z punktów został skonstruowany w formie pytania, a w jego treści zwrócono się bezpośrednio do działań zarządu oraz planów na dalszy rozwój miejscowości. Zapytano o przygotowanie planu inwestycyjnego i czy zarząd dysponuje odpowiednim kapitałem na jego realizację. Należało również dokonać uzasadnienia wykonania planu, poprzez odniesienie się do kapitalistycznych lub gospodarczych wyznaczników. Na zakończenie ankiety uwzględniono punkt dotyczący uwag i życzeń, których autorzy nie przewidzieli w treści kwestionariusza⁴¹⁶.

Ważnym krokiem w zakresie usprawnienia działalności Referatu Turystyki Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych, z obszaru województwa krakowskiego, była próba wprowadzenia projektu jego nowej organizacji. Koncepcja ta obejmowała

⁴¹⁵ Nie wyjaśniono, czy autorzy kwestionariusza mieli na myśli pozostałe sezony i standaryzację noclegów, czy też ostatni z wyszczególnionych podpunktów odnosił się jedynie do pozostałych dni.

⁴¹⁶ Ibidem, *Polski Związek Turystyczny. Ankieta zdrojowiskowa. Kwestionariusz dla zarządów uzdrowisk*, k. 22-23.

utworzenie trzech pododdziałów: statystycznego, komunikacji kolejowej i szosowej oraz właściwej turystyki (łącznie z kontrolą przemysłu i urządzeń turystycznych). Każdy z wyszczególnionych miał przynależeć do danego wydziału Okręg. Dyr. Rob. Publ.; z czego pierwszy z nich do Wydziału Ogólnego, drugi do Wydziału Drogowego, a trzeci do Wydziału Regulacji Miast i Uzdrowisk⁴¹⁷.

Punkt drugi projektu zawierał organizację czynności, w którym znalazły się trzy główne podpunkty na temat zakresu działań wszystkich pododdziałów. Wśród nich uwzględniono m.in. obowiązek utrzymywania stałego kontaktu za pośrednictwem zamieszczania w odpisach informacji związanych z ważniejszymi sprawami dotyczącymi danego pododdziału, które należało przekazywać referentowi wydziału odpowiedzialnego za jego działalność. Ponadto sprawozdania z czynności referatu oraz wnioski na Radę Turystyczną należało przygotować we współpracy wszystkich pododdziałów, a następnie przedstawić w trakcie konferencji, która poprzedzała wspomniane wydarzenie. Przygotowanie rocznego sprawozdania dla Min. Rob. Publ. miało się znaleźć w zakresie obowiązków referenta turystyki trzeciego pododdziału.

W trzeciej części projektu wyszczególniono sprecyzowane czynności, które wchodziły w zakres obowiązków każdego z pododdziałów. Najwięcej aktywności związanych z turystyką przydzielono trzeciemu z wyszczególnionych, a spośród ważniejszych można wymienić m.in.: opiekę państwową nad potrzebami i urządzeniami turystycznymi (schroniskami, ścieżkami na obszarach górskich, biurami informacji turystycznej, etc.) z uprawnieniami do opracowywania stosownych wniosków w celu poprawy ich stanu, udział w wycieczkach organizowanych dla zagranicznych turystów (aby móc kontrolować ich przebieg i w razie potrzeby zainterweniować na rzecz poprawy ich jakości), przeprowadzenie kontroli przemysłu gospodno-szynkarskiego oraz hotelarskiego na obszarach recepcji turystycznej (miało się to odbywać w porozumieniu z wojewódzkim Wydziałem Sanitarnym i Wydziałem Przemysłowym), a także prace w zakresie tworzenia komitetów miejscowych w uzdrowiskach i zdrojowiskach, kierując się francuskim wzorem tzw. syndykatów inicjatywy (przewidywano, że system ten ułatwi pobyt kuracjuszm i turystom)⁴¹⁸.

⁴¹⁷ ANK, Urząd Wojewódzki Krakowski (dalej: UWKr), sygn. 29/206/1.3/40, *Projekt organizacji referatów turystyki Województwa Krakowskiego Okręgowej Dyrekcji Rob. Publ.*, k. 1921.

⁴¹⁸ Zagadnienie syndykatów inicjatywy zostało także poruszone przez jednego z autorów pracy zbiorowej *Turystyka w życiu Gospodarczym* (1933). Według zaleceń autora, na etapie tworzenia projektów inwestycji przez czynniki samorządowe, społeczne i organy rządowe, należało rozważyć kwestię rozwoju przemysłu turystycznego poprzez utworzenie analogicznej do wspomnianych syndykatów instytucji. Do jej głównego

Należy również uwzględnić kwestię ryczałtu, jaki zaplanowano przeznaczyć na cele działalności referatu turystyki i miał się on znajdować w corocznym budżecie Min. Rob. Publ. Jako najwyższy wydatek została wskazana lustracja urządzeń schronisk, ścieżek oraz kontrola wspomnianej powyżej gałęzi przemysłu hotelarskiego wraz z przejazdami ważniejszych (czyli zagranicznych) wycieczek, a także przejazdy na posiedzenia Rady Turystycznej i konferencje. Koszty przeznaczone na wskazane aktywności oszacowano na 600 zł, co jednocześnie miałyby stanowić połowę ogólnej sumy przyznanego ryczałtu⁴¹⁹.

W piśmie z dnia 5 sierpnia 1926 r. Min. Rob. Publ. wyraziło dezaprobatę w stosunku do opracowanej koncepcji reorganizacyjnej krakowskiego referatu turystyki. Głównym powodem odejścia od wdrożenia tego systemu była bezcelowość inicjatywy, która z uwagi na konieczność dokonania podziału na poszczególne pododdziały, funkcjonujące w ramach różnych wydziałów Okr. Dyr. Rob. Publ., stanowiłaby znaczne obciążenie dla budżetu państwa. Ponadto fundusze byłyby przeznaczone jedynie na wydatki administracyjne, które nie miały związku ze sprawami państwowej opieki nad samą organizacją krajowej turystyki. Dodatkowo system reorganizacji jednego referatu turystyki pociągałby za sobą konieczność dokonania analogicznych zabiegów w pozostałych województwach Drugiej Rzeczypospolitej⁴²⁰.

Spośród ważniejszych projektów administracyjnych, w zakresie usprawnienia krajowej turystyki, należy uwzględnić zamysł przydzielenia II. wicestaroście powiatu nowotarskiego funkcji referenta lotniskowo-turystycznego. Argumentem przemawiającym za koniecznością powołania wspomnianego stanowiska były pobudki gospodarcze powiatu, które przejawiały się w walorach uzdrowiskowych regionów: Podhala, Spisza i Orawy. Uznano, że ośrodki takie, jak m.in. Zakopane, Rabka, Szczawnica oraz Tatry, Pieniny, Gorce i Babia Góra mogą – jako całość – stanowić górski region turystyczny. Utworzenie obszaru o charakterze zarówno lotniskowo-zimowiskowym, jak i turystyczno-uzdrowiskowym wiązało się z koniecznością podniesienia warunków sanitarnych, przemysłu hotelowo-pensjonatowego, drogowych, a także gospodarki rolno-hodowlanej.

zadania należałoby stworzenie podstaw organizacyjnych, finansowych i technicznych umożliwiających aktywację szerokiego zakresu inwestycji, ukierunkowanych na rozwój turystyki i przemysłu turystycznego. Miało się to odbywać na podstawie współpracy z rządem, organami samorządowymi, organizacjami społecznymi, biurami podróży, a także reprezentantami takich gałęzi gospodarczych, jak: przemysł transportowy i turystyczny. Zob. S. Podworski, *Turystyka w naszym życiu gospodarczym*, w: *Turystyka w życiu gospodarczym*, red. S. Podworski, M. Orłowicz, S. Lenartowicz, et. al., Warszawa 1933, s. 11.

⁴¹⁹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Projekt organizacji referatów turystyki...*, k. 1921-1923.

⁴²⁰ Ibidem, *Pismo Ministerstwa Robót Publicznych (departament 4/drogowy/) do Wojewódzkiego Urzędu w Krakowie z dnia 5 sierpnia 1926 r.*, k. 1915.

Współpraca pomiędzy sektorem rolniczym a przemysłem turystycznym, na obszarze powiatu nowotarskiego, wykazywała jednak znaczące braki, co również ograniczało możliwości wykorzystania ruchu turystyczno-uzdrowiskowego jako narzędzia poprawy bytu zubożałej ludności zamieszkującej wspomniane regiony. Głównym celem powołania referenta letniskowo-turystycznego było opracowanie systemowego rozwiązania dla zagadnień powiatu, które zostałyby ujęte w jednej komórce i poddane skoordynowanym działaniom⁴²¹.

Projekt programu pracy II. wicestarosty powiatu nowotarskiego zawierał jednak pewne mankamenty, których wyrazem był zakres kompetencji przedstawiciela tego urzędu. W piśmie UWKr, z dnia 8 listopada 1937 r., do starosty powiatowego w Nowym Targu uwzględnione zostały zastrzeżenia nawiązujące do szczegółowego podziału obowiązków referenta letniskowo-turystycznego. Przede wszystkim, zwrócono uwagę na przewagę działań ukierunkowanych na rozwój zagadnień letniskowo-turystycznych, a także nadzorowanie prac realizowanych przez referaty starostwa. Większość z nich opierała się zarówno na czynnościach administracyjnych, jak i specjalistycznych. Należało jednak ograniczyć kompetencje referenta, poprzez pominięcie jego merytorycznej interwencji w następujące zagadnienia: bezpieczeństwo i spokój publiczny na obszarze uzdrowisk, ruch drogowy, zwalczanie włóczęgostwa, a także organizację zbiórek publicznych w uzdrowiskach. Podkreślono również, że referent nie posiada praktycznej wiedzy w zakresie szerokiej tematyki agend starostwa. Z uwagi na rozbudowany program działalności wskazano na konieczność wzmocnienia obsady referatu letniskowo-turystycznego⁴²².

W związku z powyższymi aspektami UWKr zasugerował, że wśród działań referatu letniskowo-turystycznego powinno się znaleźć 7 grup spraw: 1. ustalanie programu powiatu w zakresie prac letniskowych, turystycznych i zimowiskowych (w oparciu o porozumienie się z odpowiednimi czynnikami), 2. rozpatrywanie i zatwierdzanie programów prac realizowanych przez samorządowe komisje letniskowo-turystyczne, 3. inicjowanie wydarzeń o charakterze imprez regionalnych, zjazdów, wystaw, przedsięwzięć turystycznych, wycieczkowych, a także sportowych, 4. nawiązywanie współpracy z lokalnymi organami, które zajmowały się ochroną przyrody i zabytków oraz

⁴²¹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/790, *Projekt programu pracy II. wicestarosty w starostwie powiatowym w Nowym Targu (1936 r.)*, s. 1-3, k. 25-27.

⁴²² Ibidem, *Pismo do Pana Starosty Powiatowego w Nowym Targu w sprawie projektu programu pracy II. wicestarosty w starostwie powiat. nowotarskim, z dnia 8 listopada 1937 r.*, s. 1-2, k. 15.

towarzystwami turystycznymi, sportowymi i krajoznawczymi, 5. reprezentowanie starosty w powiatowych uroczystościach związanych z turystyką, sportem i krajoznawstwem, 6. opracowywanie specjalnych zagadnień politycznych, gospodarczych oraz społecznych, związanych z rozwojem ruchu turystycznego, letniskowego i zimowiskowego, 7. opiniowanie i wnioskowanie spraw z zakresu innych referatów starostwa, które pozostawały w związku z agendami referenta letniskowo-turystycznego⁴²³.

Działania w zakresie utworzenia wspomnianego referatu prowadzono jeszcze w 1938 r., o czym świadczy dokument nadesłany przez Wydział Komunikacyjno-Budowlany UWKr do Naczelnika Wydziału Ogólnego UWKr. W jego treści opowiedziano się za sugestią utworzenia osobnego referatu, zajmującego się działem turystyczno-uzdrowiskowo-letniskowym. Miał on podlegać staroście, a wśród zakresu jego obowiązków uwzględniona została koordynacja pracy wspomnianego działu. Wskazano również na konieczność odejścia od zamysłu zaangażowania innych powiatowych agend administracyjnych w sprawy turystyki, co miało wynikać z obawy o brak posiadania przez nie odpowiednich kompetencji i podstawowej wiedzy, opierającej się na badaniach terenowych. Ponadto należało rozważyć, czy powołanie II. wicestarosty będzie sensownym przedsięwzięciem, gdyż sam proces utworzenia tego stanowiska mógłby przełożyć się na zachwianie struktury władz administracyjnych. Niewątpliwie istotnym aspektem, który został poruszony w treści dokumentu był profil kandydata na referenta. Zdaniem Wydz. Kom.-Budowla. UWKr powinien on odbyć szkolenie w Studium Turyzmu UJ, aby uzyskać wiedzę turystyczną w zakresie działu, którym miał się zajmować⁴²⁴.

W 1927 r. powołana została komisja turystyczna, która powstała z uwagi na postępujący rozwój turystyki na Podkarpaciu. W 1935 r. komisja zakończyła swą działalność na rzecz sekcji uzdrowiskowo-turystycznej⁴²⁵. Zasługą komisji było m.in. przeprowadzenie badań skupiających się na wspomnianych dziedzinach, których owocem były rezolucje oraz materiały rzeczowe opracowane na wcześniej przytoczony Zjazd Związku Izb, który odbył się w Krakowie w 1930 r. Na szczególną uwagę zasłużyły

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Ibidem, *Pismo Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego do Pana Naczelnika Wydziału Ogólnego Urzędu Wojewódzkiego*, z dnia 2 stycznia 1938 r., k. 45-46.

⁴²⁵ IPHKr była także uczestnikiem prac realizowanych przez Wojewódzką Komisję Turystyczną oraz Małopolskie Towarzystwo Rolnicze w Krakowie, których celem było m.in. zorganizowanie letnisk wiejskich. Zob. L. Zachuta, A. Zdebski, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (1850–2000). Monografia jubileuszowa z okazji 150 rocznicy powstania Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie*, Kraków 2000, s.75.

wówczas dwa referaty, które przygotowali prof. UJ Ludomił Korczyński⁴²⁶ i dr Stanisław Faecher⁴²⁷. Pierwszy z wyszczególnionych poświęcił swoją pracę kwestiom gospodarczym na rzecz ekspansji krajowego zdrojownictwa. Z kolei w treści referatu drugiego z nich zostały uwzględnione zagadnienia organizacji działań w zakresie rozwoju turystyki oraz uwarunkowań gospodarczych służących temu przedsięwzięciu⁴²⁸.

Spośród najważniejszych rezolucji, które zostały omówione przez prof. Korczyńskiego, w zakresie przemysłu uzdrowiskowego, należy wymienić następujące⁴²⁹:

1. uzdrowiska stanowią znaczącą wartość dla gospodarstwa narodowego i dlatego należy wziąć je pod opiekę państwową oraz społeczną.
2. Kraków to najważniejszy ośrodek na mapie krajowego przemysłu uzdrowiskowego.
3. Z uwagi na słabość finansową przemysłu uzdrowiskowego należało dostosować nową ustawę o uzdrowiskach do potrzeb inwestycyjnych, poprzez uwzględnienie w jej treści obowiązku udzielenia pomocy materialnej.

⁴²⁶ Ludomił Sas-Korczyński (1867–1936) – profesor Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, ceniony lekarz balneolog i prezes Polskiego Towarzystwa Balneologicznego. Jego zainteresowania badawcze skupiały się m.in. na wpływie klimatu wysokogórskiego na organizm ludzki. W 1931 r. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi za działalność na szczeblach organizacyjnym, naukowym i publicystycznym w zakresie rozwoju polskiego zdrojownictwa. Zob. Hasło: Prof. Ludomił Korczyński, [w:] In memoriam (Lista Pamięci), online: https://in-memorial.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_iqXS3KIq9Mfb&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3&osoba=140320329, (dostęp z dnia 28.08.2024 r.); *Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi*, „Monitor Polski”, 1931, Nr 260, poz. 364, s. 7.

⁴²⁷ Stanisław Faecher (1893–1961) – działacz turystyczny, narciarski i publicysta sportowy, którego życie w okresie międzywojennym związane było z Krakowem. Jego zainteresowania narciarstwem narodziły się jeszcze przed I wojną światową, kiedy stał się członkiem Sekcji Narciarskiej AZS i uczestnikiem prowadzonych przez nią wycieczek, kursów i zawodów narciarskich; odbywających się w Zakopanem i Tatrach. W latach Drugiej Rzeczypospolitej aktywnie działał w dwóch sekcjach narciarskich – AZS-u (w dalszym ciągu) i PTT, a także przystąpił do PZN-u. Z początkiem lat 20. XX w. Faecher zaczął się realizować w działalności publicystycznej, która zaowocowała wydaniem licznych artykułów z tematyki narciarskiej i turystycznej. Jego prace były publikowane w czasopismach i ukazywały się zarówno pod nazwiskiem i kryptonimem autora, jak i anonimowo. Sprawował on również funkcję redaktora takich czasopism, jak m.in.: „Przegląd Turystyczny” (w latach 1925–1928), „Turysta w Polsce” (1935–1936), „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki” (1937–1938). Redagował także, ukazującego się w odstępach jednego tygodnia, „Kuryera Turystyczno-Zdrojowego”; stanowiącego jedną z kolumn krakowskiego „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”. Zob. Hasło: Faecher Stanisław, [w:] Wielka Encyklopedia Tatrzańska, online: <https://z-ne.pl/t.haslo,1125.html>, (dostęp z dnia 28.08.2024 r.).

⁴²⁸ A. Kiełbicka, op. cit., s. 74.

⁴²⁹ Treść referatu została zamieszczona w opracowaniu Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie, które powstało jako zbiór materiałów poświęconych zagadnieniom gospodarczego znaczenia turystyki i uzdrowisk. Temat ten był szeroko dyskutowany w trakcie wspomnianego Zjazdu Związku IPH w Krakowie, który odbył się w grudniu 1930 r. Zob. L. Korczyński, op. cit., s. 31-64.

Postulaty dr Faechera były znacznie bardziej rozbudowane, co wynikało z odniesieniem się do zagadnień turystyki w wieloaspektowym kontekście⁴³⁰. Tematyka przemysłu uzdrowiskowego została uwzględniona w następujących rezolucjach:

1. Z uwagi na znaczącą szansę poprawy sytuacji egzystencjalnej ludności w Polsce, która mogła nastąpić poprzez rozwój gospodarki turystycznej i uzdrowiskowej, koniecznym przedsięwzięciem było podjęcie skoordynowanych działań przez czynniki interesujące się zagadnieniami turystyki, a także wypracowanie w społeczeństwie odpowiedniego nastawienia psychicznego do rozwoju tych gałęzi gospodarczych.
2. Należało podjąć stosowne kroki w zakresie rozwinięcia szkolnictwa ukierunkowanego na turystykę i zdrojownictwo, poprzez zwiększenie ilości wykładów i kursów, a także utworzenie szkoły hotelarskiej (uwzględniając dokładne plany, zasady i materiały, które miały zostać opracowane przez IPHKr). Działania te wynikały z zamysłu wyszkolenia profesjonalnych kadr pracowników branży turystycznej.
3. Istotne znaczenie w monitorowaniu gospodarki turystycznej miało przypaść statystyce tej gałęzi, w związku z czym należało podjąć działania w zakresie jej ustawowej lub administracyjnej implementacji.

Powyższe aspekty wskazywały na konieczność uzupełnienia działalności wydawniczej o takie przykłady literatury branżowej, jak publikacje i czasopisma periodyczne. Z kolei likwidacji miały zostać poddane te wydawnictwa, których stopień efektywności w zakresie intensyfikacji krajowego przemysłu turystycznego był niewielki.

4. Współpraca z biurami podróży miała skuteczniej przeprowadzenie akcji werbunkowej, informacyjnej i kwaterunkowej. Postrzegano je bowiem jako instytucje, które posiadały zwierzchność nad odpowiednimi aparatami, a także skupiały masowy ruch turystyczny. Tworzenie się zorganizowanych struktur gospodarki turystycznej wiązało się również z rozpoczęciem akcji zwalczającej nielegalne pośrednictwo mieszkaniowe w stacjach turystycznych i uzdrowiskowych.

⁴³⁰ Analogicznie do pracy autorstwa Korczyńskiego, referat Faechera znalazł się wśród materiałów zamieszczonych w opracowaniu, które przygotowała IPHKr. Zob. S. Faecher, *Organizacja pracy turystycznej i gospodarcze czynniki jej rozwoju*, w: *Sprawy turystyczno-uzdrowiskowo-hotelarskie w krakowskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej (Materiały)*, Kraków 1931, s. 65-98.

5. Konieczność udzielenia wsparcia finansowego w działaniach inwestycyjnych, które należało przeprowadzić w niewielkich, niewłaściwie prowadzonych uzdrowiskach oraz stacjach turystycznych, nie mających warunków do obsłużenia ruchu turystycznego i będących nierentownymi działalnościami gospodarczymi. Problemy te ograniczały w znaczącym stopniu możliwość podjęcia akcji propagandowej i dotyczyły większości krajowych stacji turystycznych. Jako formy wsparcia uwzględnione zostały kredyty długoterminowe i ulgi podatkowe, które miały obowiązywać przez okres realizowanych inwestycji. W celu uskutecznienia pomocy finansowej na przemysł turystyczny należało utworzyć referat lub wydział funduszu uzdrowiskowo-turystycznego, który miał być zasilany przez państwo⁴³¹.
6. Wprowadzenie ograniczeń w nadawaniu gminom uzdrowiskowym praw miejscowości użyteczności publicznej. Przedsięwzięcie to było wynikiem braków organizacyjnych w strukturze administracyjnej uzdrowisk. Ponadto walory naturalne miejscowości nie zawsze spełniały kryteria dogodnych stacji turystycznych, z uwagi na brak stosownego zagospodarowania obszaru.

Jako podsumowanie rozważań, uwzględnionych w treści sprawozdania, wskazana została rola IPHKr w zakresie kształtowania krajowego przemysłu turystycznego. Kierownicza funkcja w tym aspekcie miała wynikać z zasięgu jej działalności, który obejmował najważniejszy ośrodek turystyczno-uzdrowiskowy w Polsce. Jako pierwszy z głównych obowiązków IPHKr wymieniona została konieczność przygotowania dokładnych oraz indywidualnych – dla każdej Izby – programów pracy w zakresie turystyki i uzdrowisk, znajdujących się w strefie ich działań gospodarczych⁴³².

Dnia 14 lipca 1931 r. odbyło się posiedzenie Komisji Rozwoju Ruchu Turystycznego i Uzdrowiskowego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie (dalej: Kom. Rozw. Ruch. Tur. i Uzdr. IPHKr), które zgromadziło członków Komisji oraz zainteresowane środowiska. Jednym z punktów obrad było sprawozdanie na temat efektów prowadzonej akcji organizacyjnej i ustawodawczej w zakresie rozwoju przemysłu turystyczno-uzdrowiskowego. Przedstawił je dyrektor IPHKr – Henryk Mianowski – który zwrócił uwagę na rosnące zainteresowanie tą gałęzią gospodarczą zarówno wśród organów rządowych, jak i organizacji przemysłowych oraz handlowych, o charakterze prywatnym. Problematicznym aspektem był jednak wciąż obecny brak odpowiednich regulacji

⁴³¹ *Sprawozdanie z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej...*, s. 134-138.

⁴³² *Ibidem*, s. 139.

prawnych dla samej turystyki⁴³³. Dodatkowo państwo zmagало się z kryzysem gospodarczym, który w znacznym stopniu ograniczał możliwości inwestycyjne na rzecz zwalczania najbardziej dotkliwych problemów związanych z turystyką.

Przywołany został również sejmik turystyczny, który odbył się w Warszawie w 1931 r. z inicjatywy ministra robót publicznych gen. Mieczysława Norwida-Neugebauera. Wówczas Mianowski, w imieniu Związku Izb, wyraził pełne poparcie dla idei rozwoju krajowej turystyki i uzdrowisk. Z uwagi na warunki gospodarcze wskazano jednak na konieczność wprowadzenia pewnych ograniczeń, poprzez odejście od zamysłu obciążenia państwa specjalnymi podatkami, które miały być przeznaczone na uwzględnienie powyższej cele. Pomimo uzasadnionych uwag i zastrzeżeń, które zostały przedstawione przez reprezentanta organów gospodarczych, projekt ustawy o popieraniu turystyki zawierał specjalne podatki. Wiązano jednak nadzieję, że nie zyska on pełnego poparcia ze strony pozostałych resortów państwowych oraz społeczeństwa i organizacji gospodarczych⁴³⁴.

Jednym z ważniejszych zagadnień, do których odniósł się Mianowski, było określenie wiodącej organizacji w zakresie koordynowania rozwoju krajowej turystyki. Umocniono się wówczas w przekonaniu o konieczności przekazania związanych z nią spraw Ministerstwu Komunikacji⁴³⁵. Zamierzano w ten sposób dokonać zarówno

⁴³³ Temat ustawy o popieraniu turystyki został również poruszony w trakcie plenarnego posiedzenia IPHKr, które odbyło się dnia 19 listopada 1931 r. Izba udzieliła wówczas opinii o projekcie przygotowanym przez Min. Rob. Publ., który wzbudził spore zastrzeżenia zarówno ze strony IPHKr, jak i Związku Izby. Jednym z ważniejszych problemów projektu ustawy była jego struktura wskazująca na brak kompatybilności z rzeczywistymi potrzebami krajowej turystyki. Pomimo tego, że głównym problemem tej gałęzi gospodarczej były zagadnienia inwestycyjne i potrzeba wsparcia w zakresie utworzenia warsztatu pracy turystycznej, w treści ustawy nie zawarto możliwości jego rozwiązania. Ponadto wskazywała ona na wiodący udział czynników państwowych w organizacji krajowego ruchu turystycznego, spychając na margines organy pozarządowe zajmujące się gospodarką turystyczną. Rażącym mankamentem projektu ustawy było również wyeliminowanie jej gospodarczych założeń na rzecz organizacyjno-administracyjnych uwarunkowań rozwoju turystyki. Fundamentem wypełnienia wiodących celów ustawy miały być środki materialne, które można było uzyskać z turystyki. Zgodnie z projektem ustawy środki te należało przekazywać w specjalnych opłatach, mających charakter opłat celowych. Według IPHKr byłoby to dodatkowe obciążenie finansowe dla państwa, które jak większość krajów zmagало się wówczas z kryzysem gospodarczym. Zob. ANK, IPHKr, sygn. 29/318/1.1/26 (dalej: I 26), *Protokół posiedzenia plenarnego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie, odbytego w dniu 19 listopada 1931 r. w lokalu Izby*, s. 7-9, k. 19-23.

⁴³⁴ Ibidem, *Protokół posiedzenia Komisji rozwoju ruchu turystycznego i uzdrowiskowego Izby Przemysłowo-Handlowej, odbytego w dniu 14 lipca 1931 w sali posiedzeń Izby, przy współudziale członków Komisji oraz zaproszony spoza Izby sfer zainteresowanych*, k. 489-493.

⁴³⁵ W piśmie do Dyrekcji Kolei Wydz. IV. z dnia 17 kwietnia 1926 r. uwzględniono przekonanie o potrzebie przekazania spraw związanych z turystyką Ministerstwu Kolei. Zasygnalizowano w nim konieczność opracowania systemu zniżek kolejowych dla celów turystycznych. W przytoczonym dokumencie pojawiło się również stwierdzenie, że pomimo zamieszczenia działu turystyki w podziale administracyjnym, jako

centralizacji propagandy, jak i ruchu turystycznego, a także hotelarstwa i uzdrowisk, które miały się skupiać w sferach organizacyjnych Polskich Kolei Państwowych (dalej: PKP). Perspektywa ta miała również przynieść obopólne korzyści dzięki możliwości stworzenia dogodnych warunków dla rozwoju powyższych sektorów, przy jednoczesnym zasileniu dochodów PKP. Jako kolejny argument wskazana została konieczność uruchomienia pociągów specjalnych, kursujących na liniach: Kraków – Zakopane i Kraków – Krynica. Przedsięwzięcie to miało na celu zwiększenie frekwencji w uzdrowiskach z obszaru Karpat.

Uznano, że sprawujące zwierzchność nad aparatem kolejowym Min. Kom. dysponuje odpowiednimi narzędziami do intensyfikacji ruchu turystycznego. Resort mógł je wykorzystać poprzez nawiązanie współpracy z biurami podróży, udzielanie subwencji, a także udostępnianie urządzeń technicznych. Wyrazem jego działalności miało być również usprawnienie pracy na rzecz krajowej i zagranicznej propagandy turystyki. Udział wspomnianego aparatu w sprawach okołoturystycznych był znaczący z uwagi na panujące warunki gospodarcze oraz ograniczenia finansowe i trudności inwestycyjne⁴³⁶.

Kwestie projektu ustawy turystycznej stanowiły także przedmiot dyskusji posiedzenia Komisji Komunikacyjnej i Turystyki Izby Handlowej w Katowicach, które odbyło się dnia 14 lipca 1931 r. Zasygnalizowano wówczas konieczność włączenia miejscowości klimatycznych, uzdrowiskowych i letniskowych do treści dokumentu. Ponadto zwrócono uwagę na pominięcie precyzyjnego nazewnictwa dla centralnego urzędu turystycznego.

Jednym z bardziej znaczących punktów ustawy była koncepcja utworzenia krajowych Związków Popierania Turystyki, które miały funkcjonować z ramienia wojewodów. Pomimo istnienia towarzystw turystycznych widoczny był brak organizacji odpowiedzialnych za popularyzację lokalnej turystyki, które nie tylko przyciągałyby ruch

zakresu prac Min. Rob. Publ., intensyfikacja ruchu turystycznego osiągnie zamierzone rezultaty jedynie przy wiodącym udziale wspomnianego resortu. Zagadnienie aktywnego udziału Min. Kom. w ożywieniu krajowej turystyki poruszono także w treści wcześniej przytoczonego Sprawozdania Międzyministerialnej Komisji do zbadania zagadnień turystyki. Według informacji zawartych w sprawozdaniu, okres szczególnego zainteresowania Min. Kom. ruchem turystycznym był widoczny na przestrzeni ostatnich czterech lat (czyli od 1928 r.). Wynikało ono głównie z rosnących dochodów ze sprzedaży biletów na przejazdy kolejami. Kierunkiem rozwoju akcji wspierania turystyki przez ministerstwo była tzw. propaganda, która miała na celu popularyzację tej gałęzi gospodarczej za pośrednictwem narzędzi, w postaci środków masowego przekazu. Zob.: ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Odpis pisma do Dyrekcji Kolei Wydział IV. na ręce JW. Pana Dyrektora Praschilla*, k. 1939; *Sprawozdanie Międzyministerialnej Komisji...*, s. 20.

⁴³⁶ ANK, IPHKr, I 26, *Protokół posiedzenia Komisji rozwoju ruchu turystycznego i uzdrowiskowego Izby Przemysłowo-Handlowej, odbytego w dniu 14 lipca 1931...*, s. 6-7, k. 499-501.

turystyczny do danych miejscowości, ale także zajmowałyby się jego koordynacją. Zamysłem działalności Zw. Pop. Tur. byłoby również przeciwdziałanie szkodliwej dla turystów praktyce wycieczki, którego padali ofiarą z rąk miejscowej ludności, co stawiało w negatywnym świetle wycieczki organizowane do danego ośrodka turystycznego. Dodatkowo samorządy lokalne często pozbawione były fundamentalnej wiedzy w zakresie rozwoju ruchu turystycznego. Przewidywano, że powyższe argumenty staną się dla wojewodów impulsem do powołania wspomnianych organów, a także nadania im publiczno-prawnego charakteru. W odniesieniu do struktury Zw. Pop. Tur., która została uwzględniona w art. 6 projektu, zwrócono uwagę na konieczność wyszczególnienia ich przedstawicieli. Charakter członków przymusowych mieli posiadać właściciele większych i mniejszych przedsiębiorstw turystycznych, jak i właściciele domów wynajmowanych w celach letniskowych (bez gwarancji utrzymania)⁴³⁷.

W trakcie posiedzenia omówiona została również kwestia obciążeń podatkowych dla organizacji związanych z turystyką. Wskazano na konieczność zamieszczenia w treści ustawy systemowego rozwiązania problemu dotyczącego odejścia gmin od działalności wspierającej rozwój ruchu turystycznego. Zgodnie z koncepcją takie gminy należało obciążyć obowiązkiem wypłacania minimum 25% taksy kuracyjnej dla utworzonych Zw. Pop. Tur.⁴³⁸.

Istotne znaczenie dla oceny wpływu ruchu turystycznego i uzdrowiskowego na sytuację polskiej gospodarki (głównie w latach 1931–1933) miała praca Mianowskiego, zatytułowana *Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Rozważania na czasie*. W treści publikacji autor omówił następujące zagadnienia: zakres definicyjny pojęcia turystyka, znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego, wartość uzdrowisk polskich oraz ich rola w gospodarce narodowej, wdrożenie idei hasła: „Frontem ku turystyce wewnętrznej”, potrzeby krajowego przemysłu turystyczno-uzdrowiskowego, a także frekwencję turystyczną zdrojowisk, uzdrowisk i letnisk z okręgu krakowskiego – kolejno za lata: 1931–1932 i 1931–1933⁴³⁹.

Spośród ważniejszych aspektów zamieszczonych w pracy należy wymienić zagadnienie potencjalnego rozdzielenia wydatków pomiędzy kuracjuszami, letnikami i krótkoterminowymi turystami. Wskazano, że kwestia ta była problematyczna i trudna do

⁴³⁷ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4504, *Protokół z posiedzenia Komisji Komunikacyjnej i Turystyki Izby Handlowej w Katowicach, z dnia 14.VII.1931 r.*, s. 1-2, k. 4-5.

⁴³⁸ Ibidem, s. 3, k. 6.

⁴³⁹ H. Mianowski, op. cit.

ustalenia z uwagi na brak danych liczbowych, dotyczących głównie turystów. Jako punkt odniesienia dla opracowania wniosków na temat wspomnianego zagadnienia uwzględniono dane orientacyjne, które zostały pozyskane drogą obserwacji. Zgodnie z materiałami IPHKr, w latach 1932–1933, w granicach województwa krakowskiego oszacowano liczbę ok. 105 tys. kuracjuszy (dane te odnosiły się do każdego roku osobno). Wśród miejscowości uzdrowiskowych wymienione zostały również te z regionu Beskidów Zachodnich, m.in.: Krynica, Rabka, Szczawnica, Krościenko, Muszyna i Żegiestów. Ponadto odnotowano ok. 80 tys. letników i blisko 400–500 tys. krótkoterminowych turystów⁴⁴⁰.

Należy uwzględnić, że liczba turystów została oszacowana w oparciu o takie wytyczne, jak m.in. ilość sprzedanych biletów na podróże kolejowe, liczba osób nocujących w hotelach i pensjonatach krakowskich, ilość pociągów popularnych kursujących w niedzielę z Krakowa i z powrotem, liczbę zorganizowanych narciarzy z terenów Krakowa i Śląska. Informacje, które zamieszczono w osobnych – dla każdej grupy – punktach opierały się na częściowo zróżnicowanych wytycznych. W grupie I uwzględnieni zostali kuracjusze, których przeciętny pobyt w uzdrowisku wynosił 20 dni. Natomiast wśród najważniejszych wydatków wymieniono następujące: mieszkanie i codzienne utrzymanie w przeciągu 20 dni pobytu (po 8 zł za dzień), koleje i inne środki transportu, różne wydatki m.in.: rozrywka, zakupy, upominki, wycieczki (zamieszczone w jednym podpunkcie), etc. (po 2 zł dziennie), taksy zdrojowe, lekarze, opieka, zabiegi lecznicze za cały okres pobytu oraz drobne wydatki.

Z kolei w grupie II znaleźli się letnicy, których przeciętny czas spędzony w letnisku zamykał się w przedziale 6–8 tygodni. Do najbardziej istotnych wydatków zaliczono następujące: mieszkanie za ogólny czas pobytu (na osobę), utrzymanie za cały okres pobytu, przejazdy kolejowe wraz z pozostałymi środkami komunikacji, zakupy, upominki, wycieczki (uwzględnione w jednym podpunkcie), pozostałe wydatki. Grupę III reprezentowali turyści krótko pobytowi, a ich podstawowe wydatki zostały zamieszczone powyżej⁴⁴¹.

Z końcem stycznia 1934 r. zorganizowano posiedzenie Komisji Ruchu Turystycznego i Uzdrowisk. W treści protokołu uwzględnione zostały dwa zagadnienia, stanowiące porządek dzienny obrad, wśród których znalazły się: 1. Potrzeby uzdrowisk

⁴⁴⁰ Ibidem, s. 31.

⁴⁴¹ Ibidem, s. 32-34.

i 2. Sprawa wydania ustawy turystycznej. W odniesieniu do pierwszego z wyszczególnionych aspektów omówione zostały m.in. kwestie planu regulacyjnego uzdrowisk, gdzie wskazano na konieczność uwzględnienia walorów estetycznych zabudowy. Poruszona została również sytuacja gorzej prosperujących zakładów zdrojowych, a także perspektywa ich likwidacji przez władze administracyjne. Jako kolejny z punktów dyskusji przytoczono zagadnienie projektu ustawy turystycznej. Charakter regulacji prawnej został z góry ustalony i miał stanowić koncepcję przeciwną do innych projektów. W tym kontekście powołano się na stanowisko Związku Izby z 1931 r. stwierdzając, że sytuacja ekonomiczna nadal nie umożliwia wprowadzenia ustawy turystycznej. Wynikało to z konieczności obciążenia finansowego państwa, które przerastałoby jego realne możliwości⁴⁴².

Jako kolejny z ważniejszych tematów obrad przywołano ustawę uzdrowiskową, której pomimo pierwotnych założeń, zamierzano nie zmieniać. Decydującym argumentem w zakresie pozostawienia regulacji w jej dotychczasowej formie była słaba kondycja gospodarcza polskich uzdrowisk. Zmiany miały zostać wprowadzone jedynie w przypadku miejscowości nie objętych ustawą uzdrowiskową. Jako wiodący motyw nowej koncepcji uwzględniono zakres pojęciowy, którego wyrazem były definicje określające miejscowości letniskowe i turystyczne. Dodatkowo należało dokonać sprecyzowania definicji samego uzdrowiska, mianem którego określane były także miejscowości posiadające charakter letniskowy⁴⁴³. Rozwiązaniem tego problemu było opracowanie ustawy letniskowej, umożliwiającej wyeliminowanie miejscowości o charakterze letnisk z ustawy o uzdrowiskach⁴⁴⁴.

⁴⁴² ANK, IPHKr, sygn. 29/318/1.1/31 (dalej: I 31), *Protokół z posiedzenia Komisji Ruchu Turystycznego i Uzdrowisk odbytego w dniu 30 stycznia 1934*, s. 1-3, k. 103-107.

⁴⁴³ Zgodnie z art. 2 ustawy z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach, do uzdrowisk zaliczały się: 1. miejscowości, które posiadały cieplice albo zdroje o właściwościach leczniczych (określane również jako zdrojowiska), 2. stacje klimatyczne, 3. kąpieliska morskie. Zob. Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach, op. cit., s. 443.

⁴⁴⁴ Pomimo przygotowania projektu ustawy przez IPHKr w 1934 r. i jego poparcia ze strony ZIPH, nie zyskał on akceptacji jako ustawa. Z uwagi na rozwijający się ruch letniskowy jego założenia stały się częściowo nieaktualne. Działania ukierunkowane na opracowanie ustawy letniskowej zostały wznowione przez Wydział Turystyki Min. Kom. w 1938 r. Pomimo tego, że nowa koncepcja miała stać się owocem współpracy IPHKr i Związku Powiatów RP, powstały dwa odmienne projekty. Dostrzeżono jednak szansę na dokonanie unifikacji części założeń jednego i drugiego projektu, a wstępnie podjęto się tego w pracowni Studium Turyzmu UJ. Efekty działań w tym zakresie zostały szerzej omówione w pracy Stanisława Leszczyckiego *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, która została opublikowana w „Pracach Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, w 1939 r. Zob. S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, „Prace Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, T. V, Warszawa 1939, s. 30-33.

Następne posiedzenie Kom. Rozw. Ruch. Tur. i Uzdr. odbyło się dnia 18 kwietnia 1934 r., a jako główne tematy obrad pojawiły się następujące kwestie: 1. Postulaty uzdrowisk zach. Małopolski na zjazd zwołany przez Ministerstwo Komunikacji⁴⁴⁵, 2. Projekt zmian niektórych postanowień ustawy o uzdrowiskach. Z uwagi na organizację Zjazdu Turystycznego, którego myślą przewodnią była dyskusja na temat zagadnień okołoturystycznych, celem posiedzenia było omówienie ważniejszych spraw związanych z ruchem uzdrowiskowym. W związku z tym wyznaczonych zostało dwóch reprezentantów, w osobach Henryka Mianowskiego i prof. Stanisława Leszczyckiego⁴⁴⁶,

⁴⁴⁵ Należy uwzględnić, że w dniach 8-9 czerwca 1933 r. w Jaremczu odbyła się konferencja Min. Kom., w trakcie której omówione zostały analogiczne zagadnienia. Motywem przewodnim wydarzenia było uzgodnienie regulacji w zakresie rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-letniskowo-turystycznej na terenie Karpat. Z uwagi na konieczność przygotowania najważniejszych postulatów, ukierunkowanych na potrzeby rozwoju tej gałęzi na obszarze Karpat Zachodnich, zaktywizowane zostały takie instytucje, jak: IPHKr, Polskie Towarzystwo Balneologiczne i Związek Podhalań. Jako punkt odniesienia, a także podstawa opracowanych wniosków, wskazano przytoczoną wcześniej pracę Mianowskiego z 1931 r. na temat gospodarczego znaczenia krajowego ruchu uzdrowiskowo-letniskowego. Z kolei uzupełnieniem treści referatu przygotowanego na wspomnianą konferencję były m.in. dane statystyczne, bazujące na ankietach, które opracowano na podstawie badań terenowych i mapy uzyskane dzięki współpracy IPHKr z Instytutem Geograficznym UJ. Zgromadzony materiał i wyniki jego analizy zostały skonsultowane oraz zatwierdzone przez takie organy, jak: Wojewódzka Komisja Turystyczna w Krakowie (dalej: Woj. Kom. Tur. Kr.), Kom. Tur. IPHKr, a także Komisję dla spraw regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich. Pozytywna opinia na temat postulatów została również wyrażona w trakcie konferencji zwołanej przez Sekcję Gospodarczą Rady Woj. BBWR w Rabce, na której omówione zostały sprawy uzdrowiskowo-letniskowo-turystyczne. Uznano zatem, że uwzględnione postulaty stanowią ogół zagadnień dotyczących potrzeb ruchu uzdrowiskowo-letniskowego i tym samym powinny mieć fundamentalne znaczenie dla opracowania wytycznych rozwoju tej gałęzi gospodarczej oraz wstępnych założeń planu gospodarczego dla regionu Karpat Zachodnich. Referat wygłoszony podczas konferencji w Jaremczu został merytorycznie opracowany przez Henryka Mianowskiego i Stanisława Leszczyckiego w formie publikacji wydanej w 1934 r. W spisie treści zamieszczone zostały następujące zagadnienia: stan faktyczny ruchu uzdrowiskowo-letniskowo-turystycznego, walory przyrodnicze i warunki geograficzno-klimatyczne południowo-zachodniej Polski, małe letniska, zdrojowiska, uzdrowiska oraz większe letniska, uzdrowiska a państwo, stosunki komunikacyjne, uzdrowiska a turystyka, postulaty zasadnicze, a także statystyka turystów osiadłych w rejonie krakowskim w 1933 r. Zob. H. Mianowski, S. Leszczycki, *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Referat Izby Przemysłowo-Handlowej oraz Polskiego Towarzystwa Balneologicznego w Krakowie wygłoszony na konferencji Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu w dniach 8 i 9 czerwca 1933 r.*, Kraków 1934, s. 4-6.

⁴⁴⁶ Stanisław Marian Leszczycki (1907–1996) – jeden z czołowych polskich geografów, który miał istotny wkład w rozwój tej dziedziny nauki w XX w., a także wykładowca akademicki i profesor zwyczajny UW oraz członek PAN i dyrektor Instytutu Geografii PAN. W latach 1926–1930 realizował studia geograficzne na UJ, jako uczeń dwóch wybitnych naukowców – prof. prof. Ludomira Sawickiego (1884–1928) i Jerzego Smoleńskiego (1881–1940). Stopień doktora filozofii udało się mu uzyskać w 1932 r., na podstawie rozprawy zatytułowanej: *Badania geograficzne nad osadnictwem wiejskim Beskidu Wyspowego* (1932). W 1934 r. rozpoczął pracę w Biurze Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego, którą udało mu się pogodzić z obowiązkami wykładowcy akademickiego. Jego zainteresowania badawcze obejmowały także zagadnienia geografii turystyki, czego rezultatem było rozwinięcie możliwości kształcenia pracowników branży turystycznej, poprzez utworzenie Studium Turystyki UJ (1936–1939). W 1937 r. złożył swoją rozprawę habilitacyjną, którą zatytułował: *Regiony Podhala* (1937), jednak została ona odrzucona przez Radę Wydziału

którzy mieli przedstawić główne postulaty tego zagadnienia na wspomnianym wydarzeniu. Pierwszy z nich zadeklarował chęć wygłoszenia postulatów, które miały zostać poświęcone kwestiom gospodarczym. Z kolei prof. Leszczycki podjął się zadania przedstawienia ważniejszych postulatów ze stanowiska przyrodniczego i naukowego⁴⁴⁷.

Kolejnym z omówionych aspektów była ustawa uzdrowiskowa⁴⁴⁸ oraz konieczność jej uzupełnienia. Wskazano zaniedbania w zakresie uwzględnienia tych zakładów zdrojowych, które nie posiadały charakteru użyteczności publicznej. Ponadto zdaniem referenta należało wprowadzić zasadę dotyczącą obowiązku posiadania przez każde uzdrowisko zakładu zdrojowego w oparciu o dysponowanie koncesją z prawem wyłączności. Koncepcja wzbudziła jednak pewne wątpliwości, które wynikać miały

Filozoficznego UJ. Do ponownego otwarcie przewodu habilitacyjnego doszło w 1945 r., a temat pracy przedstawiał się następująco: *Badania geograficzne nad osadnictwem Południowej Anatolii* (1945). Leszczycki był także miłośnikiem turystyki, czego wyrazem było jego zaangażowanie w działalność PTT (jeszcze w okresie gimnazjalnym) i PTK. Znajomość profesora z Władysławem Midowiczem zaowocowała nawiązaniem współpracy w zakresie utworzenia Koła Akademickiego PTT. Ponadto był on przewodnikiem górskim, działającym w ramach wspomnianego towarzystwa. Z uwagi na zainteresowania zimową turystyką górską stał się jednym z członków PZN-u oraz Zarządu Głównego TKN. W okresie przedwojennym uczestniczył w Karpackich Zjazdach Turystycznych, które odbywały się cyklicznie, w latach 1935–1939. Działalność popularyzatorska, realizowana przez prof. Leszczyckiego, była szeroka. Wśród form popularyzacji nauki można wymienić m.in. wykłady prowadzone w Stacji Polskiego Radia w Krakowie, czy też liczne artykuły publikowane na łamach krakowskiej prasy. Przewodnia tematyka wspomnianych artykułów obejmowała zagadnienia turystyczne, narciarskie, krajoznawcze i naukowe, a ich ogólna liczba przekraczała 200. Zob. *Stanisław Marian Leszczycki. Życie na przełomie 1907–1990*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1991, nr 3, R. 36, s. 9-17; W. Kusiński, *Stanisław Marian Leszczycki (1907–1996)*, „Prace i Studia Geograficzne”, 2008, T. 40, s. 197-200.

⁴⁴⁷ ANK, IPHKr, I 31, *Protokół z posiedzenia Komisji Rozwoju Turystycznego i Uzdrowisk w dniu 18 kwietnia 1934 r.*, s. 1-2, k. 113-115.

⁴⁴⁸ Analogicznie do projektu ustawy o lotniskach, nowelizacja ustawy o uzdrowiskach była przedmiotem działań IPHKr. Ponadto w drugiej połowie lat 30. XX w. prace w tym zakresie prowadził ZUP, co jednak nie przełożyło się na finalizację tego przedsięwzięcia. W związku z tym znane były jedynie główne założenia noweli opracowane przez IPHKr. Spośród nich należy wymienić konieczność uwzględnienia w treści nowej ustawy pojęcia „zakład zdrojowy”, który wypełniał główne założenie funkcjonowania uzdrowiska. Zwrócono przede wszystkim uwagę na właściwości lecznicze tego ostatniego, które pociągały za sobą obowiązek posiadania zakładu zdrojowego. Jako następny z uwzględnionych aspektów pojawiła się kwestia braku regulacji prawnych w zakresie koncesjonowania eksploatacji źródeł mineralnych. Wpływało to na eskalację konfliktu interesów pomiędzy kuracjuszami a osobami, których uzdrowiska były własnością. Przejawiało się to m.in. w nadmiernej eksploatacji leczniczych wód przez właścicieli, co w konsekwencji zmniejszało ich wydajność lub prowadziło do wyczerpania zasobów. Ponadto brak dysponowania odpowiednimi zasobami finansowymi, a także ograniczona chęć działania miały zasadniczy wpływ na wstrzymywanie znaczących dla rozwoju uzdrowiska inwestycji. W rezultacie zauważalny był brak dobrze prosperujących zakładów zdrojowych, co negatywnie odbijało się na frekwencji kuracjuszy w uzdrowiskach. Jako jeden z postulatów zjazdu poświęconego sprawom gospodarki w Karpatach, który został zorganizowany przez Związek Ziemi Górskich (dalej: ZZG) w Nowym Sączu w 1938 r., wskazano konieczność przygotowania noweli ustawy o uzdrowiskach. W dalszym ciągu prace w tym zakresie miały być realizowane przez IPHKr i ZUP. Zob. S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-lotniskowej w Karpatach*, op. cit., s. 33-34.

z ryzyka szkodliwych działań ze strony władz administracyjnych. Warunki koncesyjne mogłyby w znaczący sposób przełożyć się na trudności w zakresie tworzenia zakładów zdrojowych. Jako uzasadnienie potrzeby wprowadzenia takich regulacji wskazane zostało ograniczenie warunków koncesyjnych tylko do tych zakładów, które chciały posiadać prawo wyłączności. Natomiast dla pozostałych warunki miały być złagodzone lub w ogóle nie obowiązywać. Pojawiło się także alternatywne rozwiązanie w formie podjęcia działań ukierunkowanych na wywłaszczenie przez państwo zakładów zdrojowych. Zwrócono jednak uwagę na konsekwencje przejawiające się w obciążeniu budżetu państwa, w którym brakowało niezbędnych funduszy. Ostatecznie poparto stanowisko referenta w odniesieniu do konieczności wprowadzenia regulacji prawnych dotyczących racjonalnej eksploatacji zakładu zdrojowego. Ponadto wydłużony został minimalny czas ważności koncesji z 10 do 20 lat oraz planowano wprowadzić udogodnienia poprzez odejście od chęci zbyt precyzyjnego określenia warunków koncesyjnych, szczególnie w odniesieniu do taryf zdrojowisk⁴⁴⁹.

Należy uwzględnić, że powyższe kwestie były również przedmiotem dyskusji w trakcie posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej (dalej: WKTKat), które odbyło się 20 lutego 1935 r. w gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. Głos w tej sprawie zabrał przedstawiciel katowickiej IPH (dalej: IPHKat), który przedłożył sprawozdanie ze styczniowych obrad sekcji przemysłu turystycznego tejże Izby (dalej: IPHKat). Jednym z postulatów było podjęcie stanowczych kroków w zakresie wydania ustawy turystycznej. Nie pominięto także problemu przejawiającego się w niewłaściwie prowadzonych działaniach, ukierunkowanych na zabudowę lotnisk z obszaru Śląska. Rozwiązaniem mogło być wprowadzenie przez organy samorządowe restrykcyjnych warunków przyznawania pożyczek ze Śląskiego Funduszu Gospodarczego. Ponadto wskazana została konieczność wnikliwej analizy opracowywanych projektów zabudowy⁴⁵⁰.

Temat wprowadzenia zasad koncesjonowania pojawił się w odniesieniu do obiektów pensjonatowych, które były nieodpowiednio zarządzane. Jako jeden z powodów wymienione zostało niewłaściwe podejście Ministerstwa Skarbu do zakresu obowiązków i wymogów, które stawiane były księgowości pensjonatowej. Znaczące braki wykazywała służba pocztowa, która przez trudności organizacyjne nie była w stanie sprostać

⁴⁴⁹ ANK, IPHKr, I 31, *Protokół z posiedzenia Komisji Rozwoju Turystycznego i Uzdrowisk w dniu 18 kwietnia 1934 r.*, s. 2-3, k. 115-117.

⁴⁵⁰ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4527, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w dniu 20. lutego 1935 r. w gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach*, s. 4, k. 14.

oczekiwaniom gości uzdrowiskowych i letniskowych. Jako kolejne z problematycznych aspektów wskazano zbyt wygórowane ceny taryf przewozowych dla artykułów spożywczych, a także brak organizacji dowozu jarzyn oraz mięsa. Ponadto należało rozwiązać problem braku dostosowania ilości lokali gastronomicznych w Wiśle do rosnącego ruchu turystycznego i wysokich cen w restauracjach, które prowadziły tam swoją działalność. Ostatnim z postulatów była konieczność opracowania przewodnika po Śląsku.

W odniesieniu do przedstawionych zagadnień przewodniczący WKTKat zadeklarował, że ważniejsze kwestie zostaną przedłożone wojewodzie śląskiemu. Z kolei w przypadku sprawy koncesjonowania przemysłu pensjonatowego należało rozpatrzyć możliwość włączenia jej jako punktu ustawy. Wspomniano również o planach uruchomienia taniej restauracji, która miała być zlokalizowana przy basenie kąpielowym w Wiśle. Przedsięwzięcie to uznano za dogodną alternatywę dla niskobudżetowych turystów. Odniesiono się także do uwagi dotyczącej sprawy wydania przewodnika po Śląsku, którego powstanie było w trakcie realizacji, a na wykonawcę projektu wyznaczono instytut naukowy. Jako konieczność wskazano przeprowadzenie osobnej akcji propagandy turystyki w śląskiej części Beskidów Zachodnich.

Istotnym aspektem obrad była także dyskusja poświęcona kwestiom organizacyjnym, a w szczególności perspektywie utworzenia Związków Propagandy Turystyki (dalej: Zw. Prop. Tur.), które miały prowadzić działalność na wydzielonych obszarach Śląska. Podział ten miał obejmować jego dwie części – przemysłową i górską. Jako propozycję wysunięto możliwość założenia jednego Zw. Prop. Tur., w ramach którego powstałyby dwie sekcje – przemysłowa i górską. Przedstawione rozwiązanie zyskało aprobatę ze strony obradujących członków WKT, a w celu wdrożenia tego projektu zapowiedziano organizację zebrania dla zainteresowanych organów, z których zamierzano utworzyć specjalny komitet⁴⁵¹.

Udział WKT w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego był znaczący. Powoływano je z ramienia wojewodów, a głównym celem ich powstania był rozwój turystyki w granicach danego województwa. Punktem odniesienia dla działań, które realizowały WKT było przede wszystkim dostosowanie ich do wymagań, jakie były stawiane turystyce. Skupiały się one m.in. na organizacji punktów informacji turystycznej, przemyśle hotelarskim i restauracyjnym, stanie letnisk oraz zdrojowisk, kąpielisk i miejsc

⁴⁵¹ Ibidem, s. 5-6, k. 15-16.

posiadających walory turystyczne, ożywianiu działań realizowanych z inicjatywy organizacji turystycznych, a także powoływaniu nowych oraz udzielaniu im pomocy w zakresie wypełniania swoich zadań, skupiających się głównie na przeprowadzaniu akcji wydawniczych oraz propagandowych. Nie można również pominąć zaangażowania WKT w aktywizację lokalnych związków inicjatywy turystycznej i związków propagandy turystycznej, które organizacja powoływała do życia oraz udzielała im pomocy w działaniach ukierunkowanych na rozwój propagandy turystycznej. Jako istotny aspekt funkcjonowania WKT wskazana została ich współpraca z Państwową Komisją Ochrony Przyrody (późniejszym PROP-em) w realizowanych przez nią akcjach⁴⁵².

Zagadnienia gospodarki uzdrowiskowo-przemysłowej były jednym z ważniejszych tematów dyskusji na posiedzeniu Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, działającej w granicach administracyjnych województwa krakowskiego⁴⁵³ (dalej: WKTKr), które odbyło się w czerwcu 1936 r. Pierwszą z poruszonych kwestii były efekty działań w zakresie wprowadzenia statystyki turystycznej, na którą składały się jej dwie główne gałęzie – statystyka uzdrowisk i statystyka lotnisk. Referent, w osobie prof. Leszczyckiego, przedstawił wyniki próbnych statystyk, które w ogólnej ocenie przyniosły oczekiwane rezultaty. Należało jednak doprecyzować ich zakres, co było szczególnie widoczne w przypadku niewielkich miejscowości lotniskowych, gdzie ruch turystyczny rozwijał się w sposób niekontrolowany.

Wspomniany został także projekt ustawy o miejscowościach turystycznych i wypoczynkowych, którego treść przesłano Min. Kom. Jako punkt odniesienia dla przygotowanej koncepcji wykorzystano lotniska znajdujące się na terenie województwa krakowskiego. Wynikało to z posiadanego przez miejscowości lotniskowe z tego obszaru poziomu przemysłu turystycznego. Z kolei ośrodki z pozostałych części kraju uznano za

⁴⁵² APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4494, *Regulamin Wojewódzkich Komisji Turystycznych. Załącznik do L. XI – 431/tur z dnia 5.VI.1931 r.*, s. 1, k. 4.

⁴⁵³ Wojewódzka Komisja Turystyczna w Krakowie została utworzona na mocy rozporządzenia Min. Rob. Publ. z dnia 21 lutego 1925 o powołaniu do życia Międzyministerialnej Komisji Turystycznej. Członkami tej ostatniej byli delegaci następujących resortów: Min. Rob. Publ., Min. Kolei, Min. Oświat. i Wyzn. Relig., Handlu i Przem., MSZ, MSW, Min. Gen. Dyr. Służb. Zdrow. oraz Gen. Dyr. Pocht i Telegraf. Główną ideą działalności MKT było ustalenie zakresu skoordynowanej działalności wyszczególnionych ministerstw oraz innych organów rządowych, realizowanych w zakresie ożywienia i ułatwienia krajowego ruchu turystycznego, a także rozstrzygnięcie, które z opracowanych koncepcji należy urzeczywistnić. W trakcie posiedzenia z dnia 25 marca 1925 r. MKT uznała za konieczne utworzenie WKT, które miały być powoływane przy urzędach wojewódzkich. Zob. ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Pismo Min. Rob. Publ. (Referat Turystyki 4 Drogowy) do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie Wojewódzkich Komisji Turystycznych, z dnia 9 czerwca 1925 r.*, k. 1449.

niespełniające podstawowych standardów, co w rezultacie miało się przełożyć na opóźnienia w zakresie wdrożenia przygotowanej ustawy. Przewidywano, że rozwiązaniem tego problemu będzie rozpoczęcie akcji z ramienia Związków Powiatów RP⁴⁵⁴.

Ostatni z uwzględnionych aspektów odnosił się do utworzenia tzw. komisji letniskowo-turystycznych, których działalność obejmowała trzy szczeble: powiatowy, gminny i gromadzki. Pomimo tego, że województwo krakowskie osiągnęło już pewien stopień zaawansowania dla rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego, podjęto decyzję o wznowieniu działalności skupiającej się na aktywizacji fundamentalnych czynników tej gałęzi gospodarczej. Jako dwa kluczowe aspekty tego przedsięwzięcia wskazana została konieczność przeprowadzenia badań terenowych oraz nawiązania współpracy z organami, które realizowały analogiczne działania w granicach powiatów. Wspomniano również o niepowodzeniu poprzedniej akcji Zw. Pow. RP, związanej z wprowadzeniem syndykatów inicjatywy.

Głównym powodem odejścia od tej koncepcji były mijające się z jej pierwotnym założeniem działania, które wynikały z pominięcia niezbędnego dla skuteczności przedsięwzięcia podłoża. Z kolei jedną ze strategii działalności komisji uzdrowiskowo-letniskowych było utworzenie sieci samorządowych placówek, które miały pełnić funkcje informacyjne. Niewątpliwym atutem tych placówek byłaby działalność w oparciu o wcześniej przeprowadzone badania obszaru, na którym miały powstać. A punktem odniesienia dla ich realizacji były już opracowane wzory. Uwzględniono jednak, że finalizacja akcji organizacyjnej, w zakresie powołania informacyjnych placówek samorządowych, będzie zaledwie początkiem zmagania na dalszych etapach pracy⁴⁵⁵.

Zwieńczeniem prowadzonej przez Zw. Pow. RP akcji, ukierunkowanej na organizację placówek samorządów letniskowych, miało być nadanie jej wspólnego charakteru działalności. Jego odzwierciedleniem mógł być zarówno związek posiadający osobowość prawną (statut), jak i wspólna komisja porozumiewawcza lub biuro regionalne. Jako argument przemawiający za utworzeniem wewnętrznej struktury organizacyjnej uwzględniono możliwość wypełniania interesów, które byłyby zgodne z oczekiwaniami organów członkowskich. Dostrzegano w tym szansę na ułatwienie w reprezentowaniu ich stanowiska na płaszczyźnie zewnętrznej. Realizacja wspomnianych założeń była możliwa jedynie w przypadku wsparcia finansowego ze strony instytucji, która umożliwiłaby także

⁴⁵⁴ Ibidem, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 3-4, k. 31-32.

⁴⁵⁵ Ibidem, s. 4-5, k. 32-33.

swobodne zarządzanie funduszami. Zamierzano je przeznaczyć na przewidziane w planie inwestycje oraz najważniejsze potrzeby turystyki⁴⁵⁶.

Zapoczątkowane w 1935 r. działania w zakresie podniesienia standardów kulturalnych i gospodarczych miejscowości letniskowych oraz dostosowania ich do potrzeb nasilającego się ruchu letniskowego miały m.in. swój wyraz w wydaniu praktycznego poradnika, *Jak urządzić letnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych*⁴⁵⁷. Wydawcą pracy był Zw. Pow. RP., który przy wsparciu związków samorządowych był zaangażowany w różne inicjatywy na rzecz rozwoju turystyki letniskowej. Motywem przewodnim opracowania było ułatwienie działań realizowanych przez organy związków samorządowych, czyli: gromadzkie, gminne i powiatowe komisje letniskowo-turystyczne, w zakresie pracy letniskowej. Skupiała się ona głównie na przygotowywaniu koncepcji działalności na obszarach tych letnisk, gdzie wspomniane organy zostały powołane. W odniesieniu do opracowanego przewodnika autorzy zasygnalizowali konieczność uzupełnienia wskazówek, które z uwagi na intensyfikację ruchu letniskowego nie były wystarczające.

W treści przewodnika uwzględniony został rozdział poświęcony kwestiom kulturowym i gospodarczym letnisk, a także metodom pracy nad poprawą ich stanu. Ponadto wskazano na rolę, jaką odgrywać miały samorządy terytorialne w zakresie poprawy jakości życia lokalnych społeczności. Udział wspomnianych organów w rozwoju społecznym był znaczący z uwagi na ich terytorialny charakter, a dotyczył on także działalności ukierunkowanej na intensyfikację turystyki letniskowej w danych miejscowościach. Podniesienie poziomu wcześniej wskazanych czynników przejawiało się nie tylko poprzez umożliwienie masowym turystom, wywodzącym się z ośrodków miejskich wypoczynku w letniskach.

Jednym z głównych celów działalności samorządowych komisji letniskowo-turystycznych było stworzenie stałego źródła dochodu dla miejscowej ludności i samorządów lokalnych. Z kolei przedsięwzięcie to było możliwe jedynie w przypadku opracowania szerokiej perspektywy działań w danych ośrodkach letniskowych lub takich, które miały odpowiednie predyspozycje, żeby się nimi stać. Wspomniane komisje letniskowo-turystyczne uznane zostały za profesjonalne organy pomocnicze o stałym okresie funkcjonowania. Posiadały one również swój skład i wewnętrzną organizację,

⁴⁵⁶ Ibidem.

⁴⁵⁷ AAN, Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie (dalej: Zw. Pow. RP), sygn. 26/63/21, *Jak urządzić letnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych*, Warszawa 1937.

zawartą w treści regulaminu. Członkami komisji byli przedstawiciele samorządu, organizacje gospodarcze oraz turystyczne i nauczyciele, których aktywność wiązała się z terenem gminy lub powiatu⁴⁵⁸.

W styczniu 1937 r. utworzono Związek Letniskowy Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego (dalej: Zw. Letnisk. Powiat. i Gmin Woj. Krak.). Działalność organizacji została podzielona na dwa etapy, z których pierwszy (realizowany w okresie od 1 maja 1937 r. do 28 lutego 1938 r.) był ukierunkowany na kwestie wewnętrzno-organizacyjne, a także wydawniczo-propagandowe. Z kolei okres drugiego etapu pracy rozpoczął się 1 marca 1938 r. i moment ten zapoczątkował następujące kierunki działań a) pracę organizacyjną w terenie oraz b) pracę informacyjno-propagandową. Realizacja uwzględnionych przedsięwzięć była możliwa dzięki skromnym środkom finansowym, którymi dysponował Zw. Letnisk. Powiat. i Gmin Woj. Krak.

Wiodącym celem powołania organizacji było podniesienie kultury letniskowo-turystycznej na obszarze regionów znajdujących się w granicach województwa. Dodatkowym zamysłem prac informacyjno-propagandowych była poprawa kondycji gospodarczej letnisk, a także sytuacji materialnej lokalnych społeczności. Na potrzeby udokumentowania szerokiego zakresu działań Zw. Letnisk. Powiat. i Gmin Woj. Krak. przygotowano sprawozdanie z jej działalności za okres od 1 maja 1937 r. do 30 września 1938 r., a jego treść uzupełniono informacjami dotyczącymi kwestii finansowych⁴⁵⁹.

Spośród bardziej znaczących wydarzeń zorganizowanych przez Zw. Letnisk. Powiat. i Gmin Woj. Krak. należy wymienić kursy letniskowo-turystyczne. Akcja ta została uznana za ważniejszą z inicjatyw organizacji, która zyskała spore zainteresowanie wśród uczestników z 6 powiatów województwa, na obszarze których w okresie wiosennym 1938 r. ją przeprowadzono. Popularność kursów letniskowo-turystycznych wynikała z liczby uczestników, odnotowanych w treści wspomnianego sprawozdania. Dane na ten temat zostały zamieszczone w poniższej tabeli:

⁴⁵⁸ Ibidem, s. 11-12.

⁴⁵⁹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Sprawozdanie z działalności za okres od 1 maja 1937 do 30 września 1938 oraz finansowe za rok 1937/38 i m. IV. – X. 1938*, Kraków 1938, s. 1-2, k. 297-303.

Tabela 3. Akcja kursów letniskowo-turystycznych w sześciu powiatach województwa krakowskiego, przeprowadzona przez Zw. Letnisk. i Gmin Woj. Krak. w 1938 r.

Ośrodek	Data wydarzenia	Liczba uczestników
Maków Podhalański/Wadowice/	24 kwietnia 1938 r.	16
Nowy Targ	24 kwietnia 1938 r.	66
Nowy Sącz	17 maja 1938 r.	72
Gorlice	22 maja 1938 r.	36
Limanowa	12 czerwca 1938 r.	98
Tuchów/Tarnów/	31 lipca 1938 r.	18
RAZEM:		306

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Sprawozdanie z działalności za okres od 1 maja 1937 do 30 września 1938 oraz finansowanie za rok 1937/38*, Kraków 1938, s. 21, k. 341.

Z informacji zamieszczony w tabeli wynika, że największa liczba uczestników wspomnianego kursu została odnotowana w powiecie limanowskim (98 osób). Natomiast na drugim miejscu znalazł się powiat nowosądecki (72 osoby), a jako trzeci pod względem liczby uczestników wymieniony został powiat nowotarski (66 osób). Najniższa frekwencja wystąpiła na terenie powiatu wadowickiego (16 osób), a niewiele większa w powiecie tarnowskim (18 osób). Jako punkt odniesienia do analizy powyższych danych może również posłużyć liczba uczestników z powiatu gorlickiego (36 osób), którego granice administracyjne obejmowały tereny Beskidu Środkowego.

W treści sprawozdania została również zawarta informacja na temat adresatów kursów, którymi mieli być głównie przedstawiciele organów samorządowych, czyli m.in.: wójtowie, sołtysi, sekretarze gminni i gromadzczy oraz członkowie wiejskich, gminnych i gromadzkich Komisji Letniskowo-Turystycznych. Motywem przewodnim wydarzenia było zapoznanie jego uczestników z podstawowymi zagadnieniami ruchu letniskowo-turystycznego, uwzględniając jednocześnie fundamentalne potrzeby danych powiatów. W związku z tym opracowany został odpowiedni program kursów, na który składały się m.in. merytorycznie przygotowane referaty, stanowiące punkt odniesienia do ożywionej dyskusji. Ich tematyka obejmowała takie aspekty, jak: ideowa i materialna strona ruchu letniskowo-turystycznego, higiena i porządki w letniskach oraz współpraca organizacji rolniczych w zakresie akcji letniskowej, budownictwo letniskowe, zadania gminnych

i gromadzkich komisji letniskowo-turystycznych, o propagandzie i obsłudze ruchu letniskowo-turystycznego w letniskach, a także dostosowanie gospodarstw rolnych do ruchu letniskowo-turystycznego, szkolenie gospodyń i dziewcząt wiejskich do obsługi letników i prowadzenie statystyki ruchu letniskowo-turystycznego. Zakres tematyczny przygotowanych referatów był bardziej rozbudowany, a podane przykłady nakreślają kierunek działalności Zw. Letnisk. i Gmin Woj. Krak. na rzecz poprawy stanu wspomnianej gałęzi turystyki⁴⁶⁰.

Kolejną z ważniejszych inicjatyw, której realizacji podjęła się wspomniana organizacja, było przeprowadzenie konkursów czystości i schludności domów oraz mieszkań dla letników. Przedsięwzięcie to było możliwe dzięki subwencji, w której uzyskaniu pośredniczył wojewoda krakowski, a została przekazana Zw. Letnisk. i Gmin Woj. Krak. przez Wydział Turystyki Min. Kom. Należy także uwzględnić wsparcie finansowe ze strony poszczególnych wydziałów, które funkcjonowały na szczeblu powiatowym. Organizacja konkursów przypadła na sezon letni – od 20 czerwca do 26 września 1938 r. – a ich celem była poprawa estetyki domów i mieszkań przeznaczonych dla letników. Ponadto założono, że wydarzenie to będzie miało istotny udział w zakresie przybliżenia mieszkańcom idei ruchu letniskowo-turystycznego. Na temat postępów w działaniach ukierunkowanych na podniesienie warunków sanitarnych obiektów uznanych za infrastrukturę noclegową dla letników, poprzez organizację wspomnianego konkursu, pojawiła się informacja w 10 numerze „Turystyki Polskiej”:

„Walka o najprymitywniejsze warunki higieniczne i wygody dla letników we wsiach letniskowych i letniskach weszła już w fazę realizacji, która może przynieść pożądane rezultaty. Zwrócono powszechnie uwagę na konieczność podniesienia stanu urządzeń domków włościan, wynajmowanych letnikom i przystosowanie ich do wymagań przyjeżdżających (...)”⁴⁶¹.

Na etapie przeprowadzania konkursów odbywały się kontrole i objazdy z udziałem Zw. Letnisk. i Gmin Woj. Krak. oraz Powiatowych Komisji Letniskowo-Turystycznych. Zamiarem wspomnianych organów było utrzymanie ciągłości prowadzonych badań, dotyczących potrzeb i zagadnień ruchu letniskowo-turystycznego, a także dokonanie obiektywnej oceny końcowej uczestników wydarzenia. W zakresie prac organizacyjnych konkursów czystości uwzględniono przygotowanie regulaminu, afiszów i broszur promujących akcję, a także publikacji: „Letnisko a zimowisko”. Natomiast wśród

⁴⁶⁰ Ibidem, s. 21-22, k. 341-343.

⁴⁶¹ W. Milata, *Konkurs czystości i schludności domków oraz mieszkań dla letników*, „Turystyka Polska”, 1938, R.I, nr 10, s. 157.

najważniejszych punktów regulaminu, na podstawie których dokonywano oceny podczas objazdów i na zakończenie konkursu, znalazły się następujące: ogólny wygląd domostwa, styl budowy, czystość budynków i zabudowań, gnojownie, ustępy, studnie, ogródki, wewnętrzny wygląd mieszkań i czystość wnętrza, umeblowanie oraz wygląd uczestników konkursu i mieszkańców domu letniskowego. Do udziału w konkursie mogły się zakwalifikować jedynie domy górali i włościan, natomiast takie obiekty, jak: wille, pensjonaty i większe domy letniskowe zostały pominięte⁴⁶².

W kontekście danych statystycznych zebrane zostały informacje na temat miejscowości i powiatów, które wzięły udział w wydarzeniu, jak i liczbie uczestników oraz ilości rozdanych nagród. Celem wizualizacji przygotowano tabelę, w której uwzględnione zostały wspomniane aspekty.

Tabela 4. Zestawienie miejscowości, w których odbyły się konkursy czystości i schludności domów oraz mieszkań dla letników – w sezonie letnim 1938 r.

Powiaty i miejscowości	Liczba uczestników	Ilość przyznanych nagród
<u>Powiat żywiecki</u>	173	20
Radziechowy	173	20
<u>Powiat wadowicki</u>	9	8
Zawoja	9	8
<u>Powiat tarnowski</u>	10	7
Jastrzębia	10	7
<u>Powiat nowotarski</u>	96	20
Raba Wyżna	32	5
Orawka	11	5
Biały Dunajec	29	5
Białka	24	5
<u>Powiat limanowski</u>	58	20
Olszówka	27	7
Raba Niżna	10	3
Kasinka Mała	11	7
Dobra	10	3
<u>Powiat nowosądecki</u>	72	37
Łącko i Czerniec	27	15
Barcice	20	7
Łomnica Zdrój	16	9
Ptaszkowa	9	6
<u>Powiat gorlicki</u>	5	5

⁴⁶² ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Sprawozdanie z działalności za okres od 1 maja 1937 do 30 września 1938...*, s. 23-24, k. 345-347.

Szymbark	5	5
<u>Powiat myślenicki</u>	75	13
Osielec	20	4
Spytkowice	35	5
Łętownia	20	4
RAZEM:	498	123

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Sprawozdanie z działalności za okres od 1 maja 1937 do 30 września 1938 oraz finansowanie za rok 1937/38*, Kraków 1938, s. 25, k. 349.

Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w powyższej tabeli dominujący udział w konkursach przypadł miejscowościom, które według regionalizacji Orłowicza znajdowały się w granicach Beskidów Zachodnich. Należy zwrócić uwagę, że w odniesieniu do podziału administracyjnego aż siedem z ośmiu wyszczególnionych powiatów rozciągało się na wspomnianym obszarze – powiaty: żywiecki, wadowicki, tarnowski, nowotarski, limanowski, nowosądecki i myślenicki. Z kolei zarówno powiat gorlicki, jak i miejscowość Ptaszkowa stanowiła część przytoczonego wcześniej Beskidu Środkowego. Ogólna liczba uczestników wynosiła 498 osób, z czego 484 reprezentowało miejscowości z obszaru Beskidów Zachodnich, a pozostali uczestnicy – w liczbie 14 osób – z Beskidu Środkowego. W kontekście ilości nagród przyznanych uczestnikom konkursu, ich ogólna liczba wyniosła 123. Osoby z miejscowości znajdujących się w Beskidach Zachodnich otrzymały 112 nagród, a pozostałych 11 przyznano uczestnikom z drugiego regionu górskiego. Ponadto w sprawozdaniu zawarto informację na temat formy nagród, które otrzymali uczestnicy konkursów. Były to głównie nagrody pieniężne, na łączną sumę 1300 zł oraz 18 nagród pocieszenia, 23 dyplomy uznania i 23 listy pochwalne⁴⁶³.

Niewątpliwie istotnym wydarzeniem, w trakcie którego poruszono zagadnienia poświęcone przemysłowi letniskowo-turystycznemu, była międzyministerialna konferencja na temat planu zagospodarowania obszarów przy zalewowych w Rożnowie i Czchowie z dnia 24 czerwca 1939 r. Wydarzeniu, które odbyło się w Rożnowie, przewodniczył wojewoda krakowski – dr Józef Tymiński. Należy uwzględnić, że sprawy uzdrowiskowo-letniskowe były istotne ze względu na walory naturalne dwóch rzek przepływających przez Kotlinę Sądecką – czyli dolin Popradu i Dunajca. W pierwszym

⁴⁶³ Ibidem, s. 25, k. 349.

przypadku uznano, że tereny zlokalizowane przy rzece mają predyspozycje do przekształcenia ich w zurbanizowane ośrodki uzdrowiskowe ze względu na bogactwo źródeł mineralnych. Przedsięwzięcie to przyniosłoby również znaczące korzyści dla jednego z głównych sektorów lokalnej gospodarki, czyli produkcji ogrodniczo-warzywnej – poprzez utworzenie stałego rynku zbytu. Z kolei dolina Dunajca została podzielona na dwie grupy – II i III, z czego obszar pierwszej z nich wyznaczony był przez odcinek rozciągający się powyżej Sącza do Krościenka, a drugi obejmował dolinę Dunajca poniżej Sącza, w miejscu utworzenia dwóch zbiorników wodnych – w Rożnowie i Czchowie⁴⁶⁴.

W odróżnieniu od terenów znajdujących się w grupie II, które zamierzano przeznaczyć na inwestycje energetyczno-wodne (Jazowisko) oraz infrastrukturę kolejową (trasa: Nowy Targ – Krościenko – Nowy Sącz), obszar zakwalifikowany do grupy III miał być zagospodarowany na tereny lotniskowe. Z uwagi na konieczność zalania ponad 2 tys. ha gruntów rolnych, które stanowiły podstawę miejscowej gospodarki, w przekształceniu pobrażczy zbiorników na obszar recepcji ruchu turystyczno-lotniskowego dostrzegano szansę na poprawę sytuacji materialnej lokalnej społeczności. Zwrócono także uwagę na ryzyko podjęcia niezorganizowanych prac inwestycyjnych przez prywatnych przedsiębiorców, co miało miejsce w Porąbce. W związku z tym wskazana została konieczność programowego ujęcia planowanych działań. Pomimo tego, że w stosunku do stopnia zaawansowania zrealizowanych prac w dolinie Dunajca, powołanie Komisji i Biura Regionalnego Planu Zabudowy nastąpiło zbyt późno, zamierzano wdrożyć system skoordynowanych działań naprawczych⁴⁶⁵.

Punkt II. protokołu uwzględniał zasadnicze założenia koncepcji, gdzie zamieszczone zostały również informacje na temat przeznaczenia terenu. W pierwszej kolejności dokonano wydzielenia obszaru na trzy grupy: a/tereny zurbanizowane, b/lasy i uprawa rolna (z właściwą jej zabudową) oraz c/tereny wodne i „podwodne” (bagniste) o ruchomym zwierciadle wodnym. Następnie podkreślone zostało główne przeznaczenie obszaru, który miał być użytkowany jako teren wypoczynkowy o zróżnicowanym charakterze. W tym kontekście wskazano, że zarówno obszary wodne, jak i zurbanizowane powstaną dla masowego ruchu turystycznego. Natomiast pozostałe tereny miały zostać wykorzystane dla indywidualnych turystów. Wdrożenie takiego założenia wiązało się jednocześnie z zagospodarowaniem prawobrzeżnych terenów do celów wypoczynku

⁴⁶⁴ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-110, op. cit., s. 3.

⁴⁶⁵ Ibidem, s. 3-4.

zbiorowego. Należało przy tym uwzględnić konieczność zapewnienia letnikom odpowiedniej ilości atrakcji turystycznych, a także bezpośredniego dostępu do infrastruktury turystycznej i komunikacyjnej. Z kolei tereny lewobrzeżne miały pozostać w swojej pierwotnej formie poprzez zachowanie naturalnego ekosystemu – w postaci lasów i bagien. Przeznaczenie tego obszaru zamierzano dostosować do potrzeb wypoczynku indywidualnego, czyli: turystyki pieszej, łowiectwa leśnego i błotnego oraz wędkarstwa⁴⁶⁶.

Kolejnym z bardziej znaczących aspektów był projekt wstępny opracowanej koncepcji, w którego schemacie dyspozycyjnym obszarów zurbanizowanych wyszczególnionych zostało kilka podstawowych elementów. W ich skład wchodziły następujące tereny:

1. Ośrodki turystyczne i sportowo-wodne, których lokalizacja miała obejmować dogodne punkty komunikacyjne, rozmieszczone nad jeziorami (miejscowości Kobyle i Tropie).
2. Ośrodki letniskowe znajdujące się na znacznej wysokości, w otoczeniu terenów leśnych oraz z dostępem do światła słonecznego i źródeł wody. Jako główne walory turystyczne wspomnianych ośrodków wymieniony został rozległy krajobraz (obejmujący zasięgiem łańcuch tatrzański), a także lustro wodne, które stanowiłoby element pierwszoplanowy (Łaziska i Tropie-Wiatrowice).
3. Ośrodki administracyjno-handlowe, które pomimo zewnętrznego rozmieszczenia miały się znajdować w bliskim sąsiedztwie dwóch powyższych ośrodków. Ich wiodącą rolą byłoby skupianie lokalnego życia organizacyjno-gospodarczego (Rożnów, Wiatrowice i Czchów)⁴⁶⁷.

Nie można pominąć informacji na temat zamysłu uwzględnienia w projekcie kompozycji terenów zurbanizowanych obszarów o charakterze rezerwatów, które miały z nimi sąsiadować. Uznano, że z uwagi na unikatowe walory krajobrazowe i kulturowe odegrają one znaczącą rolę jako uosobienie fundamentalnych wartości regionu turystycznego. Z kolei dla samych letników miałyby być postrzegane przez pryzmat atrakcji turystycznej. Ponadto należało zatroszczyć się o utrzymanie rezerwatów w ich pierwotnym stanie, co zgodnie z założeniami projektu nie było sprzeczne z rozwojem wspomnianych powyżej ośrodków. Dodatkowo wizja pomysłodawców opierała się na założeniu, że zabytki i rezerваты są dopełnieniem postępowych koncepcji.

⁴⁶⁶ Ibidem, s. 10.

⁴⁶⁷ Ibidem.

W odniesieniu do zakresu działalności STur UJ należy uwzględnić szerokie spectrum przedsięwzięć badawczych, których wyniki publikowano na łamach „Komunikatów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, „Prac Studium Turyzmu” i czasopisma „Turyzm Polski”. Najbardziej istotne kierunki działań STur UJ dotyczyły politycznych oraz gospodarczych aspektów turystyki, a także naukowego opracowania wynikających z nich potrzeb. Na przestrzeni lat 1936–1938 STur UJ realizowało badania powiązane z takimi zagadnieniami, jak m.in.: zakres teoretyczny geografii turystyki i teoria turystyki, statystyka uzdrowiskowo-letniskowa oraz klasyfikacja miejscowości posiadających taki charakter, regionalizacja turystyczna Karpat (w oparciu o koncepcje Goetla, Orłowicza i Leszczyckiego), program rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej w Karpatach Polskich, turystyczne i gospodarcze znaczenie rezerwatów przyrodniczych, kwestie prawne zagadnień turystyczno-uzdrowiskowych (w tym ustawodawstwo uzdrowiskowe, letniskowe oraz dla miejscowości turystycznych i wypoczynkowych, a także turystyczne umowy handlowe)⁴⁶⁸.

Należy uwzględnić, że badania statystyczne ruchu uzdrowiskowo-letniskowego z terenu Beskidów Zachodnich zostały opracowane m.in. w oparciu o podział administracyjny. Wśród nich znalazły się dwie publikacje Tadeusza Chorabika, które autor poświęcił województwu krakowskiemu⁴⁶⁹. Na uwagę zasługuje również praca Stanisława Leszczyckiego, zatytułowana *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-letniskowego na Śląsku* z 1937 r.⁴⁷⁰ Efekty badań, które zamieszczono w treści przywołanych opracowań zostaną szerzej omówione w rozdziale na temat ruchu turystycznego w Beskidach Zachodnich.

Kwestie statystyki uzdrowiskowo-letniskowej zostały także poruszone w kolejnej pracy Leszczyckiego, *Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce*, opublikowanej w formie

⁴⁶⁸ A. Jackowski, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939). Zarys działalności dydaktycznej i naukowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1992, Prace Geograficzne, z. 89, s. 45.

⁴⁶⁹ Chodzi o następujące opracowania: T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 6, Kraków 1938 oraz T. Chorabik, *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 15, Kraków 1939. Dodatkowo, ten sam autor przygotował artykuł poświęcony turystyce wypoczynkowej w sezonie zimowym 1937/38 w granicach administracyjnych woj. krakowskiego, T. Chorabik, *Ruch wypoczynkowy w sezonie zimowym w wojew. krakowskim (od 1. XI. 1937 do 31. III. 1938)*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, Nr 9.

⁴⁷⁰ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-letniskowego na Śląsku*, „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937.

artykułu w „Turystyce Polskiej”⁴⁷¹. Na wstępie autor odniósł się do wieloaspektowego charakteru tego zjawiska, przejawiającego się na czterech płaszczyznach: społecznej, gospodarczej, kulturowej i leczniczej. W związku z tym należało podjąć odpowiednie kroki w zakresie racjonalnej polityki jego rozwoju, poprzez zaangażowanie organów rządowych i pozarządowych w realizację tego przedsięwzięcia. Miało się to odbywać w oparciu o systemowe rozwiązania prawne, które umożliwiłyby jednocześnie realizację założeń planowanej polityki. Jako istotny kierunek działań w tym kontekście została wskazana analiza stanu faktycznego, której można było dokonać za pośrednictwem materiałów statystycznych.

Głównym źródłem informacji dla autora pracy były dane uzyskane z Wydziału Turystyki Min. Kom., na które składały się wyniki ankiety poświęconej rozwojowi krajowego ruchu lotniskowego. W ramach uzupełnienia autor wykorzystał materiały z Ministerstwa Opieki Społecznej, ZUP-u, Związku Powiatów RP oraz STur UJ i Komisji Studiów LPT. Leszczycki zaznaczył jednak, że zawarte w materiałach dane statystyczne mają charakter poglądowy. Wynikało to ze zróżnicowanej metody statystycznej, którą prowadziły wojewódzkie referaty turystyczne i Związki Lotniskowe⁴⁷².

Niewątpliwie istotny wkład w badania nad stanem krajowych uzdrowisk miała kolejna praca Leszczyckiego z roku 1939, zatytułowana *Uzdrowiska Polski. Ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921–1938*⁴⁷³. W części pierwszej, którą autor poświęcił zagadnieniu geografii uzdrowisk polskich, zawarte zostały informacje dotyczące punktu odniesienia dla opracowania wyników prowadzonych badań. Stanowiła go ustawa uzdrowiskowa, a w szczególności zakres definicyjny pojęcia zdrojowiska, które zostało określone zarówno przez pryzmat właściwości źródeł mineralnych, jak i warunków klimatycznych – w odniesieniu do stacji klimatycznych – a także kąpielisk morskich.

Przedsięwzięcie to stało się istotnym narzędziem w monitorowaniu rozwoju krajowych uzdrowisk, którego dokonywano poprzez zamieszczanie ich w oficjalnym rejestrze Departamentu Służby Zdrowia Min. Opieki Społecznej. Powyższe czynniki wpłynęły na konieczność dokonania klasyfikacji uzdrowisk, które podzielono na państwowe, posiadające charakter użyteczności publicznej oraz kąpieliska i lotniska, które zyskały możliwość poboru taksy pobytowej (postrzegano je w kategoriach przyszłych

⁴⁷¹ Idem, *Ruch uzdrowiskowo lotniskowy w Polsce*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, Nr 1-2.

⁴⁷² Ibidem, s. 4-5.

⁴⁷³ Idem, *Uzdrowiska Polski. Ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921–1938*, „Komunikaty Studium Turystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, 1939, z. 21, Kraków 1939.

stacji klimatycznych). Do osobnej grupy zaliczone zostały uzdrowiska śląskie, gdyż w administracyjnych granicach województwa śląskiego ustawa o uzdrowiskach nie obowiązywała. Ponadto, o ile statystyka uzdrowisk była łatwiejsza do określenia, o tyle kwestia miejscowości letniskowych budziła pewne zastrzeżenia. W związku z tym autor wskazał na konieczność uznania spisu letnisk za materiał poglądowy oraz tymczasowy⁴⁷⁴.

Pomijając zagadnienie frekwencji uzdrowiskowo-letniskowej w Polsce, należy odnieść się do ważniejszych uzdrowisk i miejscowości letniskowych zlokalizowanych na obszarze Beskidów Zachodnich. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w pracy Leszczyckiego, na temat ruchu uzdrowiskowo-letniskowego na Śląsku, w granicach wspomnianego województwa znajdowały się dwie większe stacje klimatyczne – Wisła i Bystra, dwa uzdrowiska – Ustroń oraz Jaworze, a także następujące letniska: Istebna, Jaworzynka, Koniaków, Brenna, Wapienica i Mikuszowice⁴⁷⁵. Z kolei na obszarze województwa krakowskiego funkcjonowało zdrojowisko państwowe w Krynicy, zdrojowiska o charakterze użyteczności publicznej: Rabka, Szczawnica i Żegiestów oraz z prawem poboru taksy: Muszyna, Piwniczna i Krościenko. W odniesieniu do miejscowości letniskowych wspomniano jedynie, że na terenie samego województwa znalazło się 13 letnisk, które zyskały możliwość poboru taksy klimatycznej oraz 5 takich ośrodków na obszarze województwa śląskiego.

Ogólna liczba miejscowości o charakterze wypoczynkowym w granicach województwa krakowskiego została oszacowana na 285, co jednocześnie czyniło z niego najbardziej liczny pod względem ilości letnisk obszar administracyjny. Brak informacji na temat stanu drugiego z omawianych województw wynika z uwzględnienia pierwszych pięciu obszarów z największą liczbą miejscowości letniskowych. Poza województwem krakowskim wymienione zostały następujące: pomorskie – 107, warszawskie – 105, stanisławowskie – 99, lwowskie – 81⁴⁷⁶. Punktem odniesienia dla określenia liczby ośrodków wypoczynkowych oraz uzdrowiskowych z regionu Karpat była praca Leszczyckiego, poświęcona kwestiom gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej. Zgodnie z analizą danych statystycznych na obszarze województwa krakowskiego było ich 314, natomiast w granicach województwa śląskiego 21 – co łącznie dawało sumę 335 miejscowości z terenu Karpat Zachodnich⁴⁷⁷.

⁴⁷⁴ Ibidem, s. 3.

⁴⁷⁵ Idem, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-letniskowego...*, s. 12-15.

⁴⁷⁶ Idem, *Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce*, s. 5-6.

⁴⁷⁷ Idem, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, s. 5.

Wśród rzetelnych opracowań, zawierających listę uzdrowisk w międzywojennej Polsce, znalazła się wspomniana już praca dotycząca rozmieszczenia i ich rozwoju na przestrzeni lat 1921–1938. W tabeli przygotowanej przez Leszczyckiego zamieszczone zostały następujące miejscowości z obszaru Beskidów Zachodnich.

Tabela 5. Wykaz uzdrowisk z obszaru Beskidów Zachodnich (wg. stanu z dnia 1 kwietnia 1939 r.)

Nazwa	Charakter prawny	Rodzaj uzdrowiska
<i>woj. krakowskie</i>		
Bystra [Podhalańska]	st. klimat.	st. klimat.
Czorsztyn	st. klimat.	st. klimat.
Krościenko	st. klimat.	zdroje szczawiove
Krynica	uzdrowisko państwowe	zdr. szczaw.
Łomnica	bez praw	zdr. szczaw.
Maków Podhalański	st. klimat.	st. klimat.
Muszyzna	st. klimat.	zdr. szczaw.
Piwniczna	st. klimat.	zdr. szczaw.
Rabka	użyteczności publicznej	zdroje solankowe
Rajeza	st. klimat.	st. klimat.
Rytro	st. klimat.	st. klimat.
Sucha [Beskidzka]	st. klimat.	st. klimat.
Szczawa	bez praw	zdr. szczaw.
Szczawnica	użyt. publicz.	zdr. szczaw.
Szczyrk	st. klimat.	st. klimat.
Zawoja	st. klimat.	st. klimat.
Żegiestów	użyt. publicz.	zdr. szczaw.
<i>woj. śląskie</i>		
Bystra	śląskie	st. klimat.
Istebna	śląsk.	st. klimat.

Jaworze	śląsk.	st. klimat.
Ustroń	śląsk.	st. klimat.
Wisła	śląsk.	st. klimat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Uzdrowiska Polski. Ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921–1938*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, 1939, z 21, s. 5.

Informacje uwzględnione w powyższej tabeli wskazują na pewne uzupełnienia danych na temat ilości i charakteru uzdrowisk z terenu łańcucha Beskidów Zachodnich. Ogólna liczba miejscowości znajdujących się we wspomnianym rejestrze wyniosła 22, z czego 17 z obszaru województwa krakowskiego i 5 z województwa śląskiego. Dominującym typem miejscowości uzdrowiskowych były stacje klimatyczne, których łącznie było 16 – w tym 11 w województwie krakowskim i 5 w śląskim (charakter prawny: śląskie). Należy również zwrócić uwagę na ich specyfikę, gdyż stacje klimatyczne zlokalizowane w powiatach: limanowskim, nowosądeckim i nowotarskim posiadały lecznicze źródła (zdroje szczawiove). Ponadto wszystkie uzdrowiska z obszaru województwa śląskiego (powiatów: bielskiego i cieszyńskiego) sklasyfikowano jako stacje klimatyczne. W granicach Beskidów Zachodnich nadal znajdowało się jedno uzdrowisko państwowe, a także trzy o charakterze użyteczności publicznej. Dodatkowo w rejestrze znalazły się dwa uzdrowiska nie posiadające statusu prawnego – Łomnica i Szczawa, ale dysponujące wodami leczniczymi w postaci źródeł szczawiowych.

Reasumując zakres tematyczny podrozdziału, należy uwzględnić, że tak jak wcześniej stanowił on próbę omówienia najważniejszych zagadnień dotyczących interwencjonizmu, jaki przejawiał się w działaniach organów rządowych i pozarządowych. W tym przypadku punktem odniesienia był przemysł uzdrowiskowo-lotniskowy, a także jego rozwój na obszarze Beskidów Zachodnich. Mnogość koncepcji usprawnienia wspomnianej gałęzi gospodarczej, wynikająca z zaangażowania licznych organizacji reprezentujących różne międzywojenne środowiska, była impulsem do przedstawienia zarówno lokalnych inicjatyw, jak i systemowych rozwiązań, które miały obejmować uzdrowiska i lotniska krajowe. W podrozdziale wskazana została również rola wspomnianego sektora turystycznego w rozwoju dziedzin życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Przedstawione zostały nie tylko możliwości, ale i ograniczenia, których tłem była doświadczona kryzysem gospodarczym Druga Rzeczpospolita.

2.3. Działania i projekty w zakresie ochrony przyrody

Początki rozwoju turystyki nie były silnie związane z działalnością w zakresie ochrony przyrody. Wspomina o tym m.in. prof. Walery Goetel⁴⁷⁸ w jednym z artykułów zamieszczonych na łamach „Turizmu Polskiego”. Zgodnie z informacjami, które zostały uwzględnione w treści jego pracy, w pierwszej połowie XIX w. ingerencja człowieka w środowisko przyrodnicze była mniej inwazyjna, co umożliwiło zachowanie pierwotnego ekosystemu w wielu cywilizacyjnie rozwiniętych ośrodkach. Należy podkreślić, że grono podróżników było wówczas stosunkowo niewielkie, a towarzyszące im poczucie grozy wobec nieokiełznanych sił przyrody wynikało z – przejawiającego się szczególnie w literaturze – nurtu romantycznego. Następstwa rewolucji przemysłowej, mające swój wyraz w dynamicznym rozwoju cywilizacyjnym, wpłynęły na zmianę percepcji na turystykę, która przybrała zorganizowaną formę. Umasowienie ruchu turystycznego wynikało także z rosnącej liczby zurbanizowanych ośrodków, w których coraz bardziej odczuwano potrzebę kontaktu z naturą. Z drugiej strony postęp cywilizacyjny odciskał głębokie piętno na środowisku przyrodniczym, co stało się dla turystów impulsem do działań ukierunkowanych na wprowadzenie systemowych rozwiązań na rzecz ochrony przyrody.

⁴⁷⁸ Walery Goetel (1889–1972) – jeden z czołowych geologów tatrzańskich, taternik, aktywny działacz w zakresie rozwoju turystyki górskiej i ochrony przyrody, a także profesor AGH w Krakowie oraz członek PAN. Czynna eksploracja Tatr związała Goetla z TT, a następnie PTT, gdzie w pierwszej kolejności realizował prace w komisji dla robót w Tatrach i przewodnictwa, a w kolejnych latach w ZG PTT (w okresie od 1919 do 1936 był wiceprezesem, a w latach 1936–1947 sprawował funkcję prezesa). Ponadto trwale zapisał się na kartach historii „Wierchów” jako redaktor czasopisma w latach 1928–1949 oraz „Turizmu Polskiego” – sprawując funkcję przewodniczącego komitetu redakcyjnego wydawnictwa. Jego zaangażowanie w turystykę miało także charakter międzynarodowy, poprzez zainicjowanie utworzenia Międzynarodowej Unii Alpinistycznej w Genewie oraz jako członek prezydium Asocjacji Słowiańskich Towarzystw Turystycznych (1931–1939). Działalność Goetla na różnych szczeblach organizacji turystycznych była szeroka, o czym świadczy chociażby sprawowanie funkcji członka korespondenta Słowackiego Związku dla Podniesienia Turystyki w Bratysławie, członkostwo w Wydziale Związku Polskich Towarzystw Turystycznych (ZPTT), Państwowej Radzie Komunikacyjnej, Komisji Propagandy i Turystyki Miasta Krakowa oraz Radzie Związku Turystycznego w Krakowie. Walery Goetel był także związany ze środowiskiem sportowym, jako współorganizator, koordynator i aktywny uczestnik działalności AZS. Wyrazem szczególnych zasług Goetla, w zakresie ochrony przyrody, był aktywny udział w utworzeniu tzw. pogranicznych parków narodowych (które miały obejmować Tatry, Pieniny i Babią Górę). Od 1922 r. zaangażował się w działania realizowane przez Państwową Komisję Ochrony Przyrody (PKOP) jako jej członek, a kiedy w 1925 r. uległa ona przekształceniu na Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP) – nadal czynnie uczestniczył w jej strukturach. Był on również współtwórcą sozologii, czyli osobnego nurtu w nauce poświęconemu działalności ukierunkowanej na ochronę środowiska, a także zrównoważonemu wykorzystywaniu zasobów przyrody. Zob. Z. Wójcik, *Walery Goetel (1889–1972). By w góry było po co chodzić. O turystyce, parkach narodowych i sozologii*, „Pro Memoria”, Kraków 2019, s. 7-9, 153-175; Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, op. cit., hasło: Goetel Walery, s. 134-135; S. W. Alexandrowicz, *Walery Goetel (1889–1972)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego”, 1973, Vol. XLIII, z. 4, s. 559-560.

W swoim artykule Goetel powołał się na Towarzystwo Tatrzańskie, które od początku istnienia propagowało ideę ochrony znacząco już wyeksploatowanego łańcucha Tatr. Istotnym przedsięwzięciem było przeprowadzenie akcji związanej z wdrożeniem ochrony prawnej zagrożonych gatunków flory i fauny tatrzańskiej, czyli: szarotki, świstaka i kozicy, rozpoczętej już w 1876 r. Z kolei w 1888 r. wysunięto koncepcję utworzenia rezerwatu przyrodniczego w Tatrach, o czym tak jak w przypadku systemowego rozwiązania dla wspomnianej wcześniej inicjatywy, pisano na łamach „Pamiętników Towarzystwa Tatrzańskiego”⁴⁷⁹. Warto również wspomnieć na temat memoriału Sekcji Ochrony Tatr TT do Wydziału Towarzystwa, którego treść przygotował m.in. jej przewodniczący – w osobie Jana Gwalberta Pawlikowskiego⁴⁸⁰. Jednym z zagadnień poruszonych przez autorów dokumentu było oddziaływanie turystyki na przyrodę Tatr.

⁴⁷⁹ W. Goetel, *Turystyka a ochrona przyrody*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 5, s. 73-74.

⁴⁸⁰ Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939) – działacz ekonomiczny i publicystyczny, polityk, historyk literatury, jedna z czołowych postaci wśród pionierów ochrony przyrody, a także miłośnik Tatr i góralszczyzny oraz taternik. Absolwent Gimnazjum Św. Anny w Krakowie, które ukończył w 1878 r. Następnie podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, zapisując się na jego Wydział Filozoficzny. W 1885 przystąpił do doktoryzacji z prawa na UJ. W kolejnych latach odbył studia z zakresu rolnictwa i ekonomii w takich instytucjach jak: Uniwersytet w Halle, Wyższa Szkoła Rolnicza w Dublanach, Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu i Uniwersytet Wiedeński. Jeszcze przed rozpoczęciem I wojny światowej był wykładowcą akademickim w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach (w 1901 r. przekształconej w Akademię Rolniczą). W tym okresie Pawlikowski zajmował się również działalnością polityczną, m.in. jako członek Ligi Narodowej (LN), do której przystąpił w 1902 r. – a trzy lata później sprawował funkcję członka Komitetu Centralnego tej organizacji. Jego zainteresowanie taternictwem narodziło się w młodym wieku, a w 1876 r. wspólnie z ojcem i Adamem Asnykiem dokonali drugiego w historii wejścia na Wysoką, które prowadziło od przełęczy Wagi. Wyprawie przewodniczył Maciej Sieczka, który uchodził za jednego z najbardziej znanych przewodników tatrzańskich. Osiągnięcia Pawlikowskiego na polu taternictwa były większe, a wśród nich znalazło się m.in. zdobycie Łomnicy, pokonując jej północną ścianę i prekursorskie zdobycie Mnicha w 1879 r. J. G. Pawlikowski był również zaangażowany w działalność TT, przyczyniając się do wielu inicjatyw, które zostały przeprowadzone przez Towarzystwo. Wśród najważniejszych znalazło się opracowanie koncepcji nazewnictwa w Tatrach, która została oficjalnie zatwierdzona oraz szeroki zakres działalności ukierunkowanej na ochronę tego łańcucha górskiego. Jednocześnie stało się to dla Pawlikowskiego impulsem do objęcia wspomnianą ideą innych regionów, znajdujących się w granicach Drugiej Rzeczypospolitej. Jeszcze przed wybuchem Wielkiej Wojny był on jednym ze współzałożycieli Sekcji Ochrony Tatr (1912 r.), a także jej długoletnim prezesem. Znaczący udział w inicjatywach na rzecz ochrony przyrody sprawił, że Pawlikowski stał się autorytetem w tej dziedzinie. Miało to wpływ na powierzenie mu funkcji wiceprezesa w, działających w latach 1919–1925, Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody oraz Państwowej Rady Ochrony Przyrody (1925–1935). Jego aktywność publicystyczna miała charakter wieloaspektowy, a jednym z jej przejawów było objęcie stanowiska członka redakcji organu „Ochrona Przyrody”, na którego łamach opublikował kilkadziesiąt swoich artykułów. Prace Pawlikowskiego ukazywały się również w „Wiercach”; gdzie omawiał analogiczne zagadnienia dotyczące ochrony przyrody. Przyczynił się on również do powstania Ligi Ochrony Przyrody (1926 r.), m.in. poprzez przygotowanie statutu organizacji, a także utworzenia Międzynarodowego Biura Ochrony Przyrody w Brukseli (1930 r.). Zob. S. M. Brzozowski, R. Skrzęta, hasło: Pawlikowski Jan Gwalbert Aleksander Józef, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: *PSB*), t. XXV/3, z. 106, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 437-444.

W celu ochrony krajobrazu oraz elementów przyrodniczych wskazane zostały ograniczenia w rozbudowie infrastruktury komunikacyjnej i turystycznej. Według wytycznych należało odejść od planu przeprowadzenia dróg wozowych przez obszar, który rozciągał się w bezpośrednim sąsiedztwie z górami i kierował się w ich głąb. Granicą miała być strefa lasu, z której turyści mogli udawać się pieszo do miejsc widokowych. Następnym z aspektów był definitywny zakaz budowy kolejki górskiej na Świnicę, a także plany rozpoczęcia akcji przeciw budowie kolejki na Rysy. Uwzględniono, że realizacja tych projektów doprowadziłaby do nieodwracalnego w skutkach przekształcenia krajobrazu Tatr. Spośród uwzględnionych postulatów należy także przytoczyć konieczność wprowadzenia regulacji względem powstających hoteli i schronisk. Szczególny nacisk został postawiony na dostosowanie ich do otoczenia, poprzez zachowanie tradycyjnych elementów architektury, charakterystycznych dla lokalnej kultury ludowej⁴⁸¹.

Na przełomie lat 20 i 30 XX w. nastąpił wzrost świadomości w zakresie uprawiania zrównoważonej turystyki, której jednym z filarów była idea ochrony przyrody. Zyskała ona szczególne poparcie wśród organizacji, które propagowały turystykę nie tylko na forum krajowym, ale również międzynarodowym. Jednym z kierunków ich działalności stało się programowe ujęcie haseł wspomnianej idei, których zadaniem było wykształcenie w turystach odpowiednich postaw względem zagrożonych ekosystemów. Realizowane na szeroką skalę inicjatywy wspierające ochronę przyrody miały znaczący wpływ na ocenę, której dokonał Goetel w odniesieniu do przedwojennych turystów. Wskazano również na trwałość związku pomiędzy turystyką a przyrodą, bez której pierwszy z nurtów nie mógłby istnieć. Wspomniany fragment przedstawiał się następująco:

„Turyści współcześni, a wśród nich w jednej z pierwszych linii turyści polscy, walcząc o realizację idei ochrony przyrody, czynią zadość swej istotnej potrzebie wewnętrznej i życiowej. Wspaniała i osobiwa przyroda jest jednym z głównych czynników, dla których uprawia się turystykę. Turysta udając się na wycieczkę, chce obcować z przyrodą niezniszczoną i piękną. Piękno przyrody jest więc jedną z podstaw istnienia i właściwego rozwoju turystyki. Stąd hasło ochrony przyrody jest z losem turystyki ściśle związane i będzie wraz z turystyką istniało, przechodziło jej wzloty i upadki. Niesłusznym jest przeciwstawienie turystyki ochronie przyrody. Ochrona przyrody jest jedną z racji bytu racjonalnej turystyki”⁴⁸².

⁴⁸¹ AMTZ, *Ochrona przyrody (1913–1963)*, sygn. AR/NO/45, *Memoryał Sekcji Ochrony Tatr Tow. Tatrzańskiego do Wydziału Towarzystwa [z dnia 10 lutego 1913 r.]*, k. 3-4.

⁴⁸² W. Goetel, *Turystyka a ochrona...*, op. cit., s. 74-75.

Należy również podkreślić znaczenie systemowych rozwiązań, które już w pierwszych latach niepodległej Rzeczypospolitej stanowiły istotny kierunek działań organów rządowych w stosunku do spraw ochrony przyrody. W związku z tym wiosną 1919 r. przygotowany został pierwszy projekt ustawy, którego realizatorem było MWRiOP. Koncepcja nie zyskała poparcia ze strony licznych instytucji, a także autorytetów naukowych. Głównymi zastrzeżeniami, jakie padły pod adresem projektu, były niedociągnięcia prawne i ujęcie zadań stawianych ochronie przyrody w zbyt wąskie ramy, ograniczając je do ochrony jej zabytków. Kolejnym impulsem do podjęcia próby opracowania projektu było wywarcie nacisku ze strony Ministerstwa Sztuki i Kultury, które we wrześniu tego samego roku wyraziło obawy względem reformy rolnej.

Na szczególne zagrożenie narażony był krajobraz naturalny, co przełożyło się na konieczność jego systemowej ochrony – poprzez stworzenie osobnej ustawy⁴⁸³. Z uwagi na wskazane okoliczności podjęta została decyzja o modyfikacji wcześniejszego projektu, którego treść zaprezentowano na specjalnie zwołanej ankiecie, która odbyła się dnia 17 grudnia 1919 r. w Warszawie. Pomimo wzmożonych wysiłków członkowie ankiety odeszli od zatwierdzenia projektu ustawy. Wynikać to miało z braku posiadania przez nich odpowiednich kompetencji oraz stopnia zaawansowania projektu, który wymagał realizacji pogłębionych badań terenowych⁴⁸⁴.

Powyższe czynniki wpłynęły na odejście od dalszych inicjatyw ustawodawczych, które miały zostać przywrócone dopiero po uzyskaniu wyników badawczych przez utworzony w celu ich zgromadzenia organ, czyli Tymczasową Komisję Ochrony Przyrody. Początkowo działania Komisji realizowane były na podstawie regulaminu, który powstał z inicjatywy jej członków⁴⁸⁵. Natomiast dnia 10 czerwca 1925 r. nastąpiło formalne

⁴⁸³ Należy uwzględnić, że dużym zaangażowaniem wykazało się TT, które wyszczególniło pięć fundamentalnych aspektów dla treści opracowywanego projektu ustawy. Składały się na nie cechy: historyczne, estetyczne, sanitarne oraz ekonomiczne i przyrodniczo-naukowe. Ponadto wśród sugestii Towarzystwa znalazł się podział kompetencji zainteresowanych organów, co miało usprawnić opiekę nad obszarami objętymi prawną ochroną, a także obiektami przyrodniczymi. Szczególnie istotnym postulatem ze strony TT było zawarcie w treści ustawy zarówno zabytków historycznych, jak i regulacji dotyczących ochrony krajobrazu. Motorem napędowym dla realizacji wszelkich działań w tym zakresie byłyby struktury, które miały łączyć wyszczególnione kierunki. W celu usprawnienia organizacji ochrony przyrody w Polsce należało dokonać jej decentralizacji, co miało być możliwe jedynie dzięki zaangażowaniu społeczeństwa we wspomnianą inicjatywę. Zob. A. Merta-Staszczak, *Ochrona zabytków, przyrody i krajobrazu w warunkach reformy rolnej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków”, 2020, nr 1, s. 117.

⁴⁸⁴ J. G. Pawlikowski, *Rozbudowa prawnych podstaw ochrony przyrody w Polsce*, „Ochrona Przyrody”, 1934, R. 14, s. 3.

⁴⁸⁵ Zakres obowiązków Komisji został zawarty na łamach pierwszego numeru jej organu wydawniczego „Ochrona Przyrody”, który ukazał się w 1920 r. Wśród najważniejszych kierunków jej prac uwzględniono

ukonstituowanie organu, który na mocy rozporządzenia Rady Ministrów został przekształcony w Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP). Oprócz działalności popularyzatorskiej, ukierunkowanej na ideę ochrony przyrody i badań terenowych – najpierw Komisja, a później Rada – gromadziły materiały, które stanowić miały podstawę dla przyszłej ustawy. W zakresie ich obowiązków znalazło się także dokonanie krytycznej analizy zebranych materiałów, którą w formie artykułów udostępniano czytelnikom na łamach organu wydawniczego „Ochrona Przyrody”.

Kolejna ankieta została zorganizowana w lipcu 1927 r. z inicjatywy przewodniczącego PROP-u – prof. Władysława Szafera⁴⁸⁶. W wydarzeniu uczestniczyli członkowie Wydziału Rady oraz przedstawiciele organów państwowych, wśród których znaleźli się wybitni prawnicy. Jako głównego adresata zaproszenia PROP wyznaczyła Państwową Komisję Kodyfikacyjną, której – z uwagi na odpowiednie kompetencje – zamierzano powierzyć zadanie opracowania projektu ustawy o ochronie przyrody. W celu realizacji tego przedsięwzięcia Komisja Kodyfikacyjna wyznaczyła swojego referenta, w osobie prof. Fryderyka Zolla, który przygotował autorską koncepcję ustawy. W dniach 15–17 lutego 1928 r. we Lwowie odbyła się debata, w której udział wzięli przedstawiciele PROP-u, organów rządowych, a także Podkomisja Prawa Rzeczowego Komisji Kodyfikacyjnej. Punktem odniesienia dla organizacji debaty było omówienie założeń uwzględnionych w projekcie Zolla i uzyskanie jego akceptacji przez wspomnianą Podkomisję. Następnie przesłano go do MWRiOP, które dokonało oceny projektu ustawy

przygotowanie koncepcji programowej ochrony przyrody, uzupełnionej o zakres metodologiczny. Kolejnym etapem działalności Komisji było wytworzenie struktur organizacyjnych, a także opracowanie systemowych rozwiązań, którymi miały być zarówno projekty ustaw, jak i rozporządzenia. Zob. J. G. Pawlikowski, *Do czytelników!*, „Ochrona Przyrody”, 1920, nr 1, s. 10.

⁴⁸⁶ Władysław Szafer (1886–1970) – wybitnej sławy botanik, aktywny działacz w zakresie ochrony przyrody oraz wykładowca akademicki (profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego), dyrektor Instytutu Botaniki PAN w Krakowie, a także zasłużony członek PAU i PAN. Głównym obszarem zainteresowań badawczych Szafera były zagadnienia fitosocjologiczne, które zostały przez niego zainicjowane i przeprowadzone po raz pierwszy w 1923 r. w Tatrach. Owocem wspomnianych badań była m.in. praca zatytułowana *Zespoły roślin w Tatrach, cz. I: Zespoły roślin w dolinie Chochołowskiej* (1923). Profesor Szafer był także współautorem dwóch innych części: III i V. Ponadto zapisał się on na kartach międzywojennej i powojennej historii Polski jako jedna z kluczowych postaci dla rozwoju działalności ukierunkowanej na ochronę przyrody. Szczególnym przejawem jego aktywności w tej dziedzinie było sprawowanie funkcji przewodniczącego PROP-u, a także działalność w jej strukturach, która przypadła na lata: 1920–1936 i 1945–1949. Należy również uwzględnić imponujący dorobek naukowy profesora Szafera, którego znamenitą część stanowią prace na temat ochrony przyrody. Wśród nich znalazł się także szereg publikacji okresu międzywojennego, m.in.: *Parki Narodowe w Polsce* (1929) i *O Tatrzańskim Parku Narodowym* (1936). Szafer był również współautorem prac zbiorowych, spośród których można wymienić m.in.: *Skarby przyrody i ich ochrona* (1932). Zob. Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, op. cit., hasło: Szafer Władysław, s. 513-514; A. Leńkowa, *Władysław Szafer*, Warszawa 1980, s. 5-24.

oraz wskazało na konieczność wprowadzenia korekty. W listopadzie 1928 r. we Lwowie przeprowadzona została druga debata, na której ponownie omówiono projekt ustawy – już po uzupełnieniu jego treści o wymagane aspekty. Należy jednak uwzględnić, że działania w zakresie systemowego ujęcia ochrony przyrody w Polsce były systematycznie prowadzone aż do 6 marca 1934 r. Wówczas koncepcja uzyskała status projektu rządowego, który został zaakceptowany jako ustawa dnia 10 marca 1934 r.⁴⁸⁷

Według Walerego Goetla udział turystyki w życiu gospodarczym Polski przejawiał się również poprzez udostępnianie terenów posiadających unikatowe walory naturalne. Spośród nich szczególnie wyróżniały się parki narodowe i rezerваты, które niczym magnes przyciągać miały rzesze krajowych i zagranicznych turystów. Jednakże intensyfikacja ruchu turystycznego pociągała za sobą potrzeby inwestycyjne, w postaci elementów infrastruktury. Pomimo tego, że organy rządowe i samorządy lokalne wykazywały się zaangażowaniem w sprawy turystyki, to ich działania ograniczone były przez kryzys gospodarczy. Goetel dostrzegał także konieczność włączenia w rozwój krajowej turystyki przedstawicieli lokalnych społeczności, a wśród nich m.in. środowisko nauczycieli, prowadzące ożywioną działalność w kołach krajoznawczych⁴⁸⁸.

Szczególnie znacząca rola w zakresie popularyzacji jednej z gałęzi turystyki, jakim był ruch krajoznawczy – i jego koordynacja – przypadła Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej PTK (dalej: Komisja KKMS). Wspomniany organ rozpoczął swoją działalność w oparciu o regulamin, który zatwierdzono dnia 19 marca 1927 r., a opracowanie jego struktur organizacyjnych Rada Główna PTK przekazała Leopoldowi Węgrzynowiczowi⁴⁸⁹. Wybór nie był przypadkowy, gdyż to z jego inicjatywy

⁴⁸⁷ J. G. Pawlikowski, *Rozbudowa prawnych podstaw ochrony...*, s. 3-4.

⁴⁸⁸ Z. Wójcik, op. cit., s. 192.

⁴⁸⁹ Leopold Węgrzynowicz (1881–1960) – pedagog, krajoznawca, a także jeden z czołowych propagatorów tego nurtu wśród młodzieży. W 1905 r. ukończył studia na Wydziale Matematyczno-Fizycznym UJ, a następnie podjął pracę w Towarzystwie Uniwersytetów Ludowych w Krakowie jako bibliotekarz. W czasie pobytu we Lwowie, gdzie Węgrzynowicz pracował w Bursie Urzędników Prywatnych, rozpoczęła się jego znajomość z Mieczysławem Orłowiczem. Relacja ta obudziła w nim zamiłowanie do krajoznawstwa, którego podstawy zostały mu przez tego ostatniego przybliżone. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej Węgrzynowicz odkrył swoje powołanie jako pedagog, ucząc przedmiotów ścisłych i przyrodniczych w szkołach średnich. W trakcie I wojny światowej odbywał służbę wojskową. W pierwszych latach niepodległej Polski wrócił do pracy nauczyciela, którą kontynuował w Nowym Targu i Stryju, rozwijając działalność krajoznawczą w roli drużynowego skautów. Od 1919 r. rozpoczęła się jego działalność w strukturach Zarządu PTK Oddziału w Krakowie, z ramienia którego została mu powierzona funkcja koordynatora Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej. Praca w tym zakresie stała się dla Węgrzynowicza impulsem do rozpoczęcia działalności publicystycznej, na łamach założonego z jego inicjatywy w 1920 r. organu wydawniczego „Orli Lot”. W 1927 r. stał się członkiem Rady Głównej PTK, co w niedługim czasie zaowocowało awansem na przewodniczącego Centralnej Komisji Kół Krajoznawczych

swoją działalność rozpoczęły pierwsze koła krajoznawcze w Drugiej Rzeczypospolitej. Węgrzynowicz był także redaktorem „Orlego Lotu”, czyli głównego organu wydawniczego KKMS⁴⁹⁰. Z kolei wśród szerokiego zakresu prac młodzieżowych kół krajoznawczych znalazła się również współpraca z PROP-em, polegająca m.in. na zgromadzeniu przez KKMS informacji na temat zabytkowych drzew, które następnie zostały przekazane Radzie. Natomiast PROP ze swojej strony zapewnił dostęp do eksponatów, które zostały wykorzystane przez koła młodzieżowe w urządzanych przez nie wystawach⁴⁹¹.

Warto uwzględnić, że do istotnych przedsięwzięć realizowanych przez KKMS należała inwentaryzacja przedmiotów i zabytków krajoznawczych. Można zatem przypuszczać, że m.in. to dzięki wspomnianej działalności terenowej organizacja zrzeszająca młodzież szkolną podjęła współpracę z PROP-em. Punktem odniesienia dla uwzględnionych badań był kwestionariusz, w którego treści zawarto instrukcję wraz z wyszczególnionymi zagadnieniami badawczymi, na które składały się następujące aspekty krajoznawcze: I. Geologia, II. Prehistoria, III. Rzeźba terenu i hydrografia, IV. Roślinność, V. Zwierzęta, VI. Archeologia historyczna, VII. Zabytki kultury materialnej ludu, VIII. Osadnictwo i życie gospodarcze, IX. Komunikacja, X. Instytucje społeczne. Oprócz podstawowych zagadnień pod każdym z wymienionych punktów znalazły się podpunkty, które zawierały wyszczególnione elementy zarówno krajobrazu przyrodniczego, jak i kulturowego. Ponadto wśród nich uwzględnione zostały tereny ochrony przyrody, a także przykłady flory i fauny znajdujące się pod ochroną⁴⁹².

Młodzieży Szkolnej; posiadającej swoje struktury na obszarze całego kraju. Leopold Węgrzynowicz był również czynnym organizatorem i koordynatorem obozów młodzieżowych i wycieczek krajoznawczych. Zob. „Orli Lot” Leopolda Węgrzynowicza, patrioty i krajoznawcy z Beskidu, w: HistoriaDobrej.pl, online: <https://historiadobrej.pl/orli-lot-leopolda-wegrzynowicza-patrioty-i-krajoznawcy-z-beskidu/>, (dostęp z dnia 11.12.2024 r.); 58 lat temu zmarł prof. Leopold Węgrzynowicz, etnograf badający kulturę ludową Beskidu Wyspowego, w: Limanowa.in, online: https://limanowa.in/aktualnosci/58-lat-temu-zmarl-prof-leopold-wegrzynowicz-etnograf-badajacy-kulture-ludowa-beskidu-wyspowego/42438#goog_rewarded, (dostęp z dnia 11.12.2024 r.).

⁴⁹⁰ E. Magiera, *Działalność Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej w Polsce okresu międzywojennego*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, 2020, nr 2(11), s. 222.

⁴⁹¹ ЦДІАЛ, Полське краєзнавче товариство Львівське відділення, ф. 535, Оп. 1, Од. 36. 2, ст. 2, арк. 1.

⁴⁹² Ibidem, Од. 36., 12, ст. 1-4, арк. 1-2.

Ilustracja 4. Pierwsza strona kwestionariusza, wykorzystywanego do inwentaryzacji przedmiotów i zabytków krajoznawczych

3

INWENTARYZACJA
PRZEDMIOTÓW I ZABYTKÓW KRAJOZNAWCZYCH

I. Geologia:

- a) Piaski, wydmy, żwirowiska (nadrzeczne i i), glazy narzutowe, torfy, nagromadzenia skamielin,
- b) Odkrywki: z widocznym układem warstw, charakterystyczne skały w nich widoczne, odkrywki lessowe i wąwozy.

II. Prehistorja:

Cmentarzyska, groby prehistoryczne, chaty (ziemianki), ślady człowieka prehist. w jaskiniach, (kurhany) kopce sztuczne prehist., wszelkie inne przedhist. znaleziska (groby kamienne, narzędzia, siekiery i t.p.).

III. Rzeźba terenu i hydrografia:

- a) Charakt. formy wietrzenia (maczugi, grzyby, piargi, rumowiska i t.d., charakt. stożki nasypowe i napływowe, zsuwy,
- b) Wodospady i progi skalne w korycie rzeki, charakt. urwiska narzeczne i podcięcia, mielizny, łachy, delty, wyspy, półwyspy, przesmyki narzeczne,
- c) groty, lejki i rowki krasowe, nacieki (stalaktyty i stalagmity) charakt. źródła i grupy źródeł, studnie b. głębokie i b. płytkie, wywierzyska, rzeka uregulowana, starorzeczka, charakt. zakola, rzeki okresowe, ślady wylewów.

Źródło: ЦДІАЛ, Польське краєзнавче товариство Львівське відділення, ф. 535, Оп. 1, Од. 36. 12, ст. 1, арк. 3.

Zakres tematyczny działań ukierunkowanych na powstanie obszarów, które podlegały ochronie prawnej jest szeroki. W pierwszym rozdziale pracy omówiono zarys historii dwóch parków narodowych – Pienińskiego i Babiogórskiego, z czego ich formalne powołanie do życia nastąpiło dopiero po II wojnie światowej. Przełożył się na to brak podstawy prawnej, na który decydujący wpływ miała konieczność nowelizacji ustawy o ochronie przyrody z 1934 r.⁴⁹³

⁴⁹³ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-KI-6/53, *Pismo Władysława Szafera do Henryka Szatkowskiego (Naczelnika Wydziału Turystyki Min. Komunikacji) z dnia 20 lipca 1935 r.*

Z kolei w podrozdziale dotyczącym form interwencjonizmu w zakresie rozwoju turystyki górskiej przedstawione zostały działania, które realizowały poszczególne oddziały PTT, w ramach MKZB. Należy uwzględnić, że w inicjatywy związane z ochroną przyrody angażowały się różne organizacje turystyczne, co wynikało m.in. z ich ingerencji w środowisko przyrodnicze, która przejawiała się w rozbudowie infrastruktury turystycznej. Rozległy charakter zagadnień przełożył się na konieczność uwzględnienia jedynie tych aspektów, które odnosiły się do kwestii ruchu turystycznego na obszarach chronionych.

Działania związane z utworzeniem Pienińskiego Parku Narodowego przejawiały się na wielu płaszczyznach i przybierały różne formy. Jedną z nich była organizacja konferencji, które stanowiły punkt odniesienia do licznych dyskusji – również dotyczących spraw turystyki. Dnia 3 sierpnia 1931 r. w Krościenku nad Dunajcem odbyło się jedno z tego typu wydarzeń. Wśród uczestników znaleźli się przedstawiciele PROP-u (w tym Władysław Szafer i Walery Goetel), a także członkowie administracji Lasów Państwowych. Głównym tematem obrad były sprawy organizacyjne przyszłego parku narodowego, w zakres których wchodził jego statut. Według wstępnych ustaleń miał się on ukazać na łamach „Monitora Polskiego”, z inicjatywy Ministra Rolnictwa – w ramach porozumienia zawartego z Ministrem WRiOP. Wspomniany dokument miał stanowić podstawę do opracowania przepisów obowiązujących turystów na terenie parku narodowego. Ponadto w oparciu o statut organizacyjny zamierzano powołać Komisję Naukową Parku Narodowego w Pieninach, jako organ posiadający odrębny regulamin⁴⁹⁴.

Jednym z postulatów odnoszących się do wspomnianego statutu było zawarcie w jego treści następujących przepisów dla zwiedzających:

1. Przedstawienie celu utworzenia Pienińskiego Parku Narodowego oraz zawarcie apelu na temat jego ochrony.
2. Wymóg poruszania się jedynie po miejscach do tego przeznaczonych (głównie drogach i ścieżkach), zakaz przemieszczania się po alternatywnych odcinkach dla osób, które nie są wyposażone w specjalne zezwolenie od Kierownika Parku Narodowego.
3. Wprowadzenie zakazu rozpalania ognisk oraz dewastacji roślin i drzew (przejawiający się m.in. w zrywaniu kwiatów i gałęzi), a także gromadzenia okazów

⁴⁹⁴ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Protokół konferencji w sprawie Parku Narodowego w Pieninach odbytej dnia 3 sierpnia 1931 r. w Krościenku nad Dunajcem*, s. 1.

zwierząt i formacji skalnych, etc. – dla osób, które nie posiadają pisemnej zgody od Administracji Parku.

4. Brak zezwolenia na posiadanie broni dla osób, które znajdują się na terenie Parku.
5. Ograniczenie w możliwości rozbijania namiotów, obozowania i koczowania do miejsc, które zostały w tym celu wyznaczone.
6. Wprowadzenie zakazu zamieszczania ogłoszeń w Parku, zaśmiecania jego obszaru oraz hałasowania i przemieszczania się po nim w towarzystwie zwierząt domowych, etc.
7. Brak możliwości wykonywania zawodowych fotografii na obszarze Parku, rozwijania własnych interesów – poprzez wystawianie kramów, etc.
8. Wyznaczenia kwoty grzywien i kar za naruszenie zasad ujętych w regulaminie, a także uwzględnienie w jego treści zastrzeżenia dla Administracji, udzielającego prawa Straży Parku zgody na ściąganie kwoty pieniężnej za wykroczenia na miejscu – wydając jako dowód zapłaty pokwitowanie. Z kolei osobom, którym postawiono zarzuty i otrzymały karę, przysługiwać miało prawo odwołania się do jednej instancji - w wyznaczonym terminie. Warunkiem apelacji było wcześniejsze dokonanie zapłaty organom Parku⁴⁹⁵.

Powyższe aspekty stanowiły jednak przedmiot dyskusji, w związku z czym zostały uznane za punkt odniesienia do pogłębionej analizy.

Należy uwzględnić, że wśród uczestników konferencji znaleźli się także przedstawiciele PTT. W związku z tym, dnia 25 lutego 1932 r., Towarzystwo przesłało swoje uwagi i postulaty. Dodatkowo wspomniany został sam proces ich opracowania, który stanowił efekt wnikliwych dyskusji członków ZG PTT i oddziałów Towarzystwa zajmujących się gospodarką turystyczną w regionie Pienin. Pierwszym z ważniejszych aspektów, do jakich nawiązano w odniesieniu do potrzeb rozwoju turystyki na obszarze przyszłego Parku Narodowego, było zredukowanie tzw. enklaw. Stanowiące je tereny rozproszone były w peryferyjnych częściach Parku, znajdujących się w granicach rezerwatu częściowego⁴⁹⁶. Spośród nich wyszczególniono enklawę usytuowaną na północ

⁴⁹⁵ Ibidem, s. 5.

⁴⁹⁶ Temat ten został poruszony na łamach rocznika „Wierchów” z 1931 r., gdzie również wspomniano o uroczystości ogłoszenia Pienin Parkiem Narodowym; co miało miejsce dnia 31 sierpnia 1930 r. Przytoczono okoliczności tego wydarzenia, które było następstwem wykupienia przez państwo obszaru Pienin, rozciągającego się na terenie dóbr Krościeńskich. W związku z uzyskaniem charakteru ścisłego rezerwatu, teren Parku stał się punktem odniesienia do wypracowania systemu działań PTT w zakresie gospodarki turystycznej i ochrony przyrody, co miało nastąpić na drodze porozumienia z organami rządowymi. Wśród

od wzniesienia Trzech Koron, a także należący do gminy Krościenka teren, na którym zlokalizowane były dwa istotne dla ruchu turystycznego obiekty – czyli ruiny zamku Św. Kingi oraz słynna z organizacji pielgrzymek Pustelnia.

W odniesieniu do treści regulaminu, dla osób zwiedzających teren Parku Narodowego w Pieninach, Towarzystwo wskazało na konieczność jego uzupełnienia o komunikat obowiązku poruszania się jedynie po ścieżkach, które zostały oznaczone jako szlaki turystyczne – miały to być odcinki wyznakowane kolorystycznie przez PTT. Z uwagi na ryzyko zatłoczenia szlaków przez masowy ruch turystyczny, przewidziano alternatywę umożliwiającą jego rozładowanie. Rozwiązaniem było udzielenie zezwolenia na przemieszczanie się po niewyznakowanych trasach, które mieli uzyskać turyści zrzeszeni w Towarzystwie. Przedsięwzięcie to miało być następstwem porozumienia zawartego pomiędzy PTT a administracją Parku. Wykaz ścieżek oznakowanych i nieoznakowanych zamierzano uwzględnić w treści przewodnika, który obejmować miał obszar przyszłego Parku Narodowego w Pieninach. Zwrócono również uwagę na konieczność uzupełnienia części merytorycznej pracy o wizualizację, w postaci map Parku⁴⁹⁷.

Wśród kolejnych postulatów wysuniętych przez PTT znalazła się sugestia obciążenia wstępu do Parku niewielką opłatą, wzorując się w tym zakresie zagranicznymi rozwiązaniami. Jako udogodnienie należało wprowadzić zniżki dla młodzieży, a także zorganizowanych grup zwiedzających. Realizacja tego założenia wymagała jednak dokonania zakupu enklaw, które były zlokalizowane w granicach Parku Narodowego.

Z uwagi na zaangażowanie PTT w sprawy gospodarki turystycznej Parku zagadnieniem, które zostało szerzej omówione, były kwestie dotyczące elementów jego infrastruktury. Wśród nich znalazły się szlaki i urządzenie turystyczne, którym Towarzystwo poświęciło osobny punkt w nadesłanym dokumencie. Jako kluczowy aspekt uwzględniono opracowaną koncepcję sieci ścieżek, mających podlegać utrzymaniu i konserwacji – w oparciu o wydaną nakładem Zakładu Doświadczalnego Lasów

najbardziej istotnych kwestii wymagających precyzyjnego omówienia znalazły się następujące: ustalenie zasad powołania Straży Parkowej, wyznaczenie biegu ścieżek dla ruchu turystycznego, opracowanie treści wewnętrznego regulaminu Parku Narodowego w Pieninach, etc. Ponadto nawiązano do wspomnianych enklaw, zachęcając rząd do rozpoczęcia akcji ich wykupienia oraz zmobilizowania strony czechosłowackiej do utworzenia rezerwatu na prawym brzegu Dunajca. Przedsięwzięcie to miało przełożyć się na powstanie pierwszego transgranicznego parku narodowego w Europie. Zob. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931 r.* VI. *Ochrona Przyrody*, s. XLVII.

⁴⁹⁷ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Pismo Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego [z uwagami i postulatami odnoszącymi się do wyników konferencji w sprawie Parku Narodowego w Pieninach odbytej w dniu 3 sierpnia 1931 r.] do Państwowej Rady Ochrony Przyrody; z dnia 25 lutego 1932 r.*, s.1-3.

Państwowych „Interpretację przepisów o rezerwachach w stosunku do Parku Narodowego Pienińskiego”. Zwrócono się także z prośbą o dokonanie zestawienia planu, na podstawie udostępnionych map zawierających bieżącą wizualizację oznakowanych ścieżek z przygotowaną koncepcją. Polegała ona głównie na przeprowadzeniu redukcji istniejących szlaków, która miała objąć następujące odcinki: fragment ścieżki wzdłuż polskiej części brzegu Dunajca, ciągnącej się w okolicach Przełomu Pienińskiego (zamyśłem PTT było pozostawienie tej części, która kierowała się na wschód – do ujścia Pienińskiego Potoku do rzeki Dunajec) oraz dokonać likwidacji górnego odcinka ścieżki biegnącej przez dolinę Pienińskiego Potoku, co miało nastąpić poprzez zaprzestanie jej konserwacji i pozostawienia szlaku oddziaływaniu sił natury, które doprowadziłyby do jego zarośnięcia.

W kontekście urządzeń turystycznych wskazana została konieczność usunięcia poręczy, które rozciągały się wzdłuż ścieżki na odcinku: Pustelnia – Trzy Korony. Z kolei te, które były zlokalizowane w tzw. Ogródku Św. Kingi – łącznie z mostkiem, usytuowanym przy Pustelni – należało pozostawić w niezmienionym stanie. Kolejnym przedsięwzięciem było wybudowanie schroniska turystycznego, które według wstępnych ustaleń miało się znajdować w sąsiedztwie budynku zarządu Parku Narodowego. Wśród propozycji lokalizacyjnej powstania obiektu PTT uwzględniło jedną z łąk w granicach Parku. Jako przyszłych administratorów wskazana została sugestia wyznaczenia jednego z oddziałów Towarzystwa, w związku z czym schronisko byłoby prowadzone według zasad regulaminu dla schronisk PTT.

Ponadto obiekt miał stanowić punkt odniesienia dla turystów, którzy chcieli dokonać opłaty wstępu na teren Parku, a także miejsce, w którym można było zasięgnąć najważniejszych informacji dotyczących zasad zwiedzania – w oparciu o przygotowany regulamin dla turystów oraz materiały popularyzacyjne. Do zakresu informacyjnego zaliczać się miały również osobliwości przyrodnicze Parku Narodowego, które odwiedzający mogli zobaczyć w Pieninach. Udogodnieniem w realizacji tego przedsięwzięcia miało być skorzystanie z usług profesjonalnych przewodników, posiadających wiedzę na temat pienińskiej przyrody oraz topografii Parku⁴⁹⁸.

Przejawem ożywionej działalności, skupiającej się na sprawach organizacyjnych Parku Narodowego w Pieninach, było pismo zawierające podsumowanie dotychczasowych

⁴⁹⁸ Ibidem, s. 4-5.

inicjatyw, przeprowadzonych m.in. z ramienia Walerego Goetla⁴⁹⁹. Uzyskał on mandat PROP-u, jako delegat dla spraw pogranicznych parków narodowych⁵⁰⁰. Główną aktywnością realizowaną przez Goetla we współpracy z takimi organami, jak: Zakład Doświadczalny Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych (dalej: Zakł. Dośw. Gen. Dyr. LP) i PTT, było przeprowadzenie licznych konferencji na szczeblach krajowych i międzynarodowych. W przypadku drugiego z aspektów, miały one miejsce w Pradze, dokąd Goetel udał się w grudniu 1931 r., aby omówić założenia współpracy ukierunkowanej na utworzenie transgranicznych parków narodowych z władzami czechosłowackimi. W celu przedstawienia szczegółów prowadzonej akcji i jej rezultatów, która stała się wynikiem aktywnej działalności Goetla, a także przedstawicieli środowisk naukowych i politycznych z terenów Czechosłowacji, opracowano materiały dotyczące idei pogranicznych parków narodowych, a następnie zostały one przesłane jako załączniki wspomnianego pisma⁵⁰¹.

Wśród przygotowanych załączników znalazły się kopie dokumentów, które zawierały: 1) projekt organizacji i urzędu Parku Narodowego w Pieninach (jako autora Goetel wskazał Zakł. Dośw. LP w Warszawie; który wzorował się na uchwale PROP-u), 2) kopię mapy Parku Narodowego Pienińskiego (efekt współpracy Zakładu i PTT) oraz 3) dwa egzemplarze mappek z szlakami i urządzeniami turystycznymi, z których jedna ukazywała ich stan obecny, natomiast druga wizualizację tych elementów infrastruktury turystycznej po redukcji (według założenia PTT).

W projekcie zasad organizacji i urzędu Parku Narodowego w Pieninach znalazł się m.in. cel parku, który zamieszczono w punkcie I. Składał się on z trzech podpunktów – od a do c – które przedstawiały się następująco:

⁴⁹⁹ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Pismo delegata PROP-u dla spraw pogranicznych Parków Narodowych [Walerego Goetla] do przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody [Władysława Szafera] z dnia 17 marca 1932 r.*

⁵⁰⁰ Zagadnienie współpracy polsko-czechosłowackiej, w zakresie utworzenia pogranicznych parków narodowych, zostało szerzej omówione m.in. w artykule Zbigniewa Wójcika – autora licznych prac poświęconych postaci Walerego Goetla. Zob.: Z. Wójcik, *Polsko-czechosłowackie powiązania w działalności Walerego Goetla (1889–1972)*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2015, 1(8), s. 178-191.

⁵⁰¹ Należy uwzględnić, że wśród organów i osobistości zaangażowanych w akcję utworzenia pogranicznych parków narodowych z Czechosłowacji znalazły się następujące: MSZ, MSW, Min. Rob. Pub., Min. Oświaty, a także Min. Rolnictwa i Generalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Pradze oraz przedstawiciele środowiska naukowego, które reprezentowali: prof. Karel Domin (1882–1953) i prof. Radim Kettner (1891–1967). Z kolei PTT zajęło się dostarczeniem materiałów informacyjnych z załączonymi mapami do Klubu Czechosłowackich Turystów, a także Asocjacji Słowiańskich Towarzystw Turystycznych w Pradze. Zob. APANiPAU, PROP, PROP-60/1, *Pismo delegata PROP-u dla spraw pogranicznych...*

- a) ma on służyć celom przyrodniczo-naukowym poprzez wykorzystanie terenu do badań zjawisk osobliwej, szczególnie bogatej, górskiej przyrody (z uwzględnieniem obszarów, które nie zostały poddane ingerencji człowieka).
- b) do celów doświadczalno-leśnych realizowanych w granicach rezerwatu częściowego.
- c) do celów estetycznych i turystycznych z uwagi na unikatowe walory krajobrazowe oraz charakter terenów Parku, które cechowały się dużą popularnością wśród zwiedzających.

Ostatni z uwzględnionych aspektów został szerzej omówiony w V punkcie, zatytułowanym: „Organizacja turystyki”. Wspomniano w nim o konieczności wprowadzenia skoordynowanych działań w zakresie zachowania równowagi pomiędzy wszystkimi założeniami funkcjonowania Parku Natury. Przewidywano, że niekontrolowany wzrost frekwencji turystycznej zwiększyłby ryzyko ingerencji zwiedzających w te tereny, które zamierzano przeznaczyć jako obszar badań przyrodniczych. Z kolei redukcja znaczącej liczby istniejących ścieżek turystycznych w Parku wynikała z koncepcji utworzenia sieci, która byłaby unifikatorem dla wszystkich interesujących – z perspektywy turystycznej – punktów.

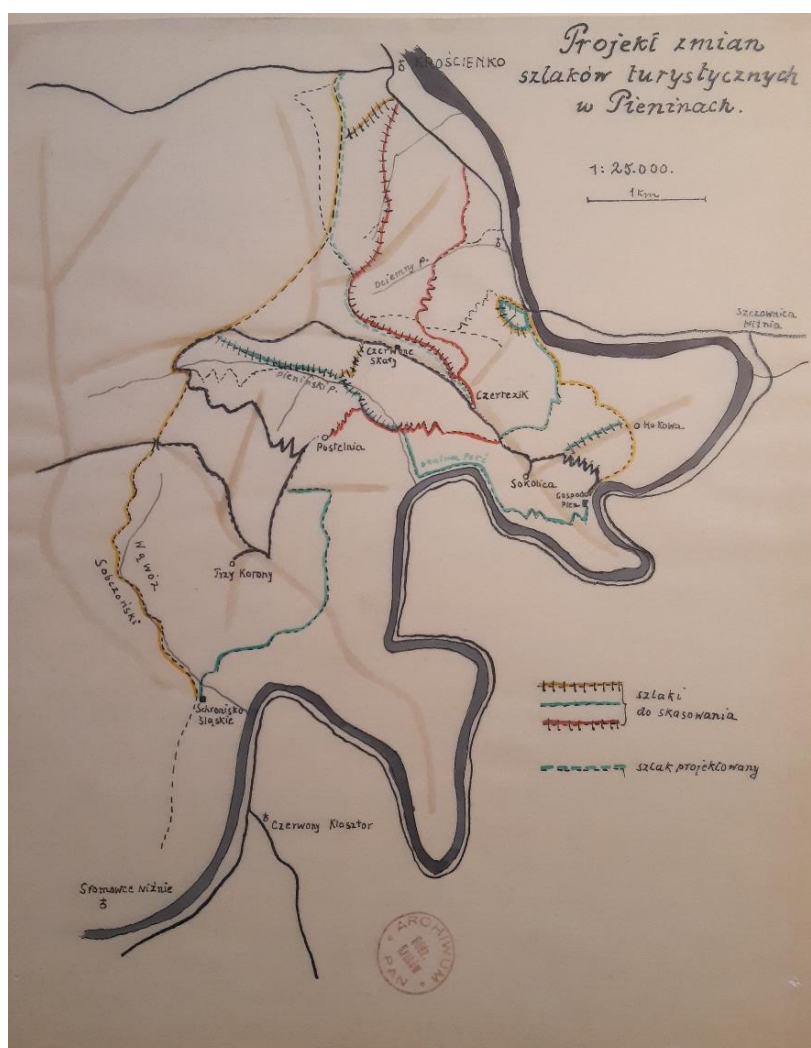
Na głównego wykonawcę ścieżek wyznaczono PTT, które poprzez współpracę z Zarządem Parku miało realizować wspomnianą inicjatywę. W celu utrzymania pierwotnego charakteru krajobrazu i elementów przyrodniczych, a także jego ochrony przed niepożądanymi praktykami osób zwiedzających, należało wprowadzić przepisy dla turystów. Treść regulaminu została jednak omówiona wcześniej, a jego założenia nie uległy znaczącej modyfikacji. Wspomniano jedynie o możliwości wystąpienia problemów w zakresie poszerzenia obszaru Parku o enklawy wewnętrzne. Wynikało to z użytkowania ich jako pastwiska i łąki przez lokalną społeczność, zamieszkującą Krościenko oraz Sromowce⁵⁰².

W odniesieniu do podziału obowiązków w zakresie konserwacji urządzeń turystycznych na terenie Parku Narodowego w Pieninach, należy przytoczyć projekt opracowany przez Oddział „Beskid” z Nowego Sącza. Zamieszczono w nim informację na temat prac, których realizacją miało się zająć PTT i administracja Parku. Towarzystwu przydzielono obowiązek konserwacji znaków na szlakach turystycznych zgodnie z założeniami, które zostały uwzględnione na mapie - załączniku do projektu, a także

⁵⁰² Ibidem, *[Zasady organizacji i urządzenia Parku Narodowego w Pieninach – załącznik do pisma]*, s. 1-5.

zamieszczanie tabliczek orientacyjnych dla turystów⁵⁰³. W zakres prac administracji Parku wchodzić miała konserwacja elementów infrastruktury turystycznej, które ujęto w trzech punktach składających się z podpunktów. Te ostatnie zawierały informacje dotyczące ich lokalizacji, do czego również służyła wspomniana mapa. Dodatkowo mapy stanowiły materiały wykorzystane do wizualizacji ścieżek, które miały pozostać po wspomnianej redukcji. Pomimo tego, że opracowano je wcześniej niż załącznik do pisma Goetla z 1932 r., to uwzględniona koncepcja nie została poddana korekcie.

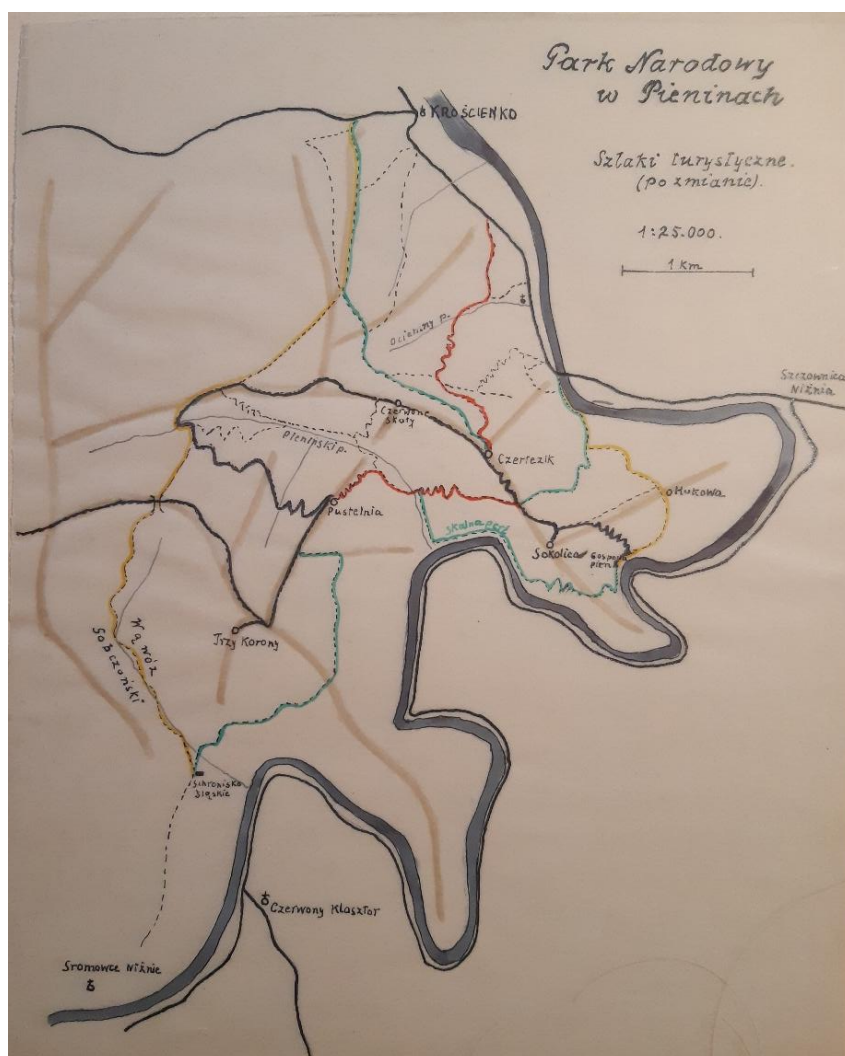
Mapa 11. Projekt zmiany szlaków turystycznych w Pieninach

Źródło: APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Projekt konserwacji urządzeń turystycznych w Parku Narodowym w Pieninach*.

⁵⁰³ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Projekt konserwacji urządzeń turystycznych w Parku Narodowym w Pieninach* [załącznik pisma adresowanego do Walerego Goetla, z dnia 9 października 1931 r.].

Mapa 12. Park Narodowy w Pieninach. Szlaki turystyczne (po zmianie)

Źródło: APANiPAU, PROP, sygn. PROP-60/1, *Projekt konserwacji urządzeń turystycznych w Parku Narodowym w Pieninach.*

Mapa, na której zamieszczone zostały szlaki turystyczne po dokonanych zmianach, miała także stanowić punkt odniesienia dla osób korzystających z wydanego przez PTT „Przewodnika po Parku Narodowym w Pieninach”. Na łamach wspomnianej pracy zamierzano opisać jedynie te ścieżki, które były dostępne dla ruchu turystycznego.

W nawiązaniu do szczegółowego planu działań konserwacyjnych administracji znalazły się następujące odcinki ścieżek i urządzenia turystyczne:

1. konserwacja ścieżek wyznaczonych przez PTT (zgodnie z załączoną mapą):
 - a) na odcinku: Pieniński Potok – Pustelnia /piarżysty i stromy stok, miejscami kłamry i drabinki/,

- b) ścieżka na trasie: Gospoda Pienińska – Sokolica /zalesiony stok o dużej stromości/,
 - c) pozostałe ścieżki wyznakowane przez PTT,
 - d) niewyznakowane ścieżki, zlokalizowane wzdłuż Potoku Pienińskiego.
2. konserwacja zabezpieczeń, która obejmować będą ścieżki i szczyty, a głównie:
- a) żelazne klamry i drabinki znajdujące się na „Skalnej Perci”, pod Sokolicą,
 - b) żelazne poręcze usytuowane na Sokolicy,
 - c) żelazne poręcze na Czerteziku,
 - d) drabinki i klamry zlokalizowane na ścieżce, która wiodła przez odcinek: Pieniński Potok – Pustelnia,
 - e) mostek i poręcz, które obejmowały ścieżkę prowadzącą na trasie: Pustelnia – Trzy Korony,
 - f) wykonana z żelaza balustrada oraz poręcze, znajdujące się na Trzech Koronach /na miejscu drewnianej, która uległa zniszczeniu/,
 - g) pozostałe zabezpieczenia i elementy ułatwiające przemieszczanie, zlokalizowane na Sokolej Perci – pomiędzy Czertezikiem a Czerwonymi Skałami – należało poddać likwidacji.
3. konserwacja tabliczek orientacyjnych dla zwiedzających, zamieszczonych na obszarze Parku przez PTT⁵⁰⁴.

Należy uwzględnić, że intensyfikacja ruchu turystycznego stała się jednym z impulsów do wprowadzenia systemowych rozwiązań ochrony przyrody nie tylko w Pieninach, ale także na Babiej Górze. Jako szczególne zagrożenie wskazany został dynamiczny rozwój gospodarki turystycznej, który w jednej ze swoich prac Władysław Midowicz określił jako zjawisko tzw. przekulturowania. W odniesieniu do pierwszej z przywołanych grup górskich jego przejawem był nadmiar elementów infrastruktury turystycznej, w postaci: ścieżek, tablic orientacyjnych oraz urządzeń zabezpieczających przemieszczanie się, które rozciągały się wzdłuż grzbietu tzw. Pieninek. Zwieńczeniem wspomnianego procesu miało być wdrożenie koncepcji wybudowania obiektu schroniskowego pod Trzema Koronami. Na Babiej Górze oddziaływanie gospodarki turystycznej nie wykazywało się analogicznym stopniem inwazyjności. Midowicz podkreślił jednak, że działania ukierunkowane na rozbudowę infrastruktury we wskazanym regionie mogą stanowić realne zagrożenie dla terenów górskich. Wskazywała na to m.in.

⁵⁰⁴ Ibidem.

rosnąca ilość znaków orientacyjnych, drogowych, a także zamiar budowy schroniska usytuowanego pod szczytem lub ponad obszarem leśnym. Ponadto niepokój wywoływały licznie zasłyszane koncepcje, takie jak chociażby budowa kolonii wakacyjnej i sanatorium na południowych stokach Babiej Góry oraz linii kolejowej i szosy, które prowadzić miały przez Krowiarki⁵⁰⁵.

Spośród ważniejszych postulatów, ukierunkowanych na zrównoważone zagospodarowanie turystyczne Babiej Góry, autor wspomnianej pracy wskazał na konieczność redukcji znacznej ilości kolorowych znaków, które były zlokalizowane na poszczególnych szlakach biegnących przez górny regiel. W tym przypadku należało dokonać wymaganych prac na całym obszarze grani Babiej Góry, a także ścieżce i płaju rozciągających się na odcinku: Rozstajna Jodła pod Cylem – schronisko na Markowych Szczawinach. Midowicz przywołał również kwestię, która została poruszona w podrozdziale na temat rozwoju turystyki górskiej i dotyczyła odejścia od metody podwójnego znakowania, co miało nastąpić poprzez zaprzestanie wyznaczania dwóch takich samych szlaków, które przebiegały w bliskim sąsiedztwie.

Jako kolejny z mankamentów gospodarki turystycznej w regionie Babiej Góry – i całych Beskidów – uwzględnione zostały drogowskazy, które także należało poddać częściowej likwidacji. Podjęcie takich działań było szczególnie wskazane w szczytowych partiach Babiej Góry i płaju ciągnącym przez odcinek: Krowiarki – Czarna Hala. Analogicznymi zabiegami należało objąć sieć słupów narciarskich, zaburzających estetykę grani babiogórskiej – od strony Izdebczysk aż do szczytu. Z uwagi na utrudnienia w zlokalizowaniu schroniska BV w okresie zimowym rozważano pozostawienie części słupów znajdujących się na zjeździe prowadzącym od szczytu do obiektu⁵⁰⁶.

Z kolei, w odniesieniu do miejsca pod nowe schronisko, wskazana została jedyna stosowna lokalizacja – którą według autora były Markowe Szczawiny. Należało wybudować obiekt bliżej płaju, a stare schronisko przeznaczyć na budynek gospodarczy. Z uwagi na charakter nowego schroniska, które miało także pełnić funkcje hotelowe, rozważana była kwestia poprowadzenia linii telefonicznej. Zgodnie z wstępnymi założeniami miała ona przebiegać wzdłuż przyszłego ścisłego rezerwatu, którego granice obejmowałyby m.in. płaj czatożański. Jako alternatywę należało rozważyć utworzenie wspomnianej linii na trasie: Markowe Rówienki – Suchy Groń (wzdłuż ścieżki

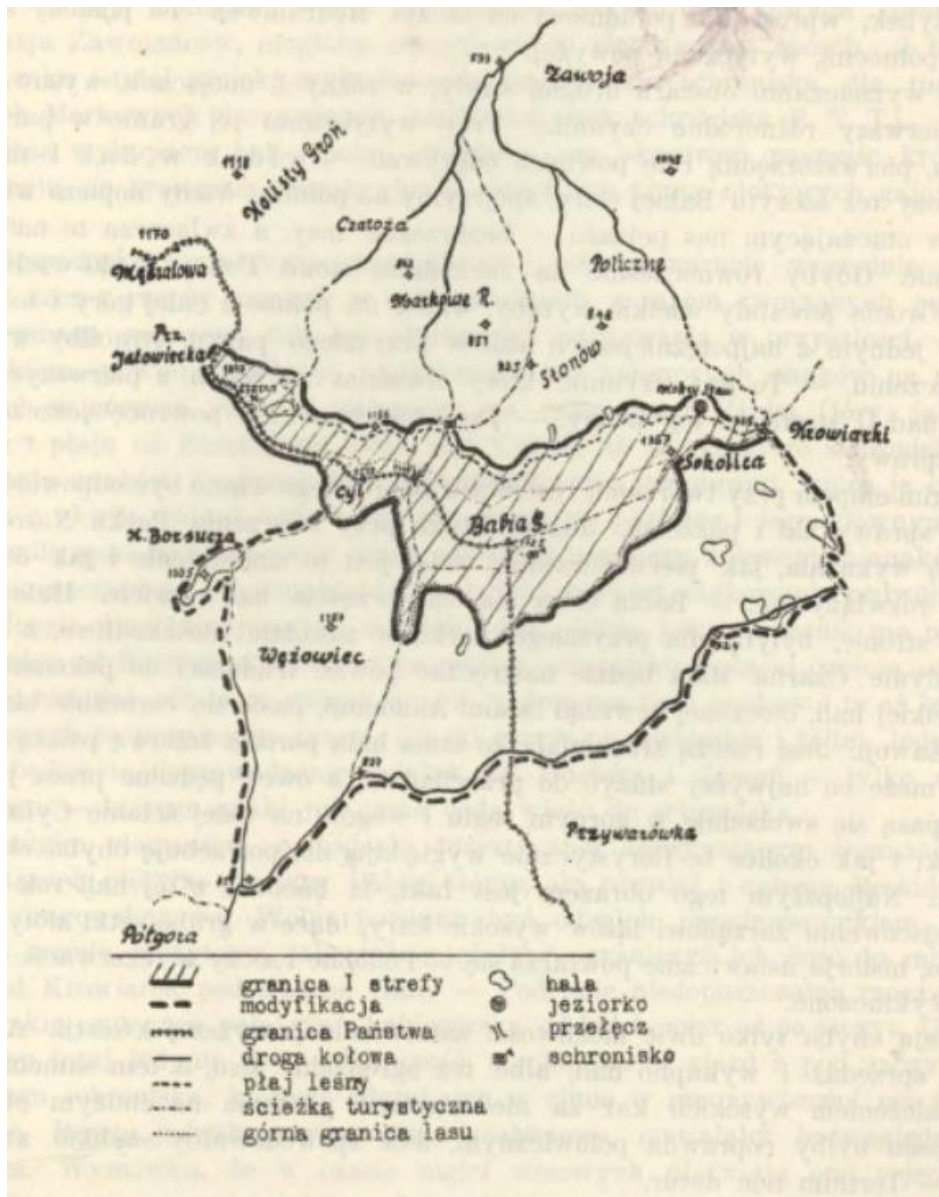
⁵⁰⁵ W. Midowicz, *Przyszły Park Narodowy na Babiej Górze*, „Ochrona Przyrody”, z. 8, 1929, s. 3-4.

⁵⁰⁶ Ibidem, s. 11.

turystycznej), gdzie również mogłaby przebiegać droga dojazdowa dla celów gospodarczych. Kolejną z większych inwestycji, zagrażających terenom projektowanego parku narodowego, były zamierzenia ukierunkowane na budowę szosy umożliwiającej podróżowanie z Zawoi na Orawę. Planowana koncepcja dotyczyła intensyfikacji ruchu kołowego na przełęczy Krowiarki granicznego odcinka ścisłej części rezerwatu na Babiej Górze.

Uzupełnieniem wspomnianej pracy był projekt wizualizacji przyszłego parku, opracowany przez Midowicza w formie mapy, którą zamieszczono poniżej.

Mapa 13. Mapa z projektem Parku Narodowego na Babiej Górze (koncepcja W. Midowicza)

Źródło: W. Midowicz, *Przyszły Park Narodowy na Babiej Górze*, „Ochrona Przyrody”, 1929, z. 8, s. 9.

Według koncepcji autora granice projektowanego obszaru ochrony miały być wydzielone przez dwie strefy – I. strefę ochrony ścisłej i II. strefę ochrony o mniejszych rygorach. Jeżeli chodzi zakres terytorialny pierwszej z nich, to za punkt odniesienia Midowicz wskazał oddziaływanie przyrody oraz gospodarki ludzkiej. Rozgraniczeniem obszaru górskiego, który charakteryzował się obecnością pierwotnych form krajobrazu przyrodniczego, miała być górna partia tzw. płaju policzniańsko-czatożańskiego⁵⁰⁷. Wspomniany odcinek stanowił łącznik dla dwóch granicznych przełęczy – Jałowieckiej i Krowiarki (prowadzący przez Czarną Halę). Z kolei w partiach, które usytuowane były poniżej dominował krajobraz naznaczony piętnem gospodarki wyrębowej – poza knieją czatożańską i nielicznymi pozostałościami dawnego lasu, który rozciągał się pod Klinem oraz powyżej Dejakowych Szczawin.

Załączona mapa sytuacyjna wyznaczała granicę I strefy, która biegła od Krowiarek przez płaj policzniański (z uwzględnieniem Mokrego Stawu), pod schroniskiem na Markowych Szczawinach, a następnie skręcała przed Czarną Halą w kierunku północno-zachodnim. W ten sposób miała objąć swoim zasięgiem przywołaną knieję i wysunąć się na obszar południowej części przełęczy Jałowieckiej, wyznaczającej granicę państwa, skąd dalej kierowałyby się z powrotem na południe – wraz z odcinkiem wyznaczonym przez granicę państwa grzbietem Cylu (Małej Babiej Góry). Wspomniany odcinek rozciągał się górną granicą lasu, przechodząc poniżej Cylu, Izdebczysk i Wielkiej Babiej – do wzniesienia Sokolicy. Stamtąd granicę ścisłego rezerwatu zamykała trasa na odcinku: Sokolica – Krowiarki.

Należy również uwzględnić, że oprócz projektu zasadniczego autor rozważał możliwość rozszerzenia I strefy, które mogłoby objąć południowe stoki Babiej Góry. W związku z tym poddana modyfikacji granica biegłaby ścieżką turystyczną z Krowiarek w kierunku Lipnicy Górnej, skąd poniżej Zubrzyckiej Hali mogłaby zostać skierowana na drogę leśną. Zmierzając wspomnianym odcinkiem – o średniej wysokości wynoszącej 900 m n.p.m. – granica rozciągałaby się pod centralnym masywem góry. Następnie miała ona zejść w kierunku Polhory – docelowo do punktu 751 – skręcając dalej na południe, gdzie przechodziłaby doliną Wężowca oraz przez Halę Borsuczą, z której kierować się miała na północ – dochodząc do górnej granicy terenów leśnych usytuowanych u podnóża Cylu⁵⁰⁸.

⁵⁰⁷ Idem, *Babia Góra. Monografia turystyczna*, Żywiec 1930, s. 44.

⁵⁰⁸ Idem, *Przyszły Park Narodowy...*, s. 7-8.

W odniesieniu do II strefy projektowanego rezerwatu przewidywano, że na tym obszarze rozwijać się będzie mogła gospodarka leśna. Mogło to jednak nastąpić poprzez wprowadzenie pewnych ograniczeń. Midowicz uwzględnił również charakter strefy, którą należało uznać za obszar buforowy dla ścisłej części przyszłego parku narodowego. Według koncepcji jej granica powinna przebiegać od Krowiarek i kierować się wschodnim ramieniem wybiegającego z nich pasma na Kopisty. Stamtąd jednym z grzbietów do Zawoi, z której następnie zmierzać miała na grzbiet Kolistego Gronia oraz Mędralową. Z kolei południowa część II strefy cechowałaby się znacznie mniejszym zasięgiem, a w samym południowym stoku wzniesienia należało poddać ją likwidacji – co wynikało z pokrycia się jej ze zmodyfikowaną wersją granicy I strefy, która przechodziła dolną częścią leśnych partii. Midowicz rozważał także odejście od pierwotnego założenia uwzględnionego odcinka granicy, poprzez cofnięcie I strefy do górnej partii lasu oraz utworzenie II strefy z pozostawionych terenów⁵⁰⁹.

Znaczącym udogodnieniem w zakresie rozpoczęcia działań ukierunkowanych na powstanie Parku Narodowego na Babiej Górze były stosunki własnościowe terenów, na których rezerwat ten miał zostać utworzony. Północna część obszaru, która stanowiła własność dóbr żywieckich, została przekazana Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Z kolei mniejszy terytorialnie obszar znajdował się w posiadaniu lokalnej społeczności, co wynikało ze znikomej ilości polan i hał wykorzystywanych do gospodarki pasterskiej. Południowa część Babiej Góry należała m.in. do Państwa Orawskiego i zdominowana była przez tereny leśne, wchodzące w większości na obszar Czechosłowacji. Należy jednak uwzględnić, że Polska posiadała w nich swoje udziały wynoszące $\frac{1}{5}$, których wówczas jeszcze nie wydzielono. Południowy stok wzniesienia charakteryzował się występowaniem hał, a wśród nich dwie znajdowały się po stronie polskiej: Hala Zubrzycka i Hala Śmietanowa oraz analogiczna ich ilość po stronie słowackiej: Hala Borsucza i Hala Przegib⁵¹⁰.

W związku z planowaną inicjatywą przeprowadzenia linii telefonicznej w dniu 28 marca 1933 r. Oddział Żywiecki PTT wystosował pismo do Generalnego Sekretarza PAU w sprawie udzielenia zgody na realizację tego przedsięwzięcia. Odcinek wspomnianej linii miał stanowić przedłużenie dla wcześniej utworzonego połączenia, które kończyło się na willi „Stanisławie”. Według koncepcji jego kontynuacją byłaby linia wybiegająca z Zawoi

⁵⁰⁹ Ibidem.

⁵¹⁰ Ibidem, s. 6-7.

do schroniska Oddziału na Markowych Szczawinach. Miała ona bieć drogą kołową, która rozciągała się obok kolonii robotniczej PAU, znajdującej się na Markowych Rówienkach, a następnie Pośrednim Borem, z którego trasa linii wkroczyłaby na oznakowaną zieloną barwą ścieżkę turystyczną, kierującą się do samego schroniska⁵¹¹. Dodatkowo wskazane zostało znaczenie tego przedsięwzięcia dla zaspokojenia potrzeb turystyki i meteorologii, a także rozwoju Zawoi i ochrony granicznej wraz z terenami leśnymi.

W kontekście zagrożeń wynikających z ingerencji czynników zewnętrznych w środowisko przyrodnicze Babiej Góry należy odnieść się m.in. do wykorzystania tego obszaru jako terenu ćwiczeń wojskowych. Świadczy o tym dokument wystosowany przez PTT do PROP-u, z dnia 8 września 1930, w którym zwrócono się z prośbą o interwencję. W treści wspomnianego pisma została uwzględniona informacja na temat głównego sprawcy incydentu, którym był 74 pułk piechoty. Zwrócono również uwagę na wysoki stopień niebezpieczeństwa, na które narażono nie tylko babiogórską przyrodę, ale i przemieszczające się masowo – z końmi i taborami – wojsko⁵¹².

Kolejnym z przykładów negatywnego oddziaływania człowieka na krajobraz Babiej Góry była budowa obiektów turystycznych przez prywatnych właścicieli ziem, które docelowo miały być włączone w obszar rezerwatu. Jako przykład takiej działalności można wymienić sprawę uzyskania koncesji na budowę letniego schroniska na przełęczy Jałowieckiej pod Babią Górą, którą przyznano krawcowi z Zawoi przy poparciu Związku Inwalidów Wojennych RP. Należy uwzględnić, że w ten problem zaangażowały się nie tylko organizacje turystyczne, ale i organy lokalnej administracji. W piśmie adresowanym przez Władysława Szafera do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, z dnia 17 maja 1934 r., zwrócono się z prośbą o podanie informacji wyjaśniających okoliczności powstania obiektu. Wskazano również na możliwość naruszenia rozporządzenia Wojewody Krakowskiego z sierpnia 1933 r., które dotyczyło

⁵¹¹ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-KI-6/89, *Pismo Oddziału Babiogórskiego PTT w Żywcu do Wielce Szanownej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie; z dnia 28 marca 1933 r.*

⁵¹² Ibidem, *Pismo PTT do PROP-u w sprawie interwencji co do ćwiczeń na Babiej Górze; z dnia 8 IX 1930 r.*

objęcia ochroną krajobrazu na tym obszarze⁵¹³. Szczególnie istotne znaczenie miała charakterystyka architektury budynku oraz jego dokładna lokalizacja⁵¹⁴.

W treści następnego pisma Szafera, które zostało przygotowane pod koniec maja 1934 r., podano informacje uzupełniające. Autor uwzględnił w nim sprostowanie w kwestii położenia obiektu (tzw. kiosku), który znajdował się na przełęczy Klekociny. Ponadto kiosk usytuowany był na szlaku turystycznym, prowadzącym z Hucisk na Babią Górę. Z relacji uzyskanych przez Szafera od Midowicza wynikało, że obiekt rozpoczął swoją działalność w oparciu o sezonowe świadectwo przemysłowe, które wystawił Urząd Skarbowy w Wadowicach. W związku z tym według autora pisma doszło do kolejnego wykroczenia, gdyż taki dokument mógł wydać Urząd Skarbowy w Żywcu, ponieważ kiosk funkcjonował w granicach powiatu żywieckiego⁵¹⁵.

Powyższe zarzuty zostały jednak odrzucone przez Starostwo Powiatowe w Wadowicach, w piśmie adresowanym do Wojewody i Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego w Krakowie. Ponadto zadeklarowano podjęcie interwencji w sprawie wyjaśnienia szczegółów działalności obiektu poprzez rozpoczęcie dochodzenia na podstawie jakiego zezwolenia właściciel uzyskał zgodę na jego powstanie⁵¹⁶. Z kolei Wydział Komunikacyjno-Budowlany UWK zwrócił się do Starosty Powiatowego

⁵¹³ Należy uwzględnić, że sprawa uznania krajobrazu okolic Babiej Góry (w tym gmin: Zawoja /i jej przysiółków/, Lipnicy Dolnej /wraz z przysiółkami/, Lipnicy Górnej /również z przysiółkami/ oraz Zubrzycy Górnej i Dolnej /łącznie z ich przysiółkami/) za podlegające ochronie została zawarta w treści wniosku Władysława Szafera do Wojewody Krakowskiego z dnia 14 marca 1933 r. Spośród głównych postulatów wymieniono trwające prace nad utworzeniem Beskidzkiego Parku Narodowego na Babiej Górze, w której planach gospodarczo-leśnych Urząd Wojewódzki Krakowski zatwierdził wydzielenie rozległej strefy leśnej, mającej przybrać formę ścisłego rezerwatu (obejmowała ona górny płaj Babiej Góry, na który składały się dobra Polskiej Akademii Umiejętności i państwa). Ponadto wskazano na rosnące zagrożenie ze strony dynamicznie rozwijających się miejscowości letniskowych, które były zlokalizowane u podnóży Babiej Góry. Na szczególne ryzyko narażone były tereny wchodzące w obszar parku narodowego, znajdujące się w bliskim sąsiedztwie ośrodków letniskowych, co wynikało z rozbudowy obiektów mieszkalnych i gospodarczych, które mogły negatywnie wpłynąć na walory krajobrazowe. Obawiano się także ingerencji lokalnej społeczności w środowisko przyrodnicze poprzez budowę prywatnych obiektów, które miały być przeznaczone dla turystów. Jako przykład wspomniano o planach powstania budynku mieszkalnego z gospodą w pobliżu schroniska turystycznego PTT, który zamierzali wzniesić właściciele Wyżnych i Niżnych Markowych Szczawin. Zob. ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-KI-6, *Pismo Władysława Szafera do Wojewody Krakowskiego Dra Mikołaja Kwaśniewskiego w sprawie uznania krajobrazu okolic Babiej Góry za podlegające ochronie*.

⁵¹⁴ ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-KI-6/89, *Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie udzielenia koncesji na budowę letniego schroniska na przełęczy Jałowieckiej pod Babią Górą; z dnia 17 maja 1934 r.*

⁵¹⁵ Ibidem, *Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie jak wyżej (dalej: jw.) z dnia 30 maja 1934 r.*

⁵¹⁶ Ibidem, *Pismo Starostwa Powiatowego w Wadowicach do Wojewody/Wydziału Kom. Budowlan. w Krakowie – w sprawie jw. z dnia 28 maja 1934 r.*

w Żywcu z osobnym pismem, dotyczącym udzielenia szczegółowych informacji w kwestii wspomnianego problemu. Wskazano na charakter kiosku, który działając jako schronisko turystyczne był obiektem użyteczności publicznej.

Zgodnie z obowiązującym prawem budowlanym organem, który mógł w takiej sytuacji udzielić zgody na budowę obiektu był Wojewoda. Uwzględnione zagadnienia wymagały przeprowadzenia wnikliwych badań na temat rzeczywistego przeznaczenia budynku i prawnej podstawy jego funkcjonowania poprzez zaangażowanie Starosty w realizację tego przedsięwzięcia. W przypadku wydania zezwolenia przez niewłaściwy organ należało uregulować sprawy budowy obiektu zgodnie z założeniami prawa budowlanego⁵¹⁷.

Uprzedzając pismo nadane przez Wydział Komunikacyjno-Budowlany w Krakowie, dnia 9 września 1934 r. Starosta Powiatowy w Żywcu odniósł się do reskryptu z czerwca 1934 r. na temat poruszanego wielokrotnie zagadnienia. Przyznano w nim, że kiosk został wybudowany we wskazanej lokalizacji – na przełęczy Klekociny – jednakże odcinek szlaku turystycznego, przy którym wznosił się obiekt, należał do gminy Przyborów, a nie jak pierwotnie zakładano, że znajduje się on w granicach gminy Zawoja. W związku z tym budynek został wzniesiony na terenie zlokalizowanym poza obszarem uznanym za strefę objętą ochroną prawną⁵¹⁸.

Opinię w sprawie działalności kiosku wyraziły również ZG PTT i Oddział Babiogórski PTT z Żywca. Towarzystwo nie zgłosiło swojego sprzeciwu ani nie miało zastrzeżeń w stosunku do lokalizacji obiektu, który funkcjonował na przełęczy stanowiącej punkt odniesienia dla szlaku turystycznego, łączącego pasmo babiogórskie z grupą Jałowca oraz Beskidem Małym⁵¹⁹. Intensyfikacji działań zapobiegających niekontrolowanemu zagospodarowywaniu Babiej Góry przez osoby prywatne nie przyniosła oczekiwanych rezultatów i w kolejnych latach dochodziło do analogicznych sytuacji. Przykładem takiego postępowania było wzniesienie kiosku na przełęczy Krowiarki, który przeznaczono do celów turystycznych. Niekorzystna lokalizacja obiektu miała zasadniczy wpływ na zaburzenie estetyki krajobrazu i jego walorów przyrodniczych.

⁵¹⁷ Ibidem, *Pismo UWK (Wydział Komunikacyjno-Budowlany) do Starosty Powiatowego w Żywcu – w sprawie jw. z dnia 19 września 1934 r.*

⁵¹⁸ Ibidem, *Pismo Starosty Powiatowego Żywieckiego do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie – w sprawie jw. z dnia 8 września 1934 r.*

⁵¹⁹ Ibidem, *Pismo Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego do Delegata Ministra Wyznań Relig. i Oświecenia Publicznego do spraw ochrony przyrody z dnia 20 IX 1934 r.*

Rozważano zatem możliwość przesunięcia kiosku z otwartej przestrzeni i ulokowania go pod lasem. Jako punkt odniesienia dla realizacji tego przedsięwzięcia należało wykorzystać rozporządzenie Wojewody Krakowskiego z dnia 5 marca 1934 r. o uznaniu krajobrazu powiatu wadowickiego za podlegający ochronie. Z uwagi na konieczność podjęcia interwencjonizmu w tej sprawie, terenowy Komitet Ochrony Przyrody w Krakowie zwrócił się z prośbą do Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego UWK o podjęcie skutecznych działań⁵²⁰.

Wzmoczone wysiłki Komitetu Ochrony Przyrody i organów samorządowych nie przyniosły jednak oczekiwanych rezultatów. W treści pisma z dnia 14 czerwca 1939 r., które wystosowano do Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego, uwzględnione zostały informacje nawiązujące do działań ukierunkowanych na likwidację obiektu. Jednakże aprobata uzyskana ze strony władz administracyjnych, które reprezentowane były przez przedstawiciela Starostwa Powiatowego w Nowym Targu i Nowotarskiego Wydziału Powiatowego, nie została zaakceptowana przez zarządców kiosku na Krowiarkach. W związku z tym budynek pozostał w stanie nienaruszonym i dopiero w toku realizacji badań terenowych, które przeprowadził delegat Komitetu Ochrony Przyrody, zorientowano się o zlekceważeniu decyzji o konieczności jego rozebrania. Pomimo tego, że ponownie wystosowano prośbę do Wydziału Budowlano-Komunikacyjnego o podjęcie interwencjonizmu, to brak materiałów źródłowych na temat dalszych postępowań w tej sprawie pozostawia pewną lukę w określeniu zakończenia jej przebiegu⁵²¹.

Równie szerokim zagadnieniem, stanowiącym istotny kierunek w działaniach i projektach dotyczących ochrony przyrody, były rezerваты. Mianem tym określone zostały obiekty, które posiadały charakter przyrodniczo-ochronny i obejmowały określoną łączną powierzchnię. Jako punkt odniesienia do wskazania najważniejszych aspektów związanych z mechanizmami ich funkcjonowania należy uwzględnić załącznik pisma Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych z dnia 31 maja 1932 r. W jego ramach przygotowany został tzw. program treści dalszych części projektowanego instrukcji w sprawie rezerwatów. Na początku odniesiono się do technicznej ochrony rezerwatów i pomników przyrody, a także zasad udostępnienia tych obiektów, które przedstawiały się następująco:

⁵²⁰ Ibidem, *Pismo Komitetu Ochrony Przyrody w Krakowie do Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego – w sprawie kiosku na przełęczy Krowiarki z dnia 29 września 1938 r.*

⁵²¹ Ibidem, *Pismo Komitetu Ochrony Przyrody w Krakowie do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego (Wydział Komunikacyjno-Budowlany) – w sprawie jak wyżej z dnia 14 czerwca 1939 r.*

- Ogradzanie rezerwatów i pomników przyrody, otoczenie ich rowami oraz zastosowanie konkretnych rodzajów ogrodzeń i rowów, a także wejść i bram, w niektórych obiektach.
- Unifikacja lub oddzielenie ich od sąsiadujących obszarów lasów gospodarczych.
- Zasady planowania infrastruktury komunikacyjnej; w postaci sieci dróg i ścieżek, które miały obejmować następujące rezerwaty: 1) turystyczne, 2) wypoczynkowe, 3) mające charakter warsztatów ściśle naukowych i ograniczoną dostępność dla szerszego grona zwiedzających, 4) o charakterze ochronnym, gdzie wymagany był zakaz udostępniania ich szerszemu gronu publiczności (m.in. rezerwaty, w których występowały skupiska zagrożonych gatunków zwierząt);
- Dopuszczalne kategorie dróg i ścieżek w granicach rezerwatu, a także rodzaje środków komunikacji, którymi można się było po nim przemieszczać;
- Znakowania, drogowskazy, tablice objaśniające i reklamy;
- Przykłady infrastruktury turystycznej: schroniska, domy wycieczkowe, campingi;
- Czy na terenie rezerwatu będą mogli przebywać sprzedawcy, fotografowie i zawodowi kolekcjonerzy, etc;
- Rola, jaka miała przypaść administracji leśnej w stosunku do turystów;
- Przewodnicy i literatura turystyczna dla zwiedzających⁵²².

Należy uwzględnić, że wśród rozległych założeń wspomnianego programu zawarte zostały informacje na temat stosunku rezerwatów do turystyki. Kwestia ta pojawiła się m.in. w punkcie dotyczącym obowiązujących przepisów policyjno-leśnych i ochronnych oraz ich zastosowania. W tym kontekście wskazano na konieczność wprowadzenia regulaminu dla zwiedzających, kart wstępu do rezerwatów i zapłaty za nie, tablic ostrzegawczych, a także mandatów karnych oraz straży rezerwatowej. Ponadto w wytycznych dla utrzymania rezerwatów, które znajdowały się w granicach lasów państwowych, zawarto cele obiektów przyrodniczo-chronionych. Wskazano na istotne znaczenie poszczególnych ściśle odgraniczonych terenów leśnych dla takich nurtów w nauce, jak: leśnictwo i przyroda oraz ich wartości dla kultury.

Z uwagi na powyższe czynniki należało dokonać wydzielenia wspomnianych obszarów z tej części lasu, którą przeznaczono na cele gospodarcze. W stosunku do ruchu turystycznego uwzględniono dwa podpunkty zawierające rolę, jaką rezerwaty miały wobec

⁵²² ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-55a, *Program treści dalszych części projektowanej instrukcji w sprawie rezerwatów* [załącznik do pisma Dyrekcji Naczelnej L.P. Nr. 6947/Org. z dnia 31/V. 32 r.], s. 1.

niego odgrywać. Pierwszy z nich odnosił się do konieczności utrzymania krajobrazów, które charakteryzowały się unikatowymi walorami przyrodniczymi i estetycznymi oraz podniesienia ich wykorzystania dla celów turystyki (wśród ośrodków, które posiadały taki potencjał wymienione zostały m.in. Ojców i przełom Dunajca). Z kolei drugi z nich nawiązywał do wielkomiejskich aglomeracji, w pobliżu których należało zachować obiekty dydaktyczno-naukowe, posiadające w swoich zasobach różnorodne zbiorowiska roślinne i zwierzęce lub alternatywnie obiekty o specyfice wypoczynkowo-wycieczkowej. Wspomniane ośrodki miały być przeznaczone do użytku szkół wyższych i uczelni⁵²³.

W zakresie prac technicznych – w tym: budowlanych, komunikacyjnych oraz melioracyjnych – na terenie rezerwatów znalazły się również odpowiednie regulacje, które należało uwzględnić jako systemowe rozwiązania ukierunkowane na ich ochronę. Jednym z postulatów było ograniczenie wznoszenia budynków w samych rezerwach z wyjątkiem tych obiektów, które miały związek z ochroną i badaniami naukowymi. Ponadto na obszarze chronionym mogły znajdować się takie obiekty, jak: budynki administracji leśnej, stacje meteorologiczne, pracownie naukowe, a także schroniska turystyczne. Warunkiem funkcjonowania wspomnianych budynków w rezerwach były ograniczone możliwości lokalizacyjne, które przekładały się na konieczność wznoszenia ich w granicach terenów objętych ochroną. W sytuacji wybudowania takiego obiektu te tereny, które znajdowały się w jego najbliższym otoczeniu – adekwatne do rozmiarów, które wymagało przeznaczenie budynku – miały być wyłączone z granic właściwego rezerwatu.

Wiązało się to jednocześnie z traktowaniem takich terenów jako części pasa otaczającego rezerwat. Natomiast w kontekście sposobu wznoszenia obiektów i wyznaczania ich dokładnej lokalizacji należało postępować w sposób jak najmniej inwazyjny dla rezerwatu. Istotnym aspektem były również kwestie komunikacyjne, gdzie uwzględniono konieczność wprowadzenia zakazu dla rozwoju infrastruktury drogowej o charakterze publicznego użytku na obszarze rezerwatu. Jako wyjątek wskazano możliwość funkcjonowania dróg publicznych w rezerwach turystycznych⁵²⁴.

Powyższe zagadnienia miały na celu omówienie ważniejszych koncepcji, zgodnie z którymi zamierzano usprawnić mechanizmy systemowych rozwiązań dotyczących ochrony rezerwatów w międzywojennej Polsce. Następną z kwestii poruszonych w niniejszym podrozdziale będzie przedstawienie wybranych rezerwatów, które utworzono

⁵²³ Ibidem, *Wytyczne dla utrzymania rezerwatów na terenie lasów państwowych* [załącznik do pisma Dyrekcji Naczelnej L.P. Nr. 6947/Org. z dnia 31/V. 32 r.], s. 1-3.

⁵²⁴ Ibidem, s. 23.

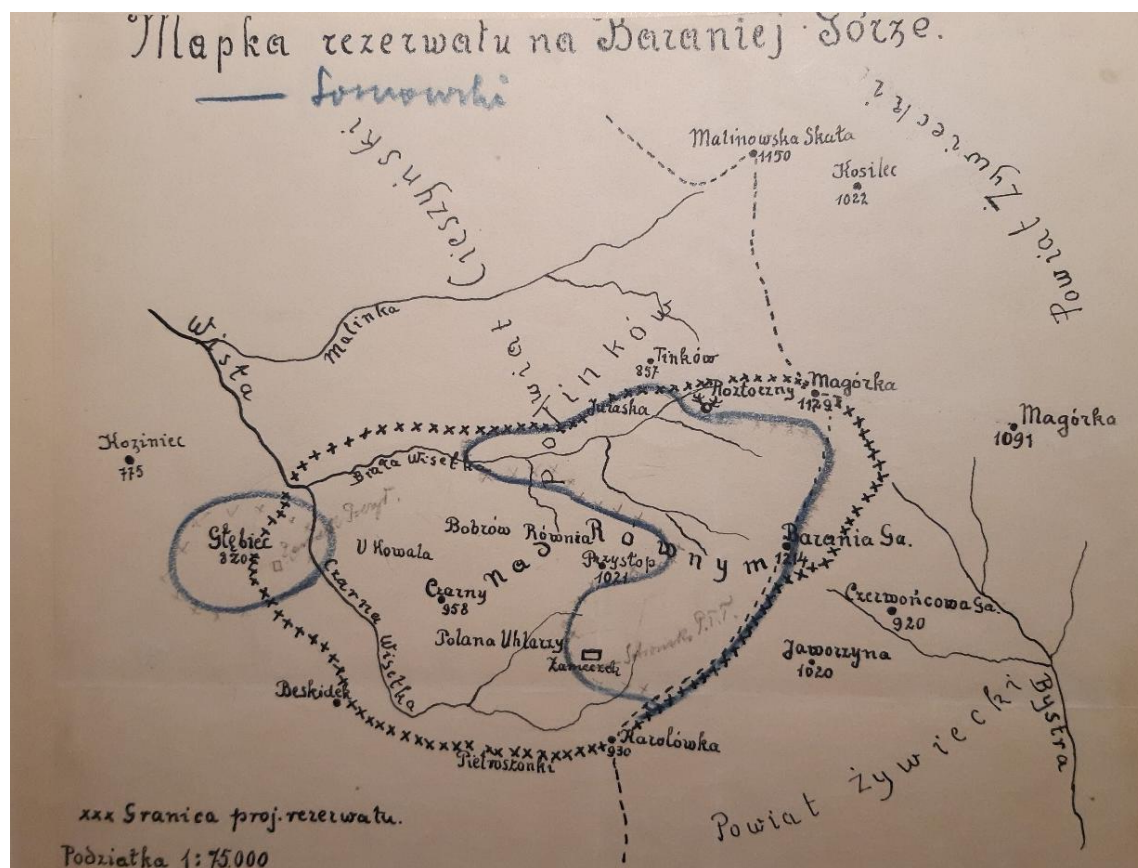
w Beskidach Zachodnich. Z uwagi na wieloaspektowy charakter przywołanej tematyki, uwzględnione zostaną te przykłady obszarów chronionych, w których rozwijała się turystyka.

Jednym z większych tego typu terenów, które powstały w regionie Beskidu Śląskiego, był rezerwat w paśmie Baraniej Góry. Spośród pierwszych projektów dotyczących jego utworzenia należy przywołać koncepcję Oddziału PTT „Beskid Śląski” z Cieszyna, do której nawiązano w piśmie Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach (Wydz. Oświecenia Publicznego) do PROP-u z dnia 25 stycznia 1930 r. Pomimo zaangażowania Oddziału, projekt został uznany za zbyt ogólny i pozbawiony analizy badawczej, składającej się z takich aspektów, jak: stosunki katastralne i szersze uzasadnienie wartości przyrodniczej terenów włączonych do rezerwatu⁵²⁵.

Powyższe zastrzeżenia stały się impulsem do przydzielenia zadania sporządzenia planu, który miał być uzupełniony o wskazane kwestie, Śląskiemu Komitetowi Wojewódzkiemu dla Spraw Ochrony Przyrody. Szczegółowy plan rezerwatu na Baraniej Górze należało więc przygotować w oparciu o następujące wytyczne: stosunki przyrodnicze, możliwości rozwoju gospodarki na terenach zalesionych, a także sytuacja dotycząca stanu posiadania prywatnych własności, które obejmowały granice przyszłego rezerwatu. Termin realizacji badań został wyznaczony na zimę i wiosnę 1930 r. przy jednoczesnym założeniu przeprowadzenia konsultacji z PROP-em, która miały mieć miejsce najpóźniej w sezonie letnim. Należy również uwzględnić, że w materiałach źródłowych Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie znalazła się mapa rezerwatu, stanowiąca prawdopodobnie załącznik do projektu przygotowanego przez Oddział PTT „Beskid Śląski”. Można również przypuszczać, że opracowana mapa była projektem roboczym, na co wskazują naniesione na nią uwagi autorstwa prof. Kazimierza Sosnowskiego, które zaznaczono kolorem niebieskim. Przedstawia się ona następująco:

⁵²⁵ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-154, *Pismo Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach – w sprawie: Barania Góra, rezerwat; z dnia 25 stycznia 1930.*

Mapa 14. Mapa z projektem rezerwatu na Baraniej Górze (opatrzona uwagami prof. Kazimierza Sosnowskiego)

Źródło: ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-154, Mapka rezerwatu na Baraniej Górze.

Istotnych informacji na temat funkcjonowania gospodarki leśnej na stokach Baraniej Góry dostarcza dokument z dnia 27 marca 1930 r., który wystosował nadleśniczy z Wisły do prof. Sosnowskiego. Punktem odniesienia dla jego powstania był krzywdzący artykuł tego ostatniego na temat dewastacji stoków Baraniej Góry – od strony Białej Wisłoki – którego dopuścić się miało nadleśnictwo z Wisły⁵²⁶. W oparciu o zarzuty

⁵²⁶ Temat szkodliwego oddziaływania gospodarki leśnej na tereny rezerwatu na Baraniej Górze był powielany na łamach prasy również w kolejnych latach. Jako przykład można wymienić artykuł opublikowany w czasopiśmie „Polska Zachodnia”, który nosił tytuł: *Czyżby dewastacja stoków Baraniej Góry?* W treści wskazano na walory turystyczne wzniesienia, które było znaczącym punktem na mapie dla licznych wycieczek szkolnych, harcerzy, a także młodzieży biorącej udział w szkoleniach z przysposobienia wojskowego. Następnie przywołane zostały okoliczności powstania rezerwatu, którego granice wyznaczyła Komisja Ochrony Przyrody. Rozciągały się one od schroniska PTT w kierunku wierzchołka Baraniej Góry i biegły dalej – poza szczytem – do Białej Wisłoki. Jako punkt odniesienia autor przywołał wspomniany artykuł prof. Sosnowskiego o negatywnych w skutkach praktykach organów odpowiedzialnych za gospodarkę leśną. Pomimo uregulowania stosunków leśnych w rezerwacie, według relacji autora na jego obszarze dochodziło do sytuacji, w których leśniczy masowo oznaczał drzewa przeznaczone do wycinki.

Sosnowskiego, nadleśniczy Ferdynand Buchta przygotował pytania adresowane do profesora. Ponadto zwrócił uwagę na pominięcie przez uczonego wzmianki na temat klęsk elementarnych, które w latach 1916, 1924 i 1925 dotknęły północno-zachodnich stoków Baraniej Góry. Kolejną z ważniejszych uwag było oskarżenie administracji państwowej o zniszczenie walorów krajobrazowych dolin, czego wynikiem była rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej. Nadleśniczy wskazał jednak, że przyczyna tego zjawiska sięgała swoją genezą działalności dawnych zarządów arcyksiążęcych, które realizowały prace nad korektą progową potoków górskich, budową żelaznych mostów i murów oporowych kamiennych dróg⁵²⁷.

Należy uwzględnić, że wśród pytań nadleśniczego znalazły się również takie, w których odniósł się on bezpośrednio do zagadnień turystyki. W pierwszym z nich nawiązał do sposobu, zachowania rezerwatu i zlewni Wielek w ich pierwotnie dzikim charakterze przy rosnących potrzebach cywilizacyjnych, których odzwierciedleniem był m.in. rozwój sportów zimowych oraz rozbudowa infrastruktury, w postaci schroniska i skoczni na Przysłopie. Z kolei w drugim pytaniu odniósł się do kwestii „zadośćuczynienia” równie rozległym aspiracjom turystyki, dla której istotnym kierunkiem rozwoju była rozbudowa sieci szlaków turystycznych; przynosząca znaczące szkody dla zagrożonego wyginięciem głuszcza⁵²⁸.

W piśmie adresowanym do Władysława Szafera nadleśniczy złożył podziękowania za deklarację udzielenia wsparcia przez PROP. Stwierdził, że opublikowane na łamach prasy zarzuty, które pojawiły się pod adresem nadleśnictwa w Wiśle, trafiły do Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach i prowadzone jest w tej sprawie dochodzenie. Ponadto Buchta oznajmił rozpoczęcie protestu w związku z nie mającymi podstaw oskarżeniami, które padły pod adresem władz państwowych i obowiązujących regulacji ustawodawstwa leśnego. Swoje wystąpienie uznał za formę przeciwstawienia się szkodliwym i pozbawionym fachowej wiedzy metodom walki o przekonania i zasady, które mogły przynieść wiele negatywnych skutków dla nauki polskiej⁵²⁹.

W związku z tym wystosował on apel do organów ochrony przyrody o podjęcie interwencjonizmu. Zob. A. Asek., *Czyżby dewastacja stoków Baraniej Góry*, „Polska Zachodnia”, 1933, R. 8, nr 322, s. 8.

⁵²⁷ ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-154, *Pismo nadleśniczego z Wisły [Ferdynanda Buchty] do prof. Kazimierza Sosnowskiego*; z dnia 27 marca 1930 r.

⁵²⁸ Ibidem.

⁵²⁹ Ibidem, *Pismo do Państwowej Rady Ochrony Przyrody na ręce J.W. Prof. Dr. Władysława Szafera w Krakowie z dnia 9 kwietnia 1930 r.*

Z końcem października 1932 r. ZG PTT, w imieniu katowickiego Oddziału Górnośląskiego PTT, wystosował pismo do PROP-u z prośbą o poparcie jego udziału w wytyczeniu granic dla rezerwatu na Baraniej Górze. Delegat Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Spraw Ochrony Przyrody miał w tej sprawie podjąć interwencję u władz leśnych. Wynikać to miało z posiadanej przez PTT delegaturze do ochrony przyrody w regionach górskich, a także zwierzchności Towarzystwa nad rozwojem turystyki górskiej. Dodatkowo Oddział z Katowic był w posiadaniu schroniska, którego lokalizacja miała obejmować granice rezerwatu⁵³⁰.

Informacje na temat okoliczności powstania obiektu na Baraniej Górze zostały zawarte na łamach jednego z komunikatów Oddziału Górnośląskiego PTT, z marca 1926 r. Opublikowano w nim sprawozdanie z działalności Zarządu Oddziału, którego adresatami byli jego członkowie. Wspomniane schronisko zostało otwarte w 1925 r. w okolicach źródeł Wisły i wznosiło się na wysokości 1025 m n.p.m. Wskazano również na rangę schroniska, które wyposażono w takie pomieszczenia, jak: restauracja i kuchnia, o pierwszorzędnym charakterze. Ponadto znajdowało się ono ok. 30 min drogi z wierzchołka Baraniej Góry – w kierunku Czarnej Wiselki. W sezonie zimowym organizowane były grupowe ćwiczenia narciarskie, które koordynował gospodarz schroniska – Karol Kroker, instruktor narciarstwa przy policji. Podkreślono, że jest to jedna z nielicznych możliwości uczestnictwa w lekcjach jazdy na nartach w Beskidach Zachodnich, które odbywały się pod czujnym okiem profesjonalisty⁵³¹.

O kolejnym etapie działań ukierunkowanych na ochronę Baraniej Góry wzmiankuje notatka o rezerwatach, które utworzono w 1933 r. Autorem wspomnianego pisma był Zakł. Dośw. L.P., a w jego treści zamieszczono następujący fragment:

„Najważniejszym rezerwatem, którego losy zostały w roku 1933 ostatecznie zdecydowane jest rezerwat u źródeł Wisły, na Górze Baraniej wydzielony na obszarze 388, 26 ha w nadleśnictwie Wisła zarządzeniem Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych Nr. U-2015/9 z dnia 28/9 1933. Obejmuje on źródła i górny bieg Czarnej i Białej Wiselki z ich najważniejszymi dopływami, szczyt Góry Baraniej i północne jej podnóża z resztkami naturalnych, rodzimych drzewostanów

⁵³⁰ Ibidem, *Pismo ZG PTT do Pana Delegata Ministra Wyzn. R. i O. Publicznego do spraw Ochrony Przyrody z dnia 26 października 1932 r.*

⁵³¹ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.53/4488, *Komunikat Nr 1. Oddziału Górnośląskiego P.T.T. w roku 1926 z dnia 12 marca 1926 r.*, k. 124.

świerkowych, jodłowo-świerkowych i jodłowo-bukowych. Rezerwat ten w znacznej części będzie miał charakter ścisłego (...)”⁵³².

Sprawy schroniska PTT na Baraniej Górze były omawiane również na przestrzeni kolejnych lat, kiedy znalazło się w granicach rezerwatu. Świadczy o tym m.in. pismo wystosowane przez ZG PTT do Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 5 sierpnia 1935 r. W jego treści odniesiono się także do okoliczności wynajęcia zameczku myśliwskiego na Przysłopie (pod Baranią Górą), które Oddział Górnośląski PTT z Katowic przejął od Zarządu Lasów Państwowych w Cieszynie. Dzierżawa obiektu nastąpiła w oparciu o umowę pomiędzy wskazanymi podmiotami, którą zawarto 27 października 1925 r. i miała obowiązywać do dnia 31 grudnia 1936 r. W międzyczasie PTT przeprowadziło prace remontowe pawilonu, aby mógł spełniać kryterium budynku dostosowanego do użytku.

Spośród działań zainicjowanych przez Towarzystwo uwzględniona została także rozbudowa schroniska, na którą przeznaczono 30 tys. zł. Wysokość kwoty jaką pochłonęły koszty realizacji tego przedsięwzięcia wynikała z zakresu przeprowadzonych prac, na które składały się m.in.: utworzenie lodowni, budowa wodociągu i obiektu gospodarczego. Dodatkowo przygotowano pokoje dla służby, wyremontowano piece, a także dokonano ogólnego wyposażenia wnętrza schroniska, jego konserwacji oraz wymiany dachu. Z uwagi na dalsze plany rozbudowy PTT rozważało możliwość wystosowania prośby do nadleśnictwa w Wiśle o przedłużenie terminu umowy dzierżawnej o 15 lat – od 1 stycznia 1935 r.⁵³³

Należy również uwzględnić, że wśród problemów dotyczących zarządzania terenami, które włączono do rezerwatu znalazła się wcześniej już przywołana kwestia powstawania obiektów, w których osoby prywatne rozwijały swoją działalność gospodarczą nastawioną na turystykę. Jako przykład można odnieść się do pisma ZG PTT z dnia 5 września 1936 r., którego adresatem – z racji pełnionego urzędu – był Władysław Szafer. W jego treści zwrócono się do Delegata WRiOP do Spraw Ochrony Przyrody o podjęcie interwencjonizmu w sprawie uruchomionych straganów bufetowych, które prowadziły działalność na Babiej Górze. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi we

⁵³² ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-154, *Pismo Zakładu Doświadczalnego Lasów Państwowych w Warszawie do Władysława Szafera – zawierające notatkę o rezerwach utworzonych w roku 1933 z dnia 24 listopada 1933 r.*

⁵³³ Ibidem, *Pismo ZG PTT do Delegata Ministra Wyznań Relig. i Ośw. Publicznego do Spraw Ochrony Przyrody z dnia 5 VIII 1935 r.*

wspomnianym piśmie skargę złożyli turyści, a jako uzasadnienie swojego postępowania wskazali ich zasadniczy wpływ na zaburzenie walorów krajobrazowych. Ponadto usługi gastronomiczne, w postaci wydawanych napojów oraz potraw, nie spełniały wymogów higienicznych. Zastrzeżenie budziło także otoczenie wokół straganów, które było zaśmiecone, a samo ich funkcjonowanie miało zasadniczy udział w intensyfikacji procesu zanieczyszczenia.

Szkodliwa działalność wspomnianych obiektów stanowiła realne zagrożenie dla cieszącego się popularnością szczytu, który był odwiedzany przez turystów indywidualnych i wycieczki. Ulegający stopniowej dewastacji krajobraz górski mógł stracić swoje estetyczne i dydaktyczne wartości. Z kolei pogarszająca się kondycja terenu górskiego obejmowała obszar usytuowany w bliskim sąsiedztwie rezerwatu na Baraniej Górze, który rozciągał się u źródeł Wisły.

Pomimo tego, że właściciel straganów złożył formalne podanie w sprawie kontynuowania swojej działalności na Baraniej Górze, to nie zyskał poparcia ze strony PTT. Jako uzasadnienie swojego stanowiska Towarzystwo odniosło się do zlokalizowanego pod szczytem wzniesienia, obiektu turystycznego, którym zarządzał Oddział Górnolśląski. Ponadto wskazano, że pozostałe schroniska znajdują się w odległości kilku godzin wędrówki od pierwszego z uwzględnionych budynków. Wspomniane obiekty posiadały dobre zaopatrzenie, a ich dostępność dla turystów obejmowała cały rok. Powyższe argumenty stały się decydującym impulsem do negatywnego rozpatrzenia wniosku Stanisława Brandysa z Kamesznicy o udzielenie poparcia dla jego dotychczasowej działalności. Z informacji zamieszczonych w piśmie wynika, że podobne stanowisko w tej kwestii wyraziło Starostwo Powiatowe w Żywcu⁵³⁴.

Spośród pozostałych rezerwatów, na temat których odnaleziono informacje w dostępnych materiałach źródłowych, można wymienić m.in. utworzony w paśmie Gorców rezerwat Poręba Wielka. O jego istnieniu wspomniano w liście do inż. Tadeusza Świerza-Zaleskiego⁵³⁵ z dnia 9 czerwca 1931 r., który powstał w związku z organizowaną

⁵³⁴ Ibidem, *Pismo ZG PTT do Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Spraw Ochrony Przyrody z dnia 5 września 1936 r.*

⁵³⁵ Tadeusz Świerz-Zaleski (1889–1949) – leśnik, a także miłośnik narciarstwa i taternik. W latach 1912–1914 był adiunktem leśnym na terenie dóbr Poręba Wielka. Z kolei w 1918 r. awansował na stanowisko nadleśniczego tych rejonów, a w 1924 r. został ich dyrektorem. Po zakończeniu II wojny światowej podjął pracę na stanowisku inspektora Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie. Jego związek z taternictwem rozpoczął się w latach 1906-1909 i okres ten uznany jest za najbardziej intensywny czas wspinaczek górskich, które organizował wspólnie ze swoim bratem Mieczysławem i Władysławem Kulczyńskim juniorem. Wśród jego dokonań na tym polu znalazły się m.in. pierwsze przejście południowo-zachodnią ścianą Świnicy

wycieczką do tzw. rezerwatu Orkana. Według planów uczestnicy – w liczbie 30 osób – mieli dotrzeć do Mszany Dolnej w niedzielę 14 czerwca b.r., a następnie udać się pod przewodnictwem inżyniera do rezerwatu. Rozważano także możliwość podjęcia noclegu w schronisku PTT zlokalizowanym pod Turbaczem.

Jednak brak dostępnych miejsc w obiekcie, który wynikał z dokonania wcześniejszej rezerwacji przez jedną z krakowskich szkół żeńskich przełożył się na konieczność zaangażowania adresata listu w przygotowanie noclegu w jednej z wyżej usytuowanych leśniczówek. Standaryzacja miejsc noclegowych nie odgrywała zasadniczej roli, o czym świadczy informacja o możliwości snu na sianie. Nadawca wyraził również swoją wdzięczność, która wynikała z okoliczności wędrowki po Gorcach w towarzystwie Świerza-Zaleskiego⁵³⁶.

Kolejnym tego typu obszarem, który ze względu na walory krajobrazowe przejawiające się w rzeźbie terenu został włączony w ochronę, było „Skamieniałe Miasto” w Ciężkowicach. Jako punkt odniesienia należy przytoczyć dokument MWRiOP do UWKr, który został nadany dnia 27 lutego 1932 r. W jego treści wskazane zostało poparcie dla krakowskiego organu względem uznania za zabytek zespołu skał piaskowcowych, określanego mianem „Skamieniałe Miasto”, które formalnie miało miejsce dnia 28 września 1931 r. Uwzględniono również konieczność rozszerzenia strefy ochrony, która oprócz samych skał miała objąć ich najbliższe otoczenie. Na podstawie wspomnianych ustaleń należało wstrzymać działalność kamieniołomu wojskowego, z którego gmina Ciężkowice eksploatowała surowiec. Pomimo tego, że lokalizacja wskazanego obiektu obejmowała teren usytuowane na południe od skały z krzyżem, która została uznana za zabytek i nie ingerowała w sposób bezpośredni w jej naruszenie, to znajdował się w jej bliskim otoczeniu⁵³⁷.

Jako następny z argumentów, który przemawiał za koniecznością wstrzymania prac starego kamieniołomu, uwzględniono jego dostępność komunikacyjną. Do obiektu prowadziły drogi rozmieszczone po – co najmniej – trzech stronach, którymi poruszano się zarówno pieszo, jak i za pośrednictwem środków transportu. W związku z tym wspomniany

i zachodnią ścianą Świstowego Szczytu. Przed wybuchem I wojny światowej (w latach 1907–1910) był jednym z członków Klubu Kilimandżaro. Zob. Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski, op. cit., hasło: Świerz Tadeusz (od 1927 r. Świerz-Zaleski), s. 535.

⁵³⁶ ANPANiPAU, PROP, sygn. PROP-106, *List do J. Wielmożnego Pana Inż. Tadeusza Świerza-Zaleskiego z dnia 9 czerwca 1931 r.*

⁵³⁷ APANiPAU, PROP, sygn. PROP-115, *Pismo MWRiOP do UWKr – w sprawie: Ciężkowice pow. grybowski – ochrona „skamieniałego miasta” (Nr. IV Sz-1554/32); z dnia 27 lutego 1932 r.*

zabytek znajdował się w otoczeniu kolein, a rozmieszczona w jego pobliżu roślinność uległa dewastacji. Postępująca eksploatacja kamieniołomu wiązała się zatem z ryzykiem trwałego naruszenia krajobrazu, który roztaczał się wokół skały z krzyżem. Należy również uwzględnić, że skała była już wówczas postrzegana jako cieszący się popularnością wśród turystów punkt widokowy. Istotne znaczenie zabytku dla utrzymania ruchu turystycznego na terenie Skamieniałego Miasta przełożyło się na konieczność podjęcia interwencjonizmu przez organy rządowe. Wyrazem ich starań miało być wprowadzenie systemowych rozwiązań dla ochrony tego obszaru⁵³⁸.

W konkluzji podrozdziału należy uwzględnić związek, jaki występował pomiędzy ochroną przyrody a rozwojem turystyki w przedwojennej Polsce. Relacje te zostały zapoczątkowane na przełomie XIX i XX w., kiedy wraz z eksploracją obszarów górskich zmieniła się optyka na ich użytkowanie. Przykładem szkodliwej ingerencji człowieka w strukturę wspomnianych terenów była eksploatacja surowców, którą objęty został m.in. łańcuch tatrzański. Rozwój turystyki na tym obszarze i utworzenie pierwszej organizacji zrzeszającej miłośników górskich wędrówek, stanowił pokłosie dla podjęcia prób jego systemowej ochrony. W pierwszych latach odzyskanej niepodległości rozpoczęto prace nad wdrożeniem ustawowych regulacji, chroniących elementy przyrody i krajobrazu. Działania te przyniosły oczekiwane rezultaty, a ich wyrazem była ustawa z marca 1934 r.

Dynamiczny rozwój turystyki wiązał się również z zagrożeniem negatywnego w skutkach oddziaływania na obszary, które charakteryzowały się unikatowymi walorami przyrodniczymi. Ryzyko destrukcyjnego wpływu turystów na środowisko naturalne było zasadniczym impulsem do utworzenia pierwszych parków narodowych i rezerwatów – z czego w Pieninach powstał pierwszy w Europie park narodowy o zasięgu transgranicznym. Ponadto należy zwrócić uwagę na redukcję elementów infrastruktury turystycznej w granicach terenów włączonych w ochronę i wdrożenia założeń zrównoważonej turystyki. Dodatkowym aspektem, o którym wspomniano w podrozdziale, był rozwój prywatnych działalności gospodarczych ukierunkowanych na ruch turystyczny. Z uwagi na ingerencję czynników zewnętrznych w środowisko przyrodnicze, które uzasadnione było prawem własności i chęcią zysku, dochodziło do interwencjonizmu organów zaangażowanych w ochronę zagrożonych ekosystemów.

⁵³⁸ Ibidem.

2.4. Promocja turystyki w Beskidach Zachodnich

Inicjatywy realizowane w zakresie wypromowania turystycznego zachodniego obszaru Beskidów przybierały zróżnicowane formy. Należy uwzględnić, że szczególnie ważna funkcja w tym zakresie przypadła środkom masowego przekazu, takim jak m.in.: literatura turystyczna (głównie przewodniki), a także czasopismom tematycznym i prasie, które trafiały do szerokiego grona odbiorców. Ponadto w działania ukierunkowane na promocję turystyczną wspomnianego regionu zaangażowane były organy państwowe i pozarządowe. Przywołane czynniki znacząco wpłynęły na recepcję turystyczną w Beskidach Zachodnich, a także popularyzację wiedzy na temat tego obszaru. Dynamiczny rozwój kultury masowej w międzywojennej Polsce, którego przejawem była m.in. intensyfikacja działalności wydawniczej, przełożył się na konieczność omówienia przykładowych form promocji turystyki we wspomnianym regionie.

Wśród bardziej rozpoznawalnych periodyków doby międzywojennej, które poświęcono tematyce turystycznej, znalazł się organ „Turysta”, gdzie poruszane były zagadnienia dotyczące ogólnorozumianej turystyki i przemysłu turystycznego. Redaktorem naczelnym, działającego w ramach Polskiego Klubu Turystycznego, czasopisma był Jan Stanisław Szczerbiński. Z kolei jego oficjalne uruchomienie nastąpiło w 1925 r. za sprawą Min. Rob. Publ. i Automobilklubu Polskiego. Przewodnim motywem działalności organu była akcja ukierunkowana na popieranie krajowej turystyki – z uwzględnieniem wszystkich form tego przedsięwzięcia – którą należało prowadzić zarówno na terytorium państwa, jak i zagranicą⁵³⁹. W celu realizacji tego ostatniego, treść publikowanych artykułów była konstruowana również w językach obcych (angielskim, francuskim i niemieckim). Zakres tematyczny zagadnień, które zamieszczano w czasopiśmie obejmował m.in. szeroką działalność PTT oraz innych organów realizujących prace na rzecz rozwoju turystyki, zjazdy organizacji i stowarzyszeń turystycznych – w tym zjazdy ASTT w sprawie utworzenia parków narodowych⁵⁴⁰, a także wszelkie inicjatywy dotyczące wspierania krajowego przemysłu turystycznego.

W odniesieniu do rozwoju wspomnianego sektora gospodarczego, na terenie Beskidów Zachodnich należy przytoczyć artykuł poświęcony rozbudowie Krynicy. Na wstępie skupiono się na ukazaniu pierwotnego charakteru miejscowości, uchodzącej za

⁵³⁹ K. Tałuć, *Prasa polska okresu międzywojennego o turystyce masowej*, „Góry – Literatura – Kultura”, 2020, Nr 14, s. 229.

⁵⁴⁰ M. Szachówna, *Zjazd i obrady „Asocjacji Słowiańskiej Towarzystw Turystycznych”*, „Turysta”, 1927, nr 6-7, s. 3-4.

pierwszorzędny ośrodek uzdrowiskowy w Polsce. Następnie autor wskazał na zmianę percepcji turystycznej, która nie ograniczała się jedynie do celów zdrowotnych, ale dawała również możliwość podejmowania aktywności w ramach turystyki kwalifikowanej. W sezonach zimowych, przypadających na lata 1926 i 1927, dokonano przełomowych zmian ustrojowych i rozwojowych Krynicy. Szczególne istotnym przedsięwzięciem było przeprowadzenie licznych inwestycji, których realizacja była możliwa dzięki interwencji organów administracyjnych uzdrowiska czyli Komisji Zdrojowej i Dyrekcji Państwowego Zakładu Zdrojowego. Rezultatem tych działań było dostosowanie się miejscowości do potrzeb sezonu jesiennego i wczesno-wiosennego⁵⁴¹.

Zakres przeprowadzonych prac obejmował rozbudowę infrastruktury uzdrowiskowej, na którą składały się takie elementy, jak m.in.: kryty deptak i kinoteatr. W obrębie pierwszego z wymienionych zlokalizowane były krynickie źródła lecznicze, które przyciągały kuracjuszy. Z uwagi na warunki zimowe obiekt został oszklony i wyposażony w centralne ogrzewanie, co miało na celu dostosowanie go do potrzeb gości przebywających w Krynicy we wspomnianym okresie. Zamysłem działań władz administracyjnych było także przekształcenie miejscowości w ośrodek sportów zimowych. W ramach współpracy z PZN i Kołem Narciarskim „Beskid” – na stokach Góry Krzyżowej – została wzniesiona duża skocznia narciarska. Obiekt ten stanowił istotny punkt odniesienia dla zawodników, którzy przygotowywali się do igrzysk olimpijskich w takich dyscyplinach, jak skoki narciarskie i narciarstwo biegowe. Przewidywano, że kolejne lata przyniosą skoczni międzynarodową popularność, dzięki wykorzystaniu obiektu w trakcie zawodów FIS.

Należy uwzględnić, że treść artykułu wzbogacono o zabiegi stylistyczne, które miały za zadanie podnieść atrakcyjność Krynicy wśród odbiorców tekstu. W tym celu dokonano m.in. porównania warunków klimatycznych miejscowości do takich ośrodków, jak Semmering czy St. Muritz [Sankt Moritz]. Następnie posłużono się różnymi epitetami, które zostały zawarte m.in. w poniższym fragmencie:

„(...) Największe w Europie, świetnie urządzone i wspaniale ozdobione Nowe Łazienki mineralne, bardzo pięknie odnowiony i rozbudowany Dom Zdrojowy, prześliczne bulwary nad Krynyczanką, piękne kwietniki i starannie utrzymywane parki nadają Krynicy piękno i charakter wielkoświatowego zdrojowiska”⁵⁴².

⁵⁴¹ Dr. M. H., *Siedmiomilowe kroki rozbudowy Krynicy*, „Turysta”, 1928, nr 1(8), s. 21.

⁵⁴² Ibidem.

Kolejnym z bardziej znanych czasopism turystycznych, na łamach którego ukazywały się artykuły poświęcone m.in. osobliwościom krajoznawczym z terenów Drugiej Rzeczypospolitej, był wydawany nakładem Min. Kom. i pod redakcją Stanisława Faechera, „Turysta w Polsce”⁵⁴³. W pierwszym numerze, który ukazał się 1934 r., opublikowano artykuł Walerego Goetla, zatytułowany: *Zakopane – Tatry – Pieniny*. Autor odniósł się w nim do zagadnienia dostępności komunikacyjnej pomiędzy tymi ośrodkami i wspominał również o szosie, którą z Zakopanego można było dotrzeć w Pieniny. Dodatkowo przedstawione zostały uwarunkowania geograficzne i krajoznawcze uwzględnionych w treści artykułu grup górskich. W nawiązaniu do atrakcyjności turystycznej regionu przywołano dwa historyczne obiekty w postaci ruin zamków zlokalizowanych w Czorsztynie i Niedzicy. Istotne znaczenie dla rozwoju turystyki miała także główna rzeka przepływająca przez Pieniny, czyli Dunajec. Świadectwem udziału rzeki w intensyfikacji ruchu turystycznego są fragmenty tekstu, które zamieszczono poniżej:

„(...) Jazda po wartkich falach Dunajca, wśród szybko zmieniających się krajobrazów, należy do wielkich osobliwości turystycznych. Urok tej jazdy podnosi fakt, że odbywa się ona na prymitywnych łódkach, wyżłobionych z jednego pnia drzewnego. Łódki wiąże się ze sobą po kilka, aby zabezpieczyć je przed wywrotem. Z wielką zręcznością przeprowadzają łódki przez wiry Dunajca miejscowi górale, ubrani w przepiękny strój, złożony z obcisłych białych, pięknie wyszywanych, spodni oraz niebieskich barwnych kamizelek. Również jazda kajakami przez przełom Dunajca należy do wielkich przyjemności (...)”⁵⁴⁴.

Na zakończenie Goetel wskazał na ogromne znaczenie Zakopanego, Tatr i Pienińskiego Pasa Skalicowego jako górskich ośrodków klimatycznych. Wynikało to chociażby z braku tzw. sezonów martwych w turystyce, gdyż wśród zwiedzających znaleźli się zarówno turyści letni, jak i zimowi. Rosnące zainteresowanie wspomnianymi ośrodkami przejawiało się także wśród wycieczek zagranicznych, o czym świadczyły rozmaite sprawozdania publikowane na łamach prasy⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Organ wydawniczy takich organizacji, jak: PTT, PZN i Pol. Zw. Kaj., ukazujący się od 1935 r. w Krakowie. Czasopismo było subwencjonowane przez Min. Kom., a głównym motywem jego działalności była propaganda krajowej turystyki czynnej wśród szerokiego grona odbiorców. Dodatkowo stanowiło ono cenne źródło informacji i przestrzeń wymiany doświadczeń dla członków zrzeszonych we wspomnianych organizacjach. Zob. M. Siwek, *Krakowskie czasopisma turystyczne w latach 1918–1939 (charakterystyka zawartości)*, „Zeszyty naukowe”, 2015, t. 8, r. IV, nr 2, s. 128.

⁵⁴⁴ W. Goetel, *Zakopane – Tatry – Pieniny*, „Turysta w Polsce”, 1934, nr 1, s. 21-22.

⁵⁴⁵ Ibidem, s. 23.

Należy także uwzględnić, że w jednym z numerów „Turysty w Polsce” ukazał się tekst promujący turystykę na Łemkowszczyźnie, która częściowo rozciągała się na terenie Beskidów Zachodnich. Autorem pracy był Stanisław Leszczycki, a w treści artykułu odniósł się do takich aspektów, jak: określenie zasięgu terytorialnego obszaru, charakterystyka grupy etnograficznej zamieszkującej Łemkowszczyznę, a także uwarunkowania geograficzne i turystyczne terenu. Ostatnie z uwzględnionych zagadnień dotyczyło gospodarki turystycznej regionu, czyli m.in. elementów infrastruktury noclegowej i komunikacyjnej. Leszczycki wspomniał również o tym, że zachodnia część Łemkowszczyzny była zlokalizowana w granicach Beskidów Zachodnich i obejmowała następujące grupy górskie: Radziejową, Jaworzynę i grupę Zimnego – dochodząc do przełęczy Tylickiej. Pomimo tego, że obszar ten charakteryzował się recepcją turystyczną i miał rozwiniętą sieć szlaków, to infrastruktura noclegowa – w postaci schronisk – wykazywała pewne braki.

Z uwagi na ograniczone możliwości aprowizacyjne i niską standaryzację pomieszczeń przeznaczonych dla turystów, a także słabą dostępność komunikacyjną, ruch letniskowy na tym obszarze nie rozwijał się dynamicznie. Niewielki postęp cywilizacyjny stał się również barierą ochronną dla lokalnych walorów krajobrazowych, co mogło przynieść pozytywne korzyści dla organizowanej na Łemkowszczyźnie akcji obozowej. We wspomnianej inicjatywie dostrzegano także szansę na poprawę sytuacji materialnej społeczności zamieszkującej te tereny.

Ważnym przedsięwzięciem ukierunkowanym na popularyzację tego regionu było utworzenie tzw. szlaku łemkowskiego, który miał być unifikatorem zarówno dla cieszących się rozpoznawalnością terenów turystycznych, jak i mniej znanych obszarów. Przyjmowano, że większa jego część będzie przebiegać po istniejących już szlakach, które oznakowano kolorem zielonym. W ramach uzupełnienia przechodzących równolegle szlaków zamierzano utworzyć odcinki południkowe, których zadaniem byłoby zespolenie punktów wyjściowych (miały nimi być stacje kolejowe, przez które biegła linia podkarpacka) z najważniejszymi obszarami ruchu turystycznego⁵⁴⁶. Cennym uzupełnieniem artykułu była mapa terenów turystycznych, na których rozciągała się Łemkowszczyzna. Przedstawiała się ona następująco:

⁵⁴⁶ S. Leszczycki, *Łemkowszczyzna*, „Turysta w Polsce”, 1935, R. 1, nr 4, s. 4-5.

Mapa 15. Mapa ukazująca tereny turystyczne Łemkowszczyzny (oprac. W. Leszczycka)

Źródło: S. Leszczycki, *Łemkowszczyzna*, „Turysta w Polsce”, 1935, R. 1 nr 4, s. 4. I

Czasopismo stanowiło również istotne źródło informacji na temat dostępnych zniżek na przejazdy kolejowe. W jednym z artykułów z 1936 r. pojawił się komunikat o wprowadzeniu przez Zarząd PKP takiego udogodnienia dla członków towarzystw i sekcji, które były zrzeszone w PZN-ie, a także dla szerokiego ogółu niestowarzyszonych narciarzy. Okres obowiązywania ulg przejazdowych obejmował sezon zimowy 1936 r. Wśród przygotowanych form udzielenia zniżek znalazły się następujące możliwości: 1. Bilety narciarskie 1000 i 2500 km, wysokość zniżek w przedziale 40-60% - zależnie od odległości pokonanego dystansu, 2. Indywidualne wycieczkowe bilety narciarskie tzw. weekendowe; ulga w przedziale 33-50% - analogiczna sytuacja w kwestii warunków przyznania zniżki, 3. Grupowe zniżki narciarskie udogodnienie w postaci 33% zniżki na przejazdy 5-cio osobowej grupy osób posiadającej status członków PZN. Warunki otrzymania ulgi były takie same, jak w przypadku biletów wydawanych na 1000 i 2500 km⁵⁴⁷.

W odniesieniu do wariantów ulgowych, które udostępniono pozostałym narciarzom nie należącym do PZN-u uwzględnione zostały niedzielne bilety wycieczkowe i 10-dniowe

⁵⁴⁷ F. S. [Feacher Stanisław?], *Narciarskie przejazdy na P.K.P.*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 1/2, s. 13.

bilety, które również były przeznaczone dla wycieczek. Pierwsze z wymienionych gwarantowały zniżkę od 33 do 50% i wydawano je w niedziele oraz dni świąteczne. Można było nimi podróżować m.in. ze stacji Bielsko – Cieszyn do: Milówki, Głębiec, Polany, Jeleśni, Huciska, Węgierskiej Górki, Rajczy, Soli, Zwardonia i Wisły, a także skorzystać z powrotnej trasy. Natomiast druga z opcji posiadała więcej możliwości – zarówno pod względem zakresu dni, w których udostępniano bilety do sprzedaży, jak i liczby stacji, które oferowały ich zakup. Bilety wycieczkowe na okres 10-ciu dni były wydawane w soboty, niedziele oraz dni przedświąteczne i świąteczne.

Ponadto obejmowały one takie połączenia kolejowe, jak m.in.: Mikuszowice – Zwardoń, Chabówka – Łososina Wielka, Sucha – Zakopane (z Dąbrowy Górniczej, Sosnowca i Będzina), Sucha – Zakopane, Chabówka – Łososina Wielka (z Cieszyna, Bielska, Oświęcimia i Dziedzic), a także z około 15-stu stacji kolejowych zlokalizowanych w granicach Górnego Śląska na przejazdy przez następujące odcinki: Wapienica – Głębcę, Mikuszowice – Zwardoń, Chabówka – Łososina Wielka, czy też takich stacji, jak: Jeleśnia i Hucisko. Dodatkowo bilety można było zakupić w Krakowie, a oferta obejmowała m.in. odcinki: Mikuszowice – Zwardoń, Wapienica – Głębcę, Żegiestów – Krynica i Chabówka – Łososina Wielka⁵⁴⁸.

Niewątpliwie istotnym elementem promującym turystykę górską w Karpatach Polskich były różnego rodzaju informatory zamieszczane w prasie. Jako jeden z ich przykładów należy przywołać kalendarz turystyczny. Na łamach drugiego numeru „Turysty w Polsce” z 1934 r. Mieczysław Orłowicz opublikował wspomniany informator, a w jego treści zamieścił głównie informacje na temat zawodów sportowych, które miały się odbyć w okresie od grudnia 1934 r. do kwietnia 1935 r. Wśród nich wyszczególniono także wydarzenia zaplanowane w ośrodkach z terenu Beskidów Zachodnich. Szeroki zakres inicjatyw przełożył się na konieczność ujęcia wspomnianego zagadnienia w formie tabeli i podania jedynie wybranych przykładów:

⁵⁴⁸ Ibidem.

**Tabela 6. Kalendarz turystyczny wydarzeń organizowanych w Beskidach Zachodnich
(od grudnia 1934 r. do kwietnia 1935 r.)**

KALENDARZ TURYSTYCZNY [W BESKIDACH ZACHODNICH] (OD GRUDNIA 1934 DO KWIETNIA 1935 R.)		
Miesiące i dni	Lokalizacja	Formy wydarzeń
<u>Grudzień</u>		
26 XII 1934 r.	Rabka	Bieg sztafetowy 4x10 km oraz 4x4 dla juniorów
26 XII 1934 r.	Wisła	Otwarcie sezonu, bieg sztafetowy i konkurs skoków
26 XII 1934 r.	Szczawnica	Konkurs skoków
26 XII 1934 r.	Skoczów	Otwarcie skoczni i konkurs skoków
29–30 XII 1934 r.	Rabka	Zawody w biegach i skokach
30 XII 1934 r.	Nowy Targ	Konkurs skoków
30 XII 1934 r.	Wisła	Bieg zjazdowy i slalom
30 XII 1934 r.	Szczawnica	Bieg zjazdowy
<u>Styczeń</u>		
1 I 1935 r.	Wisła	Konkurs skoków
1–6 I 1935 r.	Krynica	9 Międzynarodowy Turniej Hokejowy o Mistrzostwo Krynicy
1–10 I 1935 r.	Brak wyszczególnienia miejscowości	Sztafetowy rajd narciarski Związku Strzeleckiego wzdłuż Karpat
1–13 I 1935 r.	m.in. Krynica	Okres zimowych ferii szkolnych. Sezon sportów zimowych w Zakopanem, Krynicy, itp. Liczne zawody i imprezy sportowe z całej Polski i zagranicy
4–6 I 1935 r.	Rabka	Międzynarodowe Akademickie Zawody Narciarskie
5–6 I 1935 r.	Nowy Targ	Zawody narciarskie Związku Strzeleckiego p. Nowy Targ
6 I 1935 r.	Wisła	Zawody o mistrzostwo podokręgu śląskiego
6–9 I 1935 r.	Rabka	Zawody w kombinacji norweskiej o nagrodę Związku Podhalań

13 I 1935 r.	Istebna – Koniaków	Biegi narciarskie 30 km
13–14 I 1935 r.	Krynica	Okręgowe mistrzostwa narciarskie
19–20 I 1935 r.	Krynica	Bieg 50 km o mistrzostwo Polski i konkurs skoków
19–20 I 1935 r.	Skoczów	Zawody w kombinacji norweskiej
20 I 1935 r.	Cieszyn	Konkurs skoków
20 I 1935 r.	Wisła	Zawody narciarskie V. Okręgu Związku Strzeleckiego
22–25 I 1935 r.	Rabka	Zawody narciarskie w kombinacji alpejskiej i norweskiej
26–27 I 1935 r.	Szczawnica	Slalom i skoki
26–28 I 1935 r.	Bielsko – Klimczok	Zawody o Mistrzostwo Okręgu Krakowsko-Śląskiego
27 I 1935 r.	Nowy Targ	Bieg złożony o puchar miasta Nowego Targu
27 I 1935 r.	Krynica	Zawody saneczkarskie o mistrzostwo Krynicy
27 I 1935 r.	Krynica	Bieg narciarski Krynica – Żegiestów
27 I 1935 r.	Brak wyszczególnienia miejscowości	Rajd Barania Góra – Równica
28 I – 3 II 1935 r.	m.in. Nowy Targ – Zwardoń	Rajd narciarski Nowy Targ – Zwardoń
30 I – 2 II 1935 r.	Rabka	Wędrówka narciarska „Skimki”
31 I 1935 r.	Nowy Targ	Sokole zawody narciarskie dzielnicy krakowskiej
<u>Luty</u>		
1–3 II 1935 r.	Zwardoń	Zawody Harcerskiego Klubu Narciarskiego Katowice
1–3 II 1935 r.	Nowy Targ	Zawody narciarskie klubów „Makabi” w Polsce
2–3 II 1935 r.	Wisła	Igrzyska zimowe
2–3 II 1935 r.	Rabka	Propagandowe zawody narciarskie
2–5 II 1935 r.	Krynica	Międzynarodowy Turniej Hokejowy
7 II 1935 r.	Krynica	Międzynarodowy Konkurs Skoków
8–9 II 1935 r.	Szczawnica	Biegi i skoki o Puchar Przechodni Zdrojowiska

10 II 1935 r.	Rabka	Bieg zjazdowy Turbacz – Rabka
10 II 1935 r.	Hala Boracza	Bieg zjazdowy
10–11 II 1935 r.	Krynica	V. Saneczkarskie Mistrzostwa Europy
17 II 1935 r.	Nowy Targ – Luboń – Krościenko	Rajd narciarski: Nowy Targ – Luboń – Krościenko
27 II 1935 r.	Jaworze pod Bielskiem	Sokole zawody narciarskie dzielnicy śląskiej
<u>Marzec</u>		
2–3 III 1935 r.	Nowy Targ	Bieg zjazdowy: Turbacz – Nowy Targ i slalom
9–10 III 1935 r.	Szczawnica	Zawody w kombinacji alpejskiej
10 III 1935 r.	Rabka	Bieg drużynowy z Turbaczem
10 III 1935 r.	Nowy Targ	Bieg drużynowy ze strzelaniem
16–17 III 1935 r.	Nowy Targ	Wiosenne zawody w kombinacji alpejskiej
<u>Kwiecień</u>		
Brak uwzględnienia wydarzeń z obszaru Beskidów Zachodnich		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Orłowicz, *Kalendarz turystyczny*, „Turysta w Polsce”, 1934, nr 2, s. 46-47.

Na podstawie informacji uwzględnionych w powyższej tabeli można wywnioskować, że wśród organizowanych wydarzeń sportowych przeważającą liczbę stanowiły zawody narciarskie. Do najpopularniejszych dyscyplin zaliczały się następujące: biegi i skoki narciarskie, kombinacje narciarskie, rajdy narciarskie, a także drużynowe zawody narciarskie. W rywalizacjach udział brały organizacje młodzieżowe, reprezentowane przez Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) oraz Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (PTG „Sokół”). Ponadto uczestnikami byli również członkowie Związku Strzeleckiego, Akademickiego Związku Sportowego (AZS) czy Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego „Makabi” (ŻTGS „Makabi”). Oprócz zawodów narciarskich w kalendarzu znalazły się także inne zimowe dyscypliny sportowe, takie jak m.in.: zawody hokejowe i saneczkarskie.

Następnym z przykładów bardziej rozpoznawalnych czasopism, które były poświęcone zagadnieniom krajowej i zagranicznej turystyki, był organ „Wiadomości

Turystyczne”. Posiadało ono dwóch redaktorów naczelnych – Wacława Olszewskiego i Stanisława Garzteckiego. Okres, w którym czasopismo było wydawane przypadł na lata 1931–1937 i początkowo ukazywało się jako miesięcznik, a od 1934 r. w formie dwutygodnika. Należy także uwzględnić, że wówczas dokonano pewnych modyfikacji w jego strukturze poprzez wyszczególnienie elementów, które miały stanowić punkt odniesienia dla tematów poruszanych na łamach organu. Rezultatem tych działań było zawarcie w tytułowej części czasopisma takich aspektów, jak: turystyka, podróże, komunikacja, uzdrowiska, przemysł turystyczny, ochrona przyrody oraz hotelarstwo. Przedsięwzięcie to można uznać za świadectwo ewolucji w postrzeganiu turystyki jako bardziej złożonego zjawiska, które miało znaczący udział w rozwoju krajowego sektora gospodarczego.

W zakresie obszaru prowadzonych badań należy przywołać artykuł na temat zdrojowisk polskich, do których można się było wybrać w okresie letnim. Na początku wskazane zostały właściwości lecznicze wód znajdujących się w różnych ośrodkach zlokalizowanych w Drugiej Rzeczypospolitej. Autorka, Maria Szachówna, uwzględniła m.in. występowanie szczaw żelazistych w Żegiestowie i Krynicy oraz szczaw alkaiczno-słonych w Krościenku i Szczawnicy. Ponadto większość tych uzdrowisk wyposażona była w profesjonalne urządzenia lecznicze, na które składały się m.in.: łazienki, pijalnie wód i infrastruktura dostosowana do rozmaitych kuracji z wykorzystaniem źródeł leczniczych. Spośród nich szczególną popularnością cieszyły się kąpiele borowinowe. Następnie wyszczególnione zostały uzdrowiska i stacje klimatyczne z różnych województw Polski, a wśród miejscowości z województwa śląskiego takie ośrodki, jak m.in.: Brenna, Bystra, Istebna, Jaworze, Ustroń, Wisła oraz Szczyrk⁵⁴⁹.

Z kolei w odniesieniu do województwa krakowskiego autorka nie pominęła wzmianki o wysokiej randze tego obszaru administracyjnego jako ośrodka skupiającego największą ilość zdrojowisk w Polsce. W tym przypadku wymienione zostały trzy uzdrowiska, które posiadały znaczący udział w intensyfikacji ruchu turystycznego m.in. w granicach Beskidów Zachodnich, czyli: Krynica, Żegiestów i Rabka. Pierwsze z nich charakteryzowało się dużą frekwencją na co decydujący wpływ miał jego status największego krajowego zdrojowiska. Natomiast druga z wyszczególnionych miejscowości była na etapie rozwoju inwestycyjnego, a jednym z efektów działań w tym zakresie było ukończenie domu zdrojowego, w którym mieściło się 100 pokoi.

⁵⁴⁹ M. Szachówna, *Lato w zdrojowiskach polskich*, „Wiadomości Turystyczne”, 1931, nr 5, s. 5.

Dodatkowym atutem tego ośrodka były unikatowe walory krajobrazowe, które zdaniem autorki pracy przewyższały swoją estetyką krynickie krajobrazy. Uwzględnienie Rabki jako trzeciego z ważniejszych zdrojowisk wynikało zarówno z pierwszorzędnej infrastruktury uzdrowiskowej, na którą składały się m.in. urządzenia lecznicze – jak i licznie przybywających do uzdrowiska gości. Kolejnymi z bardziej znaczących obszarów recepcji turystycznej były letniska, o których autorka tekstu pisała w następujący sposób:

„W latach powojennych wzdłuż linii kolejowych Nowy Sącz – Chabówka, Żywiec – Zwardoń oraz Nowy Sącz – Muszyna – Krynica rozwinął się znacznie ruch letniskowy. Nieznane przedtem miasteczka i wioski góralskie zamieniły się na letniska z kilku lub kilkunastu willami, z frekwencją dochodzącą do kilku tysięcy gości rocznie. Należy do nich Lanckorona, Podlasy [Podlas], Porąbka nad Sołą, Węgierska Górka, Milówka, Raycza [Rajeza], Zwardoń, Jeleśna [Jeleśnia], Korbielów, Sucha, Maków, Jordanów oraz Zawoja u stóp Babiej Góry (...)”⁵⁵⁰.

Poza wspomnianymi ośrodkami rozwoju turystyki letniskowej przywołany został także – zlokalizowany w otoczeniu Pienin – Czorsztyn oraz dwie miejscowości z Beskidu Sądeckiego – Piwniczna i Łomnica. Autorka przytoczyła również letniska z okolic Gorców, wśród których znalazły się Mszana Dolna, Zaryte i Lubień.

Jako osobny dział w strukturze omawianego czasopisma uwzględniono „Wiadomości Turystyczne Śląska i Żywiecczyzny”. W jednym z numerów znalazł się obszerny wpis na temat przygotowań do „Tygodnia Gór”, który planowano zorganizować w Wiśle w 1937 r. Z uwagi na popularny charakter wydarzenia podjęto się szeregu działań, które miały na celu usprawnić jego przebieg. Istotnym kierunkiem prac w tym zakresie było przeprowadzenie różnego rodzaju inwestycji budowlanych, skupiających się na centralnej części miasta. Przedsięwzięcie to było wynikiem postrzegania tego obszaru przez pryzmat najważniejszego ośrodka rozwoju handlu i gospodarki zdrojowiska, a także miejsca, w którym koncentrowała się główna sieć hotelowa. Wśród powstałych i zmodernizowanych obiektów wymieniono budynek poczty, ratusz i Dom Zdrojowy. Ponadto wspomniane zostały prace nad rozbudową infrastruktury noclegowej oraz handlowej, w postaci hoteli i sklepów. W związku z szerokim rozmachem działań podjętych na rzecz dostosowania uzdrowiska do nadchodzącego wydarzenia, przewidziano utworzenie parku kąpielowego, który miał się rozciągać wokół centrum⁵⁵¹.

W treści wspomnianego artykułu zamieszczono także informacje na temat rozbudowy i modernizacji infrastruktury komunikacyjnej. Z uwagi na rosnącą popularność

⁵⁵⁰ Ibidem, s. 6.

⁵⁵¹ Przed „Tygodniem Gór” w Wiśle, „Wiadomości Turystyczne”, 1937, R. VII, nr 16, s. 6.

podróżowania samochodami organizatorzy wydarzenia dokonali wyznaczenia terenu, który miał służyć jako miejsce postojowe dla użytkowników tego środka transportu. Natomiast dla osób planujących dojazd na „Tydzień Gór” za pośrednictwem kolei przewidziane zostały 66% zniżki. Istotnym przedsięwzięciem było wybudowanie boiska i trybuny, gdzie miały występować różne zespoły regionalne. Przewidywano, że liczba uczestników wyniesie ponad 800 osób, a wśród nich znajdą się reprezentanci grup ludowych z takich regionów, jak: bojkowski, łemkowski, spiski, huculski, limanowski, orawski, tatrzański, śląski i żywiecki.

Uwzględnione czasopisma stanowią jedynie wybrane przykłady szerokiego wachlarza periodyków, które zostały poświęcone zagadnieniom międzywojennej turystyki na obszarze Polski i poza jej granicami. Spośród innych można jeszcze wymienić m.in.: „Kuryera Turystyczno-Zdrojowego i Komunikacyjnego”, który stanowił dodatek do „Ilustrowanego Kuryera Codziennego” czy też „Echo Zdrojowe”, na łamach którego omawiane były sprawy związane z przemysłem hotelowo-pensjonatowym, propagandą letnisk, zdrojowisk, kąpielisk morskich i uzdrowisk, a także sportem i turystyką. Ostatni z wymienionych przykładów ukazywał się w latach 1934–1935 w Zakopanem co też wpłynęło na dominujący udział tego ośrodka w treści publikowanych wpisów⁵⁵².

Niebagatelne znaczenie dla promocji turystycznej Beskidów Zachodnich miały również przewodniki, które adresowane były do różnych grup odbiorców. Z uwagi na popularność tego regionu wśród miłośników sportów zimowych, jako przykład, należy przywołać *Przewodnik narciarski po Beskidzie Zachodnim* z 1928 r. współautorstwa Michała Augustynowicza oraz Władysława Midowicza⁵⁵³. Praca nie odnosi się jednak całościowo do wspomnianego łańcucha górskiego, a jedynie do poszczególnych jego części, co zostało zasygnalizowane w podtytule i uzasadnione przez samych autorów jako zamysł omówienia najbardziej ciekawych obszarów górskich. Ponadto istotne znaczenie w redukcji treści przewodnika miały aspekty ekonomiczne. W ramach uzupełnienia brakujących informacji przewidziane zostało opracowanie kolejnego tomu przewodnika, który miał być w całości poświęcony Beskidowi Śląskiemu.

W odniesieniu do struktury pracy z 1928 r., dokonano podziału tematycznego, na który składały się takie zagadnienia, jak: sprzęt narciarski, śnieg i jego jakość, niebezpieczeństwa zimowe w górach, 7 przykazań narciarskich oraz towarzystwa narciarskie. Kolejna z części przewodnika dotyczyła samego opisu grup górskich z uwzględnieniem znajdujących się w ich pasmach szczytów, a także infrastruktury turystycznej w postaci m.in.: tras zjazdowych dla narciarzy, połączeń kolejowych, dróg dojazdowych i punktów, z których można było dostać się na szlaki narciarskie. Cennym uzupełnieniem treści przewodnika był opis stopnia trudności odcinków, które mogli pokonać narciarze na terenach górskich ujętych w jego tytułowej części.

⁵⁵² „Echo Zdrojowe” (zbiory zamieszczone w witrynie Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej), 1934–1935, online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/151198/edition/143024?language=en#structure>, (dostęp z dnia 07.02.2025 r.).

⁵⁵³ W. Midowicz, M. Augustynowicz, *Przewodnik narciarski po Beskidzie Zachodnim (Babia Góra, Pasma Jalowickie, Beskid Żywiecki, Beskid Mały, Grupa Baraniej Góry, Gorce)*, Kraków 1928.

Jako jeden z przykładowych opisów tras narciarskich można przywołać wyjścia, które prowadziły na Leskowiec (922 m n.p.m.) ulokowany w grupie tzw. Zasolskich Gór, należących do Beskidu Małego. Wśród odcinków, którymi narciarze mogli dotrzeć na wspomniany szczyt wymienione zostały trasy z takich ośrodków, jak: Skawce, Wadowice, Kęty i Żywiec. Pierwszą z nich opisano następująco:

„(...) Ze Skawiec sankami przez Mucharz do wsi Jaszczurowej, pod szkołę (7 km g.), skąd wpr. [w prawo] w kier. zach. na początkowo bezleśny grzbiet, którym przez wzniesienie 554, potem nieco stromiej przez las na główny grzbiet Leskowca (Kotę 733). – Około $\frac{3}{4}$ g. (...) Stąd wlv. [w lewo] i w kier. płn.-zach., aż do zetknięcia ze znakami (25 min.). (...) Za znakami wlv. Na Królową Wyżną (819 m) i falistym grzbietem przez bukowe gaje, omijając płd.-wsch. zboczem wzniesienie 890, na szczyt Leskowca”⁵⁵⁴.

Należy także uwzględnić, że nad opisem zamieszczono informację na temat długości czasu, jaki dzielił pokonanie odcinka od danej miejscowości do końcowego punktu na trasie. Według przewodnika wynosił on $3\frac{1}{2}$ – 4 h. Ponadto autorzy wskazali lokalizację oznakowanego barwą biało-czerwono-białą szlaku, który rozciągał się od Królowej Wyżnej.

Analogiczna forma opisów dotyczyła odcinków zjazdowych, które tak jak poprzednio obejmowały trasę: Leskowiec – Skawa/Wadowice/ Kęty/Żywiec. Ostatni z wariantów mógł być pokonany grzbietem Ślemieńskim, a długość przebycia dystansu została oszacowana na $5\frac{1}{2}$ – 6h. Dodatkowo uwzględniony został szlak narciarski, który rozciągał się jedynie przez część trasy prowadzącej do Żywca i wyznaczono go kolorem biało-czerwono-białym. Należy także wspomnieć, że szlaki narciarskie ujęte w treści przewodnika posiadały swoją numerację; na co wskazuje m.in. poniższy fragment:

„Ze szczytu szlakiem 68, miły zjazd przez Halę Rzycką do wzniesienia 863, z którego podejście, przy końcu dość silnie zalesionym grzbietem, pod sam szczyt Madohory, do ścieżki odgałęziającej się wlv. na grzbiet Ślemieński ($1\frac{1}{4}$ h)”⁵⁵⁵.

Następnie należało kierować się ścieżką bez znaków, którą autorzy oznaczyli numerem 74, na południowy zachód. Jako kolejny punkt na trasie wskazano zjazd, którym można było dotrzeć na grzbiet i dokonać nim ominięcia wzniesienia 898. Kiedy narciarze pokonali ok. $\frac{1}{2}$ h odcinek, to ich oczom miało ukazać się osiedle zlokalizowane na niewielkiej przełęczce. Z tego miejsca trzeba było wyminąć, z prawej strony, kolejne wzniesienie i zjechać falistym grzbietem na zachód. Po drodze znajdowały się nie rozległe

⁵⁵⁴ Ibidem, s. 53.

⁵⁵⁵ Ibidem, s. 59.

lasy i polany, a w ich pobliżu gajówki (ok. $\frac{3}{4}$ h), z których trasa prowadziła na Ściszków Groń (779 m n.p.m.). Stamtąd narciarze zmierzali w kierunku południowo-zachodnim, a następnie północno-zachodnim, aby dotrzeć do punktu końcowego Ślemieńskiego grzbietu, którym było osiedle. Ze wspomnianego osiedla rozciągał się stromy zjazd przez pola, którym można było dostać się do Oczkowa. Czas pokonania tego odcinka został oszacowany na ok. 1 $\frac{1}{2}$ h. Z kolei ze wspomnianego przysiółka dojazd do Żywca saniami obejmował dystans 8 km.

Jako ostatnią z części przewodnika autorzy zamieścili indeks z opisem schronisk, które były zlokalizowane w granicach omawianych grup górskich oraz miejscowości stanowiących punkty wyjściowe na szlaki narciarskie. Poza schroniskami, przedmiotem opisów były również inne obiekty noclegowe, takie jak bazy turystyczne i hotele. Jako przykład można wymienić stację turystyczną PTT zlokalizowaną na przełęczy Korbielowskiej pod wzniesieniem Pilska. Fragment, który został zawarty w treści przewodnika przedstawiał się następująco:

„(...) dość wielka i porządna gajownia, której połowa (dwa pokoje) jest przeznaczona do użytku turystów. Pomieszczenie dla 15 osób, brak restauracji. Schronisko to jest specjalnie dogodnym dla narciarzy, przyjeżdżających wieczorem w przedświąteczne dni z Jeleśni, oraz przy kombinowanych wycieczkach z Babiej Góry na Pilsko”⁵⁵⁶.

Wśród pozostałych obiektów noclegowych autorzy w swojej pracy uwzględnili m.in.: stację na Żarze, schron na Baraniej Górze oraz dwa schroniska na Babiej Górze (należące do PTT i BV), schronisko na Turbaczu, Pilsku, Wielkiej Raczy (własność Č.S.K.T) i Prusowie („Makabi”), a także prywatne schronisko na Magórcie. Z kolei łączna ilość opisanych punktów wyjściowych, którymi można było dotrzeć na szlaki narciarskie, wynosiła 18. Jedną z takich miejscowości był Zwardoń, który przewodnik opisuje w następujący sposób:

„(...) najwyżej położone letnisko i stacja kolejowa (686 m), w głębi Beskidu Zachodniego, na granicznej przełęczy karpackiej. Skocznia narciarska i osobny pociąg turystyczny z Górnego Śląska – w przyszłości jeden z pierwszych ośrodków sportu narciarskiego. Obok dworca stacja turystyczna żywieckiego Koła Narciarzy przy P.T.T. – Pomieszczenie dla 15 narciarzy (na razie) i restauracja. Pw. [punkt wyjściowy] na Rachowiec, Baranią Górę i Wielką Raczę”⁵⁵⁷.

Wspomniana miejscowość stała się źródłem inspiracji dla kolejnych współautorów tego typu przewodnika Władysława Midowicza i Stanisława Merty, którzy w 1931 r. wydali

⁵⁵⁶ Ibidem, s. 79.

⁵⁵⁷ Ibidem, s. 84.

pracę zatytułowaną: *Zwardoń i okolica. Przewodnik narciarski z dodatkiem letniskowym*⁵⁵⁸. Jeżeli chodzi o jej strukturę, to w pewnym stopniu przypominała ona poprzedni przewodnik. Początek stanowił fragment zawierający podstawowe informacje od autorów, na które składał się m.in. komentarz dotyczący funkcji turystycznej Zwardonia i okolicznych terenów z poprzednich lat. Wskazano na istotną rolę, jaką odegrał Oddział Babiogórski PTT z Żywca w zakresie rozwoju turystyki narciarskiej. Szczególne zasługi w tym kontekście przypadły działającemu w ramach tego Oddziału Kołu Narciarzy. W efekcie miejscowość postrzegano przez pryzmat głównego ośrodka narciarskiego w granicach Żywiecczyny, a także dla Śląska. Natomiast dla turystów przybywających do Zwardonia w okresie letnim był to zarówno jeden z bardziej znaczących punktów na mapie turystycznej Beskidów Zachodnich, jak i większa miejscowość letniskowa.

Dodatkowo autorzy wskazali na główny cel przewodnika, który opierał się na funkcjach informacyjnych, a nie tylko na promocji regionu. Uwzględniono, że opracowana w jego treści kolejność wycieczek narciarskich ma charakter numerowany i układano je w sposób okrężny. Z kolei czas pokonania danego dystansu został oszacowany w oparciu o czynniki klimatyczne i możliwości fizyczne przeciętnego turysty. Podkreślono, że odznacza się on pewnym stopniem elastyczności, na co decydujący wpływ miały m.in. warunki zimowe. Opisane w przewodniku szlaki i boiska treningowe dla narciarzy były jedynie wybranymi przykładami, a sami autorzy zapewnili, że takich elementów infrastruktury turystycznej w Zwardoni oraz innych ośrodkach zlokalizowanych w okolicy miejscowości jest znacznie więcej. W dodatku letniskowym zostały zamieszczone najważniejsze informacje dotyczące warunków pobytowych w sezonie letnim. Ponadto zawarto tam spis wybranych wycieczek i spacerów, które były kompatybilne z trasami szlaków dla narciarzy⁵⁵⁹.

Niewątpliwie istotną część pracy stanowił wstęp, składający się z takich zagadnień, jak: położenie i klimat, turystyka – narciarstwo oraz komunikacja – utrzymanie. W odniesieniu do pierwszego z wyszczególnionych aspektów omówione zostały uwarunkowania geograficzne Zwardonia, na które składały się m.in.: jego dokładne położenie, ukształtowanie terenu, a także charakterystyka klimatu. Kolejne zagadnienie zostało opracowane jako zarys historii rozwoju turystycznego miejscowości. Wskazano na znaczący udział miejscowego Koła Oddziału PTT z Żywca w zakresie rozbudowy szlaków

⁵⁵⁸ W. Midowicz, S. Merta, *Zwardoń i okolica. Przewodnik narciarski z dodatkiem letniskowym*, Żywiec – Biała 1931.

⁵⁵⁹ Ibidem, s. 5-6.

turystycznych i potrzebę zwiększenia liczby obiektów noclegowych, na które składały się schroniska i stacje turystyczne.

Zadeklarowana została też chęć wykorzystania sportowego potencjału Zwardonia, jako centralnego ośrodka narciarskiego i pierwszorzędnej stacji sportów zimowych. W zakresie warunków komunikacyjnych autorzy uwzględnili połączenia kolejowe, na które składały się m.in. pociągi: dzienne, turystyczne oraz narciarskie. Przez miejscowość kursowały również pociągi z Czechosłowacji, co umożliwiało napływ zagranicznych turystów⁵⁶⁰. Wśród kolejnych elementów infrastruktury komunikacyjnej znalazły się najważniejsze drogi i szosy, które były zlokalizowane w otoczeniu unikatowych walorów krajobrazowych.

Zwieńczeniem wstępu przewodnika było zapoznanie odbiorców pracy z podstawowymi warunków utrzymania, do których autorzy zaliczyli obiekty noclegowe i koszty pobytu. Jeżeli chodzi o pierwszą z kwestii, wymienione zostały dwie stacje turystyczne, należące do Koła Narciarzy i Czechosłowackiego Klubu Turystów. Lokalizacja drugiego z obiektów obejmowała teren poza granicami Polski, co wiązało się z koniecznością posiadania legitymacji granicznej członków PTT lub PZN, aby móc skorzystać z noclegu. Następnym z wariantów noclegowych była sieć kwater narciarskich, w których zmieścić się mogło aż 400 osób. Skupiały się one głównie w okolicach dworca PKP, jednak niektóre z nich zlokalizowane były w pobliskich przysiółkach. Niewątpliwym udogodnieniem dla użytkowników kwater narciarskich miała być oferta nabycia podstawowych produktów spożywczych (m.in. ziemniaków, nabiału i chleba) za niewielką kwotę. Dodatkowo oszacowane zostały koszty posiłków, noclegu i opału dla gości przebywających w stacjach turystycznych⁵⁶¹.

Z uwagi na analogiczność sposobu opisu wycieczek narciarskich do poprzedniej formy, którą zastosowano w przewodniku z 1928 r., wspomniane zostaną jedynie odcinki, które były uwzględnione w treści omawianej pracy. Ogólna liczba wycieczek adresowanych do narciarzy wynosiła 9, a ich przebieg obejmowała następujące lokalizacje: 1) Zwardoń – Wielka Racza – Sturbita – Rajcza, 2) Zwardoń – Wielka Racza – Oszczadnica, 3) Zwardoń – Jaworzyna – Rycerka G. – Sól, 4) Zwardoń – Ożna – Sól, 5) Zwardoń – Rachowiec – Sól, 6) Zwardoń – Wieczorek – Koszarzyska – Zwardoń, 7) Zwardoń – Piekło – Ptakówka – Pochodzita, 8) Zwardoń – Trojaki Szczyt – Pochodzita

⁵⁶⁰ Ibidem, s. 7-15.

⁵⁶¹ Ibidem, s. 16-18.

i 9) Zwardoń – Trojaki – Węglarze – Zwardoń. Ponadto dokonano krótkiego opisu 4 boisk narciarskich, znajdujących się na Koszarzyskach, Wawrzasach, Habiniakowej Łące i Szurówce. Drugie z nich odznaczało się największą recepcją narciarską, o czym świadczy poniższy fragment:

„Boisko narciarskie „na Wawrzasach” jest obecnie najpopularniejszym terenem ćwiczebnym w Zwardoniu. Jest to kompleks łąk i pól zawarty pomiędzy granicą, skocznią, szkołą i kaplicą, posiadający obszerną skalę nachyleń terenu i zasadniczy walor, jakim jest położenie w centrum ośrodka narciarskiego. Nadaje się on przede wszystkim dla początkujących”⁵⁶².

W odniesieniu do części poświęconej funkcjom letniskowym Zwardonia, autorzy pracy zamieścili w niej ogólne wskazówki, wycieczki bliższe i wycieczki dalsze. Pierwsza z kwestii posiadała najbardziej rozbudowaną strukturę, w której znalazł się m.in. zarys historii rozwoju turystyki letniskowej, zawierający charakterystykę frekwencji przyjezdnych w poszczególnych latach. Jako punkt odniesienia dokonano porównania liczby turystów w sezonie letnim 1922 r. oraz w tym samym okresie za rok 1930, gdy uruchomione zostały połączenia kolejowe z takich ośrodków, jak Kraków i Śląsk. Wskazano również na atrakcyjność turystyczną miejscowości, która przejawiała się w jej ustronnej lokalizacji nie naznaczonej piętnem komercjalizmu⁵⁶³.

Kolejnym z przywołanych aspektów było zagospodarowanie miejscowości w obiekty użytkowane zarówno przez lokalną społeczność, jak i przyjezdnych. Wśród nich wymienione zostały m.in.: sklepy, gospody, kaplica, a także placówka straży granicznej i posterunek policji. Istotną część opisu stanowiła dostępna infrastruktura noclegowa dla letników, gdzie niektóre z budynków zaopatrzone były w niewielkie kuchnie. Przewodnik zawiera również informacje na temat okresu trwania sezonu letniego i miesięcznych kosztach wynajmu pokoi gościnnych. Ponadto autorzy wspomnieli o warunkach aprowizacyjnych miejscowości, które były korzystne z uwagi na możliwość zaopatrzenia się w produkty spożywcze u właścicieli wynajmowanych mieszkań. Niezbędna żywność była także dostępna w pobliskich sklepach i masarni, w której można było zakupić wędliny i mięso. Dobrze prosperująca sieć połączeń kolejowych stanowiła alternatywę dla chcących skorzystać z usług fryzjerskich, lekarskich czy też farmaceutycznych letników, którzy mogli wybrać się do takich ośrodków, jak: Rajcza, Żywiec lub Milówka⁵⁶⁴.

⁵⁶² Ibidem, s. 34.

⁵⁶³ Ibidem, s. 37.

⁵⁶⁴ Ibidem, s. 38-39.

W treści przewodnika zamieszczone zostały również godziny działalności budynków użyteczności publicznej m.in.: urzędu pocztowego, który łącznie z mównicą telefoniczną znajdował się w gmachu kolejowym czy też lokalnej kaplicy, w której odbywały się msze święte. W pracy uwzględniono także funkcjonowanie miejscowych bibliotek, z których jedna należała do Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej (T.S.L.), a druga – mieszcząca się w budynku stacji turystycznej A. Feuermanna – w swoich zasobach posiadała polską i czeską literaturę turystyczną. Cennym uzupełnieniem były wskazówki dotyczące organizacji wycieczek na tereny włączone w obszar pasa granicznego lub do Czechosłowacji. Zgodnie z zaleceniami autorów przewodnika należało uzyskać status członka PTT za pośrednictwem lokalnego Koła Oddziału Babogórskiego, który upoważniał jednocześnie do przemieszczania się po wskazanym obszarze w oparciu o specjalną legitymację.

Dodatkowo w ramach działalności Koła prowadzone były zbiorowe wycieczki górskie. Z kolei dla entuzjastów spacerów krajoznawczych przewodnik rekomendował krótsze i mniej wymagające odcinki, które prowadziły w takie rejony, jak m.in.: Wężowa Góra, „aleja zakochanych”, na Stańcówkę, Wieczorek i Piekło. W kontekście przebiegu dalszych i bliższych wycieczek należy uwzględnić, że był on kompatybilny ze szlakami narciarskich co przełożyło się na pominięcie szczegółowego omówienia tego aspektu⁵⁶⁵. Na końcu przewodnika znalazła się mapka, na której naniesione zostały ważniejsze ośrodki turystyczne, do których można było dojechać ze Zwardonia oraz poszczególne elementy infrastruktury turystycznej (m.in. gospoda, stacja kolejowa, gajownia) i komunikacyjnej (m.in. linia kolejowa, gościńce I oraz II klasy), a także przełęcze, wzniesienia i szlaki narciarskie, które posiadały oznakowanie lub były go pozbawione.

Rosnąca popularność turystyki letniskowej stała się zasadniczym impulsem do promocji regionów, które posiadały znaczący potencjał w rozwoju wspomnianej formy wypoczynku. Nie można pominąć istotnego wkładu w popularyzację letnisk przez LPT, realizującej w ten sposób główne założenia swojej polityki ukierunkowanej na podniesienie stanu krajowego przemysłu turystycznego⁵⁶⁶. Organizacja zamierzała tego dokonać poprzez umasowienie turystyki, a wśród jej głównych celów statutowych pojawiły się następujące założenia:

- a) organizacja i krzewienie turystyki masowej;

⁵⁶⁵ Ibidem, s. 39-42.

⁵⁶⁶ *Statut Ligi Popierania Turystyki*, Warszawa 1935, s. 1.

- b) inwestycje dla potrzeb turystyki masowej;
- c) tworzenie i wspieranie lokalnych organizacji popierania turystyki;
- d) akcja propagandowa na rzecz turystyki⁵⁶⁷.

W nawiązaniu do ostatniego z wyszczególnionych zagadnień należy uwzględnić tzw. akcję urlopową i wywczasową, do której odniesiono się w treści sprawozdania z dwuletniego okresu działalności LPT. Przewodnim motywem inicjatywy była organizacja niskobudżetowych urlopów adresowanych do przedstawicieli uboższych warstw społecznych zamieszkujących miasta, a także środowisk aktywnej zawodowo inteligencji, robotników i młodzieży. Wskazano, że najbardziej praktycznym kierunkiem rozwoju akcji były ryczałtowe urlopy, umożliwiające wykorzystanie ulgi przewozowej i sfinansowanie kosztów wynajmu takich obiektów, jak domki turystyczne i pensjonaty (łącznie z wydatkami za utrzymanie). Istotny udział w popularyzacji inicjatywy przypadł również PUWFiPW, gdyż była ona związana z organizowaną przez niego akcją obozów i kursów oraz niektórym biuram podróży⁵⁶⁸.

Niebagatelne znaczenie w realizowanych przez LPT akcjach propagandowych miała także działalność wydawnicza, którą organizacja prowadziła na szeroką skalę. Warto uwzględnić, że poza opracowywaniem materiałów dla własnych potrzeb Liga – w pewnym zakresie – przejęła część obowiązków wydawniczych Wydziału Turystyki Min. Kom. Z uwagi na znaczący wkład w pracę nad powstaniem takich narzędzi propagandowych, jak m.in.: ulotki, plakaty i broszury, na wspomnianych materiałach zamieszczany był znak identyfikacji wizualnej LPT. Pomimo tego, że instytucją pokrywającą koszty propagandy krajowej turystyki było PKP, posiadające specjalny budżet na realizację wspomnianego zadania, udział Ligi w tym przedsięwzięciu był równie istotny i dlatego emblemat organizacji znajdował się obok napisu PKP.

W przytoczonym sprawozdaniu uwzględniono dane statystyczne z dwuletniej działalności wydawniczej LPT, na którą składało się opracowanie 23 rozmaitych ulotek i broszur, a część z nich uległa redakcji i została przełożona na kilkanaście języków. Z kolei łączny nakład wydawniczy został zawarty w tabeli i wynosił 1 452.500 sztuk, z czego 899.000 wydano w języku polskim⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ *Dwa lata Ligi Popierania Turystyki: sprawozdanie z działalności Ligi Popierania Turystyki za okres od 15 czerwca 1935 do 30 października 1937*, Warszawa 1937, s. 11.

⁵⁶⁸ Ibidem, s. 42.

⁵⁶⁹ Ibidem, s. 87-88.

Ilustracja 6. Afisz reklamowy Ligi Popierania Turystyki oferujący 50% ulgi kolejowej do Krynicy na pobyty ryczałtowe LPT, w okresie 15 maja – 15 czerwca 1939. Oferta była adresowana do posiadaczy specjalnej karty uczestnictwa LPT

LPT LIGA POPIERANIA TURYSTYKI

15 maj - 15 czerwiec 1939

50% U L G I KOLEJOWEJ

DO KRYNICY

NA POBYTY RYCZAŁTOWE L.P.T.

p. h.

WIOSNA W KRYNICY

za kartami uczestnictwa
LIGI POPIERANIA TURYSTYKI

Cena zł **42** z odległości do 200 km
Cena zł **45** „ ponad 200 km
wraz z kuponem zaliczeniowym na pobyt

Karty uczestnictwa L.P.T. są do nabycia w Przedstawicielstwach L.P.T., na wszystkich większych stacjach P.K.P., w biurach podróży: „Orbis”, „Wagons-Lits/Cook”, „Francopol” oraz w Związku Propagandy Turystycznej m. st. Warszawy, Wierzbowa 8.

Źródło: Afisz reklamowy LPT (ze zbiorów Biblioteki Narodowej), 1939, online: <https://polona.pl/item-view/156da2ff-756d-4f0f-825c-3c207a5d686e?page=0>, (dostęp z dnia 21.02.2025 r.).

Wśród opublikowanych staraniem LPT prac znalazła się także broszura zatytułowana: „W dorzeczu Raby: lato na letnisku”, którą wydano w 1937 r. w Krakowie. Na samym wstępie uwzględniono głównych adresatów broszury, którymi zgodnie pierwotnymi założeniami LPT byli pracownicy fizyczni i umysłowi z obszarów zurbanizowanych. Jako kolejny z poruszonych aspektów wskazane zostały właściwości geograficzne miejscowości letniskowych, które miały zapewnić odpowiednie warunki dla potrzebujących wypoczynku letników. Do takich obszarów zaliczały się letniska górskie, w których dominowały walory klimatyczne i krajobrazowe, takie jak m.in.: czyste powietrze, rozległe lasy i rzeki, a także bogaty zasób owoców leśnych. Jednym z wielu przykładów regionów letniskowych w województwie krakowskim było dorzecze Raby, o którym we wspomnianej broszurze pisano następująco:

„Typowym regionem letniskowym jest dorzecze rzeki Raby. Oprócz właściwości samej rzeki dającej wielkie możliwości kąpielowe oraz pięknego krajobrazu, dorzecze Raby cieszy się zawsze liczną frekwencją, gdyż stanowi ono pomost między Ziemią Krakowską a Skalnym Podhalem. Tędy biegnie będąca w budowie turystyczna szosa Kraków – Zakopane, tworząca najważniejszy szlak turystyczny Polski. Jest to również teren, który przemierzy projektowana linia kolei elektrycznej, Kraków – Mszana Dolna – Zakopane”⁵⁷⁰.

Struktura pracy składała się z ogólnych informacji na temat omawianego terenu, a wśród nich wyszczególniono zagadnienia dotyczące komunikacji, uwarunkowań geograficznych oraz atrakcyjności turystycznej, warunków pobytu i podziału letnisk, który utworzono na podstawie frekwencji turystycznej. Następnie broszura została podzielona na cztery części, w których zawarto podstawowe informacje na temat wybranych miejscowości letniskowych, które były zlokalizowane w okolicach poszczególnych odcinków rzeki Raby lub jej dopływów. Podział ten obejmował następujące doliny: górnej Raby, Krzczonówki, Stradomki i okolice, a także dolinę środkowej Raby. Ponadto wśród informacji zamieszczonych w treści opisującej letniska znalazły się takie kwestie, jak m.in.: lokalizacja, dostępność komunikacyjna, pomoc medyczna, budynki użyteczności publicznej, czy też infrastruktura i usługi turystyczne. W celu ukazania ogólnej koncepcji, którą zastosowano w części merytorycznej broszury – a szczególnie opisie wybranych ośrodków letniskowych – wykorzystano poniższy fragment:

„SKOMIELNA CZARNA (460 m). Wieś letniskowa położona w dolinie potoku Bogdanówka. Stacja kolejowa Jordanów na linii kolejowej Kraków – Zakopane odl. 11 km. Dojazd furmanką 3 – 5 zł. Poczta w Łętowni odl. 6 km. Lekarz, apteka w Jordanowie odl. 12 km. Kąpiel rzeczna

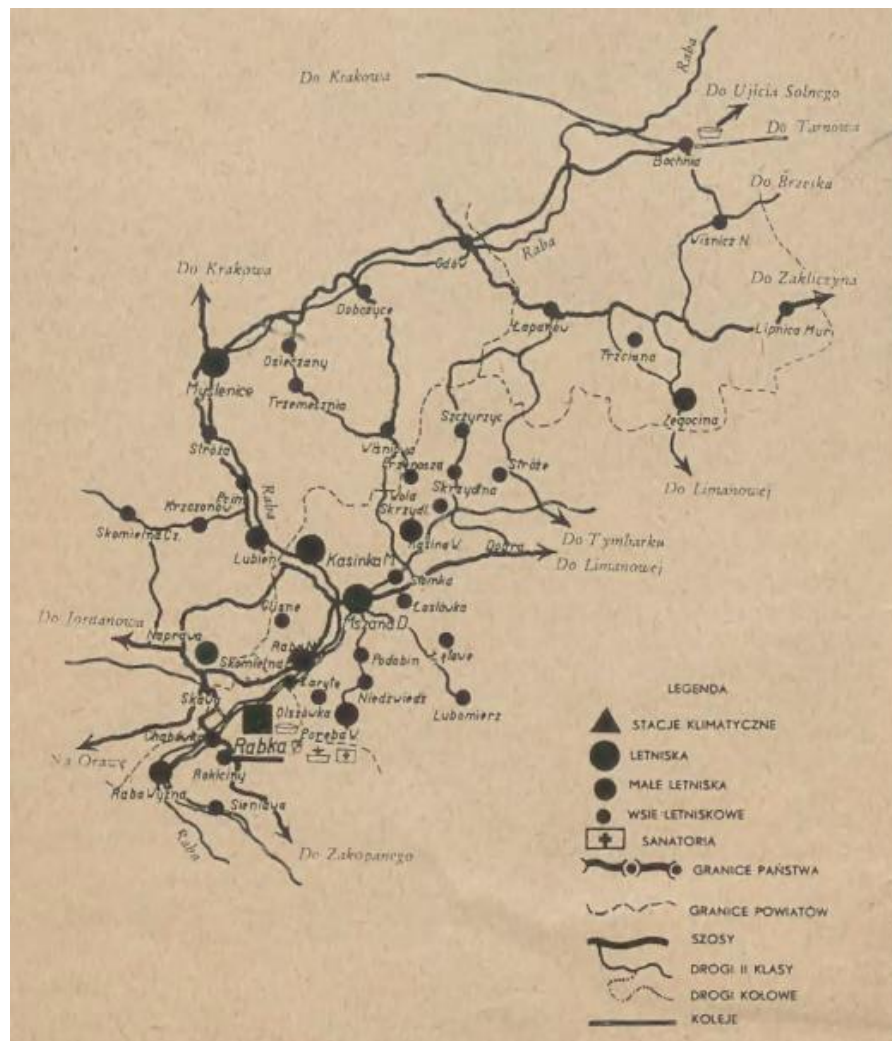
⁵⁷⁰ *W dorzeczu Raby: lato na letnisku*, Kraków 1937, s. 1.

w potoku Jabconiówka. Sezon letni. Frekwencja około 80 osób rocznie. Zabudowa rozproszona. Pomieszczenia u włościan. Czyszą od 8 zł miesięcznie. Utrzymanie bardzo tanie. Boiska sportowe. Wycieczka na Magórę 940 m, Grań 841, Działy 600 m. Informuje sołtys”⁵⁷¹.

Należy uwzględnić, że przytoczony fragment tekstu zawierał niezbędne wskazówki dotyczące orientacyjnych kosztów pobytu, cen przejazdu, a także odległości jaką należało pokonać, żeby dotrzeć do stacji kolejowej, poczty i lekarza. Z uwagi na funkcję informacyjną pracy pominięto zabiegi mające na celu rozbudowę konstrukcji zdań w tekście. Na końcu broszury znalazła się mapa, na której naniesiona została lokalizacja najważniejszych stacji klimatycznych, lotnisk i małych lotnisk, wsi letniskowych, sanatoriów oraz elementów infrastruktury komunikacyjnej, na którą składały się: szosy, drogi II klasy, drogi kołowe oraz kolej. Wizualizacja zawierała także granice powiatów zlokalizowanych w omawianym regionie. Przedstawiała się ona następująco:

⁵⁷¹ Ibidem, s. 7.

Mapa 16. Mapa ośrodków turystycznych zlokalizowanych w dorzeczu Raby

Źródło: W dorzeczu Raby: lato na letniku, Kraków 1937, s. 10.

Cennym dodatkiem broszury był spis przewodników i map, wśród których wymienione zostały prace takich autorów, jak m.in. Mieczysław Orłowicz i Kazimierz Sosnowski. Z kolei dla turystów zainteresowanych wizualnym aspektem regionu w broszurze zarekomendowane były dwa arkusze map WIG-u, które ukazywały Rabkę i Wieliczkę. Dodatkowo praca została wzbogacona o fotografie Stanisława Muchy, którego twórczość skupiała się na Krakowie oraz innych regionach Małopolski.

Niewątpliwie istotnym przejawem działań promujących turystykę w zachodniej części Beskidów było wprowadzenie pociągów popularnych, co nastąpiło z inicjatywy PKP w 1932 r. i zostało spopularyzowane w następnych latach z udziałem LPT. W celu usprawnienia kolejnej akcji propagującej krajowy ruch turystyczny organizacja podjęła wzmoczone wysiłki, aby zachęcić masowych turystów do korzystania z przywołanych środków transportu. Jako narzędzia umożliwiające realizację tego przedsięwzięcia posłużyły m.in. liczne audycje radiowe, afisze i ulotki reklamowe, a także ukazująca się każdego dnia prasa. Do takich przykładów należał „Ilustrowany Kurjer Codzienny” i uruchomione na jego łamach dodatki – o których wspomniano już wcześniej.

Ponadto wśród szerokiego wachlarza materiałów, które miały zachęcić do odbywania podróży liniami kolejowymi znalazły się różnorodne informatory i przewodniki, do których zaliczał się m.in. *Ilustrowany Przewodnik Kolejowy*. W jego treści zawarte zostały trasy kolejowe, uzupełnione o najważniejsze informacje dotyczące ośrodków, przez które przebiegały dane odcinki, ich atrakcyjności turystycznej oraz infrastruktury (m.in. obiektów noclegowych i gastronomicznych), a także podstawowe wskazówki odnoszące się do warunków realizacji podróży⁵⁷².

Należy uwzględnić, że *Ilustrowany Przewodnik Kolejowy* ukazał się w 1926 r., a data ta pokrywa się z rokiem utworzenia PKP, co może skłaniać do wniosków przemawiających za postrzeganiem turystyki przez instytucję jako jednego z ważniejszych źródeł dochodów. Okres ten był również istotny z uwagi na rosnące znaczenie ruchu turystycznego w jego umasowionej formie, a także wzrost konkurencyjności pomiędzy koleją a postępującą motoryzacją. Mając na względzie te dwa kluczowe czynniki PKP, od samego początku ukierunkowały swoje działania na stworzenie dogodnych warunków podróży dla niskobudżetowego masowego turysty. Wśród najważniejszych pod względem

⁵⁷² I. Kawalla-Lulewicz, „Pociągi popularne” jako forma turystyki kolejowej w dwudziestoleciu międzywojennym, „Zeszyty Naukowo-Techniczne Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji w Krakowie. Seria: Materiały Konferencyjne”, 2017, Nr 3(114), s. 49.

recepcji turystycznej regionów Polski szczególnie wyróżniały się tereny zlokalizowane w południowej części kraju.

Głównym ośrodkiem wzmożonego ruchu turystycznego była Małopolska, w granicach której skupiało się 30% ośrodków letniskowych i miejscowości uzdrowiskowych. W przypadku wielu z nich turystyka zyskała status głównego sektora gospodarczego, co stało się również impulsem do napędzenia działań inwestycyjnych w zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej. Przedsięwzięcie to odegrało znaczącą rolę w poprawie sytuacji materialnej lokalnych społeczności, której przedstawiciele angażowano nie tylko w prace budowlane, ale także zapewniano im źródło dochodu z turystów, którzy gościli w ich domach lub korzystali z szerokiego wachlarza świadczonych przez mieszkańców usług⁵⁷³.

W odniesieniu do wspomnianego przewodnika należy uwzględnić, że skupiał się on na południowo-zachodniej części Polski i został opracowany przez Mieczysława Orłowicza. Jako punkt odniesienia dla treści zamieszczonych w pracy uwzględnione zostały również te odcinki kolejowe, które przebiegały przez obszar Beskidów Zachodnich. Przykładem takiej trasy była m.in. linia: Piotrowice – Tarnów – Krynica, którą w przewodniku oznaczono numerem VII. Na początku uwzględniona została krótka informacja na temat historii powstania odcinka na trasie: Piotrowice - Kraków, będącego częścią prywatnej kolei im. Cesarza Ferdynanda. Powstanie tego elementu infrastruktury miało miejsce w 1837 r. i przyczyniło się do podniesienia rangi Krakowa, który wyprzedził Warszawę jako ośrodek z dostępem do połączenia kolejowego o 7 lat. Z kolei odcinek: Kraków – Tarnów stanowił pierwotnie fragment kolei arcyksięcia Karola Ludwika, która została upaństwowiona⁵⁷⁴.

Następnym aspektem omawianym w pracy był opis miejscowości, które znajdowały się na trasie linii kolejowej. Wśród nich uwzględnione zostały m.in. Ciężkowice, o których autor wspomniał jedynie jako o obszarze sąsiadującym z grupą skał o nazwie „Skamieniałe Miasto”. Dodatkowo wskazany został dystans pokonanej trasy, który wynosił 245 km. Dłuższy fragment tekstu został poświęcony takim ośrodkom, jak Nowy Sącz i Stary Sącz, gdzie podano liczbę mieszkańców, informacje na temat najważniejszych zabytków kulturowych, a także wzmianki o walorach krajobrazowych. W przypadku pierwszego ośrodka wspomniano o estetyce dworca kolejowego, w którym

⁵⁷³ Ibidem, s. 45-46.

⁵⁷⁴ M. Orłowicz (oprac.), *Ilustrowany Przewodnik Kolejowy: Polska – część południowo-zachodnia*, 1926, s. 109.

znajdowały się malowidła ukazujące takie grupy górskie, jak: Beskidy, Pieniny i Tatry. Z kolei do Starego Sącza prowadziła boczna linia, rozciągająca się w kierunku południowym dolinami dwóch rzek – Dunajca i Popradu. Uwzględniono, że ten obszar Karpat, przez który przebiegała linia kolejowa: Sącz – Krynica zyskał miano „Beskidów Sądeckich”.

Jako koordynatora turystyki w tym regionie Orłowicz wskazał Oddział PTT „Beskid”, który miał swoją główną siedzibę w Nowym Sączu⁵⁷⁵.

Z uwagi na walory lecznicze tego regionu, skupiającego miejscowości uzdrowiskowe, omówione zostały ważniejsze uzdrowiska zlokalizowane na odcinku wspomnianej linii. Opisy zawierały informacje na temat charakteru danego ośrodka, właściwości leczniczych wód oraz zagospodarowania turystycznego, do której zaliczała się zarówno infrastruktura uzdrowiskowa, jak i komunikacyjna. W treści przewodnika nie zabrakło również opisów krajoznawczych, na które składały się m.in.: ważniejsze grupy górskie i rezerваты przyrodnicze. Wśród opisanych miejscowości uzdrowiskowych znalazły się następujące: Piwniczna, Żegiestów, Muszyna oraz Krynica. Jeden z przykładowych fragmentów opisu przedstawiał się następująco:

„PIWNICZNA (328 km) miasteczko i lotnisko nad Popradem, 370 m n.p.m., w ładnym położeniu na granicy Polski i Spisza. Na okoliczne szczyty prowadzą znaczne ścieżki, w szczególności na najwyższy szczyt Sądeckich Beskidów *Radziejową* (1265 m) oraz przez przełęcz Sychtę do Szczawnicy (20 km). (...) Zaczynając od Piwnicznej, gdzie tor kolei przechodzi na wschodni brzeg Popradu, rzeka ta stanowi *granice Polski i Czech*, do których należy brzeg zachodni. Widać tam nad Popradem szereg wiosek, należących do polskiego niegdyś Spisza (okręg Starej Lubowli)”⁵⁷⁶.

Tematyka Beskidów Zachodnich została szerzej omówiona przy opisie kolejnego szlaku poświęconego odcinkowi: Cieszyn – Żywiec – Nowy Sącz (VIII). Na wstępie autor uwzględnił informacje na temat uwarunkowań geograficznych, wśród których znalazły się takie kwestie, jak m.in.: położenie i rozgraniczenie łuku karpackiego, właściwości geologiczne grup górskich, a także dostępność turystyczna i wskazówki dotyczące korzystania z map. Następnie Orłowicz zasygnalizował, że w tej części przewodnika omówione zostaną jedynie Beskidy Zachodnie, co wynikało z przebiegu odcinków trasy kolejowej przez wspomniany obszar.

Na łamach pracy zamieszczony został wewnętrzny podział tego łańcucha górskiego, a także najwyższe szczyty wznoszące się w granicach danych grup górskich.

⁵⁷⁵ Ibidem, s. 116-117.

⁵⁷⁶ Ibidem, s. 118.

Nie pominięto również wskazania regionów z najwyższą frekwencją turystyczną oraz informacji na temat pomocnej literatury turystycznej (w tym prac Sosnowskiego) oraz niemieckich map turystycznych, które zostały przygotowane przez Beskidenverein. W przewodniku zawarto także wykaz popularnych wycieczek, a wśród nich górskie wyprawy z takich ośrodków, jak: Bielsko – na Klimczok i Magórę, Żywiec – na Pilsko i Baranią Górę oraz Maków i Sucha – na Babią Górę⁵⁷⁷.

Należy uwzględnić, że struktura części opisującej miejscowości, przez które przebiegał odcinek trasy kolejowej, była analogiczna do poprzedniej. W omawianym rozdziale Orłowicz poświęcił więcej uwagi na rozwinięcie tematyki zagospodarowania turystycznego regionów górskich. Jako przykład można przywołać fragment tekstu nawiązującego do infrastruktury noclegowej, zlokalizowanej na ważniejszych szczytach Beskidu Śląskiego. Przedstawiał się on następująco:

„Na okolicznych szczytach *Czantorji* (995 m), położonej na granicy polsko-czeskiej i *Równicy* (888 m) zagospodarowane schroniska turystyczne. 10 km na południe w dolinie Wisły leży ogromna góralska wieś WISŁA o 4.500 m, największa co do obszaru (40 km²) wieś śląska. Znajduje się tu kilkanaście will dla letników i hotel „Piast” z zakładem hydropatycznym, a na lato przybywa tu ze względu na piękne okolice około 1.000 gości. Na okolicznych szczytach *Baraniej Górze* (1214 m), z której wpływa rzeka Wisła oraz na *Stożku* (975 m) zagospodarowane schroniska Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Wiedzie ku nim z Wisły cały szereg ścieżek turystycznych, wyznaczonych farbami”⁵⁷⁸.

Poza wspomnianą pracą, w latach 30. XX w. ukazał się cykl przewodników turystyczno-kolejowych, które zostały wydane nakładem, działającego w ramach Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Krakowie, Biura dla Spraw Turystycznych. Pierwsza z prac ukazała się w 1933 r. i została poświęcona linii kolejowej na odcinku: Kraków – Zakopane, w tym następującym regionom górskim: częściach Beskidu Małego i Gorców, Babięj Górze, Spiszowi, Orawie i Tatrom. Należy także uwzględnić, że głównym zamysłem wydania przewodnika była chęć uzupełnienia braków w dostępie do tego rodzaju literatury turystycznej i aktualizacja niektórych informacji na temat podróżowania kolejami po ziemi krakowskiej. Jako kolejny z aspektów wspomniana została akcja, którą krakowska Dyr. Okr. Kol. Państw. ukierunkowała na wydanie pracy. Wstęp uzupełniono o informacje dotyczące metody opracowania struktury przewodnika, co stanowiło także cenną

⁵⁷⁷Ibidem, s. 122.

⁵⁷⁸Ibidem, s. 124.

wskazówkę w sposobie ułatwiającym lekturę tych fragmentów tekstu, które były najbardziej interesujące dla odbiorców⁵⁷⁹.

Z uwagi na obszerny zasób zgromadzonych materiałów, dokonano ogólnego podziału na sześć części (zeszytów), w których opisane zostały połączenia kolejowe przebiegające w granicach omawianego obszaru. Forma treści przewodnika została przygotowana w taki sposób, aby zapewnić czytelnikom dostęp do wiadomości, które byłyby najbardziej przydatne w trakcie odbywania podróży. W związku z tym pominięte zostały szczegółowe opisy zabytków kulturowych i krajoznawczych oraz rozbudowana faktografia historyczna, na rzecz wskazówek technicznych i profilu krajobrazowego, który stanowił wizualizację osobliwości krajobrazów otaczających przemierzane odcinki.

Doskonałym przykładem turystyczno-kolejowego charakteru pracy jest wprowadzenie, w którym zamieszczony został opis linii: Kraków – Zakopane. Według informacji odcinek ten wyróżniał się dużym stopniem atrakcyjności ze względu na różnorodność geograficzną terenów znajdujących się na wspomnianej trasie. Pierwszym przystankiem był Kraków, który uchodził za jeden z ważniejszych ośrodków kulturowych w Polsce. Świadectwem wysokiej rangi miasta było bogactwo zabytków i pamiątek historycznych, a także jego średniowieczna architektura. Z kolei przystanek końcowy reprezentował unikatowe walory przyrodnicze, na które składały się górskie krajobrazy Tatr oraz rzadkie gatunki roślin i zwierząt. Następnie wymienione zostały regiony fizyczno-geograficzne zlokalizowane na przemierzonym odcinku kolejowym: Nizina Nadwiślańska, Pogórze Karpackie, Beskidy Zachodnie, Podhale i masyw Tatr⁵⁸⁰.

Należy także uwzględnić, że informacje dotyczące geograficznego charakteru regionów pojawiały się również przy ich osobnych opisach. Spośród przykładów można wymienić tekst poświęcony Orawie, który przedstawiał się następująco:

„Za Czarnym Dunajcem ciągnie się ORAWA, z której 12 wsi należy do Polski. Część polska obejmuje południowe stoki Babiej Góry oraz kotlinę nad górną Orawą, przedłużenie kotliny Nowotarskiej (...)”⁵⁸¹.

Następnie wskazana została jedna z popularniejszych form turystyki w tym regionie, do której należał wypoczynek w letniskach. Do bardziej rozpoznawalnych miejscowości letniskowych należały: Lipnica Wielka (658 m), Lipnica Mała (681 m), Zubrzyca Górna

⁵⁷⁹ *Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Kraków – Zakopane wraz z Beskidem Małym (częściowo), Babia Góra, Gorcami (częściowo), Spiszem, Orawą i Tatrami*, z. I, Kraków 1933, s. 4.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, s. 5-6.

⁵⁸¹ *Ibidem*, s. 48.

(781 m), Zubrzyca Dolna (728 m) oraz Jabłonka (610 m), Orawka (677 m), Podwilk (665 m) i Piekielnik (650 m). Jako następne z lokalnych atrakcji turystycznych wymienione zostały najważniejsze przykłady materialnego dziedzictwa kulturowego, do którego zaliczały się: drewniany kościół w Orawce i elementy zabytkowego budownictwa orawskiego, do którego należały domy z tzw. wyżką w Jabłonce i Podwilku. Na końcu podane zostały najważniejsze szlaki turystyczne, w tym dwa szlaki z Orawy na Babią Górę, prowadzące z Lipnicy Wielkiej (w kolorze niebieskim) i Lipnicy Małej (w kolorze żółtym). Ponadto wspomniano o dogodności tych szlaków jako terenów dla narciarzy oraz o elementach infrastruktury noclegowej, w postaci szkolnych schronisk, które istniały w Jabłonce, Lipnicy Wielkiej i Lipnicy Małej.

Następny z zeszytów przewodnika turystyczno-kolejowego ukazał się w 1934 r., a jako punkt odniesienia dla jego powstania wykorzystano połączenie na odcinku: Kraków – Krynica. Z kolei wśród regionów i grup górskich, które zostały omówione na łamach pracy, znalazły się następujące: Wzgórza Ciężkowickie, Beskid Grybowski, Grupy Radziejowej i Jaworzyny oraz częściowo Beskid Niski. W informacji od wydawcy pojawiło się sprecyzowanie zasięgu, jakim został objęty ostatni z regionów, czyli terenów zlokalizowanych pomiędzy Wysową a Tyliczem. Nie pominięto również wzmianki o zastosowaniu pewnych modyfikacji w strukturze pracy, co wynikało z sugestii czytelników, którzy zapoznali się z treścią pierwszego zeszytu. W związku z tym dokonano zmian w układzie treści, m.in. poprzez zredukowanie części opisowej, a celem wzbogacenia estetyki przewodnika uzupełniono go o liczne fotografie. Jako główne założenie opublikowania pracy wskazano zamiar intensyfikacji ruchu turystycznego oraz popularyzację Sądecczyzny i okolic Tarnowa⁵⁸².

Wśród wyróżniających treść przewodnika aspektów należy wymienić omówienie form uprawiania turystyki, do których zakwalifikowane zostały m.in. spływy kajakowe oraz spacer i wycieczki turystyczne. Jeżeli chodzi o pierwszą z wymienionych aktywności, to jako przykład może posłużyć fragment opisu, który dotyczył górskiego szlaku kajakowego, przebiegającego przez rzeki Poprad i Dunajec:

„Należy podkreślić, że Poprad stanowi jeden z najciekawszych szlaków górskich dla kajakowych wędrowek i pod tym względem przewyższa nawet Dunajec. Szlak ten jest już odpowiednio urządzony dla turystyki kajakowej. We wszystkich ważniejszych uzdrowiskach i letniskach istnieją

⁵⁸² *Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Kraków – Krynica wraz z Wzgórzami Ciężkowickimi, Beskidem Grybowskim, Grupą Radziejowej, Grupą Jaworzyny oraz Beskidem Niskim (częściowo)*, z. II, Kraków 1934, s. 1.

przystanie oraz schroniska turystyczne. Spław w dół Popradem od Muszyny do Starego Sącza przebyć można bez trudu w ciągu jednego dnia. Stąd wjeżdża się na wody Dunajca, który pozwala kajakowcom odbyć piękną wędrowkę przez kotlinę Sądecką, przełom Rożnowski (tu prowizoryczna przystań), a dalej przez Pogórze do Bogumiłowic, skąd wracać można koleją. Całość stanowi jedną z najpiękniejszych tras kajakowych górskich na obszarze Polski”⁵⁸³.

W kontekście spacerów i wycieczek turystycznych, przewodnik zawierał informacje na temat wspomnianych form aktywności m.in. w Krynicy i okolicach. W jego treści podkreślona została różnorodność odcinków, które można było pokonać w ramach spacerów do pobliskiego parku w Słotwince, zajmującego ok. ½ h drogi z Krynicy, czy też takich miejsc, jak m.in.: Góra Parkowa (analogiczna długość czasu do poprzedniego dystansu), Krzyżowa Góra (1 h drogi), park Pułaskiego (¾ h) i okopy Konfederatów Barskich (1 h trasy). Z kolei wśród bliższych wycieczek znalazła się propozycja zwiedzenia Tylicza jako łemkowskiego ośrodka, w którym można było zobaczyć przykłady drewnianej architektury ludowej (m.in. XVII-wieczną cerkiew i kościół) zlokalizowanego 7 km od Krynicy. Następnym wariantem podróżniczym były wsie Mochnaczka Wyżna i Mochnaczka Niżna, również charakteryzujące się unikatową zabudową, z których przez Krzyżówkę i Kopciową prowadziła droga powrotna do Krynicy⁵⁸⁴.

Niewątpliwym urozmaicheniem pobytu w uzdrowisku były także dalsze wycieczki, takie jak: wyprawy górskie, narciarskie i kołowe, które miały na celu zapoznać uczestników zarówno z walorami krajobrazowymi, jak i kulturowymi odwiedzanych terenów. Pierwsza z wycieczek była związana ze szlakami prowadzącymi na Jaworzynę, na które składały się dwa odcinki tras: a) czerwony szlak na odcinku: Krynica Wieś – dolina Czarnego Potoku – Diabelski Kamień – Jaworzyna (czas pokonania dystansu oszacowano na 3 h) i b) zielony szlak odcinkiem: Przysłop – Runek – Jaworzyna (3 ½ h wędrowki). Dodatkowo wspomniane szlaki prowadziły do takich ośrodków uzdrowiskowych, jak: Muszyna, Piwniczna, Żegiestów i Łomnica.

Analogiczną trasą przebiegały szlaki narciarskie, a spośród nich przewodnik rekomendował zjazdy do Muszyny. Największą różnorodnością charakteryzowała się wycieczka kołowa szosą, która rozciągała się wzdłuż rzeki Kamienicy, obejmując trasę: Krzyżówka – Nawojowa – Nowy Sącz o łącznej długości 26 km. Szczególnie atrakcyjnym elementem wycieczki były miejscowości letniskowe, w których znajdowały się zabytkowe cerkwie (m.in.: Łabowa, Roztoka Wielka i Maciejowa). Dodatkowym walorem

⁵⁸³ Ibidem, s. 31-32.

⁵⁸⁴ Ibidem, s. 35.

turystycznym były rezerваты leśne, a wśród nich wymienione zostały następujące: w Łabowcu, Baranowcu i Uhryniu⁵⁸⁵.

Warto również wspomnieć o czwartym zeszycie przewodnika turystyczno-kolejowego, który został wydany w 1935 r. Treść pracy poświęcono takim odcinkom kolejowym, jak: Sucha – Żywiec, Bielsko – Żywiec – Zwardoń, Bielsko – Goleiszów – Cieszyn, Goleiszów – Wisła – Głębcy. Ponadto wśród regionów górskich, które znalazły się na trasach tych połączeń, zostały uwzględnione następujące: część Beskidu Małego, Babia Góra i Jałowiec, Pilsko, Wielka Racza oraz Beskid Śląski. We fragmencie od wydawcy pojawiła się informacja dotycząca charakteru wyszczególnionych odcinków, które dzieliły łańcuch Beskidów Zachodnich na pięć regionów posiadających odpowiednie warunki do uprawiania turystyki górskiej.

Wskazano, że większość ośrodków zlokalizowanych w okolicach stacji kolejowych to zimowiska lub letniska, a także punkty odniesienia dla wycieczek górskich. Z uwagi na pierwszorzędne znaczenie tych terenów dla rozwoju wspomnianych form turystyki, zeszyt ten ukazał się jako trzeci, pomimo odmiennej numeracji. Przedsięwzięcie to miało na celu przyciągnąć jak największą liczbę turystów przed nadchodzącym sezonem zimowym, co równocześnie świadczyło o znaczącej roli przewodnika jako narzędzia propagującego ruch turystyczny we wspomnianych regionach. Na końcu wstępu zamieszczono informację o analogiczności struktury pracy z drugim zeszytem, który dotyczył linii: Kraków – Krynica, co wynikało z pozytywnego odbioru przewodnika wśród czytelników.

Na uwagę zasługuje szczegółowe omówienie zagadnień geograficznych, poświęconych danym regionom i grupom górskim. Jako przykład można wymienić połączenie kolejowe, które przebiegało przez odcinek: Sucha – Żywiec. Rozgraniczało ono dwa regiony górskie: Beskid Mały i Beskid Wysoki, przemierzając dolinę rzeki Lachówki do Hucisk. Stamtąd kierowało się wododziałem dolinnym, który przebiegał pod wspomnianą miejscowością. Następnie opadała ona dolinami Pewelki i Koszarawy, kierując się do Kotliny Żywieckiej⁵⁸⁶.

Spośród ważniejszych ośrodków, które znajdowały się na trasie kolejowej przewodnik wymienia Lachowice zlokalizowane na 6 km odcinka i na wysokości 427 m. Zgodnie z treścią pracy była to miejscowość letniskowa, która znajdowała się w dolinie

⁵⁸⁵ Ibidem, s. 35-36.

⁵⁸⁶ *Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Sucha – Żywiec, Bielsko – Żywiec – Zwardoń, Bielsko – Goleiszów – Cieszyn, Goleiszów – Wisła – Głębcy wraz z Beskidem Małym (częściowo), Babią Górą i Jałowcem, Pilskiem, Wielką Raczą oraz Beskidem Śląskim*, z. IV, Kraków 1935, s. 3.

Lachówki i u podnóży wzniesienia o nazwie Solniska, osiągającego wysokość 848 m. W zakresie zagospodarowania turystycznego Lachowic znalazły się elementy infrastruktury noclegowej w postaci domków letniskowych i willi, a także niewielkie sklepy, gospody i stacja turystyczna TKN-u. Ponadto miejscowość była znaczącym punktem odniesienia dla wypraw górskich, które prowadziły na Babią Górę, w pasmo Jałowieckie i na obszar Beskidu Małego. Następnie przywołane regiony i grupy górskie zostały szczegółowo opisane, a jako przykład wykorzystano poniższy fragment:

„1) PASMO JAŁOWIECKIE ciągnie się od Koszarawy aż po dolinę Skawicy. Tworzy masyw górski gęsto rozcięty siecią rzeczną, silnie zalesiony na stokach. Stanowi pierwszorzędny punkt widokowy na pasmo Babiogórskie oraz Beskid Mały. Najwyższym jego wzniesieniem jest JAŁOWIEC (1109 m), pod szczytem którego rośnie kosodrzewina, osobliwość na tak niskiej wysokości (1100 m). Na Jałowiec z Lachowic niema szlaków znakowanych. Wycieczki można urządzać albo przez Solniska, albo przez dolinę Stryszawki i Opatrzne, (ok. 3 godz.)”⁵⁸⁷.

W przypadku pozostałych elementów krajobrazu geograficznego zastosowano podobną formę opisową. Jako kolejny z obszarów uwzględniona została grupa Babiej Góry, która była odcięta od przytoczonego pasma Jałowca przez przełęcz Klekociny (864 m n.p.m.). Na samym początku trasa przebiegała analogicznie do poprzedniej drogi prowadzącej na Jałowiec. Jednak po dotarciu na wspomnianą przełęcz należało kierować się niebieskim szlakiem do schroniska PTT, które było zlokalizowane na Babiej Górze. Z kolei przy opisie Beskidu Małego wskazano, że region ten stanowi najbardziej wysunięty w kierunku północnym fragment łuku karpackiego. Od Niziny Podkarpackiej oddzielał go wyraźny stromy próg, a na jego znaczącą atrakcyjność turystyczną przełożyła się rozwinięta sieć połączeń kolejowych. W treści przewodnika zostały również uwzględnione krajoznawcze wizytówki regionu, wśród których wyróżniono przełom rzeki Soły i dwa wzniesienia: Madohorę (934 m n.p.m.) oraz Leskowiec (922 m n.p.m.)⁵⁸⁸.

Należy także wspomnieć, że cennym dodatkiem przewodnika były trzy mapy regionów górskich, w granicach których rozciągały się zawarte w tytule linie kolejowe, czyli Beskidów: Śląskiego, Wysokiego i Małego. Ich uzupełnieniem była legenda, na której naniesione zostały oznaczenia takich elementów, jak: grzbiety [górskie], rzeki, szosy, kolej, schroniska, ciekawe kościoły, zamki i granica państwowa. Jako przykład mający na celu przedstawienie wizualizacji przywołanej koncepcji, wykorzystano mapę Beskidu Śląskiego:

⁵⁸⁷ Ibidem, s. 4-6.

⁵⁸⁸ Ibidem.

Mapa 17. Mapka przeglądowa Beskidu Śląskiego

Źródło: Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Sucha – Żywiec, Bielsko – Żywiec – Zwardoń, Bielsko – Golezów – Cieszyn, Golezów – Wisła – Głębcę wraz z Beskidem Małym (częściowo), Babią Górą i Jałowcem, Pilskiem, Wielką Raczą oraz Beskidem Śląskim, z. IV, Kraków 1935.

Szeroki wachlarz literatury turystycznej przełożył się na konieczność omówienia tylko wybranych przykładów. Z uwagi na znaczący potencjał turystyki uzdrowskiej dla rozwoju gospodarczego Beskidów Zachodnich, większość przywołanych prac zawierała w swojej treści informacje dotyczące najważniejszych miejscowości o takim charakterze. Z kolei przewodniki uzdrowskie charakteryzowały się zarówno kompleksowym opracowaniem najważniejszych zdrojowisk krajowych, jak i omówieniem pojedynczych przykładów. Wśród bardziej znanych publikacji można wymienić m.in.: *Przewodnik po uzdrowskach i letniskach polskich* (pod red. Czesława Rokickiego), którego wydanie było kilka razy wznawiane (m.in. w latach: 1927/28). Należy także wspomnieć, że kontynuacją tego przewodnika było – ukazujące się od 1930 r. – czasopismo: „Słońce: turystyka, krajoznawstwo, uzdrowska, letniska, sport”. Jak podkreślono w treści wprowadzającej do pierwszego zeszytu, zakres tematyczny miał być znacznie bardziej rozbudowany i obejmować zróżnicowane zagadnienia poświęcone sprawom turystyki⁵⁸⁹.

Niebagatelne znaczenie dla promocji turystyki w Beskidach Zachodnich miały działania organów rządowych i pozarządowych. Wśród licznych przejawów aktywności w tym zakresie znalazło się rozporządzenie Min. Rob. Publ. z dnia 27 sierpnia 1929 r. o zakładaniu lokalnych związków propagandy turystycznej. Z uwagi na krajowy zasięg wspomnianej akcji Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych w Krakowie dnia 15 lutego 1930 r. wystosowała pismo, którego adresatem był starosta powiatowy w Żywcu, z sugestią przystąpienia do utworzenia organizacji o tym profilu. Przedsięwzięcie to miało na celu powołanie organu odpowiedzialnego zarówno za propagandę, jak i wspieranie rozwoju turystyki oraz miejscowości – wraz z jej infrastrukturą turystyczną – na terenie powiatu żywieckiego. Według zaleceń uczestnikami akcji miały być osoby, które posiadały znaczący udział w działaniach ukierunkowanych na kształtowanie się relacji pomiędzy ruchem turystycznym a rozwojem miejscowości. Ponadto ich obowiązkiem byłoby zaangażowanie lokalnych czynników, czerpiących korzyści z napływu turystów oraz kuracjuszy, w finansowanie działalności związków⁵⁹⁰.

Jako punkt odniesienia dla zapoczątkowania przebiegu akcji wskazano konieczność powołania specjalnego komitetu, który mógłby spopularyzować wydarzenie i przekonać różne środowiska, aby dołączyły do związku. W treści nadesłanego dokumentu pojawiła się również informacja na temat Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki

⁵⁸⁹ „Słońce: turystyka, krajoznawstwo, uzdrowska, letniska, sport”, 1930, R. 1, z. I, s. 3.

⁵⁹⁰ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4516, *Pismo Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie do Starosty Powiatowego w Żywcu z dnia 15 lutego 1930 r.*, k. 2-3.

w Poznaniu, na którą należało przygotować eksponaty związane z najważniejszymi uzdrowiskami i zdrojowiskami z regionu. Z uwagi na nadchodzące wydarzenie oczekiwano, że utworzona organizacja weźmie odpowiedzialność za przeprowadzenie działań promujących miejscowości turystyczne z terenu powiatu żywieckiego⁵⁹¹.

Deklarację udziału w Międzynarodowej Wystawie Komunikacji i Turystyki w Poznaniu złożyło również województwo śląskie. W związku z tym dnia 20 lutego 1930 r. zorganizowano konferencję dotyczącą przygotowań do wspomnianego wydarzenia. Treść protokołu zawierała informację na temat wiodącej idei Wystawy, która stanowiła dopełnienie Międzynarodowego Kongresu Towarzystw Komunikacyjnych. Wydarzenie miało charakter cykliczny i odbywało się w odstępie dwóch lat. Pomimo niesprzyjających warunków gospodarczych w kraju, a także znacznego wykorzystania budżetu na organizację Powszechnej Wystawy Krajowej w 1929 r., nadchodzący Kongres narzucił konieczność wznowienia prac nad przygotowaniem wystawy. Impulsem do realizacji wspomnianej koncepcji było również uczestnictwo państw ościennych w wydarzeniu – w tym Czechosłowacji, którą postrzegano jako konkurencję przyciągającą polskich turystów i kuracjuszy do zlokalizowanych w jej granicach miejscowości letniskowych i uzdrowiskowych⁵⁹².

Z uwagi na ograniczenia budżetowe, których przejawem był m.in. brak kredytów, Śląski Urząd Wojewódzki poinformował o konieczności ograniczenia swojego udziału w Wystawie. Pomimo znacznych trudności finansowych złożono obietnicę przygotowania eksponatów, które miały nawiązywać do takich zagadnień, jak rozbudowa śląskich uzdrowisk oraz infrastruktury kolejowej, a także rozwój ruchu turystycznego. Natomiast reprezentantami województwa miały być organy samorządowe wraz z instytucjami, dla których turystyka i przemysł uzdrowiskowy stanowiły podstawowe źródła dochodów. Celem usprawnienia działań organizacyjnych podjęto decyzję o dokonaniu podziału

⁵⁹¹ Zgodnie z informatorem Międzynarodowej Wystawy Komunikacji i Turystyki, jednym z celów wydarzenia było ukazanie form promocji krajowych uzdrowisk poza granicami państwa, a wśród głównych odbiorców znalazły się tzw. polskie czynniki, które wykazywały zainteresowanie tym zagadnieniem. Z kolei dla zagranicznej publiczności wystawa miała mieć charakter poglądowy na możliwości inwestycyjne w odniesieniu do ośrodków skupiających ruch turystyczny w Polsce. Organizatorzy wydarzenia przewidywali, że takie obiekty, jak m.in.: zabytkowe dwory, rezydencje, czy uzdrowiska zasługują na uwagę zagranicznych specjalistów z dziedziny turystyki, a Wystawa była znaczącą okazją do realizacji tego założenia. Zob. *Międzynarodowa Wystawa Komunikacji i Turystyki, Poznań 1930*, s. 3.

⁵⁹² APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.15/3405, *Protokół konferencji z dnia 20 lutego 1930 r. w sprawie wzięcia udziału przez Województwo Śląskie w Międzynarodowej Wystawie Komunikacji i Turystyki w Poznaniu*, s. 1-2, k. 46-47.

turystyki na Śląsku, która miała obejmować następujące działy: turystykę uzdrowiskowo-krajoznawczą i turystykę przemysłowo-gospodarczą. Pierwsza grupa miała skupiać uzdrowiska z regionu Beskidu Śląskiego, a także dwa zdrojowiska zlokalizowane poza jego granicami, czyli: Jastrzębie-Zdrój i Goczałkowice. Z kolei w drugim dziale znalazła się cała strefa przemysłowa Zagłębia Śląskiego⁵⁹³.

Jako koordynatora prac ukierunkowanych na techniczne przygotowanie wystawy, który stał się również organizatorem komitetów – utworzonych w ramach przywołanych działów – wyznaczono Śląskie Towarzystwo Wystaw i Propagandy Gospodarczej. Decyzja obradujących była wynikiem zaangażowania wspomnianej instytucji w realizację tej inicjatywy. Świadczy o tym chociażby pismo z dnia 19 grudnia 1929 r., które Towarzystwo zaadresowało do Referatu Turystyki ŚUW. W treści dokumentu zasygnalizowano chęć przeprowadzenia tzw. akcji, która miała na celu zaprezentowanie „dzielnic śląskiej” na Wystawie w Poznaniu. Dodatkowo zasugerowano, że należy dokonać centralizacji agend związanych z wydarzeniem, co miało korzystnie wpłynąć na przebieg prac organizacyjnych⁵⁹⁴.

Należy uwzględnić, że akcja organizowania związków propagandy turystycznej była prowadzona również na przestrzeni kolejnych lat. Świadczy o tym pismo Wydziału Turystyki Min. Kom. do Wojewody Śląskiego z dnia 16 czerwca 1934 r. Zwrócono się w nim z prośbą o wydanie zarządzenia, aby akcja była prowadzona przy zastosowaniu konkretnych wytycznych. Wśród nich znalazła się konieczność opracowania programu akcji, którego wykonawcą miał zostać wojewódzki Referat Turystyki. Realizacja projektu musiała nastąpić na drodze porozumienia z Wojewódzką Komisją Turystyczną. W treści samego programu należało zamieścić wykaz miejscowości bądź powiatów (regionów), które posiadały uwarunkowania do rozwoju turystyki, a realizowane na ich obszarze inwestycje wiązały się z osiągnięciem korzyści finansowych.

Punktem odniesienia dla przeprowadzenia akcji miały być magistraty i zarządy: gminne, uzdrowiskowe oraz zdrojowiskowe, a także wydziały powiatowe. Jako podstawę działalności w tym zakresie wskazano konieczność podjęcia współpracy z Wydziałem Samorządu Urzędu Wojewódzkiego, która miała polegać na organizowaniu zebrań inauguracyjnych dla związków propagandy turystycznej. Wśród uczestników spotkań

⁵⁹³ Ibidem, s. 2-3, k. 47-48.

⁵⁹⁴ Ibidem, *Pismo Śląskiego Towarzystwa Wystaw i Propagandy Gospodarczej w Katowicach do Referatu Turystyki Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego z dnia 19 grudnia 1929 r.*, k. 1.

uwzględnione zostały lokalne instytucje, przedsiębiorstwa i osoby fizyczne, które postrzegano jako największych beneficjentów ruchu turystycznego.

Z kolei do najważniejszych zadań związków należało m.in.: tworzenie punktów informacji turystycznej, prowadzenie działalności wydawniczej – ukierunkowanej na materiały promocyjne w językach obcych i polskim, zapewnienie turystom dostępu do infrastruktury (na którą składały się takie elementy, jak: komunikacja oraz usługi gastronomiczne i noclegowe), a także udostępnienie i organizacja atrakcji turystycznych (w postaci unikatowych osobliwości przyrodniczych i kulturowych oraz wydarzeń rozrywkowych – m.in.: festiwali, uroczystości regionalnych, wydarzeń sportowych, koncertów, etc.). Ponadto związki byłyby odpowiedzialne za utrzymanie dobrych stosunków pomiędzy turystami a lokalną społecznością, co wiązało się również z dostosowaniem miejscowego przemysłu turystycznego do potrzeb odwiedzających oraz zapewnienia im ochrony przed wyzyskiem⁵⁹⁵.

Z uwagi na funkcjonowanie lokalnych organizacji, których działalność koncentrowała się na promowaniu turystyki w granicach danych województw i powiatów, a ich nazewnictwo było zbliżone do związków propagandy turystycznej, Wydział Turystyki wystosował prośbę o podjęcie interwencjonizmu przez organy wojewódzkie. W tym zakresie wskazano na kolejną akcję, którą należało przeprowadzić w celu dostosowania struktury, nazwy i charakteru takich organizacji do związków propagandy turystycznej. Podjęcie akcji unifikacyjnej wynikać miało z konieczności osiągnięcia wspólnej organizacji dla wszystkich związków propagandy, której podstawą byłby statut ramowy.

W odpowiedzi na zarządzenie, które zamieszczono w treści poprzedniego dokumentu, dnia 3 lipca 1934 r. Urząd Wojewódzki przedłożył sprawozdanie dotyczące przebiegu działań ukierunkowanych na organizację związków propagandy turystycznej. Zgodnie z informacjami, które uwzględniono w piśmie, organom władzy terytorialnej udało się osiągnąć konsensus na drodze konsultacji ze sferami gospodarczymi i propagandowo-turystycznymi. Reprezentantami tych środowisk były: Izba Przemysłowo-Handlowa w Katowicach i Polski Touring Klub, który również posiadał swój oddział w przywołanym ośrodku. Dyskusja pomiędzy wspomnianymi jednostkami dotyczyły wybrania najważniejszych lokalizacji, w których można było utworzyć związki propagandy turystycznej w granicach województwa śląskiego.

⁵⁹⁵ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4516, *Pismo Wydziału Turystyki Min. Kom. do Pana Wojewody w Katowicach [w sprawie Związków Propagandy Turystycznej] z dnia 15 czerwca 1934 r.*, k. 71-72.

Miasta, które zostały wyszczególnione w formie podpunktów, reprezentowały zarówno okręgi przemysłowe, jak i regiony górskie. W przypadku tych ostatnich znalazły się m.in. takie miasta, jak Bielsko i Cieszyn. Z kolei w granicach każdego z nich uwzględniono miejscowości koncentrujące ruch turystyczny, którymi w obu przypadkach były letniska, a wśród nich cztery z powiatu cieszyńskiego: Brenna, Istebna, Ustroń i Wisła oraz trzy z powiatu bielskiego: Bystra, Jaworze i Szczyrk. Ponadto wskazano, że na terenie tych ośrodków propaganda powinna mieć charakter miejscowy, co wynikało z docelowego przeznaczenia letnisk jako obszarów recepcji turystycznej i sportowej⁵⁹⁶.

Niniejszy podrozdział miał na celu przybliżenie ważniejszych form promocji turystyki na obszarze Beskidów Zachodnich. Z uwagi na złożoność tematyki wykorzystane zostały tylko niektóre z licznych przykładów narzędzi, za pośrednictwem których prowadzone były działania ukierunkowane na popularyzację tego regionu górskiego. Wśród nich znalazły się czasopisma turystyczne, artykuły publikowane na łamach prasy, przewodniki adresowane do różnych grup turystów, a także broszury promujące miejscowości letniskowe.

Działalność wydawnicza była możliwa dzięki zaangażowaniu organów rządowych i pozarządowych, a spośród nich na uwagę zasługuje Liga Popierania Turystyki, staraniem której ukazało się wiele materiałów dostępnych dla coraz liczniejszych turystów. W tym przypadku należy także wskazać na zmianę percepcji ruchu turystycznego, który stał się zjawiskiem masowym. Wzrost liczby uczestników turystyki przełożył się na potrzebę zwiększenia nakładu wydawniczego literatury reklamującej obszary, na których skupiała się recepcja turystyczna. Z kolei działalność organów rządowych odegrała znaczącą rolę w utworzeniu struktury odpowiedzialnych za promowanie turystyki, a wśród nich znalazły się m.in. – funkcjonujące na szczeblach lokalnych – związki propagandy turystycznej.

⁵⁹⁶ Ibidem, *Pismo Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (Wydział Komunikacyjno-Budowlany) do Ministerstwa Komunikacji (Wydział Turystyki) w Warszawie [w sprawie j.w.] z dnia 3 lipca 1934*, s. 1-2, k. 76-77.

Rozdział 3. Infrastruktura i usługi turystyczne

3.1. Infrastruktura komunikacyjna

Wśród szerokiego spektrum osiągnięć cywilizacyjnych szczególne znaczenie przypadło rozwojowi infrastruktury komunikacyjnej, do której należały połączenia lądowe, morskie oraz powietrzne. Komunikacja była jednym z filarów działalności ekonomicznej i społecznej, co przejawiało się za pośrednictwem wyznaczanych przez nią kierunków rozwoju państwa lub ośrodków zlokalizowanych w granicach danego kraju. W okresie stabilizacji politycznej infrastruktura komunikacyjna stanowiła narzędzie rozkwitu gospodarczego państw – jako nośnik wymiany handlowej, który miał charakter zarówno wewnętrzny, jak i międzynarodowy. Natomiast w latach destabilizacji politycznej, gdy państwa były areną działań wojennych, komunikacja odgrywała istotną rolę w logistyce ich przebiegu. Na sprawność mobilizacyjną wojska wpływ miały takie jej elementy, jak m.in. sieć dróg i połączeń kolejowych. Z uwagi na znaczący udział komunikacji w sferach życia: społecznego, politycznego i gospodarczego, państwa podejmowały działalność w zakresie podniesienia standardu krajowej infrastruktury komunikacyjnej. Tym samym przyczyniały się nie tylko do zwiększenia obronności państwa, ale i mobilności obywateli⁵⁹⁷.

Ostatni z wyszczególnionych aspektów związany był także z turystyką, którą w wielu przedwojennych krajach postrzegano przez pryzmat zorganizowanej gałęzi gospodarczej. Jeśli chodzi o sytuację gospodarczą Polski, to w odniesieniu do rozwoju turystyki nadal dostrzegalna była potrzeba wsparcia ze strony organów rządowych i samorządowych, a także różnorodnych organizacji społecznych oraz przedsiębiorstw komunikacyjnych. Należy również podkreślić, że formy uprawiania turystyki charakteryzowały się kompatybilnością z dostępną infrastrukturą komunikacyjną. Odzwierciedleniem tego założenia był podział wspomnianego zjawiska, który powstał w oparciu o metody realizowania podróży i wytworzył następujące kategorie turystyki: pieszą, kolejową, motorową, wodną i powietrzną. Wśród fundamentalnych czynników,

⁵⁹⁷ D. Hanik, *Stan dróg i kolei w Karpatach na odcinku polsko-czechosłowackim (1918–1939)*, w: *Galiczyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013, s. 95.

których udział w intensyfikacji ruchu turystycznego był znaczący, uwzględniono jakość i gęstość sieci komunikacyjnej⁵⁹⁸.

Turystyka, jako sektor rozwoju gospodarczego i komunikacyjnego, również odgrywała znaczącą rolę w strukturze gospodarczej państwa. Ruch turystyczny nie mógł się rozwijać bez takich elementów infrastruktury, jak drogi i koleje. Ponadto rosnące potrzeby nowego wymiaru turystyki – jako masowego zjawiska – stały się zasadniczym impulsem dla organów rządowych do podjęcia inwestycji w zakresie rozbudowy nowoczesnych urządzeń turystycznych. Jednym z przykładów takiej działalności było uruchomienie kolei linowej na Kasprowy Wierch w latach 30. XX w. czy też powstanie kolejki górskiej w Krynicy i kolei wąskotorowej, która biegła na odcinku: Kobylnik – Narocz. W związku z rozwojem turystyki uzdrowiskowej dochodziło do rozbudowy sieci połączeń kolejowych, które miały znaczący wpływ na podniesienie kondycji gospodarczej miejscowości zlokalizowanych na skomunikowanych odcinkach. Spośród linii posiadających znaczący potencjał w tym zakresie, wskazana została perspektywa utworzenia połączenia kolejowego ze Szczawnicy do Nowego Targu i Nowy Sącza⁵⁹⁹.

W kontekście obszaru prowadzonych badań należy uwzględnić, że wśród ważniejszych inwestycji ukierunkowanych na rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej, obejmującej tereny Beskidów Zachodnich, znalazła się budowa kolei transwersalnej⁶⁰⁰. Należy przy tym wspomnieć, że według pierwotnego założenia powstanie C.K. Kolei Transwersalnej miało na celu poprawę warunków strategicznych obszarów znajdujących się w granicach Austro-Węgier. Znaczącym impulsem dla władz austriackich do realizacji tego przedsięwzięcia były także niepowodzenia w konflikcie wojennym z Prusami, który miał miejsce w 1866 r. Straty militarne doprowadziły do wzrostu świadomości wśród środowisk politycznych o niewystarczającym potencjale linii kolejowej na odcinku: Bogumin – Kraków – Lwów w zakresie logistyki działań wojennych na co wpływ miały

⁵⁹⁸ T. Bissaga, *Geografia kolejowa Polski z uwzględnieniem stosunków gospodarczo-komunikacyjnych*, Nr 9, Warszawa 1938, s. 192.

⁵⁹⁹ Warto uwzględnić, że gospodarczy charakter turystyki i zdrojowisk przejawiał się w poprawie sytuacji bytowej lokalnych społeczności, dla których te dwie gałęzie stanowiły podstawowe źródło dochodu. Obszarem, na terenie którego zyski z ruchu turystycznego i uzdrowiskowego przewyższały dochody z gospodarki leśnej i rolniczej, był powiat nowosądecki. Według szacunków zawartych w treści omawianej pracy, łączna liczba kuracjuszy oraz letników odwiedzających wspomniany obszar administracyjny wynosiła rocznie ok. 70 tys. osób. Dochody, które napływały do powiatu z turystyki, były bliskie 250 mln zł, z czego ich procentowy udział dla następujących branż usługowych wynosił: przedsiębiorstwa komunikacyjne – ok. 35%, przemysł hotelarski i gastronomiczny – ok. 45% oraz handel detaliczny – w przedziale od 10 do 20%. Zob. Ibidem, s. 193-194.

⁶⁰⁰ T. Lijewski, *Rozwój sieci kolejowej w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 5, Warszawa 1959, s. 14.

takie czynniki, jak lokalizacja jej przebiegu w bliskim sąsiedztwie z granicą terenów znajdujących się w strefie wpływów rosyjskich, a także warunki geograficzne, które przejawiały się w strategicznie łatwym do opanowania terenie. Rozwiązaniem tego problemu miało być rozwinięcie sieci kolejowej o równoległą do istniejącej linii, która rozciągałaby się u podnóżu łuku karpackiego⁶⁰¹.

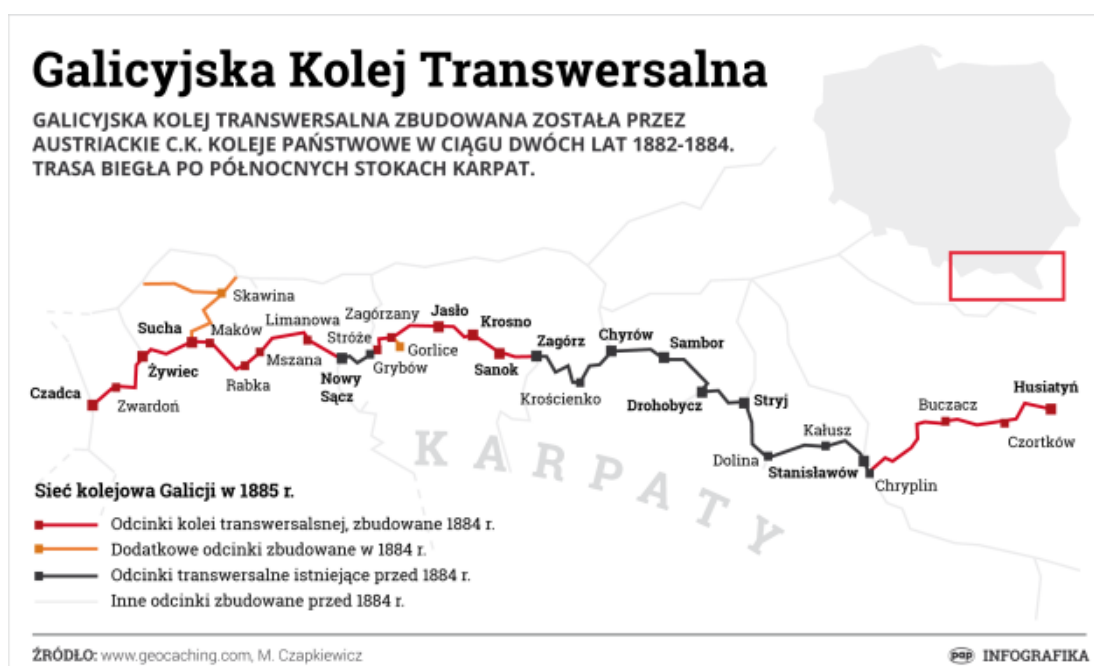
Realizacja wspomnianej koncepcji obejmowała lata 1882–1884 i polegała na włączaniu w strukturę kolei zarówno już istniejących odcinków, jak i nowopowstałych. Przesądziły o tym aspekty ekonomiczne, które miały swój przejaw w działaniach ukierunkowanych na zwalczenie problemów z nierentownością mniejszych połączeń kolejowych. W unifikacji fragmentów sieci z koleją transversalną dostrzegano szansę na dynamiczny rozwój środka transportu, który miał przynieść znaczące korzyści finansowe⁶⁰². Zasięg terytorialny przebiegu kolei został wytyczony przez północną część przedgórza karpackiego i pasma Beskidów, rozciągając się od węgierskiej Czadcy do Żywca i stamtąd odcinek biegł dalej przez: Suchą [Beskidzką] – Chabówkę – Nowy Sącz, z którego wykraczał poza wytyczoną w międzywojniu przez Orłowicza granicę Beskidów Zachodnich do: Grybowa – Stróż – Jasła – Zagórza – Chyrowa – Stryja – Sambora – Stanisławowa, a także Kopczyńców i zlokalizowanego na rosyjskiej granicy Husiatyna⁶⁰³. Celem wizualizacji poniżej zamieszczono orientacyjną mapę ukazującą takie elementy, jak przebieg, zasięg oraz charakter odcinków kolejowych włączonych do Galicyjskiej Kolei Transwersalnej.

⁶⁰¹ R. Stankiewicz, E. Wieczorek, *C.K. Kolej Transwersalna (k.k. Galizische Transversalbahn, GT)*, Rybnik 2009, s. 5-6.

⁶⁰² J. Skwarczyński, *Rozwój sieci kolejowej pod zaborem austriackim*, „Inżynier Kolejowy”, 1926, nr 8-9, s. 217.

⁶⁰³ A. Dylewski, *Historia polskich kolei*, Warszawa 2022, s. 107.

Mapa 18. Wizualizacja przebiegu Galicyjskiej Kolei Transwersalnej (oprac. M. Czapkiewicz)

Źródło: *130 lat temu otwarto Galicyjską Kolej Transwersalną*, [w:] Dzieje.pl (Portal Historyczny), online:<https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/130-lat-temu-otwarto-galicyjska-kolej-transwersalna>, (dostęp z dnia 22.03.2025 r.).

Jak już wcześniej wspomniano, w ramach kolei funkcjonowały poszczególne odcinki wcześniej utworzonych połączeń. Wśród nich znalazły się fragmenty powstałej na przełomie lat 70 i 80 XX w. Kolei Tarnowsko-Leluchowskiej (trasa: Nowy Sącz – Stróże) oraz Pierwszej Węgiersko-Galicyjskiej Kolei Żelaznej (trasa: Zagórz – Chyrów). Kolej została uzupełniona także o połączenia, które powstały w związku z jej utworzeniem i należały do nich m.in. takie odcinki, jak: Żywiec – Zwardoń – Czadca (odległość prawie 37 km) i Żywiec – Nowy Sącz (wynoszący ponad 146 km); które rozciągały się na obszarze Beskidów Zachodnich.

Ponadto warto wspomnieć na temat okoliczności powstania stacji w Łodygowicach i Wilkowicach jako punktów zlokalizowanych na trasie kolejowej: Bielsko – Żywiec. Odcinek ten przeprowadzono na mocy rozporządzenia wydanego dnia 1 czerwca 1889 r. przez C.K. Uprzywilejowaną Kolej Północną Cesarza Ferdynanda. Stacji w Łodygowicach została utworzona ze względu na zapotrzebowanie wśród pracowników lokalnych zakładów i osób zatrudnionych w pobliskich miastach, takich jak Bielsko i Żywiec.

Natomiast do Wilkowic podróżowali aktywni turyści, dla których miejscowość stanowiła punkt odniesienia do uprawiania turystyki kwalifikowanej, a w szczególności różnych odmian sportów zimowych⁶⁰⁴.

W tym kontekście należy podkreślić turystyczną funkcję, jaką pełniła Galicyjska Kolej Transwersalna już w pierwszych latach jej uruchomienia. Szczególną popularnością cieszyły się wówczas miejscowości uzdrowiskowe i letniskowe, a wśród nich zakład zdrojowy w Rabce. Odległość, jaka dzieliła wspomniane uzdrowisko od stacji kolejowej, wynosiła zaledwie 700 m. Ponadto dla kuracjuszy udostępnionych było pięć wód leczniczych, których źródła posiadały właściwości słono-alkaliczne. Otwarcie zakładu zdrojowego miało miejsce w latach 60. XIX w., co świadczyło o jego stosunkowo niedługiej działalności i przekładało się na jeszcze niewielką frekwencję turystyczną oszacowaną na ok. 2000 osób, które odwiedzały Rabkę w ciągu roku. Dodatkowo – na potrzeby ruchu turystycznego – w sezonie letnim, który trwał od połowy VI do połowy IX; uruchomiono trzy klasy wagonów umożliwiających bezpośrednie podróżowanie do ośrodków kąpielowych⁶⁰⁵.

W 1886 r. Kolej Transwersalna została uwzględniona w formie kieszonkowego rozkładu jazdy, który został wydany z inicjatywy Generalnej Dyrekcji Austriackich Kolei Państwowych. Poza samymi godzinami przejazdów, w treści informatora zawarte zostały rozporządzenia na temat możliwości nabycia szerokiego wachlarza biletów, do których zaliczały się następujące: abonamentowe, sezonowe i roczne. Następną z kwestii, omówionych na łamach rozkładu, były warunki podróżowania do kąpielisk zlokalizowanych na trasie galicyjskich kolei. Praktycznym uzupełnieniem wspomnianego informatora był cennik przejazdowy. Natomiast koszt samego opracowania wynosił 5 centów i było dostępne, w każdej stacji należącej do Galicyjskich Kolei Państwowych⁶⁰⁶.

W niepodległej Polsce sieć połączeń kolejowych, które państwo otrzymało jako spadek po krajach zaborczych, została przydzielone okręgowym dyrekcjom kolejowym⁶⁰⁷.

⁶⁰⁴ J. Kachel, *Galicja na torach – czyli kolejowa historia Podbeskidzia*, Łódź 2013, s. 22.

⁶⁰⁵ L. Zakrzewski, *Przewodnik sentymentalny po linii kolejowej nr 104 Chabówka – Nowy Sącz. Cz. 1. Zarys dziejów linii*, Nowy Sącz 2024, s. 25-26.

⁶⁰⁶ Ibidem, s. 27.

⁶⁰⁷ Administracyjne rozgraniczenie połączeń kolejowych w Drugiej Rzeczypospolitej, które zostały przydzielone do strefy wpływów dziewięciu okręgów (w tym następujących dyrekcji: lwowskiej, krakowskiej, warszawskiej, toruńskiej, poznańskiej, katowickiej, wileńskiej, radomskiej i stanisławowskiej) nastąpiło w 1922 r. Wcześniej kwestie organizacyjne, związane z centralizacją zarządzania polskimi kolejami, ustalone były dekretem Rady Regencyjnej ze stycznia 1918 r. Z uwagi na tymczasową organizację władz w Królestwie Polskim, które zostały powołane na mocy wspomnianego dekretu, rozporządzenie to było

Jeśli chodzi o linie rozciągające się na obszarze dawnej Galicji i Śląska Cieszyńskiego – w granicach Drugiej Rzeczypospolitej – to znalazły się one w strefie wpływów Dyrekcji Krakowskiej. Nie można przy tym pominąć zawirowań politycznych, którymi dotknięta została zachodnia granica Polski. Uregulowanie rozgraniczeń kolejowych z Czechosłowacją nastąpiło z dniem 10 sierpnia 1920 r., a ich podstawą było orzeczenie Komisji Delimitacyjnej. W rezultacie wydzielono takie punkty graniczne, jak: Piotrowice (na odcinku kolejowym: Bogumin – Kraków), Cieszyn (na linii: Kojetin – Bielsko), a także dokonano podziału odcinka kolejowego z Wielkich Kończyc do Cieszyna, z której część obejmująca przedział od 1 km do blisko 6 km rozciągała się przez terytorium Polski⁶⁰⁸.

W odniesieniu do południowej granicy kolejowej, która również obejmowała terytorium polsko-czechosłowackie, nie dokonano znacznych przeobrażeń. Odcinki kolejowe na trasach: Żywiec – Zwardoń i Nowy Targ – Suchahora zachowały pierwotne punkty graniczne z okresu rządów austriackich. Natomiast punkt graniczny zlokalizowany na trasie połączenia: Tarnów – Orlov uległ pewnej korekcie, gdyż – z korzyścią dla państwa polskiego – został on przesunięty z mostu nad potokiem Śmreczyn do odcinka granicznego gminy Leluchów. Z kolei niewielki odcinek trasy kolejowej (od 117, 287 km do 117, 457 km) zlokalizowany pomiędzy Piwniczną a Żegiestowem rozciągał się przez gminę Kacze, która należała do Czechosłowacji.

Na terytorium Śląska Cieszyńskiego, za czasów rządów austriackich, nie wprowadzono rozbudowanej sieci kolejowej. W części północnej obszaru przeprowadzony został niewielki odcinek drogi żelaznej, która obejmowała takie ośrodki, jak Goczałkowice – Dziedzice. Poza tym, w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski – staraniem krakowskiej Dyrekcji Kolei – dokonano inwestycji w zakresie utworzenia nowych połączeń kolejowych. Należała do nich linia łącząca następujące miejscowości: Chybie, Skoczów i Ustroń. Realizatorem projektu było województwo śląskie. Ponadto w drugiej

chwilowym rozwiązaniem. Zgodnie z dokumentem organem zarządzającym infrastrukturą komunikacyjną, do której zaliczały się koleje i drogi wodne, stało się Ministerstwo Przemysłu i Handlu, a w jego ramach – z końcem sierpnia 1918 r. – utworzona została Sekcja Kolejowa. Pomimo tego, że w początkowym okresie swojej działalności nie wykazywała się ona dużą aktywnością, to wraz z dekretem z dnia 26 października 1918 r., ustanawiającym powstanie Ministerstwa Komunikacji, sytuacja uległa zmianie. Działania ukierunkowane na reorganizację resortów zarządzających infrastrukturą komunikacyjną prowadzone były również w kolejnych latach m.in. poprzez utworzenie Min. Rob. Publ. czy przekształcenie Min. Kom. na Ministerstwo Kolei Żelaznych w styczniu 1919 r., a także działalność PKP – od 1926 r. – które miały zasadniczy udział w procesie komercjalizacji kolei państwowych. Zob. D. Hanik, op. cit., s. 96.

⁶⁰⁸ *Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych (1918–1928)*, Warszawa 1928, s. 330.

połowie lat 20. XX w. prowadzone były dalsze prace nad rozciągnięciem wspomnianego połączenia kolejowego do Wisły⁶⁰⁹.

Niewątpliwie istotnym zagadnieniem poruszonym w treści publikacji, która ukazała się w związku z dziesięcioleciem funkcjonowania polskich kolei, była charakterystyka warunków terenowych obszarów, przez które przebiegała sieć kolejowa. Znajdujący się w strefie wpływu Dyrekcji Krakowskiej magistralny odcinek dwutorowej linii kolejowej przebiegał z Piotrowic do Rzeszowa przez następujące ośrodki: Dzieliszów – Kraków – Tarnów. Początkowy odcinek połączenia kolejowego rozciągał się przez krajobraz podgórski, a w okolicach Pruchnej forma ukształtowania terenu nabierała cech nizinnych. Następnie przebiegało one wzdłuż rzeki Wisły, by przemierzyć ją trzykrotnie do momentu zmiany jej kierunku na północno-wschodni. Kolej zmierzała dalej na wschód – równolegle do łuku karpackiego – przekraczając różne dopływy Wisły, a wśród nich takie rzeki, jak m.in.: Raba, Uszwica, Skawa, Soła, Białka, Biała i Dunajec.

Uwarunkowania geograficzne przebiegu linii kolejowej wpłynęły również na dokonanie orientacyjnego podziału strefy działań Dyrekcji Krakowskiej, który był wyznaczony przez dwie połacie krajobrazu. Pierwsza z nich – zlokalizowana w części północnej – zdominowana była przez niziny i wyznaczały ją obszary Powiśla Dąbrowskiego. Z kolei druga – obejmująca tereny południowe – charakteryzowała się wyżynnym krajobrazem. Wznosiła się ona w kierunku takich regionów, jak Przedkarpacie oraz grzbiety graniczne Sudetów i Tatr.

Należy także uwzględnić wysokości jakimi charakteryzowały się poszczególne linie kolejowe biegnące zarówno przez obszar nizin, jak i tereny górskie. W przypadku linii na odcinku: Piotrowice – Kraków – Rzeszów przeciętna wysokość została oszacowana na 200 m n.p.m., a w usytuowanych na obszarach wyżynnych stacjach kolejowych przedstawiała się ona następująco: Krynica (552 m n.p.m.), Leluchów (462 m n.p.m.), Zakopane (823 m n.p.m.), Wisła (405 m n.p.m.) i Zwardoń (662 m n.p.m.). Pomimo tego, że wspomniane różnice wysokości nakreślały charakter warunków geograficznych, które obejmowały zarówno tereny nizinne, jak i wyżynne, to możliwość przeprowadzenia linii kolei ograniczała się do niższych pasm górskich⁶¹⁰. Zasięg

⁶⁰⁹ Ibidem, s. 331.

⁶¹⁰ Przykładową inwestycją była perspektywa przedłużenia końcowej linii w Wiśle do połączenia kolejowego: Goleiszów – Ustroń. Przedsięwzięcie to wymagało jednak budowy tunelu, który przebiegałby przez pasmo górskie; co wiązało się z koniecznością podjęcia bardziej złożonych prac budowlanych. Zob. Ibidem, s. 332.

połączenia kolejowego, które należało do strefy wpływów Dyrekcji Krakowskiej, został uwzględniony na poniższej rycinie:

Mapa 19. Sieć połączeń kolejowych, które w przedwojennej Polsce zostały przydzielone Dyrekcji Krakowskiej

Źródło: Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych (1918–1928), Warszawa 1928, s. 329.

Oprócz wcześniejszego podziału infrastruktury kolejowej istniał również inny, którego głównym punktem odniesienia był dystans sieci połączeń. W związku z tym wyszczególniono linie lokalne i dalekobieżne. W przypadku tych ostatnich zaliczały się do nich także pierwsze z uwzględnionych i połączenia górskie – jako odcinki na dłuższej trasie kolejowej⁶¹¹. Charakter tych linii był zróżnicowany, gdyż prowadziły one do ośrodków uzdrowiskowych lub służyły za środek transportu dla pracowników kopalń i zakładów przemysłowych. W odniesieniu do celów turystycznych kolei należy uwzględnić spis

⁶¹¹ Ibidem.

połączeń kolejowych z miejscowościami klimatycznymi i uzdrowiskowymi w Beskidach Zachodnich, który przygotowano w formie tabeli:

Tabela 7. Połączenia kolejowe z ważniejszymi miejscowościami klimatycznymi i zdrojowiskami (z obszaru Beskidów Zachodnich)

Miejscowości		Stacja kolejowa	Odległość od stacji kolejowej w km	Linia kolejowa
klimatyczne	zdrojowiska			
Bukowina		brak	Poronin (8)	Kraków–Zakopane
Bystra		nazwa stacji: Bystra-Zdrój		Bielsko – Żywiec
Czorsztyn		brak	Nowy Targ (21)	Kraków – Zakopane
Głębcze		na miejscu		Goleszów – Wisła
Istebna		brak	Głębcze (8) Milówka (16)	Goleszów – Głębcze, Żywiec – Zwardoń
Jaworze		nazwa stacji: Jaworze-Jasienice		Bielsko – Cieszyn
	Krościenko	brak	Nowy Targ (33) Stary Sącz (35)	Kraków – Zakopane, Tarnów – Krynica
	Krynica	na miejscu		Tarnów – Krynica
Maków Podhalański		na miejscu		Kraków – Zakopane
	Muszyna	na miejscu		Tarnów – Krynica
	Piwniczna	brak		Tarnów – Krynica
Poronin		na miejscu		Kraków–Zakopane
	Rabka	nazwa stacji: Rabka-Zdrój lub Rabka Zaryte		Chabówka – Nowy Sącz
Rajcza		na miejscu		Żywiec – Zwardoń
	Szczawnica	brak	Nowy Targ (41) Stary Sącz (42)	Kraków – Skawina,

				Tarnów – Krynica
Szczyrk		brak	Wilkowice Bystra (7)	Tarnów – Krynica
Ustroń		stacja: Ustroń i Polana		Goleszów – Głębcze
Wisła		na miejscu		Goleszów – Głębcze
	Żegiestów	na miejscu		Tarnów – Krynica

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Bissaga, *Geografia kolejowa Polski z uwzględnieniem stosunków gospodarczo-komunikacyjnych*, Warszawa 1938, s. 196-200.

Z informacji zamieszczonych w powyższej tabeli wynika, że wśród ważniejszych ośrodków uzdrowiskowych i klimatycznych zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich znalazło się 19 miejscowości (w tym: 12 stacji klimatycznych i 7 uzdrowisk). Ponadto 8 stacji i 4 zdrojowiska posiadały bezpośredni dostęp do połączenia kolejowego – co łącznie stanowiło 12 ośrodków, które znajdowały się na skomunikowanych odcinkach kolei. Pozostałe miejscowości w liczbie: 4 stacji klimatycznych i 3 uzdrowisk, dzielił pewien dystans od przystanków kolejowych.

Na mocy rezolucji, która została wydana dnia 22 kwietnia 1938 r., utworzono Komitet Koordynacyjny dla Spraw Turystyki Województwa Krakowskiego. W zakresie obowiązków powołanej organizacji znalazło się opracowanie zorganizowanej koncepcji pracy, która miała być ukierunkowana na rozwój gospodarki turystycznej w regionach usytuowanych w granicach administracyjnych województwa. Punktem odniesienia do realizacji najistotniejszych założeń związanych z potrzebami lokalnej turystyki były materiały, bazujące na pogłębionych studiach. Z kolei istotny głos w sprawie rozpoczęcia najważniejszych inwestycji turystycznych należał do ekspertów, specjalizujących się w różnych dziedzinach tej gałęzi gospodarczej⁶¹². Obszerny zasób materiałów przełożył się na konieczność dokonania podziału, którego celem miało być usystematyzowanie zarysu planowanej działalności. W związku z tym wyszczególnione zostały następujące kryteria zagadnień: obsługa turysty oraz komunikacja i elektryfikacja.

W odniesieniu do drugiego z wymienionych aspektów można przywołać referat, który był jednym z zamieszczonych w treści planu materiałów, a jego tematyka

⁶¹² ANK, IPHKr, I 73, *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, s. 1, k. 409.

obejmowała sprawę postulatów komunikacyjnych województwa z perspektywy potrzeb turystyki. Autorem referatu był Stanisław Faecher, który odniósł się w nim zarówno do infrastruktury kolejowej, jak i dróg. W uwagach wstępnych uwzględnił konieczność omówienia zagadnień polityki komunikacyjnej ze stanowiska bieżących potrzeb, jak i przyszłych uwarunkowań rozwoju turystyki na obszarze województwa krakowskiego. Ponadto wspomniane zostały wcześniejsze studia nad kwestiami komunikacyjnymi tego obszaru, jako zjawiska powiązanego z turystyką. Ich realizatorem było Ministerstwo Komunikacji, które przeprowadziło je metodycznie, skupiając się na dziedzinach sieci połączeń kolejowych i drogowych. Udział w tym przedsięwzięciu miały również organy władz samorządowych, które reprezentował Krakowski Urząd Wojewódzki, a zakres jego prac koncentrował się przede wszystkim na drogach⁶¹³.

Potrzeba realizacji inwestycji kolejowych wynikała z charakteru tego środka transportu, którego użytkownikami byli masowi turyści. Efektem pogłębionych studiów nad zagadnieniem wspomnianego elementu infrastruktury komunikacyjnej było opracowanie bardziej znaczących postulatów dotyczących podjęcia inwestycji kolejowych, które miały odegrać kluczową rolę w intensyfikacji ruchu turystycznego na ziemi krakowskiej. Należy uwzględnić, że wśród nich znalazły się również plany rozbudowy sieci połączeń kolejowych, które przebiegać miały przez obszar Beskidów Zachodnich. W trakcie realizacji prac, których znaczącą częścią była analiza zgromadzonych w ramach studiów materiałów, przygotowano następujące postulaty na temat najbardziej znaczących inwestycji kolejowych obejmujących wspomniany łańcuch górski:

1. Budowa jednotorowej linii magistralnej, która miała przebiegać przez takie odcinki, jak: Kraków – Myślenice – Mszana Dolna. Ponadto należało przeprowadzić elektryfikację całego połączenia na odcinku: Kraków – Zakopane⁶¹⁴.

⁶¹³ Ibidem, S. Faecher, *Referat w sprawie postulatów komunikacyjnych województwa krakowskiego ze stanowiska potrzeb turystyki*, s. 2, k. 417.

⁶¹⁴ Zagadnienie elektryfikacji trasy kolejowej: Kraków – Zakopane stanowiło przedmiot rozważań w artykule inż. J. Bruskiego-Kasyna, na temat rozwoju trakcji elektrycznej i perspektyw elektryfikacji głównych kolei w Polsce. Autor pracy uwzględnił, że w 1922 r. dokonano pierwszych szacunków dotyczących rentowności przedsięwzięcia i wyniki nie przyniosły wówczas oczekiwanych rezultatów, gdyż przeprowadzenie trakcji elektrycznej wymagało nakładu dodatkowego kapitału, przy braku perspektyw na odpowiednie zyski z inwestycji. Jednakże intensyfikacja przewozów pasażerskich, które realizowano w ramach zorganizowanych form turystyki, wpłynęła na ponowienie oceny rentowności elektryfikacji połączenia i wskazania na konieczność realizacji tej inicjatywy. Zob. J. Bruski-Kasyn, *Historia i rozwój trakcji elektrycznej oraz widok elektryfikacji kolei głównych w Polsce*, „Inżynier Kolejowy”, 1933, nr 7, s. 167.

2. Budowa jednotorowej linii kolejowej o drugorzędnym charakterze, której trakcja miała być również poddana elektryfikacji i obejmować trasę: Nowy Targ – Szczawnica.
3. Budowa drugorzędnej linii kolejowej jednotorowej ze Szczawnicy do Starego Sącza lub opcjonalnie do Piwnicznej, która również miała posiadać elektryczną trakcję. Ponadto odcinek ten byłby przedłużeniem wcześniejszej linii, prowadzącej z Nowego Targu do Szczawnicy. Przedsięwzięcie to umożliwiłoby także utworzenie połączenia kierującego się południowo-poprzecznie pomiędzy takimi trasami kolejowymi, jak linie: Kraków – Zakopane i Tarnów – Krynica.
4. Budowa jednotorowej magistralnej linii kolejowej na odcinku: Grybów – Krynica, jako skrót wielkiej ekspansywnej magistrali: północ – południe⁶¹⁵.

Należy uwzględnić, że pierwotnym założeniem przywołanych koncepcji nowych połączeń kolejowych było zaspokojenie potrzeb gospodarczo-przemysłowych, a głównym inicjatorem pomysłu była Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie. Jednak, zdaniem autora referatu, były one również dostosowane do wymagań, jakie stawiała turystyka. Uzasadnieniem wybudowania linii kolejowej na odcinku: Kraków – Myślenice – Mszana Dolna⁶¹⁶, a także elektryfikacji kolei na trasie: Kraków – Zakopane były przede wszystkim potrzeby wynikające z intensyfikacji ruchu turystycznego. Jako argumenty, przemawiające za koniecznością podjęcia tej inwestycji, wskazano rentowność przedsięwzięcia oraz zaawansowane opracowanie techniczne projektu budowy. Dodatkowo sprawa powstania kolei była już na etapie pertraktacji finansowych, a Min. Kom. podjęło w tym zakresie

⁶¹⁵ ANK, IPHKr, I 73, S. Faecher, op. cit., s. 6-7, k. 427-429.

⁶¹⁶ Temat ten był również omawiany w artykule inż. Jana Arlitewicza, który dotyczył zagadnień elektryfikacji kolei na obszarze Polski i ukazał się w kilku częściach na łamach „Inżyniera Kolejowego” z 1934 r. (numery: 5-8). Jako punkt odniesienia do realizacji wspomnianej inicjatywy budowlanej wymienione zostały m.in. koleje podgórskie. Wskazano, że uwarunkowania geograficzne ich przebiegu są niekorzystne dla trakcji parowej z uwagi na znacznie większą potrzebę eksploatacyjną. Z kolei połączenie na odcinku: Kraków – Zakopane charakteryzowało się dużym zainteresowaniem wśród turystów, o czym świadczyła ilość pociągów pasażerskich obsługujących tę linię, których dzienna liczba – w okresie letnim – wynosiła 7, natomiast zimą było ich 5. Przeprowadzenie elektryfikacji kolei na tym odcinku miało się wiązać z intensyfikacją ruchu turystycznego zarówno z Krakowa, jak i ośrodków, które były zlokalizowane na Górnym Śląsku. Następną z ważniejszych inwestycji kolejowych, o jakiej wspomniał autor przywołanego artykułu, stanowiło połączenie z Wieliczki do Mszany Dolnej, które miało być skrótem dla odcinka prowadzącego do dwóch najważniejszych krajowych kurortów, jakimi były Zakopane i Krynica. Według założeń, linia ta mogłaby stanowić alternatywę dla wcześniej planowanej elektryfikacji trasy przez Suchą, a w przypadku zamysłu realizacji przedsięwzięcia należało ocenić także rentowność utworzenia połączenia: Kraków – Mszana Dolna – Nowy Sącz – Muszyna – Krynica. Przewidywano, że argumentem przemawiającym za przeprowadzeniem tego odcinka były walory turystyczne okolic doliny Popradu. Zob. J. Arlitewicz, *Zagadnienie elektryfikacji kolei w Polsce*, „Inżynier Kolejowy”, 1934, nr 7, s. 169-171.

konkretne działania. Ponadto modernizacja odcinka: Kraków – Zakopane miała na celu skrócenie dystansu, jaki obejmował odległość dzielącą wspomniane ośrodki o 33 km - ze 144 km do 111 km. Unowocześniona trakcja elektryczna wpłynęłaby także na zredukowanie czasu przejazdu o ok. 50% i tym samym udostępniła tereny bogate w walory uzdrowiskowe i letniskowe, pozbawione wcześniej infrastruktury komunikacyjnej⁶¹⁷.

W uwzględnionej inicjatywie dostrzegano szansę na zwiększenie ruchu turystycznego nie tylko z Krakowa, ale również ze Śląska. Poza regionem Podhala i samym Zakopanem, turyści mieli uzyskać dogodne połączenie do Nowego Sącza⁶¹⁸ – dzięki któremu przewidywano napływ tzw. śląskiej klienteli do uzdrowiska w Krynicy. Przeprowadzenie elektryfikacji kolei stanowiło także istotny krok w realizacji postulatu zdrowotnego, którym była walka z zanieczyszczeniem powietrza na obszarach o charakterze uzdrowiskowo-letniskowym. Kolej elektryczną na trasie: Kraków – Mszana Dolna – Zakopane postrzegano również przez pryzmat realnego rozwiązania kwestii elektryfikacji południowej części województwa krakowskiego. W szczególności miała ona stanowić niskobudżetowe źródło dostawy energii elektrycznej⁶¹⁹ dla licznych miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych, co mogłoby mieć zasadniczy wpływ na poprawę ich kondycji gospodarczej⁶²⁰.

⁶¹⁷ ANK, IPHKr, I 73, S. Faecher, op. cit., s. 7-8, k. 429-431.

⁶¹⁸ Wspomniana koncepcja została zasygnalizowana już wcześniej w piśmie nadanym przez Okręg. Dyr. Rob. Publ. w Krakowie do UWKr z dnia 23 listopada 1925 r. Przewodnim tematem przywołanego dokumentu była kwestia zmiany rozkładu jazdy na połączeniach kolejowych, które odpowiadałyby wymaganiom turystyki. Wskazano na konieczność dostosowania ruchu kolejowego z ośrodków przemysłowych (głównie obszaru Śląska) do uzdrowisk i letnisk zlokalizowanych w dolinie Popradu. W szczególności zamierzano usprawnić połączenia do Krynicy, która znalazła się wówczas na etapie dynamicznego rozwoju. Punktem odniesienia dla uwzględnionego założenia była koncentracja śląskich turystów w regionach Beskidów Zachodnich, a także silna recepcja turystyczna w Tatrach, które były dobrze skomunikowane ze Śląskiem. W ogólnym założeniu przewidywano utworzenie linii kolejowych na odcinkach: Śląsk – Tatry – Krynica, a także inne atrakcyjne turystycznie miejscowości znajdujące się w dolinie Popradu. Zob. ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, Pismo Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie (Wydział V) z dnia 23 listopada 1925 r. [w sprawie zmian rozkładu jazdy na kolejach z uwzględnieniem postulatów turystyki], k. 2021-2025.

⁶¹⁹ Kwestia elektryfikacji kolei na odcinku: Kraków – Zakopane postrzegana była w kategoriach pierwszorzędnej inwestycji już w trakcie prac Komisji Energetyczno-Elektryfikacyjnej. W latach 1935–1936 IPHKr ponowiła działania w tym zakresie, co było związane z budową hydroelektrowni zlokalizowanej w Porąbce. Zakładano, że źródła energii, które miały być pozyskiwane ze wspomnianego obiektu będą wystarczały na uruchomienie zelektryfikowanej trakcji kolejowej. Staraniem Izby w 1936 r. utworzony został Komitet, który miał się zajmować organizacją kolei elektrycznej na obszarze województwa krakowskiego. Wśród obowiązków Komitetu Organizacyjnego Kolei Elektrycznej Ziemi Krakowskiej znalazło się przeprowadzenie pogłębionych studiów w zakresie opracowania koncepcji podmiejskiej sieci komunikacyjnej, która miała być unifikatorem dla Krakowa z okolicznymi miejscowościami i nad dokonaniem elektryfikacji połączenia: Kraków – Zakopane. Zob. T. Kargol, op. cit., s. 319-320.

⁶²⁰ ANK, IPHKr, I 73, S. Faecher, op. cit., s. 8-9, k. 431-433.

Następna z przywołanych inwestycji kolejowych wynikała z realizacji planu budowy linii: Kraków – Mszana Dolna – Zakopane. Należy jednak uwzględnić, że utworzenie połączenia na trasie: Nowy Targ – Szczawnica stanowiło przedmiot dyskusji jeszcze w okresie zaborów, kiedy obszar ten znajdował się w granicach wpływów austriackich⁶²¹. Wynikało to zarówno z pobudek gospodarczych, jak i turystycznych, gdyż kolej przebiegać miała przez tzw. region pieniński, w granicach którego zlokalizowane były ośrodki skupiające ruch: uzdrowski, turystyczny i letniskowy.

W odniesieniu do pierwszej z wyszczególnionych gałęzi należało doprowadzić do uruchomienia kolei, która umożliwiłaby dotarcie do dwóch ważnych zdrojowisk znajdujących się w tym regionie, czyli Szczawnicy i Krościenka. Ponadto na uwagę zasługiwały liczne wsie o charakterze letniskowym, a także rozwój takich form turystyki kwalifikowanej, jak: górską, wodną, narciarską i obozową. Rozbudowa inwestycji o połączenie do Starego Sącza również wynikała z pobudek turystycznych, ponieważ wskazany ośrodek zlokalizowany był w regionie posiadającym znaczące walory uzdrowsko-letniskowe. Jednakże ograniczenia budżetowe wpłynęły na decyzję Państwowej Rady Komunikacyjnej o wstrzymaniu realizacji budowy – do momentu uzyskania niezbędnych subwencji⁶²².

Istotnym aspektem, który wskazywał na udział kolei w rozwoju gospodarki turystycznej na obszarze Pienin, było zwiększenie dochodów z ruchu letniskowego, który bez obecności tego środka transportu został oszacowany na 1000 zł rocznie dla jednego gospodarstwa. Dodatkowo wzrost frekwencji turystycznej dawał możliwość rozwoju

⁶²¹ Realizacja wspomnianej koncepcji była przedmiotem dyskusji w trakcie komisji rewizji trasy, która obejmowała odcinek linii: Stary Sącz – Nowy Targ projektowanej z inicjatywy Wydziału Krajowego w okresie od 26 września do 2 października 1912 r., a następnie komisji rewizji, która zajmowała się nie tylko utworzeniem trasy, ale i stacji kolei lokalnej dla połączenia: Kraków – Wieliczka – Myślenice – Mszana Dolna z dnia 3 października 1913 r. Punktem odniesienia dla obrad był projekt Wydziału Krajowego, który zakładał utworzenie dwóch linii dla odcinka: Stary Sącz – Nowy Targ, czyli tras kolejowych: Stary Sącz – Krościenko – Szczawnica i Nowy Targ – Krościenko – Szczawnica. Z uwagi na niesprzyjające uwarunkowania terenu, wstępna koncepcja zakładała utworzenie stacji w pobliżu Krościenka, noszącej nazwę: Krościenko-Szczawnica. Planowana inwestycja spotkała się z krytyką reprezentanta IPHKr, gdyż projektowana trasa nie obejmowała bezpośredniego połączenia do samej Szczawnicy, uchodzącej już wówczas za ważną miejscowość zdrojowską. Odległość jaka miała ją dzielić od wspomnianej stacji kolejowej wynosiła 6 km. W związku z postulatem delegata – i przy zamiśle pozostawienia opracowanej trasy w jej pierwotnym charakterze – wysunięto wniosek o wybudowanie linii normalnotorowej do Szczawnicy. Ponadto wskazano na konieczność zlokalizowania stacji kolejowej w Krościenku w ten sposób, żeby umożliwić przeprowadzenie dalszego odcinka linii do Nowego Targu. Zob. J. Bund, *Rozwój kolejnictwa Małopolskiego w okresie 80-lecia (1850–1930) działalności krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej oraz przebieg starań o wykonanie Ustawy Koerberowskiej o budowie dróg wodnych*, Kraków 1930, s. 42-43.

⁶²² ANK, IPHKr, I 73, S. Faecher, op. cit., s. 9-11, k. 433-437.

sektora usług w zakresie przemysłu lotniskowo-turystycznego, w tym rolnictwa i chałupnictwa. Kolej umożliwiłaby także eksport lokalnych wód mineralnych, który nie wymagał poniesienia wysokich kosztów transportu. W przypadku rozciągnięcia połączenia na obszar Nowosądeckizny dostrzegano analogiczne rozwiązanie dla przewozu owoców⁶²³.

W odniesieniu do linii: Szczawnica – Stary Sącz, długość odcinka połączenia kolejowego miała wynosić ok. 40 km. Głównym założeniem realizacji tej inwestycji budowlanej była unifikacja dwóch głównych linii regionalnych, czyli zakopiańskiej i krynickiej, a także stworzenie rokady południowo-poprzecznej. Jako punkt odniesienia do rozważań wskazana została perspektywa skrócenia trasy przejazdu pociągu, który zamiast do Starego Sącza kierowałby się bezpośrednio do Piwnicznej. Wówczas odcinek linii kolejowej, który według pierwotnego założenia wynosił blisko 40 km, byłby krótszy o 24 km. Dokonano by również przełomowego kroku w połączeniu Podhala wraz z Pieninami i Doliną Popradu, czyli regionów z najsilniejszą recepcją turystyczną w skali całego województwa⁶²⁴.

Jako ostatnią z uwzględnionych inwestycji kolejowych, która swoim zasięgiem obejmować miała Beskidy Zachodnie, wskazano linię Grybów – Krynica. Połączenie to uznano za istotny skrót na znacznie dłuższym odcinku szlaku magistralnego północ-południe, którego częścią byłyby linie: Radom – Ostrowiec – Szczucin, Kielce – Mędrzechów i opcjonalnie Żabno. Dalej z Tarnowa szlak miał kierować się na południe, tworząc w ten sposób istotną na krajowej mapie kolejowej linię o charakterze ekspansywnym i transgranicznym. Przejawiało się to w planach włączenia trasy do szlaku komunikacyjnego, którego początek obejmował kraje nadbałtyckie, czyli Estonię, Łotwę oraz Litwę i miał się kierować przez takie polskie miasta, jak Warszawa, Kielce, Tarnów i Krynica, a następnie połączeniem: Koszyce – Miskolc – Budapeszt i dalej do Belgradu – Sofii – Aten⁶²⁵.

Z uwagi na istniejący już odcinek kolejowy z Tarnowa, który przebiegał łukiem do Krynicy przez takie miejscowości, jak: Grybów – Nowy Sącz – Muszyna, przywołana

⁶²³ Ibidem, s. 14, k. 443.

⁶²⁴ Ibidem, s. 15-16, k. 445-447.

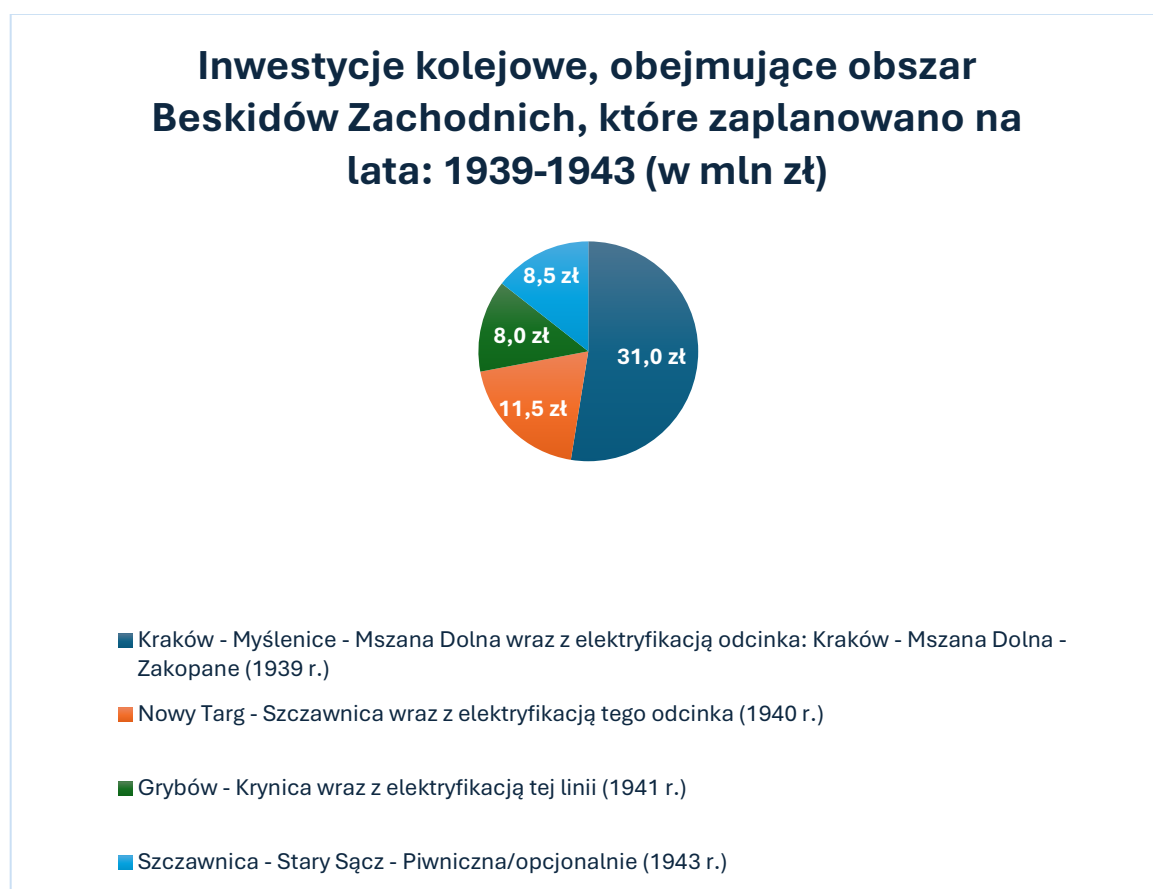
⁶²⁵ Istniało również przekonanie, że elektryfikacja połączenia kolejowego na linii: Kraków – Zakopane stanowić będzie punkt odniesienia dla przeprowadzenia kolejnych prac elektryfikacyjnych, które w szczególności należało zrealizować na obszarze COP-u. Przedsięwzięcie to ukierunkowane było także na dokonanie przedłużenia odcinka linii magistralnej Warszawa – Radom – Kielce – Kraków. Zob. T. Kargol, op. cit., s. 320.

inwestycja miała stanowić znacznie krótszą alternatywę wspomnianej trasy. Ponadto realizacja przedsięwzięcia byłaby ogromną szansą dla uzdrowiska na przyciągnięcie krajowych turystów z centrum Polski oraz napływ zagranicznych kuracjuszy w przypadku utworzenia szlaku kolejowego o zasięgu transgranicznym⁶²⁶.Warto także wspomnieć o szacunkowych kosztach omówionych inwestycji, których okres realizacji został wyznaczony na lata 1939–1943. Ze względu na charakter kolei, pierwszym połączeniem, które należało wybudować była trasa: Kraków – Myślenice – Mszana Dolna oraz dokonanie elektryfikacji całego odcinka magistralnego: Kraków – Mszana Dolna – Zakopane. Prace w tym zakresie zostały przewidziane na 1939 r., a orientacyjne koszty budowy oszacowano na 31 mln zł.

Natomiast w odniesieniu do linii Nowy Targ – Szczawnica, a także elektryfikacji tego odcinka, rozpoczęcie budowy wyznaczono na 1940 r. i oszacowano ją na ok. 11 500 000 zł. W następnym roku zaplanowano inwestycję utworzenia połączenia kolejowego na trasie Grybów – Krynica z szacunkowym kosztem wynoszącym 8 mln zł. Na 1943 r. przewidziane zostało wznowienie prac budowlanych dalszego odcinka kolei pienińskiej, które obejmować miały trasę: Szczawnica – Stary Sącz – Piwniczna. Jeżeli chodzi o koszt inwestycji, to wynosił on szacunkowo 8 500 000 zł. Celem wizualizacji przywołanych zagadnień poniżej zamieszczono wykres, ukazujący orientacyjne koszty planowanej rozbudowy sieci kolejowej.

⁶²⁶ ANK, IPHKr, I 73, S. Faecher, op. cit., s. 18-19, k. 451-453.

Wykres 2. Wybrane inwestycje kolejowe w województwie krakowskim na lata 1939 – 1943, które miały obejmować obszar Beskidów Zachodnich

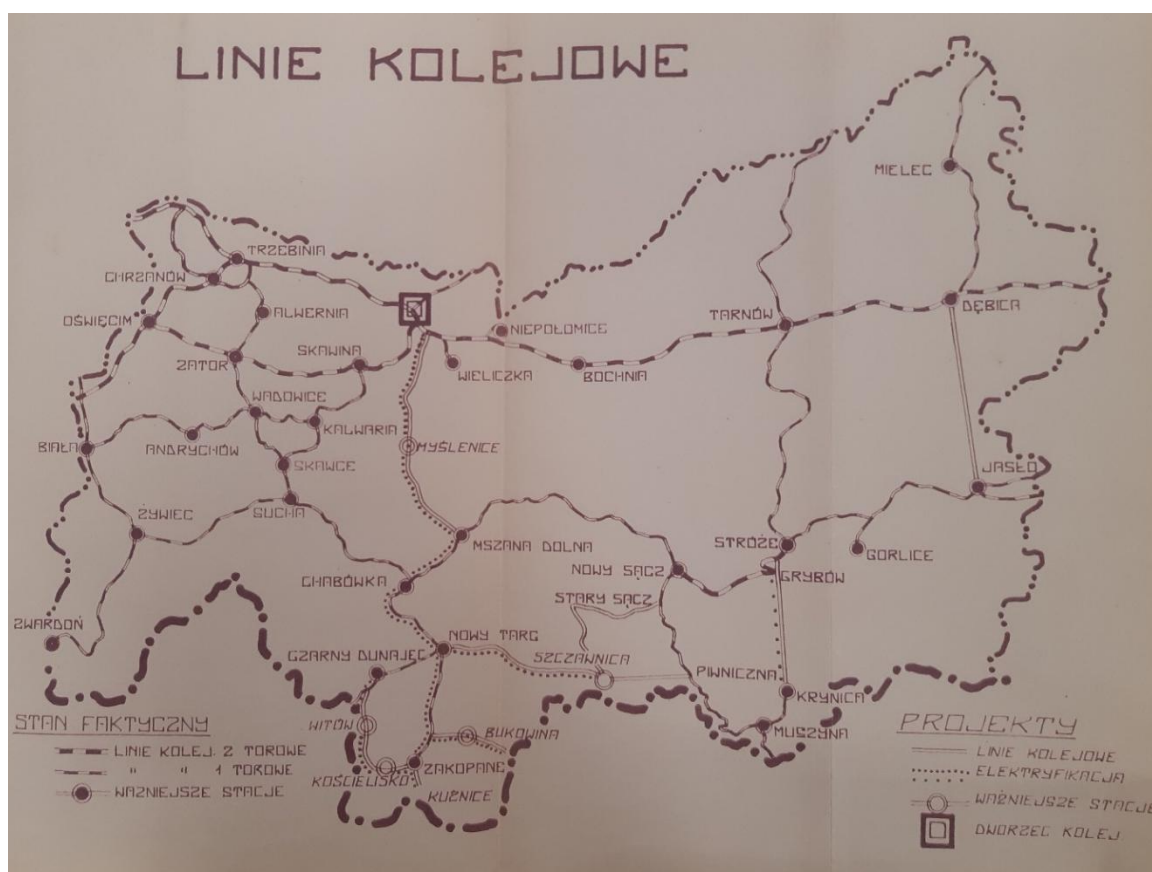
***Źródło:** opracowanie własne na podstawie: ANK, IPHKr, sygn. I 73, S. Feacher, *Referat w sprawie postulatów komunikacyjnych województwa krakowskiego ze stanowiska potrzeb turystyki*, s. 25-26, k. 465-467.*

Na podstawie powyższego wykresu należy uwzględnić, że za najbardziej kosztowną inwestycję kolejową uznano budowę i elektryfikację odcinka Kraków – Mszana Dolna – Zakopane. Jako punkt odniesienia do realizacji wspomnianej koncepcji już w 1939 r. może posłużyć argument o konieczności zainwestowania dużego kapitału, a także pierwszorzędym charakterze budowy wspomnianego połączenia. W następnej kolejności znalazła się trasa Nowy Targ – Szczawnica, co również może przemawiać za tym, że odcinek ten stanowił ważny punkt na mapie połączeń kolejowych. Natomiast dwie ostatnie linie wymagały mniejszych kosztów inwestycyjnych, a szacunkowa kwota budowy wszystkich uwzględnionych połączeń wynosiła ok. 59 mln zł. Wybuch drugiej wojny światowej i jej następstwa uniemożliwiły realizację wspomnianych planów

inwestycyjnych ukierunkowanych na rozbudowę sieci połączeń kolejowych południa Małopolski.

Oprócz części merytorycznej w *Planie gospodarczo-turystycznym* zamieszczono mapy, stanowiące cenne uzupełnienie przewidzianych koncepcji. Wśród nich znalazła się wizualizacja linii kolejowych na obszarze województwa krakowskiego – z uwzględnieniem ich faktycznego stanu oraz projektowanych połączeń. Przedstawiała się ona następująco:

Mapa 20. Sieć połączeń kolejowych w województwie krakowskim (1938 r.). Stan faktyczny i projekty jej rozbudowy oraz elektryfikacji

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 73, *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, k. 515.

Należy także wspomnieć o terenach, które w 1938 r. zostały włączone w granice Polski. Wśród nich znalazło się Zaolzie, o którego infrastrukturze kolejowej i walorach turystycznych pisano na łamach „Inżyniera Kolejowego”. W jednym z numerów, opublikowanych w 1938 r., zamieszczony został artykuł inż. Adama Wyleżyńskiego

o gospodarczym znaczeniu tego terenu – w tym przywołanych zagadnieniach, które stanowiły jego istotną część. Ważnym aspektem, poruszonym w treści artykułu, było dostosowanie sieci połączeń kolejowych na tym obszarze do potrzeb rozwijającego się przemysłu i sytuacji demograficznej. Świadczyła o tym chociażby łączna długość kolei państwowych, którą oszacowano na prawie 142 km. Należy uwzględnić, że ok. 175 km miało zostać włączonych po unifikacji tych terenów z obszarem, który znajdował się w granicach Polski – głównie odcinki obejmujące trasy Zwardoń – Czadca oraz Czadca – Mosty. Ponadto dzieliły się one na główne i drugorzędne linie, a wśród nich wyszczególniono następujące połączenia:

Główne linie kolejowe:

1. Dawna Kolej Koszycko – Bogumińska, która powstała w 1867 r. i rozciągała się na 66 km, czyli odcinek: Bogumin – Orłowo – Karwina – Cieszyn – Jabłonków – Mosty.
2. Dawna Kolej Północna z 1850 r., obejmująca ok. 24 km długości i odcinek: Piotrowice – Bogumin.

Drugorzędne linie kolejowe:

1. Odcinek: Cieszyn – Gnojnik, który kierował się w stronę Frydka i wynosił ok. 19 km.
2. Odcinek: Cieszyn – Sucha – Szumbark, rozciągający się w kierunku takich ośrodków, jak: Kończyce i Witkowice, a jego długość wynosiła prawie 23 km.
3. Odcinek: Piotrowice – Frysztat – Karwina, posiadający charakter lokalnego połączenia kolejowego, o długości ok. 15 km⁶²⁷.

W nawiązaniu do drugiego z przywołanych zagadnień uwzględniono, że odzyskana przez Polskę część Śląska Cieszyńskiego posiadała atrakcyjne turystycznie tereny. Należały do nich m.in.: malownicze krajobrazy, a także – zlokalizowane w ich otoczeniu – rozmaite ośrodki letniskowe i zimowiska. Na południu Zaolzia rozciągało się pasmo Beskidów Jabłonkowskich, których główny grzbiet obejmował odcinek od Zwardonia do Ostrawicy. Wskazano na dobrze rozwiniętą infrastrukturę komunikacyjną, która umożliwiała dotarcie do szlaków górskich. Do takiego połączenia należała kolej prowadząca do Trzyńca, z którego autobusami dojeżdżało się do Gut. Wspomniana miejscowość ulokowana była u podnóża Jaworowego (1032 m n.p.m.), na którego szczycie zostało wzniesione schronisko BV. Następnie autor tekstu wymienił kolejne ważniejsze

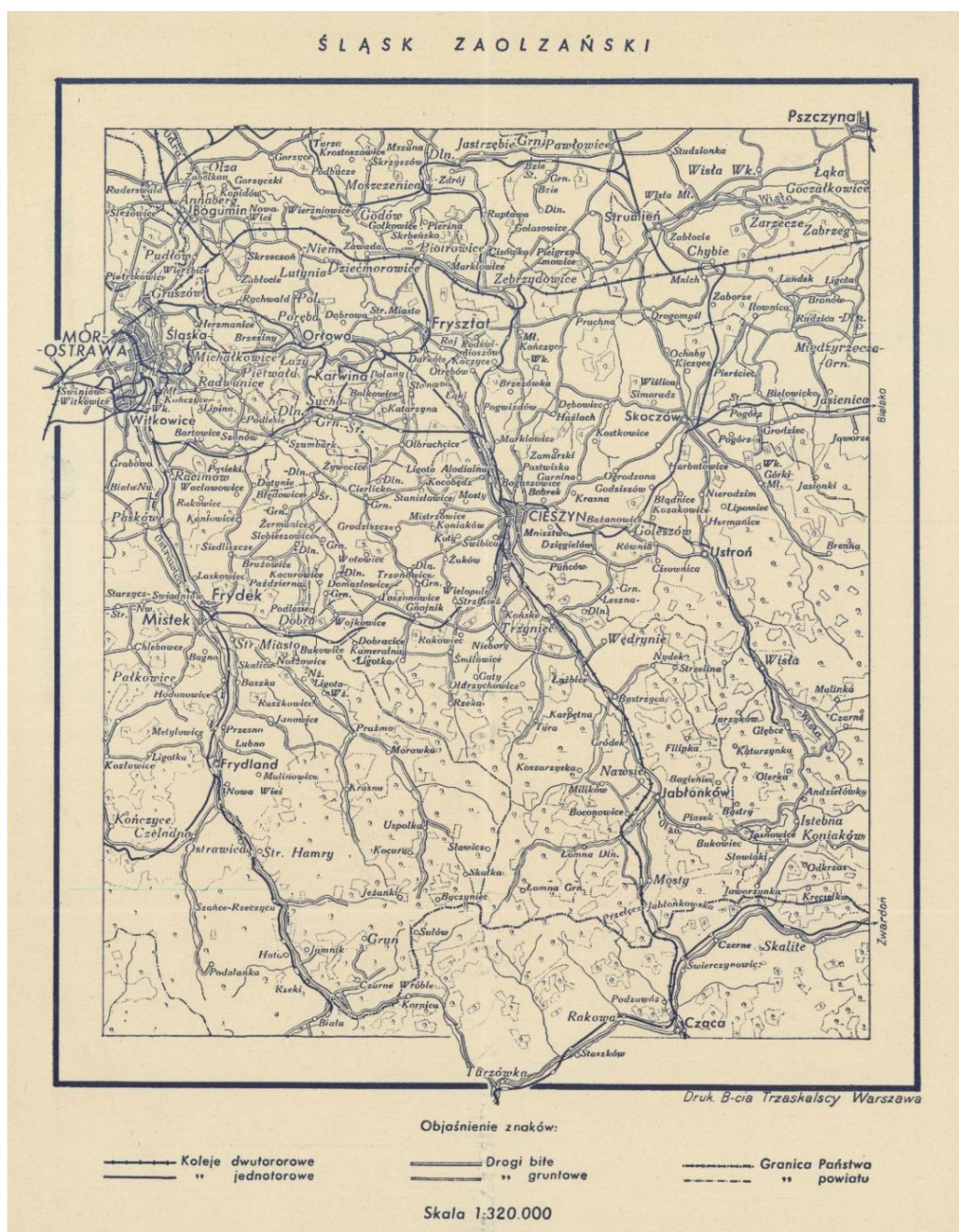
⁶²⁷ A. Wyleżyński, *Znaczenie gospodarcze Zaolzia*, „Inżynier Kolejowy”, 1938, nr 12, s. 486.

szczyty górskie, takie jak m.in.: Ropiczka (918 m n.p.m.), Wielka Ropica (1083 m n.p.m.) czy też Kozubowa (976 m n.p.m.) – gdzie zlokalizowane było schronisko Oddziału PTT „Beskid Śląski”. Nie pominięto również wzmianki o kluczowym punkcie strategicznym na tym obszarze, którym była Przełęcz Jabłonkowska. Stanowiła ona główny szlak na trasie: północ-południe i rozciągała się dolinami Odry i Wisły, wchodząc w dolinę rzeki Dunajec⁶²⁸.

Należy uwzględnić, że staraniem WIG-u przygotowana została mapa, na której naniesiono sieć komunikacyjną Śląska Zaolziańskiego i przedstawia się ona następująco:

⁶²⁸ Ibidem, s. 488.

Mapa 21. Mapa Śląska Zaolziańskiego z 1938 r., na której zamieszczono granicę państwa i powiatów oraz elementy infrastruktury komunikacyjnej (oprac. WIG)

Źródło: Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej (MAPSTER) – ze zbiorów Archiwum Map WIG, mapy topograficzne i turystyczne (polskie): Śląsk Zaolziański. Szczegółowa mapa z opisem 1:320 000 [1938], online: <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11785356>, (dostęp z dnia 14.04.2025 r.).

Omawiając zagadnienie rozwoju infrastruktury kolejowej warto również wspomnieć na temat inicjatyw, które miały na celu usprawnienie ruchu pasażerskiego wśród turystów. Jednym z przykładów takich działań był postulat w sprawie zrewidowania rozkładów jazdy pomiędzy pociągami kursującymi na odcinkach z Górnego Śląska do stacji beskidzkich i na obszar Śląska Cieszyńskiego. Przedsięwzięcie to ukierunkowane było na ograniczenie długości postojów na stacjach, których doświadczali turyści w przypadku braku bezpośrednich połączeń kolejowych do miejscowości turystycznych. Wśród pociągów wymagających aktualizacji godzin przejazdu wymieniona została linia na odcinku: Warszawa – Żywiec, na której odjazd z Katowic odbywał się o godzinie 19:50, a następnie pociąg miał dwa dłuższe postoje w Dziedzicach oraz Bielsku.

Poza uwzględnionym pociągiem wspomniano, że analogiczna sytuacja dotyczyła wielu innych połączeń lokalnych na trasie: Katowice – Wisła. Szacunkowy czas oczekiwań pasażerów na takich stacjach, jak: Pawłowice, Chybie i Golezów wynosił ok. 20–40 min. Ponadto należało podjąć działania w zakresie unifikacji odcinka kolejowego Katowice – Żywiec, a także innych połączeń z obszaru Śląska Cieszyńskiego, które znajdowały się w strefie Dyrekcji Krakowskiej z okręgiem kolejowym Dyrekcji Katowickiej. Przedsięwzięcie to stanowiłoby znaczący punkt odniesienia dla usprawnienia infrastruktury kolejowej na terenie Górnego Śląska i w regionach Beskidu Śląskiego oraz Żywieckiego⁶²⁹.

Tematyka udogodnień dla użytkowników kolei była również szeroko dyskutowana jako jedno z ważniejszych zagadnień nadchodzącego zjazdu w sprawie rozwoju uzdrowisk, lotnisk i turystyki w Karpatach, który miał się odbyć w dniach 8–9 czerwca 1934 r. w Jaremczu. Nie bez przyczyny organy władzy rządowej i samorządowej zaangażowały w przedsięwzięcie takie organizacje, jak m.in. Polski Touring Klub. Wspomniane stowarzyszenie turystyczne posiadało swoje delegatury, które prowadziły działalność na obszarze województw, a wśród nich znalazła się Śląska Delegatura Wojewódzka Polskiego Touring Klubu⁶³⁰. Należy uwzględnić, że Wydział Komunikacyjno-Budowlany UWŚ wystosował pismo do wspomnianej organizacji, w którego treści zwrócono się z prośbą o przygotowanie najważniejszych postulatów dotyczących spraw turystycznych. Przed

⁶²⁹ APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4504, *Protokół z posiedzenia Komisji Komunikacyjnej i Turystyki Izby Handlowej w Katowicach z dnia 14 VII 1931 r.*, s. 4-5, k. 7-8.

⁶³⁰ Ibidem, sygn. 12/27/8.2.53/4510, *Pismo Polskiego Touring Klubu (Śląska Delegatura Wojewódzka) do Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego (Wydział Budowlano-Komunikacyjny) w Katowicach z dnia 14-go kwietnia 1934 r. [dot. zjazdu organizacji turystycznych w maju 1934 r.]*, k. 36.

czerwcowym zjazdem zamierzano przedstawić je na wydarzeniu, które posiadało lokalny charakter i dotyczyło regionów zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich. Jego inicjatorem była IPHKr, która przy wsparciu UWKr zaplanowała specjalną konferencję, a wśród uczestników znaleźli się także reprezentanci województwa śląskiego.

Komunikacja kolejowa stanowiła drugi z punktów zebranych materiałów, stanowiących najważniejsze wnioski i postulaty Polskiego Touring Klubu. Wśród nich zawarto konieczność skrócenia czasu postoju niektórych połączeń kolejowych, takich jak m.in. relacja Katowice – Zakopane. Postulat ten świadczy o aktualności problemu, który został zasygnalizowany przez uczestnika posiedzenia Komisji Komunikacyjnej i Turystyki IPH w Katowicach w roku 1931. W ogólnym zamyśle przewidywano, że pociągi kursujące do ważniejszych uzdrowisk, letnisk i zimowisk powinny być przyspieszone. Ponadto uwzględniono szereg postulatów dotyczących zniżek na przejazdy i udogodnień w postaci biletów wycieczkowych. Ostatni z wymienionych aspektów nawiązywał do przywrócenia możliwości dokonania przedłużenia ważności biletów wycieczkowych – z trzech do dziewięciu dni. Posiadaczom biletów należało również umożliwić skorzystanie z pociągów pospiesznych, co byłoby wykonalne po dokonaniu dodatkowej zapłaty i włączeniu usługi do biletu wycieczkowego.

W nawiązaniu do zniżek kolejowych wysunięte zostały dwa główne postulaty, które obejmowały przywrócenie ulgi powrotnej, a także indywidualnej⁶³¹. Jako argument

⁶³¹ Temat wycieczkowych zniżek kolejowych na bilety powrotne został również poruszony w piśmie, które Referat Turystyki Min. Rob. Publ. (Departament IV – Drogowy) zaadresował do UWKr (referenta turystyki), w 1925 r. Uwzględniono, że na mocy uchwały Międzyministerialnej Komisji Turystycznej z dnia 22 października 1925 r. Min. Rob. Publ. przedstawi najważniejsze wnioski i postulaty na rzecz intensyfikacji ruchu turystycznego wśród uczestników wycieczek indywidualnych i zbiorowych, które zostaną skierowane do Min. Kolei. Spośród nich wymieniono m.in. zniżki kolejowe, których beneficjentami byłiby turyści indywidualni. Zgodnie ze wstępnymi założeniami miały one obowiązywać w oparciu o następujące wytyczne: a) podróżowanie z większych aglomeracji miejskich do bardziej znaczących stacji turystycznych, b) przejazdy z miast do podmiejskich ośrodków letniskowych. W odniesieniu do pierwszego udogodnienia okres jego dostępności miał być wyznaczony jedynie na określone dni i obejmować poszczególne pociągi. Natomiast zniżka była docelowo przeznaczona dla osób zrzeszonych w organizacjach turystycznych, posiadających legitymację, a także zamieszczoną w niej fotografię. Wysokość zniżki indywidualnej miała wynosić 40%, z kolei 50-cio% ulga wycieczkowa byłaby przyznawana tylko w sezonie letnim. W treści dokumentu wskazano także na roboczy charakter uwzględnionych koncepcji oraz zwrócono się z prośbą o doprecyzowanie takich zagadnień, jak m.in.: określenie miast wojewódzkich, które należy włączyć do systemu udzielania powrotnych zniżek turystycznych z ważniejszych stacji turystycznych i ośrodków wycieczkowych, a także miast umożliwiających otrzymanie wspomnianej ulgi do okolicznych letnisk, znajdujących się na obrzeżach aglomeracji miejskiej. Punktem odniesienia dla adresatów wystosowanej prośby były takie ośrodki, jak m.in.: większe letniska, uzdrowiska, stacje turystyczne o charakterze górskim i narciarskim oraz miejscowości posiadające unikatowe walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe; z silną recepcją turystyczną. W zakresie lokalizacji tych ośrodków wskazano na brak wymogu ograniczenia

przemawiający za koniecznością wprowadzenia pierwszego udogodnienia wskazano na malejącą frekwencję turystyczną wśród gości uzdrowisk, letnisk i zimowisk. W rezultacie takie gałęzie gospodarki turystycznej, jak m.in. przemysł hotelarski i pensjonatowy – oraz szeroki wachlarz usług świadczonych przez lokalną społeczność – ulegały częściowej stagnacji. Natomiast działania ukierunkowane na przywrócenie indywidualnych zniżek dotyczyły osób, które były zrzeszone w Polskim Związku Turystycznym i – analogicznie do pierwszego udogodnienia – miały one obejmować takie ośrodki turystyczne, jak m.in. uzdrowiska i letniska⁶³².

Osobne zagadnienie w trzecim punkcie stanowiły pociągi popularne, w odniesieniu do których przygotowano szereg postulatów. Wśród nich znalazło się bezpośrednie nawiązanie do obszaru prowadzonych badań, a jako przykład można wymienić wniosek o zniesienie zakazu uruchomienia takich pociągów w sezonie letnim do ważniejszych miejscowości turystycznych z obszaru Małopolski. Takimi ośrodkami były Zakopane i Krynica, a także regiony posiadające silną recepcję turystyczną, czyli m.in. Podhale⁶³³.

Tematyka ulg na przejazdy kolejowe pojawiła się również w odniesieniu do przepisów wykonawczych, które były przedmiotem polsko-czechosłowackich pertraktacji skupiających się na uregulowaniu warunków korzystania z ratyfikowanej w maju 1925 r. konwencji dla ruchu turystycznego. W nawiązaniu do artykułu 6 wskazano na możliwość uzyskania wspomnianego udogodnienia zarówno dla połączeń PKP, jak i przy korzystaniu z prywatnych polskich kolei, które zarządzane były przez państwo. Jako użytkowników wspomnianych zniżek wymieniono takie czechosłowackie stowarzyszenia, jak KČST i Svazu lyžařů republiky Československé. Wśród linii kolejowych należących do PKP, które uwzględniono w programie taryfy ulgowej na przejazdy znalazły się następujące połączenia:

- 1) Sucha Horá – Nowy Targ, 2) Chabówka – Zakopane, 3) Chabówka – Sucha – Nowy Sącz, 4) Sucha – Żywiec, 5) Żywiec – Zwardoń, 6) Żywiec – Bielsko, 7) Bielsko – Cieszyn, 8) Goleszów – Ustroń, 9) Stary Sącz – granica państwa w okolicach

ich jedynie do województw, które były tożsame z miastem objętym systemem zniżkowym. Zob.: ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Pismo Referatu Turystyki Ministerstwa Robót Publicznych (Departament IV Drogowy) do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie (referenta turystyki) z dnia 30 października 1925 r. [w sprawie wycieczkowych biletów powrotnych]*, k. 2055.

⁶³² APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4510, *Wnioski i postulaty w sprawach turystycznych, które należałoby poruszyć, uchwalić i przeprowadzić na Zjeździe Organizacji Turystycznych i Gospodarczych w maju 1934 r. (opracowane przez Śląską Delegaturę Okręgową Polskiego Touring Klubu w Katowicach)* – [załącznik do pisma], k. 38-39.

⁶³³ Ibidem, k. 40-41.

Muszyny, 10) Muszyna – Krynica, 11) Dora – granica w okolicach Woronienki, a także odcinki nie znajdujące się w granicach pasa turystycznego, czyli: 1) Chabówka – Nowy Sącz, 2) Nowy Sącz – Stary Sącz, 3) Zebrzydowice – Dziedzice, 4) Dziedzice - Bielsko⁶³⁴.

Jeżeli chodzi o beneficjentów ulgi na przejazdy kolejami czechosłowackimi, to wymieniono tylko członków zrzeszonych w PTT. W tym przypadku obejmowały one państwowe koleje oraz połączenia lokalne, które również były pod nadzorem państwowym. Analogicznie do sytuacji w granicach Polski, istniała możliwość przemieszczania się nie tylko na terenach, które zostały objęte pasem turystycznym, ale również poza nim. Wspomniane linie kolejowe przedstawiały się następująco:

- 1) Podolinec – Poprad Veľká (kolej lokalna), 2) Kežmarok – Odbočka – Spišská Belá (kolej lokalna), 3) Poprad Veľká – Tatranská Lomnica, (kolej lokalna), 4) Poprad Veľká – Čaca, 5) Štrba – Štrbské Pleso/jezioro (lokalna zębata kolejka), 6) Kľačany – Sucha Hora (kolej lokalna), 7) Čaca – Zwardoń (kolej lokalna), 8) Čaca – Makov – Turzovka (kolej lokalna), 9) Čaca – Český Tešín, 10) Český Tešín – Frýdek Místek, 11) Český Tešín – Bohumín, 12) Bohumín – Petrovice u Karviné⁶³⁵.

Następnym z przywołanych elementów infrastruktury komunikacyjnej będą drogi, które na przełomie XVIII i XIX w. – na obszarze zaboru austriackiego – liczyły niespełna 6 tys. km. W strukturę omawianej sieci komunikacyjnej wchodziły drogi tłuczniowe, a także drewniano-murowane mosty. Pomimo tego, że ówczesne drogi nie posiadały wyższych standardów, to ich solidna nawierzchnia pozwoliła im spełniać swoją funkcję aż do wybuchu Wielkiej Wojny⁶³⁶. Z początkiem XX w., w granicach wspomnianego obszaru powstało blisko 1800 km dróg, które posiadały utwardzoną nawierzchnię, a wśród nich znalazły się dwa główne trakty biegnące na odcinkach: Lwów – Stryj i Lwów – Bielsko. Należy również uwzględnić, że pracom drogowym często towarzyszyła budowa mostów i wiaduktów. W okresie autonomii galicyjskiej rozbudowa sieci krajowych połączeń

⁶³⁴ W odniesieniu do linii kolejowych, zlokalizowanych poza granicami pasa turystycznego, zakładano możliwość uzyskania zniżki jedynie w ramach przejazdu tranzytowego. Zob. ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Protokół spisany w dniach 9, 10 i 11 marca 1926 r. w Krakowie [przepisy wykonawcze do konwencji turystycznej polsko-czechosłowackiej...]*, k. 1465-1467.

⁶³⁵ W przypadku dwóch ostatnich połączeń istniała analogiczna sytuacja, jak na terytorium Polski; gdzie lokalizacja poza obszarem transgranicznego pasa turystycznego wiązała się z koniecznością przejazdu tranzytowego. Zob. Ibidem, k. 1467.

⁶³⁶ J. Kaliński, B. Liberadzki, *Zarys dziejów transportu lądowego w Polsce XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 28.

drogowych została przekazana Wydziałowi Krajowemu, pod którego nadzorem – na przestrzeni 15 lat (od 1870 r. do 1885 r.) – powstało łącznie ok. 1000 km dróg. Nie odznaczały się one jednak dobrą jakością, na co wpływ miała ich żwirowana struktura⁶³⁷.

W zakresie charakteru linii komunikacyjnych na terenie Karpat należy uwzględnić, że podejmowano starania, aby były one kompatybilne z przebiegiem dolin. Z uwagi na różnorodne ukształtowanie wspomnianych elementów krajobrazu część z nich dostarczała trudności przy realizacji prac budowlanych. Do takich rodzajów zaliczały się wąskie i kręte doliny, zmuszające wykonawców do wyprowadzenia drogi z koryta dużej rzeki i skierowania jej przez obniżenie, które zlokalizowane było w najbliższej odległości. Jednym z przykładów takiego rozwiązania była budowa odcinka drogi na trasie Czorsztyn – Krościenko, którą w celu ominięcia przełomu rzeki Dunajec poprowadzono Pieninami. Natomiast obszary wododziałowe były przemierzane przełęczami, które charakteryzowały się łatwą dostępnością z jednej i drugiej strony wzniesień górskich. Najtrudniejszym łańcuchem górskim dla rozwoju infrastruktury komunikacyjnej były Tatry, które uniemożliwiały rozbudowę sieci dróg i połączeń kolejowych⁶³⁸.

Temat komunikacji drogowej, na obszarze województwa krakowskiego, pojawił się w treści sprawozdania Okręg. Dyr. Rob. Publ. w Krakowie do wspomnianego resortu z dnia 28 listopada 1925 r., którego przedmiotem był ruch autobusów osobowych i wycieczkowy⁶³⁹. Oprócz nowych połączeń komunikacyjnych, których utworzenie na

⁶³⁷ S. Rodkiewicz, J. Królikowski, *Rozwój dróg polskich na przestrzeni wieków*, w: *20-lecie komunikacji w Polsce odrodzonej (1918–1939)*, red. S. Faecher, S. Peters, Kraków 1939, s. 391.

⁶³⁸ D. Hanik, op. cit., s. 102.

⁶³⁹ W pierwszym metodycznym opracowaniu zagadnień dotyczących ruchu autobusowego na terenie województwa krakowskiego autorstwa prof. Stanisława Leszczyckiego uwzględniono informację, że w 1925 r. zyskał on formę zorganizowanego środka transportu. Autor wspomniał, że w latach 1919–1921 ruch pasażerski nie wykazywał się dużym zainteresowaniem w odniesieniu do korzystania z autobusu i nie postrzegano go w kategoriach publicznego środka komunikacji. Należy uwzględnić, że w 1922 r. – szczególnie w okresie wiosennym i letnim – zmieniła się percepcja na komunikację autobusową, czego świadectwem było uruchomienie dwóch linii autobusowych, które kursowały do Myślenic i Kielc. Odjeżdżały one o stałych porach – rano i popołudniu – w momencie, kiedy miejsca w autobusie zostały wypełnione pasażerami. Koszty przejazdu nie były ustalone, w związku z czym przewoźnicy uzależniali je od różnych okoliczności. W okresie wiosennym 1923 r. nastąpił gwałtowny rozwój przedsiębiorstw autobusowych, co wynikało z dostrzeżenia możliwości otrzymania dużych zysków z nowego sektora gospodarki. W rezultacie ilość pojazdów i połączeń komunikacyjnych znacznie wzrosła, a wśród przedsiębiorców powstała szkodliwa konkurencja. Warunki uzyskania koncesji na kierowanie linią nie były wymagające, gdyż otrzymywał ją każdy kto dysponował pojazdem, pozytywną opinią policji i nie był karany wyrokiem sądu. W 1925 r. nastąpił przełomowy zwrot sytuacji w zakresie koncesjonowania eksploatacji infrastruktury drogowej, obejmującej tereny krakowskiego okręgu gospodarczego. Główna koncesja została przekazana Pol. Zw. Tur., pod którego nadzorem ruch autobusowy zaczął przybierać zorganizowaną formę, a problem wysokiej konkurencyjności zaczął zanikać. Ponadto organizacja podjęła działania ukierunkowane

potrzeby turystyki uznane zostało za pożądane, uwzględniono informacje dotyczące stanu niektórych dróg znajdujących się w granicach województwa. Wśród wymienionych linii autobusowych, które miały odegrać znaczącą rolę w usprawnieniu ruchu pasażerskiego na obszarze Beskidów Zachodnich i terenach sąsiednich, znalazły się następujące:

- 1) Trasa: Tarnów – Krynica (droga nr 12) – inwestycja, którą należało zrealizować po ukończeniu budowy fragmentu drogi na odcinku: Krzyżówka – Krynica. Długość całej trasy oszacowano na 90 km. W odniesieniu do warunków realizacji prac budowlanych uwzględniono, że droga została poddana konserwacji, która jest finansowana w ramach kredytów przeznaczonych na utrzymanie państwowej infrastruktury drogowej. Z kolei utworzenie połączenia autobusowego na wspomnianym odcinku wpłynęłoby znacząco na skrócenie dystansu, który turyści przemierzali koleją na linii Tarnów – Krynica, co wynikało z konieczności pokonania okrężnej trasy przez Nowy Sącz i Muszynę. Jeżeli inwestycja zostałaby wprowadzona, to turyści mieli uzyskać dostęp do malowniczych ośrodków zlokalizowanych na obszarach, które były wcześniej pozbawione dostępności komunikacyjnej. Wśród nich uwzględniono takie miejscowości, jak: Bobowa, Grybów, Ciężkowice czy Polany, znajdujące się w atrakcyjnym krajobrazowo terenie⁶⁴⁰.
- 2) Trasa: Chabówka/stacja kolejowa – Spytkowice – Jabłonka – Chyżne/granica Polski (droga nr 13) – powstanie tego odcinka miało na celu udostępnienie letnikom terenów Orawy, które posiadały bogate walory krajobrazowe i klimatyczne, a ich dostępność dla ruchu turystycznego wciąż była ograniczona. Łączna długość trasy miała wynosić 37 km. Jeżeli chodzi o kondycję drogi, to była ona analogiczna do opisu zamieszczonego powyżej.
- 3) Trasa: Nowy Targ/stacja kolejowa – Groń – Jugów (szutrowaną drogą powiatową) oraz połączeniem, kierującym się od Gronia do Trybsz i Krempachów (w momencie, kiedy nastąpi finalizacja prac budowlanych nad drogą graniczną na tym obszarze). Szlak linii autobusowej miał rozciągać się na odcinku 22 km. Natomiast w odniesieniu do kondycji infrastruktury drogowej, wskazano na

na wdrożenie regularnych połączeń autobusowych, a także punktualność przejazdów i komfort pasażerów; m.in. poprzez kontrolę ilości zajętych miejsc w autobusie. Zob. S. Leszczycki, *Komunikacja autobusowa w województwie krakowskim*, Warszawa 1930, s. 5.

⁶⁴⁰ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Pismo Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Krakowie do Ministerstwa Robót Publicznych w Warszawie z dnia 28 listopada 1925 r. [w sprawie ruchu autobusów osobowych i wycieczkowych]*, k. 2027.

konieczność podjęcia bardziej zaawansowanych działań konserwacyjnych. Przedsięwzięcie to wynikało z potrzeby dostosowania drogi do wymogów komunikacyjnych, gdyż wcześniej rozpoczęte prace nad jej konserwacją zakładały, że będzie ona przeznaczona jedynie do przejazdu lekkich pojazdów konnych. W przypadku realizacji wspomnianego połączenia autobusowego spodziewano się, że liczne miejscowości letniskowe usytuowane w okolicach łańcucha tatrzańskiego oraz dolnego i średniego biegu rzeki Białki przyciągną rzesze turystów. Ponadto miało ono stanowić idealną alternatywę dla coraz liczniej przemierzanego traktu: Kraków – Nowy Targ – Zakopane, który w sezonie letnim zdominowany był przez ruch samochodowy⁶⁴¹.

- 4) Trasa: Gromnik/stacja kolejowa linii Tarnów – Orłów, drogą wojewódzką przez takie miejscowości, jak: Zakliczyn i Melsztyn do Czchowa. Łączna długość odcinka została oszacowana na 24 km, a ostatnie 3 km prowadziły przez szutrowaną drogę powiatową. Stan drogi oceniono jako dobry. W nawiązaniu do kwestii funkcjonalnej szlaku należy uwzględnić, że utworzenie komunikacji transportowej mogło stanowić rozwiązanie dla powstania stałego połączenia ze stacją kolejową. Dzięki temu przywołane miejscowości znalazłyby się na skomunikowanym odcinku i uzyskały łatwy dostęp do wspomnianego obiektu. Nie pominięto także znaczenia trasy dla ruchu turystycznego, którego wyrazem była lokalizacja przywołanych ośrodków w pobliżu rzeki Dunajec przez co były one postrzegane w kategoriach dogodnych obszarów letniskowych. Należy uwzględnić, że w przypadku wzrostu frekwencji turystycznej planowano rozszerzyć szlak przez drogę powiatową, która obejmowała odcinek: Czchów – Jakóbkowice [Jakubkowice] oraz wojewódzką na trasie Kurów – Nowy Sącz. Długość szlaku zostałaby wydłużona o 29 km, co łącznie stanowiło 53 km trasy linii autobusowej⁶⁴².
- 5) Trasa: Łodygowice/stacja kolejowa linii: Dziedzice – Żywiec do Szczyrku, który był postrzegany jako popularny ośrodek klimatyczny wśród letników i kuracjuszy z takich aglomeracji, jak m.in.: Bielsko i Biała. Komunikacja autobusowa na tym odcinku miała przebiegać szutrowaną drogą powiatową, o długości 6 km, której stan uznano za dobry.

⁶⁴¹ Ibidem, k. 2028.

⁶⁴² Ibidem, k. 2029.

- 6) Trasa: Kęty/stacja kolejowa linii Kalwaria – Bielsko do Porąbki i Żywca przez drogę wojewódzką (tzw. międzybrodzką) o długości 24 km. Kondycja drogi została oceniona jako dobra. Uwzględniony odcinek rozciągał się wzdłuż rzeki Soły, a wśród ośrodków znajdujących się na trasie linii autobusowej wymienione zostały: Kęty, Czaniec, a także Porąbka i Międzybrodzie. Poza walorami letniskowymi tych miejscowości, atutem trasy było skrócenie dystansu, jaki turyści musieli pokonać okrężną linią kolejową, biegnącą przez Bielsko do Żywca.
- 7) Trasa: Andrychów – Targanice – Kocierz – Łękawica (Żywiec); linia autobusowa, która miała obejmować drogę wojewódzką usytuowaną w otoczeniu wysokiego działu wód, który tworzył się pomiędzy dwoma rzekami – Skawą i Sołą, a wzniesienie na którym był zlokalizowany osiągało 718 m n.p.m. Szlak został uznany za niezwykle atrakcyjny dla realizacji turystyki wycieczkowej, co wynikało z jego walorów krajobrazowych.

Ponadto uwzględnione zostały wstępne prognozy dotyczące natężenia ruchu autobusowego na wymienionych liniach. Zgodnie z przypuszczeniami, całoroczny charakter posiadały dwie trasy – 4 i 6. Z kolei pozostałe odcinki miały być rentownymi inwestycjami w okresie letnim, czyli od 15 maja do 15 września. W treści dokumentu zawarto również informacje o terenach, które miały być przeznaczone do wprowadzenia otwartych połączeń autobusowych. Założono, że będą one kursować w całodziennych turach na odcinkach, które podzielone zostały na grupy: A i B. Wśród nich wymieniono takie linie, jak m.in.: Nowy Sącz – Limanowa – Mszana Dolna – Skomielna Biała (droga państwowa nr 12/2, rozciągająca się na długości 89 km), Maków – Sucha – Żywiec – Biała – Bielsko (droga państwowa nr 13/19, która obejmowała odcinek o długości 84 km). Wspomniano także o bardziej rozpoznawalnych zabytkach kultury, wśród których znalazły się takie obiekty, jak zamek Tarnowskich w Suchej i zespół zamkowy oraz kościół w Żywcu.

W grupie „B” uznano za konieczne uruchomienie linii m.in. na następujących trasach: Nowy Sącz przez Stary Sącz – Łącko – Krościenko – Czorsztyn – Harklową – Nowy Targ (drogą wojewódzką, której długość wynosiła łącznie 75 km; natomiast z uwzględnieniem odcinków bocznych z Czorsztyna do Niedzicy oraz z Krościenka do Szczawnicy i w Pieniny, należało liczyć ok. 81 km). Wspomniana inwestycja byłaby korzystnym rozwiązaniem z uwagi na silną recepcję letników i turystów w tym regionie, która wykazywała się dużą aktywnością szczególnie od maja do końca sierpnia. W zamyśle

inicjatorów przedsięwzięcia zakładano także unifikację wspomnianych tur autobusowych z takimi ośrodkami, jak m.in. Krynica⁶⁴³.

Odnosząc się do planu rozbudowy sieci połączeń autobusów, do którego w jednej ze swoich prac z 1930 r. nawiązał Stanisław Leszczycki, należy uwzględnić ograniczenia jakie wynikały z infrastruktury drogowej. Intensyfikacja ruchu autobusowego mogła nastąpić jedynie przy odpowiedniej konserwacji i rozbudowie dróg bitych. Natomiast problemem słabej gęstości szlaków komunikacyjnych dotknięta była prawie połowa terytorium Drugiej Rzeczypospolitej. Zjawisko to szczególnie dotkliwie doświadczało rolników i mieszkańców wsi, którzy na skutek wykluczenia komunikacyjnego musieli mierzyć się ze znacznym utrudnieniami w prowadzeniu zewnętrznej ekspansji gospodarczej.

Konieczność rozbudowy sieci komunikacyjnej miała więc istotny wpływ na całokształt zagadnień gospodarczych. Ponadto argumentem przemawiającym za koniecznością rozbudowy infrastruktury drogowej były mniejsze koszty inwestycyjne niż w przypadku utworzenia sieci połączeń kolejowych. Według szacunków zawartych na łamach pracy Leszczyckiego koszt budowy 1 km drogi był o 9 razy mniejszy niż 1 km linii kolejowej. Przywołane aspekty stały się decydującym impulsem dla organów rządowych do opracowania programu rozbudowy sieci połączeń drogowych i konserwacji istniejących odcinków, co miało miejsce od 1924 r.⁶⁴⁴

W przypadku województwa krakowskiego wspomniany plan również został przygotowany, a jego wykonawcą był dyrektor Okręg. Dyr. Rob. Publ. w Krakowie. Okres pracy oszacowano na 5 lat, natomiast koszty budowy i konserwacji miał wynosić ok. 9,5 mln zł. Uwzględnione zostały również źródła subwencjonowania inwestycji, z których połowa byłaby pokryta przez państwo, a resztę sumy miały stanowić dotacje samorządowe uzyskane w ramach specjalnego podatku w wysokości 2,25 zł rocznie na osobę. Pomimo rozpoczęcia działań ukierunkowanych na wdrożenie przywołanej koncepcji, autor wskazał na trudności w dokonaniu oceny rezultatów prac z uwagi na trwający kryzys gospodarczy.

Istotnym zagadnieniem omówionym w treści pracy był charakter funkcjonowania ruchu autobusowego w Polsce i innych krajach europejskich. Leszczycki uwzględnił, że w przypadku krajów zagranicznych posiada on zcentralizowaną formę, a jego eksploatacją zajmowały się nie tylko organy rządowe, ale i większe sprywatyzowane przedsiębiorstwa.

⁶⁴³ Ibidem, k. 2030-2031.

⁶⁴⁴ S. Leszczycki, *Komunikacja autobusowa...*, s. 17-18.

W Polsce sytuacja przedstawiała się inaczej, co wynikało ze stosunkowo niedługiej działalności przedsiębiorstw autobusowych. W związku z tym ruch autobusowy wciąż rozwijał się nierównomiernie, a jego bardziej zorganizowane formy występowały jedynie w granicach województwa krakowskiego – uwzględniając sam ośrodek krakowski. Należy jednak wspomnieć o projekcie spółki akcyjnej autobusowej, którego wykonawcą był Pol. Zw. Tur., a głównym celem jej utworzenia miała być eksploatacja dróg, które znajdowały się w okręgu gospodarczym należącym do Krakowa⁶⁴⁵.

Pomimo odejścia od wdrożenia koncepcji powstania spółki akcyjnej plany, które stanowiły część programu Pol. Zw. Tur., były stopniowo realizowane. Leszczycki uznał, że przedstawienie tego aspektu jest istotne z uwagi na jego aktualny charakter oraz możliwość wykorzystania jako podstawy ruchu autobusowego w kolejnych latach. Program zakładał utworzenie linii, wśród których znalazły się również połączenia umożliwiające dotarcie do ośrodków zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich. Przedstawiały się one następująco:
Linie główne:

1. Trasa: Wadowice – Bielsko – Cieszyn.
2. Trasa: Nowy Targ – Zakopane.
3. Trasa: Limanowa – Krynica.

Drobne połączenia z Krakowa:

1. Trasa: Czernichów – Wadowice.
2. Trasa: Wieliczka – Dobczyce.
3. Trasa: Gdów – Łapanów.

Połączenia dojazdowe do linii głównych (linia cieszyńska):

1. Trasa: Wadowice – Sucha – Maków.
2. Trasa: Andrychów – Żywiec.
3. Trasa: Kęty – Żywiec.
4. Trasa: Bielsko – Maków – Nowy Targ – Zakopane.
5. Trasa: Bielsko – Bystra.

Połączenia dojazdowe do linii głównych (linia zakopiańska):

1. Trasa: Zakopane – Szczawnica.
2. Trasa: Chabówka – Rabka.
3. Trasa: Myślenice – Dobczyce⁶⁴⁶.

⁶⁴⁵ Ibidem, s. 19.

⁶⁴⁶ Ibidem, s. 20.

Na zakończenie autor przedstawił streszczenie ogólnej charakterystyki sieci autobusowej, która rozciągała się w granicach województwa krakowskiego. W związku z tym wyszczególnił trzy główne rodzaje linii, do których należały połączenia: komercyjne, lokalno-komunikacyjne i turystyczne. Jeżeli chodzi o linie o charakterze turystycznym, to były one uruchamiane zwykle sezonowo. Wyróżniały się dłuższym odcinkiem pokonywanej trasy, co jednocześnie wymagało szybszego środka komunikacji. Dodatkowo takie autobusy kursowały tylko jeden lub dwa razy dziennie, więc musiały być wyposażone w większą ilość miejsc dla pasażerów. Ponadto autor uwzględnił jeden z podtypów wspomnianego połączenia, czyli linie zdrojowskie. Miały one charakter komunikacyjny, a ich główna funkcja opierała się na transporcie kuracjuszy⁶⁴⁷.

Materiałem uzupełniającym pracę Leszczyckiego był szereg map, na których zamieszczone zostały takie zagadnienia, jak m.in. podział administracyjny województwa krakowskiego czy sieć połączeń komunikacyjnych (w tym infrastruktura drogowa i kolejowa) oraz intensywność funkcjonowania komunikacji autobusowej na obszarze województwa krakowskiego. Oprócz samej wizualizacji przywołanych aspektów autor uwzględnił legendę, do której odniósł się w części merytorycznej opracowania. Z uwagi na kompatybilność przywołanych materiałów wizualnych z omawianym tematem, poniżej zamieszczono wspomniane mapy.

Wśród szeregu materiałów, które posłużyły za punkt odniesienia do opracowania tych map, znalazły się m.in. opinie różnych środowisk specjalistów, które Leszczycki uzyskał w ramach pisemnych i ustnych konsultacji. Cennym uzupełnieniem były również akta Pol. Zw. Tur., do których zaliczały się takie dokumenty, jak m.in.: memoriały i dekrety reprezentantów władz administracyjnych, programy działań – opracowane przez Dyr. Rob. Publ. i Dyr. Depart. Drog. W odniesieniu do zagadnień statystycznych – związanych z ruchem autobusowym – autor powołał się na dane uwzględnione w *Raporcie Wojewody Krakowskiego dla Ministerstwa Robót Publicznych* z dnia 1 stycznia 1928 r.⁶⁴⁸

⁶⁴⁷ Ibidem, s. 21.

⁶⁴⁸ W ramach uzupełnienia wykorzystane zostały notatki, które Leszczycki oparł na informacjach uzyskanych od szoferów (chodziło zapewne o kierowców autobusów) i kierownika dworca autobusowego. Tym sposobem chciał on zapoznać czytelników z praktycznymi aspektami komunikacji autobusowej (notatki opierały się na specjalnych kwestionariuszach, które autor również zamieścił w treści opracowania). Z kolei frekwencja ruchu pasażerskiego została opracowana na podstawie księgi kasowej biletów, które zostały sprzedane od 1 kwietnia 1927 r. do 31 marca 1928 r. Wśród dodatkowych materiałów znalazły się m.in. zestawienia Pol. Zw. Tur., które opracowano dnia 15 maja 1928 r. Leszczycki podkreślił, że zgromadzone materiały zostały wykorzystane w celu ukazania ogólnego stanu komunikacji autobusowej z okresu, który obejmuje czas, do którego odnoszą się źródła informacji. Z uwagi na ograniczony zasób materiałów

Jako punkt odniesienia do opracowania map posłużyły materiały, które Leszczycki uzyskał w ramach pisemnych i osobistych konsultacji z grupą specjalistów.

Mapa 22. Mapa administracyjna województwa krakowskiego

Źródło: S. Leszczycki, *Komunikacja autobusowa w województwie krakowskim*, Warszawa 1930.

opracowane wnioski posiadały charakter hipotetyczny. Ponadto autor wskazał na nieaktualny już stan badań, który wynikał z upływu dwóch lat od czasu zebrania przez niego danych. W związku z czym opracowanie należało traktować w kategoriach czysto poglądowych – poza jego stroną metodyczną, która stanowiła punkt odniesienia dla kolejnych takich monografii. Zob. Ibidem, s. 4-5.

Należy uwzględnić, że – poza samym podziałem administracyjnym województwa – na mapie znalazły się ośrodki, które posiadały odrębną linię autobusową. W celu ukazania takich miast, z których część stanowiła główne ośrodki powiatowe, przygotowano również drugą mapę (nr 5). Tym samym autor mógł uwzględnić wszystkie miasta dysponujące takim udogodnieniem komunikacyjnym przy jednoczesnym wskazaniu ich rangi w skali powiatu. Jeżeli chodzi o sam obszar Beskidów Zachodnich, należy wymienić następujące miasta powiatowe: Myślenice, Bochnię, Wieliczkę, Brzesko, Wadowice, Białą, Żywiec, Maków, Limanową, Nowy Sącz oraz Nowy Targ (mapa nr 1). Z kolei wśród pozostałych ośrodków powiatowych, które miały swoje linie autobusowe znalazły się: Gdów, Łapanów, Dobczyce, Tymowa, Straconka, Andrychów, Szczyrk, Kalwaria, Rabka, Chabówka, Krościenko, Szczawnica, Stary Sącz, Krynica, a także Zakopane (mapa nr 5).

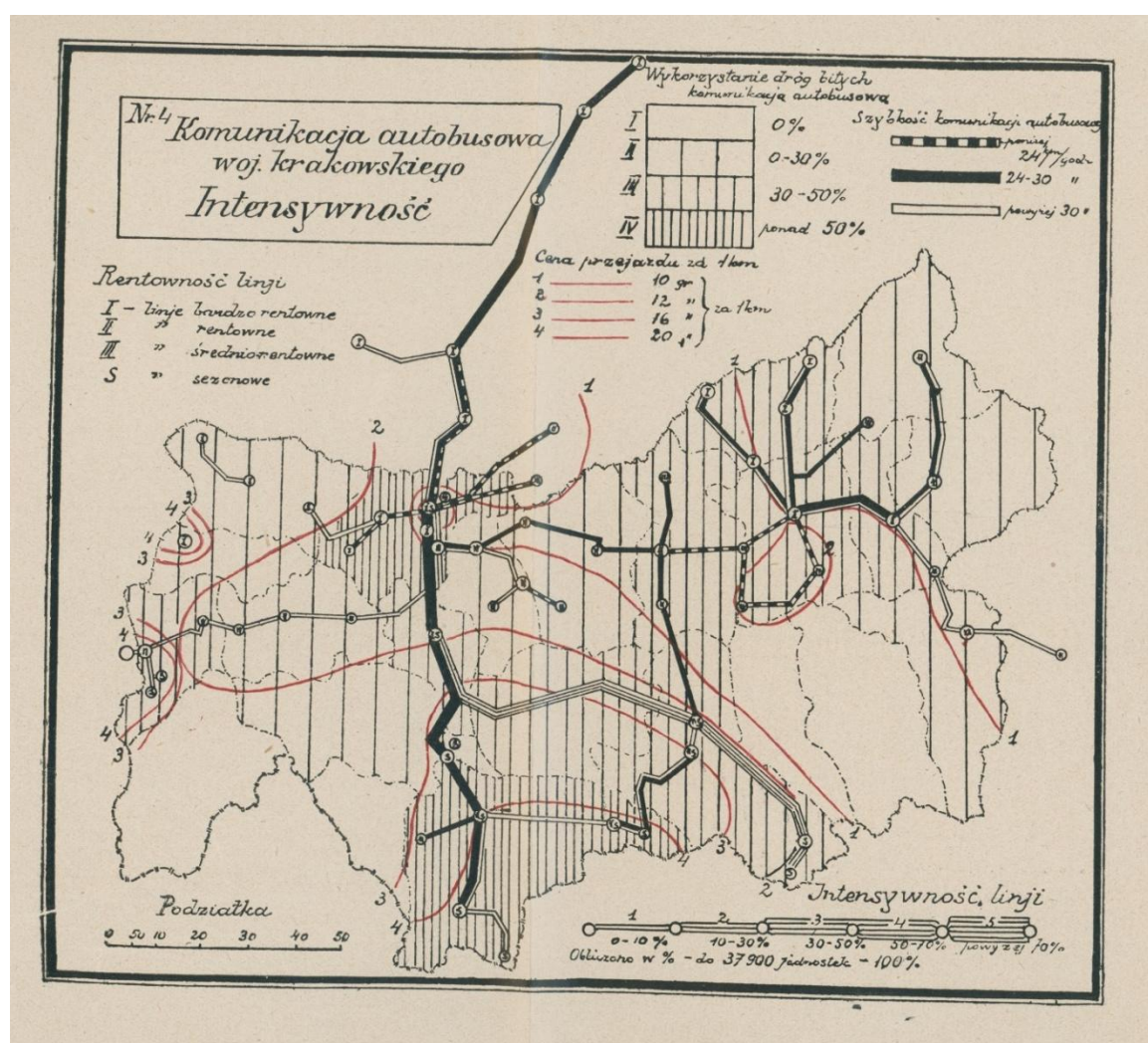
Mapa 23. Sieć komunikacyjna województwa krakowskiego

Źródło: S. Leszczycki, *Komunikacja autobusowa w województwie krakowskim*, Warszawa 1930.

Kwestia intensywności funkcjonowania komunikacji autobusowej na obszarze województwie stanowiła bardziej rozległy zakres tematyczny. Wśród omówionych zagadnień uwzględniono: wykorzystanie dróg bitych do użytku transportu autobusowego, prędkość przejazdu linii (które kursowały w granicach województwa), rentowność połączeń, ceny przejazdu (za 1 km), a także intensywność linii. Wspomniana mapa przedstawia się następująco:

Mapa 24. Intensywność funkcjonowania komunikacji autobusowej województwa krakowskiego

Źródło: S. Leszczycki, *Komunikacja autobusowa w województwie krakowskim*, Warszawa 1930.

W nawiązaniu do pierwszego z wyszczególnionych aspektów Leszczycki dokonał podziału na czterostopniową skalę (od I do IV), której odpowiadał procentowy udział dróg bitych w ruchu autobusowym. Na mapie został uwzględniony jako białe pola lub obszary wyznaczone za pośrednictwem pionowych kresek o różnej intensywności rozmieszczenia. Patrząc na powiaty rozciągające się w Beskidach Zachodnich można zauważyć, że 0% wykorzystania dróg bitych w komunikacji autobusowej (któremu odpowiadała I skala) dotyczył jedynie dwóch wspomnianych obszarów administracyjnych (lub ich poszczególnych części), czyli powiatów żywieckiego i nowotarskiego (Orawa). W przedziale od 0% do 30% (skala II) znalazło się pięć powiatów: wadowicki, myślenicki, wielicki, bocheński oraz makowski (istniał do 1932 r.).

Natomiast 30-50-cio procentowy udział infrastruktury drogowej (skala III) w kursach linii autobusowych objął cztery tereny administracyjne, do których należały takie powiaty, jak: bialski, brzeski, limanowski i nowosądecki. Największym stopniem eksploatacji dróg dla ruchu autobusowego wykazała się infrastruktura w powiecie nowotarskim (poza Orawą) i wynosił on ponad 50% (skala IV).

Prędkość przejazdu komunikacji autobusowej była największa dla linii turystycznych – tak, jak zasygnalizował to w części merytorycznej sam autor. Był to czynnik, który bezpośrednio determinował intensywność ruchu autobusowego. Szybkobieżne autobusy przemieszczały się z prędkością ponad 30 km/h. Jeżeli chodzi o przebieg linii o charakterze turystycznym, to wśród odcinków obejmujących Beskidy Zachodnie, znalazły się trasy z takich ośrodków, jak: Kraków – Podgórze – Myślenice – Chabówka – Nowy Targ – Zakopane, Nowy Targ – Zakopane, Nowy Targ – Krościenko, Krościenko – Szczawnica – Stary Sącz, Stary Sącz – Nowy Sącz, Myślenice – Nowy Sącz – Krynica – Muszyna, a także Kraków – Podgórze (lub Czernichów) – Kalwaria – Wadowice – Andrychów – Kęty - Biała i Biała – Straconka – Szczyrk. Należy również uwzględnić, że nie wszystkie oznaczenia na mapie są możliwe do odczytania.

W kontekście intensywności ruchu Leszczycki uwzględnił go jako czynnik, który wyrażał zakres eksploatacji komunikacyjnej linii autobusowych i określał ich znaczenie. Elementami, z których składało się to zagadnienie były: ilość pasażerów, częstotliwość przejazdów, prędkość ruchu, a także dystans przebycia pewnej odległości (wyrażony w km). Na podstawie informacji, które autor uzyskał z uwzględnionych danych liczbowych, przygotowano wzór: $I = T \cdot M \cdot KM$; który oznaczał, że: I – intensywność jest zależna od T – tur dziennych, M – miejsc pasażerskich i KM – pokonanych kilometrów. Przywołane czynniki stały się znaczącym punktem odniesienia dla opracowania wniosków

dotyczących m.in. linii turystycznych, które dla obszaru Beskidów Zachodnich przedstawiała następująca skala intensywności: 1 skala (przedział od 0% do 10%) dla odcinków: Nowy Targ – Krościenko, Nowy Targ – Zakopane, Krościenko – Szczawnica – Stary Sącz i Stary Sącz – Nowy Sącz, Kraków – Podgórze (lub Czernichów) – Kalwaria – Wadowice – Andrychów – Kęty – Biała oraz Biała – Straconka – Szczyrk, 2 skala (przedział od 10% do 30%) dla odcinka: Krynica – Muszyna, 3 skala (przedział od 30% do 50%) dla odcinka: Myślenice – Nowy Sącz – Krynica – Muszyna. Jeżeli chodzi o odcinek: Kraków – Myślenice – Chabówka – Nowy Targ – Zakopane, to trudno oszacować jego intensywność dla samych linii kursujących sezonowo, gdyż poza ruchem turystycznym biegła tamtędy trasa autobusów, którymi podróżowali stali pasażerowie (w tym kupcy).

Istotnym zagadnieniem, które zostało uwzględnione na mapie, jest rentowność połączeń autobusowych kursujących w granicach województwa. W odniesieniu do obszaru badań należy podkreślić, że te linie autobusów, które – oprócz charakteru sezonowego – posiadały regularne kursy zaliczono do kategorii I (jako bardzo rentowne). Należał do nich odcinek: Kraków – Podgórze – Myślenice – Nowy Targ – Zakopane. Z kolei Chabówka i Zakopane, przez które przebiegała ta linia, miały charakter sezonowy. Do rentownych połączeń autobusowych (kategoria II) należały odcinki tras: Myślenice – Nowy Sącz; z której ten drugi ośrodek posiadał II kategorię, a także: Nowy Targ – Krościenko (analogiczna sytuacja jak poprzednio), Stary Sącz – Nowy Sącz oraz Kraków – Podgórze (lub Czernichów) – Kalwaria – Wadowice – Andrychów – Kęty – Biała. Wśród ośrodków, które zostały zakwalifikowane do sezonowej rentowności, znalazły się: Szczawnica (odcinek Krościenko – Szczawnica), Krynica (odcinek Nowy Sącz – Krynica) oraz Muszyna (odcinek Krynica – Muszyna), Straconka i Szczyrk (odcinek: Biała – Straconka – Szczyrk), a także Zakopane (odcinek Nowy Targ – Zakopane).

Jako ostatni z wcześniej przywołanych aspektów omówione zostaną ceny przejazdów, które Leszczycki zamieścił na mapie w formie wydzielonych stref (okręgów). Punktem odniesienia do ich charakterystyki był sposób w jaki eksploatowane były osiąganе zyski. Na mapie okręgi zostały wyznaczone pięcioma izarytmami, które wykreślono w oparciu o koszt przejazdu za 1 km, który zamieszczano w sygnaturze danej stacji. W przypadku, gdy przez stację przebiegało więcej linii, wykorzystywana była średnia cen przejazdu. Ponadto czynnikami, które wpływały na koszt transportu były warunki eksploatacji pojazdu, w tym zużycie części mechanicznych autobusu, benzyny i oleju. Linie sezonowe charakteryzowały się wyższymi cenami biletów przejazdowych, co

wynikało z krótszego okresu ich działalności, a także profilem pasażerów, wśród których znajdowały się zarówno grupy wycieczkowe, jak i turyści indywidualni⁶⁴⁹.

W odniesieniu do odcinka: Kraków – Myślenice – Chabówka – Nowy Targ – Zakopane, to przebiegał on przez 4 okręgi (od 1 do 4). W rezultacie koszty przejazdu od Krakowa do Myślenic (pierwszy okręg) wynosiły 10 gr za 1 km, a od Myślenic przez Chabówkę do Nowego Targu (strefa nr 3) szacowano na 16 gr za 1 km i od Nowego Targu do Zakopanego (strefa 4) – 20 gr za 1 km. Natomiast odcinki: Krościenko – Szczawnica i Biała – Straconka - Szczyrk znalazły się w strefie 4, w związku z czym cena przejazdu za 1 km wynosiła 20 gr. Jeżeli chodzi o odcinek: Myślenice – Nowy Sącz – Krynica – Muszyna, rozciągał się on przez dwie strefy – 2 i 3. Należy jednak uwzględnić, że przejazd 3 okręgiem był znacznie krótszy od trasy przemierzanej 2 strefą i obejmował – mniej więcej – odcinek od Lubnia przez Mszanę Dolną i dopiero w okolicach Limanowej wkraczał ponownie w okręg nr 2.

Odcinkiem, który swoim zasięgiem objął wszystkie z uwzględnionych stref była trasa: Kraków – Podgórze (lub Czernichów) – Kalwaria – Wadowice – Andrychów – Kęty – Biała. Należy jednak podkreślić, że lokalizacja przystanków dotyczyła następujących okręgów: 1, 2 i 4. Na odcinku: Kraków – Podgórze (lub Czernichów) rozciągała się strefa nr 1, a cena za bilet liczona była w oparciu o kwotę wynoszącą 10 gr za 1 km. Natomiast odcinek: Czernichów – Kalwaria – Wadowice – Andrychów – Kęty rozciągał się już w okręgu nr 2, a więc koszty przejazdu były szacowane w wysokości 12 gr za 1 km. Z kolei odcinek Kęty – Biała wkraczał w strefy: 2, 3 i 4; z czego przystanek w Kętach znajdował się w okręgu 2, a w Białej w okręgu 4. Jeżeli chodzi o linię, która posiadała charakter wyłącznie sezonowy i obejmowała trasę: Nowy Targ – Zakopane, to rozciągała się ona w strefie 4.

Kolejną z ważniejszych prac, w której znalazły się informacje dotyczące zagadnienia stosunków komunikacyjnych w regionie Podhala, był drugi tom „Biuletynu Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, który został wydany w 1938 r. Należy uwzględnić, że wspomniana praca zawierała obszerny zakres tematyczny poświęcony sprawom bieżącym i perspektywom rozwoju gospodarczego (w tym turystyce) przywołanego regionu. Z uwagi na złożony charakter omówionych aspektów, przedstawione zostaną niektóre przykłady funkcjonowania i koncepcji usprawnienia elementów infrastruktury komunikacyjnej.

⁶⁴⁹ Ibidem, s. 11-12.

Uwarunkowania sieci połączeń drogowych na Podhalu wynikały ze stosunków handlowych i kulturalnych tego regionu, a ich odzwierciedleniem był m.in. przebieg dawnych szlaków, które utworzone zostały na przestrzeni wieków. Należy również uwzględnić, że szczególne znaczenie dla rozwoju komunikacyjnego regionu miały trasy o zasięgu dalekobieżnym, a wśród nich dwa główne szlaki – jeden związany z północno-zachodnią częścią Polski, a drugi łączący Podhale ze wschodem kraju⁶⁵⁰. W odniesieniu do pierwszego z wymienionych traktów komunikacyjnych należy uwzględnić szosy z takich aglomeracji, jak: Katowice, Warszawa, Łódź i Poznań, które prowadziły do Krakowa.

Następnie – ze stolicy Małopolski – kierowały się one przez tzw. trakt krakowski, zmierzający na południe województwa przez: Chabówkę (z której rozgałęział się również szlak na Orawę) – Nowy Targ – Zakopane – Morskie Oko. Jeżeli chodzi o jego zasięg, to w granicach samego powiatu droga rozciągała się na długości 76 km. Odcinek z Chabówki, który biegł przez zachodnią część powiatu nowotarskiego aż po Czechosłowację, uwzględniał na swojej trasie takie miejscowości, jak: Orawka, Jabłonka i Twardoszyn. Wspomniana droga powstała jako austriacki trakt o charakterze strategicznym.

Ostatni z przywołanych szlaków dalekobieżnych prowadził zarówno z ważniejszych miast znajdujących się na wschodzie Rzeczypospolitej (w tym Lwowa), jak i z Warszawy. Droga wiodła przez Tarnów do Nowego Sącza, a stamtąd odcinek biegł wzdłuż doliny Dunajca – do Krościenka, z którego rozciągał się dalej na Podhale. Szacunkowa długość tego szlaku dla powiatu nowotarskiego wynosiła 45 km⁶⁵¹.

Poza szlakami dalekobieżnymi w regionie istniała rozbudowana sieć dróg lokalnych, które były podstawą dla rozwoju komunikacji pomiędzy miejscowościami z różnych części Podhala. Wśród bardziej znaczących należy wymienić takie odcinki dróg, jak m.in.: Czarny Dunajec – Jabłonka (droga o długości 28 km, która miała charakter trasy łącznikowej rozgałęzień szlaku dalekobieżnego, który biegł z Krakowa do Chabówki) i Nowy Targ – Czarny Dunajec – Witów – Zakopane (okrężna droga, o długości 28 km), a także Nowy Targ – Białka – Jurgów (droga prowadząca do części południowej łańcucha tatrzańskiego, której długość wynosiła 20 km). Jak uwzględniono w treści biuletynu, wspomniane szlaki umożliwiały przemieszczanie się ludności zamieszkującej okoliczne miejscowości do miasta powiatowego, które stanowiło centrum życia gospodarczego i kulturalnego ziemi podhalańskiej. Ponadto wśród lokalnych dróg znalazły się również

⁶⁵⁰ „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, t. 2, Kraków 1938, s. 152-153.

⁶⁵¹ Ibidem.

takie, których zasięg i znaczenie komunikacyjne były znacznie mniejsze, a zaliczały się do nich następujące odcinki: Chabówka – Raba Wyżna – przełęcz Sieniawska (trasa, której długość wynosiła 17 km), Poronin – Bukowina (szlak wynoszący 12 km) i droga rozciągająca się doliną Ochotnicy.

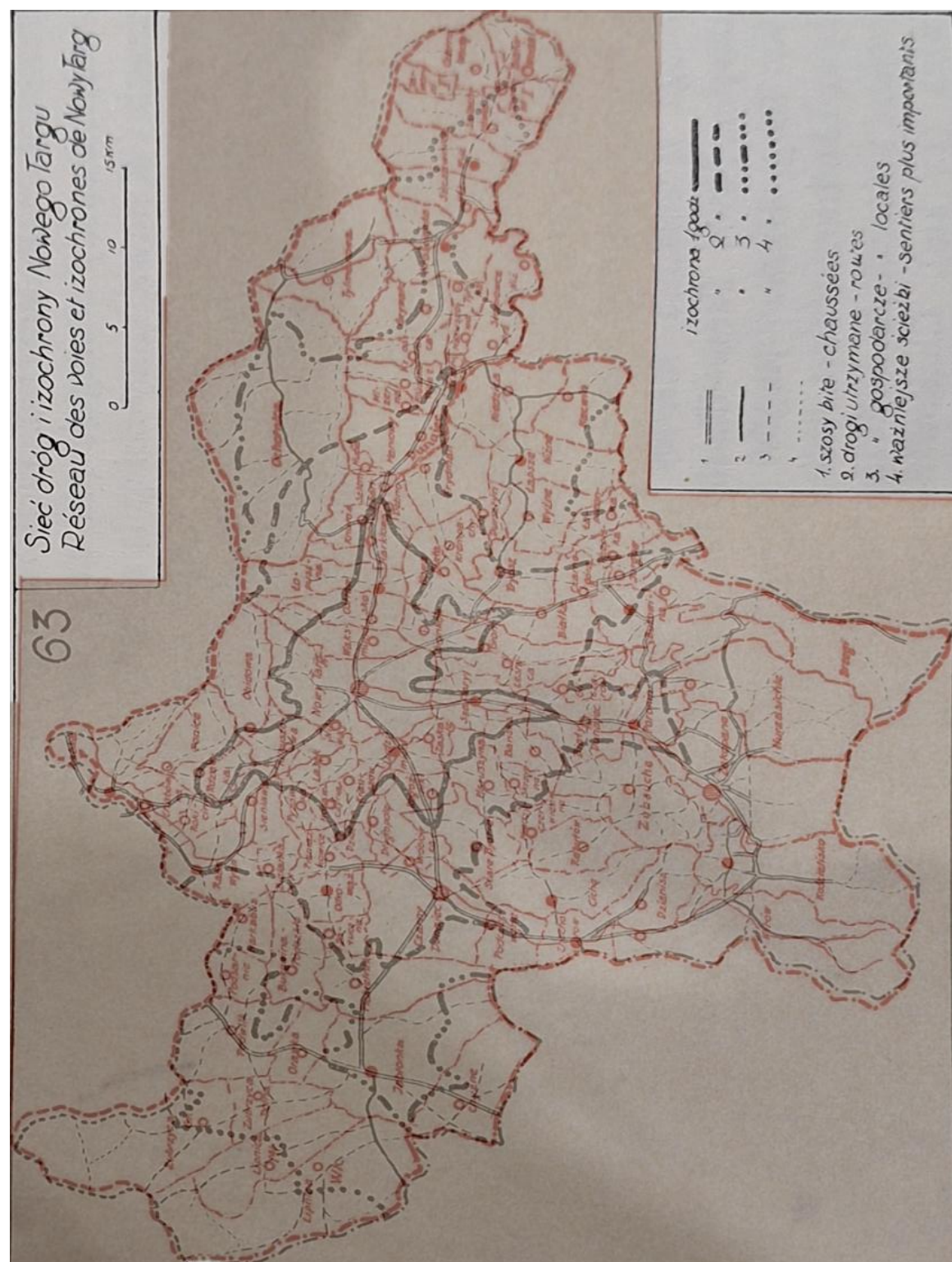
Należy także wspomnieć o realizowanych inwestycjach drogowych, do których włączono budowę takich szlaków, jak: droga przez tereny Spisza, na trasie Gronków – Niedzica (16 km), odcinek rozciągający się przełęczą Pieniążkowicką, który prowadził z Czarnego Dunajca aż po dolinę rzeki Raby (17 km), szlak obejmujący przełęcz Krowiarki – kierował się z Orawy przez Zawoję i na tereny Żywiecczyzny, droga na trasie: Czarny Dunajec – Ciche – Poronin, a także odcinek Szczawnica – Piwniczna. Łączna ilość kilometrów infrastruktury drogowej, której sieć obejmowała tereny Podhala, wynosiła 948,8 km, z czego 407,5 km (43%) stanowiły drogi gruntowe, 541,3 km (57%) drogi bite.

W nawiązaniu do zasięgu szlaków utrzymywanych przez organy rządowe i samorządowe, dane zamieszczone w treści pracy były następujące: 81,8 km (15,1%) – drogi państwowe, 104,2 km (19,2%) – drogi wojewódzkie, 122,3 km (22,6%) – drogi powiatowe i 223,0 (43,1%) – drogi gminne. Na podstawie uwzględnionych danych liczbowych stwierdzono, że największe subwencje na utrzymanie infrastruktury drogowej miały pochodzić z budżetu gmin i powiatu⁶⁵². Jeżeli chodzi o funkcjonowanie komunikacji autobusowej, to ilość odpowiednio dostosowanych dróg do użytku tego środka transportu na terenie samego powiatu nowotarskiego wynosiła 317 km.

Uwzględnione zagadnienie sieci połączeń drogowych na Podhalu zostało zwizualizowane za pośrednictwem mapy. W celu ułatwienia odczytu skomunikowanych ośrodków w granicach powiatu nowotarskiego przygotowano podkład mapy administracyjnej. Została ona naniesiona na przywołaną wizualizację infrastruktury drogowej i stanowi orientacyjny punkt odniesienia do omówionego powyżej tematu. Należy także wspomnieć, że zamieszczone w biuletynie mapy nie są w pełni proporcjonalne w związku z czym – w ich zestawieniu – można dostrzec znaczne dysproporcje.

⁶⁵² Ibidem, s. 153-154.

Mapa 25. Sieć dróg i izochrony Nowego Targu z podkładem mapy administracyjnej Podhala (1938 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, t. 2, Kraków 1938, s. 154.

Rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej na obszarze powiatu nowotarskiego stanowiła również przedmiot zainteresowania wśród organów rządowych. Przejawem interwencjonizmu władz państwowych w uwzględnione przedsięwzięcie była organizacja konferencji, która miała na celu zaangażowanie samorządów lokalnych w opracowanie programu działań związanych z rozbudową i konserwacją sieci połączeń drogowych. W związku z tym dnia 27 sierpnia 1937 r. Wydział Powiatowy w Nowym Targu nadał pismo adresowane do Ministerstwa Komunikacji w Warszawie, w którego treści zamieszczono plan działalności ukierunkowanej na utworzenie dróg turystycznych⁶⁵³. Podkreślony został również charakter infrastruktury komunikacyjnej zawartej w treści programu, którą miały stanowić jedynie drogi o znaczeniu państwowym. Jeśli chodzi o połączenia drogowe o lokalnym znaczeniu, to kwestie subwencjonowania ich budowy miały pozostać w interesie władz samorządowych. Z kolei przywołane wcześniej drogi, których zasięg byłby ogólnokrajowy – zdaniem Wydziału Powiatowego – powinny być wybudowane z budżetu państwa lub województwa.

W treści dokumentu uwzględniono także odniesienie do przebiegu zaplanowanej już trasy szlaku karpackiego, który obejmować miał odcinek od Wisły po Howerlę⁶⁵⁴. Wśród zastrzeżeń uwzględniono konieczność dokonania korekty odcinka drogi: Zawoja – Zubrzyca – Jabłonka – Czarny Dunajec – Ratułów – Nowe Bystre – Ząb – Zakopane, a w szczególności odejścia od przeprowadzenia szlaku przez takie miejscowości, jak: Chochółów i Witów, których przestrzeń była gęsto zabudowana. Natomiast utworzenie traktu o charakterze turystycznym wiązało się z odpowiednim zagospodarowaniem obszaru, przez który miał on przebiegać.

Utrudnienia w tym zakresie wykazywał także odcinek: Czarny Dunajec – Miętustwo – Ratułów – Ząb, gdzie szlak należało wyprowadzić z wąskich dolin górskich potoków w kierunku grzbietu, a następnie nadać mu odpowiednie proporcje (chodziło głównie o szerokość i promienie). Ponadto musiał on zachować pewien dystans od

⁶⁵³ AMTZ, PTT, sygn. AR/NO/295, *Pismo Wydziału Powiatowego w Nowym Targu do Wydziału Turystyki Min. Kom.*; z dnia 27 sierpnia 1937 r., k. 54.

⁶⁵⁴ Na temat koncepcji utworzenia tzw. drogi karpackiej pisał m.in. Kazimierz Pawlewski, który opublikował pracę na łamach „Turyzmu Polskiego”, poświęconą wspomnianemu zagadnieniu. W treści artykułu zawarto informacje dotyczące głównego inicjatora budowy drogi, którym był Związek Ziem Górskich, a w szczególności działające w jego ramach Biuro Planowania Regionalnego Ziem Górskich. W trakcie prac nad projektem drogi karpackiej zwrócono uwagę na takie aspekty, jak potrzeby gospodarcze, przemysłowe i uzdrowiskowo-lotniskowe regionów karpackich. Zakładano, że projektowane elementy infrastruktury komunikacyjnej odegrają istotną rolę w rozwoju najważniejszych dziedzin życia gospodarczego, a także kulturowego. Zob. K. Pawlewski, *Zagadnienie drogi karpackiej*, „Turystyka Polska”, nr 4, 1938, s. 8.

zabudowanych osiedli, a przekraczanie potoków przez szlak wymagało utworzenia kosztownych elementów infrastruktury w postaci mostów. Wspomniane przedsięwzięcie budowlane mogło zostać skutecznie przeprowadzone jedynie dzięki subwencjom z budżetu państwa.

Jako kolejny szlak turystyczny, który wymagał finansowania ze strony organów rządowych, wskazano drogę wychodzącą z Zakopanego w stronę Morskiego Oka, która miała prowadzić na Wierch Poroniec. Wśród następnych punktów na trasie wspomnianego odcinka znalazły się: Głodówka – Bukowina – Czarna Góra – Łapsze (Niżne i Wyżne) – Niedzica – Czorsztyn – Szczawnica – Piwniczna – Żegiestów – Krynica. Oprócz tego, że był to dalszy fragment szlaku podkarpackiego, to odcinek ten stanowił najkrótsze połączenie komunikacyjne między dwoma największymi ośrodkami uzdrowiskowymi, czyli Zakopanem i Krynica. Należy uwzględnić, że częścią omawianego traktu były także mniejsze odcinki dróg, a niektóre z nich zostały już wcześniej przywołane w treści „Biuletynu Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”. Wśród takich fragmentów infrastruktury drogowej o charakterze turystycznym zostały wymienione następujące odcinki: Poronin – Bukowina, Zubsuche (Ząb), Suchá Hora – Chochółów – Witów – Łysa Polana – Jaworzyna (droga przebiegająca wokół łańcucha tatrzańskiego) i Chabówka – Bielanka – Pieniążkowice – Czarny Dunajec. Ostatni z odcinków włączał się w trasę podkarpacką w miejscowości Czarny Dunajec⁶⁵⁵.

Istotne znaczenie w ruchu turystycznym przypadało również drogom powiatowym oraz tym, które miały znaczenie gospodarcze. Jako przykład takiej infrastruktury komunikacyjnej uwzględniona została trasa na odcinku Nowy Targ – Jurgów, która stanowiła także najkrótsze połączenie pomiędzy Krakowem a drogami turystycznymi w granicach Czechosłowacji. Jeżeli chodzi o infrastrukturę drogową, która była utrzymywana z subwencji państwowych i posiadała nadrzędne znaczenie w ruchu turystycznym, to udział niezbędnych środków na ich konserwację oszacowano na 15%. W rezultacie na 186 km utrzymania takich dróg należało przeznaczyć ok. 400 tys. zł. Natomiast od 1937 r. do powiatu wpływało ok. 60 tys. rocznie na realizację działań w zakresie ich konserwacji. Uwzględnione fundusze umożliwiły dokonanie prac naprawczych odcinka drogi państwowej nr 13, o długości 8 km obejmującej trasę: Nowy

⁶⁵⁵ AMTZ, PTT, sygn. AR/NO/295, *Pismo Wydziału Powiatowego w Nowym Targu...*, k. 54.

Targ – Zakopane. Z kolei pozostałe odcinki miały zostać wyremontowane z przyszłorocznych subwencji⁶⁵⁶.

Znaczącą inwestycją była renowacja odcinka Nowy Targ – Szczawnica, który uchodził za drogę o znaczeniu turystycznym, a także stanowił główny szlak komunikacyjny pomiędzy Szczawnicą a stacją kolejową zlokalizowaną w Nowym Targu. Z uwagi na silną eksploatację tego połączenia drogowego, która przejawiała się m.in. w dynamicznym ruchu autobusowym (dziennie kursowało tamtędy ok. 10 autobusów w jedną stronę), należało przeprowadzić prace naprawcze jego nawierzchni. Realizacja przedsięwzięcia wymagała subwencji w wysokości ok. 40 tys. zł., które miały być przeznaczone na zakup odpowiednich materiałów budowlanych.

W treści dokumentu podkreślono znaczenie infrastruktury drogowej dla całego powiatu nowotarskiego, który określono mianem „jednego wielkiego letniska”. Ponadto w inicjatywach budowlanych – które miały być ukierunkowane na rozwój sieci połączeń komunikacyjnych – dostrzegano szansę na intensyfikację krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego. Z kolei – w ramach podsumowania – Wydział Powiatowy załączył wykaz zrealizowanych remontów dróg, które przeprowadzono w poprzednim roku, a także program działań na kolejny rok. Ten ostatni dotyczył jednak samych szlaków o charakterze turystycznym i został przygotowany wraz z uwzględnieniem niezbędnych na jego realizację subwencji. Należy również wspomnieć, że zamieszczone w treści programu drogi zostały wymienione w odpowiedniej kolejności:

1. Odcinek: Bielanka – Pieniążkowice – Czarny Dunajec, który miał pełnić funkcję drogi wlotowej na obszar powiatu nowotarskiego do momentu ukończenia prac budowlanych nad drogą państwową nr 13. Jako główny argument, przemawiający za koniecznością utworzenia trasy, wskazano na utrudnienia komunikacyjne powiatu, który ze względu na 3-letni okres budowy odcinka drogi państwowej Myślenice – Chabówka odcięto od pozostałych części kraju.
2. Odcinek: Nowy Targ – Szczawnica, tak jak wcześniej zostało uwzględnione, trasa miała być poddana gruntownym pracom naprawczym, na które należało przeznaczyć ok. 40 tys. zł (chodziło głównie o zakup i wytluczenie kamienia na remont drogi).

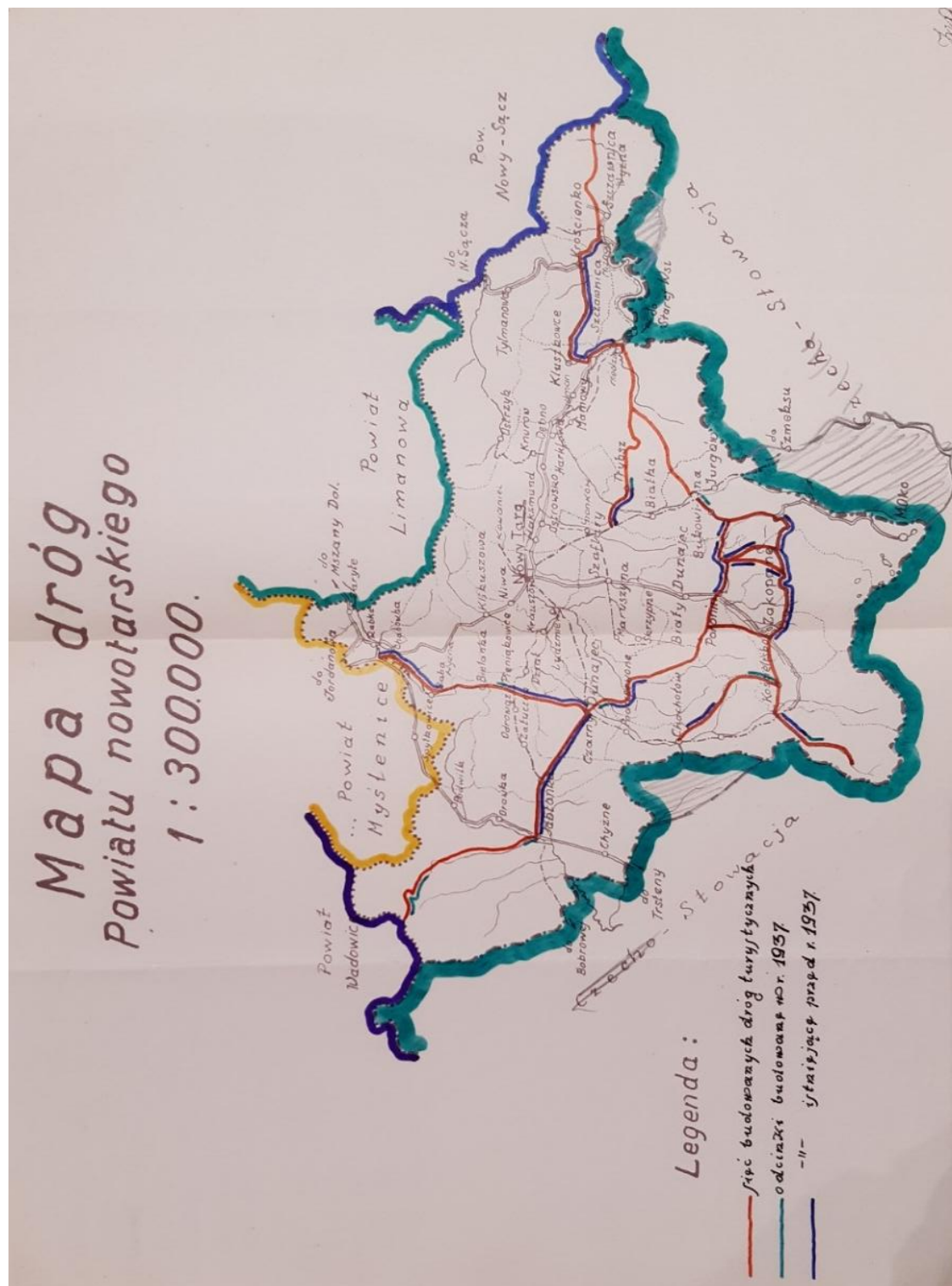
⁶⁵⁶ Ibidem, k. 55.

3. Odcinek: Zubrzyca – Zawoja, na którego realizację wymagane były subwencje, a jako punkt odniesienia do utworzenia drogi wykorzystano jego funkcję turystyczną, która polegała na ułatwieniu dostępu do pasma Babiej Góry.
4. Odcinek: Groń – Trybsz – Niedzica, który miał stanowić trasę łącznikową dla obszarów Spisza i powiatu nowotarskiego. Dodatkowo zamierzano utworzyć z niego część szlaku podkarpackiego. W związku ze znaczeniem tego odcinka, wskazana została potrzeba udzielenia subwencji na realizację prac nad utworzeniem trasy.
5. Droga na odcinku: Poronin – Bukowina, której budowa wynikała z zamiaru włączenia ostatniej z wymienionych miejscowości w obszar ruchu autobusowego.
6. Odcinek: Czarny Dunajec – Ratułów – Ząb – Gubałówka, który miał być kontynuacją drogi prowadzącej ze Śląska przez Babią Górę do Zakopanego.
7. Droga na odcinku: Poronin – Zubsuche (Ząb)⁶⁵⁷.

W piśmie nowotarskiego Wydziału Powiatowego, które dotyczyło ogólnego stanu budowy dróg o charakterze turystycznym w 1937 r., zamieszczono mapę ukazującą sieć infrastruktury drogowej na obszarze powiatu. Wizualizacja stanowi uzupełnienie przywołanego dokumentu, w którym wyszczególniono zakres zrealizowanych prac, a także wysokość przyznanych kwot pieniężnych na ich przeprowadzenie wraz z kosztami, które powiat musiał pokryć z własnego budżetu.

⁶⁵⁷ Ibidem.

Mapa 26. Mapa sieci dróg zlokalizowanych na obszarze powiatu nowotarskiego (z uwzględnieniem budowanych dróg turystycznych oraz odcinków, które powstały w 1937 r. i wcześniej)

Źródło: AMTZ, PTT, sygn. AR/NO/295, Mapa dróg powiatu nowotarskiego w skali 1:300000, k. 56.

Wśród kluczowych inwestycji związanych z rozwojem infrastruktury komunikacyjnej w Karpatach znalazła się już wcześniej przywołana tzw. droga karpacka. Należy uwzględnić, że jednym z głównych powodów realizacji wspomnianej inicjatywy była zależność pomiędzy rozwojem gospodarki turystycznej na obszarze górskim od dobrze prosperującej sieci połączeń komunikacyjnych. Zgodnie z wstępnymi założeniami droga karpacka miała obejmować swoim zasięgiem tereny od Cieszyna, a następnie przebiegać przez ziemię żywiecką, orawską i region podhalański, z którego doliną Popradu kierowałyby się takimi grupami górskimi, jak: Beskidy Środkowe, Bieszczady i Gorgany – po dolinę Czeremoszu. Wspomniana koncepcja postrzegana była przez pryzmat nowatorskiego rozwiązania, co wynikało z zamysłu przeprowadzenia drogi na linii wschód – zachód, podczas gdy inne drogi budowane były na linii północ – południe, z uwagi na ukształtowanie terenu.

Warunki terenowe w Karpatach miały także znaczący udział w lokalizacji miejscowości letniskowych i uzdrowiskowych, które powstawały wzdłuż przebiegu dolin. Z kolei działalność wspomnianych ośrodków odgrywała istotną rolę w rozwoju gospodarczym tylko tych terenów, które znajdowały się w obrębie kilku pasów rozciągających się od północy na południe. Jedną z ważniejszych funkcji drogi karpackiej była zatem intensyfikacja ruchu turystycznego wzdłuż łańcucha Karpat. Dodatkowo wskazano na silną recepcję turystów pieszych w pasach wschód – zachód, co przemawiało za koniecznością budowy szlaku i włączeniem tego obszaru w strefę ruchu komunikacyjnego.

Ze względu na skalę przedsięwzięcia autorzy projektu drogi karpackiej uwzględnili na jego łamach szeroki zakres fundamentalnych założeń. Jako użytkowników szlaku wymieniono zmotoryzowanych turystów, którzy mieli przemierzać trasę przebiegającą przez granice takich obszarów, jak m.in.: letniska, uzdrowiska, ośrodki sportowe i tereny częściowo zurbanizowane. Ponadto trasa miała za zadanie ułatwić dostęp do mniej osiągalnych regionów karpackich, do których zaliczały się m.in.: Beskid Niski, Bieszczady i Gorgany. Wskazano także na możliwość dotarcia do różnych ośrodków regionalnych, w których funkcjonowały muzea, jak i na tereny łowieckie. Niewątpliwym atutem drogi było również udostępnienie turystom obszarów, które podlegały ochronie, w tym m.in. rezerwatów przyrody, przy równoczesnym dostosowaniu się do zasad zachowania ich

charakteru. W związku z tym droga karpacka miała przebiegać tylko do granic rezerwatów⁶⁵⁸.

Zagadnienie wspomnianego szlaku komunikacyjnego zostało poruszone we wcześniej już przywołanym *Planie gospodarczo-turystycznym*, który opracował KKSTWKr w 1938 r. Temat ten pojawił się w referacie Stanisława Faechera, dotyczącym ważniejszych postulatów komunikacyjnych województwa krakowskiego z perspektywy wymagań turystyki. Poza infrastrukturą kolejową uwzględniono bardziej znaczące inwestycje związane z rozbudową sieci połączeń drogowych. W nawiązaniu do utworzenia drogi karpackiej omówiony został m.in. charakter przebiegu trasy obejmującej takie elementy infrastruktury, jak drogi państwowe, a także odcinki dróg wojewódzkich oraz powiatowych i gminnych. Należy także uwzględnić, że wspomniane połączenia drogowe miały spełniać podstawowe standardy, które przewidziano dla funkcjonowania drogi karpackiej. Jeśli infrastruktura komunikacyjna nie była w pełni do nich dostosowana, to należało przeprowadzić budowę nowych odcinków⁶⁵⁹.

W granicach województwa krakowskiego takie rozwiązania były wprowadzane m.in. w okolicach Babiej Góry, doliną Popradu i na zboczach Gubałówki. Jednakże brak skutecznej koordynacji wspomnianych działań przełożył się na tworzenie zróżnicowanej klasy odcinków, których struktura pozbawiona była zunifikowanych warunków technicznych. Ponadto istotnym problemem, który wynikał z różnorodnych elementów infrastruktury, stanowiących integralną część drogi karpackiej, były ograniczone możliwości w zakresie ich konserwacji. Wynikało to z charakteru dróg, które zaliczały się do poszczególnych odcinków szlaku. Niektóre z nich były drogami państwowymi, a stan pozostałych wynikała ze stopnia zaangażowania organów władz samorządowych.

Ograniczone możliwości budżetowe tych ostatnich pociągały za sobą ryzyko braku dysponowania odpowiednimi subwencjami na sfinansowanie remontu dróg, które były częścią trasy karpackiej. W związku z tym Faecher wysunął postulat o przeprowadzeniu działań ukierunkowanych na przeklasyfikowanie całego przebiegu trasy na drogę państwową. Ważnym argumentem, który przemawiał za koniecznością realizacji tego przedsięwzięcia, był postulat o dokonaniu analogicznych zabiegów w przypadku dwóch innych odcinków szlaku karpackiego, czyli dróg pienińskiej i tatrzańskiej⁶⁶⁰.

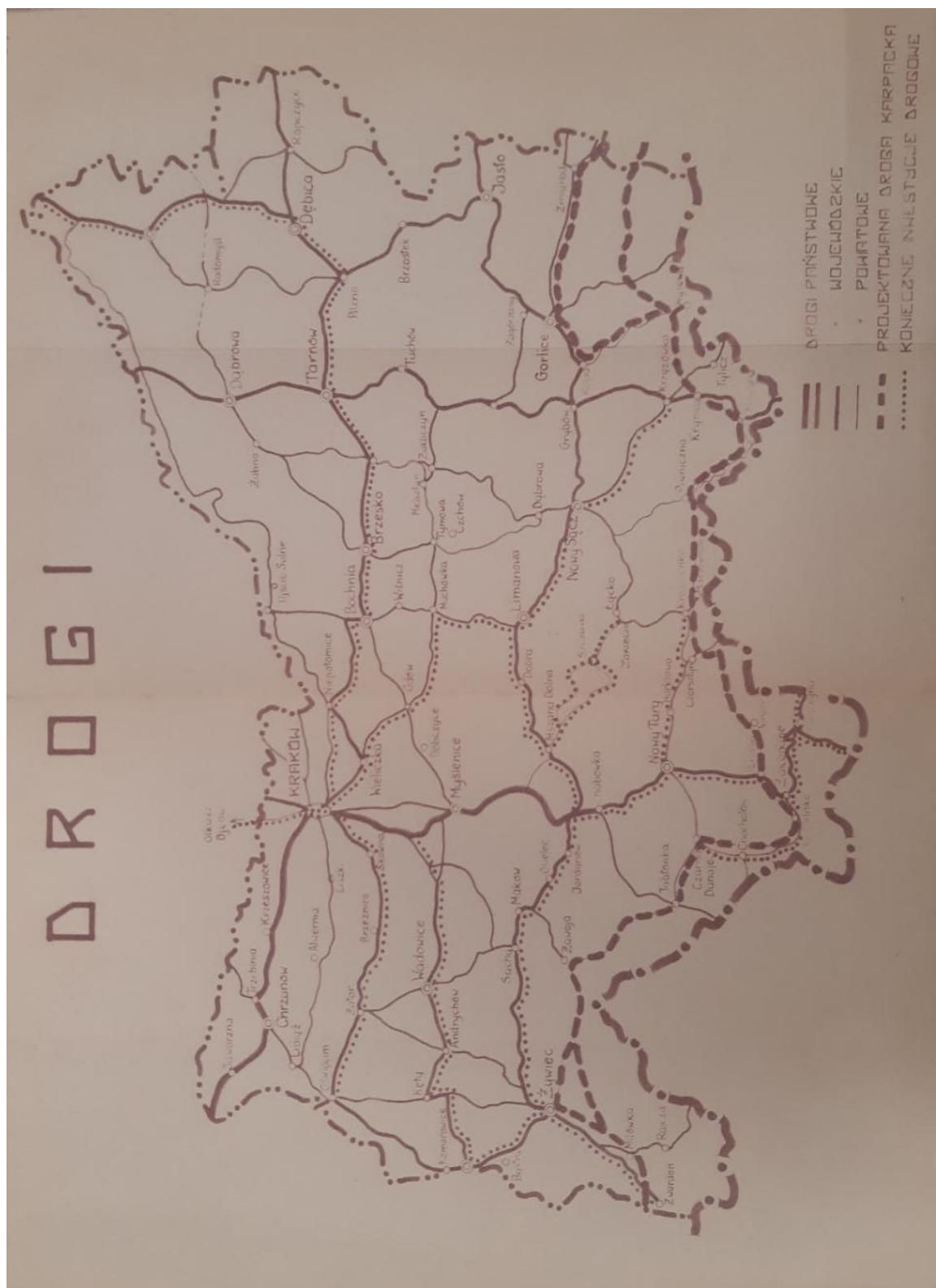
⁶⁵⁸ K. Pawlewski, op. cit., s. 8-9.

⁶⁵⁹ ANK, IPHKr, sygn. I 73, S. Faecher, op. cit., s. 41, k. 497.

⁶⁶⁰ Ibidem, s. 41-42, k. 497-499.

Wizualizacja przebiegu odcinka drogi karpackiej została uwzględniona w jednej z map, które zamieszczono w *Planie gospodarczo-turystycznym* z 1938 r. Jednakże ukazany fragment szlaku dotyczy jedynie terenów zlokalizowanych w granicach województwa krakowskiego.

Mapa 27. Mapa sieci istniejących połączeń drogowych i projektowanych odcinków (1938 r.)

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 73, *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, k. 617.

Należy również odnieść się do kwestii regulacji ruchu autobusowego w granicach pasa turystycznego, który został utworzony na podstawie polsko-czechosłowackiej konwencji z roku 1925. Świadectwem działań w tym zakresie jest pismo Min. Rob. Publ. do Referatu Turystyki UWKr z dnia 30 września 1926 r. W treści dokumentu pojawił się komunikat o dopuszczeniu przewozu autobusowego w obrębie wspomnianego obszaru, który mógł nastąpić po zawarciu porozumienia pomiędzy czechosłowackimi i polskimi przedsiębiorstwami autobusowymi. Jeśli chodzi o zasięg kursowania autobusów, to Min. Rob. Publ. wskazało konieczność rozszerzenia strefy komunikacyjnej do wszystkich punktów, w których dochodziło do przecięcia obszarów granicznych pasa przez gościńce.

W związku z tym poza odcinkami: Jabłonka – Trstená, Łysa Polana – Jaworzyna ruch autobusowy należało włączyć m.in. na szosie Niedzica – Stara Wieś Spiska⁶⁶¹.

Z początkiem stycznia 1939 r. Wydział Turystyki Min. Kom. zorganizował konferencję międzyministerialną, której tematem przewodnim były zagadnienia komunikacji autobusowej w polsko-czechosłowackim pasie turystycznym. W wydarzeniu uczestniczyli przedstawiciele następujących resortów: MSZ, MSW, Min. Skarb., Min. Kom. oraz MSWojsk. Z kolei funkcję przewodniczącego objął Mieczysław Orłowicz, który przedstawił główne założenia projektu umowy dotyczącej regulacji zasad ruchu autobusowego w granicach pasa turystycznego. Jako interesantów porozumienia Orłowicz wymienił PKP i ČSD. Następnie uczestnicy konferencji zostali poproszeni o wyrażenie ogólnej opinii na temat koncepcji zawarcia umowy, która przy uzyskaniu głosów poparcia miała zostać poddana szczegółowej dyskusji⁶⁶².

W trakcie udzielenia głosu delegatom wskazane zostały istotne zastrzeżenia w stosunku do perspektyw wypracowania porozumienia, które miało dotyczyć transportu autobusowego na wspomnianym obszarze. Pierwszy w tej sprawie wypowiedział się Sztab Główny MSWojsk., dla którego takie udogodnienia komunikacyjne wiązały się z ryzykiem przenikania do kraju niepożądanych elementów. Z kolei MSW zasugerowało pewien konsensus w tej sprawie, jednak okres trwania umowy musiałby zostać ograniczony do samej organizacji zawodów FIS. Dodatkowo – za podstawę porozumienia – nie można było uznać wcześniej ratyfikowanej konwencji turystycznej z 1925 r., co miało swoje

⁶⁶¹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Pismo Ministerstwa Robót Publicznych do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie (Referat Turystyki) w sprawie ruchu autobusowego w pasie turystycznym polsko-czechosłowackim z dnia 30 września 1926 r.*, k. 1305.

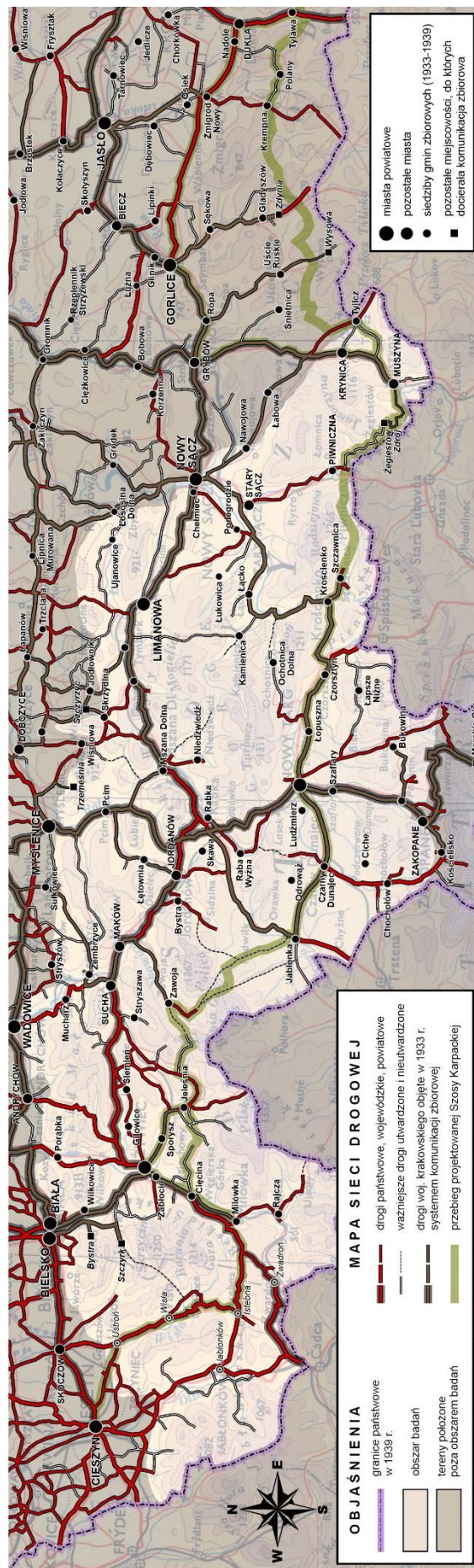
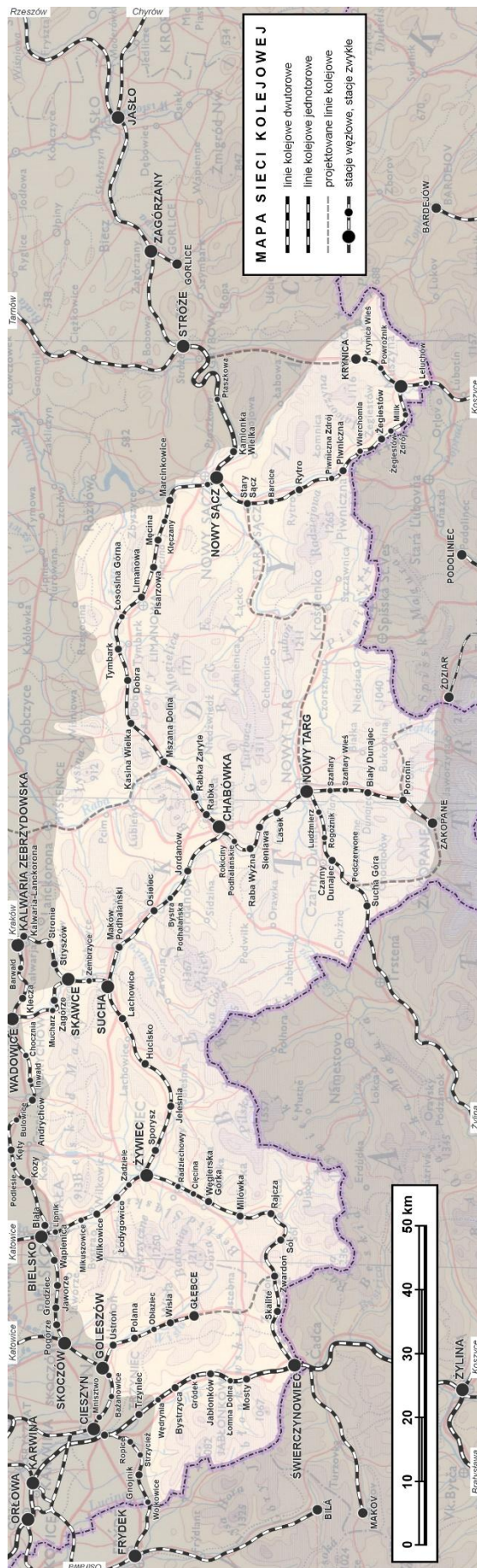
⁶⁶² AAN, Min. Kom., sygn. 2/16/1/425, *Protokół konferencji międzyministerialnej odbytej w Ministerstwie Komunikacji dnia 4 stycznia 1939 r. w sprawie komunikacji autobusowej w pasie turystycznym polsko-czechosłowackim*, s. 1.

uzasadnienie w częściowym zawieszeniu jej postanowień. Stanowisko MSZ w sprawie umowy było zależne od opinii dwóch poprzednich resortów i w związku z tym podzieliło ono ich zdanie. Analogiczny punkt widzenia przyjęło Min. Skarb., co jednoznacznie wpłynęło na decyzję o wstrzymaniu dalszych działań na rzecz wdrożenia projektu umowy⁶⁶³.

W ramach podsumowania omówionych zagadnień przygotowano mapę, na której zamieszczona została sieć połączeń komunikacyjnych w granicach obszaru badań.

Mapa 28. (str. 373) Sieć połączeń komunikacyjnych w Beskidach Zachodnich
Opracowanie: Piotr Sadowski

⁶⁶³ Ibidem, s. 2.

Zmierzając do wniosków podsumowujących niniejszy podrozdział należy uwzględnić, że infrastruktura komunikacyjna stanowi rozległy zakres tematyczny, co w znaczącym stopniu przełożyło się na konieczność omówienia wybranych zagadnień. Wśród niewątpliwie istotnych aspektów znalazła się zależność pomiędzy komunikacją a turystyką, z których ta pierwsza była motorem napędzającym ruch turystyczny, a druga jednym z ważniejszych źródeł dochodu dla przedsiębiorstw komunikacyjnych. Sprawnie działająca sieć połączeń drogowych i kolejowych miała znaczący wpływ na rozwój ważniejszych ośrodków lotniskowych, uzdrowiskowych oraz zimowych, które powstawały na obszarze Karpat. Jednakże uwarunkowania geograficzne tego łańcucha górskiego stanowiły także częściową barierę dla rozbudowy elementów infrastruktury komunikacyjnej.

W działalność ukierunkowaną na realizację inwestycji budowlanych, których głównym celem było powstawanie nowych odcinków dróg i kolei, a także modernizacja już istniejących, angażowały się organy rządowe i przedstawiciele władz samorządowych. Ponadto istotna rola w zakresie opracowania najważniejszych postulatów komunikacyjnych przypadła Komitetowi Koordynacyjnemu dla Spraw Turystyki Województwa Krakowskiego, który przygotował *Plan gospodarczo-turystyczny* (1938 r.). Wśród szerokiego spektrum koncepcji uwzględniono m.in. założenia elektryfikacji kolei, a także rozbudowę infrastruktury drogowej i kolejowej. Jednym z ważniejszych rozwiązań komunikacyjnych było utworzenie tzw. drogi karpackiej, która miała pełnić funkcję szlaku o charakterze turystycznym.

Poza inicjatywami związanymi z rozwojem infrastruktury komunikacyjnej, prowadzone były rozmaite działania na rzecz usprawnienia ruchu pasażerskiego. Zaliczały się do nich m.in. ulgi przejazdowe, które po ratyfikowaniu polsko-czechosłowackiej konwencji turystycznej objęły turystów z kraju i zagranicy. Należy uwzględnić, że projekty udogodnień przejazdowych dla użytkowników transportu publicznego były także efektem współpracy pomiędzy organami władz samorządowych a organizacjami turystycznymi. Wśród ważniejszych przejawów aktywności reprezentantów władz administracyjnych znalazły się działania w zakresie rozwoju komunikacji autobusowej w województwie krakowskim.

Projektowane linie mogły w znaczący sposób przełożyć się na intensyfikację ruchu turystycznego nie tylko w granicach Beskidów Zachodnich, ale również na obszarach posiadających słabszą recepcję turystyczną. W tym przypadku chodziło o tereny zlokalizowane w Beskidach Środkowych, które w wyniku zaangażowania ze strony MKZB

i przedstawiciele władz samorządowych, a także środowiska osób związanych ochroną przyrody, miały szansę na przyciągnięcie turystów. Należały do nich Pogórze Ciężkowickie i Pogórze Rożnowskie, o których pojawiły się informacje w poprzednim podrozdziale.

Należy również wspomnieć, że infrastruktura komunikacyjna była przedmiotem badań Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego i Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki (KS LPT), którym przewodził prof. Stanisław Leszczycki. Na szczególne uznanie zasłużyła praca na temat rozwoju transportu autobusowego w województwie krakowskim, która stanowiła prekursorskie opracowanie poświęcone zagadnieniom komunikacyjnym w międzywojennej Polsce. Równie istotny wkład w analizę badawczą zagospodarowania komunikacyjnego Podhala wniósł drugi tom „Biuletynu Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”.

3.2. Infrastruktura uzdrowiskowa i letniskowa

W treści jednego z artykułów, które opublikowano w „Turystyce Polskiej”, Stanisław Leszczycki dokonał porównania ośrodków uzdrowiskowo-letniskowych z innymi warsztatami przemysłowymi. Zestawienie to odnosiło się do zagadnień gospodarczych, gdzie miejscowości uzdrowiskowe należało postrzegać przez pryzmat wielkich zakładów wytwórczych, a letniska jako małe warsztaty kwalifikowane. Wśród uwzględnionych ośrodków znalazły się także wsie i miasteczka wypoczynkowe, które zakwalifikowano do warsztatów małej wytwórczości. Jako punkt odniesienia do rozważań wskazano ich znaczenie społeczne, przejawiające się w ruchu turystycznym.

W związku z tym należało przyjąć, że funkcjonujące na obszarze Polski ośrodki uzdrowiskowo-letniskowe powinny być dostosowane do zróżnicowanego profilu społecznego. Szczególnie istotnym aspektem były możliwości finansowe turystów, co wyrażało przekonanie o konieczności udostępnienia wspomnianych ośrodków dla każdego mieszkańca aglomeracji miejskiej oraz pracownika zakładu przemysłowego. Zgodnie z przyjętym założeniem należało wysnuć konkluzję, że przeważającą ilość będą stanowić miejscowości uzdrowiskowe i letniska o skromnym wyposażeniu – adekwatnym do najważniejszych potrzeb niezamożnej klienteli⁶⁶⁴.

Intensyfikacja działań ukierunkowanych na rozwój gospodarki letniskowej pociągała za sobą ogólną potrzebę poprawy kondycji gospodarczej ośrodków wiejskich, które przyjmowały letników. Napływający kapitał odgrywał istotną rolę w podniesieniu

⁶⁶⁴ S. Leszczycki, *W sprawie ustawy letniskowej*, „Turystyka Polska”, R. 2., Nr 2, 1939, s. 22.

stopy życiowej lokalnych społeczności. Jednak korzyści gospodarcze i kulturowe miejscowości letniskowych stanowiły efekt wyťažonych prac mieszkańców, do których należało utrzymanie walorów estetycznych takich ośrodków, a także atrakcyjne zagospodarowanie ich przestrzeni. Należy wspomnieć o szczególnych potrzebach inwestycyjnych, które miały swój wyraz zarówno w inicjatywach społecznych, jak i w akcjach prowadzonych w ramach zewnętrznych subwencji.

Dodatkowym zabezpieczeniem finansowym dla gmin letniskowych mogły być niskie taksy pobytowe, które zapewniały stałe źródło dochodu. W tym kontekście Leszczycki wskazał również na potrzebę wyselekcjonowania letnisk o silnej recepcji turystycznej, które miały swój udział w napędzaniu krajowej gospodarki. Takie większe miejscowości letniskowe mogły uzyskać szereg różnych przywilejów, wśród których uwzględnione zostały m.in.: wyższe taksy pobytowe, możliwość wykorzystania środków finansowych z budżetu państwa (w pierwszej kolejności), prowadzenie sprofilowanej akcji promocyjnej, a także wprowadzenie zniżek na przejazdy kolejowe⁶⁶⁵.

Poparcie ze strony organów rządowych wiązało się również z rozwojem gospodarczym ważniejszych letnisk krajowych, czego przejawem była perspektywa uzyskania dodatkowego kapitału i prowadzenia bardziej zaawansowanej działalności inwestycyjnej. Nie można jednak pominąć założenia, że wyszczególnione przywileje były przewidziane tylko dla takich letnisk, które dysponowały urządzeniami technicznymi na pewnym wymaganym poziomie. Leszczycki powołał się na wytyczne opracowanego projektu, zgodnie z którymi minimalnymi warunkami przewidzianymi dla wyposażenia letnisk były następujące elementy: a) droga dojazdowa, b) mieszkania posiadające odpowiednią standaryzację, c) zaopatrzenie w źródło wody, d) dostęp do opieki lekarskiej⁶⁶⁶.

Należy uwzględnić, że niektóre z wymienionych elementów były punktem odniesienia dla informacji zawartych w ankiecie poświęconej uzdrowiskom, zdrojowiskom i letniskom na obszarze województwa krakowskiego. W przywołanym dokumencie pojawiły się takie aspekty, jak m.in. dane statystyczne związane z frekwencją turystyczną, zagospodarowanie turystyczne miejscowości, dostęp do usług turystycznych, a także najważniejsze potrzeby wymienionych ośrodków. Wspomniana ankieta odnosiła się do sezonu letniego i części sezonu zimowego 1935 r., a jej inicjatorem był UWKr, który dnia

⁶⁶⁵ Ibidem, s. 23.

⁶⁶⁶ Ibidem, s. 24.

13 lutego 1935 r. wydał specjalny reskrypt. Z kolei materiały zawierające wyniki badań ankietowych, zostały dostarczone bezpośrednio jedynie przez większe ośrodki uzdrowiskowe i zdrojowiska. Natomiast reprezentantem miejscowości letniskowych oraz pozostałych ośrodków uzdrowiskowo-wypoczynkowych był Zw. Pow. RP, który zebrał wszystkie ankiety i przekazał odpowiednim organom władz samorządowych⁶⁶⁷.

W odniesieniu do liczby miejscowości, w których przeprowadzone zostały badania, to wynosiła ona ponad 90. Jednakże część informacji jest nieczytelna, co w znacznym stopniu utrudnia dokonanie weryfikacji nazw ośrodków, a także szczegółów na temat frekwencji turystycznej, infrastruktury komunikacyjnej, promocji, aprowizacji, etc. Powyższe czynniki przełożyły się na konieczność uwzględnienia wybranych przykładów, które w formie tabeli zamieszczono poniżej.

Tabela 8. (str. 378-381) Dane zamieszczone w ankiecie dotyczącej przebiegu sezonu letniego i części zimowego 1935 r., zawierającej informacje na temat najważniejszych potrzeb wybranych miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych z obszaru Beskidów Zachodnich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, Uwagi o przebiegu sezonu letniego/częściowo zimowego/1935 r. w uzdrowiskach, zdrojowiskach, letniskach na obszarze województwa krakowskiego oraz zestawienie najpilniejszych potrzeb tych miejscowości. Oparte na wynikach ankiety zarządzonej reskrytem Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego z dnia 13/II.1935 r.: L.K.B.D.V-1-15/35, k. 2-26.

⁶⁶⁷ ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Uwagi o przebiegu sezonu letniego/częściowo zimowego/1935 r. w uzdrowiskach, zdrojowiskach, letniskach na obszarze województwa krakowskiego oraz zestawienie najpilniejszych potrzeb tych miejscowości. Oparte na wynikach ankiety zarządzonej reskrytem Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego z dnia 13/II.1935 r.: L.K.B.D.V-1-15/35, k. 26.*

GMINA	FREKWENCJA	PROPAGANDA	KOMUNIKACJA
RABKA	15 937 osób. Sezon całoroczny. Śred. pob. 38 dni. Na skutek kon. [konwencji] zagranicznej brak gości zamożnych. Frek. lepsza niż w roku ub.	Prospekty, artykuły w prasie. Prop. prowadzona przez Zw. Uzdrowisk. Brak funduszy na szerszą propagandę.	Rozkład jazdy kol. po sezonie zły. Tylko 1 pociąg popularny. Wstrzymana komunikacja autobusowa. Na budowę nawierzchni w Rabce potrzeba po 100 tys. zł przez 5 lat/pożyczka długoterm./
SZCZAWNICA	8 tys. osób. Śred. pob. 2-3 tyg., jeszcze we wrześniu 300 osób. Średnio zamożni i niezamożni włościanie z woj. wschod. Konkurencja zagraniczna nie jest niebezpieczna. Ilość turystów /Pieniny/ 20 tys.	Artykuły w prasie codziennej i fachowej. Broszura lekarzy szczawnickich. Prospekty 6000 egz. Projektowany afisz na sezon zimowy i reklama inhalatorium. Środki na prop. Kom. Zdroj., Zw. Własc. Pensj., A. h. Stadnicki.	Brak kolei, komunikacja autobusowa nie wystarczająca. Ceny biletów za wysokie. Należy znieść przesiadanie w Krościenku. Brak miejsca na postoje dla aut i dorożek. Strój dorożkarzy, powiększyć obsługę telefonu i telegrafu. Remont drogi pienińskiej i budowa ścieżek na lewym brzegu Grajcarka, odbudowa mostu na Dunajcu, odświeżenie drogi z Nowego Targu, wyasfaltowanie ulicy Marszałka Piłsudskiego, placu Dietla i deptaku.
BYSTRA WILKOWICE (POWIAT BIAŁA)	Szczyrk: 3338 Bystra: 2060 Wilkowice: 560 Razem: 6958 [5958] Średniozamożni.	Przeprowadzana przez niektóre pensjonaty i zakłady na własną rękę.	Stan stacji kolejowej Bystra-Wilkowice fatalny. Brak połączeń do Bielska i do pociągów dalekobieżnych.
MSZANA DOLNA I.	2500 osób VII-VIII i zima. Pobyt 30 dni. Średniozamożni.	Przeprowadza Powiatowa Kom. Let. Tur. Gmina daje na ten cel 30 zł.	Od IX złe połączenie kol. Stacja Mszana nie ma zniżek. Brak zniżek urzęd. w autobusach. Wysoki podatek dochodowy odstrasza od zakupu porządnych dorożek.
PORONIN	4000–5000	Przeprowadza Ognisko Związku Podhalań i Tow. Przyjaciół Poronina. Ogłoszenia Orbis, ITUR, 20 tys. widokówek/10 zdjęć/.	Konieczna poprawa drogi do Bukowiny i na Zubsuche. Brak telegramu czynnego przez cały dzień.
KĘTY MIASTO (POWIAT BIAŁA)	100–150 osób. Urzednicy, nauczyciele z rodzinami, kolonia dzieci./Ubezp. Społ./.		Kolejowa i autobusowa. Za mało pociągów do Krakowa.
JABŁONKA	600 osób. Wzrost frekwencji.	Brak.	Potrzebna linia autobusowa: Chabówka – Jabłonka – Zakopane.

GMINA	POMIESZCZENIE	APROWIZACJA	STOSUNKI SANITARNE
RABKA	Ilość wystarczająca. Ceny w pensjonatach: 5 – kilkunastu zł dziennie.	Dostateczna. Konieczna hala targowa.	Zadowolające.
SZCZAWNICA	Brak lepszych hoteli i nowocześnie urządzonych pensjonatów. Ilość pomieszczeń wystarczająca.	Dowóz niezorganizowany, stąd drożyzna. Konieczny nadzór nad cennikiem.	Brak wodociągów i kanalizacji. Potrzebny rów melioracyjny.
BYSTRA WILKOWICE (POWIAT BIAŁA)	Wystarczające.	Łatwa.	Brak apteki. Plaga kurzu.
MSZANA DOLNA I.	7 pensjonatów 3.50 – 4 zł dziennie. Pokoje u 120 gospodarzy. Czynsz 20-40 zł. Ilość wystarczająca.	Brak jarzyn i owoców, potrzeba zorganizowania dowozu z wyłączeniem pośrednika.	
PORONIN	Ilość wystarczająca. Brak planu regulacyjnego. Potrzebna ochrona stylu region.	Projekt założenia Spółdzielni Mleczarskiej. Powoła się Kom. Gminną do spraw aprowizacji.	Brak odpowiednich gnojowni.
KĘTY MIASTO (POWIAT BIAŁA)	3 hotele, wille. Ceny normalne.	Wystarczające.	Zadowolające.
JABŁONKA	Budują się w Orawie i Zubrzyicy 2 pensjonaty.	Tania.	Nadzór Kom. Sanitarnej.

GMINA	BEZPIECZEŃSTWO	URZĄDZANIE IMPREZY
RABKA	W pełnym sezonie konieczne wznowienie P.P.P ponad 10 osób.	Klub towarzyski, restauracja zdrojowa, dancingi, przedstawienia, koncerty, boisko sportowe dla dzieci
		i młodzieży, korty tenisowe, plaża, Tow. Łyżwiarskie, zawody narciarskie
SZCZAWNICA	Kradzieże, awantury, plaga żebractwa i wypadków. Potrzeba wzmocnienia P.P.P.	3 restauracje z orkiestrami, kino, przedstawienia i koncerty, zawody kajakowe. Brak boisk, korty tenisowe nie wystarczające, potrzebna plaża i tor ślizgawkowy.
BYSTRA WILKOWICE (POWIAT BIAŁA)	Na ogół spokój. W Buczkowicach potrzebny P.P.P.	Baseny kąpielowe. Szczyrk tereny narciarskie.
MSZANA DOLNA I.	Pożądane wzmocnienie P.P.P./4-8/.	Przedstawienia, festyny, zabawy, boisko K.S.M., brak basenu i plaży na Mszance.
PORONIN	Plaga żebractwa, bezrobotnych, kwest, zbiórek. Wykroczenia powinny być karane natychmiast.	Imprezy i wystawa region. Zawody sportowe. Skocznia, proj. Budowy boisk, kiosków.
KĘTY MIASTO (POWIAT BIAŁA)	Potrzebny P.P.P. w Podlesiu.	Kąpiel w Sole, las, odległość od przyszłego zalewu w Porąbce 7 km. Festyny i zawody sportowe.
JABŁONKA	Kradzieże, awantury, przemyt. Pożądane wznowienie P.P.P.	Kąpiel.

GMINA	UWAGI	NAJPILNIEJSZE POTRZEBY
RABKA	Finansowy wynik sezonu, mimo dobrej frekwencji, gorszy.	Długoterminowy kredyt przy niewielkim oprocentowaniu na nawierzchnię ulic, ukończenie kanalizacji, urządzenie wodociągu, połączenia kolejowe, halę targową, P.P.P.
SZCZAWNICA		Kolej, autobusy, miejsca postoj, obsługa telegramu, drogi uliczne, ścieżki.
BYSTRA WILKOWICE (POWIAT BIAŁA)	Wczesny odjazd dzieci do szkół skraca sezon.	Stacja kolejowa, połączenia, zniżki, apteka, oświetlenie, usunięcie kurzu, P.P.P.
MSZANA DOLNA I.		Budowa drogi Mszana-Lubomierz-Kamienica. Oświetlenie, woda, P.P.P.
PORONIN	Istnieje Kom. Letnisk. w Poroninie, Murzasichlu, Zubsuchem oraz Białym Dunajcu. Gmina przystąpiła do Związku Uzdrowisk.	Plan regulacyjny, drogi, telefon, aprowizacja, gnojownie, walka z żebractwem.
KĘTY MIASTO (POWIAT BIAŁA)		Połączenia kolejowe z Krakowem, P.P.P.
JABŁONKA	Wody borowinowe w Piekarach [Piekielniku].	Połączenie autobusowe, przepustki do Czechosłowacji, P.P.P.

Na podstawie informacji zawartych w treści zebranych materiałów ankietowych należy uwzględnić, że wśród grupy kuracjuszy i letników dominujący udział przypadł osobom, które reprezentowały niezamożną i średniozamożną klasę społeczną. Znaczący udział w tym zakresie miała również młodzież uczestnicząca w obozach i koloniach letnich. Działalność skupiająca się na popularyzacji turystycznej wspomnianych ośrodków była przeważnie zorganizowana, a jej koordynacją zajmowały się m.in. lokalne związki letniskowe, komisje uzdrowiskowe oraz właściciele pensjonatów, organizacje regionalne i wydawnictwa.

W odniesieniu do zagadnień komunikacyjnych wskazane zostały ograniczenia w funkcjonowaniu transportu pasażerskiego do poszczególnych uzdrowisk i letnisk. Przejawiały się one w słabej dostępności do kolei oraz braku dodatkowych połączeń autobusowych i kolejowych. Ponadto znaczącym mankamentem była wadliwa infrastruktura drogowa, która w wielu przypadkach wymagała przeprowadzenia gruntownych prac remontowych. Jeżeli chodzi o zaplecze noclegowe, to sytuacja przedstawiała się niejednoznacznie. Na obszarze większych uzdrowisk i ośrodków letniskowych znajdowały się pensjonaty i hotele, jednak – z uwagi na silną recepcję turystyczną – wymagane były obiekty o lepszej standaryzacji. Z kolei ilość miejsc noclegowych była przeważnie wystarczająca.

Kwestie aprowizacyjne również charakteryzowały się niejednoznacznością, gdyż część miejscowości uzdrowiskowo-letniskowych posiadała własne produkty żywnościowe w postaci m.in. jarzyn, owoców i mleka. Natomiast niektóre ośrodki nie były samowystarczalne pod tym względem i wymagały zorganizowanego dowozu żywności. Konieczność zaopatrzenia ośrodka uzdrowiskowego lub letniskowego w niezbędne produkty generowała problemy o charakterze logistycznym i finansowym. Pierwszy z wymienionych aspektów dotyczył wykonawców usługi dowozowej, która była niekiedy świadczona z udziałem pośrednika. Dodatkowo koszty dostarczenia żywności często pozbawione były uregulowanych cen, co w rezultacie prowadziło do ich zawyżania. W celu poprawy sytuacji aprowizacyjnej rozważane były plany utworzenia własnych zakładów (m.in. projekt Spółdzielni Mleczarskiej w Poroninie), a także kontroli cen dowozu – poprzez wprowadzenie cennika.

Stosunki sanitarne były odpowiednie jedynie w nielicznych uzdrowiskach (m.in. Rabka-Zdrój). W wielu miejscowościach brakowało wodociągów i kanalizacji, czyli podstawowych elementów infrastruktury sanitarnej. Ponadto w ankiecie sygnalizowana była potrzeba dostępu do opieki lekarskiej i aptek, a także zagospodarowania przestrzeni

na gnojownię. Wśród uwag znalazły się również niedogodności związane z plagą kurzu, występującego na terenie lotnisk. Jeżeli chodzi o kwestie bezpieczeństwa, to wielokrotnie uwzględniano zagrożenia wynikające z kradzieży, awantur i powszechnego żebractwa. W uzdrowiskach i lotniskach dochodziło także do innych wykroczeń, takich jak m.in. przemyt, nielegalne zbiórki oraz wypadki. Na zagrożenia narażeni byli głównie turyści i letnicy, dla których należało zorganizować miejscowy system ochrony bezpieczeństwa. W związku z tym jednym z ważniejszych postulatów było powstanie lokalnych posterunków policji państwowej.

Niewątpliwie istotne zagadnienie stanowiły oferty rozrywkowe, które były uznawane za wizytówkę danego ośrodka turystycznego oraz fundamentalny element życia towarzyskiego osób przebywających na terenie uzdrowisk i lotnisk. Należały do nich różnorodne wydarzenia okolicznościowe, a także szeroki wachlarz urządzeń i obiektów. Pomimo tego, że praktycznie każda miejscowość – w większym lub mniejszym stopniu – posiadała zaplecze rozrywkowe, to w ankiecie nie pominęto uwag o konieczności utworzenia dodatkowej infrastruktury służącej celom rekreacyjnym i wypoczynkowym. Wśród najważniejszych potrzeb uwzględnione zostały inwestycje budowlane, które wymagały przyznania długoterminowego kredytu na dogodnych warunkach. Kolejnym z bardziej znaczących aspektów było uzyskanie dostępu do rozmaitych udogodnień w postaci zniżek na przejazdy, przepustek do Czechosłowacji czy też zwiększenia liczby połączeń autobusowych i kolejowych.

Zagadnienia, które zostały poruszone w ankiecie dotyczącej uzdrowisk i miejscowości lotniskowych z obszaru województwa krakowskiego, mogły stanowić ważny punkt odniesienia dla wcześniej już przywołanego poradnika *Jak urządzić lotnisko?...*, który ukazał się nakładem Zw. Pow. RP w 1937 r.⁶⁶⁸ Należy uwzględnić, że wspomniane aspekty zostały rozwinięte w treści informatora ze wskazówkami, co przełożyło się na konieczność omówienia jedynie wybranych tematów. Infrastruktura lotniskowa postrzegana była przez pryzmat nadrzędnego czynnika dla intensyfikacji ruchu turystycznego. Świadectwem takiego założenia jest następujący fragment tekstu zamieszczonego w poradniku:

„Mamy więc pierwszorzędne warunki przyrodzone dla ruchu lotniskowego i turystyki przechodniej, lecz znacznej liczbie miejscowości tego rodzaju brak szeregu urządzeń, które by umożliwiały znaczniejszy ruch lotniskowy i turystyczny. Piękne i bogate niejednokrotnie warunki

⁶⁶⁸ AAN, Zw. Pow. RP, sygn. 26/63/21, op. cit.

przyrodzone wymagają tak, jak obraz, odpowiedniej ramy w postaci urządzeń gospodarczych i kulturalnych. Za lichego kupca musimy uznać każdego, kto będzie chciał sprzedawać tylko słońce, powietrze, wodę i piękny krajobraz, nie troszcząc się o resztę warunków, potrzebnych każdemu do życia. Tymi darami przyrodzonymi może się zachwycać człowiek syty i wypoczęty, nie krępowany w swoim wypoczywaniu otoczeniem i drobnymi troskami życia codziennego”⁶⁶⁹.

Następnie wypunktowany został cały szereg niedogodności, z jakimi mierzyli się letnicy w większości krajowych ośrodków letniskowych. Wśród nich uwzględnione zostały trudności komunikacyjne, mieszkaniowe, aprowizacyjne, a także ograniczony dostęp do opieki lekarskiej i poczty. Zasygnalizowano, że wspomniane kwestie zostaną szerzej omówione w dalszej części poradnika – jako osobne rozdziały – a w celu uniknięcia tych problemów autorzy zamieszczają sprawdzone wskazówki.

Jednym z ważniejszych tematów – opracowanych w formie rozdziału – była zabudowa osiedli letniskowych (rozdz. V). Według informacji zawartych w poradniku, był to kolejny etap działań ukierunkowanych na podniesienie kulturalne i gospodarcze ośrodków letniskowych. Podstawowym elementem dobrze prosperujących letnisk miał być plan regulacyjny powstały w oparciu o pogłębione studia (w tym badania terenowe). Realizacja tego przedsięwzięcia była zależna od stopnia zaangażowania gminy lub samorządu powiatowego, które musiały pokryć koszty przygotowania planu. Odpowiednie zagospodarowanie przestrzeni stanowiło podstawę funkcjonowania nawet mniejszych letnisk, w których należało zadbać o stosowną zabudowę⁶⁷⁰.

Wspomniany plan regulacyjny nakreślał pewne reguły dla powstającego budownictwa niezależnie od docelowego przeznaczenia obiektu, który miał służyć albo wyłącznie do użytku przyjezdnych gości letniska, albo jedynie częściowo. Zaliczały się do nich takie wymogi, jak m.in.: zachowanie stylu regionalnego w budownictwie (jeśli taki istniał), zadbanie o stosowną estetykę obiektu i komfortowe wyposażenie jego wnętrza. Ponadto należało zabronić praktyki zwiększania pojemności budynku dla dodatkowej liczby letników w postaci dobudówek oraz przebudówek. Takie działania zaburzały walory estetyczne letniska, a także stanowiły problem w zakresie utrzymania odpowiednich warunków sanitarnych w danym ośrodku. Dotyczyło to szczególnie zabudowy

⁶⁶⁹ Ibidem, s. 6-7.

⁶⁷⁰ Temat ten został rozwinięty w pracy Stanisława Leszczyckiego, dotyczącej zagadnień gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach; w rozdziale IV., w którym omówione zostały podstawowe warunki rozwoju tego sektora gospodarczego. Zob. S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, „Prace Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, t. V, Warszawa 1939, s. 36-37.

mieszkaniowej połączonej z takimi budynkami gospodarczymi, jak stajnie i obory lub zlokalizowanej w ich bliskim sąsiedztwie.

Autorzy poradnika wskazali także na konieczność realizowania akcji zabudowy wsi letniskowych z troską o poprawę warunków dla przyjezdnych w celach wypoczynkowych. Jako podstawowe wyznaczniki utrzymania tych założeń wyszczególniono następujące wytyczne:

- a) Wszystkie obiekty mogą być wznoszone jedynie na podstawie zezwolenia, które należało uzyskać od władzy budowlanej.
- b) Podstawą dla zezwolenia na budowę były plany, które spełniały odpowiednie kryteria dla wymogów zabudowy ośrodków letniskowych.
- c) Adekwatnie do stopnia możliwości konieczne było utworzenie właściwego planu także dla przestrzeni otaczającej letnisko, do którego zaliczały się m.in.: gnojownia, śmietnik, ustęp i układ budynków posiadających charakter gospodarczy⁶⁷¹.

Kwestie dotyczące zabudowy letniskowej pociągały również za sobą obowiązek wdrożenia odpowiedniej polityki terenowej przez daną gminę. W związku z tym musiała ona dysponować wystarczającą ilością rezerwowych gruntów, które w przypadku zaistniałej potrzeby należałoby wykorzystać w celach letniskowych. Miały to być głównie inwestycje budowlane, do których należało m.in. urządzenie parku oraz infrastruktury wypoczynkowo-rekreacyjnej (w tym m.in. plaży, basenu i boiska). Ponadto wśród innych elementów infrastruktury wymienione zostały obiekty przeznaczone do użytku publicznego (m.in. dom ludowy, ochronka i szkoła)⁶⁷².

Drugim z ważniejszych zagadnień poruszonych na łamach omawianego poradnika były warunki sanitarne. Temat ten stanowił także punkt odniesienia dla wcześniej przywołanej pracy Leszczyckiego z 1939 r., którą autor poświęcił czynnikom gospodarczym uzdrowisk i letnisk zlokalizowanych w Karpatach. Urządzenia, mające znaczący udział w poprawie jakości higieny życia codziennego, były postrzegane jako jeden z fundamentalnych elementów funkcjonowania ośrodków letniskowych. W związku z tym gmina powinna inwestować środki pieniężne, które pochodziły z wewnętrznych funduszy lub subwencji państwowych na wyposażenie ośrodka letniskowego w dostęp do bieżącej wody pitnej.

⁶⁷¹ AAN, Zw. Pow. RP, sygn. 26/63/21, op. cit., s. 16-18.

⁶⁷² Ibidem, s. 19.

Dodatkowo należało wprowadzić skuteczny system usuwania ścieków i różnych szkodliwych odpadków. Przywołane działania odgrywały decydującą rolę w zapewnieniu podstawowych warunków zdrowotnych nie tylko przyjezdnym letnikom, ale także społeczności lokalnej. Z uwagi na ogromne znaczenie urządzeń sanitarnych traktowano je w kategoriach pierwszorzędnych inwestycji dla rozwoju danego letniska⁶⁷³.

W treści poradnika sprawy sanitarne osiedli letniskowych zostały zawarte w rozdziale VI. Na wstępie podkreślono, że projekt harmonogramu robót budowlanych na rzecz poprawy sytuacji sanitarnej osiedla letniskowego należy do obowiązku komisji letniskowo-turystycznej. Z kolei wśród najważniejszych elementów opracowanego planu znajdowały się działania, które miały przede wszystkim na celu udostępnienie przyjezdnym czystej wody i świeżego powietrza – pozbawionych ryzyka skażenia. Jeżeli chodzi o wspomniane czynniki, to zaopatrzenie danego letniska w wodę zdatną do picia i zadbanie o jakość powietrza wynikały z zasadniczej ustawy sanitarnej z dnia 19 lipca 1919 r., a także rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. i było jednym z obowiązków władz samorządowych⁶⁷⁴.

W rezultacie zadaniem gminy była kontrola studni, znajdujących się na terenie letniska polegająca na dopilnowaniu aby ich liczba była odpowiednia do zapotrzebowania i spełniała podstawowe warunki sanitarne (m.in. posiadały właściwą konstrukcję oraz skuteczne zabezpieczenie przed zanieczyszczeniem). Jeżeli chodzi o udział komisji letniskowo-turystycznych w tym zakresie, to dotyczył on głównie pomocy w uskutecznieniu tych działań, a także asystowaniu lekarzom i inżynierom w kontroli oraz pobieraniu próbek wody do badań⁶⁷⁵.

Równie istotnym aspektem, do którego nawiązano w rozdziale, było zagospodarowanie przestrzeni letniska na kąpielisko. Dostęp do kąpieli na świeżym powietrzu stanowił wizytówkę każdej miejscowości letniskowej, a w interesie gminy była realizacja hasła: „wieś frontem do rzeki”. W związku z tym założeniem należało podjąć działania ukierunkowane na zachowanie czystości rzeki lub potoku, które przepływały

⁶⁷³ S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 45.

⁶⁷⁴ Zgodnie z art. 3. (pkt. 1) zasadniczej ustawy sanitarnej z dnia 19 lipca 1919 r. wśród obowiązków ciał samorządowych znajdowała się opieka nad utrzymaniem czystości wody, powietrza i gleby. Ponadto władze lokalne miały zadbać o udostępnienie ludności wody nadającej się do konsumpcji, a także do użytku gospodarczego. Z kolei wszelkie nieczystości – w postaci m.in. ścieków – miały być skutecznie odprowadzane, co również wschodziło w obowiązki organów samorządowych. Zob. Zasadnicza ustawa sanitarna z dnia 19 lipca 1919 r., Dz. Pr. P.P., 1919, nr 63, poz. 371, s. 654-657.

⁶⁷⁵ AAN, Zw. Pow. RP, sygn. 26/63/21, op. cit., s. 20-21.

przez dany ośrodek letniskowy. Ponadto zadbać o brak wszelkich odpadków na jej brzegach i w najbliższym otoczeniu wody, a także utworzyć przejście dla letników, którzy chcieliby skorzystać z kąpieliska. Jeżeli chodzi o osiedla letniskowe pozbawione dostępu do naturalnych kąpielisk rzecznych, to władze samorządowe powinny podjąć starania o uzyskanie odpowiednich subwencji na przeprowadzenie budowy sztucznych miejsc kąpielowych (m.in. basenów). Zbagatelizowanie tego wymogu wiązało się z utratą wszelkich perspektyw rozwoju turystycznego dla danego letniska⁶⁷⁶.

Należy uwzględnić, że zagadnienia teoretyczne dotyczące działalności ośrodków, które posiadały charakter letniskowy, opierały się na praktycznych obserwacjach. Przykładem takiego założenia był referat o niewielkich letniskach z obszaru powiatu limanowskiego, na temat których wypowiedział się jeden z uczestników posiedzenia WKTKr, z dnia 16 czerwca 1936 r. W roli prelegenta wystąpił Stanisław Hłowiecki; pełniący funkcję sekretarza Wydziału Powiatowego w Limanowej⁶⁷⁷. Na samym wstępie uwzględnione zostały właściwości klimatyczne i terenowe omawianego powiatu, który przez Hłowieckiego został zaklasyfikowany do regionu podhalańskiego. Dotyczyło to szczególnie gospodarczego charakteru miejscowości zlokalizowanych na tym obszarze, gdzie możliwości produkcji rolniczej były ograniczone, co przemawiało za koniecznością realizacji inwestycji ukierunkowanych na turystykę letniskową.

Punktem odniesienia dla wdrożenia wskazanej koncepcji inwestycyjnej były dane statystyczne, które opracowano w celu analizy frekwencji turystycznej w powiecie limanowskim w latach 1932–1935. Należy uwzględnić, że według informacji zawartych w referacie, liczba letników w 1932 r. wynosiła ok. 3,8 tys., a w 1935 r. było ich już ponad 10 tys.⁶⁷⁸

Znaczący potencjał letniskowy wspomnianego obszaru stał się zasadniczym impulsem do utworzenia Powiatowej Komisji Letniskowo-Turystycznej, co nastąpiło w 1932 r. Szeroki zakres działalności tego organu przejawiał się w następujących zadaniach:

⁶⁷⁶ Ibidem, s. 22.

⁶⁷⁷ Informacja na temat stanowiska administracyjnego Stanisława Hłowieckiego została uwzględniona w broszurze turystycznej *Powiat limanowski*, którą sam opracował. Praca została wydana w 1936 r. nakładem Wydawnictwa Wydziału Powiatowego w Limanowej (Powiatowa Komisja Letniskowo-Turystyczna). Zob. St. Hłowiecki (oprac.), *Powiat limanowski*, Limanowa 1936, online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/972602/edition/932985?language=en>, (dostęp z dnia 09.06.2025 r.).

⁶⁷⁸ ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 1-15, k. 29-43.

- a) Kontrola i nadzór nad ogółem inicjatyw prowadzonych przez dane gminy w dziedzinie rozwoju ośrodków letniskowych i popieraniu turystyki.
- b) Wydawanie opinii na temat potrzeby skierowania letników do konkretnej gminy, która posiadała odpowiednią infrastrukturę letniskową.
- c) Prowadzenie kontroli nad działalnością osób prywatnych oraz instytucji, zajmujących się rozwojem miejscowości letniskowych i turystyki.
- d) Pełnienie roli pośrednika pomiędzy letnikiem a właścicielem wynajmowanego obiektu i turystyczne promowanie letniska, a także regulowanie cen wynajmu i utrzymania.
- e) Prowadzenie statystyki i rejestracji właścicieli obiektów noclegowych (m.in. domów, dworów i pensjonatów).
- f) Współpraca z organami państwowymi na rzecz rozwoju ośrodków letniskowych oraz popierania lokalnej turystyki⁶⁷⁹.

Interesującym aspektem, do którego odniósł się Iłowiecki, były wyniki kilkuletnich badań nad frekwencją turystyczną w 34 letniskach⁶⁸⁰, znajdujących się w granicach administracyjnych powiatu limanowskiego. Jak wspomniał referent, część ośrodków wykazała się stałym ruchem letniskowym – na tym samym poziomie statystycznym – a pozostałe miejscowości zmieniały się w niewielkie letniska, w których recepcja turystyczna była zależna od stopnia ich rozwoju. Jako punkt odniesienia do powyższych rozważań wykorzystano dane, które zostały opracowane w formie tabeli i przedstawiały się następująco:

⁶⁷⁹ Ibidem, s. 16, k. 44.

⁶⁸⁰ Należy uwzględnić, że osobnej analizie statystycznej poddana została miejscowość Mszana Dolna, w przypadku której zamieszczono informacje na temat ilości letników, którzy odwiedzili letnisko w latach 1932–1934 a ogólna liczba turystów, w każdym roku wynosiła ponad 1 tys. osób. Zob. Ibidem, s. 17, k. 45.

Tabela 9. Wyniki badań statystycznych nad ruchem letniskowym w powiecie limanowskim obejmujące lata 1932–1934

Rok	Ilość miejscowości z roczną frekwencją letników				Ilość letników (Mszana Dolna)
	do 50 osób	od 50 do 200	ponad 200	ponad 1000	
1932	11	19	3	1	1500
1933	11	16	6	1	2400
1934	10	15	8	1	3250

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 17, k. 45.

Na podstawie informacji zamieszczonych w tabeli można stwierdzić, że w latach 1932–1934 największą ilość miejscowości letniskowych reprezentowały te ośrodki, w których ruch turystyczny zamykał się w przedziale od 50 do 200 osób. Z kolei na drugim miejscu znajdowały się niewielkie letniska, które rocznie przyjmowały do 50 letników. Liczba miejscowości, które gościły ponad 200 osób zajmowała trzecią pozycję i – pomimo odnotowanego wzrostu – takich ośrodków było poniżej dziesięciu. Jeżeli chodzi o większe letniska, to ich liczba na przestrzeni trzech lat nie uległa zmianie i jedynie miejscowość Mszana Dolna gościła rocznie ponad tysiąc letników.

Pomimo braku wprowadzenia dokładnych kwestionariuszy zawierających informacje na temat statusu społecznego osób przyjezdnych, badania terenowe wykazały, że każdego roku letniska gościły niezamożnych i średniozamożnych pracowników umysłowych oraz fizycznych (m.in. kolejarzy, motorniczych i mechaników fabrycznych). W związku z tym powiat zyskiwał coraz większą grupę stałych turystów, którzy ze względu na ograniczenia finansowe wyjeżdżali na urlop do krajowych ośrodków letniskowych. Należy również wspomnieć, że wynajmowane mieszkania musiały spełniać odpowiednie standardy, do których kwalifikowało się – przede wszystkim – ich umeblowanie. Wynikało to zarówno z okresu wynajmu (który wynosił około miesiąca), jak i braku odpowiednich środków na zapewnienie sobie takiego udogodnienia przez samych letników. Zdaniem

autora referatu, działania te zmierzały do uruchomienia w powiecie niewielkiego przemysłu hotelarskiego⁶⁸¹.

Jak podkreślił Hłowiecki, ograniczenie się letnisk do samego zagospodarowania obiektu mieszkaniowego nie było gwarantem przyciągnięcia ruchu turystycznego. Świadectwem tego założenia były materiały w formie uwag, które zostały zamieszczane w tzw. księgach życzeń gości letniskowych i zebrane przez Pow. Kom. Letnisk.-Tur. Dodatkowo punktem odniesienia były liczne korespondencje oraz zapytania od osób, które planowały swój pobyt w letniskach na terenie powiatu limanowskiego. Zasób uzyskanych materiałów był na tyle szeroki, że mógł stanowić ogólny program działań ukierunkowanych na odpowiednie urządzenie niewielkiego letniska, które spełniałoby odpowiednie warunki dla letników.

W rezultacie Komisja wybrała 233 listy uzyskane w ramach korespondencji prowadzonych w latach 1932–1935, zawierające bardziej szczegółowe zapytania oraz informacje związane z funkcjonowaniem letnisk. W celu dokonania ich selekcji, wyszczególnione zostały cztery grupy (I. klasyfikacja letników według stałego miejsca zamieszkania, II. kategorie mieszkań, III. otoczenie zewnętrzne i komunikacja kolejowa, IV. urządzenie wewnętrzne domu i aprowizacja)⁶⁸².

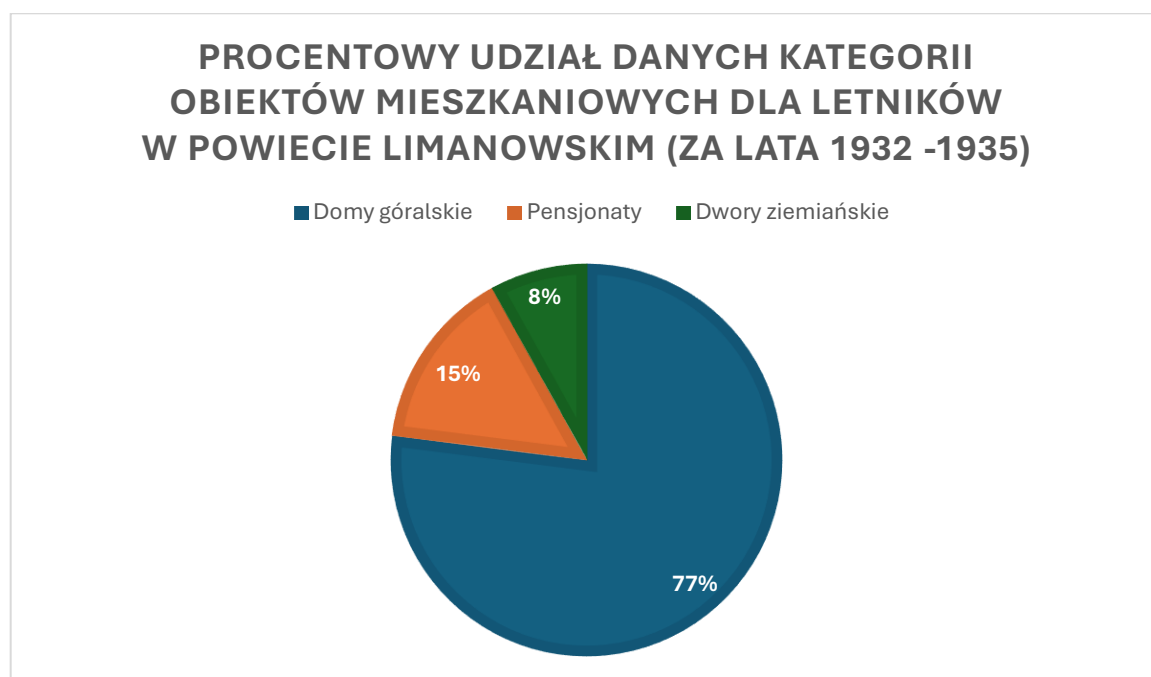
Z uwagi na przewodnią tematykę niniejszego podrozdziału, wśród omówionych kwestii pojawiają się ostatnie trzy zagadnienia. Natomiast tematyka klasyfikacji letników – odnosząca się do statystyki przyjezdných – będzie stanowić punkt odniesienia w przygotowaniu ostatniego rozdziału dysertacji.

Jeżeli chodzi o drugą grupę tematyczną, która odnosiła się do kategorii preferowanych mieszkań, to została ona uwzględniona w formie wykresu.

⁶⁸¹ Ibidem, s. 18, k. 46.

⁶⁸² Ibidem, s. 19, k. 47.

Wykres 3. Procentowy udział danych kategorii obiektów mieszkaniowych dla letników w powiecie limanowskim (za lata 1932–1935)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 19, k. 47.

Według danych procentowych, które zostały zamieszczone na powyższym wykresie, do najbardziej pożądaney przez letników kategorii mieszkaniowej należały domy góralskie (77 %). Następnie uwzględniono pensjonaty (15%), a najmniejszym zainteresowaniem wśród turystów cieszyły się dwory ziemiańskie (8%). Należy jednak uwzględnić, że w 1932 r. pierwszy z typów zakwaterowania zyskał większą popularność, gdyż 87% osób postrzegało go jako najbardziej dogodny obiekt mieszkaniowy. Natomiast chęć wynajmu pokoju w pensjonacie była wyrażona przez 12% korespondentów, a w dworach tylko przez 1%. Z kolei w 1935 r. zainteresowanie noclegiem w domach góralskich zmalało aż do 37%; na co znaczący wpływ miał rosnący udział przemysłu hotelarskiego i pensjonatowego w krajowym ruchu turystycznym. W związku z tym zamiar wynajęcia pokoju w obiekcie pensjonatowym deklarowało już 33% potencjalnych gości letniskowych, a noclegiem w dworach interesowało się aż 30% osób. Dane te przemawiały za koniecznością odpowiedniego wyposażenia obiektów mieszkaniowych, a także zapewnienia gościom stałego wyżywienia przez zarządców i gospodarzy wynajmowanych domów.

Jeżeli chodzi o zagadnienia uwzględnione w grupie III., które odnosiła się do zapytań na temat otoczenia zewnętrznego i komunikacji kolejowej, to również należy zwizualizować je za pomocą wykresu.

Wykres 4. Kwestie zewnętrznego otoczenia i komunikacji kolejowej w pytaniach korespondentów uwzględnionych w listach z lat 1932–1935

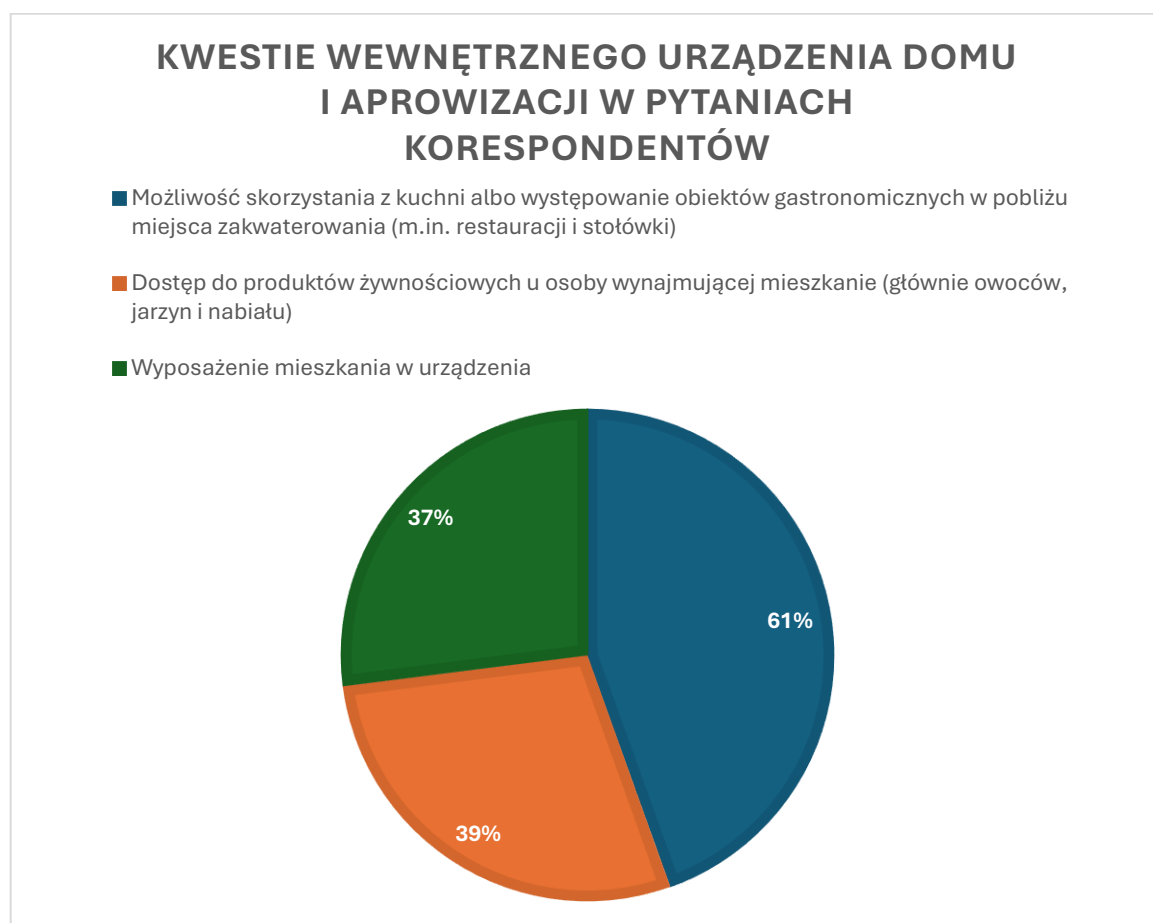
Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 19-20, k. 47-48.

Z powyższych informacji wynika, że walory przyrodnicze stanowiły istotną motywację podróżniczą dla osób planujących pobyt w danym letnisku, co zostało wyrażone w liczbie 58%. Ważna rola w intensyfikacji ruchu letniskowego przypadła dobrze prosperującej infrastrukturze komunikacyjnej, która umożliwiała sprawny dojazd do miejsca zakwaterowania. Świadectwem tego założenia jest procentowa ilość pytań dotyczących wspomnianego tematu, które wynosiły 44%. Jeżeli chodzi o zagospodarowanie

miejsowości w infrastrukturę letniskową, to 42% osób zwróciło się z pytaniami o dostępność do kąpielisk rzecznych lub basenów.

Analogicznie do poprzednich zagadnień, pytania uwzględnione w grupie IV dotyczącej wewnętrznego urządzenia domu i aprowizacji, przybrały charakter danych procentowych – co także przełożyło się na konieczność uwzględnienia ich w formie wykresu.

Wykres 5. Kwestie wewnętrznego urządzenia domu i aprowizacji w pytaniach korespondentów; zawartych w listach z lat 1932–1935

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 20, k. 48.

Jak wskazują informacje zamieszczone na wykresie, dostęp do usług gastronomicznych i odpowiednio wyposażonego aneksu kuchennego stanowiły nadrzędną potrzebę potencjalnych letników wyrażoną w liczbie 61% zapytań. Następnie część korespondentów zwróciła uwagę na możliwość zaopatrzenia się w podstawowe produkty żywnościowe u osób udostępniających miejsca zakwaterowania (39%). Kolejną z ważniejszych kwestii było wyposażenie mieszkania w odpowiednie urządzenia, które umożliwiłyby letnikom korzystanie ze sprzętów codziennego użytku. Taką potrzebę wyraziło 37% osób zainteresowanych pobytem w letniskach na terenie powiatu limanowskiego.

Należy również wspomnieć o pozostałych ważniejszych potrzebach letników, takich jak m.in. zniżki na przejazdy kolejowe, których brak przynosił powiatowi limanowskiemu znaczne straty oszacowane na ok. 70 tys. zł rocznie. Wprowadzenie tego udogodnienia wiązało się także z uskutecznieniem systemu rejestracyjnego i statystycznego wśród przyjezdnych letników, co mogło mieć znaczący wpływ na poprawę jakości badań nad frekwencją turystyczną w regionie. Ponadto należało rozwiązać problem braku organizacji w sezonowych rozkładach kolejowych, który przejawiał się w utrudnieniach z połączeniem obejmującym boczne linie i magistrale.

W rezultacie letnicy byli zmuszeni do kilkugodzinnych oczekiwań na stacjach węzłowych. Jeżeli chodzi o aspekty komunikacyjne, to równie istotną potrzebą było usprawnienie obiegu pocztowego – poprzez zwiększenie liczby obsługi na czas sezonu letniego. Wskazana została także konieczność wprowadzenia skrzynek pocztowych w tych miejscowościach letniskowych, które pozbawione były instytucji zajmujących się systemem obiegu poczty⁶⁸³.

Ważnym krokiem w zakresie rozwoju niewielkiego ośrodka letniskowego było również zapewnienie odpowiednich warunków lokalnej społeczności. Dotyczyło to szczególnie działań ukierunkowanych na zmobilizowanie miejscowej ludności do realizacji inwestycji w zakresie intensyfikacji ruchu letniskowego. Jako punkt odniesienia dla wdrożenia tego przedsięwzięcia należało wskazać znaczenie tego sektora gospodarczego dla poprawy sytuacji materialnej mieszkańców danej wsi. Społeczne zaangażowanie w rozwój przemysłu turystycznego, który posiadałby zasięg lokalny, charakteryzowało się jednak pewnym dystansem, wynikającym z obciążeń podatkowych. Jak wspomina Hłowiecki w treści swojego referatu:

⁶⁸³ Ibidem, s. 21, k. 49.

„Niestety praktyka oparta na przykładzie powiatu limanowskiego, gdzie ruch ten [letniskowy] zaczyna dopiero nabierać rozpędu wskazuje, iż władze skarbowe; nie licząc się z warunkami lokalnymi; przez nakładanie wysokich wymiarów podatkowych, rozwój tego ruchu nie tylko utrudniają lecz już nawet w zarodku całkowicie zabijają”⁶⁸⁴.

Powyższe rozważania zostały podparte rzeczywistymi obserwacjami z lat 1933–1934, kiedy wprowadzono podatek od wynajmu wszystkich mieszkań, które udostępniano letnikom. W rezultacie ludność wiejska składająca się z części mieszkańców powiatu nie dokonywała już rejestracji wynajmowanych pomieszczeń. Wśród głównym powodów odejścia od systemu podatkowego wskazano liczne niewygody związane z udostępnieniem budynku mieszkalnego przez właścicieli oraz brak większych korzyści finansowych – z uwagi na wysokość podatków.

W wyniku podjęcia interwencji przez Pow. Kom. Letnisk.-Tur., która zgłosiła problem do Urzędu Skarbowego, wymiar nałożonego podatku został tymczasowo anulowany w oparciu o okólnik Izby Skarbowej w Krakowie wydany dnia 3 czerwca 1934 r. Rozwiązanie to nie było jednak gwarantem całkowitego odejścia od obciążenia podatkowego właścicieli mieszkań i już w 1935 r. działania w tym kierunku zostały wznowione. Ich efektem było wymierzenie nowych podatków obejmujących 2-pokojowe mieszkania, wyposażone w kuchnię, a także odpowiednie umeblowanie. Na podstawie decyzji Urzędu Skarbowego właściciele pokoi byli zobligowani do odprowadzania 20% (lub nawet wyższego) podatku od dochodu brutto.

Howiecki przywołał również sytuację dwóch osób, które udostępniły swoje mieszkania dla letników i odprowadziły wymagany podatek. Jako pierwszy wspomniany został A. Jamróz, którego zarobek za dwumiesięczne udostępnienie mieszkania letnikom wyniósł 120 zł. Z otrzymanej kwoty pieniężnej 8,40 zł przeznaczył na podatek, następnie 9 zł na świadectwo przemysłowe i 15 zł na grzywnę, co łącznie stanowiło sumę 32,40 zł. Jeżeli chodzi o kolejną właścicielkę udostępnionego mieszkania, to była nią A. Karpierz, która uzyskała analogiczną sumę pieniężną. Jej działalność gospodarcza została obciążona podatkiem w wysokości 5,40 zł i dodatkowo musiała przeznaczyć taką samą kwotę – jak wcześniej przywołany właściciel – na pokrycie kosztów świadectwa przemysłowego oraz grzywnę, w rezultacie było to 29,40 zł⁶⁸⁵.

W nawiązaniu do zagadnień podatkowych należy odnieść się do funkcjonowania tego systemu na obszarze uzdrowiska. Istotnym punktem odniesienia dla przedstawienia

⁶⁸⁴ Ibidem, s. 23, k. 51.

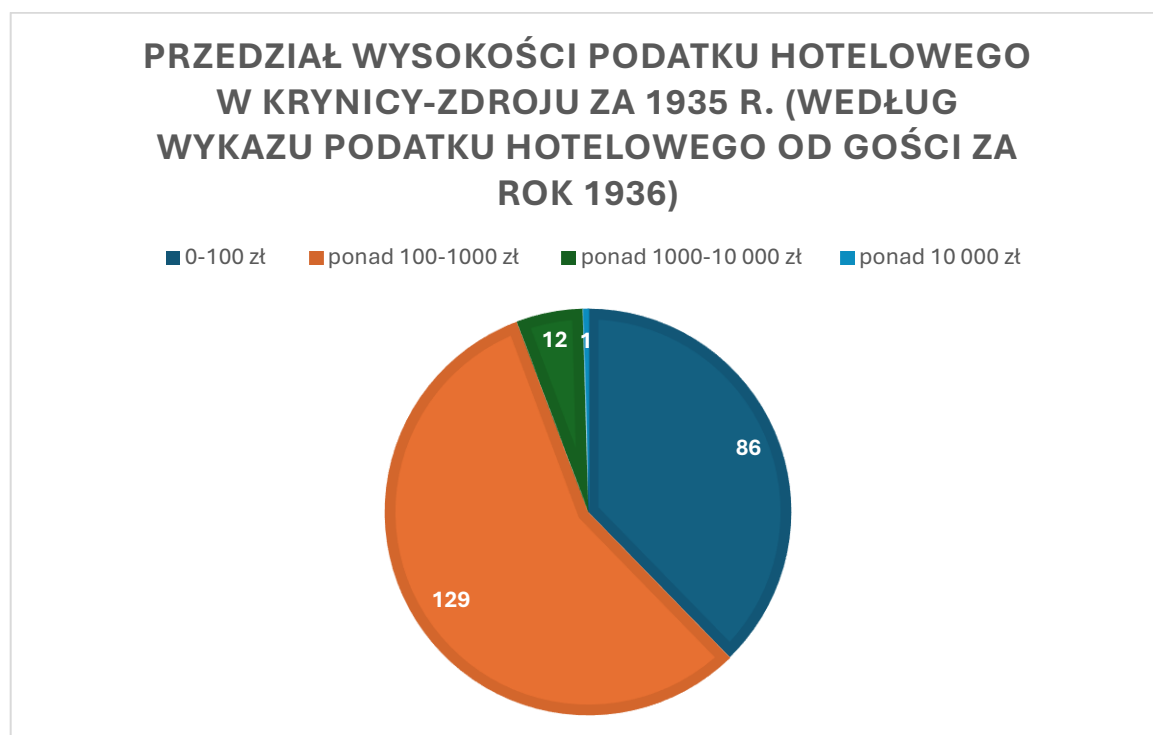
⁶⁸⁵ Ibidem, s. 23-24, k. 51-52.

zagadnień podatkowych w Krynicy-Zdroju jest jeden z wykazów, który dotyczył 6% podatku od gości hotelowych w latach 1935–1936. Należy uwzględnić, że w wykazie zamieszczono 228 obiektów noclegowych, informacje na temat godła danego budynku, jego właściciela lub dzierżawcy, a także wymiaru podatku za wskazane lata i przedłożenia wykazu na kwartał za rok 1936. Jeżeli chodzi o część budynków, to nie zostały one obciążone podatkiem – zarówno w 1935 r., jak i w 1936 r. Trudno określić, co było głównym powodem odejścia od nałożenia podatku, gdyż bezpośredniej przyczyny nie uzasadniono⁶⁸⁶.

W odniesieniu do wysokości podatku, to ceny były zróżnicowane – na co znaczący wpływ miała liczba udostępnianych pokoi. Wymiar najniższego podatku za 1935 r. wynosił 3,00 zł (obiekt bez nazwy, zlokalizowany przy ul. Granicznej), natomiast najwyższego – 12 524,90 zł („Lwigród” – własność Zakładu Ubezpieczeń Społecznych). Należy więc zwrócić uwagę na rozbieżności podatkowe, które – w uproszczonej formie – zostały przedstawione na poniższym wykresie.

⁶⁸⁶ ANK NS, Akta miasta Krynicy (dalej: AmK), sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz podatku hotelowego od gości za rok 1936*, k. 295-301.

Wykres 6. Przedział wysokości podatku hotelowego w Krynicy-Zdroju za 1935 r. (według wykazu podatku hotelowego od gości za rok 1936)

***Źródło:** opracowanie własne na podstawie: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, Wykaz podatku hotelowego od gości za rok 1936, k. 295-301.*

Zgodnie z danymi – które znalazły się na wykresie – należy uwzględnić, że największą liczbę stanowiły obiekty z podatkiem wynoszącym od ponad 100 zł do 1 tys. zł (było ich łącznie 129). W następnej kolejności występowały budynki obciążone podatkiem od 0 do 100 zł; wśród nich zawarto także liczbę obiektów bez wykazania wysokości podatku, których było 8. Jeżeli chodzi o wyższą kategorię podatkową, to 12 budynków zakwalifikowano do obciążenia, które wynosiło od ponad 1 tys. do 10 tys. zł., a 1 obiekt noclegowy odprowadzał podatki wynoszące ponad 10 tys.

W kontekście najważniejszych potrzeb inwestycyjnych, które należało zrealizować na rzecz rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-lotniskowej w Karpatach, warto odnieść się do pracy Leszczyckiego z 1939 r. poświęconej wspomnianemu zagadnieniu. Szczególne znaczenie dla przybliżenia uwzględnionej tematyki ma IV. rozdział opracowania, w którym autor rozwinął kwestie finansowe, plany inwestycyjne, propagandę ruchu lotniskowego

i potrzeby wydłużenia okresu sezonów turystycznych. W nawiązaniu do pierwszego zagadnienia Leszczycki wskazał na odczuwalne braki kredytów, które były potrzebne na realizację działań inwestycyjnych w większych uzdrowiskach⁶⁸⁷. Jako punkt odniesienia wskazano coraz silniejszą recepcję turystyczną, która stanowiła zasadniczy impuls do konieczności rozbudowy wspomnianych ośrodków uzdrowiskowych i zaopatrzenia ich w odpowiednie urządzenia.

Należy uwzględnić, że kluczową rolę w działaniach mających na celu usprawnienie możliwości kredytowych dla krajowych uzdrowisk, odegrał ZUP, który dokonał opracowania projektu założenia specjalnego banku wspierającego realizację inwestycji uzdrowiskowych. W przypadku braku możliwości wprowadzenia tej koncepcji ZUP postulował o utworzenie konta bankowego. Miało się ono znajdować w jednym z krajowych banków, które oferowały uzdrowiskom długoterminowe i niskoprocentowe kredyty, a także gwarantowały uzyskanie zabezpieczenia hipotecznego⁶⁸⁸.

Analogiczna potrzeba inwestycyjna występowała w letniskach, które również mierzyły się z brakiem odpowiednich subwencji na realizację podstawowych działań w tym kierunku. Organem, zajmującym się wspieraniem rozwoju ośrodków letniskowych, był Fundusz Pracy, który mógł pokrywać koszty rozbudowy infrastruktury letniskowej i uzdrowiskowej. Ponadto oczekiwano większego zaangażowania ze strony banków w działalność na rzecz przygotowania bardziej dogodnych warunków udzielania pożyczek inwestorom. Ważnym krokiem, w zakresie dostosowania procedur kredytowych do możliwości szerokiego grona przedsiębiorców, miało być uwzględnienie w tym systemie także mniej rentownych inwestycji w postaci niewielkich domków letniskowych. Leszczycki wspominał również o inicjatywie Ministerstwa Rolnictwa, która polegała na przyznaniu w 1938 r. kredytu na rozbudowę letnisk o wysokości 600 tys. zł.

⁶⁸⁷ Temat najważniejszych potrzeb inwestycyjnych w krajowych uzdrowiskach został rozwinięty w streszczeniu jednego z referatów wygłoszonego w trakcie Walnego Zjazdu Członków Związku Uzdrowisk Polskich w dniu 9 kwietnia 1938 r. w Warszawie. Należy uwzględnić, że według informacji zamieszczonych w jego treści wysokość kosztów przeznaczonych na realizację najważniejszych działań inwestycyjnych w polskich uzdrowiskach – na przestrzeni ostatnich 20 lat – wyniosła ok. 50 mln zł. Z kolei analiza programów inwestycyjnych, którymi objętych zostało 30 dużych uzdrowisk państwowych wykazała, że koszty 5-letnich prac inwestycyjnych wyniosą ponad 61 mln zł. Punktem odniesienia dla oszacowania takiej kwoty było ograniczenie działań zarządów uzdrowiskowych do samej budowy domów zdrojowych. Natomiast budownictwo mieszkaniowe należało pozostawić instytucjom i osobom trzecim. Zob. S. Wiśniewski, *Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 5, s. 75-78.

⁶⁸⁸ S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 34.

Poza takimi przedsięwzięciami należało udzielić poparcia dla samodzielnych działań ośrodków lotniskowych, ukierunkowanych na uzyskanie potrzebnych kredytów i środków finansowych. Punktem odniesienia dla prowadzonych akcji miała być racjonalizacja polityki gospodarczej, która opierałaby się na odpowiednim zabezpieczeniu kredytowym. Największy udział w tych akcjach przypadł Zw. Pow. RP, związkom lotniskowym, a także organizacjom turystycznym⁶⁸⁹.

Ważną inicjatywą w zakresie intensyfikacji ruchu turystycznego, na obszarze regionów lotniskowych i uzdrowiskowych, miało być przyznanie ulg podatkowych dla nowych urządzeń i obiektów przynoszących znaczące korzyści finansowe z rozwoju ruchu turystycznego. Jeżeli chodzi o wprowadzenie tego systemu, to należało zaangażować Min. Kom. i Min. Skarb. w działalność na rzecz opracowania głównej koncepcji. Następnym z bardziej istotnych zagadnień, mających wpływ na zaspokojenie ważniejszych potrzeb gospodarki uzdrowiskowo-lotniskowej na terenie Karpat było uregulowanie warunków pobierania taks pobytowych. W trakcie realizacji badań nad metodą uzyskiwania wspomnianych środków wykazane zostały pewne niezgodności – ze szkodą dla przyjezdnych turystów.

Szczególnym problemem były nierównomierne ceny, które dezorientowały przyjezdnych i stanowiły punkt odniesienia do rozwoju konkurencyjności wsi lotniskowych. Poza tym, że głównym zamysłem wprowadzenia taks było uzyskiwanie środków na prowadzenie inwestycji budowlanych w uzdrowiskach, to dla turystów stanowiły niekiedy znaczne obciążenie finansowe. Należało więc podjąć działania na rzecz regulacji i unifikacji taks pobytowych w oparciu o zasady obejmujące ich minimalną oraz maksymalną granicę⁶⁹⁰.

Kolejnym w ważniejszych zagadnień były plany inwestycyjne, którymi miały zostać objęte poszczególne regiony uzdrowiskowo-lotniskowe. Wśród wykonawców technicznych planów zabudowy takich ośrodków znalazły się Biura Planu Regionalnego Zabudowy Okręgu: Krakowskiego, Śląskiego, Stanisławowskiego oraz Lwowskiego. Dodatkowo ich opracowaniem mogło zająć się Biuro Planowania Regionalnego Ziemi Górskich w Warszawie. Należy również uwzględnić, że najważniejszymi elementami takich planów były: infrastruktura uzdrowiskowa i lotniskowa, komunikacyjna, zagospodarowanie przestrzeni, etc. Z uwagi na wysokie koszty przygotowania technicznej

⁶⁸⁹ Idem, *Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo-lotniskowej w Karpatach*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 9, s. 125.

⁶⁹⁰ Idem, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-lotniskowej...*, op. cit., s. 35-36.

koncepcji rozbudowy wspomnianych obszarów, część regionów turystycznych musiała się liczyć z koniecznością zaprojektowania jedynie szkicowej formy ich stanu faktycznego. Przedsięwzięcie to miało być pomocnym narzędziem w określeniu braków w urządzeniach, a także opracowaniu najważniejszych wytycznych w zakresie kolejnych prac nad rozbudową danego lotniska. Planowane inwestycje należało poddać gruntownej ocenie, skupiającej się na potwierdzeniu ich rentowności, określeniu podstawowego kosztorysu wraz z opracowaniem ogólnego zestawienia kosztów wymaganych do sfinalizowania zakładanego programu inwestycyjnego⁶⁹¹.

W celu ułatwienia działań ukierunkowanych na opracowanie wspomnianych planów, należało przygotować specjalne wzory dla różnych inwestycji, które w pewnym zakresie były realizowane przez organy samorządu terytorialnego. Uwzględniona inicjatywa stanowiła punkt odniesienia dla wcześniejszych koncepcji, których efektem było utworzenie m.in. wzorów dla domów lotniskowych, ludowych i urządzeń asenizacyjnych, wodociągów, a także basenów oraz plaży, etc. Ponadto, jak wspomina Leszczycki, nie każda z opracowanych koncepcji doczekała się wydania w formie opracowania. Publikowano je na łamach różnych czasopism i broszur; co miało zasadniczy wpływ na ich niewielką popularność. Jeżeli chodzi o duże uzdrowiska, to ich sytuacja przedstawiała się w lepszym świetle, gdyż funkcjonowały one na podstawie licznych planów zabudowy – a obszar takich uzdrowisk został poddany procesowi strefowania, dzięki któremu dokonano wydzielenia dzielnic danej miejscowości i samego uzdrowiska. Jedynym mankamentem takich opracowań był brak systematycznego zestawienia.

Rozwiązaniem uwzględnionych problemów mogło być zaangażowanie takich organów, jak lokalne związki lotniskowe i biura planowania regionalnego w opracowanie przydatnych wskazówek, które należało publikować w formie katalogów. Zawartość takich publikacji miała składać się z różnych bloków tematycznych, do których zaliczono m.in.: zestawienie bardziej znaczących elementów infrastruktury wypoczynkowej, wzory urządzeń (uwzględniając koszty) i podanie listy wydawnictw, które ukazały się wcześniej. Ponadto wśród bardziej znaczących potrzeb znalazło się rozpoczęcie działalności wydawniczej ukierunkowanej na systematyczne publikowanie jednej serii prac, w których zamieszczane byłyby wzory podstawowych działań inwestycyjnych⁶⁹².

⁶⁹¹ Ibidem, s. 37-38.

⁶⁹² Ibidem.

Jeżeli chodzi o kluczowe inwestycje w zakresie obsługi ruchu turystycznego na terenie województwa krakowskiego, to informacji na ten temat dostarcza jeden z referatów zawartych w treści wcześniej już przywołanego *Planu gospodarczo-turystycznego* z 1938 r. Dr Bolesław Macudziński – autor referatu – zasygnalizował, że opracowany przez niego plan jest szerszym rozwinięciem podstawowych postulatów inwestycyjnych na lata 1938/39. Z uwagi na rozległy zakres tematyczny omówione zostaną jedynie wybrane przykłady inwestycji wymienione na wstępie referatu, wśród których autor uwzględnił następujące:

a) Hotele, schroniska, sanatoria, stacje turystyczne:

1. Dom Zdrojowy w Krynicy-Zdroju: finalizacja budowy obiektu została przewidziana na 1938 r. Budynek miał zostać przekazany do użytku publicznego w grudniu.
2. Nowe łazienki w Muszynie: rozpoczęcie prac budowlanych nastąpiło w 1938 r., a ich ukończenie zostało zaplanowane na 1939 r.
3. Kolejka górską w Krynicy: budowa obiektu rozpoczęła się w 1937 r., i miała trwać do 1938 r.
4. Kolejka górską na Gubałówkę: analogicznie do powyższej sytuacji, prace finalizacyjne nad budową obiektu miały nastąpić w 1938 r., a uruchomienie kolejki przewidziano na sezon zimowy.
5. Schronisko na Lubaniu: rozpoczęcie budowy obiektu nastąpiło w 1937 r., a zakończenie prac budowlanych zostało planowane na 1938 r.

b) Baseny i inne urządzenia:

1. Budowa basenu w Lanckoronie: wspomniany element infrastruktury powstał w latach 1937–1938.
2. Kiosk informacyjny w Krynicy: obiekt został zaprojektowany w 1937 r., a w kolejnym roku przeprowadzona została jego budowa⁶⁹³.

W drugiej części referatu Macudziński dokonał podziału inwestycji, które znajdowały się w fazie projektu, a ich realizacja została przewidziana zarówno na zbliżający się rok, jak i na kolejne lata. Wspomniany podział składał się z dwóch bloków tematycznych:

⁶⁹³ ANK, IPHKr, sygn. I 73, B. Macudziński, *Inwestycje w dziedzinie obsługi turystycznej na terenie województwa krakowskiego*, w: *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, s. 1-2, k. 543-545.

1. Inwestycje niezbędne dla rozwoju takich gałęzi turystyki, jak: piesza, górską, wodna, lotnicza, a także działania inwestycyjne w zakresie dostarczenia turystom rozrywek.
2. Inwestycje ukierunkowane na rozwój turystyki motorowej i kołowej.

Potrzeba rozbudowy sieci obiektów noclegowych w województwie krakowskim wynikała z dostosowania ich do profilu turystów odwiedzających poszczególne regiony, wśród których znalazły się nie tylko ośrodki turystyczne, ale również przemysłowe i handlowe. Konieczność wybudowania takich elementów infrastruktury była zauważalna m.in. w Rożnowie, który jako ośrodek turystyki wodnej potrzebował hotelu-schroniska wyposażonego w stosowną przystań dla żagliówek i kajaków. Ponadto należało wybudować garaż dla zmotoryzowanych turystów, którzy przewozili sprzęt do uprawiania sportów wodnych. W projekcie uwzględniona została także Gubałówka, gdzie prace nad utworzeniem kolejki pociągały za sobą obowiązek budowy – adekwatnego do zapotrzebowania – obiektu hotelowego, który miał zastąpić dotychczasowe schroniska⁶⁹⁴.

Niewątpliwie istotnym spostrzeżeniem był problem z coraz silniejszą recepcją turystów na obszarze Zakopanego, która w niedalekiej przyszłości mogła przewyższyć realne możliwości tego ośrodka. W związku z tym Macudziński wskazał na konieczność wyznaczenia nowych terenów pod budowę sanatoriów, które umożliwiłyby rozproszenie ruchu turystycznego – nie tylko w okresie letnim, ale i zimowym. Wspomniana inicjatywa wymagała zaangażowania ze strony odpowiedniej placówki, którą – zgodnie z opinią Macudzińskiego – było Biuro Planu Regionalnego Okręgu Krakowskiego (dalej: Biur. Plan. Region. Okręg. Kr.). Jako najbardziej dogodny region, który można było przeznaczyć do realizacji uwzględnionej koncepcji podane zostały południowe stoki Babiej Góry.

W zakresie potrzeb związanych z rozwojem turystyki wodnej znalazł się szeroki wachlarz projektów, które zostały opracowane przez Komisję Turystyczna Pol. Zw. Kajak. Wśród nich najważniejszą rolę w zakresie intensyfikacji ruchu turystycznego miały odegrać dwie przystanie wodne: kajakowa w Szczawnicy i wioślarsko-kajakowa w Rożnowie. W celu wizualizacji przygotowanych koncepcji Pol. Zw. Kajak., Macudziński wykorzystał jedną z map – stanowiących załączniki do referatu.

⁶⁹⁴ Ibidem, s. 3, k. 547.

Mapa 29. Mapa z projektami elementów infrastruktury wykorzystywanej do uprawiania turystyki wodnej na obszarze województwa krakowskiego (wg. koncepcji Polskiego Związku Kajakowego)

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 73, B. Macudziński, *Inwestycje w dziedzinie obsługi turystycznej na terenie województwa krakowskiego (załącznik do referatu)*, w: *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, k. 631.

Jak wskazują informacje zamieszczone na powyższej mapie, w Beskidach Zachodnich zamierzano utworzyć wyłącznie stacje turystyczne zlokalizowane przy rzekach. Miały się one znajdować w takich miejscowościach, jak: Bochnia, Nowy Targ, Czorsztyn, Szczawnica oraz w Marcinkowicach i Nowym Sączu. Z kolei w Rożnowie, który według regionalizacji z punktu widzenia turystycznego obejmował tereny Beskidów Środkowych, zaplanowana była budowa stacji kajakowej.

Jeżeli chodzi o inwestycje o charakterze rozrywkowym i sportowym, to Macudziński poświęcił im więcej uwagi w swoim referacie. Na początku wymienił poszczególne elementy infrastruktury rekreacyjnej, wśród których znalazły się: deptaki, parki, leżalnie, baseny, plaże, zwierzyńce, a także tory saneczkowe, wyciągi i skocznie narciarskie, lodowiska, tory wyścigów konnych, boiska do gry w golfa i sportowe, korty tenisowe i place zabaw dla dzieci. Następnie autor uwzględnił przykładowe inwestycje, do których zaliczało się m.in. wybudowanie basenu rabczańskiego. Wspomniana inicjatywa została zrealizowana przez prywatnego inwestora, a jej koszty były znacznie mniejsze niż w przypadku większych inwestycji, wymagających nakładu kilkudziesięciu lub kilkuset tysięcy złotych.

Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w treści referatu, zyski z działalności tego obiektu przynosiły 50% rocznego oprocentowania kapitału. Równie znaczącą inwestycję stanowiła budowa miejskiego basenu w Andrychowie, z którego korzystali zarówno turyści, jak i mieszkańcy. Jak wskazał Macudziński, należało podjąć kroki w zakresie usprawnienia realizacji takich inwestycji – poprzez budowę przynajmniej 5 basenów rocznie na obszarze województwa krakowskiego. Ponadto głównymi inicjatorami działalności ukierunkowanej na powstawanie takich obiektów miały być lotniska i uzdrowiska, a nadzór nad przebiegiem wszelkich założeń w tym kierunku powinien przypaść Związkowi Letniskowemu w Krakowie⁶⁹⁵.

Infrastruktura uzdrowiskowa i letniskowa pełniły ważne funkcje estetyczne, co wynikało zarówno z chęci przyciągnięcia ruchu turystycznego, jak i umilania pobytu gościom ośrodków posiadających taki charakter. Szczególne znaczenie w tym zakresie przypadało takim elementom infrastruktury, jak parki i deptaki. W związku z tym – wśród postulatów autora – znalazła się konieczność urządzania 2 parków i jednego deptaku rocznie. Dodatkowo należało podjąć kroki na rzecz utworzenia 3 leżalni, a także 5 plaż każdego roku. W odniesieniu do tego drugiego aspektu konieczne było zlokalizowanie ich przy basenach kąpielowych i urządzenie dzikich plaży w pozostałych miejscowościach; poprzez odpowiednie zagospodarowanie, czyli nasypianie piasku, zabezpieczenie użytkowników przed utonięciem, wybudowanie szatni oraz kiosków zaopatrzonych w artykuły spożywcze.

W zależności od stopnia możliwości, należało przeprowadzić działania w zakresie uporządkowania koryta rzeki, przy którym planowane było utworzenie plaży i zamieścić

⁶⁹⁵ Ibidem, s. 9, k. 559.

tablice informacyjne⁶⁹⁶. Jeżeli chodzi o głównego inicjatora tych założeń, to Macudziński uwzględnił zainteresowane miejscowości, których decyzje powinny być opiniowane przez wcześniej już przywołane Biur. Plan. Region. Okręg. Kr., a także Zw. Letnisk. Z kolei opiekunami plaż miały być zarządy gminne lub miejskie.

W odniesieniu do zwierzyńców, wskazane zostało ich ogromne znaczenie jako atrakcji dla przyjezdnych, która doskonale spełniała swoją funkcję w takim rejonie, jak Las Wolski oraz w Krynicy-Zdroju, gdzie zwierzyńiec powstał stosunkowo niedawno. Zgodnie z opinią autora referatu, korzystnym rozwiązaniem w zakresie intensyfikacji ruchu turystycznego mogłoby być założenie zwierzyńca fauny tatrzańskiej na terenie Zakopanego.

Tematyka urządzeń wykorzystywanych do uprawiania sportów zimowych także została omówiona w treści przygotowanego referatu. W odniesieniu do skoczni narciarskich wskazano na ożywioną działalność PZN-u oraz klubów sportowych na rzecz rozbudowy przywołanych elementów infrastruktury. Autor uwzględnił, że należałoby jedynie utworzyć niewielkie obiekty narciarskie w tych miejscowościach, które funkcjonują jako zimowiska. Z kolei do ośrodków sportów zimowych, w których konieczne było wybudowanie torów saneczkowych, zaliczały się m.in. Korbielów, Rabka i Zwardoń. Natomiast wśród miejscowości wymagających budowy wyciągów narciarskich znalazły się m.in. Zwardoń i Korbielów (Pilsko). W kwestii lodowisk wskazana została perspektywa wykorzystania basenów kąpielowych, które w okresie zimowym należałoby w nie przekształcać. Dodatkowo na terenie bardziej rozpoznawalnych miejscowości zimowych istniała potrzeba wybudowania takich lodowisk, które w okresie letnim można by było wykorzystać jako boiska sportowe, wzorując się na Cieszynie⁶⁹⁷.

Referat zawierał również szereg postulatów dotyczących obiektów i urządzeń, których przeznaczenie było związane z uprawianiem sportów letnich. Należały do nich korty tenisowe uznane za inwestycje wymagające nie wielkiego nakładu finansowego. Macudziński podkreślił, że takie obiekty należałoby utworzyć w licznych ośrodkach uzdrowiskowych i letniskowych, a rocznie miało ich powstawać 15. Jeżeli chodzi o pola golfowe to ich potrzeba była widoczna w takich miejscowościach, jak Krynica-Zdrój i Zakopane, do których podróżowali zagraniczni turyści. Do równie istotnych przedsięwzięć zaliczała się rozbudowa boisk sportowych, która miała objąć miejscowości

⁶⁹⁶ Ibidem, s. 10, k. 561.

⁶⁹⁷ Ibidem, s. 10-11, k. 561-563.

posiadające nowe obiekty. Koordynatorami działań w tym zakresie byłyby nie tylko zainteresowane ośrodki, ale także lokalne kluby sportowe i Okręgowe Urzędy Wychowania Fizyczne i Przysposobienia Wojskowego. Z uwagi na coraz silniejszą recepcję turystyczną dzieci, która była szczególnie widoczna w uzdrowiskach i letniskach, do bardziej znaczących inwestycji zaliczała się budowa placów zabaw lub ogródków jordanowskich⁶⁹⁸.

W celu wizualizacji zagadnień, które zostały omówione powyżej, zamieszczone zostaną dwie mapy (załączniki do referatu), ukazujące projektowaną sieć obiektów noclegowych i basenów kąpielowych, a także pozostałe elementy infrastruktury wypoczynkowo-rekreacyjnej (w tym parki, deptaki, zwierzyńce, leżalnie, tory saneczkowe i wyciągi narciarskie).

Mapa 30. Mapa z projektowaną siecią infrastruktury noclegowej i basenów kąpielowych

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 73, B. Macudziński, *Inwestycje w dziedzinie obsługi turystycznej na terenie województwa krakowskiego (załącznik do referatu)*, w: *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, k. 629.

⁶⁹⁸ Ibidem.

Mapa 31. Mapa z różnymi projektami (w tym parków, deptaków, leżalni, zwierzyńców, torów saneczkowych i wyciągów narciarskich)

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 73, B. Macudziński, *Inwestycje w dziedzinie obsługi turystycznej na terenie województwa krakowskiego (załącznik do referatu)*, w: *Plan gospodarczo-turystyczny*, Kraków 1938, k. 633.

Należy uwzględnić, że wśród prac Leszczyckiego na temat zagadnień gospodarczych turystyki uzdrowiskowo-lotniskowej znalazło się merytoryczne opracowanie tego zjawiska na obszarze Śląska. We wstępie autor podkreślił, że zawarte w treści informacje stanowią próbę ekonomicznego zestawienia danych związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym, który rozwijał się na przywołanym terenie. Przy czym wskazał, że jego rozważania mogą stanowić punkt odniesienia do przygotowania krajowego programu rozwoju tego sektora gospodarczego. Leszczycki wspominał także o pewnych brakach, które uniemożliwiły nakreślenie niektórych zjawisk na łamach pracy. Z kolei decyzja o jej publikacji wynikała z zamiaru podjęcia szerszej dyskusji i wypełnieniu uwzględnionych luk, co miało na celu rozwiązanie problemów, które

dotyczyły nie tylko funkcjonowania tej gałęzi gospodarczej w administracyjnych granicach Śląska, ale również w skali całego państwa⁶⁹⁹.

Zagadnienia infrastruktury w śląskich uzdrowiskach i letniskach zostały zawarte w IV. rozdziale opracowania na temat możliwości rozwoju ruchu turystycznego w takich ośrodkach. Leszczycki wskazał, że stan urządzeń letnisk w drugiej połowie lat 30. XX w. stwarzał warunki na przyjmowanie ok. 30 tys. osób. Z kolei działania w kierunku zwiększenia recepcji letników wiązały się z koniecznością realizacji nowych inwestycji budowlanych. Nie można było jednak zapomnieć o ograniczonej pojemności każdego ośrodka letniskowego – zależnej od warunków przyrodniczych. W związku z tym wszelkie inwestycje należało prowadzić na podstawie zasad zrównoważonej turystyki, które nie przewyższałyby realnych możliwości letniska.

Z uwagi na walory letniskowe takich powiatów, jak cieszyński i bielski – które posiadały wiele wspólnych cech z innymi powiatami zlokalizowanymi na obszarze łuku karpackiego – nie można było bagatelizować znaczącego stopnia konkurencyjności ze strony innych ośrodków letniskowych. Ze względu na przynależność wspomnianych powiatów śląskich do Beskidów Zachodnich, dla których opracowane zostały pewne systemowe mechanizmy polityki gospodarczej, konieczne było wdrożenie analogicznych metod działań przez uzdrowiska i letniska na Śląsku⁷⁰⁰.

W uwagach końcowych do rozdziału autor zamieścił szereg wskazówek, opierających się na rozważaniach ujętych w jego treści. Uwzględnił on, że ruch uzdrowiskowo-turystyczny dotyczy różnych sfer życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego, co świadczy o potrzebie udzielenia poparcia dla rozwoju tej gałęzi. Tematyka inwestycyjna pojawiła się w punkcie 3. uwag, wskazującym na obowiązek dostarczenia wsparcia finansowego i opieki ze strony organów rządowych dla tych miejscowości górskich, które przekształcane są na letniska oraz dla ośrodków uzdrowiskowych z planami realizacji większych inwestycji⁷⁰¹.

W odniesieniu do infrastruktury uzdrowiskowej i letniskowej na terenie województwa śląskiego należy uwzględnić dokument zawierający informacje na temat miejscowości, które w 1938 r. zostały przyłączone do jego granic administracyjnych. Uzdrowiska i letniska z tego obszaru zlokalizowane były głównie w dolinie rzeki Olzy, a także jej dopływów. Jako pierwsze wymieniono Bystrycę i Nydek, w których

⁶⁹⁹ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, s. 7.

⁷⁰⁰ Ibidem, s. 34-35.

⁷⁰¹ Ibidem, s. 37-38.

odnotowany został brak hoteli i pensjonatów. Jeśli chodzi o pozostałe elementy infrastruktury noclegowo-gastronomicznej, to tylko w Bystrzycy mieściła się gospoda, natomiast letnicy wynajmowali zakwaterowanie w prywatnych domach.

Z kolei w Jabłonkowie wybudowane zostały dwa obiekty hotelowe, które były zlokalizowane w granicach rynku. Dodatkowo jeden z nich, wyposażony w garaż, znajdował się przy szosie na odcinku Nawsie – Jabłonków. Oprócz nich miejscowość dysponowała jednym domem zajezdny. W nawiązaniu do kwestii charakteru wspomnianych obiektów hotelowych to w treści dokumentu zamieszczono informację, że reprezentowały one typ małomiasteczkowy⁷⁰².

Kolejnym z ośrodków letniskowych były Mosty koło Jabłonkowa, w których znajdował się hotel zlokalizowany w centralnej części osiedla w okolicach Przełęczy Jabłonkowskiej. Na pozostałe elementy infrastruktury noclegowej przypadały trzy zajazdy. Pierwszy z nich mieścił się za tunelem kolejowym i nie posiadał nazwy, natomiast drugi pełnił funkcję gminnej gospody i znajdował się w centrum miejscowości, a ostatni z obiektów wzniesiono przy początkowym odcinku szosy.

W przypadku takich miejscowości, jak Łomna Miejska, Łomna Dolna i Łomna Górna również dokonano działań ukierunkowanych na zagospodarowanie turystyczne terenów letniskowych. Jeżeli chodzi o pierwszy z uwzględnionych ośrodków, to znajdowały się w nim prywatne wille. Druga miejscowość posiadała jeden hotel w pobliżu szosy, którego działalność była wstrzymana z uwagi na nieobecność właściciela. Największa liczba urządzeń i obiektów turystycznych występowała w Łomnej Górnej. Szczególne znaczenie miała ich standaryzacja, do której zaliczały się następujące czynniki: nowoczesne wyposażenie, w postaci dostępu do bieżącej wody – zimnej i ciepłej – a także elektryczności i garaży (hotel „Salajka”).

Obiekt ten mógł łącznie pomieścić do 50 osób. Ponadto wymieniony został dom turystyczny czeskiego „Sokoła”, który przekazano Skarbowi Państwa i dysponował 30 miejscami noclegowymi. Jako trzeci z wariantów zakwaterowania uwzględnione zostały prywatne domy. Na obszarze letniska funkcjonowała także restauracja, a w sezonach letnim i zimowym kursowała linia autobusowa do Jabłonkowa, która w 1938 r. zawiesiła swoją działalność. W dokumencie znalazł się również rozkład komunikacji autobusowej, która w granicach Beskidów Zachodnich obejmowała następujące połączenia: 1) Cieszyn –

⁷⁰² APKat, UWŚ, sygn. 12/27/8.2.53/4524, *Miejscowości o charakterze uzdrowisk i zdrojowisk*, k. 9.

Trzyniec – Jabłonków – Istebna i 2) Cieszyn – Niebory – Łyżbice – Jabłonków. Szacunkowy czas oczekiwania na kolejny kurs wynosił około godziny⁷⁰³.

W konkluzji podrozdziału należy uwzględnić, że uzdrowiska i lotniska pełniły istotną funkcję społeczną jako obszary koncentrujące ruch turystyczny. Rosnące zainteresowanie tymi ośrodkami było również zasadniczym impulsem do podjęcia szerokiej działalności w zakresie dostosowania elementów infrastruktury lotniskowej i uzdrowskiej do ważniejszych potrzeb odwiedzających. Przedsięwzięcia inwestycyjne były częściowo realizowane przez terytorialne organy reprezentowane m.in. przez gminy lotniskowe i uzdrowskie. Natomiast inwestycje, przerastające możliwości finansowe lokalnych organów administracyjnych, wymagały pomocy ze strony władz państwowych poprzez udzielanie subwencji. Polityka subwencjonowania była jednak niewystarczająca – co można także uznać za następstwo kryzysu gospodarczego.

Znaczący wkład w merytoryczne przedstawienie najważniejszych zagadnień, które dotyczyły funkcjonowania gospodarki uzdrowsko-lotniskowej w przedwojennej Polsce, mają prace autorstwa Stanisława Leszczyckiego. Autor nakreślił w nich ważniejsze problemy, z jakimi zmagaly się lotniska i uzdrowiska, a także zamieścił szereg cennych wskazówek, które umożliwiały ich rozwój. Wśród przykładów literatury przedmiotu znalazł się również poradnik *Jak urządzić lotnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji lotniskowo-turystycznych* wydany nakładem Zw. Pow. RP. w 1937 r.

Punktem odniesienia dla wspomnianej działalności wydawniczej były badania terenowe i ankiety, które umożliwiały dokonanie oceny funkcjonowania ośrodków lotniskowych, a także uzdrowisk i zdrojowisk. Działania te ukierunkowane były na ocenę stanu faktycznego takich miejscowości oraz poznanie ich rzeczywistych potrzeb. Jednym z przejawów takiej aktywności było przeprowadzenie ankiety na temat sezonów letniego oraz zimowego w 1935 r. na terenie uzdrowisk, lotnisk i zdrojowisk znajdujących się w województwie krakowskim. Ponadto istotne znaczenie dla opracowania koncepcji działalności mniejszych lotnisk miał referat wygłoszony w trakcie posiedzenia WKTKr w 1936 r. na temat występowania tego zjawiska w powiecie limanowskim autorstwa Stanisława Iłowieckiego. W jego treści wskazany został udział osób przyjezdnych w dostarczaniu informacji na temat najważniejszych potrzeb lotników; wśród których znalazły się także elementy infrastruktury lotniskowej.

⁷⁰³ Ibidem, k. 9-10.

Funkcje społeczne miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych opierały się również na dostarczaniu perspektyw poprawy warunków życia mieszkańców takich ośrodków. Jednak możliwości zarobkowe wiązały się z obciążeniami podatkowymi, które zniechęcały właścicieli obiektów noclegowych do udostępniania miejsc zakwaterowania przyjezdnym.

Kwestie opracowania głównych postulatów inwestycyjnych dla uzdrowisk i letnisk na obszarze województwa krakowskiego były także przedmiotem rozważań ujętych w referacie dra Bolesława Macudzińskiego zamieszczonym w treści *Planu gospodarczo-turystycznego*, który był już kilkakrotnie przywołany w rozprawie. Szeroki zakres inicjatyw, dotyczących różnych form turystyki kwalifikowanej i wypoczynkowej, świadczył o znaczącej potrzebie rozbudowy elementów infrastruktury turystycznej. Warto również uwzględnić, że wszelkie działania, które zmierzały do rozbudowy ośrodków letniskowych i uzdrowiskowych, należało prowadzić na podstawie planu regulacyjnego. Ze względu na taki wymóg powołane zostały specjalne organy w postaci m.in.: Biur Planu Regionalnego Zabudowy Okręgów (w tym Krakowskiego i Śląskiego) oraz Biura Planowania Regionalnego Ziem Górskich w Warszawie.

Zagadnienia infrastruktury uzdrowiskowej i letniskowej na obszarze Śląska posiadały analogiczne potrzeby inwestycyjne, a także wymagały opracowania systemowych rozwiązań. W podrozdziale uwzględnione zostały ośrodki letniskowe, które były zlokalizowane na terenie włączonym do Polski w 1938 r. Należy więc uwzględnić, że zagospodarowanie turystyczne tych miejscowości było przedmiotem szczególnego zainteresowania organów samorządowych, reprezentujących województwo śląskie.

3.3. Przemysł noclegowy i gastronomiczny

Przedsiębiorstwa hotelowe i pensjonatowe odgrywały niezwykle istotną rolę w zakresie rozwoju gospodarczego ośrodków skupiających ruch turystyczny. Stanowiły one podstawowe źródło dochodu przedstawicieli społeczności lokalnej, które wielokrotnie przekraczało okres jednego sezonu w ciągu roku. Rozwój wspomnianego sektora przemysłowego pociągał za sobą konieczność dostosowania poziomu świadczonych usług. Przykładem takiego regionu, gdzie system transformacji gospodarczej terenów wiejskich został ukierunkowany na rozwój gałęzi letniskowo-turystycznej, było Skalne Podhale.

W rezultacie pensjonat jako jeden z elementów tego sektora powinien stać się przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony państwa⁷⁰⁴.

Organem, który przeprowadził dokładne badania nad działalnością ponad 800 obiektów pensjonatowych zlokalizowanych na terenie większych uzdrowisk była IPHKr. Efektem tych studiów były wnioski przemawiające za koniecznością podniesienia kondycji przedsiębiorstwa pensjonatowego poprzez wprowadzenie długoterminowych umów dzierżawnych – na okres od trzech do pięciu lat – a także korzystnych ulg podatkowych⁷⁰⁵. Przedsięwzięcie to było wynikiem wysokiego zadłużenia wspomnianej jednostki gospodarczej, które przekraczało trzykrotnie jej średni obrót roczny. Realizacja działań w zakresie odciążenia przedsiębiorstwa od długów nie przyniosłaby oczekiwanych rezultatów, gdyż wiązało się to z ryzykiem poniesienia szkód przez wierzycieli, wśród których znajdowali się również drobni rzemieślnicy i rolnicy. Utworzenie specjalnego funduszu kredytowego doprowadziłoby natomiast do pogłębienia tego kryzysu⁷⁰⁶.

Szczegółowych informacji na temat problemów związanych z działalnością przemysłu pensjonatowego dostarcza artykuł Henryka Mianowskiego, który opublikowano w „Turystyce Polskiej” w 1939 r. Poza wcześniej przywołanymi aspektami należy uwzględnić, że ogromne zaniedbane tej gałęzi gospodarczej doprowadziło do znaczących luk – obecnych w literaturze przedmiotu – a także braku posiadania danych statystycznych,

⁷⁰⁴ Świadectwem takiego założenia jest m.in. szacunkowy bilans inwestycyjny, w którym zestawione zostały trzy największe uzdrowiska z obszaru województwa krakowskiego, czyli Zakopane, Krynica i Rabka. Według danych wysokość stałego kapitału inwestycyjnego dla samych obiektów pensjonatowych na terenie tych ośrodków była wyrażona liczbą 35 014,210 zł. Z kolei w odniesieniu do zysków, jakie w 1936 r. uwzględniona gałąź przemysłowa przyniosła Zakopanemu, wskazano ¼ dochodów, które w tym samym roku podatkowym zostały osiągnięte przez pozostałe zawody włączone do podatku przemysłowego. Zob. H. Mianowski, *Drogi uzdrowienia przemysłu pensjonatowego w Polsce*, „Turystyka Polska”, 1939, R.II, nr 3, s. 41.

⁷⁰⁵ W tym przypadku chodziło o uregulowanie zasad dzierżawy obiektów pensjonatowych, co było spowodowane sprzecznymi interesami właściciela danego budynku i dzierżawcy, gdzie ten pierwszy był reprezentantem stałego kapitału, a drugi dysponentem obrotowego. Jak wskazały badania IPHKr, ten ostatni charakteryzował się znikomą ilością – w zestawieniu z nakładem inwestycyjnym kapitału stałego. W rezultacie funkcjonujący system odznaczał się brakiem rentowności, co było szczególnie niekorzystne dla interesu właścicieli. Z kolei powodem takiego stanu rzeczy były krótkoterminowe umowy, które dzierżawcy zawierali z właścicielami na okres od 3 do 6 miesięcy, co spowodowało, że określano je również mianem „umów sezonowych”. Jeżeli chodzi o charakterystykę osób, które dzierżawiły obiekty pensjonatowe wskazano, że byli to głównie przedstawiciele niezamożnego społeczeństwa, nie posiadający odpowiednich kompetencji do działalności w przemyśle pensjonatowym. Ponadto zasób ich kapitału był również niewielki i nie przekraczał na ogół kilku tysięcy złotych. W efekcie dane przedsiębiorstwo nie mogło uzyskać odpowiedniego poziomu; na co znaczący wpływ miała także kadra niewykwalifikowanych pracowników. Zob. Ibidem, s. 43-46.

⁷⁰⁶ S. Leszczycki, *Wytężone gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 128.

dotyczących m.in. struktury i ogólnego stanu funkcjonowania wspomnianego sektora. Przywołane badania z 1937 r. uznano za pierwszą próbę uzupełnienia tych kwestii. Jak podkreślił Mianowski, zastosowanie metody ankietowej mogłoby nie przynieść oczekiwanych rezultatów w związku z czym skupiono się głównie na badaniach terenowych. Następnie wyselekcjonowane zostały takie uzdrowiska, jak: Rabka, Zakopane, Muszyna i Krynica, które w toku dalszych badań porównano z uzdrowiskami w Druskiennikach i Truskawcu. Przedmiotem szczegółowej analizy stało się ok. 820 obiektów pensjonatowych, a zgromadzone materiały stanowiły punkt odniesienia do złożonych badań teoretycznych, które miały odnosić się do zagadnień struktury tej gałęzi przemysłowej w skali całego państwa⁷⁰⁷.

Nie można pominąć, że wśród kluczowych postulatów znalazło się wdrożenie wymogu posiadania odpowiednich kwalifikacji przez zarządców pensjonatów. Działania w tym kierunku wiązały się również z obowiązującymi już wcześniej rozwiązaniami systemowymi, do których należały koncesje przemysłowe⁷⁰⁸. Z drugiej strony Mianowski wskazał na pewne ograniczenia, wynikające ze wstrzymania napływu środków finansowych tym podmiotom, które wykazywały brak dysponowania formalnym poświadczeniem ich zdolności zawodowych. Rezultatem takich postanowień byłoby zahamowanie rozwoju ekonomicznego przedsiębiorstwa pensjonatowego, a także brak możliwości zatrudnienia wykwalifikowanych pracowników⁷⁰⁹.

W ogólnym zamyśle planowanej działalności było uzyskanie profesjonalnych kadr osób zarządzających branżą pensjonatową. Przedsiębiorców, którzy mieli reprezentować taką grupę, postrzegano przez pryzmat środowiska zaangażowanego w ustabilizowanie fundamentalnych warunków rozwoju tego sektora. Wyrazem takiego założenia miało być

⁷⁰⁷ H. Mianowski, *Drogi uzdrowienia przemysłu pensjonatowego...*, s. 41.

⁷⁰⁸ Zgodnie z regulacjami ujętymi w prawie przemysłowym hotelarstwo – jako jeden z sektorów gospodarczych – podlegało obowiązkowi posiadania specjalnej koncesji przemysłowej przez przedsiębiorców. W odróżnieniu od koncesji politycznej chroniła ona najważniejsze interesy, skupiające się na rozwoju tej gałęzi przemysłowej, do których zaliczały się m.in. kwestie gospodarcze i sanitarne, a przedsiębiorcy mogli uzyskać ją od przedstawicieli odpowiedniej władzy I instancji, czyli starostwa. Natomiast koncesja polityczna udzielana była w sytuacjach, gdy dane przedsiębiorstwo posiadało status użyteczności publicznej albo reprezentowało szczególne wartości w skali całego państwa. Organem, który udzielał wspomnianej koncesji było Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Zob. J. Łotocki, *Hotele i pensjonaty jako przedsiębiorstwo*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 23, Kraków 1939, s. 4.

⁷⁰⁹ Ibidem, s. 41-42.

utworzenie sieci obiektów noclegowych, która udostępniałaby zakwaterowanie turystom również w okresie poza sezonem – co było szansą na zapewnienie stałej klienteli⁷¹⁰.

Przykładów działalności przedsiębiorstw pensjonatowych – w oparciu o obowiązujące koncesje przemysłowe – dostarczają materiały źródłowe znajdujące się w zasobach Archiwum Narodowego w Krakowie (Oddział w Nowym Sączu). Uwzględnione w treści poprzedniego podrozdziału zagadnienia podatkowe w Krynicy, które przedstawiono w formie wykresu, nie były jedynym przejawem interwencji ze strony samorządu terytorialnego w kontrolę rozwoju wspomnianej gałęzi gospodarczej.

Świadectwem działań organów władz samorządowych w tym kierunku jest pismo Starostwa Powiatowego w Nowym Sączu do Zarządu Miejskiego w Krynicy-Zdroju z dnia 10 lipca 1934 r. Punktem odniesienia dla jego powstania był problem wynikający z braku posiadania koncesji przemysłowych przez niektórych przedsiębiorców, zarządzających pensjonatami w uzdrowiskach i letniskach na terenie powiatu nowosądeckiego. Ponadto koncesjami nie dysponowała również część właścicieli udostępnianych pokoi, które były wyposażone w meble. W celu rozwiązania tego problemu Starostwo wystosowało prośbę do Zarządu Miejskiego o przygotowanie następujących wykazów:

1. Czynnych pensjonatów, które posiadały koncesję uzyskaną ze Starostwa.
2. Pensjonatów prowadzących działalność bez koncesji⁷¹¹.

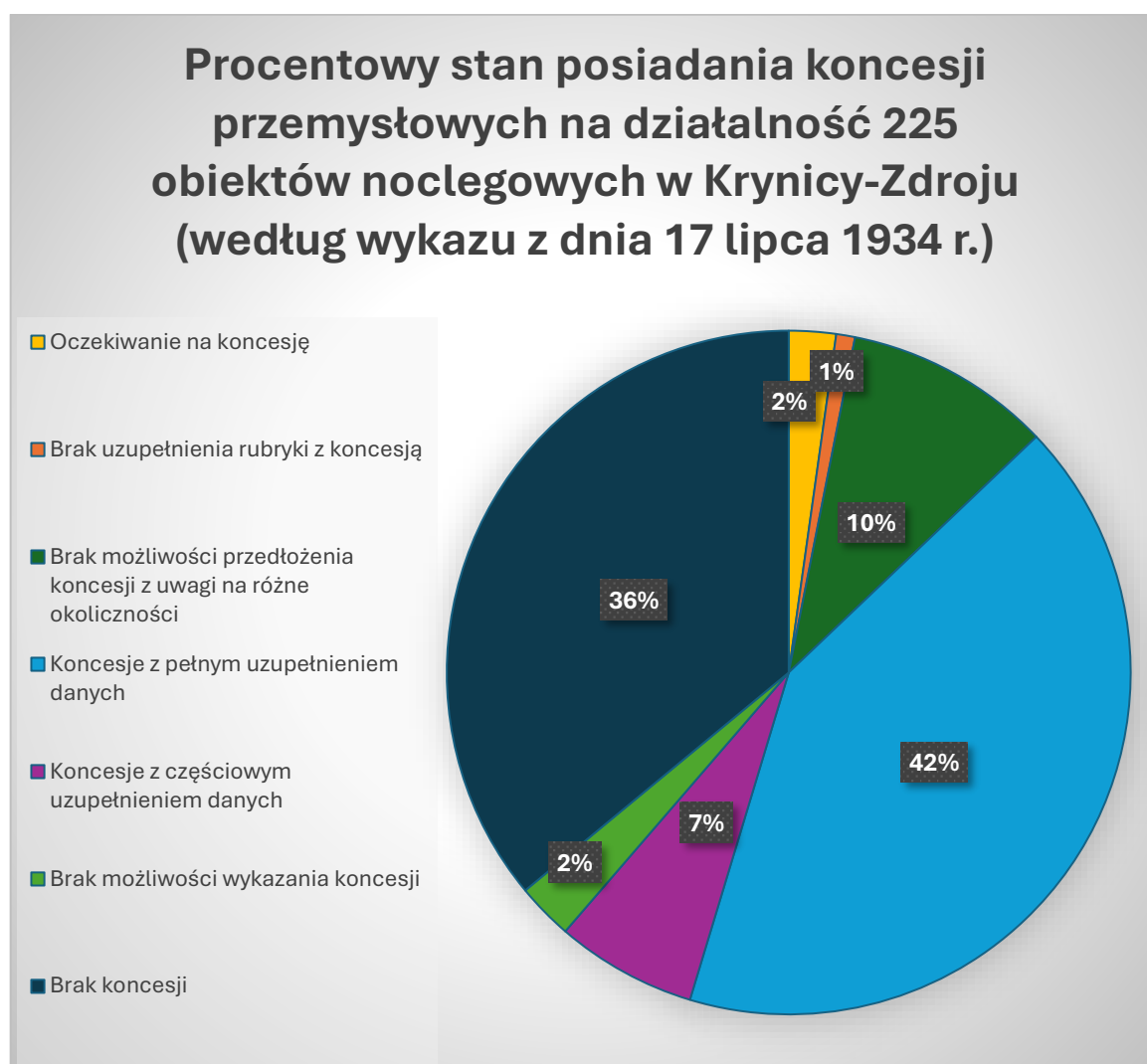
Dodatkowo informacje zamieszczone w wykazach miały być uzupełnione o dane osobowe zarządców pensjonatów lub właścicieli wynajmowanych pokoi z umeblowaniem. Następnie należało wskazać ilość pomieszczeń, liczbę posiadanych koncesji (z datą ich wydania), a także uwzględnieniem pozycji i rejestru przemysłowego. Z kolei obowiązkiem Zarządu Miejskiego było uświadomienie właścicieli niekoncesjonowanych pensjonatów o konieczności podjęcia działań ukierunkowanych na uzyskanie koncesji poprzez złożenie wniosku do Starostwa.

Efektem prac wspomnianego organu samorządowego było przygotowanie wykazu, który zawierał spis 225 obiektów noclegowych (w tym pensjonatów, willi, domów wypoczynkowych i zdrojowych, a także hoteli). Wyniki prowadzonych działań zostały przedstawione na dwóch wykresach zamieszczonych poniżej.

⁷¹⁰ S. Leszczycki, *Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 128-129.

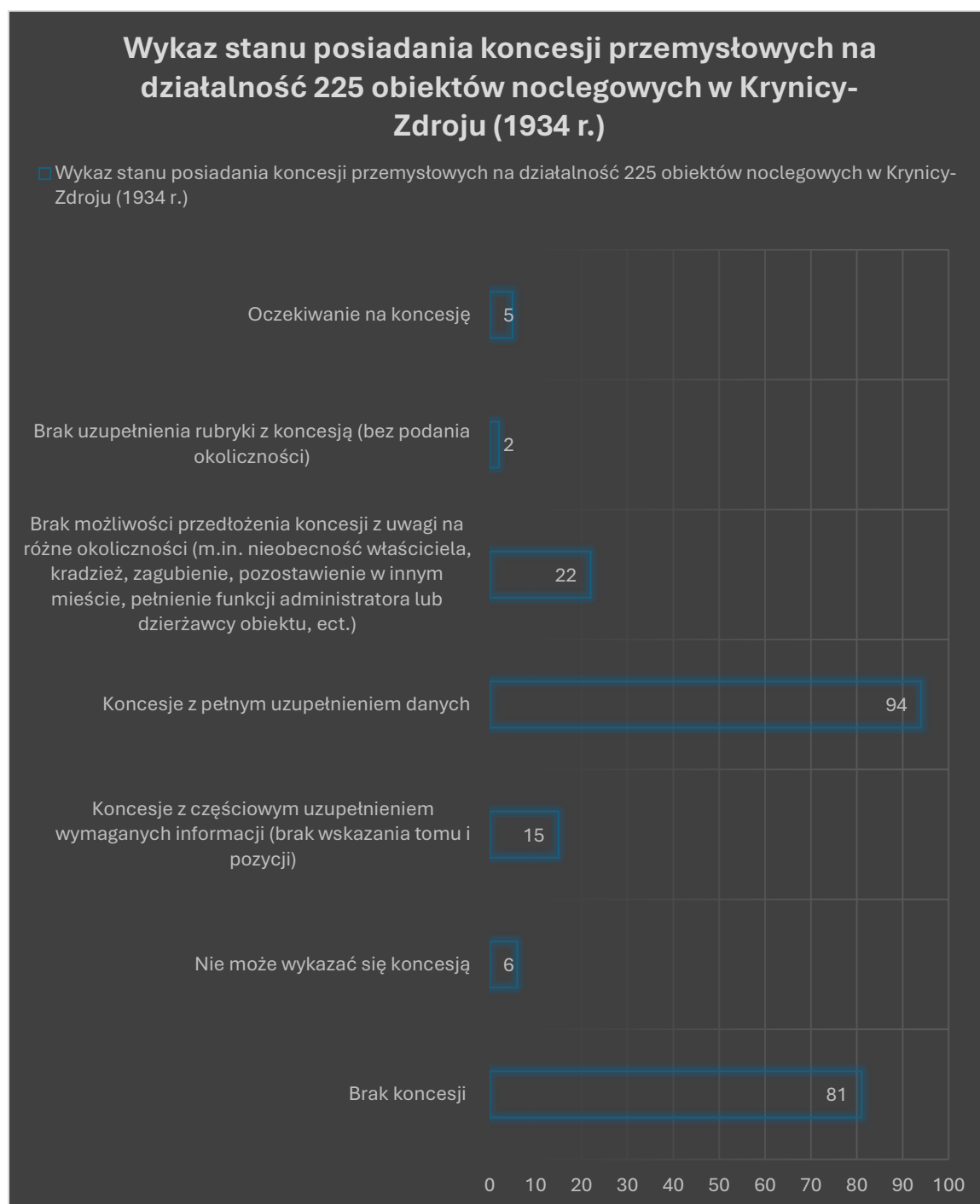
⁷¹¹ ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Pismo Starostwa Powiatowego Nowosądeckiego do Zarządu Miejskiego w Krynicy Zdroju; z dnia 10 lipca 1934 r.*, k. 191.

Wykres 7. Procentowy stan posiadania koncesji przemysłowych na działalność 225 obiektów noclegowych w Krynicy-Zdroju (według wykazu z dnia 17 lipca 1934 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz budynków pensjonatowych i willi w Krynicy-Zdroju (1934)*, k. 261-283.

Wykres 8. Wykaz stanu posiadania koncesji przemysłowych na działalność 22 obiektów noclegowych w Krynicy-Zdroju (1934 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz budynków pensjonatowych i willi w Krynicy-Zdroju (1934)*, k. 261-283.

Według danych – które zawarto w treści przygotowanego wykazu – z 225 budynków udostępnianych turystom w celach noclegowych, jedynie 109 posiadało koncesję przemysłową – z czego 94 obiekty noclegowe dysponowało koncesjami z pełnym uzupełnieniem informacji, a 15 z częściowym. W rezultacie 49% przedsiębiorstw pensjonatowo-hotelowych na obszarze Krynicy-Zdroju prowadziło działalność na podstawie zezwolenia uzyskanego przez Starostwo. Natomiast zarządcy 81 obiektów zgłosili bezpośredni brak koncesji, co stanowiło 36% ogólnej liczby budynków wykorzystywanych jako miejsca zakwaterowania przyjezdnych. Jeżeli chodzi o sytuację 5 obiektów to zgodnie z informacjami zarządców wystosowano prośbę do Starostwa o uzyskanie koncesji i oczekiwano na odpowiedź.

Z kolei działalność pozostałych obiektów – w liczbie 30 – miała niejasno określony status prawny. Osoby, które zarządzały 22 budynkami, zgłosiły brak możliwości przedłożenia koncesji ze względu na różne okoliczności (w tym m.in. zagubienie, kradzież, pozostawienie ich w innym mieście, a także pełnienie funkcji zarządcy lub administratora obiektu, etc.). W przypadku 6 obiektów nie uzasadniono bezpośredniego powodu braku możliwości wykazania się koncesją, a przy 2 obiektach nie wypełniono rubryki z informacją na temat koncesji. W związku z tym 15% budynków działało bez określonej sytuacji prawnej.

Pomimo tego, że przemysł hotelowy został uznany przez Stanisława Leszczyckiego za osobne przedsiębiorstwo, jego sytuacja wymagała analogicznego interwencjonizmu ze strony organów państwowych w zakresie przyznania odpowiednich kredytów inwestycyjnych i ulg podatkowych⁷¹². W jednym z numerów „Biuletynu Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego” z roku 1938 zamieszczono memoriał Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego⁷¹³ poświęcony zagadnieniom

⁷¹² Przejawem działalności w tym kierunku była akcja Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego (dalej: N.O.P.P.H.) dotycząca reformy obciążeń podatkowych z dnia 28 września 1938 r. Wspomniane wydarzenie odbyło się z udziałem dwóch reprezentantów organizacji w osobach Mariana Szaniawskiego i Adolfa D. Straucha, a także Aleksandra Bobkowskiego, sprawującego funkcję wiceprezesa Rady Głównej LPT oraz wiceministra komunikacji. Punktem odniesienia był memoriał, w którym N.O.P.P.H. zawarła bieżące informacje na temat stanu przemysłu hotelowego i pensjonatowego wraz z szeregiem argumentów wskazujących na konieczność wdrożenia działań ukierunkowanych na wprowadzenie uwzględnionej reformy. Zob. M. Orłowicz, *Wiadomości organizacyjne*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1938, R. III, Nr 9, s. 3-4.

⁷¹³ Naczelna Organizacja Polskiego Przemysłu Hotelowego w Warszawie została wpisana do rejestru stowarzyszeń i związków dnia 21 lipca 1928 r. Wśród kluczowych celów działalności tej organizacji znalazły się popieranie rozwoju przemysłu hotelowego, a także działania na rzecz podniesienia kwalifikacji zawodowych wśród członków i unifikacja wszystkich stowarzyszeń hotelowych z obszaru państwa. Ponadto w treści statutu uwzględniono m.in. reglamentację i uczestnictwo we wszelkich inicjatywach dotyczących

rozwoju krajowego przemysłu hotelowo-pensjonatowego, w którym znalazły się główne potrzeby tego sektora gospodarczego. Koniecznym działaniem okazała się gruntowna rewizja nałożonych na przedsiębiorstwa hotelowe obciążeń podatkowych. Na podstawie badań ankietowych – których uczestnikami byli członkowie N.O.P.P.H. – wskazano, że wysokość podatków nałożonych na przemysł hotelowo-pensjonatowy wynosi od 20 do 26% uzyskanego obrotu. W związku z tym ok. 70% obiektów, w których księgowość była prowadzona w odpowiedni sposób, okazało się nierentownymi inwestycjami. Natomiast w pozostałych 30% hoteli i pensjonatów odnotowano niewielkie dochody. Uwzględnione dane przedstawiały stan tej gałęzi gospodarczej za 1936 r.⁷¹⁴

Z uwagi na niekorzystne warunki rozwoju wspomnianego przedsiębiorstwa na terenie Polski liczba nowych obiektów hotelowych i pensjonatowych była ograniczona. Wynikało to z obawy o utratę kapitału i postrzegania tego sektora przez pryzmat deficytowego interesu. Jeśli chodzi o charakterystykę obciążeń podatkowych, to w treści memoriału zawarto następujące:

1. Podatek przemysłowy – osiągający wysokość do 3% i zawierający w obrocie dodatki na służbę, a także kwoty nie wypłacone przez gości hotelowych.
2. Podatek od nieruchomości – jego wysokość wynosiła 19%.
3. Podatek od lokali – obciążenie finansowe w wysokości 12%.
4. Podatek hotelowy – wysokość tego podatku osiągała 10%.⁷¹⁵
5. Podatek dochodowy – podzielony na dwa działy: od dochodów fundowanych, które pochodziły z majątku lub przedsiębiorstwa właściciela oraz od dochodów uzyskanych z pracy zarobkowej⁷¹⁶.

Należy uwzględnić, że wymiar drugiego i trzeciego z wyszczególnionych podatków zależał od wartości czynszowej określonej dla lokali⁷¹⁷. Zdaniem autorów memoriału takie

ustalania cen wynajmu pokoi hotelowych, które prowadziły organy rządowe. Zamiarem organizacji było także włączenie swoich reprezentantów w struktury samorządów lokalnych i ciał ustawodawczych Polski. Zob. *Statut Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego*, Warszawa 1939, s. 2-3.

⁷¹⁴ *Odpis memoriału w sprawie przemysłu hotelowo-pensjonatowego*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1938, R. III, Nr 9, s. 4.

⁷¹⁵ Ibidem, s. 4-5.

⁷¹⁶ Kwestie podatkowe w przemyśle hotelowym i pensjonatowym zostały szerzej omówione w pracy autorstwa Józefa Łotockiego, zatytułowanej *Hotele i pensjonaty jako przedsiębiorstwo*, s. 6-11.

⁷¹⁷ Zgodnie z rozporządzeniem wykonawczym z dnia 29 grudnia 1926 r. podatkiem za tymczasowe wynajęcie takich lokali, jak m.in.: pensjonaty, hotele, umeblowane pokoje, domy noclegowe, gospody i zajazdy obciążono jedynie właścicieli lub dzierżawców, którzy byli ich stałymi posiadaczami. Zob. A. Witkowski, *Podatek od lokali w Polsce międzywojennej do 1936 r.*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 2013, nr 19.

obciążenie podatkowe było bezcelowe, ponieważ obiekty hotelowe nie stanowiły nieruchomości czynszowej, którą lokatorzy wynajmowali każdego dnia przez cały rok. Szacunkowy okres udostępniania hotelu w ciągu roku wynosił ok. 180 dni w związku z czym wysokość podatku nałożonego na właścicieli była 100% wyższa – niż dla przeciętnego właściciela budynku mieszkalnego. Jeśli chodzi o podatek hotelowy, także dostrzegano pewną niesprawiedliwość, wynikającą z konieczności odprowadzania do gminy ok. 40% podatku od lokali, obejmującego każdy pokój hotelowy oraz dodatkowego obciążenia, w postaci uwzględnionego podatku hotelowego⁷¹⁸.

W odniesieniu do zagadnień statystycznych szczegółowych informacji dostarcza praca Tadeusza Wilgata pt. *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, której treść znalazła się w „Komunikatach Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie” z 1939 r. Część wprowadzająca została poświęcona ogólnej charakterystyce stanu badań nad rozwojem tego sektora gospodarczego w oparciu o metody analizy statystycznej realizowanej przez takie instytucje i organizacje, jak Główny Urząd Statystyczny (dalej: GUS) oraz IPHKr. W przypadku danych o przedsiębiorstwach pensjonatowych i hotelowych z 1935 r., które GUS zamieścił w formie opracowania na łamach jednego z wydań „Statystyki Polski” oddanej do druku w 1938 r. znalazły się pewne nieścisłości.

Jak wskazał autor do rubryki, która dotyczyła wynajmu pomieszczeń mieszkalnych, włączone zostały nie tylko hotele, ale także różnorodne obiekty udostępniające swoje pomieszczenia do zakwaterowania osobom przyjezdnym (w tym m.in. domy noclegowe, schroniska, zajazdy). Rezultatem takich działań były utrudnienia, które dotyczyły określenia statystyki ruchu: gości hotelowych, letników wynajmujących mieszkania w domach prywatnych, a także ruchu wypoczynkowego w pensjonatach oraz turystycznego w schroniskach – osobno dla każdej z wyszczególnionych gałęzi⁷¹⁹.

Zgodnie ze stwierdzeniem Wilgata, dane statystyczne dotyczące przemysłu pensjonatowo-hotelowego, które zostały zebrane i opublikowane przez GUS, należało traktować z pewnym dystansem na co wpływ miał problem z precyzyjnym uchwyceniem tej gałęzi przemysłowej. Szczególnie trudnym zadaniem było przygotowanie wspomnianych materiałów dla przedsiębiorstw, których działalność skupiała się na udostępnianiu pokoi z odpowiednim wyposażeniem i niewielkich obiektów

⁷¹⁸ Odpis memoriału w sprawie przemysłu hotelowo-pensjonatowego, s. 5.

⁷¹⁹ T. Wilgat, op. cit., s. 3.

pensjonatowych. Wynikało to z praktyki unikania obciążeń podatkowych przez takie przedsiębiorstwa, które w tym celu uchylały się od rejestrowania swoich nieruchomości. Jako punkt odniesienia dla zestawienia danych statystycznych GUS-u i IPHKr – z których pierwsze dotyczyły 1935 r., a drugie 1937 r. – była liczba hoteli i pensjonatów, działających na obszarze dwóch największych ośrodków zdrojowiskowych z terenu województwa krakowskiego, czyli Krynicy i Zakopanego. Zgodnie z informacjami zamieszczonych w artykule w pierwszym uzdrowisku zarejestrowano 241 obiektów, a w drugim 282 (dane GUS-u za 1935 r.). Natomiast w 1937 r. liczba przedsiębiorstw pensjonatowo-hotelowych wyniosła kolejno: 427 i 450⁷²⁰.

W przywołanym zestawieniu wskazany został także procentowy udział przedsiębiorstw pensjonatowo-hotelowych, które objęto badaniami statystycznymi GUS-u i wynosił on 56,4% dla Krynicy oraz 62,7% dla Zakopanego. Wilgat zwrócił również uwagę na okres, który dzielił przywołane wyniki badań i uwzględnił, że pomimo ich czasowej niewspółmierności tak szybki rozwój omawianej gałęzi przemysłowej nie mógł nastąpić. Statystyka opracowana przez GUS została jednak uznana przez autora pracy za istotny materiał, który należało wykorzystać w celu realizacji badań porównawczych. Szczególne znaczenie miał rejestr przedsiębiorstw, w którym znalazły się ważniejsze obiekty pensjonatowo-hotelowe z obszaru całego kraju. Jeżeli chodzi o główne zagadnienia poruszone w treści artykułu, należały do nich: rozmieszczenie obiektów hotelowych i pensjonatowych w Polsce, a także dokonanie próby ich regionalizacji⁷²¹.

Należy uwzględnić, że jednym z elementów pracy Wilgata było przygotowanie tabeli, zawierającej rozmieszczenie wspomnianej gałęzi przemysłowej w granicach powiatów, które obejmowały również tereny rozciągające się na obszarze łuku karpackiego. Zestawienie to stało się punktem odniesienia dla badań na temat podstawowych aspektów rozwoju gospodarczego ośrodków uzdrowiskowych i letniskowych w Karpatach przygotowanych w formie artykułu przez Leszczyckiego⁷²². Zakres tematyczny niniejszej rozprawy przełożył się na konieczność wyszczególnienia tych miejscowości, które znajdowały się w granicach Beskidów Zachodnich.

⁷²⁰ Ibidem.

⁷²¹ Ibidem, s. 3-4.

⁷²² S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 49.

Tabela 10. Rozmieszczenie przedsiębiorstw noclegowych na obszarze Beskidów Zachodnich (według danych GUS-u za 1935 r.)

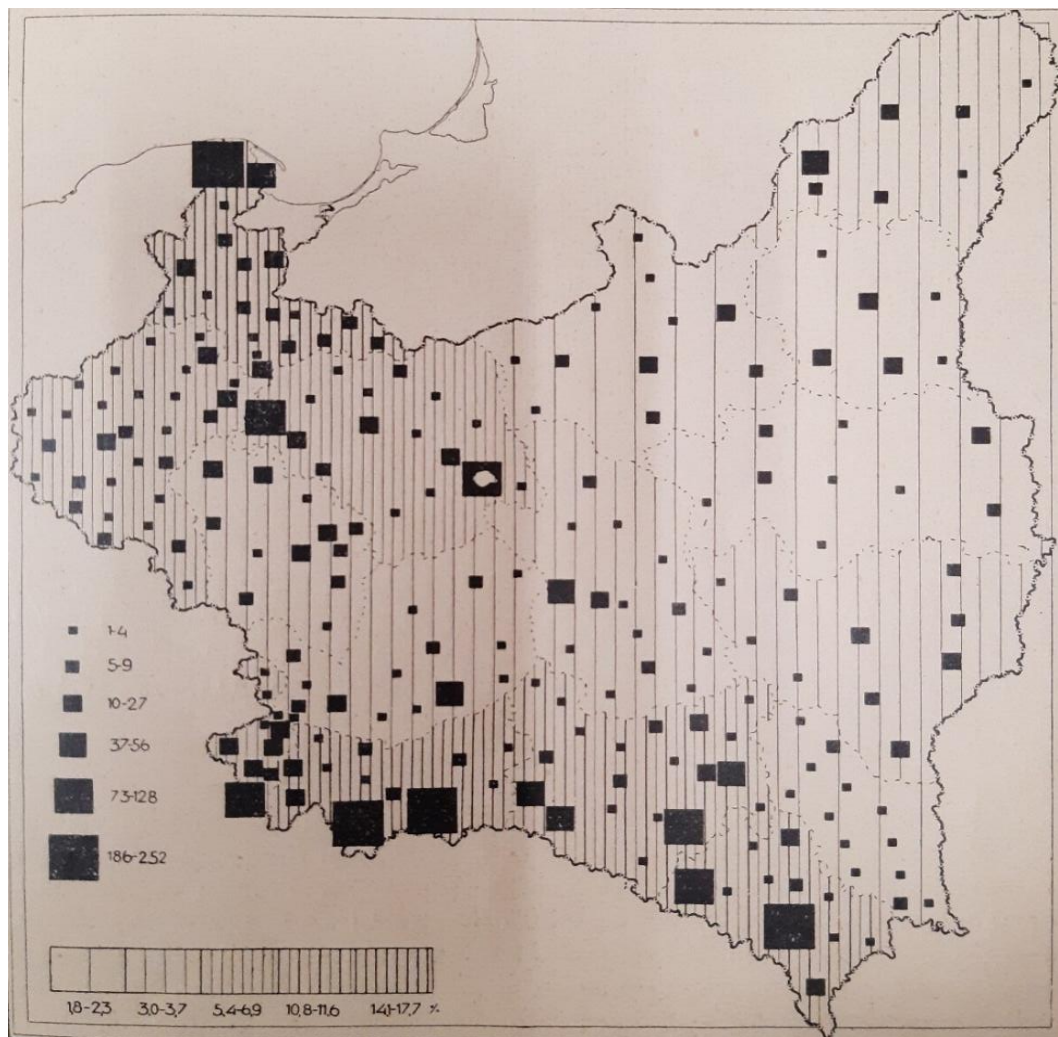
WOJEWÓDZTWA I POWIATY	PENSJONATY I SCHRONISKA	HOTELE I WYNAJEM POKOI	RAZEM
ŚLĄSKIE			
m. Bielsko	-	6	6
Bielsko	4	12	16
Cieszyn	82	120	202
	86	138	224
KRAKOWSKIE			
Biała	23	20	43
Bochnia	-	-	-
Brzesko	-	-	-
Limanowa	5	6	11
Myślenice	7	4	11
Nowy Sącz	175	199	374
w tym m.in.: Krynica	131	110	241
Muszyna	14	31	45
Piwniczna	10	18	28
Nowy Targ	371	228	599
w tym m.in.: Zakopane	202	80	282
Wadowice	21	4	25
Żywiec	15	13	28
	617	474	1091
ŁĄCZNA ILOŚĆ OBIEKTÓW NOCLEGOWYCH NA OBSZARZE BESKIDÓW ZACHODNICH	703	612	1315

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Wilgat, *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 22, Kraków 1939, s. 4-5; S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-leśniskowej w Karpatach*, „Prace Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, t. V, Warszawa 1939, s. 49.

Według danych liczbowych zamieszczonych w powyższej tabeli na terenie Beskidów Zachodnich – rozciągających się w administracyjnych granicach województwa śląskiego, ilość zarejestrowanych obiektów noclegowych wyniosła 224, z czego 86 stanowiły pensjonaty oraz schroniska, a 138 hotele i wynajmowane pokoje. Z kolei w województwie krakowskim łączna liczba takich elementów infrastruktury oszacowana została na 1091, z których 617 obiektów zawartych w rejestrze reprezentowały pensjonaty i schroniska, a 474 hotele oraz udostępniane pokoje. W ogólnym zestawieniu, ukazującym stan zagospodarowania Beskidów Zachodnich w zarejestrowaną infrastrukturę noclegową – według danych statystycznych za 1935 r. – należy uwzględnić, że liczba takich obiektów wynosiła 1315. Z tego większą ilość stanowiły obiekty pensjonatowe i schroniska – w liczbie 703 – a następnie hotele i wynajmowane pokoje, których było 612.

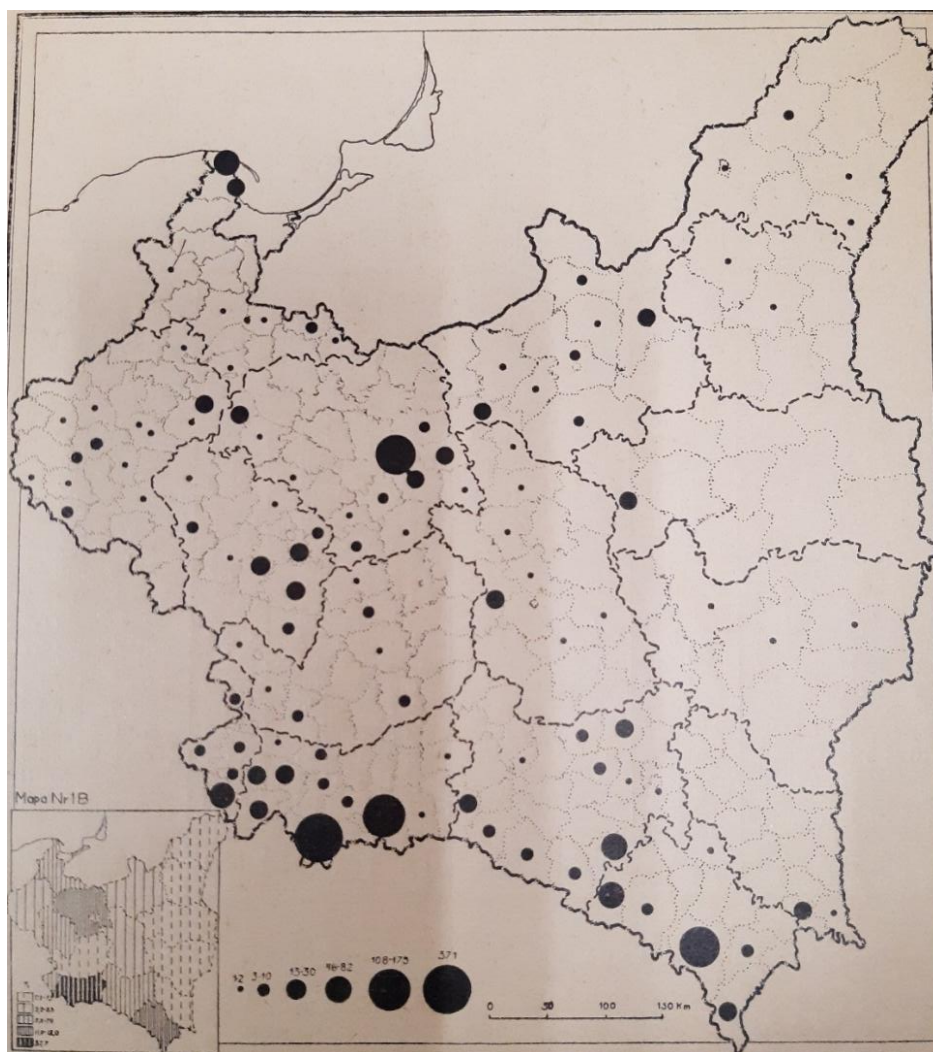
Ze względu na podjęcie próby dokonania regionalizacji geograficznej rozmieszczenia przedsiębiorstw pensjonatowych i hotelowych w Polsce, której efekty zostały uwzględnione na łamach omawianej pracy, przedstawione zostaną także dwie wizualizacje autorstwa Wilgata.

Mapa 32. Rozmieszczenie pensjonatów i schronisk

Źródło: T. Wilgat, *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 22, Kraków 1939, s. 7.

Mapa 33. Rozmieszczenie hoteli i przedsiębiorstw wynajmu pomieszczeń mieszkalnych

Źródło: T. Wilgat, *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 22, Kraków 1939, s. 9.

Jak wskazują dane procentowe zamieszczone na mapie nr 32, w granicach województwa krakowskiego znajdowało się 37,7% pensjonatów oraz schronisk, a w województwie śląskim było ich 5,9%. Ponadto Wilgat uwzględnił, że lokalizacja obiektów pensjonatowych była w zarysie kompatybilna z ważniejszymi regionami letniskowymi. Rozmieszczenie pensjonatów uznane zostało również za istotny punkt odniesienia do analizy natężenia ruchu turystycznego, gdzie autor pracy dokonał podziału na dwie grupy województw: 1) takich, które wykazują możliwość pomieszczenia w obiektach pensjonatowych niewielkiego odsetka osób przyjezdnych oraz 2) takich, w których liczba pensjonatów umożliwia pomieszczenie większego odsetka turystów. Jeżeli chodzi o województwo śląskie to kwalifikowało się ono do grupy pierwszej, natomiast województwo krakowskie wykazywało się największymi możliwościami – pod względem pojemność dostępnych miejsc noclegowych – w skali całego kraju.

Kolejna z map została poświęcona obiektom hotelowym i przedsiębiorstwom udostępniającym pomieszczenia mieszkalne. Największa liczba wspomnianych elementów infrastruktury była zlokalizowana na terenie regionów uzdrowiskowo-letniskowych, a następnie zurbanizowanych ośrodków. Wynikało to z charakteru przeprowadzonych badań statystycznych, w których GUS połączył statystykę hoteli (skupiających się na ogół w większych miastach) ze statystyką pokoi przeznaczonych do wynajmu (znajdujących się w letniskach i uzdrowiskach). Rezultatem tych działań było wyróżnienie obszarów posiadających najbardziej rozwiniętą sieć przedsiębiorstw hotelowo-mieszkalnych, do których należały: powiat morski (252 obiekty) oraz dwa powiaty zlokalizowane w granicach województwa krakowskiego: nowotarski (228 obiektów), a także nowosądecki (199 obiektów), powiat nadwórniański (186 obiektów) oraz drohobycki (128 obiektów), cieszyński (120 obiektów) i nieszawski (105 obiektów).⁷²³

Tematyka podniesienia stanu przemysłu hotelarsko-restauracyjnego na terenach byłego zaboru austriackiego była przedmiotem zainteresowania władz samorządowych w pierwszych latach niepodległej Polski. Świadectwem tego założenia jest pismo Wydziału Przemysłowego UWKr z dnia 30 września 1925 r.⁷²⁴ Na samym początku wspomniano o szkodliwym wpływie działań wojennych na uwzględnioną gałąź przemysłową, która szczególnie w miejscowościach górskich wykazywała stan dużego zaniedbania.

⁷²³ T. Wilgat, *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego...*, s. 9-10.

⁷²⁴ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Pismo Wydziału Przemysłowego UWKr w sprawie podniesienia przemysłu hotelarsko-restauracyjnego, a w szczególności przestrzegania przyzwoitego wyglądu i czystości oraz umiarkowanych cen w hotelach i pensjonatach z dnia 30 września 1925 r.*, k. 1695.

Marginalne traktowanie przemysłu hotelarsko-restauracyjnego na terenie Małopolski było obecne jeszcze w czasach zaborów. Wynikało to z polityki rządu austriackiego, w której przedkładano interesy rdzennych prowincji nad obszary włączone w granice cesarstwa. Efektem takich postanowień był m.in. brak perspektyw rozwoju dla wspomnianego sektora gospodarczego i osiągnięcia przez niego odpowiedniego poziomu.

Pomimo wprowadzenia systemu koncesyjnego, przemysł hotelarsko-restauracyjny charakteryzował się obecnością przedsiębiorstw funkcjonujących na podstawie prywatnych inicjatyw. Zarządcami takich obiektów były w większości osoby nie posiadające odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Dodatkowo, kierowani pobudkami materialnymi, nie postrzegali przedsiębiorstwa hotelowego przez pryzmat obiektów użyteczności publicznej, ale jako źródło dowolnych zysków. W związku z tym głównymi adresatami świadczonych przez nich usług była zamożna klientela. Niezależnie od przewidywanego okresu pobytu w danym hotelu, właściciele zwracali – przede wszystkim – uwagę na wysokość rachunku hotelowego. Warunek ten nie dotyczył średniozamożnych turystów, którzy w przypadku zamysłu wynajęcia pokoju na kilka dni często otrzymywali odmowę⁷²⁵.

W odniesieniu do zagadnień urządzenia obiektów hotelowych i pensjonatowych, a także działań w zakresie utrzymania w nich porządku, organy wojewódzkie stosowały się do zasad ujętych w rozporządzeniu Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 23 stycznia 1922 r. wydanego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie przepisów sanitarnych dla hoteli, pokojów umeblowanych i pensjonatów⁷²⁶. W §1 wskazana została konieczność poddania takich obiektów kontroli sanitarnej przed udzieleniem zezwolenia na ich działalność. Z kolei na obszarze aglomeracji miejskich, posiadających odpowiednią infrastrukturę sanitarną – czyli wodociągi i kanalizację – uwzględnione obiekty noclegowe mogły być otwierane w budynkach, które również miały dostęp do takich udogodnień. Natomiast w ośrodkach pozbawionych tych elementów należało zapewnić dostęp do wody i urządzeń ściekowych dla budynku, który miał stanowić miejsce zakwaterowania przyjezdnych⁷²⁷.

⁷²⁵ Ibidem.

⁷²⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 23 stycznia 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie przepisów sanitarnych dla hoteli, pokojów umeblowanych i pensjonatów, Dz. U., 1922, nr 10, poz. 78, s. 171-172.

⁷²⁷ Ibidem, s. 171.

Przepisy ujęte w omawianym rozporządzeniu dostarczają również cennych informacji na temat podstawowych warunków utworzenia pokoi noclegowych. Należały do nich proporcje pomieszczenia, którego wysokość miała wynosić przynajmniej 2,5 m. Ponadto ilość powietrza w pokoju, która przypadłaby na jedną osobę, została oszacowana na minimum 15 m³. Według §3 pokój musiał być suchy i mieć dostęp do światła słonecznego. Istotne znaczenie miał także stosunek powierzchni okien do powierzchni podłogi, którego skalę oszacowano na 1:12. Wśród podstawowych elementów zagospodarowania przestrzeni pokoju znalazły się urządzenia, które miały służyć do ogrzewania i wietrzenia. Z kolei w okresie jesienno-zimowym należało zadbać, aby temperatura w pokoju wynosiła przynajmniej 17,5 stopnia.

Jeżeli chodzi o pozostałe pomieszczenia to również wprowadzono pewne regulacje, do których zaliczały się m.in. proporcje korytarzy. W §5 rozporządzenia uwzględnione zostało, że ich szerokość miała wynosić minimum 2 m i – analogicznie do pokoi noclegowych – trzeba było zapewnić w nich dostęp do światła oraz świeżego powietrza. Ze względów bezpieczeństwa nie można było zastawiać ich meblami lub bagażami. Kolejnym z przywołanych pomieszczeń była kuchnia, która według §6 miała być przestronna i jasna, a jej ściany należało pomalować farbą olejną – również w jasnych barwach – do wysokości ok. 2 m. Kuchnię można było także pokryć materiałem podatnym na działalność wody.

Poza odpowiednio uszczelnioną podłogą, wskazana została konieczność wyposażenia tego pomieszczenia w urządzenia, które miały być wykorzystywane do odprowadzania nieczystości i mycia naczyń kuchennych. Lokalizacja kuchni mogła obejmować poziom półsutereny, w przypadku kiedy znajdował się tam bezpośredni dostęp do światła dziennego i powietrza. W §8 pojawiły się uwagi dotyczące sposobu przechowywania produktów spożywczych, które należało magazynować w osobnym pomieszczeniu – spełniającym analogiczne warunki związane ze światłem słonecznym, a także dostępem do powietrza. Jeżeli chodzi o produkty łatwo ulegające zepsuciu, wskazane zostało umieszczenie ich w lodowni.

Ważnym aspektem związanym z regulacjami sanitarnymi była dostępność do toalet – osobno dla kobiet i mężczyzn. Zgodnie z rozporządzeniem miały się one znajdować, na każdym piętrze obiektu noclegowego. Jeżeli chodzi o samo pomieszczenie, to również wskazana była konieczność zapewnienia w nim podstawowych warunków związanych z dostępem do światła i powietrza. Na obszarze zurbanizowanym i wyposażonym w urządzenia kanalizacyjne, toalety należało przekształcić w tzw. waterklozety. Natomiast

w pozostałych miejscowościach trzeba było urządzać je w taki sposób, żeby wszelkie zanieczyszczenia nie miały bezpośredniego wpływu na stan sąsiadujących terenów⁷²⁸.

W kontekście praktycznego zastosowania powyższych regulacji za punkt odniesienia może posłużyć wykaz czynnych hoteli i pensjonatów w Krynicy, które prowadziły działalność w sezonie letnim 1939 r. Należy uwzględnić, że wśród informacji zamieszczonych w jego treści znalazły się również takie, które dotyczyły m.in. ilości łóżek, dostępności do bieżącej wody i spłukiwanych toalet, a także centralnego ogrzewania lub pieca, windy, garażu i dietetycznej kuchni. Ponadto dokonano podziału obiektów na sanatoria, luksusowe hotele, hotele, a także cztery kategorie pensjonatów.

Do większości z uwzględnionych budynków załączone zostały informacje na temat godła, adresu, numeru telefonu (jeśli go posiadał), właściciela, dzierżawcy lub administratora, struktury budynku (czy był to obiekt drewniany, czy murowany), odległości jaka dzieliła go od Domu Zdrojowego oraz możliwości udostępnienia gościom do użytku auta bądź dorożki⁷²⁹. Ważnym aspektem był też cennik dotyczący wynajmu pokoi w pensjonatach. Celem wizualizacji przywołanego wykazu poniżej zamieszczono jedną z jego stron.

⁷²⁸ Ibidem, s. 171-172.

⁷²⁹ Należy uwzględnić, że w przypadku pensjonatów IV-kategorii większość tych informacji została pominięta. Zob. ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.

Ilustracja 7. Pierwsza strona wykazu hoteli i pensjonatów działających w sezonie letnim 1939 na terenie Krynicy-Zdroju

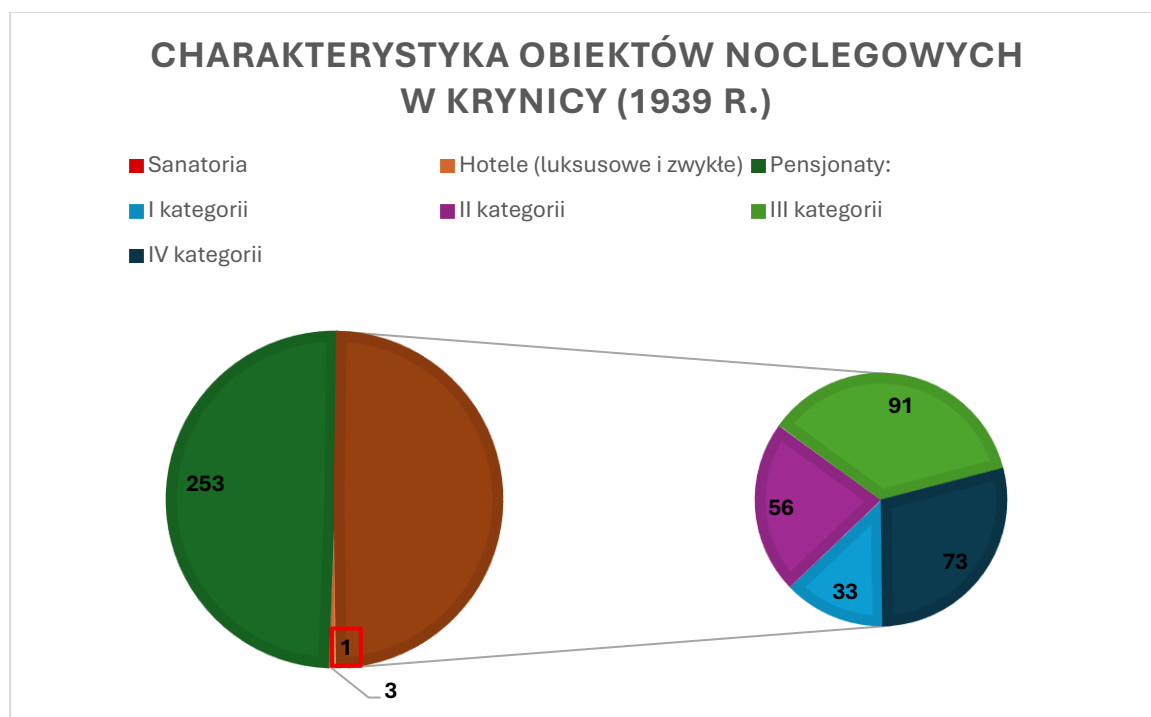
Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy

Godło, adres i numer	Nr telefonu	wł. dz. adm. administrator	m - murowany d - drewniany	Odległość od Domu Zdroj. m.	Ilość łóżek	Woda bieżąca w pokojach - k.	P. na korytarz - k.	Łazienki w pokojach - c p	Kuchnia dietet.	a - auto, d - doróżka do użytku gości	w - winda	g - garaże	c - centralne ogrzew. p - piece	Ustępy splukiwane tak nie													
S A N A T O R I U M	-Lwigród- ul. Poprzeczna, 170	262	Zakład Ub. Społ. wł.	m	800	330	p	tak	—	w	g	c	tak														
H O T E L L U K S U S O W Y	-Patria- ul. Pułaskiego, 520	251	Kiepusa J. wł.	m	700	55	p	tak	—	w	g	c	tak														
H O T E L E	-Balladyna- ul. Słoneczna, 483	362	Grochowalska Z. dz.	m	700	50	k	—	—	—	—	—	p	tak													
	-Polonia- ul. D-ra Ebersa, 3	135	M. K. K. O. Kraków	m	1000	40	—	—	—	—	—	—	p	nie													
PENSJONATY I-cj KATEGORII																											
				w sezonie 1 V.—15. VI.		16. VI.—31. VIII.		1. IX.—31. X.																			
				pokój z utrzyman.		7.50—10		9—14		7.50—10																	
				1-osobowy		3—4		5—7		4—5																	
				pokój bez utrzymania		2-osobowy		3.50—5		6—9																	
-Bożydar- ul. Pierackiego	183	Kimelmanowa Z. wł.	m	400	45	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Baśka-Nuna- ul. Słoneczna	214	Kryńska I. wł.	m	750	65	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Czerwony Dwór- ul. Widok, 50	336	Holly-Wojeńska A. wł.	m	850	60	p	—	a	—	g	—	—	c	tak													
-Cis- ul. Pułaskiego, 292	246	Gaska T. wł.	d	500	30	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Carlton- ul. Podgórna, 169	231	Borowski M. wł.	m	950	134	p	—	a	w	g	—	—	c	tak													
-Dom Zdrojowy- Deptak, 236	203	Państw. Zakł. Zdroj. wł.	m	centrum	100	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Dom św. Elżbiety- ul. Pułaskiego, 523	143	SS. Elżbietanki wł.	m	700	9	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Dom Urz. Skarb.- ul. Widok 24	222	Zamorski P. adm.	m	720	40	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Eldorado- ul. Ogrodowa, 315	371	Zieliński Cz. wł.	m	900	63	c p	—	a	—	g	—	—	c	tak													
-Farys- ul. Ogrodowa		Wahrhawtigowa R. dz.	m	700	50	p	—	—	—	—	—	—	c	tak													
-Goplana- ul. Pułaskiego, 345	246	Gaska T. wł.	m	500	20	p	—	—	—	—	—	g	c	tak													
-Hanka- ul. Poprzeczna, 34	360	Rosenblüth L. wł.	m	850	58	p	—	—	—	—	—	g	c	tak													
-Jazoga- ul. Pierackiego	413	Kasprzykówna J. wł.	m	400	50	p	—	—	—	—	—	g	c	tak													

Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy, k. 475.

Jeżeli chodzi o zagadnienia uwzględnione we wspomnianym wykazie, to stanowią one cenny materiał źródłowy do analizy statystycznej, której opracowanie zostanie zamieszczone w formie wykresów. W pierwszym z nich znalazła się ogólna charakterystyka obiektów, która przedstawiała się w następujący sposób:

Wykres 9. Charakterystyka obiektów noclegowych, które prowadziły działalność w sezonie letnim 1939 r. na terenie Krynicy-Zdroju

Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.

Według danych zamieszczonych na powyższym wykresie największą liczbę obiektów, które stanowiły elementy infrastruktury noclegowej w sezonie letnim 1939 na terenie miejscowości Krynica reprezentowały pensjonaty – w liczbie 253. Należy również uwzględnić, że w wykazie znalazły się informacje na temat kategorii tych obiektów pensjonatowych, z których najwięcej było pensjonatów III kategorii (91), następnie IV kategorii (73), a na trzecim miejscu wskazane zostały obiekty II kategorii (56) i na końcu I kategorii (33). Jeżeli chodzi o pozostałe budynki, w których przyjezdni mogli wynająć miejsce noclegowe, to były wśród nich 3 hotele – w tym jeden luksusowy i 1 sanatorium. Należy także wspomnieć, że łączna liczba obiektów wynosiła 257. Jeżeli chodzi o kolejne

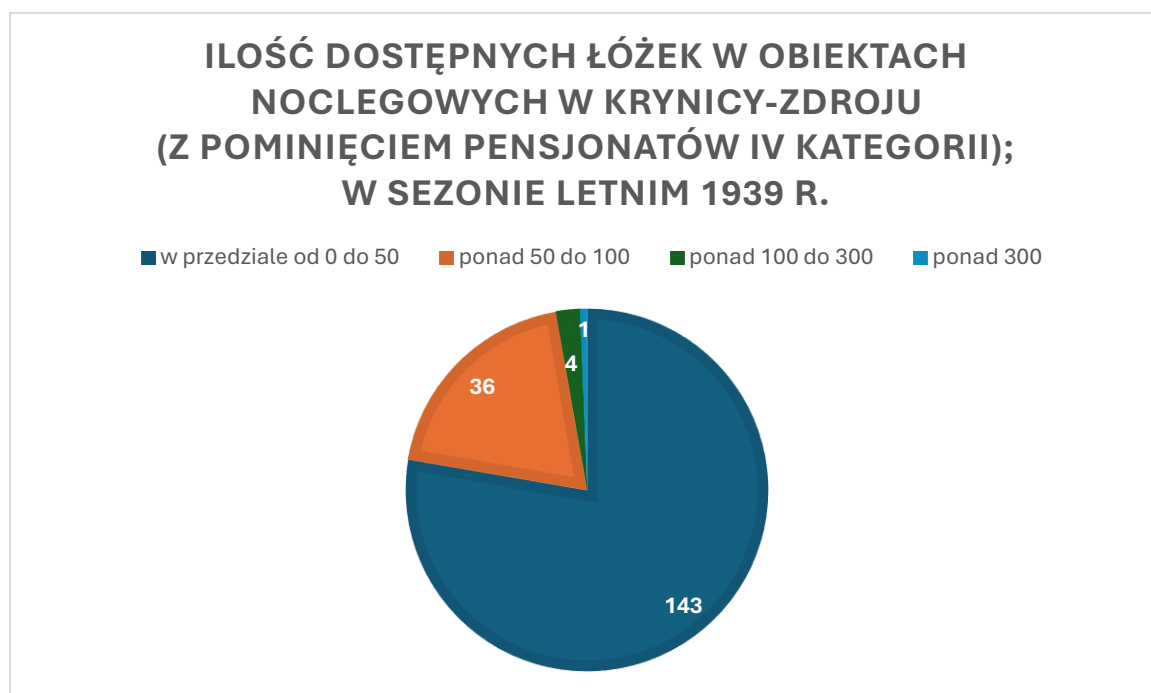
rubryki dotyczące m.in. struktury budynków czy ich wyposażenia, to w treści wykazu pominięte zostały dane na temat pensjonatów IV kategorii. W ich przypadku uwzględniono jedynie godło domu, lokalizację, a także cennik wynajmu pokoi w sezonie, który podzielony został na trzy okresy: I. od 1 maja do 15 czerwca, II. od 16 czerwca do 31 sierpnia i III. od 1 września do 31 października. W cenniku zawarto również koszt wynajmu pomieszczenia noclegowego łącznie z utrzymaniem⁷³⁰.

Pomimo, że kompletnymi danymi statystycznymi objęta została tylko ilość działających obiektów, należy odnieść się do takich zagadnień, jak m.in. struktura budynków i ich zarządcy. Jeżeli chodzi o pierwszy z przywołanych aspektów, to w wykazie znalazły się dane na temat 184 obiektów (z pominięciem 73 pensjonatów IV kategorii), z których 125 było murowanych, a 59 drewnianych. Murowane budynki były reprezentowane w największej liczbie przez II kategorię pensjonatów, natomiast drewniane przez pensjonaty III kategorii. Należy uwzględnić, że drewniane budownictwo występowało jedynie w przypadku obiektów pensjonatowych. Jeśli chodzi o zarządców, przeważającą liczbę stanowili właściciele (117 osób). Do następnej grupy należeli dzierżawcy (53 osoby), a najmniej było administratorów (10 osób). Z kolei brakiem możliwości określenia statusu zarządcy zostało objętych 77 budynków.

Kolejnym zagadnieniem, które zostało zawarte w wykazie, jest wyposażenie obiektów noclegowych w takie urządzenia, jak łóżka, bieżąca woda, centralne ogrzewanie, spłukiwane toalety oraz winda. Z uwagi na złożoność wspomnianych aspektów, jako pierwsza zostanie przedstawiona kwestia dostępności do łóżek, która została ukazana na poniższym wykresie.

⁷³⁰ Ibidem, k. 483.

Wykres 10. Ilość dostępnych łóżek w obiektach noclegowych w Krynicy-Zdroju (z pominięciem pensjonatów IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.

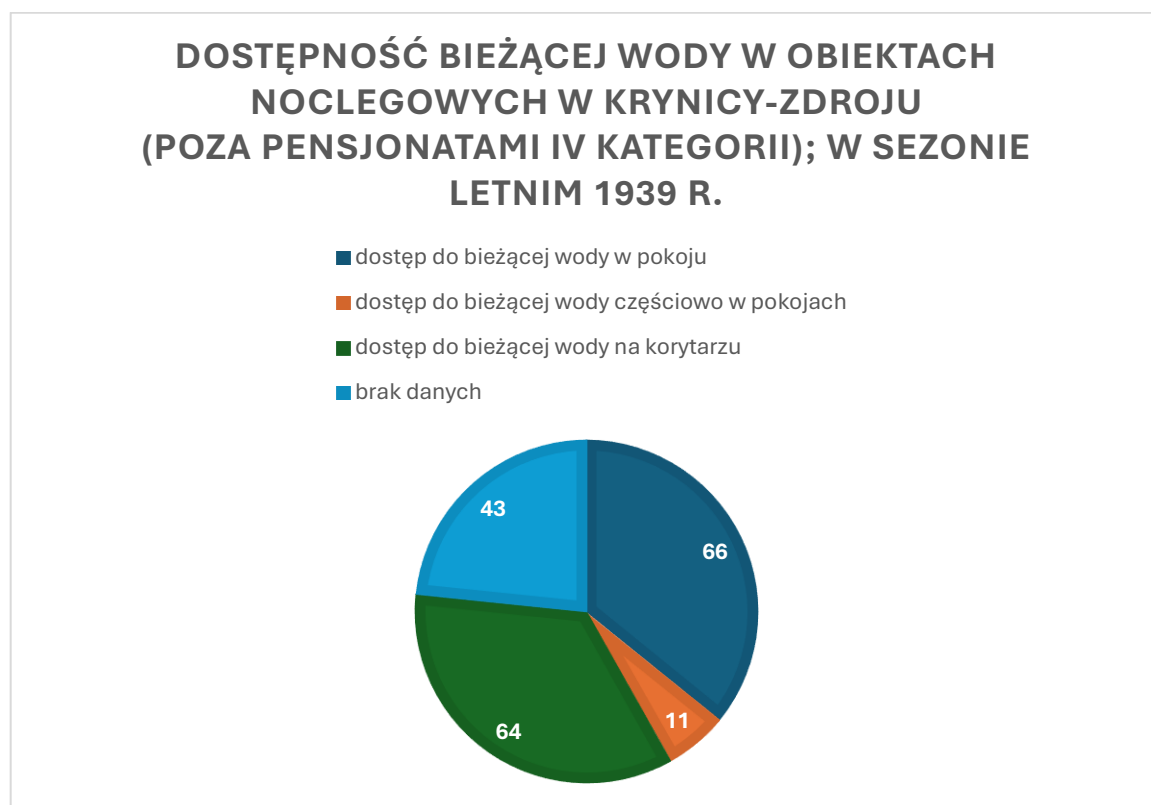

***Źródło:** ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy, k. 475-483.*

Zgodnie z informacjami, które zostały uwzględnione na wykresie, największa liczba obiektów udostępnianych przyjezdnym w celach noclegowych posiadała od 0 do 50 łóżek i w wykazie odnotowano ich łącznie 143. Jeżeli chodzi o ilość łóżek, która zamykała się w przedziale od ponad 50 do 100, to znajdowały się one w 36 obiektach. W następnej kolejności wymienione zostały budynki posiadające od ponad 100 do 300 łóżek, których było zaledwie 4. Natomiast ponad 300 łóżek znajdowało się w jednym obiekcie, którym według wykazu było sanatorium „Lwigród” i dysponowało ono łącznie 330 łóżkami. Pomimo braku danych, które nawiązują do omawianego zagadnienia w rubryce ze spisem pensjonatów IV kategorii, za punkt odniesienia może posłużyć przedział z największą ilością łóżek w pensjonatach III kategorii, zamykający się w liczbie od 0 do 50. Łącznie takich obiektów było 80, co może wskazywać na analogiczną sytuację w pensjonatach z najniższą standaryzacją, gdzie ilość dostępnych łóżek byłaby także ograniczona.

W odniesieniu do pozostałych urządzeń na szczególną uwagę zasługują również takie udogodnienia, jak dostęp do bieżącej wody (w pokoju, na korytarzu lub częściowo w pokojach). Informacje na ten temat zostały uwzględnione w formie wykresu.

Wykres 11. Dostępność bieżącej wody w obiektach noclegowych w Krynicy-Zdroju (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.

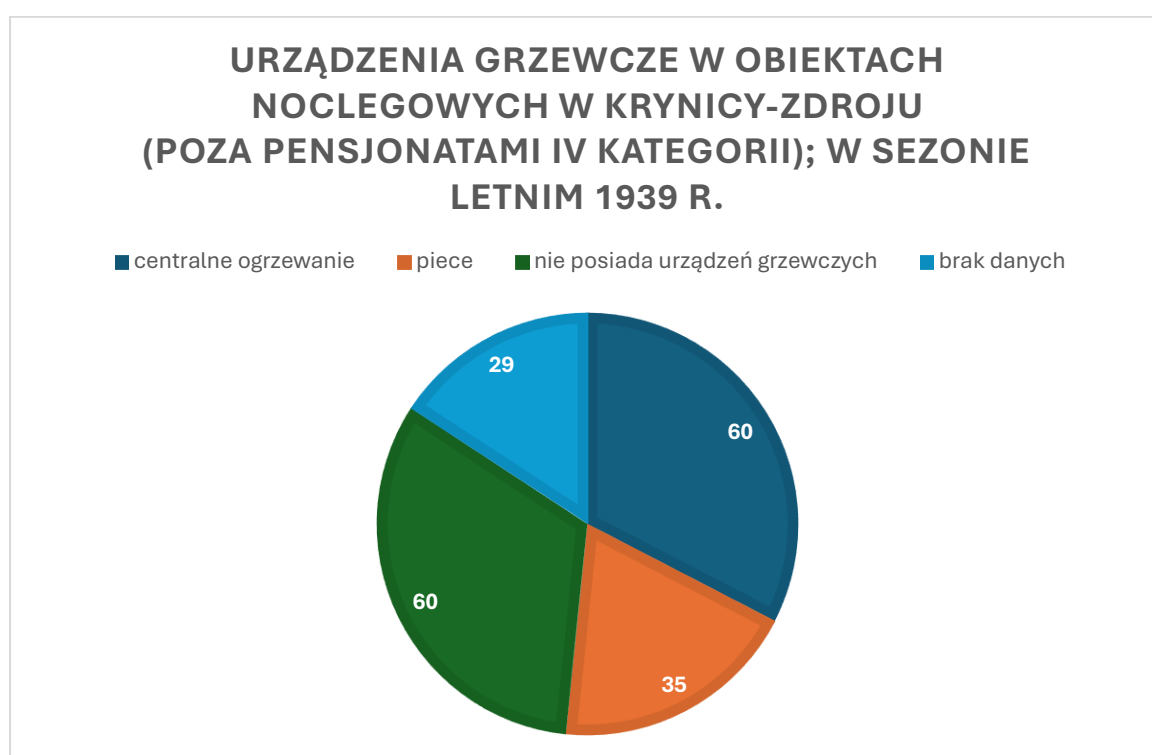
Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.

Jak wskazują dane liczbowe, najwięcej obiektów noclegowych – zamieszczonych w powyższej statystyce – zaopatrzyło mieszczące się w nich pokoje gościnne w dostęp do bieżącej wody (66 budynków). Niewiele mniej obiektów – w liczbie 64 – umożliwiło skorzystanie z omawianego udogodnienia na korytarzu. Z kolei 11 budynków zadbało o częściowy dostęp do bieżącej wody w pokojach. Łączna liczba obiektów, w odniesieniu do których znalazły się informacje na temat wskazanego zagadnienia, wynosiła 141.

Należy jednak uwzględnić, że punktem odniesienia do analizy były 184 budynki, jednak w wykazie pominięto uzupełnienie rubryki w przypadku 43 obiektów.

Istotnym elementem wyposażenia pokoi gościnnych były urządzenia grzewcze, takie jak m.in.: centralne ogrzewanie i piece. Z uwagi na długość sezonu letniego, który zgodnie z informacjami zamieszczonymi w wykazie obejmował miesiące wczesnojesienne (wrzesień i październik), należy omówić wspomniane zagadnienie – w oparciu o dane statystyczne, które zostały uwzględnione na wykresie.

Wykres 12. Urządzenia grzewcze w obiektach noclegowych w Krynicy Zdroju (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.

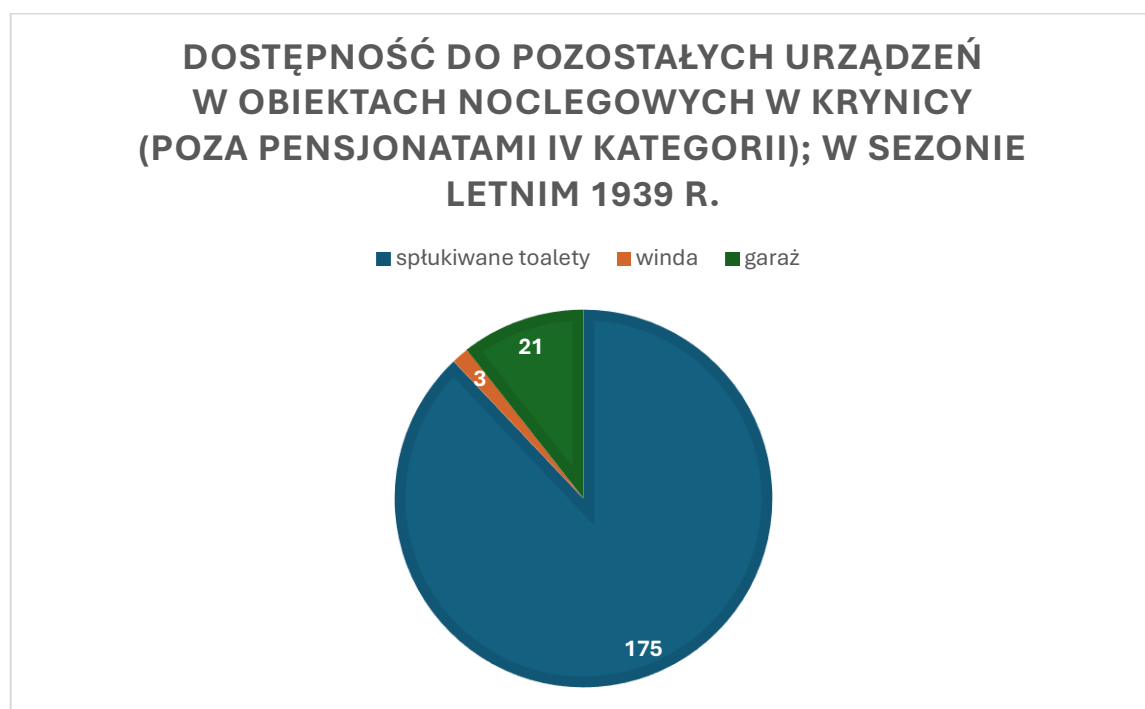
Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.

Według informacji uwzględnionych na wykresie ze 184 obiektów jedynie 95 dysponowało urządzeniami grzewczymi (w tym 60 centralnym ogrzewaniem, a 35 piecami). Jeżeli chodzi o bezpośredni brak urządzeń grzewczych, to w wykazie zasygnalizowano go w przypadku 60 budynków. Z kolei przy rubrykach z 29 obiektami pominięte zostały szczegółowe dane, które odnosiłyby się do tego tematu. W toku bardziej złożonej analizy

wywnioskowano, że dostęp do urządzeń grzewczych charakteryzował głównie obiekty o wyższej standaryzacji (przykładowo 32 pensjonaty I kategorii posiadały takie udogodnienia, natomiast 57 pensjonatów III kategorii wykazało brak wspomnianych urządzeń).

Jako kolejne ważniejsze udogodnienia, które zostały zamieszczone w wykazie obiektów noclegowych w Krynicy, znalazły się spłukiwane toalety, winda i garaż. Stan dostępności do wspomnianych urządzeń został ukazany na poniższym wykresie.

Wykres 13. Dostępność do pozostałych urządzeń w obiektach noclegowych w Krynicy (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.

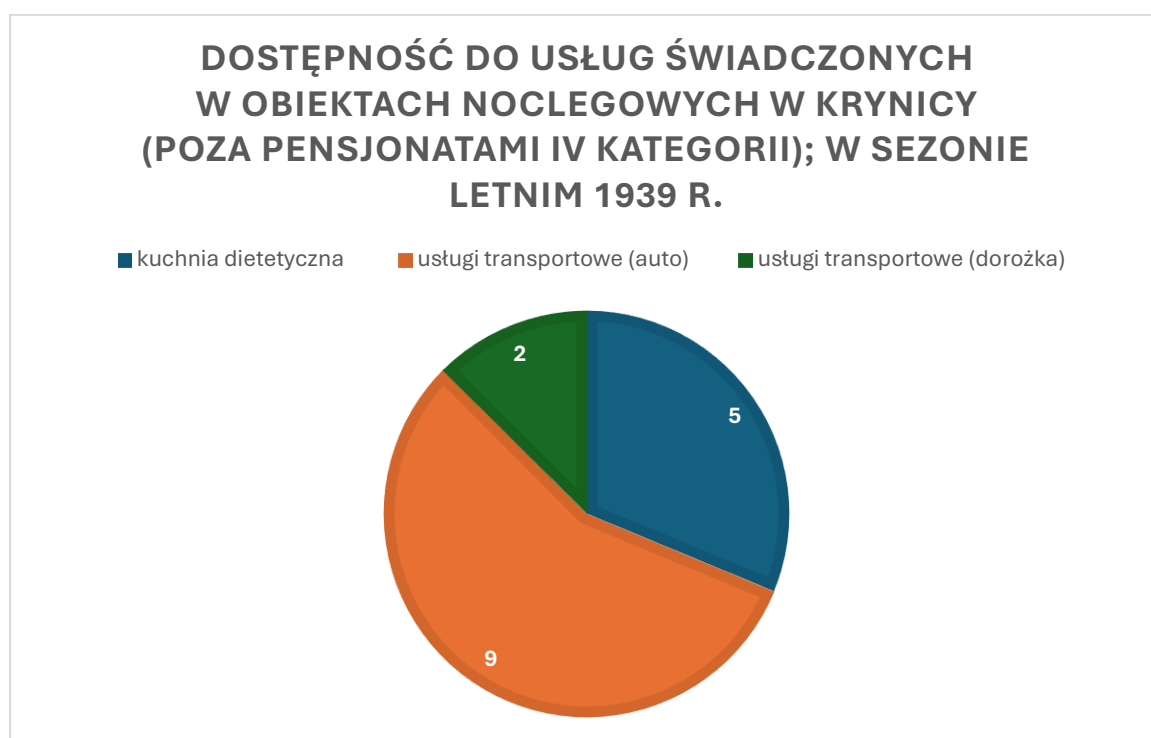

***Źródło:** ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.*

Zgodnie z danymi liczbowymi na 184 obiekty świadczące usługi noclegowe, 175 dysponowało spłukiwanymi toaletami. Należy uwzględnić, że wśród budynków nie posiadających takiego udogodnienia znalazł się hotel „Polonia”, a także 8 pensjonatów III kategorii. Dostępność do garażu zadeklarowało 21 budynków, a do windy jedynie 3 obiekty (sanatorium, hotel „Patria” i pensjonat „Carlton” zakwalifikowany do I kategorii).

W kontekście świadczonych usług warto przytoczyć dane na temat udostępnienia takich udogodnień, jak dietetyczna kuchnia i usługi transportowe. Przywołane zagadnienia zawarto na wykresie, który znajduje się poniżej.

Wykres 14. Dostępność do usług świadczonych w obiektach noclegowych w Krynicy (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.

***Źródło:** ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz hoteli i pensjonatów czynnych w sezonie letnim 1939 w Krynicy*, k. 475-483.*

Statystyka zamieszczona na powyższym wykresie wskazuje na marginalne znaczenie dostępu do usług w obiektach noclegowych, które prowadziły działalność na terenie Krynicy. Pomimo tego, że miejscowość stanowiła jeden z ważniejszych krajowych ośrodków uzdrowiskowych, to możliwość skorzystania z kuchni dietetycznej wciąż była

mocno ograniczona (wykazało ją tylko pięć obiektów). W nawiązaniu do usług transportowych sytuacja była analogiczna, gdyż jedynie 9 obiektów udostępniało samochody, a 2 dorożki. Jeżeli za punkt odniesienia posłużyły by ograniczenia związane z dostępnością do garaży i ofert przewozowych (świadczonych przez zarządców obiektów), można wysnuć konkluzję, że największy odsetek gości Krynicy-Zdroju reprezentowany był przez użytkowników publicznych środków transportu takich jak PKP i przedsiębiorstwa autobusowe.

Niewątpliwie istotnym przykładem infrastruktury noclegowej były szkolne schroniska i domy wycieczkowe. Pierwsze działania w tym kierunku na obszarze przedwojennej Polski zostały zainicjowane w 1922 r. przez Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie. Wspomniana instytucja realizowała je poprzez zbiórkę specjalnych składek, w których uczestniczyli zarówno nauczyciele, jak i młodzież szkolna. Należy jednak uwzględnić, że niesprzyjająca koniunktura gospodarcza kraju przełożyła się na konieczność wstrzymania dalszych prac w tym zakresie⁷³¹. Do inicjatywy powrócono w maju 1926 r., kiedy Min. WRiOP wydało okólnik, który dotyczył zebrania funduszy na budowę szkolnych domów wycieczkowych. Głównymi organami, które zostały wybrane do pełnienia funkcji koordynatorów zadania, były Rada Naczelna i powiatowe oraz wojewódzkie komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.

W 1927 r. zorganizowano 41 schronisk w granicach państwa, które zostały wyposażone w 800 łóżek. Pierwszy rok działalności tych obiektów umożliwił zapewnienie 2449 noclegów, co świadczyło o przeciętnym wykorzystaniu noclegów w ilości 3,1 na 1 łóżko. Z kolei w roku 1928 nastąpił znaczący rozwój wspomnianego elementu infrastruktury noclegowej, gdyż liczba działających schronisk wzrosła do 50. W obiektach znajdowało się łącznie 1000 łóżek, a ilość noclegów wyniosła 24 447. Niewątpliwym impulsem do intensyfikacji działań w zakresie rozbudowy sieci domów i schronisk młodzieżowych była organizacja Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu, która miała miejsce w 1929 r. W samym mieście utworzonych zostało 30 schronisk zlokalizowanych głównie w gmachach szkolnych. Na ich terenie znalazło się 4500 łóżek, w których udzielonych zostało ok. 153 tys. noclegów dla wycieczek szkolnych uczestniczących w wydarzeniu. Od 1927 r. do 1936 r. powstało łącznie 190 takich obiektów, w których

⁷³¹ L. Ćwikła, *Działania Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Polsce w latach 1918–1939 na rzecz rozwoju szkolnej turystyki wycieczkowej*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2022, t. XXXII, nr 2, s. 33.

zamieszczono 4640 łóżek, a w ostatnim roku ilość udzielonych noclegów wyniosła ponad 182 tys.⁷³²

Punktem odniesienia do lokalizacji domów i schronisk młodzieżowych były – przede wszystkim – walory krajobrazowe i turystyczne. W związku z tym posiadała ona niejednorodny charakter. Najbardziej zagęszczona sieć tych elementów infrastruktury noclegowej była obecna w regionach zachodnio-karpackim i wschodnio-karpackim, a także nadmorskim, podolskim oraz wileńskim. Poza tym funkcjonowały one w takich historycznych ośrodkach, jak Kraków, Lwów, Toruń, Warszawa, Wilno, Chełmno, Grodno, Częstochowa, Płock czy Poznań⁷³³.

Należy uwzględnić, że dnia 17 marca 1931 r. wydana została instrukcja, w treści której zawarto regulacje dotyczące metod utrzymywania i użytkowania schronisk szkolnych. Z kolei organem, który opracował wspomniany dokument było Min. WRiOP. Jeżeli chodzi o wysokość kosztów, które należało ponieść za udostępnienie miejsca noclegowego w schronisku, to cena wynosiła jedynie 20 gr za osobę od jednego noclegu. Wyjątkiem były schroniska utworzone przez WKTKat, w których koszt jednego noclegu od osoby wynosił 50 gr. Ponadto w obiektach, które posiadały lepszą standaryzację, istniała możliwość podniesienia ceny nawet do 1 zł – za zgodą Min. WRiOP⁷³⁴.

W odniesieniu do przejawów działalności lokalnych organizacji wspierających rozwój turystyki w regionie, koncentrującej się m.in. na rozbudowie sieci domów i schronisk dla młodzieży szkolnej, należy odnieść się do protokołu z I. posiedzenia Sekcji WKT, które odbyło się dnia 22 stycznia 1927 r. w Katowicach. Przewodnim tematem dyskusji było uruchomienie wspomnianych elementów infrastruktury noclegowej oraz wyposażenie kolonii wakacyjnych⁷³⁵. W trakcie obrad ustalono, że staraniem WKTKat uruchomione zostaną domy wycieczkowe na terenie ważniejszych miast – takich, jak Katowice, Królewska Huta, Cieszyn i Kraków – oraz w bardziej popularnych regionach turystycznych Beskidów Zachodnich, do których należały Bielsko, Bystra, Zawoja, Wisła, Istebna i Jaworze.

⁷³² S. Jaworek, *Rola Miejskiego Domu Wycieczkowego w Krakowie w sieci szkolnych schronisk młodzieżowych*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 3, s. 14-15.

⁷³³ Ibidem.

⁷³⁴ L. Ćwikła, op. cit., s. 34.

⁷³⁵ APKat, UWS, sygn. 12/27/8.2.53/4488, *Protokół z I. posiedzenia Sekcji WKT dla uruchomienia domów wycieczkowych i wyposażenia kolonii wakacyjnych dla młodzieży szkolnej, które się odbyło dnia 22 stycznia 1927 r. w gmachu Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach*, s. 1, k. 83.

Jeżeli chodzi o stan zaawansowania prac nad przewidywanymi inicjatywami na terenie wspomnianego łańcucha górskiego, to Sekcja WKT zyskała poparcie w odniesieniu do zakupu budynku w Zawoi, który miał być przeznaczony na dom wycieczkowy. Szczegóły dotyczące dalszego postępowania w tym zakresie miały być omówione po wizycie delegatury UWŚ oraz przewodniczącego WKT w uwzględnionej miejscowości. Z kolei realizacja działań związanych z wyposażeniem domów wycieczkowych i kolonii wakacyjnych zyskała wsparcie finansowe w wysokości 40 tys. zł, które zostało udzielone przez Radę Wojewódzką.

Na obszarze powiatu bielskiego domy wycieczkowe mogły być zlokalizowane w takich miejscowościach, jak Bystra i Bielsko. W pierwszym z uwzględnionych ośrodków taki obiekt miał się znaleźć w budynku szkoły, która była oddalona od stacji kolejowej w Bystrej o 30 min drogi. Natomiast pojemność sali wynosiła 8x10 m – co umożliwiało rozstawienie 30 łóżek. Na dodatkowe pomieszczenie noclegowe dla młodzieży szkolnej mogła być również udostępniona sala o pojemności 18x12 m, której bezpłatne wynajęcie zasugerował miejscowy restaurator.

Według szacunków można było w niej umieścić 50 łóżek, a sam zarządca postawił tylko dwa warunki – prawo wykorzystania sali w celu zorganizowania zabawy kilka razy w czasie sezonu i zwrot kosztów za jej posprząatanie. Dodatkowo istniała możliwość udostępnienia sali 10x10 m przez jednego z mieszkańców, w której dałoby się pomieścić 25 łóżek. W Bystrej młodzież mogła także uzyskać pomoc lekarską, a w razie zaistniałych problemów wybrano dwie osoby do sprawowania funkcji zarządców domów – kierownika szkoły i jednego z nauczycieli. Jeżeli chodzi o Bielsko, to dom wycieczkowy planowano utworzyć w bursie, która posiadała pełne wyposażenie – w tym 40 łóżek⁷³⁶.

Uruchomienie ośrodków kolonii wakacyjnych miało nastąpić m.in. na terenie Jaworza (1. Jaworze Nałęże, 2. Jaworze Dolne i 3. Jaworze Średnie). Jeśli chodzi o pierwszą lokalizację to wybrana została szkoła w Jasionkach, która znajdowała się 1 h drogi od stacji w Jaworzu. Problematicznym zagadnieniem były ograniczone możliwości aprowizacyjne, co wymagało zaangażowania lokalnego środowiska nauczycieli w dostarczanie produktów żywnościowych. W Jaworzu Dolnym również planowano utworzenie domu wycieczkowego na terenie szkoły, w której do dyspozycji przyjezdnych wyznaczonych zostało aż pięć sal i 80 łóżek.

⁷³⁶ Ibidem, s. 2-3, k. 84-85.

Budynek dzieliło jedynie 20 min drogi od stacji kolejowej, a miejscowość posiadała lekarza oraz aptekę. Analogiczna sytuacja występowała w Jaworzu Średnim, gdzie na pomieszczenie noclegowe także wyznaczono gmach szkolny (własność Stowarzyszenia „Schulverein”). Przyjezdni mieli uzyskać do dyspozycji 2 sale i 4 pokoje wraz z kuchnią. Na kolejny punkt noclegowy została wyznaczona 1-klasowa szkoła zarządzana przez TSL, w której dostępnych było 60 łóżek – poza mieszkaniem dla osób koordynujących kolonie⁷³⁷.

Poza uwzględnionymi powyżej ośrodkami kolonialnymi uczestnicy obrad planowali, że kolonie zostaną utworzone również w takich miejscowościach, jak Wapienica, Świątoszówka i Jasienica. W każdym przypadku miały one powstać w budynkach szkolnych, zlokalizowanych w stosunkowo niewielkiej odległości od stacji kolejowych. Jeżeli chodzi o wyposażenie domów wycieczkowych i kolonii wakacyjnych, prowadzone były rozmowy z dowództwem Korpusu w Krakowie. Przedmiotem pertraktacji było udzielenie zgody na wypożyczenie m.in. łóżek oraz koców w celu udostępnienia ich młodzieży szkolnej, która uczestniczyła w wyjazdach.

W granicach powiatu cieszyńskiego domy wycieczkowe mogły powstać w Cieszynie, Wiśle, Brennej oraz w Istebnej. Jeżeli chodzi o pierwszą lokalizację, zamierzano przeznaczyć na niego bursę z kompletnym urządzeniem (dysponującą 80 łózkami). Natomiast w Wiśle taki element infrastruktury noclegowej miał powstać na terenie sali gimnastycznej, która mieściła się w szkole. Z kolei w Brennej również wybrany został budynek szkolny z 25 lub 30 łózkami, a jako administratora wyznaczono kierownika placówki. W przypadku Istebnej wskazano na znaczenie tej miejscowości dla organizacji wycieczek, a jako przyszły dom wycieczkowy także została wybrana lokalna szkoła⁷³⁸.

Istotnym zagadnieniem była perspektywa utworzenia kolonii wakacyjnych w powiecie cieszyńskim. Wśród propozycji uwzględnione zostały dwa ośrodki – Ustron i Wisła. Zarówno w pierwszej, jak i drugiej miejscowości kolonie miały powstać w placówkach szkolnych. Jeśli chodzi o ilość miejsc noclegowych, to miały one łącznie pomieścić 200 łóżek – 100 w Wiśle i 100 w Ustroniu⁷³⁹.

Szkolne schroniska noclegowe powstały również w województwie krakowskim, o czym świadczy wykaz takich obiektów, który został zawarty w treści IV „Informatora” Min. WRiOP wydanego w 1930 r. Zgodnie z informacjami, w administracyjnych granicach

⁷³⁷ Ibidem.

⁷³⁸ Ibidem, s. 4, k. 86.

⁷³⁹ Ibidem.

tego obszaru było ich 15⁷⁴⁰. Pierwsze na liście znalazło się schronisko, które utworzono w 7 klasie Publicznej Szkoły Powszechnej w Kalwarii Zebrzydowskiej i posiadało 20 łóżek. Następnie wymieniono dwa schroniska młodzieżowe z analogiczną ilością łóżek, które mieściły się w szkołach na terenie Krościenka i wsi Krynica. Kolejne takie placówki zostały utworzone w Lipnicy Małej i Lipnicy Wielkiej, a w każdej z tych miejscowości znajdowało się po 10 łóżek. Dalej na liście zostało uwzględnionych pięć lokalizacji, w których każde ze schronisk posiadało po 20 łóżek. Wśród nich znalazły się cztery szkoły w Maniowych, Mszanie Dolnej, Nowym Targu i Rytrze, a także jedno gimnazjum w Nowym Sączu.

Największą liczbą łóżek dysponowały schroniska, które zostały utworzone w Domu Własności Śląskiej Wojewódzkiej Komisji Turystycznej na terenie Sromowiec Niżnych i w Bursie Towarzystwa Pomocy Nauk w Zakopanem. W każdym z nich znajdowało się po 50 miejsc noclegowych. Jeżeli chodzi o pozostałe ośrodki, w wykazie znalazł się Witów (Publiczna Szkoła Powszechna, w której udostępnionych zostało 10 łóżek), Zawoja i lokal zapisany jako „Stolarnia” – z 25 łózkami oraz Żywiec (Państwowe Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika, które posiadało 20 łóżek)⁷⁴¹.

Cennym uzupełnieniem treści informatorów była wizualizacja – w postaci mapy – która ukazywała rozmieszczenie krajowej sieci szkolnych schronisk noclegowych. Przedstawiała się ona w następujący sposób:

⁷⁴⁰ Należy uwzględnić, że w „Informatorze” z 1928 r. w wykazie szkolnych schronisk noclegowych, które były zlokalizowane w województwie krakowskim, znalazły się takie miejscowości, jak m.in. Andrychów, Dobczyce, Tymowa i Rożnów. Pominięcie tych ośrodków w wykazie z 1930 r. może świadczyć o ich likwidacji. Zob. *Ministerstwo W.R. i O.P. Informator II. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1928*, online: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/886513>, (dostęp z dnia 22.07.2025 r.).

⁷⁴¹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Informator IV. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1930*, k. 1645-1649.

Mapa 34. Mapa szkolnych schronisk młodzieżowych (1928 r.)

Źródło: Ministerstwo W.R. i O.P. Informator II. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1928, online: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/886513>, (dostęp z dnia 22.07.2025 r.).

Pomimo tego, że przemysł gastronomiczny w przedwojennej Polsce odgrywał istotną rolę w sektorze gospodarki turystycznej, to jego związek z samymi zagadnieniami dotyczącymi turystyki był stosunkowo niewielki. Świadczenie takiego stanu rzeczy odzwierciedlała fachowa literatura, do której zaliczało się m.in. czasopismo „Restaurator i Hotelarz Polski”⁷⁴². Z uwagi na znaczący potencjał kuchni polskiej, jako przyszłej atrakcji przyciągającej ruch turystyczny – szczególnie wśród obcokrajowców – należało podjąć odpowiednie działania ukierunkowane na zaangażowanie przemysłu gastronomicznego w popularyzację regionalnych oraz krajowych produktów kulinarnych. Jak podkreślił Leszczycki, w pracy na temat podstawowych aspektów rozwoju przemysłu uzdrowiskowego i letniskowego ten sektor również wymagał podniesienia standardu świadczonych usług. Według informacji uwzględnionych przez autora znaczącym problemem było sprostanie wymogom obsługi ruchu przyjezdnych⁷⁴³.

Rozwiązaniem utrudnień w tym zakresie mogło być nawiązanie współpracy pomiędzy organizacjami popierającymi rozwój turystyki lub regionalnymi związkami z organami, które były odpowiedzialne za funkcjonowanie przemysłu gastronomicznego. Wspomniane działania należało realizować na podstawie badań prowadzonych przez krajowe IPH – w porozumieniu z Ministerstwem Przemysłu i Handlu. W wynikach takich studiów badawczych dostrzegalna była szansa na poprawę sytuacji omawianego sektora gospodarczego, dla którego zasadniczym punktem odniesienia byłoby nabycie odpowiednich umiejętności w odniesieniu do wymogów jakie stawiał m.in. ruch turystyczno-letniskowy⁷⁴⁴.

Znaczącym problemem była również percepcja roli przedsiębiorstw gastronomicznych i hotelowych, które postrzegano jedynie w kategorii beneficjentów szeroko pojętej działalności, ukierunkowanej na organizację sektora obsługi ruchu turystycznego. W celu zmiany tego stanu rzeczy na posiedzeniu WKTKr, które odbyło się dnia 3 października 1925 r., przedstawione zostały najważniejsze wnioski. Jednym z nich było zaangażowanie takich przedsiębiorstw gospodarczych w akcję promocyjną na terenie

⁷⁴² Na łamach wspomnianego czasopisma ukazywały się treści dotyczące spraw turystyki, jednak odnosiły się one w większym stopniu do przemysłu hotelowego. Do wyjątków należał wpis na temat projektu ustawy o popieraniu turystyki, w której przedstawiona została kwestia obowiązkowych świadczeń na rozwój tej gałęzi gospodarczej. W art. 10 ustawy zawarto najważniejsze źródła poboru opłaty przymusowej, do którego w pkt. 5 włączono opłatę m.in. od restauracji, kawiarni i cukierni. Wysokość podatku miała wynosić 0,1% obrotu, który został wprowadzony dla wymiaru państwowego podatku obrotowego. Zob. S. Garzdecki, *Projekt ustawy o popieraniu turystyki*, „Restaurator i Hotelarz Polski”, 1931, R. 8, nr 6, s. 4.

⁷⁴³ S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 52.

⁷⁴⁴ Ibidem, s. 52-54.

miejsowości posiadających walory turystyczne. Zadanie to polegało m.in. na rozwieszaniu prospektów, a także informacji turystycznych, które zawierały wykaz pierwszorzędnych hoteli i pensjonatów. Dodatkowo należało na nich podawać aktualny cennik (z wyszczególnieniem kosztów usług), notatki na temat ważniejszych atrakcji turystycznych, adresy organów sprawujących istotne funkcje na terenie danej miejscowości i orientacyjny szkic odwiedzanego ośrodka turystycznego. Jeżeli chodzi o kwestię poniesienia kosztów akcji reklamowej, to obowiązkiem finansowania należało obciążyć zainteresowanych przedsiębiorców (w tym związki hotelarzy i restauratorów), a także władze samorządowe oraz powiatowe⁷⁴⁵.

Kolejnym z ważniejszych postulatów obrad była perspektywa zorganizowania szkoły zawodowej dla przyszłej kadry pracowników branży hotelarsko-gastronomicznej, co wynikało z intensyfikacji ruchu turystycznego. Punktem odniesienia dla realizacji tej koncepcji miały być kraje zagraniczne, gdzie tego rodzaju placówki funkcjonowały już od jakiegoś czasu. W trakcie opracowywania głównych założeń działalności szkoły należało wziąć pod uwagę sezonowość ruchu turystycznego, co wiązało się z koniecznością rozszerzenia kwalifikacji absolwentów do realizacji zajęć ubocznych, z których mogli zyskać alternatywne źródło dochodu w momentach stagnacji turystycznej⁷⁴⁶.

Jednym z przejawów aktywności ukierunkowanej na działalność obiektów gastronomicznych na terenie większych uzdrowisk było zapytanie skierowane do ZUP-u przez dwóch warszawskich przedsiębiorców restauracyjnych w sprawie możliwości otwarcia nowoczesnej restauracji. Jeśli chodzi o warunki funkcjonowania lokalu, zamysłem interesantów było wydzierżawienie obiektu należącego do któregoś z zakładów zdrojowych. Prowadzenie restauracji zakładowej miałoby się odbywać na obszarze miejscowości uzdrowiskowej, która była w stanie zapewnić licznych klientów w okresie sezonu (ok 1 tys. gości dziennie).

Wśród alternatywnych propozycji przedsiębiorców uwzględniona została dzierżawa – na dłuższy okres – lokali restauracyjnych działających w takich obiektach, jak duży pensjonat lub willa. Ponadto rozpatrywana była także możliwość wydzierżawienia

⁷⁴⁵ ANK, UWKr, sygn. 29/206/1.3/40, *Protokół I posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w Krakowie z dnia 3 października 1925 r.*, k. 1657-1663.

⁷⁴⁶ Ibidem.

zwykłego budynku, w którym interesanci przeprowadziliby remont, a następnie wyposażyli go w takie urządzenia, jak m.in. meble gościnne i kuchenne⁷⁴⁷.

Powyższe rozważania wskazują na istotny udział omawianych gałęzi przemysłowych w sektorze usług turystycznych. Należy jednak wskazać na liczne trudności, z jakimi przyszło mierzyć się przedsiębiorcom działającym w branży hotelarskiej i gastronomicznej. Wśród nich znalazły się m.in. niekorzystne rozwiązania systemowe w postaci obciążeń podatkowych oraz brak posiadania koncesji przemysłowych przez duży odsetek zarządców obiektów, w których zatrzymywali się przyjezdni. Ostatni z przywołanych aspektów przemawiał za koniecznością podniesienia stanu polskiego hotelarstwa poprzez zatrudnienie pracowników z odpowiednimi kwalifikacjami zawodowymi.

Poza negatywnym oddziaływaniem rozwiązań systemowych, należy uwzględnić także pozytywne aspekty, który wyrazem były przepisy sanitarne. Wspomniane regulacje umożliwiły wprowadzenie pewnych wymogów dla infrastruktury noclegowej – obejmujących budynki oraz znajdujące się w nich pomieszczenia. Należały do nich wytyczne związane z metrażem, a także warunkami, jakie trzeba było zapewnić w pokojach dla gości i innych użytkowanych przez nich pomieszczeniach (m.in.: dostępem do światła dziennego, świeżego powietrza i zachowaniem odpowiedniej temperatury). Ponadto ważną kwestią było wyposażenie obiektów noclegowych w odpowiednie urządzenia, do który należały przede wszystkim toaleta i bieżąca woda, a także centralne ogrzewanie i meble.

Analiza danych, które uwzględnione zostały w wykazie czynnych hoteli i pensjonatów na terenie Krynicy-Zdroju w sezonie letnim 1939 r. wykazała pewne braki w dostosowaniu się zarządców obiektów noclegowych do podstawowych wymogów ujętych w obowiązujących przepisach sanitarnych. Należy jednak zwrócić uwagę na liczbę działających przedsiębiorstw hotelowych i pensjonatowych, gdzie zdecydowaną większość stanowiły obiekty posiadające niższą standaryzację. Dodatkowym mankamentem był ograniczony dostęp do informacji, które obejmowały większość zagadnień ujętych w wykazie w rubryce zawierającej spis pensjonatów IV kategorii.

Znaczącym elementem infrastruktury noclegowej były również szkolne schroniska oraz domy wycieczkowe, użytkowane przez młodzież szkolną. Dzięki staraniom władz rządowych (Min. WRiOP), a także okręgowych kuratoriów szkolnych i lokalnych

⁷⁴⁷ ANK NS, AmK, sygn. 31/18/4.8/223, *Pismo Związku Uzdrawisk Polskich w Warszawie z dnia 4 listopada 1927 r.*

środowisk nauczycieli wspomniana inicjatywa każdego roku spotykała się z rosnącym zainteresowaniem młodzieży. Wpłynęła na to m.in. korzystna polityka cenowa noclegów w tego typu obiektach, która miała zachęcić grupy szkolne do uczestnictwa w wycieczkach organizowanych w różne części Polski.

Jeżeli chodzi o przemysł gastronomiczny, to ograniczony zasób materiałów źródłowych przełożył się na objętość tekstu, który został poświęcony wskazanej tematyce. Na ograniczenia w dostępie do informacji przełożyło się również postrzeganie wspomnianej gałęzi w kategorii beneficjenta szerokiej działalności ukierunkowanej na rozwój sektora usług turystycznych.

3.4. Usługi turystyczne

Intensyfikacja ruchu turystycznego stanowiła znaczący impuls do rozwoju usług, które były świadczone turystom podróżującym również na terytorium przedwojennej Polski. Jeżeli chodzi o najważniejsze potrzeby turystów, to zaliczały się do nich fachowa opieka i dostęp do informacji. Należy uwzględnić, że wśród pierwszych grup zakwalifikowanych jako adresatów wspomnianych usług znalazły się osoby przemierzające górskie szczyty. Wędrówkis po górach odbywały się w towarzystwie przewodników, a realizowane pod ich opieką eksploracje były najczęściej ukierunkowane na zdobycie jakiegoś wzniesienia. Osoby przewodzące wyprawom górskim wywodziły się przeważnie ze środowiska lokalnych społeczności góralskich, a jako warunek powierzenia im funkcji przewodnika stawiana była ich dobra znajomość terenu.

Nie można pominąć, że z biegiem czasu zaczęto dostrzegać potrzebę wprowadzenia formalno-prawnych regulacji dla przewodników, które były wynikiem odpowiedzialności, jaka na nich spoczywała za osoby uczestniczące w wyprawach. Pierwsze działania w tym kierunku zostały zainicjowane przez szwajcarskie organy rządowe w Bernie – poprzez wprowadzenie nadzoru nad przewodnictwem przez państwo, co nastąpiło w 1856 r. W latach 70. XIX w. Szwajcarski Klub Alpejski rozpoczął prace związane z prawnym uregulowaniem zagadnień przewodnictwa. Efektem tych działań było utworzenie stowarzyszenia przewodników górskich w 1906 r., do którego należało wówczas 800 osób⁷⁴⁸.

Jeżeli chodzi o przewodnictwo na obszarze łuku karpackiego, to jego formy istniały już od XVII w. i obejmowały tereny Spisza. Natomiast w XVIII w. swoją działalność

⁷⁴⁸ Z. Kulczycki, op. cit., s. 176.

rozpoczęła grupa przewodników z Liptowa, która przewodziła wyprawom w Tatry, a ich uczestnikami byli nie tylko turyści, ale także naukowcy. Zasób materiałów źródłowych z informacjami na ten temat jest ograniczony, co w znaczącym stopniu uniemożliwia dokładne nakreślenie charakteru XVIII-wiecznego przewodnictwa tatrzańskiego. Pomimo trudności w identyfikacji wszystkich prekursorów w dziedzinie zorganizowanych form turystyki górskiej na obszarze Tatr – których elementem było także przewodnictwo – należy uwzględnić, że wśród pierwszych rozpoznanych z nazwiska przewodników tatrzańskich znalazł się Jakob Fabri senior (1740–1817), który był kieżmarskim szewcem i poszukiwaczem złota⁷⁴⁹.

W 1840 r. odbyła się wyprawa saskiego króla Fryderyka Augusta II, prowadząca na górę Krywań, a przewodniczył jej niejaki Roxer. Jeżeli chodzi o kolejne lata, to wśród odnotowanych przewodników znalazło się więcej nazwisk. Wywodzili się oni z ziemi spiskiej i podhalańskiej, a najczęściej trudnili się myślistwem. Jak już wcześniej wspomniano, byli to głównie górale pochodzący z takich miejscowości, jak m.in. Bukowina Tatrzańska, Jurgów i Zakopane, a także z okolicznych wsi. Do najbardziej rozpoznawalnych postaci z tego środowiska należeli Maciej Sieczka, Jędrzej Wała starszy, Szymon Tatar starszy oraz Wojciech Roj, a także przedstawiciele takich rodów, jak m.in. Krzeptowscy i Gąsienice. Jeśli chodzi o północną część łańcucha Tatr, to można wymienić zarówno słowackich, jak i niemieckich przewodników.

Zamieszkiwali oni regiony Podtatrza i również byli to głównie myśliwi – tylko nieliczni pełnili funkcję leśniczych lub reprezentowali środowisko nauczycieli. Spośród nich można wymienić następujące osoby: Johann Still (nauczyciel, który pochodził z Nowej Leśnej), Ján Pastrnák oraz Ján Ruman Driečný starszy i młodszy (wszyscy pochodzili ze Stwoły na Spiszu), Jakob Lux (nauczyciel, który pochodził ze Starej Leśnej) i Ján Harman (leśniczy z Kokawy). Ponadto w szeregach grup przewodnickich znaleźli się członkowie rodzin Spitzkopfów (z Nowej Leśnej) i Bucholtzów (ze Spisza). Jak wskazują autorzy *Encyklopedii Tatrzańskiej*, pomimo koordynowania przebiegu wycieczek po Tatrach – z udziałem naukowców – wspomniane osoby nie mogły zostać zaliczone do właściwej grupy przewodników górskich⁷⁵⁰.

Taki stan rzeczy wynikał z braku odpowiednich regulacji prawych, które obejmowałyby weryfikację stopnia kwalifikacji wśród pierwszych przewodników

⁷⁴⁹ Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, op. cit., hasło: przewodnictwo, s. 408–409.

⁷⁵⁰ Ibidem.

tatrzańskich. Sytuacja uległa zmianie dopiero w 1874 r., kiedy wprowadzone zostały przepisy nadzorujące umiejętności osób świadczących usługi przewodnickie dla turystów i naukowców. Przedsięwzięcie to było istotne ze względu na problemy z nieuczciwymi mieszkańcami terenów Podtatrza, którzy podawali się za przewodników celem uzyskania korzyści finansowych. W rezultacie osoby uczestniczące w wyprawach górskich pod kierunkiem niedoświadczonych „przewodników” były narażone na niebezpieczeństwo.

Z uwagi na wskazane zagrożenie dla rozwoju turystyki górskiej wśród pierwszych działań TT i MKE (Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego) pojawiło się uregulowanie zagadnień przewodnictwa tatrzańskiego. W 1875 r. TT podjęło kroki w zakresie wyselekcjonowania kadry profesjonalnych przewodników – dzieląc ich na trzy klasy, a za punkt odniesienia posłużyły takie wytyczne, jak znajomość terenu i zakres umiejętności. Podstawą dla określenia klasy przewodnika była blacha przewodnicka, na której zamieszczano – adekwatną do stopnia – cyfrę rzymską, a także numer legitymacji⁷⁵¹.

Łączna liczba przewodników wynosiła wówczas 18 osób, z czego pierwsza klasa była reprezentowana przez wcześniej uwzględnione postaci Szymona Tatara starszego, Wojciecha Roja, Jędrzeja Walę starszego i młodszego, a także Macieja Sieczkę. Od tamtego momentu, aż do wybuchu I wojny światowej, TT zatwierdziło działalność licencjonowanych przewodników w najwyższej liczbie dochodzącej do ok. 58 osób⁷⁵². Należy uwzględnić, że do grona wybitnych osobistości z kręgów tatrzańskich przewodników dołączyli również Klemens Bachleda, Józef Gąsienica Tomków, Jakub Wawrtyko starszy, Jędrzej Marusarz, Jan Bachleda Tajber i Wojciech Tylka Suleja. Jeżeli chodzi o przebieg szkolenia dla przewodników w południowej części Tatr, to od 1875 r. do Wielkiej Wojny zrealizowana została tylko jedna kilkudniowa wyprawa na wspomniany obszar, która odbyła się w 1903 r. z inicjatywy Sekcji Turystycznej TT. Poza tym organizowane były wycieczki narciarskie, które odbywały się częściej.

Podstawowym elementem szkolenia kandydatów na przewodników tatrzańskich było sprawowanie funkcji tragarzy w trakcie wypraw pod kierunkiem przewodnika (taka praktyka obowiązywała w latach 1875–1920). Służyło to nabywaniu praktycznej i teoretycznej wiedzy z zakresu przewodnictwa górskiego. Dodatkowo część kandydatów i przewodników zdobywała kolejne umiejętności poprzez uczestnictwo w wyprawach

⁷⁵¹ D. Wolski, *Rozwój regulacji dotyczących turystyki górskiej w Polsce*, w: *Prawne aspekty podróży i turystyki - historia i współczesność: prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, Kraków 2018, s. 578.

⁷⁵² M. Lewan, *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Kraków 2004, s. 32.

taternickich oraz ratunkowych, które odbywały się z większą intensywnością wraz z utworzeniem TOPR-u (1909 r.). Wśród organów zajmujących się sprawami przewodnictwa tatrzańskiego należy wymienić – przede wszystkim – TT, które w 1900 r. przyczyniło się do powstania komisji ds. tatrzańskich. Składała się ona zarówno z delegata Towarzystwa, jak i 7 przewodników reprezentujących I klasę (w tym m.in. Szymona Tatara starszego, Klemensa Bachledę i Bartłomieja Obrochta).

Natomiast w 1903 r. zwierzchność nad przewodnictwem tatrzańskim przejęła Sekcja Turystyczna TT w osobach Janusza Chmielowskiego i jego następców. Pięć lat później dokonano utworzenia Komisji dla Robót w Tatrach i Przewodnictwa, do której należeli delegaci ZG TT i Sekcji Turystycznej TT. W okresie od 1908 do początku I wojny światowej funkcja przewodniczącego Komisji była sprawowana przez Władysława Kulczyńskiego, a w latach 1915–1920 została przejęta przez Walerego Goetla⁷⁵³.

Z początkiem lat 20. XX w. zagadnienia przewodnictwa tatrzańskiego trafiły w zakres kompetencji Komisji do spraw Przewodnictwa w Tatrach, którą powołano do życia w 1922 r. Należy uwzględnić, że mianowaniem członków wspomnianego organu zajmował się zarząd Sekcji Turystycznej PTT. W 1928 r. w skład przedstawicieli komisji weszły następujące osoby: Jan Gwalbert Pawlikowski, Jędrzej Marusarz, Józef Oppenheim i Stanisław Gąsienica Byrcyn, który był także przewodnikiem tatrzańskim⁷⁵⁴. Kolejnym organem koordynacyjnym powołanym do życia przez ZG PTT w 1933 r. była Komisja dla Spraw Przewodnictwa Tatrzańskiego.

Do głównych obowiązków tego organu zaliczał się szeroki zakres aktywności, dla których punktem odniesienia było zapewnienie odpowiednich warunków dla funkcjonowania przewodnictwa na terenie łańcucha tatrzańskiego. W związku z tym – pod nadzorem komisji – organizowane były m.in. szkolenia przyszłej kadry przewodników i egzaminy. Ponadto nadawała ona uprawnienia przewodnickie i zajmowała się rozwiązywaniem konfliktów z udziałem przewodników. Jeżeli chodzi o zakres realizowanych szkoleń, to ich uzupełnieniem było udzielanie pierwszej pomocy i ratownictwo górskie. Systemowe rozwiązania, które zostały wprowadzone w latach 30. XX w., miały w pewnym stopniu charakter administracyjno-prawny. Przede wszystkim zamysłem PTT i działającej w jej ramach komisji była regulacja spraw przewodnictwa tatrzańskiego oraz zadbanie o jakość świadczonych usług przez przewodników⁷⁵⁵.

⁷⁵³ Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, op. cit., s. 410.

⁷⁵⁴ Ibidem, s. 411.

⁷⁵⁵ D. Wolski, *Rozwój regulacji...*, s. 578.

W okresie przedwojennym działania ukierunkowane na przemierzanie nowych szlaków w Tatrach przez przewodników straciły na intensywności. Koncentrowano się przeważnie na realizowaniu wycieczek po już wytyczonych trasach turystycznych, a także bardziej znanych – i osiągalnych dla uczestników wypraw tatrzańskich – drogach taternickich⁷⁵⁶. Należy przy tym uwzględnić, że zainteresowanie zaawansowanymi szlakami wśród turystów górskich było wówczas niewielkie. W rezultacie potrzeba skorzystania z usług wykwalifikowanych – w tej dziedzinie – przewodników była ograniczona. Bez względu na taki stan rzeczy istniały pewne kręgi polskich taterników, które zajmowały się koordynacją wypraw po trudnych i nieznanym szerszemu gronu turystów szlakach taternickich.

Wśród takich osób znalazł się m.in. Stanisław Motyka, który w 1937 r. ukończył egzamin na przewodnika tatrzańskiego i zaczął łączyć ten zawód z umiejętnościami taternickimi. Należy podkreślić, że reprezentował on czołowej klasy przewodników i taterników w międzywojennej Polsce. Kolejną taką postacią był Jan Staszek, który do egzaminu na przewodnika po Tatrach przystąpił rok później i prowadził analogiczne działania jak jego poprzednik. Nie można również pominąć tych taterników, którzy świadczyli usługi przewodnickie bez posiadania wymaganych uprawnień. Reasumując, w przedwojennej Rzeczypospolitej liczba licencjonowanych przewodników tatrzańskich wynosiła mniej niż 30 osób⁷⁵⁷.

W Beskidach Zachodnich zapotrzebowanie na usługi przewodnickie było niewielkie na co może wskazywać brak informacji źródłowych dotyczących tego zagadnienia. Należy jednak uwzględnić, że w zasobach Archiwum Państwowego w Katowicach (Oddział w Bielsku-Białej) znajdują się materiały na temat perspektywy utworzenia stacji ratowniczych, które miały być przeznaczone na okoliczność wypadków narciarskich oraz lawinowych. Potrzebę realizacji wspomnianej inicjatywy zasygnalizowało TKN, w piśmie adresowanym do Oddziału Babiogórskiego PTT z dnia 8 listopada 1933 r. Zamiarem TKN-u było podjęcie działań w zakresie urządzenia oraz

⁷⁵⁶ Warto w tym miejscu podkreślić znaczącą rolę przewodnika w realizacji wycieczek młodzieży szkolnej w wyższe partie gór, do których nawiązano w jednym z wpisów zamieszczonych na łamach 12 rocznika „Wierchów” z 1934 r. Wskazano, że uczestnikami wypraw wysokogórskich mogą być niewielkie grupy młodzieży – w wieku 16 lat i więcej. Jako warunek udziału w wycieczce postawiono odpowiedni ubiór turystyczny i opiekę nauczyciela. Jeżeli chodzi o koordynatora takiej wyprawy, należało skorzystać z usług licencjonowanego przewodnika lub pedagoga, który posiadał umiejętności taternickie. Ponadto wymogiem było uzyskanie zezwolenia rodziców przez nieletnich uczestników wycieczki górskiej. Zob. *Górskie wycieczki młodzieży*, „Wierchy”, 1934, R. 12, s. 181-182.

⁷⁵⁷ Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, op. cit., s. 412.

wyposażenie w odpowiedni sprzęt stacji ratowniczych, które miały powstać na terenie schronisk pod szczytami Babiej Góry i Pilska⁷⁵⁸.

Udział wskazanego Oddziału w urzeczywistnieniu planów TKN-u został uwzględniony w trzech punktach, które znalazły się w treści pisma. Pierwszy z nich dotyczył udzielenia zgody na powstanie takich stacji – co miały potwierdzać tablice informacyjne zamieszczone na schroniskach. Następnie organizacja zwróciła się z prośbą o wyszczególnienie tych sprzętów ratowniczych, w które obiekty były już zaopatrzone. W trzecim punkcie znalazła się kolejna prośba o poinformowanie dzierżawców lub zarządców schronisk o zamiśle utworzenia stacji ratowniczych przez TKN.

Ponadto należało uświadomić gospodarzy wspomnianych obiektów o konieczności dostosowania się do poleceń organizacji w kwestii użytkowania i wydawania elementów wyposażenia stacji ratowniczych. Zadeklarowano również o dostarczeniu instrukcji ratowniczej w sytuacji wypadków z udziałem narciarzy, która staraniem TKN-u miała się ukazać w nieodległym czasie. Poza najważniejszymi wskazówkami, do instrukcji zamierzano dołączyć wzorowy inwentarz takiej stacji, który miał być punktem odniesienia w działaniach związanych z wyposażeniem stacji ratunkowych w schroniskach na Pilsku i Babiej Górze⁷⁵⁹.

Należy uwzględnić, że głosu poparcia dla omawianej inicjatywy udzielił ZG PTT, który podkreślił także humanitarne znaczenie działalności stacji ratunkowej w schroniskach z terenu Beskidów Zachodnich. Ważnym przedsięwzięciem było również wydanie ramowej instrukcji ratowniczej dla osób poszkodowanych w wypadkach narciarskich i lawinowych. Wspomniane zagadnienie było tematem dyskusji, która wywiązała się pomiędzy PTT a PZN-em i ostatecznie zyskało pozytywny odbiór wśród reprezentantów obu stowarzyszeń. Dodatkowo podstawą dla realizacji tej inicjatywy miały być wskazówki i doświadczenia Sekcji Ratowniczej PTT, czyli TOPR-u⁷⁶⁰.

Świadectwem wdrożenia koncepcji TKN-u są informacje, które znalazły się w ogólnym sprawozdaniu Oddziału Babiogórskiego PTT z 1937 r. Zgodnie z treścią dokumentu w ramach tej jednostki działalność prowadziła Sekcja Ratownicza. W strukturach organizacyjnych Sekcji znajdował się członek ZG PTT, który sprawował

⁷⁵⁸ APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/94, *Pismo Towarzystwa Krzewienia Narciarstwa do Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (Oddział w Żywcu) z dnia 8 XI 1933 r.*, k. 18.

⁷⁵⁹ Ibidem.

⁷⁶⁰ Ibidem, *Pismo Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego do Oddziału Pol. Tow. Tatrzańskiego w Żywcu z dnia 13 XI 1933 r.*, k. 15.

także funkcję referenta dla spraw ratownictwa. Z kolei w schroniskach na Pilsku i Babiej Górze znajdowały się tzw. ekspozytury zarządzane przez osoby dzierżawiące te obiekty. Staraniem TKN-u budynki zostały wyposażone zarówno w apteczki, jak i sprzęt ratowniczy. Dostęp do tych elementów wyposażenia znajdował się pod kontrolą lekarza powiatowego – dra Feliksa Jelonka – który był jednym z członków zarządu Sekcji Narciarskiej⁷⁶¹.

Niewątpliwie istotnym wydarzeniem w zakresie usprawnienia ratownictwa górskiego na obszarze działalności Oddziału Babiogórskiego PTT była organizacja kursu obejmującego wiedzę teoretyczną i szkolenie praktyczne, które dotyczyły metod udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach. Szczegółowych informacji na temat głównych założeń inicjatywy oraz jej adresatów i harmonogramu wydarzenia dostarcza pismo z dnia 17 listopada 1937 r., które ZG PTT przesłał do jednego ze swych oddziałów lub koła. Zgodnie z treścią dokumentu wśród uczestników kursu mieli się znaleźć gospodarze i dzierżawcy schronisk górskich, a także osoby wchodzące w skład personelu takich obiektów. Zamysłem wydarzenia było przeszkolenie kadry pracowników schronisk w pierwszej pomocy – zarówno w wypadkach charakterystycznych dla sezonu zimowego, jak i letniego. Szkolenie miało się odbyć pod kierunkiem instruktora TOPR-u – który na tę okoliczność został sprowadzony z Zakopanego – i w asyście pracowników służb medycznych⁷⁶².

Jeżeli chodzi o czas i miejsce wydarzenia również wskazano, że kurs odbędzie się dnia 30 listopada 1937 r. w Żywcu o godzinie 10:00 – w sali kina hotelu „Polonia”. Organizatorzy przewidzieli możliwość zakwaterowania uczestników w tym samym obiekcie, a koszt pobytu – zawierający w cenie 4-dniowe zakwaterowanie i wyżywienie – został oszacowany na 16 zł od osoby. Z kolei sam kurs nie wymagał wniesienia opłaty, a jedynie wcześniejszego zgłoszenia od osób wyrażających chęć uczestnictwa w wydarzeniu⁷⁶³.

Z uwagi na złożony zakres tematyczny prowadzonego szkolenia – celem wizualizacji – poniżej zamieszczony został harmonogram wydarzenia, które odbyło się w dniach 30 listopada – 3 grudnia 1937 r.

⁷⁶¹ APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/49, *Sprawozdanie ogólne za rok 1937*, k. 3.

⁷⁶² APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/94, *Pismo Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego do Szan. Oddziału/Koła P.T.T./ z dnia 17 listopada 1937 r.*, k. 36.

⁷⁶³ Ibidem.

Ilustracja 8. Pierwsza część programu kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach

37

P r o g r a m

Kursu Ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, zorganizowany przez Oddział Babiogórski Polskiego Tow. Tatrzańskiego w Żywcu w czasie od 30 listopada do 3 grudnia 1937 r.

I. Inauguracja	1 godz.
Cela, zadania i znaczenie pogotowia ratunkowego.	
II. Anatomia	2 "
Budowa i czynności ustroju ludzkiego.	
III. Higiena	1 "
higiena osobista. Higiena udzielania pierwszej pomocy.	
IV. Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach	15 "
1/ Śmierć bezwzględna i pozorna	1 godz.
badanie czynności narządów krążenia, oddechana. Badanie wrażliwości nerwów. Badanie temperatury. Sposoby przywracania przytomności. Środki trzeźwiące i ich dawkowanie. Stosowanie sztucznego oddychu.	
2/ Uszkodzenia ogólne	1 godz.
Objawy i pierwsza pomoc w wypadkach zaskabnięcia, omdlenia, porażenie piorunem, udaru słonecznego, i ciepłego, udaru mózgowego i sercowego, szoku nerwowego, padaczki, uduszenia. Środki podniecające. Okłady ciepłe, zimne, suche, wysychające i nie wysychające, masaże i rozcierania.	
3/ Uszkodzenia termiczne	1 godz.
Rozpoznanie i pierwsza pomoc w wypadkach ~~opiecznia~~ odmrożeń i zmarznięć.	
4/ Uszkodzenia truciznami	1 godz.
Ukąszenia przez żmiję, owady, i t.p. stworzenia jadowite. Środki wymiotne i łagodzące wymioty, środki przeczyszczające i powstrzymujące, odtrutki i ich dawkowanie.	
5/ Uszkodzenia mechaniczne	1 godz.
Objawy i pierwsza pomoc w wypadkach stłuczenia zranienia, wykręcenia i zwichnięcia stawów, złamania kości. Pierwsza pomoc w wypadkach obecności ciała obcych: w uchu, w nosie, oczach, przełyku, żołądku, lub jelitach i ranach. Tamowanie krwotoku tętniczych, żylnych, i krwawień. Rozpoznanie i pierwsza pomoc w wypadkach krwotoków z nosa, z płuc, z żołądka, i jelit.	
6/ Ćwiczenia praktyczne w udzielaniu pierwszej pomocy	10 godz.
Materiał opatrunkowy do opatrywania ran tamowanie krwotoków, i unieruchamianie złama-	

Źródło: APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/94, Program kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, zorganizowany przez Oddział Babiogórski Polskiego Tow. Tatrzańskiego w Żywcu w czasie od 30 listopada do 3 grudnia 1937, k. 37.

Ilustracja 9. Druga część programu kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach

38	złamań opatrunki aseptyczne i antyseptyczne. bandażowanie opaską, chustą, i przylepcem.	
V. Transport chorych		3 godz.
Prowadzenie osłabionych i rannych. Przenoszenie rannych przez 1/2, i 3, ratowników bez noszy i na noszach improvisowanych. Przenoszenie rannych na noszach polowych. Zwożenie rannych na sankach ratowniczych /Toboganach/ Ładowanie rannych na różnego rodzaju środki transportowe.		
VI. Organizacja ratownictwa.		1/2 "
Zorganizowanie akcji ratowniczej na miejscu wypadku lub katastrofy. Powiadomienie o wypadku kompetentnych czynników.		
VII. Pielęgnowanie chorych		1/2 "
Rozbieranie i ubieranie rannego, mycie, karmienie, przygotowanie pościeli dla rannych i tp.		
VIII. Apteczka		1 "
Zawartość apteczek ~~do turystyki i alpinizmu~~ schroniskowych, turystycznych /wycieczkowych/ podręcznych. Przeznaczenie, dawkowanie, i użycie środków i materiałów opatrunkowych znajdujących się w apteczkach. Uzupełnianie i konserwacja apteczek.		
IX. Egzamin		
Absowencji kursu po zdanu odpowiedniego egzaminu z wynikiem dodatnim otrzymają zaświadczenie z odbytego kursu.		

Źródło: APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/94, *Program kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, zorganizowany przez Oddział Babiogórski Polskiego Tow. Tatrzańskiego w Żywcu w czasie od 30 listopada do 3 grudnia 1937, k. 38.*

Z informacji uwzględnionych w treści programu wynika, że prowadzący przedstawili ogólną ideę działalności pogotowia ratunkowego. Następnie omówione przez nich zostały takie zagadnienia, jak: anatomia człowieka, zasady higieny osobistej i pracy (jeśli chodzi o podjęcie czynności ratunkowych), metody udzielania pierwszej pomocy w różnych okolicznościach – które zawarto w sześciu punktach, transport osób poszkodowanych w wypadkach (z podaniem wykorzystywanych narzędzi i środków transportu), organizacja akcji ratowniczej, opieka nad rannymi, zawartość apteczki oraz

sposoby jej konserwacji. W ramach finalizacji omawianego szkolenia z ratownictwa górskiego przeprowadzono egzamin dla uczestników, a świadectwem uzyskania pozytywnego wyniku było zaświadczenie z realizacji kursu.

W przywołanym wcześniej sprawozdaniu Oddziału Babiogórskiego PTT w Żywcu – za 1937 r. – pojawiła się wzmianka na temat organizowanego wydarzenia, w którym uczestniczyło 17 osób. Byli to dzierżawcy trzech obiektów należących do PTT i zlokalizowanych w pasmach górskich: schroniska na Pilsku, Stożku i Babiej Górze, a także kolejnego obiektu wzniesionego na ostatnim z wymienionych szczytów – o nazwie „Leśnik” i schroniska BV na Liptowskiej. Ponadto uczestnikami kursu było dwóch flisaków pochodzących ze Szczawnicy, leśnik z terenu Pienińskiego Parku Narodowego, czterech gajowych pracujących w dobrach żywieckich oraz jeden przodownik Policji Państwowej wraz z czterema innymi osobami.

Ostatecznie 16 osób uzyskało stosowne zaświadczenie o ukończeniu kursu. Jeżeli chodzi o prowadzących szkolenie, to w treści sprawozdania uwzględniono: dwóch wykładowców lekarzy, instruktora TOPR-u z Zakopanego, a także higienistkę. Z informacji zawartych w tym dokumencie wynika również, że koszt kursu wynosił 59,75 zł. Pomimo braku sprecyzowania kwestii finansowania szkolenia, wcześniej wykorzystany materiał źródłowy wskazuje na możliwość bezpłatnego uczestnictwa w tym wydarzeniu osób zainteresowanych. Należy zatem przyjąć, że była to kwota poniesiona przez organizatorów⁷⁶⁴.

Niezależnie od charakteru omawianej inicjatywy, która nie jest utożsamiana z samymi usługami turystycznymi, organizacja kursu z ratownictwa górskiego oraz niesienia pomocy w nagłych wypadkach, zyskała szeroki odbiór wśród osób powiązanych zawodowo z ruchem turystycznym. W związku z tym można przyjąć, że troska o zdrowie i bezpieczeństwo turystów była zjawiskiem coraz powszechniejszym w środowiskach pracowników branży turystycznej.

Do kolejnych ważniejszych projektów w zakresie rozwoju sektora usług turystycznych można zaliczyć utworzenie placówki edukacyjnej dla osób, które kształtowały swoją ścieżkę zawodową w krajowym przemyśle pensjonatowo-hotelowym⁷⁶⁵. Należy uwzględnić, że głównym inicjatorem tego przedsięwzięcia była

⁷⁶⁴ APKat BB, PTT OB., sygn. 13/900/49, *Sprawozdanie ogólne za rok 1937*, k. 3.

⁷⁶⁵ Punktem odniesienia dla omawianego fragmentu dysertacji jest autorski artykuł, zatytułowany *Wyższa Szkoła Hotelarska w Krakowie – kuźnia kadr branży pensjonatowo-hotelowej w międzywojennej Polsce*, który został zamieszczony w jednym z tomów czasopisma historycznego „Res Gestae”. Zob. K. Rams,

IPHKr, która dostrzegła potrzebę wyszkolenia personelu administracji hotelowej i pensjonatowej, a także organizacji specjalistycznych kursów w takich dziedzinach, jak gastronomia, turystyka i hotelarstwo. Jako uzupełnienie wiedzy praktycznej, w planowanym programie zajęć, przewidywano merytoryczne wykłady, które miały także dotyczyć wspomnianych sektorów usług⁷⁶⁶.

Pomimo tego, że Kraków – jako miasto stołeczne województwa z silną recepcją ruchu turystycznego – stanowił odpowiedni ośrodek do utworzenia szkoły hotelarskiej, a sama idea powołania do życia takiej placówki narodziła się już w 1929 r., działania w tym kierunku były wstrzymywane z uwagi na rosnące aspiracje środowiska warszawskich hotelarzy i organów państwowych do założenia szkoły hotelarskiej – o profilu zawodowym – dla mężczyzn, która mieściłaby się w Warszawie. Z kolei inne, mniejsze rangą miasta – takie, jak Gdynia, Kraków oraz Lwów – miały uruchomić kursy hotelarskie i gastronomiczne przeznaczone dla kadr pracowników tych branż w ramach uzupełnienia zdobytej już wiedzy.

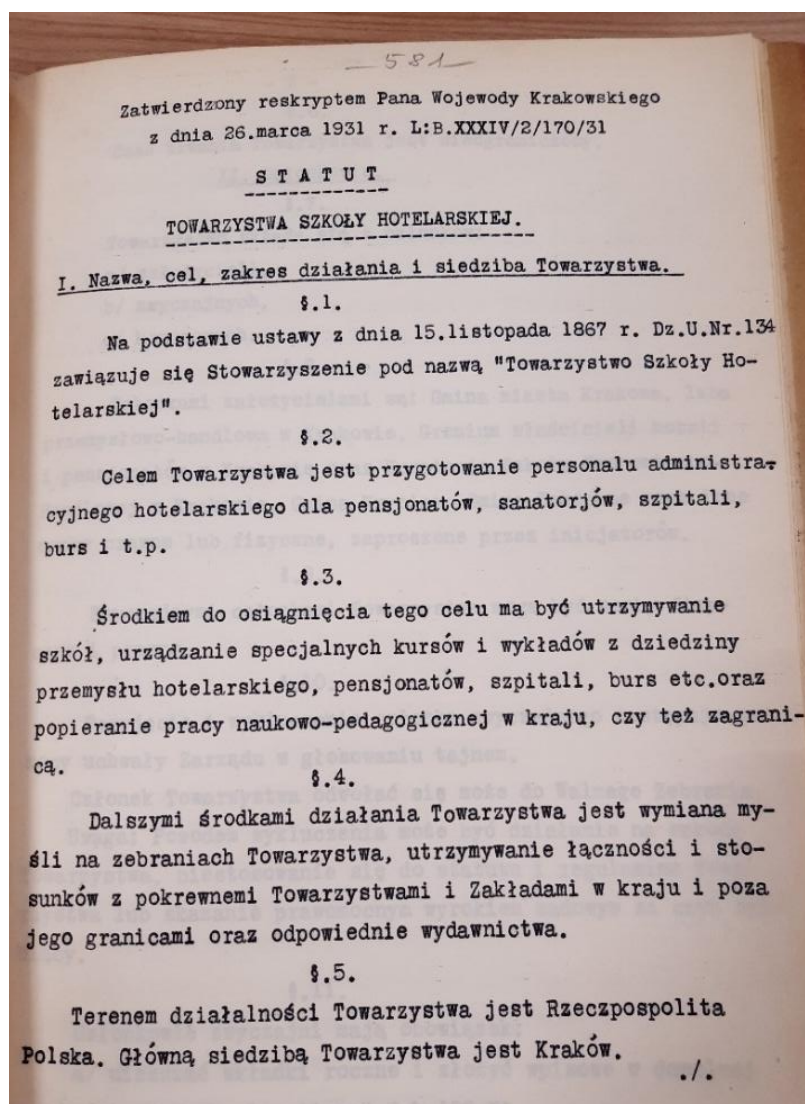
Konsekwentne działania IPHKr, które skupiały się na wdrożeniu koncepcji powstania szkoły hotelarskiej w Krakowie, osiągnęły swój cel. Na początku głównym zamiarem IPHKr było wprowadzenie systemowego rozwiązania dla usprawnienia realizacji przedsięwzięcia, co miało swój wyraz w utworzeniu Towarzystwa Szkoły Hotelarskiej (dalej: TSH). Kluczowe zadania organizacji zostały zawarte w statucie i należało do nich wykształcenie profesjonalnej kadry administracyjno-hotelarskiej, która miała pracować w pensjonatach, bursach, hotelach i szpitalach, a także poparcie dla wszelkich prac realizowanych na płaszczyźnie naukowo-pedagogicznej – zarówno na arenie państwowej, jak i międzynarodowej⁷⁶⁷.

Wyższa Szkoła Hotelarska w Krakowie – kuźnia kadr branży pensjonatowo-hotelowej w międzywojennej Polsce, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”, t. 17, 2024, s. 145-164.

⁷⁶⁶ T. Kargol, op. cit., s. 329.

⁷⁶⁷ *Sprawozdanie z czynności i obrad publicznych Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok 1931 oraz materiały do ankiety...*, s. 157-158.

Ilustracja 10. Pierwsza strona Statutu Towarzystwa Szkoły Hotelarskiej w Krakowie zatwierdzonego reskryptem Wojewody Krakowskiego dnia 26 marca 1931 r.

Źródło: ANK, IPHKr, sygn. I 26, *Statut Towarzystwa Szkoły Hotelarskiej*, (w:) *Protokoły posiedzeń 1931 II*, k. 581.

Należy również wspomnieć o członkach-założycielach Towarzystwa, wśród których znalazły się także organy władzy samorządowej z obszaru Karpat Zachodnich – w tym gminy posiadające dwa największe krajowe ośrodki uzdrowiskowe, czyli Zakopane i Krynica. Jeżeli chodzi o kolejnych członków-założycieli, to reprezentowali oni takie stowarzyszenia, placówki oświaty i samorządy lokalne, jak: IPHKr w Krakowie, Gmina miasta Kraków, Kuratoria Szkoły Ekonomiczno-Handlowej w Krakowie, Gremium

Właściciele Hotelu i Pensjonatów – działające w Krakowie – oraz różne podmioty prawne i fizyczne⁷⁶⁸.

Realizacja działań ukierunkowanych na opracowanie koncepcji programu nauczania dla Szkoły Hotelarskiej w Krakowie była możliwa dzięki zaangażowaniu takich osób, jak m.in. dr Rudolf Radzyński. Z uwagi na jego znaczący wkład w inicjatywę utworzenia takiej placówki edukacyjnej – z ramienia IPHKr – został powołany na delegata, któremu powierzono odbycie zagranicznej podróży do szkół hotelarskich, które działały na terenie krajów europejskich – czyli do Czechosłowacji, Niemiec, Austrii, Szwajcarii i Francji⁷⁶⁹. Motywem wyjazdu delegata IPHKr było zebranie materiałów poglądowych na temat funkcjonowania tych placówek, które stanowiłyby orientacyjne źródło informacji dla autorów programu nauczania.

W efekcie – uzyskane metodą korespondencyjną – materiały orientacyjne przekazano członkom Komitetu TSH oraz Kom. Rozw. Ruch. Tur. i Uzdr. IPHKr. Następnie zostały szerzej omówione w trakcie posiedzenia tej Komisji, które zwołano dnia 14 lipca 1931 r. Przewodnim tematem rozmów były zagadnienia dotyczące takich aspektów, jak określenie typu placówki edukacyjnej, warunków przyjęcia kandydatów, a także wybranie kompetentnych członków do zespołu, który – w ramach współpracy z IPHKr oraz Min. WRiOP – miał przygotować koncepcję programu kształcenia i statut placówki⁷⁷⁰.

Plany działalności Szkoły Hotelarskiej w Krakowie stały się punktem odniesienia do ożywionej dyskusji wśród uczestników posiedzenia. Jeżeli chodzi o typ placówki, to wskazana została konieczność uruchomienia szkoły wyższej – co było zgodne z decyzją Min. WRiOP. Za takim modelem placówki edukacyjnej opowiedział się również Henryk Mianowski, który – jako decydujący argument – powołał się na większe możliwości finansowe dla szkół o profilu wyższym. Ponadto jedynym, pewnym źródłem utrzymania szkoły była 25% część dodatku do świadectw przemysłowych, które były przeznaczone na działalność szkół społecznych o profilu wyższym zawodowym⁷⁷¹.

⁷⁶⁸ Ibidem.

⁷⁶⁹ T. Kargol, op. cit., s. 329.

⁷⁷⁰ ANK, IPHKr, sygn. I 26, *Protokół posiedzenia Komisji Rozwoju Ruchu Turystycznego i Uzdrawiskowego Izby Przemysłowo-Handlowej, odbytego w dniu 14 lipca 1931, w Sali posiedzeń Izby, przy współudziale członków Komisji oraz zaproszonych z poza Izby sfer zainteresowanych*, (w:) *Protokoły posiedzeń 1931 II*, s. 14, k. 515.

⁷⁷¹ Ibidem.

Dodatkowych wskazówek związanych z adresatami oferty edukacyjnej powstającej na terenie Krakowa placówki udzielił wiceprezes IPHKr, a także przyszły prezes TSH – Jan Kwiatkowski. Przyznał, że istnieje duża zależność pomiędzy ustalonym programem nauczania a przyjętym typem Szkoły Hotelarskiej. Gwarancją wysokiej jakości szkolnictwa miała być też ograniczona liczba uczniów – wynosząca maksymalnie 40 osób. Z grupy kandydatów należało wybrać osoby, które posiadały już jakieś doświadczenie zawodowe. Udział w zajęciach, które miały być realizowane w ramach programu nauczania Szkoły Hotelarskiej, ukierunkowany był na uzupełnienie wiedzy teoretycznej. W ogólnym zamyśle działalności placówki edukacyjnej przewidywane było zatem wyszkolenie profesjonalnej kadry pracowników branży hotelarsko-pensjonatowej. Wśród podstawowych warunków przyjęcia kandydata do Szkoły Hotelarskiej znalazły się także jego umiejętności językowe w zakresie biegłego posługiwania się minimum dwoma językami obcymi – nie tylko w mowie, ale również w piśmie⁷⁷².

We wrześniu 1931 r. zorganizowano posiedzenie w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Hotelarskiej w Krakowie. Potwierdziły się wówczas ustalenia dotyczące dwuletniego okresu kształcenia, gdzie pierwszy rok obejmowałby 8 miesięcy nauki i skupiał się wokół zagadnień związanych z wiedzą teoretyczną, natomiast drugi – trwający 4 miesiące – koncentrować miał się na zajęciach praktycznych w cieszących się dobrą renomą obiektach hotelowych. W kwestii profilu kandydatów wskazana została konieczność rozszerzenia oferty edukacyjnej dla takich odbiorców, jak: osoby, które ukończyły 6-letnie kształcenie w szkole gimnazjalnej (absolwenci takiej placówki musieliby zrealizować 2-letni program Szkoły Hotelarskiej), osoby ze średnim wykształceniem i te, które zakończyły kształcenie w 4-letniej Szkole Ekonomiczno-Handlowej (z możliwością uzupełnienia samej wiedzy praktycznej i – tym samym – przystąpienia do nauki na drugim roku), osoby posiadające świadectwo ukończenia kursu handlowego – przyjmowane na analogicznych zasadach jak absolwenci szkół zawodowych. Ponadto grupą docelową były wcześniej zasugerowane osoby, które posiadały doświadczenie zawodowe w hotelarstwie⁷⁷³.

Na temat priorytetowego celu działalności placówki wypowiedział się m.in. wcześniej już przywołany Jan Kwiatkowski w trakcie uroczystości otwarcia Szkoły Hotelarskiej, które miało miejsce dnia 3 listopada 1932 r. Wymienił on – przede wszystkim

⁷⁷² Ibidem, s. 16, k. 519.

⁷⁷³ Ibidem, *Posiedzenie w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Hotelarskiej w Krakowie w dniu 10 września 1931 r.*, s. 1, k. 555.

– czynniki turystyczne regionów Małopolskich, do których zaliczała się głównie gospodarka uzdrowiskowa. Związek pomiędzy tym sektorem turystycznym a przemysłem pensjonatowo-hotelowym był znaczący. Należało jednak podjąć stanowcze kroki w zakresie podniesienia standardu usług noclegowych, które powinny być świadczone przez wykwalifikowaną kadrę pracowników tej branży. Jeżeli chodzi o koncepcję funkcjonowania szkoły, to zamysłem IPHKr było powstanie wyższego typu placówki edukacyjnej, w których miały się kształcić osoby posiadające aspiracje do zarządzania obiektami o dużym znaczeniu turystycznym⁷⁷⁴.

Uroczysta inauguracja krakowskiej Szkoły Hotelarskiej była ważnym wydarzeniem dla środowiska polskich hotelarzy, a okoliczności powstania placówki stanowiły punkt odniesienia dla ukazujących się na łamach prestiżowych czasopism branżowych artykułów. Jako przykład należy przywołać jeden z numerów „Restauratora i Hotelarza Polskiego”, w treści którego zawarto informacje dotyczące okoliczności powołania szkoły, jej charakteru, a także znaczenia dla krajowego przemysłu hotelarskiego i turystycznego. Fragment tego artykułu przedstawiał się następująco:

„W Krakowie odbyła się w dniu 3 listopada b.r. uroczysta inauguracja nowo założonej szkoły hotelarskiej, powstałej dzięki długotrwałym zabiegom krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej, trwającym od ub. roku. Jest to szkoła zawodowa typu średniego, mająca kształcić personel kierowniczy zakładów hotelowych i pensjonatowych w Polsce. Powstanie tej szkoły wypełni w pewnej mierze dotkliwą lukę w naszym szkolnictwie zawodowym, które dla tej dziedziny przemysłu posiadało dotychczas jedną tylko uczelnię typu niższego, założoną w ub. r. w Warszawie przez zarząd Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”⁷⁷⁵

Należy uwzględnić, że z początkiem działalności szkoła była zlokalizowana na terenie Domu Wycieczkowego, który znajdował się przy ulicy Oleandry 4. Informacje zamieszczone w treści sprawozdania za okres nauki przypadający na lata 1932–1935 wskazują w jaki sposób zagospodarowano dzierżawioną przestrzeń obiektu. Na potrzeby dydaktyczne przekształcono jedno z pomieszczeń na salę wykładową. Z kolei zarówno kancelaria, jak i pokój nauczycielski zostały utworzone w świetlicy⁷⁷⁶. O zmianie siedziby placówki świadczy sprawozdanie, które Dyrekcja Szkoły Hotelarskiej w Krakowie skierowała do okręgowego Kuratorium Szkolnego dnia 26 czerwca 1937 r. W treści

⁷⁷⁴ *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35*, Kraków 1935, s. 11.

⁷⁷⁵ *Otwarcie Szkoły Hotelarskiej w Krakowie*, „Restaurator i Hotelarz Polski”, 1932, nr 11-12, s. 31.

⁷⁷⁶ *Ibidem*, s. 22.

wspomnianego dokumentu pojawiła się informacja o zmianie lokalizacji placówki edukacyjnej, która tymczasowo została przeniesiona do lokalu własności Heleny Wędrychowskiej (ulica Czarnowiejska 8)⁷⁷⁷.

Istotnym aspektem, do którego również należy się odnieść, był realizowanych program nauczania. Zebrane materiały źródłowe umożliwiły zapoznanie się z planem kształcenia, który obowiązywał kolejno w latach nauki 1932/33 oraz 1933/34 i przedstawiał się w następujący sposób:

Tabela 11. Plan nauki w Szkole Hotelarskiej (przewidziany na rok szkolny 1932/33)

Lista przedmiotów	Pierwszy rok (trzy trymestry)	Drugi rok (trzy trymestry)
Geografia (gospodarcza lub turystyczna)	Geografia gospodarcza	Geografia turystyczna
Wiadomości o przemyśle turystycznym	Tak	Nie
Historia sztuki	Tak	Nie
Języki (angielski, polski, niemiecki i francuski)	Języki: niemiecki, polski, angielski i francuski	Języki: niemiecki, francuski i angielski
Nauka obywatelska	Tak	Nie
Prawoznawstwo	Tak	Nie
Ekonomia	Tak	Nie
Nauka o handlu	Tak	Nie
Skarbowość	Nie	Tak
Księgowość	Tak	Nie
Rachunki kupieckie	Tak	Nie
Towaroznawstwo	Tak	Tak
Korespondencja	Tak	Nie
Pisanie na maszynach	Tak	Nie
Stenografia	Tak	Nie
Encyklopedia przedsiębiorstw hotelowych i organizacja pracy na terenie hoteli	Nie	Tak
Etyka i psychologia hotelowa	Nie	Tak
Higiena hotelowa	Nie	Tak
Instalacje hotelowe	Nie	Tak

⁷⁷⁷ ANK, IPHKr, sygn. 29/318/1.6/72 (dalej: I 72), *Pismo Dyrekcji Szkoły Hotelarskiej w Krakowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 26 czerwca 1937 r. w powołaniu na okólnik Kuratorium Nr. III-3165/33, (w:) Akta Szkoły Hotelarskiej pod nadzorem IPHKr, s. 1, k. 105.*

Ćwicz. praktyczne w kuchni, bufecie, restauracji i piwnicy (w godz. popołudniowych)	Tak	Tak
Praktyka w biurze hotelowym	Tak	Nie
Łączna ilość godzin lekcyjnych, dla każdego roku nauki	Razem: 180 h (w tym 36 h tygodniowo)	Razem: 180 h (w tym 36 h tygodniowo)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35*, Kraków 1935, s. 22.

Harmonogram zajęć przewidzianych na rok szkolny 1932/33 składał się z przedmiotów, które obejmowały następujące dyscypliny naukowe: geograficzno-turystyczne, humanistyczne, językowe, społeczne, ekonomiczne, techniczne, a także przemysłowe. Dodatkowo placówka realizowała zajęcia praktyczne, do których należały praktyka w biurze hotelowym i ćwiczenia odbywające się w różnych obiektach gastronomicznych (w tym: bufecie, restauracji i kuchni). Należy zatem stwierdzić, że absolwenci Szkoły Hotelarskiej w Krakowie mieli zdobyć wiedzę na temat funkcjonowania całego sektora usług turystycznych.

Z kolei umiejętności językowe były niezbędne m.in. w zakresie dostosowania krajowego przemysłu hotelarskiego do systemu europejskiego, który przewidywał swobodne podróżowanie zagranicznych turystów po krajach europejskich. Do innych korzyści, wynikających z biegłego posługiwania się językami obcymi, zaliczały się praktyki zawodowe (staże), realizowane w obiektach hotelowych zlokalizowanych na terenie państw, które współpracowały z krakowską placówką edukacyjną.

Wstępne ustalenia dotyczące modelu kształcenia w Szkole Hotelarskiej, który zakładał 8-miesięczny okres nauki teoretycznej (dla pierwszego roku) i 4-miesięczne zajęcia praktyczne (dla drugiego roku) uległy przekształceniom. Dwuletni system nauczania został podzielony na 6 trymestrów (po 3 trymestry przypadające na każdy rok). Program nauki poddano korektom również na przestrzeni kolejnych lat działalności placówki, co było następstwem nowych wizji kształcenia wśród członków Rady Pedagogicznej. W trakcie posiedzenia, które zorganizowane zostało przez ten organ dnia 2 października 1933 r., dokonano zatwierdzenia nowego Programu Nauki Szkoły Hotelarskiej w Krakowie:

Tabela 12. Plan nauki w Szkole Hotelarskiej (przewidziany na rok szkolny 1933/34)

Grupy przedmiotów	Pierwszy rok (cztery kwartały)	Drugi rok (cztery kwartały)
<i>Języki</i>	angielski, francuski i niemiecki	angielski, francuski i niemiecki
<i>Przedmioty komercyjne</i>	księgowość, nauka o zawodzie, rachunki kupieckie, korespondencja	nauka o zawodzie, wzorowe biuro hotelowe, reklama
<i>Przedmioty techniczne</i>	geografia gospodarcza, towaroznawstwo, kuchnia hotelowa (na I kursie w piątek przed południem), pisanie na maszynach	geografia turystyczna, higiena, nowoczesne instalacje (hotelowe, architektoniczne i elektryczne), kuchnia dietetyczna, przemysł uzdrowiskowy i turystyczny
<i>Przedmioty handlowe i prawo</i>	prawoznawstwo, handel	Skarbowość hotelowa, prawoznawstwo i spory hotelowe, prawo i ekonomia, ekonomia, handel, obywatelstwo i prawo samorządowe
Łączna ilość godzin lekcyjnych, dla każdego roku nauki	Razem: 144 h (po 36 h, na każdy kwartał)	Razem: 144 h (po 36 h, na każdy kwartał)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35*, Kraków 1935, s. 35-36.

W harmonogramie kursów – zaplanowanych na kolejny rok szkolny – uwzględniona została kategoryzacja przedmiotów na języki, przedmioty komercyjne, techniczne, handlowe i prawo. Z kolei, do każdej z wymienionych kategorii, przypisana została konkretna grupa przedmiotów. Należy uwzględnić, że modyfikacji uległy także realizowane kursy, które miały na celu przybliżenie słuchaczom Szkoły Hotelarskiej zagadnień dotyczących m.in. przemysłu uzdrowiskowego i turystycznego. Jeśli chodzi o przedmioty poświęcone tematyce hotelarskiej, to program nauczania również zakładał dostarczenie kompleksowej wiedzy, która skupiała się na tym sektorze gospodarczym.

Uzupełnieniem programu zajęć Szkoły Hotelarskiej były praktyki zawodowe w okresie wakacyjnym. Wzorowały się one na systemie charakterystycznym dla placówek o tym profilu, które działały na terenie takich państw, jak Anglia, Francja i Niemcy. W treści przywołanego sprawozdania za trzyletni okres funkcjonowania Szkoły Hotelarskiej uwzględniona została informacja o prekursorskim – w skali całego kraju – charakterze tej inicjatywy. W dniach 26–27 listopada 1933 r. odbyło się piąte Walne Zebranie N.O.P.P.H., podczas którego wyrażonych zostało mnóstwo pochlebnych opinii na temat całokształtu działalności placówki edukacyjnej, a także przygotowania słuchaczy do realizacji praktyk w obiektach hotelowych. Świadectwem tego założenia były fragmenty wypowiedzi zarządców wybranych hoteli, które zamieszczono we wspomnianym sprawozdaniu. Jednym z przykładów była opinia Zarządu Hotelu „Bristol” w Zakopanem, dotycząca jednej z praktykantek, która została napisana dnia 11 lipca 1934 r.:

„P. Janikowska wykazuje w swoich pracach wiele systematyczności, zainteresowania i energii oraz wiele inicjatyw. P. Janikowska posiada również takt i dużą dozę poczucia piękna, które w dziale hotelarskim znajduje również zastosowanie”⁷⁷⁸.

Organizacja praktyk zawodowych wiązała się m.in. z licznymi korespondencjami; które były prowadzone pomiędzy Dyrekcją Szkoły Hotelarskiej a przedsiębiorcami branży hotelowo-pensjonatowej. W piśmie ZUP w Warszawie z dnia 18 kwietnia 1933 r. adresowanym m.in. do Zarządu Miejskiego w Krynicy załączono prośbę o uzyskanie poparcia ze strony organów władz samorządowych w działaniach, które miały na celu wyrażenie zgody przez właścicieli i zarządców większych miejscowości uzdrowiskowych oraz zdrojowisk na podjęcie praktyk zawodowych przez absolwentów pierwszego roku – w sezonie letnim. Do zakresu obowiązków praktykantów należała realizacja prac na każdym stanowisku służby hotelowej – od utrzymania pokoi w czystości, przez odbycie służby portierskiej, a także objęcie stanowiska na recepcji hotelowej. W ogólnym zamyśle placówki edukacyjnej było umożliwienie absolwentom wykorzystania umiejętności i wiedzy, które udało im się nabyć na etapie kształcenia⁷⁷⁹.

Argumentem przemawiającym za pozytywnym rozpatrzeniem prośby były wymagania, jakie Szkoła Hotelarska stawiała kandydatom oraz program kształcenia – stanowiący gwarancję wysokiej jakości nauczania. Wskazano, że nawet absolwenci I roku są dobrym materiałem na praktykantów. Ponadto uzdrowiska miały zapewnić bezpłatny

⁷⁷⁸ *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji...*, s. 51-57.

⁷⁷⁹ ANK NS, AmK, sygn. 31/18/4.8/223, *Pismo Związku Uzdrowisk Polskich w Warszawie z dnia 18 IV 1933 r.*, s. 2.

staż zawodowy 20 osobom, czyli stosunkowo niewielkiej grupie. Jeśli chodzi o warunki realizacji praktyk, to Dyrekcja placówki wysunęła postulat o zapewnienie przez zakład specjalnego pomieszczenia, w którym słuchacze Szkoły Hotelarskiej mogliby rozwijać swoje umiejętności. Nie należało jednak traktować tego postulatu jako warunek konieczny, a jedynie uznać za pomocną sugestię ze strony placówki⁷⁸⁰.

Podstawą rozpoczęcia praktyki zawodowej były tzw. karnety stażowe, które absolwenci otrzymywali zanim udali się do danego obiektu hotelowego lub pensjonatowego. Wspomniany dokument został opracowany przez jednego z delegatów IPHKr i stanowił pierwsze tego typu rozwiązanie w Polsce. Do najważniejszych aspektów zamieszczonych w treści karnetu należała prośba wystosowana przez Dyrekcję Szkoły do pracodawcy o koordynowanie działań, które praktykant realizował w ramach stażu. Istotne znaczenie odgrywał także udział przełożonego w zdobywaniu przez ucznia rozmaitych doświadczeń praktycznych w branży hotelarskiej. Aby można było zweryfikować ogólne postępy danego ucznia, do których zaliczały się m.in. takie zagadnienia, jak praktyczne umiejętności, zachowanie i odpowiednie sprawowanie, zadaniem opiekuna stażu było wypełnienie rubryki zatytułowanej: „Uwagi szefów (pracodawców)”.

Jeśli chodzi o zakres obowiązków praktykanta, to również skupiały się one na bieżącym opisywaniu realizowanych prac, które należało uwzględnić w „Raportach dziennych ucznia”. W ramach finalizacji stażu zawodowego, właściciel lub osoba uprawniona miały przygotować stosowną opinię. W treści takiego dokumentu należało zamieścić informacje na temat zaradności ucznia, a także jego kwalifikacji i cech osobowości, których odzwierciedleniem była uzyskana ocena końcowa⁷⁸¹.

⁷⁸⁰ Ibidem.

⁷⁸¹ *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji...*, s. 28-30.

Ilustracja 11. Fragment karnetu stażowego (oprac. dr Rudolf Radzyński)

Karnet Stage'owy.
Szkoła Hotelarska w Krakowie.

L. carnetu:
Nr. dowodu uczęszczania do szkoły:

DZIENNIK Z PRAKTYKI.

Imię i nazwisko ucznia
Kraków, dnia

.
Dyrektor Szkoły

Delegat Towarzystwa
Szkoły Hotelarskiej

Stwierdza się autentyczność podpisu Dyrektora Szkoły Hotelarskiej i uprasza się P. T. Pracodawcę o łaskawe czuwanie nad wyżej wymienionym(ną) uczniem (uczennicą) i umożliwienie mu (jej) nabycia wszechstronnego doświadczenia praktycznego w przemyśle hotelarskim. W związku z tem, działając imieniem Kuratorji Szkoły, — mam zaszczyt prosić P. T. Szefów o łaskawe wpisanie na odnośnych stronicach książeczki, przeznaczonych na ten cel z napisem „Uwagi szefów” (pracodawców) swoich spostrzeżeń co do kwalifikacji, zachowania się i wogóle prowadzenia się ucznia w czasie odbywanej praktyki. Na odnośnych stronicach, przeznaczonych dla ucznia (Raporty dzienne ucznia), uczeń zobowiązany jest codziennie zapisywać pracę wykonywa-

Źródło: Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35, Kraków 1935, s.28.

Podjęcie stażu zawodowego nie zawsze przynosiło oczekiwane rezultaty, co mogło być wynikiem lekceważącego stosunku niektórych zarządców do poprawy standardu świadczonych usług w przemyśle hotelarskim. Zagadnienie to zostało poruszone m.in. w treści pisma, które Dyrekcja placówki wystosowała do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 26 czerwca 1937 r. Pomimo tego, że w roku szkolnym przypadającym na lata 1936/37 nadanych zostało aż 215 listów z prośbą o przyznanie miejsc na odbycie praktyk, to część przedsiębiorstw hotelowych i pensjonatowych nie podjęła korespondencji. Natomiast osoby, którym udało się zakończyć staż w obiektach noclegowych, sygnalizowały znaczące problemy w strukturach zarządzania i organizacji

niektórych przedsiębiorstw. Działania, które były ukierunkowane na zapewnienie słuchaczom Szkoły praktyk, wiązały się także z próbami wyzysku ze strony części obiektów noclegowych. Konieczność dokonania opłaty stażu przez praktykantów zniechęcała ich do wyboru takich miejsc. W omawianym dokumencie znalazła się lista obiektów, w których przyjęcie na praktyki było równoznaczne ze spełnieniem uwzględnionego warunku. Należały do nich także przedsiębiorstwa z obszaru Beskidów Zachodnich, w tym pensjonaty: „Alpejska” w Krynicy-Zdroju i „Jedynaczka” w Rabce-Zdroju⁷⁸².

Jako kolejny z przykładów niekorzystnych warunków realizacji praktyk wakacyjnych na terenie wspomnianego łańcucha górskiego należy przywołać fragment zawarty w piśmie do krakowskiego Kuratorium Szkolnego na temat stażu zawodowego słuchaczki Marii Feill, który został podjęty w Szczawnicy:

„Słuchaczka Maria Feill otrzymała w ubiegłym roku szkolnym praktykę wakacyjną w jednym z pensjonatów w Szczawnicy. Po przyjeździe na miejsce praktyki, zwróciła się natychmiast do Zarządu pensjonatu z prośbą o przydzielenie pracy. Zakomunikowano jej, iż tego dnia zajęcie praktykantki ograniczać się będzie do bawienia gości. Następnego dnia ponownie zwróciła się p. Feill do Zarządu o pracę, a kiedy i tym razem oznajmiono jej, iż obowiązki praktykantki polegać będą tylko na bawieniu gości, wówczas oświadczyła bardzo uprzejmie, iż nie ma zamiaru pełnić funkcji damy do towarzystwa, bowiem jako słuchaczka KRAKOWSKIEJ SZKOŁY HOTELARSKIEJ przyjechała pracować zawodowo, a nie bawić gości. Uregulowała należność za dwudniowy pobyt, po tym zgłosiła się do Dyrekcji Szkoły, która przydzieliła jej inną praktykę”⁷⁸³.

Powyższe doświadczenia placówki edukacyjnej – a także jej uczniów w zakresie prób nawiązania współpracy z przedsiębiorstwami hotelowymi i pensjonatowymi wskazują znaczne problemy w świadomym rozwoju jednego z sektora usług turystycznych. Z kolei prekursorskie – jak na tamte czasy – rozwiązania, dotyczące rejestrowania postępów zawodowych stażystów mogły niekiedy przerastać zakres kompetencji zarządców obiektów noclegowych. W związku z tym zapoczątkowany przez Szkołę Hotelarską system wymagał stopniowej adaptacji, która w strukturach krajowego przemysłu hotelowo-pensjonatowego mogła się przyjąć w momencie prawnego uregulowania działalności tej gałęzi gospodarczej. Realizacja tego założenia wiązała się również z działaniami

⁷⁸² ANK, IPHKr, I 72, *Pismo Dyrekcji Szkoły Hotelarskiej w Krakowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego...*, s. 7-8, k. 117-119.

⁷⁸³ Ibidem, s. 9, k. 121.

ukierunkowanymi na wykluczenie z branży hotelowej tych jednostek, które nie reprezentowały odpowiedniego stopnia kwalifikacji zawodowych.

Niewątpliwie istotnym aspektem jest kwestia dalszych losów absolwentów krakowskiej Szkoły Hotelarskiej, które nakreśla m.in. dokument zawierający spis osób posiadających stałe zatrudnienie w przedsiębiorstwach hotelowych. Przywołana lista dotyczy roczników szkolnych z lat 1934–1938. Jak wskazano w treści, informacje uwzględnione w spisie są orientacyjne, co wynika z możliwości zmiany miejsca pracy lub sprawowanego stanowiska przez absolwentów placówki. Zakres tematyczny niniejszej rozprawy przełożył się na konieczność przytoczenia sylwetek osób, które znalazły pracę w obiektach zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich.

Jeżeli chodzi o absolwentów pierwszego roku, to lista zawiera 9 nazwisk, z których dwie osoby uzyskały stanowiska zawodowe w Rabce, a jedna w Wiśle. Należy jednak uwzględnić, że tylko Romualda Szarłat podjęła stałą pracę w Sanatorium dra Cybulskiego w Rabce – gdyż okres aktywności zawodowej drugiej absolwentki, w nieznanym z nazwy rabczańskim obiekcie pensjonatowym był tymczasowy. Z kolei w drugiej z przywołanych miejscowości absolwentka Szkoły Alicja Włostowska wynajęła pensjonat. Ponadto w Zakopanem posadę uzyskała córka Jana Dunin-Brzezińskiego, Jadwiga (na liście zamieszczono imię „Janina”)⁷⁸⁴.

Lista za 1935 r. zawiera 7 nazwisk, a w granicach Beskidów Zachodnich (według podziału M. Orłowicza) pracę znalazło 5 absolwentów. W Krynicy własną działalność gospodarczą prowadził Bohdan Banachowski, który posiadał pensjonat. Natomiast w drugim z największych zdrojowisk dawnego województwa krakowskiego – czyli Zakopanem – dwie absolwentki realizowały analogiczne działania. W zimowej stolicy Polski zatrudnienie znalazła także dwójka innych absolwentów, z których Halina Janikowska – u swojego teścia – a Janina Romanowska w Sanatorium „Odrodzenie”. W 1936 r. tylko jedna osoba podjęła pracę w miejscowości zlokalizowanej na terenie Beskidów Zachodnich i była to Pulcheria Burdówna, którą zatrudniono w krynickim pensjonacie „Odaliska”⁷⁸⁵.

Znacznie więcej absolwentów placówki ukierunkowało swoje ścieżki zawodowe na obszar wspomnianego łańcucha górskiego w 1937 r. Łączna liczba nazwisk na liście za ten rok wynosi 14 – z czego aż 8 osób podjęło pracę w takich ośrodkach ruchu turystycznego,

⁷⁸⁴ ANK, IPHKr, sygn. I 72, *Absolwenci zatrudnieni na stałych, pewnych posadach w przemyśle hotelowym, bądź też pensjonatowym*, (w:) *Akta Szkoły Hotelarskiej pod nadzorem IPHKr*, s. 1, k. 417.

⁷⁸⁵ Ibidem, s. 2, k. 419.

jak m.in. Krynica, Rabka i Wisła. Jako pierwszy wymieniony został Bazyli Kuziw, który otrzymał stanowisko portiera w nie uwzględnionym z nazwy obiekcie, w Krynicy-Zdroju. Taka sama posada przypadła Władysławowi Mielnikowi, który pracował w słynnym Hotelu „Patria”. Jeśli chodzi o kolejną osobę z listy, to była nią Karolina Biernat zatrudniona w działającym na terenie Rabki-Zdroju Zakładzie Rodziny Kolejowej. Dwie absolwentki Szkoły Hotelarskiej podjęły współpracę i wynajęły jeden z pensjonatów w Wiśle. Z kolei w rabczańskim obiekcie pensjonatowym o nazwie „Tereska” zatrudniono Janinę Słocińską, a jako ostatnia osoba z listy – która pracowała w pensjonacie „Idylla” w Wiśle – uwzględniona została Anna Wiszniewska.

Ostatni rok szkolny wskazał na aktywność zawodową 12 absolwentów, z których połowa osób znalazła zatrudnienie m.in. w Wiśle i Zakopanem. Należał do nich pracujący u swojego ojca na terenie pierwszej z przywołanych miejscowości Jan Bartosik. Oprócz niego w śląskim ośrodku recepcji turystycznej pracowała Olga Szmatera. Pozostałe osoby kształtowały swoje ścieżki zawodowe w Zakopanem, z czego jedna w pensjonacie Liberaków, a dwie w obiekcie należącym do S.U.T. i jedna w nie wymienionym z nazwy pensjonacie⁷⁸⁶.

W odniesieniu do profilu kandydatów, którzy w latach funkcjonowania Szkoły podjęli edukację, dominującą liczbę słuchaczy stanowiły kobiety. Pierwszy rok uruchomienia placówki – przypadający na 1933/34 – rozpoczęty został przez 22 uczniów, z czego płęć piękna liczyła 13 osób, a pozostałe 9 osób reprezentowali mężczyźni. Na drugi rok szkolny promocję uzyskało 17 uczniów Szkoły Hotelarskiej – 12 kobiet i 5 mężczyzn. Wśród osób przyjętych na I rok nauki – w roku szkolnym 1933/34 – zamieszczono 17 nazwisk, a w międzyczasie do grupy dołączyła dr Olga Schragerówna. Jeżeli chodzi o liczbę kobiet, to lista wskazała aż 16 osób – w związku z czym mężczyzn było tylko dwóch. W trzecim roku działalności placówki, który obejmował lata 1934/35, przyjętych zostało 19 osób (z tego 3 osoby dostały się na II rok, gdyż ukończyły studia wyższe). Na I roku naukę rozpoczęło zatem 16 uczniów – 14 kobiet oraz 2 mężczyzn. Z kolei wśród słuchaczy, którzy automatycznie uzyskali promocję na II rok, znalazły się 2 kobiety i 1 mężczyzna⁷⁸⁷.

Kolejne lata nauki w Szkole Hotelarskiej pozostawiają pewną lukę, ponieważ przywoływane kilkukrotnie sprawozdanie obejmuje pierwsze trzy lata działalności

⁷⁸⁶ Ibidem, s. 2-3, k. 419-421.

⁷⁸⁷ *Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji...*, s. 24-34, 79.

placówki. Natomiast jeśli chodzi o liczbę absolwentów, to w roku szkolnym 1933/34 odnotowanych zostało 17 uczniów, a w latach 1934/35 – 16. Analogiczna liczba osób przypadła na kolejny rok szkolny. Z kolei ostatnie trzy lata funkcjonowania Szkoły spotkały się z rosnącym zainteresowaniem. W latach 1936/37 edukację – z sukcesem – zakończyło 26 absolwentów⁷⁸⁸. Okres nauki przypadający na lata 1937/38 świadczy o znacznym wzroście liczby słuchaczy, których zarówno na I roku – jak i II – było po 31. Ponadto, według informacji uwzględnionych w treści materiału źródłowego, każdy z uczniów II roku uzyskał pozytywną ocenę z egzaminu końcowego⁷⁸⁹. W latach nauki 1938/39 przyjęte zostały 32 osoby, które otrzymały możliwość kontynuowania edukacji – po zakończeniu I kursu. Natomiast absolwentów II roku było wówczas 28 i w ramach formalnego zatwierdzenia finalizacji procesu kształcenia w Szkole przyznano im świadectwa⁷⁹⁰.

Na temat udziału kobiety w rozwoju sektora usług turystycznych – głównie przemysłu hotelarskiego – pisał m.in. dyrektor Szkoły Hotelarskiej Bohdan Białecki. Artykuł poświęcony temu zagadnieniu ukazał się na łamach jednego z numerów „Dziennika Polskiego” z 1936 r. W jego treści podkreślona została rola kobiet jako opiekunki ogniska domowego, a także liczne cechy jej przedsiębiorczego charakteru. Z drugiej strony zmiany cywilizacyjne, przejawiające się m.in. w ewolucji światopoglądu społecznego, otworzyły kobietom XX w. nowe możliwości zawodowe. Jak wskazał autor tekstu, podjęcie pracy w obiektach hotelowych i pensjonatowych stanowiło dla kobiet najbardziej korzystne rozwiązanie. W takich miejscach mogła ona rozwijać swoje umiejętności organizatorskie i wrodzony talent⁷⁹¹.

Poza wymienionymi aspektami, przemysł hotelarski wymagał profesjonalnej kadry pracowników, co również dotyczyło udziału kobiety w rozwoju tej gałęzi usług turystycznych. Fachowe wykształcenie można było uzyskać w specjalistycznych placówkach edukacyjnych, do których zaliczała się krakowska Szkoła Hotelarska. Posiadanie wykształcenia zawodowego wiązało się także ze zwiększeniem perspektyw pracy, wśród których uwzględniono m.in. biura turystyczne, biura komunikacji lotniczej,

⁷⁸⁸ ANK, IPHKr, sygn. I 72, *Pismo Dyrekcji Szkoły Hotelarskiej w Krakowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego...*, s. 7-8, k. 105-107.

⁷⁸⁹ Ibidem, *Krótkie sprawozdanie dla Zarządu Królewskiego Stołecznego Miasta Krakowa w Krakowie [przygotowane przez Dyrektora Szkoły Hotelarskiej, Bohdana Białeckiego] – z dnia 5 grudnia 1938 r.*, s. 1, k. 389.

⁷⁹⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Pedagogiczne Dyrektora Szkoły Hotelarskiej w Krakowie za rok szkolny 1938/39*, s. 1, k. 439.

⁷⁹¹ B. Białecki, *Kobieta a turystyka i hotelarstwo*, „Dziennik Polski”, 1936, R. 2, nr 276, s. 14.

administracja i zarząd hoteli, schroniska i restauracje. Kobiety mogły również awansować na takie stanowiska, jak korespondentki, zarządczyni, kasjerki, pomocnicze siły biurowe oraz urzędniczki w biurach nie związanych z przemysłem hotelarskim. Na podstawie informacji uwzględnionych w omawianym tekście należy przyjąć, że udział wspomnianej placówki edukacyjnej w kształtowaniu ścieżek zawodowych swoich absolwentek był znaczący. Świadectwem tego założenia jest chociażby następujący fragment artykułu, który odnosił się do bardziej wybitnych słuchaczy Szkoły:

„(...) Uzdolnieni kandydaci i kandydatki, władający kilkoma językami obcymi, z praktyką zagraniczną, a ponadto posiadający egzamin dojrzałości lub równorzędne wykształcenie, mogą mieć bardzo dobre perspektywy w tym zawodzie, przede wszystkim w przemyśle gastronomiczno-hotelarskim, następnie w biurach podróży oraz biurach komunikacji kolejowej, autobusowej i lotniczej. Od kwalifikacji pracowników zależy wysokość pobieranego przez nich wynagrodzenia”⁷⁹².

Kolejnym argumentem przemawiającym za korzyściami wynikającymi z ukończenia procesu kształcenia w Szkole Hotelarskiej, było wprowadzenie nowych warunków zatrudnienia pracowników branży pensjonatowo-hotelowej. Zgodnie z uchwałą I Ogólnopolskiego Zjazdu Przemysłu Hotelowo-Pensjonatowego zorganizowanego w dniach od 23 do 24 maja 1937 r. w Warszawie, przedsiębiorstwa świadczące usługi noclegowe miały zatrudniać głównie osoby, które posiadały odpowiednie wykształcenie – jako absolwenci szkół hotelarskich⁷⁹³.

Niniejszy podrozdział miał na celu przybliżenie ważniejszych zagadnień, dotyczących rozwoju poszczególnych sektorów usług turystycznych na terenie Beskidów Zachodnich. Jeżeli chodzi o ratownictwo górskie, to w treści podrozdziału odniesiono się także do zarysu historii przewodnictwa tatrzańskiego. Pomiędzy jednym a drugim aspektem istniała silna zależność, co wynikało z oparcia systemu udzielania pomocy w górach m.in. o doświadczenia przewodników oprowadzających po Tatrach – a także środowiska działaczy PTT. Ukształtowanie geograficzne Beskidów Zachodnich nie wymagało realizacji wypraw górskich pod kierunkiem przewodnika. W związku z tym potrzeba skorzystania z usług przewodnickich na tym terenie praktycznie nie istniała – a przynajmniej nie została zasygnalizowana w dostępnych materiałach źródłowych.

⁷⁹² Ibidem.

⁷⁹³ St. Wiśniewski, *Odpowiedź Min. Wyznań Relig. i Ośw. Publ. w sprawie szkolnictwa hotelowo-pensjonatowego*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1937, R. 2, nr 7, s. 7.

W kontekście drugiej z wyszczególnionych gałęzi sektora usług turystycznych, znalazł się przemysł hotelarski. Z uwagi na omówienie uwzględnionej tematyki w treści poprzedniego podrozdziału – w ramach uzupełnienia – rozwinięte zostało zagadnienie szkolnictwa wyższego dla pracowników branży hotelarskiej. Małopolska – jako region skupiający ruch turystyczny – stanowiła główny punkt odniesienia dla powstania Wyższej Szkoły Hotelarskiej działającej w latach 1932–1939 na terenie Krakowa. Wiodącą ideą uruchomienia placówki była poprawa standardu świadczonych usług w krajowym przemyśle hotelarskim.

Zorganizowany system działalności Szkoły, który w swoim założeniu koncentrował się zarówno na kompleksowym programie nauczania, jak i zapewnieniu słuchaczom praktyk (w kraju i za granicą), wykształcił kadry profesjonalnych pracowników sektora usług turystycznych. Należy uwzględnić, że osoby posiadające status absolwentów placówki kształtowały swoje ścieżki zawodowe w obiektach hotelowych i pensjonatach zlokalizowanych również w granicach Beskidów Zachodnich.

Rozdział 4. Analiza recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich

4.1. Turystyka wypoczynkowo-zdrowotna i kwalifikowana

Przed wybuchem II wojny światowej ruch uzdrowiskowo-letniskowy na terenie Karpat rozwijał się dynamicznie. W przeciągu roku wykazywał się on frekwencją wynoszącą ponad 350 tys. turystów długoterminowych. Natomiast liczba osób, przemierzających obszary górskie w krótkim okresie czasu, osiągała więcej niż milion podróżujących. Według szacunków zamieszczonych w pracy Leszczyckiego na temat podstawowych czynników gospodarczych, które były charakterystyczne dla turystyki uzdrowiskowo-letniskowej (1939 r.), zyski jakie otrzymywano w regionach karpackich z tego sektora gospodarki wynosiły 70 mln zł. Uzyskane dochody były porównywalne z wartością owsa, pszenicy i żyta. Letnicy i kuracjusze wydawali swoje pieniądze zarówno w ośrodkach skupiających ruch turystyczny, jak i gospodarstwach rolnych. W rezultacie zubożała ludność wiejska mogła uzyskać dodatkowe zabezpieczenie finansowe⁷⁹⁴.

W skali ogólnopolskiej turystyka wypoczynkowo-lecznicza przekraczała w Karpatach ponad połowę ruchu przyjezdnych. Świadczyło to o nadrzędnych walorach uzdrowiskowych i letniskowych tego obszaru górskiego. Mając na względzie takie wytyczne, jak m.in. warunki ekonomiczne tej gałęzi gospodarczej oraz udział omawianego łańcucha górskiego w krajowej gospodarce, należało wysnuć konkluzję, że region osiągnął już wysoką rangę – a posiadany przez ten obszar potencjał turystyczny odegra znaczącą rolę w podniesieniu sytuacji kulturowej i przemysłowej terenów karpackich.

Jak wskazał Leszczycki, określenie czynników ukierunkowanych na rozwój turystyki uzdrowiskowo-letniskowej było zależne od stopnia rozeznania w stanie faktycznym. Podstawą jego znajomości były wyniki uzyskane z danych na temat frekwencji turystycznej dla tej gałęzi, która miała być na bieżąco zamieszczana w oficjalnej statystyce. Poza samym nasileniem recepcji turystów, za istotny punkt odniesienia uznano ilość ośrodków skupiających ruch letniskowy i leczniczy. Na skutek braku zorganizowanej metody statystycznej, dostrzegalne były problemy zarówno w dokładnym oszacowaniu liczby turystów, jak i miejscowości uzdrowiskowo-letniskowych⁷⁹⁵.

Zagadnienie recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich zostało poruszone w pracach autorstwa Tadeusza Chorabika opublikowanych na łamach „Komunikatów

⁷⁹⁴ S. Leszczycki, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej...*, s. 3.

⁷⁹⁵ Ibidem, s. 3-4.

Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”. Pierwsza z nich, nosząca tytuł *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim* znalazła się w wydaniu z 1938 r. Na wstępie autor przywołał najważniejsze instytucje odpowiedzialne za rejestrowanie ruchu turystycznego. W administracyjnych granicach przywołanego przez niego terytorium takie działania były prowadzone przez Komisję dla spraw regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich (w latach 1930–1932), Biuro Planu Regionalnego Podhala i Beskidów Zachodnich (roczny okres pracy, którą rozpoczęto w 1933 r. i zakończono w 1934 r.), a także IPHKr (lata 1932–1933).

Niestety, charakter badań statystycznych realizowanych przez wymienione organizacje był nieoficjalny. Z kolei dane gromadzone przez GUS były związane jedynie z poszczególnymi dziedzinami krajowej turystyki, do których należały m.in.: frekwencja zagranicznych turystów w większych zurbanizowanych ośrodkach na terenie Polski (wybrano miasta i uzdrowiska, których łącznie było 34), wycieczki Polaków do innych krajów (które organizowano w latach 1935–1936) oraz frekwencja turystyczna młodzieży w szkolnych schroniskach wycieczkowych (od 1931 r. do 1936 r.), statystyka odwiedzających wybrane schroniska górskie i te, które były zlokalizowane na nizinach (1935 r.). Prowadzone badania wykluczyły jednak ruch uzdrowiskowo-letniskowy, utrudniając zadanie dokonania właściwej oceny znaczenia tej gałęzi turystycznej dla rozwoju sektora gospodarczego⁷⁹⁶.

Jeżeli chodzi o genezę monitorowania turystyki wypoczynkowo-leczniczej w Polsce to należy wspomnieć, że taka potrzeba została zasygnalizowana m.in. w trakcie ogólnokrajowego zjazdu referentów turystycznych, który odbył się dnia 18 grudnia 1934 r. w Krakowie⁷⁹⁷. Kwestię wprowadzenia oficjalnych badań statystycznych poruszono również na obradach WKTKr dnia 25 kwietnia 1935 r. Na temat efektów zastosowania próbnej statystyki wypowiedziano się także w treści protokołu z posiedzenia Komisji, które

⁷⁹⁶ T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie...*, s. 3-4.

⁷⁹⁷ Same badania były prowadzone już wcześniej, a ich efekty przedstawiano w formie referatów na wydarzeniach o charakterze naukowym lub publikowane były w formie opracowań. Jednym z przykładów jest praca *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo—letniskowego w Zachodnich Karpatach* powstała w następstwie konferencji w Jaremczu z 1933 r., gdzie autorzy – Henryk Mianowski i Stanisław Leszczycki – wygłosili analogiczny referat. Statystyka zamieszczona w treści publikacji stanowiła punkt odniesienia do analizy porównawczej, której dokonał Tadeusz Chorabik w pracy na temat ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w województwie krakowskim (1937). Zagadnienie to zostanie omówione w treści niniejszego podrozdziału. Zob. H. Mianowski, S. Leszczycki, *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo—letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich...*, s. 10-13.

miało miejsce w czerwcu 1936 r.⁷⁹⁸ W ogólnym podsumowaniu założeń, wynikających z tego przedsięwzięcia, wskazana została konieczność rozszerzenia takich badań, którymi należało objąć również niewielkie lotniska. Dodatkowym aspektem było uwzględnienie postulatu o słuszności działań ukierunkowanych na prowadzenie krajowej statystyki ruchu turystycznego w treści projektu rozporządzenia UWKr. Następnie taka inicjatywa miała zostać przedłożona organom władzy rządowej⁷⁹⁹.

Wcześniejsze starania przyniosły oczekiwane efekty, gdyż w 1937 r. Wydz. Tur. Min. Kom. wydał polecenie o gromadzeniu materiałów statystycznych, które dotyczyły frekwencji na terenie ośrodków lotniskowych i uzdrowiskowych za lata 1936–1937. Rezultatem instrukcji wydanych przez wspomniany organ było przygotowanie specjalnego zarządzenia przez UWKr, które zawierało szczegółowe wytyczne uzupełnione o wzory formularzy. Opracowanie takich narzędzi miało na celu usystematyzowanie metody prowadzenia badań statystycznych, a także zestawienia danych liczbowych na temat intensyfikacji ruchu uzdrowiskowego i lotniskowego w administracyjnych granicach województwa krakowskiego.

Z uwagi na znaczenie uwzględnionego reskryptu autor publikacji zamieścił w jej treści wspomniany formularz i wzory, które stanowiły załączniki do pracy Chorabika. Drugi akapit dokumentu zawierał informacje o podmiotach odpowiedzialnych za monitorowanie frekwencji turystycznej na terenach uzdrowisk – zarówno w sezonie letnim, jak i zimowym. Należały do nich Zarządy Gmin Miejskich i Wiejskich, a także zarządcy uzdrowisk. Podmioty te ponosiły odpowiedzialność za sporządzenie i dostarczenie UWKr wykazu na temat recepcji turystycznej – który miał się opierać na przygotowanych załącznikach. Intensywność realizacji tych działań obejmowała dwa sezony: letni (od 1 kwietnia do 31 października) oraz zimowy (od 1 listopada do 31 marca).

W związku z tym należało gromadzić takie materiały statystyczne 2 razy w roku, a termin ich dostarczenia do UWKr określono na podstawie osobnych ram czasowych, gdzie sprawozdanie za pierwszy z sezonów można było nadesłać do 30 listopada, a za drugi do końca kwietnia. Celem rozwiązania problemu z orientacją w obszernym materiale

⁷⁹⁸ Szczegółowe informacje; dotyczące spostrzeżeń po wprowadzeniu takich badań statystycznych; zamieszczono w podrozdziale *Działalność w zakresie rozwoju przemysłu uzdrowiskowo-lotniskowego* (II rozdz. II. podrozdz.).

⁷⁹⁹ ANK, UWKr, sygn. 29/206/9/791, *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej odbytego w dniu 16 czerwca 1936 r.*, s. 3.

statystycznym, wprowadzona została selekcja sezonowych formularzy wykazów, z których te za sezon letni opracowano na zielonym papierze, a za sezon zimowy na białym⁸⁰⁰.

Frekwencja turystyczna miała być obliczana na podstawie meldunków, stanowiących według Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r., o ewidencji i kontroli ruchu ludności obowiązkowy system rejestrowania mobilności obywateli, a także cudzoziemców⁸⁰¹. Zgodnie z ogólnymi postanowieniami regulacji prawnych (art. 1) podmiotami, które ponosił odpowiedzialność za realizację tego zadania, były gminy miejskie i wiejskie. Natomiast prowadzona kontrola i ewidencja osób mogła się odbywać pod nadzorem organów administracyjnych. Jednym z przykładowych dokumentów, wykorzystywanych w celach monitorowania recepcji turystycznej, jest wykaz gości przebywających w jednym z krynickich obiektów noclegowych.

⁸⁰⁰ T. Chorabik, op. cit., s. 3-4.

⁸⁰¹ W tym przypadku chodziło także o art. 5 rozporządzenia zakładający, że zarządcy takich obiektów, jak m.in. pensjonaty, domy noclegowe i hotele – oraz wszelkich innych pomieszczeń, które były udostępniane za pobraniem opłaty jako miejsce zamieszkania lub tymczasowego zakwaterowania – byli zobligowani do prowadzenia księgi lub rejestrów meldunkowych swojego przedsiębiorstwa i listy gości albo osób przebywających na jego terenie. Wspomniane listy należało zlokalizować w widocznym i ogólnodostępnym miejscu, a ich forma oraz metoda prowadzenia były zależne od wytycznych Ministra Spraw Wewnętrznych. Zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności, Dz. U., 1928, nr 32, poz. 309, s. 608-609.

Ilustracja 12. Pierwsza strona wykazu gości mieszkających w Domu Chrześcijańskim Willa „Lwowianka” w Krynicy (1939 r.)

Willa

DOM CHRZEŚCJAŃSKI
WILLA LWOWIANKA
KRYNICA

Nr domu

WYKAZ

gości mieszkających w willi administrowanej przez właściciela, ~~daninowce~~

P.

Tracza Marian

w r. 19 39.

L. p.	Nr pokoju	IMIE I NAZWISKO GOŚCIA	ADRES	Mieszkał		Ilość dni	Ilość osob./nocy	Willa		pensjonal 1/3 place- nej kwoty	Razem wpłacona kwota	Od tego podatek 6%	
				od	do			dzienne po	1/3 place- nej kwoty			zł.	gr.
1		Bieloski Jadwiga	Warszawa	12/6	3/8	52	✓	2	10				
2		Schick Adolf	-	12/6	9/2	25	-	2	-				
3		Olędzka Anna	-	12/6	9/2	25	-	2	-				
4		Totosymon Antoni	-	3/2	17/2	75	-	2	-				
5		Łopatyński Czesław	Warszawa	7/2	31/2	25	✓	2	-				
6		Tietrichowa Anna	Kraków	10/2	31/2	22	✓	2	-				
7		Karas Rudolf	Komornik	10/2	31/2	24	✓	2	-				
8		Cyrwińska Helena	Torun	11/2	27/2	75	-	2	-				
9		Kozłowska Maria	Pilzno	11/2	21/2	11	-	2	-				
10		Porzycki Antoni	Warszawa	11/2	31/2	21	-	2	-				
11		Tajaska Hanna	Chodzież	11/2	31/2	21	-	2	-				
12		Barański Emil	Radom	13/2	31/2	19	-	2	-				
13		Blin-Kwiatkowska Maria	Goniec	15/2	10/8	28	-	2	-				
14		Łomczowska Maria	Warszawa	17/2	10/8	25	-	2	-				
15		Olsonowska Józefina	-	19/2	31/2	13	-	2	-				
16		Strianka Elżbieta	Koszalin	23/2	1/8	10	✓	2	-				
17		Komiszewska Anna	Kraków	24/2	29/2	2	-	1	50				
18		Łacyszyn Zofia	Peremyśl	24/2	29/2	2	-	1	50				
19		Winińska Stanisława	Warszawa	31/2	10/8	11	-	2	-				
20		Żerzykowska Maria	Prin	31/2	20/8	20	✓	2	-				
21		Wroblewski Zdzisław	-	2/8	12/8	11	-	2	-				
22		Techowa Maria	Warszawa	3/8	24/8	22	-	2	-				
23		Hankiewiczowa Anna	Kraków	4/8	26/8	22	✓	2	-				
24		Wietusowa Hanna	Łódź	4/8	26/8	22	✓	2	-				
Do przeniesienia													
						463	-17						

Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, Wykaz gości mieszkających w willi administrowanej przez właściciela Mariana Tracza z dnia 30 sierpnia 1939 r., k. 497.

**Ilustracja 13. Druga strona wykazu gości mieszkających w Domu Chrześcijańskim
Willa „Lwowianka” w Krynicy (1939 r.)**

[illegible]

Źródło: ANK NS, AmK, sygn. 31/18/5.8/272, *Wykaz gości mieszkających w willi administrowanej przez właściciela Mariana Tracza z dnia 30 sierpnia 1939 r.*, k. 497.

Na podstawie informacji zawartych w powyższym wykazie można przyjąć, że rejestrowanie osób zakwaterowanych w obiekcie noclegowym stanowiło dla zarządców punkt odniesienia do rozliczania obciążeń podatkowych. W takim dokumencie znajdowały się podstawowe dane personalne gościa, okres jego pobytu w miejscu zakwaterowania, a także koszty wynajmu za jeden dzień noclegu. W niektórych przypadkach uzupełniano rubryki z numerem pokoju – co dodatkowo potwierdzało dzienny koszt, który był ponoszony w zależności od wyposażenia oraz standardu pomieszczenia.

W pracy Chorabika znalazło się również uzasadnienie wprowadzenia podziału, który obejmował dwa sezony turystyczne i był dokumentowany w formie wykazu sprawozdawczego. Takie działania wynikały z ich odrębnego charakteru, narzucającego prowadzenie osobnych – dla każdego sezonu – ewidencji recepcji ruchu turystycznego. Należy podkreślić, że intencją organów koordynujących badania statystyczne było uzyskanie wiarygodnego źródła informacji. W związku z tym wyznaczeni zostali przedstawiciele samorządów terytorialnych, którym powierzono rzetelne opracowanie takich materiałów.

Na terenie mniejszych gmin byli to sekretarze – natomiast te, które dysponowały liczniejszym personelem biurowym i posiadały większą powierzchnię, były zobligowane do zaangażowania w prace ewidencyjne urzędowych zastępców sekretarzy gminnych. Uzupełnione kwestionariusze należało przekazać do wglądu sekretarzowi danej gminy, który miał decydujący głos w kwestii zatwierdzenia ich poprawności – co było deklarowane za pośrednictwem jego podpisu. Jeżeli chodzi o zasady rejestrowania ruchu turystycznego w ośrodkach uzdrowiskowych i zdrojowiskowych, to prace w tym zakresie powinny realizować upoważnione podmioty lub odpowiednie organy (m.in. Komisja Zdrojowa i reprezentanci gminy uzdrowiskowej⁸⁰²).

Metoda uzupełniania danych w wykazie była również zależna od pewnych wytycznych, do których należały następujące zasady:

1. Podstawowym materiałem przy wypełnieniu rubryk od I do IV – a także opcjonalnie VII i IX – były karty meldunkowe, w których gminy rejestrowały osoby zgłoszone na tymczasowy pobyt. Instrukcja dotyczyła głównie takich gmin lub gromad, które wykazywały się recepcją turystyczną (w tym ruchem uzdrowiskowym, letniskowym i zimowiskowym). W celu ukazania dokładnego stanu rozwoju tych gałęzi, organy samorządu terytorialnego powinny uzyskać

⁸⁰² T. Chorabik, op. cit., s. 5.

dodatkowe informacje (m.in. na temat motywacji podróżniczych osób, które można było zakwalifikować do grupy ujętej w kwestionariuszu).

2. Koniecznością wypełnienia punktów: 1 i 2 w rubryce VI były obciążone jedynie te gminy (uzdrowiska), które pobierały taksy. Jako punkt odniesienia do uzupełnienia danych, wskazane zostały księgi (rejestry) wpływu opłat pobytowych.
3. Jeżeli chodzi o zasady, jakimi należało się kierować przy wypełnianiu punktów: 3,4,5,6 tej samej rubryki, to trzeba było przyjąć przeciętne koszty utrzymania, które oszacowane zostały dla danej miejscowości⁸⁰³.
4. Rubrykę VIII należało uzupełnić na podstawie rozeznania w lokalnych stosunkach, które odnosiły się do rzeczywistego okresu pobytu osób przebywających na terenie miejscowości, posiadającej walory turystyczne, wypoczynkowe lub lecznicze. Jeśli zaś chodzi o główną motywację podróżniczą przyjezdnych, to miała się ona skupiać na przywołanych gałęziach ruchu turystycznego.
5. Ostatnia, X rubryka również wymagała znajomości stosunków lokalnych, a także charakteru danego ośrodka postrzeganego przez pryzmat punktu przejściowego dla ruchu turystycznego albo dojazdowego – dzięki połączeniu z większymi miastami lub miejscowościami⁸⁰⁴.

Struktura kwestionariusza była dostosowana do samych danych liczbowych, w związku z czym należało w nich zamieszczać jedynie cyfry. Natomiast zakres terytorialny obszaru, który stanowił punkt odniesienia do badań statystycznych, obejmował całą gminę. W przypadku, gdy roczna frekwencja turystyczna przekraczała liczbę 200 osób zarejestrowanych w gromadzie, należało przygotować dwa osobne kwestionariusze. Jeden z nich uzupełniony o dane cyfrowe, które odnosiły się do całej gminy. Z kolei drugi wymagał uwzględnienia danych na temat samej gromady albo gromad. Wykaz, który sporządzony został na podstawie załączonego szablonu, wprowadzono na próbny okres jednego roku. Po upływie tego czasu istniała możliwość korekty formularza – co należało uprzednio zgłosić odpowiednim organom. W rezultacie wspomniany wykaz, który utworzony został w oparciu o załączony wzór odnosił się do sezonu letniego (od 1 kwietnia do 31 października 1937 r.). Do wydanego zarządzenia UWKr dołączył zapasowe

⁸⁰³ Ibidem.

⁸⁰⁴ Ibidem, s. 6.

formularze i wskazał, że w sytuacji większego zapotrzebowania na tego rodzaju druki organy samorządu terytorialnego (w tym: gminy, gromady, zdrojowiska i uzdrowiska) mogą zgłosić się do Samorządowego Instytutu Wydawniczego w Warszawie. Koszt wydrukowania 100 kart w kolorze zielonym wynosił 3,20 zł – natomiast te w kolorze białym oszacowano na 4 zł za analogiczną ilość sztuk⁸⁰⁵.

Celem wizualizacji omawianego wzoru wykazu ruchu uzdrowiskowo-turystycznego, poniżej zamieszczono załącznik z pracy Tadeusza Chorabika.

Ilustracja 14. Wzór kwestionariusza opracowanego przez UWKr, do badań statystycznych ruchu turystyczno-uzdrowiskowego na terenie województwa krakowskiego (1937 r.)

— 7 —

Wzór wykazu ruchu uzdrowiskowo turystycznego.
Muster des Fragenformulars.

Województwo		Powiat	Gmina	Gromada ¹⁾
WYKAZ RUCHU UZDROWISKOWO-TURYSTYCZNEGO ²⁾ Sezon zimowy od 1.XI.19... r. do 31.III.19... r.				
I. Przybyło z Polski osób:			III. Razem osób w gminie (z Polski i z za granicy)	
1. Warszawa			W gromadach:	
2. Woj. Białostockie			1.	
3. Woj. Kieleckie			2.	
4. Woj. Krakowskie			3.	
5. Woj. Lubelskie			4.	
6. Woj. Łwowski			5.	
7. Woj. Łódzkie			6.	
8. Woj. Nowogrodzkie			7.	
9. Woj. Poleskie			8.	
10. Woj. Pomorskie			9.	
11. Woj. Poznańskie			10.	
12. Woj. Śląskie			11.	
13. Woj. Stanisławowski			12.	
14. Woj. Tarnopolskie			13.	
15. Woj. Warszawskie			14.	
16. Woj. Wileńskie				
17. Woj. Wołyńskie				
II. Przybyło z za granicy osób:			IV. Mężczyzn	
1. Niemcy			Kobiet	
2. Czechosłowacja			Dzieci do lat 14	
3. Austria			V. Chrześcijań	
4.			Innych wyznań	
5.				
6.				
VI. Suma uzyskana z łask pobytowych zł			VII. Obozy, kolonie, kursy, razem uczestników ³⁾	
Dochody z urządzeń i zakładów przeznacz. dla przyjezdnych			Nazwa, siedziba instytucji organizującej obozy, kolonie, kursy oraz ilość uczestników	
Opłata za pobyt zryczałtowany			1.	
za dni			2.	
za tygodni			3.	
Cena mieszkania od osoby (dziennie) zł			4.	
Cena utrzymania od osoby (dziennie) zł			5.	
Cena utrzymania w pensjonacie (dziennie) zł			6.	
Cena przejazdu ze stacji kolejowej do leśniska (uzdrowiska) zł			7.	
			VIII. Przeciętna długość pobytu przyjezdnych dni	
			IX. Ilość turystów krótko-pobyt. do 3 dni ⁴⁾	
			X. Przepuszczalny % przyjezdnych nie meldowanych	
Uwaga: 1) Wykaz należy sporządzić na podstawie ksiąg meldunkowych gminy. Ruch uzdrowiskowo-turystyczny obejmuje przyjezdnych do zdrojowisk, leśnisk, sanatoriów i kurortów krótkopobytowych. 2) Jedną kartę wykazu obejmuje cała gmina. Dla gromad, wykazujących roczną frekwencję ponad 200 osób (małe leśniska, leśniska, zdrojowiska itd.) wystarczy się dołączyć osobną kartę. 3) Dane o koloniach, obozach, kursach umieszcza się tylko w rubryce VII, nie wliczając ich uczestników w innych rubrykach. 4) W razie braku szczegółowych danych podać ilość turystów krótko-pobyt. szacunkowo. Nie należy uwzględniać w tej rubryce wędrowników korzystających z bezpłatnych noclegów i opieki społecznej.				
Miejscowość, data,		pieczęć		podpis

Zam. Inst. Wyd. w Warszawie

Źródło: T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-leśniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1938, z. 6, s. 7.

⁸⁰⁵ Ibidem.

W podrozdziale dotyczącym ogólnej oceny zgromadzonego materiału autor publikacji zamieścił informacje na temat ich formy. Poza danymi liczbowymi, które odzwierciedlały stan frekwencji turystycznej wśród kuracjuszy i letników, udało się nakreślić charakter motywacji podróżniczych turystów (m.in. kierunki i szlaki sezonowych „migracji” uzdrowiskowych oraz letniskowych, a także strefy wpływu ośrodków wykazujących się recepcją turystyczną). Jeżeli chodzi o efekty przeprowadzonych przez Chorabika badań, to uzyskane wyniki statystyki ruchu uzdrowiskowo-letniskowego wyniosły aż 80%. Podczas, gdy uzupełnienie większości rubryk przebiegło bezproblemowo – i dzięki temu można było uzyskać szczegółowy obraz badanych zagadnień – w IV rubryce (związanej z takimi kwestiami, jak podział letników, ich płeć oraz grupa wiekowa) pojawiły się dodatkowe trudności. Zdaniem autora pracy należało wprowadzić tam pewne uproszczenia, wzorując się na doświadczeniach Włoskiego Urzędu „Enit”, który podjął decyzję o zniesieniu obowiązku rejestrowania informacji na temat płci turystów w roku 1932⁸⁰⁶.

Z uwagi na charakter zagadnień ujętych w rubryce VI, które postrzegano przez pryzmat istotnego wskaźnika do określenia gospodarczego wymiaru ruchu turystycznego, koniecznym przedsięwzięciem było systematyczne aktualizowanie karty informacyjnej miejscowości. Takie działania należało realizować w każdym sezonie i wiązały się one z obowiązkiem zawierania następujących informacji: wysokości opłaty za pobyt zryczałtowany, ceny mieszkań i koszty utrzymania, a także przejazdu turysty ze stacji kolejowej do danego ośrodka letniskowego. Sam wykaz objął 615 miejscowości, na terenie których zarejestrowanych zostało 179 038 letników i kuracjuszy. Dane zamieszczone w wykazie dotyczyły również zorganizowanych uczestników kolonii i obozów, który łącznie odnotowano 30 019⁸⁰⁷.

Punktem odniesienia dla pracy Chorabika była także analiza porównawcza frekwencji uzdrowiskowo-letniskowej za sezon letni 1937 r. i całorocznej za 1933 r. Ze względu na zakres tematyczny niniejszej rozprawy uwzględnione zostaną dane liczbowe odnoszące się jedynie do ośrodków zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich. Do przedstawienia danych statystycznych zostanie wykorzystana tabela, która znajduje się poniżej.

⁸⁰⁶ Ibidem, s. 8.

⁸⁰⁷ Ibidem.

Tabela 13. Zestawienie ruchu uzdrowskowo-letniskowego w Beskidach Zachodnich (obejmujących granice województwa krakowskiego) za sezon letni 1937 r. i okres roczny 1933 r.

Rok 1937 sezon letni			Rok 1933 okres roczny	
Powiat	Ilość letników	Ilość miejscowości	Ilość letników	Ilość miejscowości
WOJEWÓDZTWO KRAKOWSKIE				
Biała	10 576	12	11 235	19
Bochnia	1049	45	2280	58
Brzesko	1103	61	1707	37
Limanowa	3224	50	6983	58
Myślenice	4825	48	10 296	59
Nowy Sącz	46 752	74	46 208	108
Nowy Targ	80 004	63	88 117	76
Wadowice	6816	44	13 192	70
Żywiec	16 486	45	24 392	58
RAZEM	170 835	442	204 410	543

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H. Mianowski, S. Leszczycki, *Potrzeby ruchu uzdrowskowo-letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Referat Izby Przemysłowo-Handlowej oraz Polskiego Towarzystwa Balneologicznego w Krakowie wygłoszony na konferencji Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu dnia 8 i 9 czerwca 1933 r.*, Kraków 1934, s. 10; T. Chorabik, *Ruch uzdrowskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1938, z. 6, s. 9.

Analogicznie do stwierdzenia Tadeusza Chorabika – który w swojej tabeli zamieścił informacje na temat rozwoju wspomnianych gałęzi turystyki na obszarze całego województwa – należy wysnuć konkluzję, że porównanie sezonowej frekwencji za 1937 r. z okresem rocznym, który obejmował 1933 r., wskazuje na pewne trudności. Wynikają one z różnic jakie można zauważyć w przypadku nieproporcjonalnej liczby ośrodków recepcji turystycznej. Istotne znaczenie mają również znaczne rozbieżności czasowe zestawianych okresów i brak zorganizowanej metody badawczej dla statystyki ruchu turystycznego w 1933 r. Pomimo tego – jeśli do uzyskanych za 1937 r. danych liczbowych włączy się frekwencję uczestników obozów i kolonii (ok. 30 tys. osób) – można wskazać, że recepcja turystów jest zbliżona do stanu z 1933 r. Dodatkowo autor dokonał orientacyjnych obliczeń frekwencji turystycznej za sezon zimowy 1937 r. wynoszącej blisko 40 tys. osób.

Umożliwiło to nakreślenie wniosków dotyczących ok. 15% wzrostu ruchu turystycznego na przestrzeni ostatnich 4 lat⁸⁰⁸.

W tym samym roku, kiedy ukazała się pierwsza z omawianych prac Chorabika, wydana została publikacja na temat gospodarczego wymiaru ruchu uzdrowiskowo-letniskowego, który rozwijał się na Śląsku⁸⁰⁹. Tytułem wstępu autor zasygnalizował, że praca stanowi próbę ujęcia zagadnień ekonomicznych związanych z uwarunkowaniami dla rozwoju wspomnianych gałęzi turystyki w administracyjnych granicach województwa śląskiego. Dotyczyło to głównie takich kwestii, jak m.in. pojemność regionu i jego warunki przyrodzone, a także możliwości fizyczne oraz finansowe społeczeństwa. Leszczycki w swojej analizie wykorzystał dostępną literaturę, na którą składały się istniejące opracowania polskojęzyczne i obcojęzyczne.

Poza nakreśleniem ważniejszych konkluzji, dotyczących znaczenia recepcji uzdrowiskowo-turystycznej na Śląsku, dokonano szacunkowego określenia tych obrotów finansowych, które miały związek z taką formą turystyki. Jako punkt odniesienia do wyników badań uwzględnionych na łamach pracy posłużyły również autorowi zagadnienia kulturalne i społeczne. W tym kontekście chodziło głównie o możliwości: wypoczynkowe, lecznicze, rekreacyjne i kulturowe dla mieszkańców aglomeracji miejskich, a także ośrodków przemysłowych. Intencją Leszczyckiego było również podkreślenie znaczenia turystyki dla poprawy sytuacji materialnej lokalnych społeczności.

Jeżeli chodzi o charakter realizowanych prac badawczych, to autor wskazał konieczność posiłkowania się materiałami statystycznymi. W tym okresie nie uregulowano jeszcze kwestii wprowadzenia oficjalnej statystyki ruchu uzdrowiskowo-turystycznego, co znacząco wpłynęło na utrudnienia w dotarciu do rzetelnie przygotowanych danych. Większość zebranych ankiet wykazywała duże braki, a zawarta w nich treść często zawierała sprzeczne informacje. W celu zminimalizowania ryzyka powielania błędów należało upowszechnić badania terenowe. Jeżeli chodzi o strukturę pracy Leszczyckiego, została ona podzielona tematycznie na dwie części.

Pierwszym omawianym zagadnieniem był sam ruch uzdrowiskowo-letniskowy, a jako kolejny temat rozwinięto kwestie krótko pobyтового ruchu turystycznego. Natomiast wykorzystane materiały statystyczne zostały uzyskane z badań terenowych obejmujących 12 miejscowości z obszaru Śląska, które były prowadzone w latach 1931–

⁸⁰⁸ Ibidem, s. 9.

⁸⁰⁹ Chodzi tutaj o pracę Stanisława Leszczyckiego *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku* (Katowice 1937), która była już przywoływana w treści dysertacji.

1935. Cennym źródłem informacji były także ankiety zgromadzone przez IPHKr dotyczące recepcji uzdrowiskowo-letniskowej z lat 1929–1934. Leszczycki powołał się również na szereg innych materiałów w postaci m.in. zestawień statystycznych ZUP-u czy danych znajdujących się w zasobach Referatu Turystyki UWS⁸¹⁰.

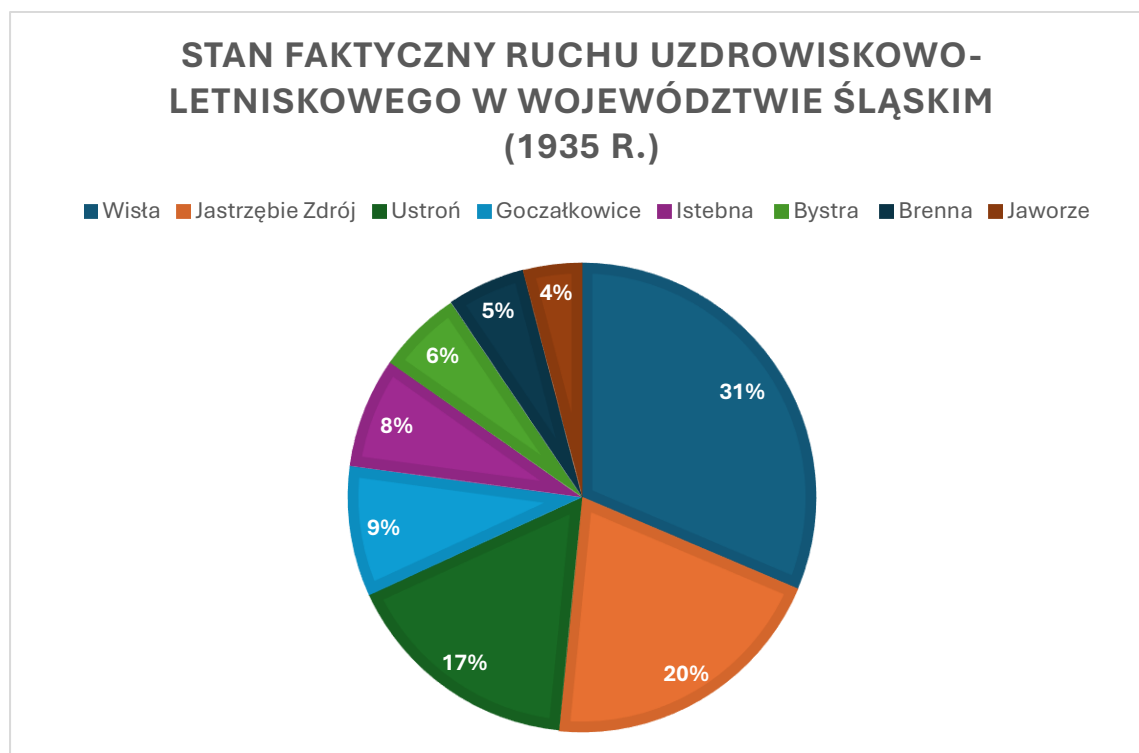
Zagadnienie stanu faktycznego i przemian, jakie zaobserwowano w intensyfikacji ruchu uzdrowiskowego oraz letniskowego w latach 1931–1935 zostało omówione w I rozdziale. Na wstępie autor powołał się na statystykę kuracjuszy i letników za 1935 r. Wówczas odnotowano 26 tys. turystów podróżujących w celach leczniczych i wypoczynkowych do ośrodków, które były zlokalizowane w południowej części województwa. Ich największe skupisko występowało w administracyjnych granicach powiatu cieszyńskiego, w którym zarejestrowanych zostało 15 tys. letników.

Z danych wynikało, że najczęściej odwiedzaną miejscowością była Wisła, w której pojawiało się ponad 7 tys. odwiedzających, a następnie Jastrzębie Zdrój (4,5 tys. osób) oraz Ustroń (3,7 tys. przyjezdnych w celach wypoczynkowych). Do ośrodków cieszących się mniejszą popularnością należały kolejno: Goczałkowice (2 tys.), Istebna (1,7 tys.), Bystra (1,3 tys.), Brenna (1,2 tys.) i Jaworze (900 osób). Pozostałe miejscowości o walorach letniskowych odznaczały się słabszym zainteresowaniem, a frekwencja przyjezdnych nie przekraczała w nich zazwyczaj liczby 500 osób⁸¹¹. Odnotowany stan został ujęty w formie wykresu i zamieszczony poniżej.

⁸¹⁰ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego...*, s. 7-8.

⁸¹¹ Ibidem, s. 13.

Wykres 15. Procentowe ujęcie stanu faktycznego ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w województwie śląskim za 1935 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, Katowice 1937, s. 13.

Informacje uwzględnione na wykresie wskazują 68% wpływ trzech pierwszych miejscowości na stan faktyczny ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w województwie śląskim. Natomiast jeśli chodzi o pozostałe ośrodki turystyczne, skupiały one łącznie 32% osób podróżujących w celach wypoczynkowych i leczniczych na Śląsk w 1935 r.

Istotnym punktem odniesienia, który należy wykorzystać do analizy natężenia ruchu uzdrowiskowo-letniskowego, są dane znajdujące się w pracy autorstwa Mianowskiego oraz Leszczyckiego (1934 r.), a także w omawianej publikacji na temat Śląska (1937 r.). Ze względu na charakter dostępnych materiałów, składających się m.in. z danych liczbowych, opracowana została tabela, w której zamieszczono statystyki z lat 1933 i 1935.

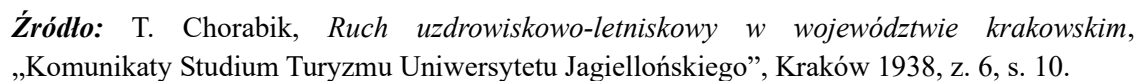
Tabela 14. Zestawienie ruchu uzdrowskowo-letniskowego w Beskidach Zachodnich (obejmujących granice województwa śląskiego) za 1935 i 1933 r.

Rok 1935 okres roczny			Rok 1933 okres roczny	
Powiat	Ilość letników	Ilość miejscowości	Ilość letników	Ilość miejscowości
WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE				
Bielsko w tym:	2876	4	3088	14 (stan dla całego powiatu)
Bystra	1313			
Jaworze	880			
Mikuszowice	475			
Wapienica	208			
Cieszyn w tym:	14 319	9	10 390	20 (stan dla całego powiatu)
Brenna	1240			
Istebna	1724			
Jaworzynka	104			
Koniaków	114			
Ustroń	3731			
Wisła	6999			
Cisownica	151			
Dzięgielów	36			
Hermanice	220			
RAZEM	17 195	13	13 478	34

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H. Mianowski, S. Leszczycki, *Potrzeby ruchu uzdrowskowo-letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Referat Izby Przemysłowo-Handlowej oraz Polskiego Towarzystwa Balneologicznego w Krakowie wygłoszony na konferencji Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu dnia 8 i 9 czerwca 1933 r.*, Kraków 1934, s. 11; S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 66.

Dokonując analizy porównawczej informacji uwzględnionych w powyższej tabeli, nie można pominąć trudności przejawiającej się w określeniu nazw miejscowości, w których realizowane były badania recepcji uzdrowskowo-letniskowej za 1933 r. W rezultacie zasięg terytorialny tych ośrodków wykracza poza granice omawianego łańcucha górskiego. Charakter statystyki z 1935 r. odznacza się większą precyzją, co wynika z wyszczególnienia listy tych miejscowości, w których zebrano materiały statystyczne. Należy jednak uwzględnić, że – poza konkretnymi nazwami – uwzględnione zostały także inne ośrodki, które znalazły się w osobnej rubryce. Taki stan rzeczy uniemożliwia

Próba określenia faktycznego stanu wspomnianej formy turystyki została podjęta także przez Tadeusza Chorabika. W przywołanej wcześniej pracy zamieścił on mapy, ukazujące m.in. strefę wpływu uzdrowisk i lotnisk z terenu województwa krakowskiego (nr 1). Wizualizacja tego zagadnienia przedstawia się następująco:

Opracowana mapa ukazuje intensyfikację ruchu turystycznego w czasie sezonu letniego 1937 r. W ogólnym zestawieniu liczby osób podróżujących do ośrodków uzdrowiskowych oraz letniskowych z terenu województwa krakowskiego najsilniejsza recepcja turystów pochodziła z następujących obszarów administracyjnych (województw): krakowskiego – w liczbie 51 086 osób (28,52%), śląskiego – 28 328 osób (15,82%), m. Warszawa – 23 266 osób (13%), kieleckiego – 14 095 osób (7,82%) i łódzkiego – 11 782 (6,58%). Z kolei słabszym natężeniem turystycznym odznaczały się takie województwa, jak: warszawskie – 8 745 osób (4,89%), poznańskie – 7 115 osób (3,94%), lubelskie – 4 316 osób (2,41%), pomorskie – 3 082 osób (1,80%), wołyńskie – 1 956 osób (1,09%) i stanisławowskie – 1 821 osób (1%).

Natomiast inne województwa charakteryzowały się niewielką frekwencją turystyczną, która według wyników badań Chorabika zamykała się w przedziale: od 1 600 osób (0,8%) do 600 osób (0,3%). Z tych szacunków obszarem administracyjnym, odznaczającym się najmniejszym udziałem w ruchu turystycznym, było województwo nowogródzkie, z którego pochodziło 590 osób (0,3%). Jeśli chodzi o liczbę turystów zagranicznych, to zgodnie z badaniami statystycznymi było ich 4 705 osób (2,67%)⁸¹².

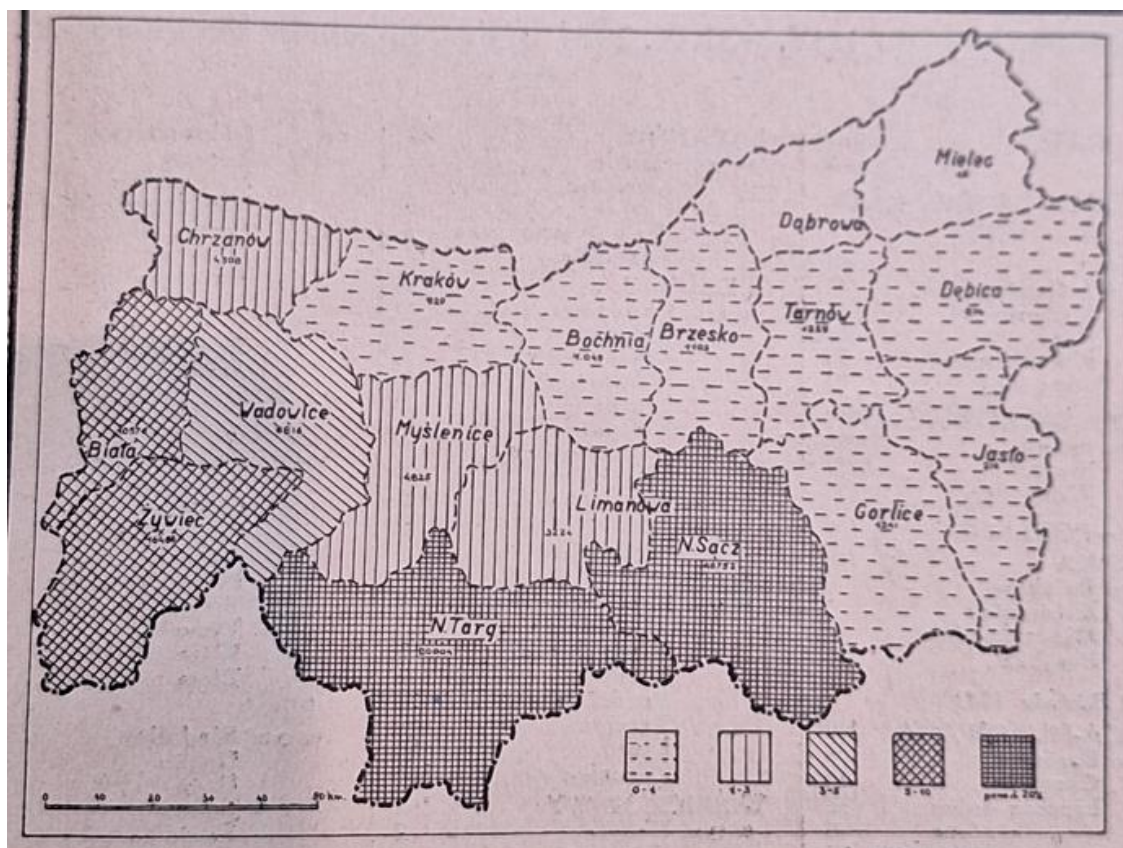
Równie istotne znaczenie dla tematyki omawianego podrozdziału posiada druga z map zamieszczonych w pracy Tadeusza Chorabika. Autor scharakteryzował na niej rozmieszczenie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w granicach powiatów województwa krakowskiego w 1937 r. Przedsięwzięcie to umożliwiło wyszczególnienie obszarów z największą recepcją turystów – do których zaliczały się następujące powiaty: nowotarski – 80 004 osób (44%), nowosądecki – 46 752 (26,9%), a także żywiecki – 16 486 osób (9,2%).

Do powiatów ze słabszym natężeniem ruchu turystycznego – z terenu Beskidów Zachodnich – należały: bialski – 10 576 osób (5,9%), wadowicki – 6 816 osób (3,8%), myślenicki – 4 825 osób (2,6%) oraz limanowski – 3 224 turystów (1,8%). W odniesieniu do terenu całego województwa skala rozwoju ruchu turystycznego była najbardziej dynamiczna w południowo-zachodniej części tego obszaru administracyjnego⁸¹³. Zagadnienie to najlepiej obrazuje wspomniana mapa, którą zamieszczono poniżej.

⁸¹² T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy...*, op. cit., s. 10-11.

⁸¹³ Ibidem, s. 12.

Mapa 36. Rozmieszczenie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w poszczególnych powiatach (oprac. T. Chorabik)

Źródło: T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1938, z. 6, s. 11.

Należy uwzględnić, że Tadeusz Chorabik dokonał również szczegółowego zestawienia frekwencji kuracjuszy i letników w miejscowościach zlokalizowanych w granicach powiatów województwa krakowskiego. Informacje na ten temat zostały zawarte w tabeli nr 1 i ze względu na obszerny zasób danych statystycznych – poświęconych temu zagadnieniu – w treści pracy wykorzystano jedynie fragmenty. Argumentem przemawiającym za koniecznością pominięcia bardziej wnikliwej statystyki jest zgodność danych liczbowych, które nawiązują do ogólnego podsumowania frekwencji turystycznej na terenie powiatu z informacjami zawartymi w tabeli nr 13 (patrz str. 483).

Tabela 15. Nasilenie ruchu uzdrowskowo-letniskowego w sezonie letnim od 1.IV. – 31.X.1937 r. [na terenie powiatu bialskiego]. Tabela nr 1. (Łączna ilość letników z Polski i zza granicy bez obozów). – oprac. T. Chorabik

Miejscowości	Ilość osób
<i>Powiat Biała</i>	RAZEM: 10 576
BIAŁA	301
w tym: Hałcnów	45
Komorowice	36
Kozy	67
Mikuszowice	70
Straconka	83
BYSTRA–WILKOWICE	9 959
w tym: Bystra	1 228
Szczyrk	8 217
Wilkowice	454
KĘTY–PODLESIE	160
PORĄBKA	156
w tym: Bujaków	6
Kobiernice	2
Międzybrodzie	30
Porąbka	118

Źródło: T. Chorabik, *Ruch uzdrowskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1938, z. 6, s. 11.

Zagadnienie strefy wpływu uzdrowisk śląskich zostało także omówione w pracy z 1937 r., a Leszczycki wskazał na jego ścisły związek z realizacją założeń uwzględnionych w planie zagospodarowania turystycznego regionów posiadających walory lecznicze. Dzięki rozeznaniu w charakterze natężenia ruchu uzdrowskowo-letniskowego można było podjąć skuteczne kroki w usprawnieniu promocji turystycznej uzdrowisk oraz wprowadzić racjonalne rozwiązania dla polityki komunikacyjnej. Z kolei dla lokalnych organów, które odpowiadały za koordynowanie turystyki, stanowiło to znaczący impuls do przygotowania – adekwatnego do profilu turystów – programu wydarzeń rozrywkowych. Ponadto zorganizowane i przemyślane działania na rzecz intensyfikacji ruchu turystycznego były niewątpliwą szansą na promocję tych regionów, które nie odznaczały się silną recepcją⁸¹⁴.

⁸¹⁴ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowskowo-turystycznego...*, s. 18.

Wartości, jakie otrzymano po dokonaniu obliczeń strefy wpływu uzdrowisk na Śląsku, przybrały formę procentową. Natomiast uzyskane wyniki znalazły się w tabelach, które autor zamieścił na końcu swojej publikacji. Jeżeli chodzi o ważniejsze ośrodki uzdrowiskowe, to przygotowane zostały dla nich mapy. Śląskie uzdrowiska karpackie odznaczały się mniejszym zasięgiem strefy wpływu niż pozostałe miejscowości o takich walorach zlokalizowane w tym łańcuchu górskim. Największa liczba turystów reprezentowała sąsiednie województwa, a także Warszawę.

Ponadto niewielkie natężenie ruchu turystycznego pochodziło z takich województw, jak poznańskie i łódzkie oraz innych jednostek administracyjnych z północno-wschodniej części kraju. Rozwiązaniem tego problemu była organizacja propagandy turystycznej na terenie bardziej zurbanizowanych województw, które nie posiadały tak bogatych walorów naturalnych. Należały do nich głównie województwa zlokalizowane w centralnej Polsce, a także obszary przemysłowe – w tym Zagłębie Karwińsko–Ostrawskie i niemiecka część Śląska.

Jeżeli chodzi o sytuację powiatu cieszyńskiego, to strefa wpływu ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego przedstawiała się niemalże w analogiczny sposób. Dominującą grupą turystów byli mieszkańcy Śląska (46%), a następnie Warszawy (17,7%). Poza tym wśród przyjezdnych znalazły się osoby reprezentujące takie województwa, jak krakowskie, warszawskie, kieleckie, poznańskie i pomorskie. Informacje na temat procentowej frekwencji turystycznej w granicach powiatu cieszyńskiego zostały uwzględnione w poniższej tabeli.

Tabela 16. Strefa wpływu uzdrowisk powiatu cieszyńskiego

TABELA IV
Sfera wpływu uzdrowisk powiatu cieszyńskiego

Województwa	Brenna	Istebna	Jaworzynka	Koniaków	Ustroń	Wisła	Razem pow. Cieszyn
Warszawa	0.6	1.8	—	5.7	13.6	30.1	17.7
Białostockie	—	0.1	—	—	0.5	0.6	0.4
Kieleckie	11.5	0.3	—	10.0	12.1	4.9	7.4
Krakowskie	8.3	4.7	2.0	12.9	7.5	5.3	6.3
Lubelskie	0.5	0.2	—	—	0.3	0.8	0.5
Lwowskie	0.4	0.5	—	—	1.1	1.3	1.0
Łódzkie	0.5	1.8	—	—	8.6	3.6	4.9
Nowogrodzkie	—	—	—	—	—	0.2	0.1
Poleskie	0.1	—	—	1.0	—	0.2	0.1
Pomorskie	0.1	1.2	1.5	13.3	0.3	1.6	1.1
Poznańskie	3.9	3.3	2.0	7.5	2.1	7.0	4.6
Śląskie	66.4	42.9	81.9	37.8!	48.2	40.3	46.3
Stanisławowskie	0.1	—	—	—	0.1	0.3	0.2
Tarnopolskie	0.1	—	—	—	0.1	0.2	0.2
Tarnobrzanie	0.1	—	—	—	0.9	2.0	6.4
Warszawskie	4.6	41.8	—	—	0.2	0.6	0.3
Wileńskie	0.1	0.1	—	—	0.1	—	—
Wołyńskie	—	—	—	—	—	—	—
Wrocławskie	—	—	—	—	—	—	—
Zagranica	2.8	1.3	12.6	11.8	4.3	1.0	2.5
Razem	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0%

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 69.

Powiat bielski charakteryzował się węższą strefą wpływu omawianej gałęzi turystyki, co przejawiało się chociażby w silniejszej recepcji turystów pochodzących ze Śląska (58,8%).⁸¹⁵ Natomiast napływ przyjezdnych ze stolicy wynosił 8,7%, a z województw warszawskiego (2,3%), łódzkiego (2,4%) i poznańskiego (1,9%). Znaczącą intensyfikacją ruchu turystycznego na teren uzdrowisk bielskich odznaczały się takie jednostki administracyjne, jak województwa krakowskie (10,5%) i kieleckie (7,3%). Dane statystyczne, poświęcone zagadnieniu frekwencji uzdrowiskowo-lotniskowej w powiecie bielskim również zostały opracowane w formie tabeli.

⁸¹⁵ Ibidem, s. 21.

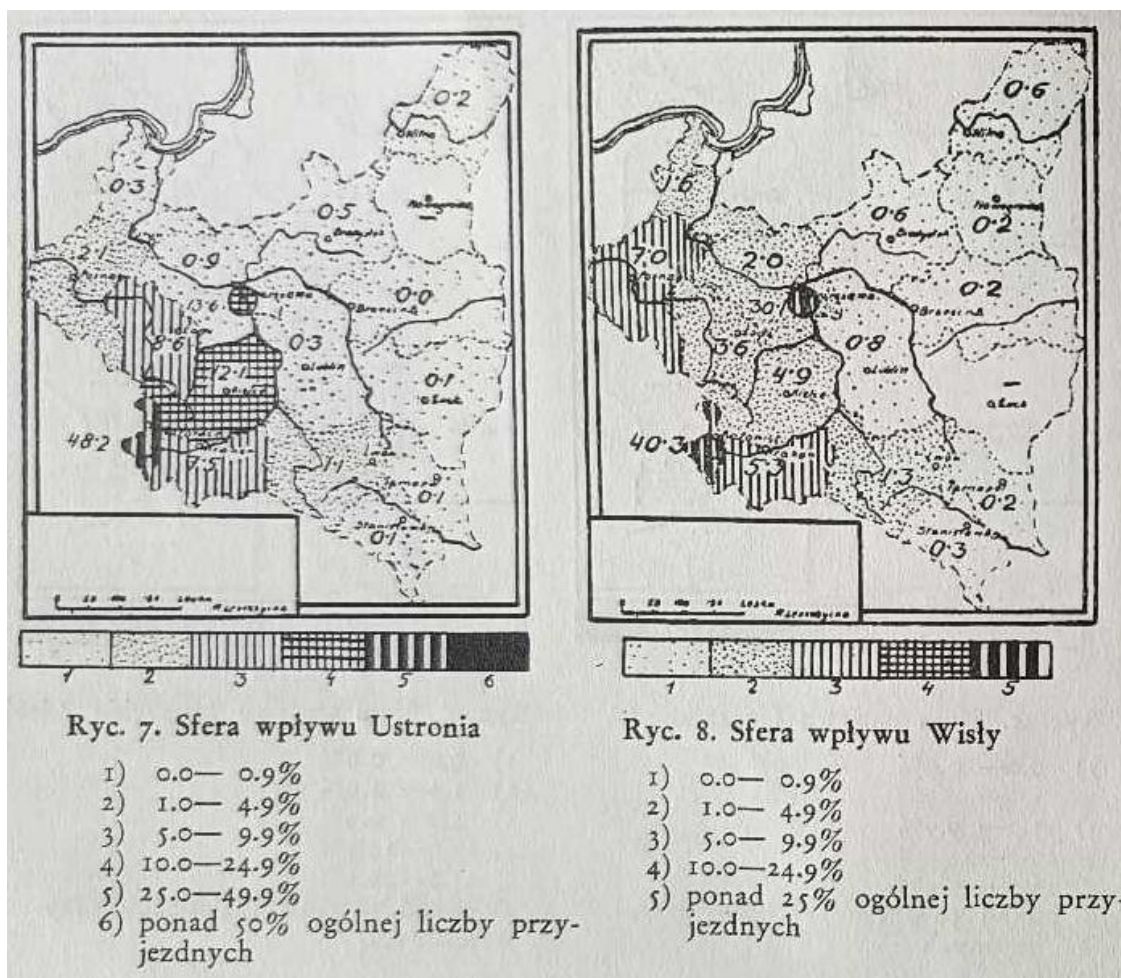
Tabela 17. Strefa wpływu uzdrowisk powiatu bielskiego oraz Śląska ogółem

TABELA III Sfera wpływu uzdrowisk powiatu bielskiego oraz Śląska ogółem								
Województwa	Bystra	Jaworze	Mikuszowice	Wapienica	Razem pow. Bielsko	Goczałkowice	Jastrzębie	Razem Śląsk
Warszawa . . .	4.9	17.2	2.1	0.1	8.7	1.9	10.0	15.1
Białostockie . .	0.6	0.2	—	—	0.3	—	—	0.4
Kieleckie . . .	8.4	10.7	3.3	0.3	7.3	3.0	8.0	7.1
Krakowskie . . .	8.5	13.2	14.7	0.7	10.5	7.3	9.0	7.1
Lubelskie . . .	1.1	0.1	0.4	—	0.5	—	0.2	0.5
Lwowskie . . .	1.0	1.4	0.7	0.3	1.0	0.7	0.9	1.0
Łódzkie . . .	2.1	4.0	1.0	0.2	2.4	2.5	8.0	4.3
Nowogródzkie . .	—	—	—	—	—	—	—	0.1
Poleskie . . .	—	0.3	—	0.1	0.1	—	—	0.1
Pomorskie . . .	0.7	0.7	0.1	—	0.5	0.1	0.1	0.9
Poznańskie . . .	1.4	3.0	0.5	1.4	1.9	0.8	2.7	3.9
Śląskie . . .	68.5	40.9	57.8	94.6	58.8	82.3	57.0	50.6
Stanisławowskie .	0.2	0.3	0.3	0.3	0.3	0.1	—	0.2
Tarnopolskie . .	0.1	0.7	—	—	0.3	—	—	0.2
Warszawskie . .	0.7	5.1	0.2	0.5	2.3	—	3.0	5.4
Wileńskie . . .	0.6	—	—	0.1	0.2	0.1	0.1	0.3
Wolińskie . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Zagranica . . .	1.2	2.2	18.9?	1.4	4.9	1.2	1.0	2.8
Razem . . .	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0%

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 68.

Należy uwzględnić, że badaniami strefy wpływu Leszczycki objął także ważniejsze ośrodki uzdrowiskowe, wśród których znalazły się m.in.: Ustroń i Wisła. Punktem odniesienia dla oceny atrakcyjności tych miejscowości były osobne mapy, ukazujące rozwój omawianego zjawiska. Przedstawiały się one w następujący sposób:

Mapa 37. Mapy z wizualizacją strefy wpływu ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Ustroniu i Wiśle

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 22.

Informacje zamieszczone na mapie nr 7 wskazują, że najbardziej liczną grupę odwiedzających Ustron reprezentowała ludność z terenów Śląska (48,2%). Na drugim miejscu znalazła się Warszawa, z której natężenie ruchu turystycznego wyniosło 13,6%. Niewiele mniej kuracjuszy przybyło z województwa kieleckiego, gdyż ich liczba została oszacowana na 12,1%. Z kolei mniejszą recepcję turystów odnotowano z następujących obszarów administracyjnych województwa łódzkiego (8,6%) i województwa krakowskiego (7,5%). Pomimo tego, że samo uzdrowisko posiadało szeroką strefę wpływu – z uwzględnieniem jednostek administracyjnych, które rozciągały się w południowo-

zachodniej części kraju – napływ turystów pochodzących z terenów wschodnich był niewielki⁸¹⁶.

Sytuację dotyczącą strefy wpływu ruchu uzdrowskowo-lotniskowego w miejscowości Wisła ukazuje mapa nr 8. Wspomniany ośrodek charakteryzował się najbardziej rozległą strefą, która była przybliżona do uzdrowisk zlokalizowanych na terenie Podhala. Odsetek turystów ze Śląska wynosił 40,3%, natomiast silną recepcją turystyczną odznaczał się ruch przyjezdnych ze stolicy Polski (30,1%), a także województwa poznańskiego wynoszący 7,5%. W następnej kolejności znalazły się takie obszary administracyjne (województwa), jak krakowskie (5,3%), łódzkie (3,6%), kieleckie (4,9%), pomorskie (1,6%) i lwowskie (1,3%).

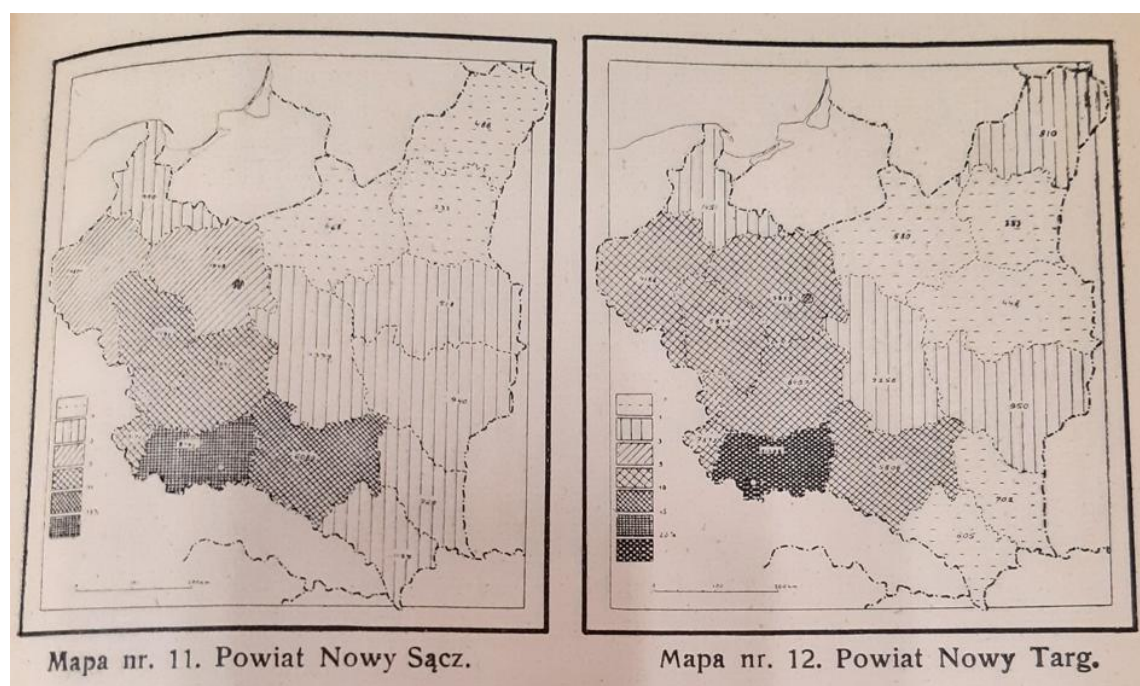
Z kolei udział turystów z województw północno-wschodnich był najmniejszy w związku z czym nie mieli oni silnego wpływu na rozwój omawianej gałęzi turystycznej. Punktem odniesienia dla rozważań autora pracy był także profil odwiedzających Wisłę, wśród których dominowali indywidualni turyści. Dzięki temu uzdrowisko śląskie było ważnym konkurentem dla pozostałych ośrodków o takim charakterze, które znajdowały się na obszarze łuku karpackiego⁸¹⁷.

Analogiczna metoda badawcza znalazła swoje zastosowanie w przywołanej wcześniej pracy Tadeusza Chorabika. Dokonał on jednak analizy strefy wpływu ruchu uzdrowskowo-lotniskowego w granicach samych powiatów województwa krakowskiego – a nie ważniejszych uzdrowisk i lotnisk tego obszaru administracyjnego.

⁸¹⁶ Ibidem, s. 22-23.

⁸¹⁷ Ibidem.

Mapa 38. Mapy ukazujące strefy wpływu ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w powiatach nowosądeckim (nr 11) i nowotarskim (nr 12) – opracowane przez T. Chorabika

Źródło: T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1938, z. 6, s. 19.

Największa liczba osób, podróżujących w celach leczniczych i wypoczynkowych, przyjeżdżała do powiatu nowosądeckiego z Warszawy (9 053 turystów). Stanowiło to 19,3% przyjezdnych w skali samego powiatu i 38,9% ogólnej sumy dla miasta Warszawa. Drugim pod względem ilości turystów obszarem administracyjnym było województwo krakowskie, z którego na teren powiatu przybyły 8 794 osoby (18,8% dla powiatu i 17,3% ogólnej sumy województwa). Jeżeli chodzi o następne województwa, to Chorabik wymienił: lwowskie – 6 089 osób (13% w samym powiecie nowosądeckim), łódzkie – 4 494 osoby (9,6%), kieleckie – 3 641 osób (7,7%), a także śląskie – 3 178 osób (6,7%). Mniejsze natężenie ruchu turystycznego wykazywały następujące województwa: warszawskie – 1 949 osób (4,1%), poznańskie – 1 801 osób (3,8%), lubelskie – 1 379 osób (2,9%), stanisławowskie – 1 127 osób (2,4%), pomorskie – 950 osób (2%) oraz wołyńskie – 940 osób (2%). Tak jak w poprzednich sytuacjach, analiza wykazała minimalny udział

województw wschodnich i północno-wschodnich w rozwoju omawianej gałęzi turystyki na obszarze powiatu nowosądeckiego⁸¹⁸.

W odniesieniu do drugiego z powiatów (mapa nr 12) wskazano na równie zróżnicowany charakter strefy wpływu. Największą frekwencję turystyczną reprezentowały osoby przyjezdne z terenu województwa krakowskiego – 21 598 turystów (27%), a następnie ze stolicy Polski – 11 976 osób (15%). Poniżej 10 tys. turystów przybyło z takich obszarów administracyjnych (województw), jak: śląskie – 7 870 osób (9,8%), kieleckie – 6 407 osób (8%), łódzkie – 5 877 osób (7,3%), łwowskie – 5 806 osób (7,2%), warszawskie – 5 329 osób (6,6%), poznańskie – 4 188 osób (5,2%), lubelskie – 2 258 osób (2,8%) i pomorskie – 1 451 osób (1,8%). Udział województw wschodnich i północnych w ruchu uzdrowiskowo-lotniskowym był niezmiennie znikomy. W ogólnym zestawieniu recepcji turystycznej na obszarze powiatu nowotarskiego ruch przyjezdnych zza granicy był silniejszy od tego, który obejmował uwzględnione jednostki administracyjne z północno-wschodniej części kraju i wynosił 2 816 osób (3,5%)⁸¹⁹.

Uwagi końcowe pracy zostały poświęcone na ukazanie ważniejszych wniosków, które odnosiły się do roli, jaką odgrywały działania związane z monitorowaniem frekwencji lotników i kuracjuszy na obszarze województwa krakowskiego. Jak podkreślił autor, zebrane materiały statystyczne dostarczały cennych wskazówek w kształtowaniu filarów gospodarki turystycznej. Należało jednak pamiętać, że tylko odpowiednio opracowane i skontrolowane dane statystyki ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego umożliwiały zaspokojenie najważniejszych potrzeb, które wykazywały lotniska i uzdrowiska z terenu województwa. Poza tym wykaz frekwencji turystów był znaczącym punktem odniesienia dla oceny skali potencjału turystycznego regionów, które skupiały ruch przyjezdnych w celach wypoczynkowych i leczniczych.

Wnikliwa analiza badań zamieszczonych w wykazach ułatwiała także oszacowanie wysokości dochodów z turystyki – osobno dla każdej miejscowości uzdrowiskowej i lotniskowej. Ze względu na zmieniające się potrzeby turystów, należało prowadzić systematyczne badania wspomnianej gałęzi. Dodatkowo Chorabik zasygnalizował konieczność udoskonalenia metody badawczej, gdyż zestawienie za jeden sezon turystyczny posiadało orientacyjny charakter⁸²⁰.

⁸¹⁸ T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-lotniskowy...*, s. 19-20.

⁸¹⁹ Ibidem.

⁸²⁰ Ibidem, s. 22.

Kolejna z prac Tadeusza Chorabika – w której autor podsumował ruch uzdrowiskowo-letniskowy na terenie województwa krakowskiego, w sezonie letnim 1938 r. – ukazała się na łamach 15. zeszytu „Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie” w 1939 r. Tytułem wstępu uwzględnił on, że jest to drugi z komunikatów dotyczących zestawienia danych statystycznych, który został poświęcony temu zagadnieniu. Pomimo tego, że wciąż można było zauważyć poważne utrudnienia w monitorowaniu recepcji turystycznej przez lokalne organy władz samorządowych, a także zarządców obiektów noclegowych uchylających się od ustawy meldunkowej statystyki wskazywały na nieznaczny wzrost liczby turystów. Uzyskane wyniki badań wskazały na frekwencję wynoszącą 217 307 osób, co stanowiło o 3,9% więcej letników i kuracjuszy niż w ubiegłym sezonie⁸²¹.

Następnie przedstawione zostały informacje na temat średniego okresu pobytu turystów, a także ich płeć, grupa wiekowa i wyznaniowa. W odniesieniu do pierwszego aspektu Chorabik oszacował, że przyjezdni zatrzymywali się w uzdrowiskach i letniskach przeciętnie na okres od 3 do 5 tygodni. Jeżeli chodzi o największy odsetek turystów, to dominujący udział przypadł kobietom – których było 44% w 1938 r., a 41,5% w 1937 r. Potem autor wymienił mężczyzn, którzy reprezentowali 38% przyjezdnym w 1938 r. i było ich o 0,4% mniej niż w poprzednim roku. Do najmniej licznej grupy wiekowej zaliczały się dzieci do lat 14, gdyż stanowiły tylko 18% turystów w 1938 r. Należy jednak wspomnieć, że w 1937 r. było ich 15% - co wskazuje na 3% wzrost.

W kontekście przynależności wyznaniowej do uzdrowisk i letnisk województwa krakowskiego przybyło 67% chrześcijan (o 1% mniej niż w 1937 r.) oraz 33% przedstawicieli innych wyznań (o 1% więcej niż w 1937 r.). Koszty wynajmu mieszkań obejmowały przedział od 2 do 7 zł za jeden dzień na osobę w ośrodkach uzdrowiskowych. Z kolei w letniskach ceny pobytu były niższe i wynosiły od 0,5 do 2 zł. Jeśli chodzi o pensjonaty, to ze względu na ich standaryzację i koszty utrzymania należało się liczyć z cenami, które wynosiły 4–8 zł dziennie w uzdrowiskach i 2–4 zł w miejscowościach letniskowych⁸²².

W swojej pracy Chorabik wymienił również główne motywacje turystyczne osób, które podróżowały do uzdrowisk i letnisk. Należała do nich moda na odwiedzanie takich ośrodków – w szczególności terenów wypoczynkowych, cieszących się dużą

⁸²¹ T. Chorabik, *Sezon letni...*, s. 3.

⁸²² Ibidem.

popularnością. Jako kolejny z decydujących impulsów, do sezonowego wyjazdu w celach turystycznych, autor uwzględnił korzystną politykę taryfową. Intensyfikacja tego zjawiska była wynikiem ogólnego charakteru koniunktury gospodarczej. Poza wyszczególnionymi czynnikami istotne znaczenie odgrywała atrakcyjność geograficzna omawianego województwa (walory przyrodnicze, naturalne, a także unikatowy krajobraz).

Znaczącym elementem pracy Chorabika były tabele, które zamieścił w swojej publikacji i ukazywały one wyniki badań frekwencji ruchu uzdrowskowo-letniskowego w sezonie letnim 1938 r. Punktem odniesienia do analizy statystycznej było 528 ośrodków wypoczynkowych i leczniczych zlokalizowanych w administracyjnych granicach województwa krakowskiego. Łączna liczba turystów na tym obszarze wyniosła 217 307, z czego uczestników kolonii letnich i obozów młodzieżowych było 37 534⁸²³. Wizualizacja natężenia ruchu turystycznego została przedstawiona w formie tabeli.

Ze względu na obszerny zasób danych statystycznych, których zasięg obejmuje nie tylko powiaty, ale również konkretne miejscowości, przygotowano osobną tabelę zawierającą wyniki badań dla samych powiatów, które rozciągały się na terenie Beskidów Zachodnich. Dane nawiązują jedynie do ruchu uzdrowskowo-letniskowego (choć autor uwzględnił także liczbę uczestników obozów i kolonii).

Tabela 18. Zestawienie ruchu uzdrowskowo-letniskowego (z pominięciem ilości uczestników obozów młodzieżowych) wg. powiatów (oprac. T. Chorabik)

POWIAT	Ilość letników w sezonie letnim 1937	Ilość letników w sezonie letnim 1938	Różnica 1938–1937
WOJEWÓDZTWO KRAKOWSKIE			
Biała	10 576	7 155	– 3 421
Bochnia	1 049	601	– 448
Brzesko	1 103	1 021	– 82
Limanowa	3 224	5 734	+ 2 510
Myślenice	4 825	5 576	+ 751
Nowy Sącz	46 752	50 970	+ 4 218
Nowy Targ	80 004	76 006	– 3 998
Wadowice	6 816	6 504	– 312

⁸²³ Ibidem, s. 4.

Żywiec	16 486	18 795	+ 2 309
Razem	170 835	172 362	+ 1 527

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Chorabik, *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, Kraków 1939, z. 15, s. 9.

Statystyka ruchu uzdrowiskowo-letniskowego wskazuje na wiodące znaczenie powiatu nowotarskiego w intensyfikacji recepcji turystycznej, w granicach którego koncentrowało się aż 44, 1% podróżujących w celach leczniczych i wypoczynkowych. Jako następny z obszarów skupiających duże natężenie turystów był powiat nowosądecki, gdzie szacunkowa liczba osób przyjezdnych wyniosła 29,6%. Z kolei na trzecim miejscu znalazł się powiat żywiecki (10,9% turystów), a czwarta pozycja w statystyce wspomnianej gałęzi ruchu turystycznego przypadła powiatowi bialskiemu (4,2%). Jednostką administracyjną, w której odnotowano 3,8% turystów, był powiat wadowicki. Niewielką różnicę w recepcji letników oraz kuracjuszy zarejestrowano pomiędzy powiatami limanowskim (3,3% osób) a myślenickim (3,2% osób). Uwarunkowania geograficzne dwóch powiatów podgórskich – bocheńskiego i brzeskiego – znacząco przełożyły się na niewielkie natężenie ruchu turystycznego w tych regionach. Pierwszy z wymienionych obszarów charakteryzował się najsłabszą recepcją turystów (0,3%), a drugi niewiele silniejszą (0,6%).

Niebagatelny wpływ na stan natężenia ruchu uzdrowiskowo-letniskowego miała m.in. infrastruktura komunikacyjna. Chorabik wskazuje, że finalizacja prac nad przebudową drogi państwowej na trasie Chabówka – Zakopane (nr 13) mogłaby udostępnić turystom nowe tereny wypoczynkowe. Punktem odniesienia do wysnucia takiej konkluzji była sytuacja miejscowości letniskowych i zimowisk, które znalazły się na skomunikowanym odcinku drogi objazdowej Pieniążkowice – Bielanka – Zakopane. Jako kolejne następstwo uruchomienia tej trasy, autor wymienił intensyfikację ruchu turystycznego w górnej części doliny rzeki Raby⁸²⁴. Działalność inwestycyjna w powiecie nowotarskim została skierowana przede wszystkim na rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej (szczególnie dróg gminnych) oraz sanitarnej (studnie i wodociągi). Ponadto zrealizowano prace nad elektryfikacją miejscowości wypoczynkowych oraz wybudowano na ich terenie domy ludowe, a także utworzone zostały ośrodki zdrowia.

⁸²⁴ Ibidem, s. 8-10.

Analogiczne działania inwestycyjne objęły swoim zasięgiem powiat nowosądecki, na terenie którego odnotowany został stały wzrost frekwencji turystów. W sezonie letnim 1938 r. wynosiła ona 50 970 osób, czyli 28,4% rozwoju tego zjawiska w granicach województwa. Jeśli chodzi o charakter zrealizowanych prac, to koncentrowały się na wyposażeniu uzdrowisk oraz letnisk i zimowisk w odpowiednie urządzenia turystyczne. Dodatkowo zadbano o odpowiednie zagospodarowanie przestrzeni takich ośrodków. Niewątpliwie istotnym przedsięwzięciem była organizacja wczasów pracowniczych – z inicjatywy LPT – w następujących miejscowościach: Czerńcu, Tęgoborzy i Łącku. Z kolei w powiecie żywieckim zarejestrowanych zostało 18 795 turystów, którzy przebywali na terenie 50-ciu miejscowości.

Najsilniejszą recepcję letniskową odnotowano w takich ośrodkach, jak: Lachowice, Radziechowy, Koszarawa, Sól, Jeleśnia oraz Milówka. Wśród głównych czynników dalszego rozwoju regionu Żywiecczyny uwzględnione zostały działania w zakresie usprawnienia połączeń komunikacyjnych i modernizacji obiektów wiejskich (głównie zabudowań domowych) poprzez zadbanie o estetykę takich budynków oraz wyposażenie ich w urządzenia sanitarne⁸²⁵.

Zgodnie z informacjami, które otrzymano z powiatu bialskiego, frekwencja letniskowa na tym obszarze stanowiła 4% ruchu ogólnego. Recepcja turystyczna wykazała spadek, odnotowany w gminie Biała i Szczyrku, do którego przybyło aż o 50% mniej turystów niż w poprzednim sezonie. Z kolei na terenie Bystrej i Porąbki zarejestrowano większą liczbę przyjezdnych (w Bystrej było ich 1 288 w 1937 r. i 1 710 w 1938 r., a w Porąbce 156 w 1937 r. i 260 w 1938 r.)⁸²⁶. W granicach powiatu realizowane były prace inwestycyjne ukierunkowane na rozbudowę infrastruktury turystycznej w postaci różnych urządzeń.

Do najważniejszych inwestycji należała budowa skoczni narciarskiej w Szczyrku. Natomiast wśród pozostałych inicjatyw budowlanych znalazł się urządzenia sanitarne (m.in. studnie), a także infrastruktura komunikacyjna (m.in. chodniki). Udział takich powiatów, jak myślenicki, limanowski oraz wadowicki w krajowym ruchu uzdrowiskowo-letniskowym zamykał się w przedziale od 3,6% do 3,1%. Większe natężenie tej gałęzi turystyki zostało odnotowane w dwóch pierwszych powiatach. Natomiast znacznie

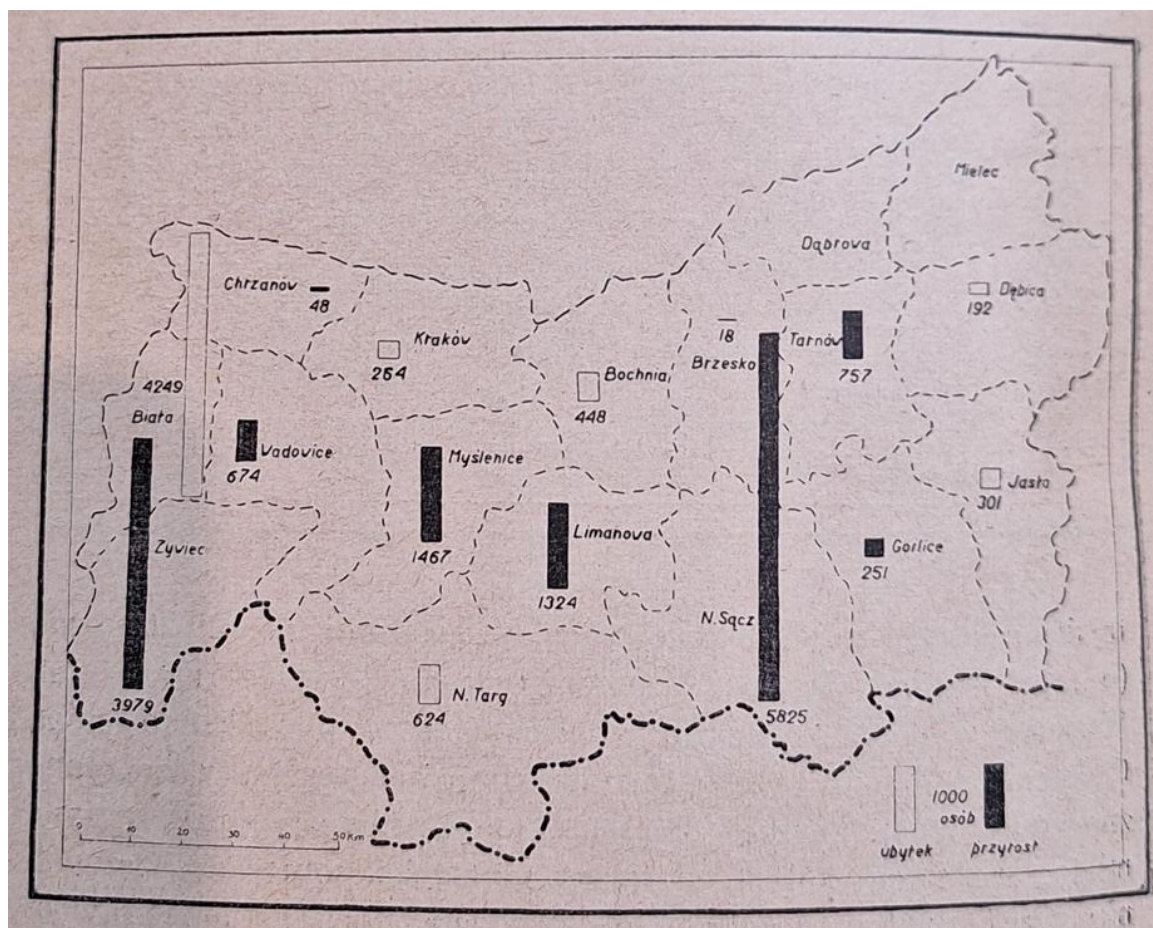
⁸²⁵ Ibidem.

⁸²⁶ Zob. T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy...*, s. 12; idem, *Sezon letni...*, s. 5.

mniejsza liczba letników odwiedziła powiat bocheński, który dwukrotnie zmagął się z lokalną powodzią i gdzie odnotowane zostały przypadki pryszczycy⁸²⁷.

Kolejna z map opracowanych przez Tadeusza Chorabika ukazuje wahania w nasileniu ruchu uzdrowiskowo-letniskowego pomiędzy sezonami letnimi 1937 r. i 1938 r. na obszarze wybranych powiatów województwa krakowskiego. Należy uwzględnić, że zamieszczone dane liczbowe zawierają również statystykę uczestników obozów, która zostanie omówiona w treści następnego podrozdziału.

Mapa 39. Wahania nasilenia ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego, w stosunku do sezonu letniego 1937 roku

Źródło: T. Chorabik, *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, Kraków 1939, z. 15, s. 12.

⁸²⁷ T. Chorabik, *Sezon letni...*, s. 11-12.

W ogólnym podsumowaniu frekwencji uzdrowskowo-letniskowej na terenie ośrodków wypoczynkowych i leczniczych zlokalizowanych w Beskidach Zachodnich należy wskazać dominujący udział powiatów z przyrostem liczby turystów w sezonie letnim 1938 r.

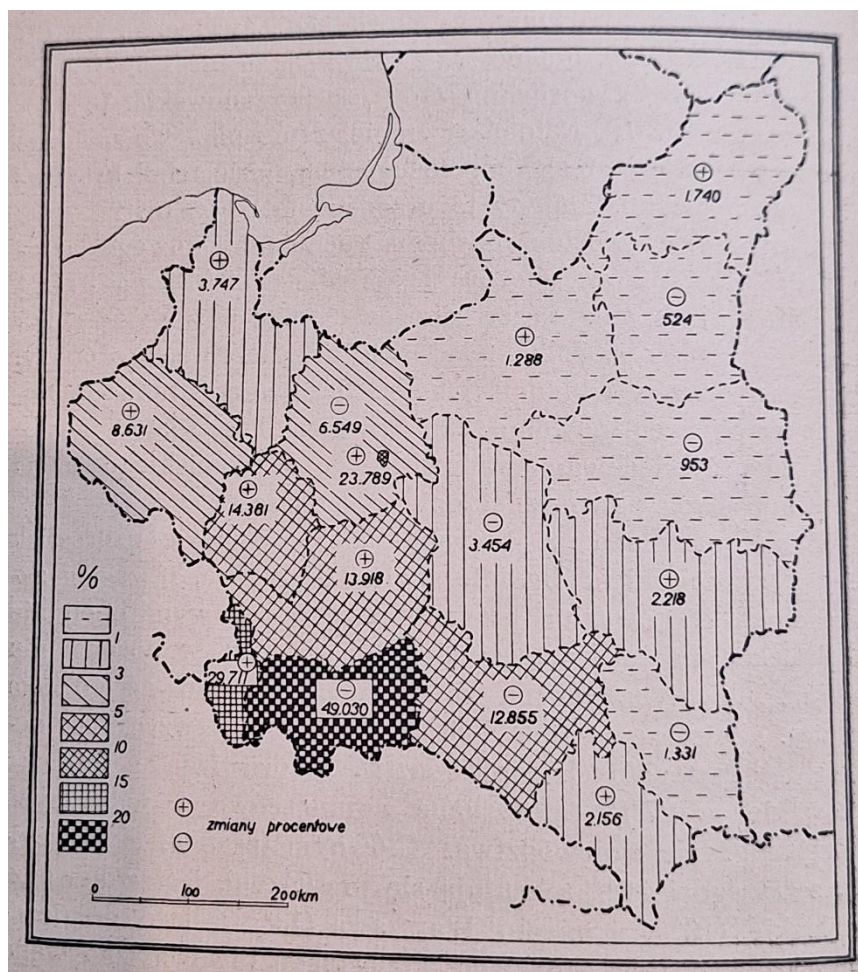
Zagadnienie strefy wpływu krakowskich miejscowości letniskowych i uzdrowskowych zostało zwizualizowane za pośrednictwem mapy nr 3. Przeprowadzone w tym zakresie badania ukazały zasięg recepcji turystycznej, który obejmował całą Polskę. Dodatkowo nie odnotowano większych przeobrażeń w ruchu wypoczynkowym i leczniczym porównując 1938 r. z poprzednim. Autor potwierdził także tezę wskazującą na zależność dystansu od stopnia zainteresowania wśród podróżujących. Sąsiednie województwa i te, które znajdowały się bliżej Małopolski, były dla turystów bardziej atrakcyjne niż pozostałe jednostki administracyjne. Wyjątek w tym zakresie stanowiła Warszawa, jako miasto.

Według danych przyjezdni z miejscowości zlokalizowanych w granicach województwa krakowskiego stanowili aż 27% turystów odwiedzających uzdrowiska i letniska z przywołanego obszaru. Do następnej grupy zaliczali się letnicy i kuracjusze z województwa śląskiego (16%) i z Warszawy (13%). Jeżeli chodzi o takie obszary administracyjne (województwa), jak łódzkie, kieleckie i lwowskie, to ruch turystyczny z tych terenów został oszacowany w przedziale od 7,9% do 7,2%.

Mniejszym zainteresowaniem podróżami do krakowskich uzdrowisk i letnisk wykazali się odwiedzający z następujących województw warszawskiego, poznańskiego, pomorskiego oraz lubelskiego, gdzie natężenie turystów wynosiło od 4,8% do 1,9%. Najstabszą recepcją ruchu turystycznego odznaczały się województwa zlokalizowane w północnej części kraju, a także wschodnie. Z tych terenów liczba kuracjuszy i letników wynosiła od 1,2% do 0,2%. Chorabik w konkluzji swojej pracy wskazał na niewielkie przeobrażenia w statystyce natężenia ruchu turystycznego pomiędzy sezonami letnimi 1937 i 1938 r. Największy procentowy wzrost nasilenia omawianej gałęzi turystyki wykazały takie województwa, jak poznańskie, wołyńskie i stanisławowskie⁸²⁸.

⁸²⁸ Ibidem, s. 13-15.

Mapa 40. Strefa wpływu uzdrowisk i letnisk woj. krakowskiego (sezon letni 1938)

Źródło: T. Chorabik, *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, Kraków 1939, z. 15, s. 14.

Następną popularną formą rekreacji była turystyka kwalifikowana, do której zaliczało się m.in. narciarstwo. W jednej z prac zamieszczonych na łamach „Turyzmu Polskiego” z 1938 r. dokonano analizy ruchu turystycznego na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim. Wskazała ona na silną receptę turystów, których we wspomnianą część łuku Karpat przyciągała dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna, a także korzystne warunki komunikacyjne. Opublikowany artykuł był pierwszym naukowym ujęciem omawianego zagadnienia. Autorka pracy przy badaniu tego zjawiska musiała opierać się na dostępnych

statystykach, do których należały jedynie materiały dotyczące przyznania odznaki górskiej PTT za sezon zimowy 1934/35⁸²⁹.

W tym okresie wydana została rekordowa ilość odznak w liczbie 1 667 sztuk. Należy uwzględnić, że wspomniana inicjatywa funkcjonowała dopiero od pięciu lat. Na takie wyniki decydujący wpływ miały korzystne warunki pogodowe. Jeżeli chodzi o zestawienie narciarzy, którzy podjęli starania w zakresie zdobycia odznaki z ogólną liczbą turystów to statystyka tych pierwszych była niewielka. Taki stan rzeczy uniemożliwiał dokonanie rzetelnej oceny danych, które znalazły się w treści protokołów odznak. Z pewnością ograniczało to rozeznanie w kwestii frekwencji turystycznej dla ogólnego ruchu narciarskiego. Kolejnym ważnym aspektem była możliwość zweryfikowania recepcji turystycznej na szlakach wykorzystywanych przez osoby przemieszczające na nartach.

Jeżeli chodzi o warunki przystąpienia do grona uczestników, którzy mogli ubiegać się o odznakę, zaliczali się do nich stowarzyszeni i niestowarzyszeni narciarze. Zgodnie z uzyskanymi statystykami liczba tych pierwszych wynosiła 998, a ostatnich było 669. Łącznie 1667 osób wzięło udział w zmaganiach ukierunkowanych na zdobycie odznaki. Z kolei jako punkt odniesienia do wystawienia oceny wykorzystano punktację za uczestnictwo w rajdach i wycieczkach, figurujących na oficjalnej liście. Uczestnicy musieli zdobyć szczyt lub przełęcz bądź pokonać dłuższy odcinek szlaku. Finalizacja każdej wyprawy wiązała się z koniecznością dostarczenia protokołu relacjonującego jej przebieg. Wspomniane formularze były podstawą do oszacowania liczby turystów, którzy pokonali szlaki narciarskie.

W celu analizy recepcji turystycznej narciarzy w Beskidzie Śląskim autorka opracowała podział, który zawierał dane charakteryzujące wspomniane zjawisko na terenie poszczególnych grup górskich. Posłużyły one jako punkt odniesienia do przygotowania tabeli zamieszczonej poniżej.

⁸²⁹ St. Milatowa, *Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 1-2, s. 21.

Tabela 19. Nasilenie ruchu narciarskiego na szlakach w Beskidzie Śląskim w sezonie zimowym 1934/35 r.

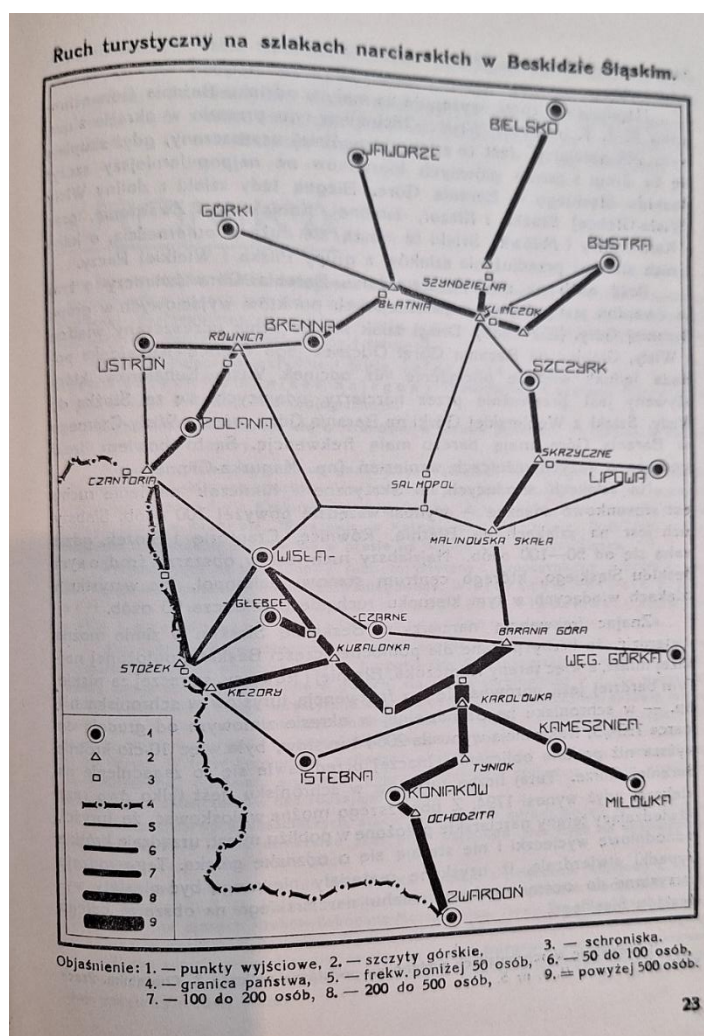
GRUPA GÓRSKA	PUNKTY WYJŚCIOWE	NASILENIE RUCHU NARCIARSKIEGO
Czantoria	Ustroń	37
	Polana	68
	Wisła	29
	Stożek	64
Stożek	Wisła	52
	Głębcze	4
	Kiczory, Kubalonka	142
Barania Góra	Milówka	169
	Koniaków	50
	Zwardoń	152
	Istebna	39
	Kubalonka	258
	Wisła (Biała Wisienka)	14
	Malinowska Skała	54
	Węgierska Górka	12
	Kubalonka – Głębcze	231
	Kubalonka – Wisła	102
Malinowska Skała	Salmopol	17
	Skrzyczne	134
	Lipowa	22
Skrzyczne	Lipowa	18
	Szczyrk	136
Klimczok	Salmopol	13
	Błatnia	127
	Bielsko	186
	Bystra	48
	Szczyrk	57
	Bystra, Magura	113
Błatnia	Jaworze	84
	Górki	10
	Brenna	67
Równica	Salmopol	8
	Wisła	18
	Polana	79
	Ustroń	60

Źródło: opracowanie własne na podstawie: St. Milatowa, *Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 1-2, s. 22.

Zgodnie z informacjami Milatowej oszacowanie statystyki ruchu turystycznego na szlakach narciarskich było stosunkowo łatwe. Niewielkie problemy sprawiały jednak trasy znajdujące się w jednej miejscowości i prowadzące na ten sam szczyt. W rezultacie, przyjęta została ogólna frekwencja ruchu narciarskiego na wszystkich takich szlakach.

Realizacja badań statystycznych przełożyła się na opracowanie mapy poglądowej, która przybrała formę wizualizacji schematycznej. Autorka zamieściła na niej odcinki łączące punkty wyjściowe i docelowe, które znajdowały się na szlakach przemierzanych przez narciarzy. Jeśli chodzi o charakterystykę natężenia ruchu turystycznego, to odzwierciedla je grubość linii, które ukazują także kierunki przejazdów narciarskich.

Mapa 41. Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim

Źródło: St. Milatowa, *Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 1-2, s. 23.

Według załączonej mapy najsilniejsza recepcja turystyczna obejmowała odcinek, który przebiegał od Baraniej Góry przez schronisko PTT zlokalizowane u źródeł rzeki Wisły. Trasa ta stanowiła punkt odniesienia do realizacji zimowej wędrówki dla 768 narciarzy. Na taki stan rzeczy wpłynęło rozmieszczenie głównych dróg, które prowadziły na znany wśród turystów szczyt Baraniej Góry. Wspomniane szlaki narciarskie wychodziły z doliny Wisły (dokładnie na trasie Wisła – Głębcze), dwóch szczytów górskich – Kiczory i Stożka oraz pięciu miejscowości: Istebnej, Koniakowa, Kamesznicy, Milówki i Zwardonia. Niewątpliwym atutem tych odcinków było umożliwienie przemierzającym się po nich turystom dotarcia również w inne grupy górskie, takie jak Pilsko i Wielka Racza⁸³⁰.

Do najbardziej uczęszczanych tras należał odcinek Zwardoń – Barania Góra, którym przejechało 252 narciarzy. Natomiast kolejny szlak, wyróżniający się silnym natężeniem ruchu turystycznego, prowadził z Wisły i Głębic na wspomniany szczyt. Jego fragment, obejmujący trasę Głębcze – Kubalonka, odznaczał się większą recepcją narciarzy niż druga część odcinka prowadząca przez Wisłę i Kubalonkę. Ten ostatni przemierzany był przez osoby, które jechały ze Stożka do Wisły. Z kolei niewielka frekwencja turystów została zarejestrowana na szlakach Węgierska Górka – Barania Góra i Wisła-Czarne na przywołane wzniesienie górskie. Znaczący wpływ na taki stan rzeczy miał stopień zaawansowania tych odcinków, które wyróżniała duża różnica przewyższeń.

W odniesieniu do szlaków prowadzących na Klimczok i Skrzyczne intensyfikacja ruchu turystycznego była znaczna i liczba narciarzy została oszacowana na ponad 100 osób. Słabsze natężenie turystów wykazywały odcinki, którymi można było dotrzeć na takie wzniesienia, jak Błatnia, Czantoria, Stożek i Równica. Frekwencja narciarzy zamykała się tam w przedziale od 50 do 100 osób. Najmniejszy ruch turystyczny obejmował środkową część Beskidu Śląskiego z centralnym ośrodkiem tego terenu – którym jest Salmopol. Na każdym szlaku, prowadzącym przez ten obszar, statystyki wykazywały mniej niż 50 narciarzy.

Zestawienie uwzględnionej statystyk wskazało na znaczne rozbieżności w frekwencji ruchu narciarskiego w granicach Beskidu Śląskiego z informacjami uzyskanymi ze schronisk górskich (zebrał je Tadeusz Chorabik). Dotyczyło to w szczególności północnej części łańcucha górskiego, który rozciągał się w bliskiej odległości od zurbanizowanych ośrodków. Milatowa powołała się na przykładowe

⁸³⁰ Ibidem, s. 24.

wzniesienia górskie, do których należała Szyndzielnia. Tamtejsze schronisko odnotowało 2 064 turystów w sezonie zimowym 1934/35 – co wskazywało na 10-cio krotnie wyższą frekwencję niż w statystykach uzyskanych przez Milatową⁸³¹. W przypadku Baraniej Góry różnice w danych liczbowych były tylko dwukrotnie mniejsze, gdyż schronisko zarejestrowało łącznie 1 794 osoby w przywołanym okresie.

Taki stan rzeczy mógł wynikać z organizacji jednodniowych wycieczek przez narciarzy wyruszających na szlaki z miast, które były zlokalizowane w pobliżu docelowych szczytów. W rezultacie należało przypuszczać, że nie były to osoby zaangażowane w uzyskanie odznaki górskiej. Zgodnie z oceną autorki, wykorzystane materiały statystyczne nie mogły służyć jako rzetelne źródło informacji do ogólnej analizy ruchu narciarskiego w Beskidzie Śląskim. Jeżeli chodzi o załączoną wizualizację, która opierała się na udostępnionych danych liczbowych, to umożliwiała ona jedynie charakterystykę natężenia turystów na szlakach narciarskich. Ponadto mogła być podstawą do planowania inwestycji w zakresie rozbudowy infrastruktury, takiej jak trasy i ścieżki narciarskie⁸³².

Zagadnienie turystyki górskiej zostało także omówione we wcześniej już przywołanej pracy Leszczyckiego, którą autor poświęcił oddziaływaniu ruchu uzdrowiskowo-letniskowego na sytuację gospodarczą Śląska. Na wstępie uwzględniono zróżnicowany profil turystów, do których zaliczali się krajoznawcy, miłośnicy przyrody oraz osoby aktywne fizycznie. Ponadto wskazano na związek pomiędzy finansowym zaangażowaniem turystów górskich a rozwojem takich elementów zagospodarowania turystycznego, jak szlaki turystyczne i schroniska. Rola wspomnianych turystów opierała się również na realizacji podstawowych założeń, które miały na celu zachowanie i ochronę górskiej przyrody. Do pionierów organizacji ruchu turystycznego w górach należały liczne towarzystwa, a wśród nich największy udział przypadł PTT – którego działania opierały się na systemowych ramach prawnych.

Wśród członków zrzeszonych w tym Towarzystwie znalazły się osoby, które jako turyści posiadali skromne wymagania, a odbywane przez nich wycieczki górskie miały charakter cykliczny. Zdaniem autora pracy należało podjąć zdecydowane kroki w zakresie popularyzacji turystyki górskiej – szczególnie wśród młodzieży. Przedsięwzięcie to umożliwiało przekazanie wartości kulturalnych i wychowawczych osobom, które w przyszłości miały decydować o losach państwa⁸³³.

⁸³¹ Ibidem.

⁸³² Ibidem, s. 24-25.

⁸³³ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego...*, s. 40.

Natężenie ruchu turystycznego w Beskidzie Śląskim było stosunkowo silne, a punktem odniesienia do jego analizy były dane statystyczne uzyskane ze schronisk turystycznych. Jeżeli chodzi o wyniki badań Leszczyckiego, to zestawiono je w formie tabeli, którą zamieszczono poniżej.

Tabela 20. Nasilenie ruchu turystycznego w schroniskach górskich z obszaru Beskidu Śląskiego (oprac. S. Leszczycki)

Schro n i s k o	1931	1932	1933	1934	1935	Ilość noclegów w 1935 r.
1. na Stożku P. T. T.	9.552	8.974	7.969	6.634	8.533	1.807
2. na Równicy P. T. T.	—	5.938	5.359	6.335	6.868	293!
3. na Baraniej Górze P. T. T.	5.592	6.960	5.945	7.461	7.489	2.859
4. na Szyndzielnej B. V.	6.582	5.946	5.349	4.591	7.572	1.458
5. na Błatniej N. Fr.	—	—	—	3.532	3.588	810
6. na Magurze B. V.	—	—	—	4.484	5.277	780
7. na Salmopolu P. T. T.	—	—	—	2.060	2.430	405
8. nad torem saneczkowym B. V.	—	—	1.700	1.900	2.000	—
9. nad Kamienicą B. V.	—	—	—	900	1.000	—
Inne stacje turystyczne*)	—	—	—	—	2.400	600
Razem	21.726	27.818	26.322	37.897	47.157	9.012

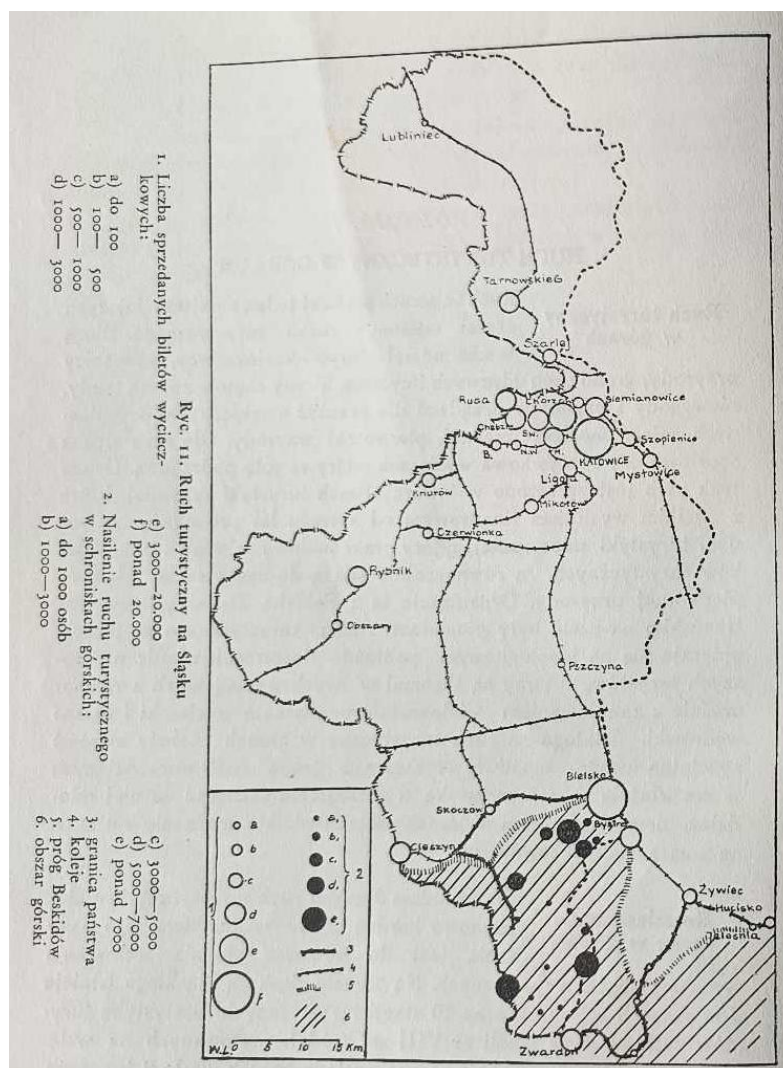
*) Stacje TKN w Wiśle, na Kozińcu, w Wiśle-Czarnym, Istebnej (2), Koniakowie oraz stacja B. V. pod Salmopolem.

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 73.

Jak wskazał autor, na omawianym terenie zlokalizowanych było 7 większych obiektów schroniskowych i 10 stacji turystycznych. W zestawieniu rocznym największe statystyki ruchu turystycznego zarejestrowano w schronisku górskim na Stożku, które w 1935 r. gościło ponad 8 tys. odwiedzających. Silna recepcja turystów występowała również w schroniskach PTT na Baraniej Górze (7 461 osób) i BV na Szyndzielni (7 572 osoby). W następnej kolejności należy wymienić obiekty na Równicy (6 868 osób) i Magurze (5 277 osób). Z kolei schronisko, które znajdowało się na Błatniej odnotowało ponad 3,5 tys. turystów.

Pozostałe obiekty wykazywały słabszy ruch turystyczny – nie przekraczający 3 tys. osób. Udział stacji turystycznych nie był znaczący, gdyż w ogólnym zestawieniu wykazywał poniżej 5%. W odniesieniu do statystyki noclegów w schroniskach największą ilość zarejestrowano na Baraniej Górze (2 859), a następnie na Stożku (1 807) i na Szyndzielni (1 458). W innych obiektach nie odnotowano noclegów powyżej 1 000. Charakterystyka recepcji turystycznej w Beskidzie Śląskim została także zilustrowana na mapie opracowanej przez Leszczyckiego.

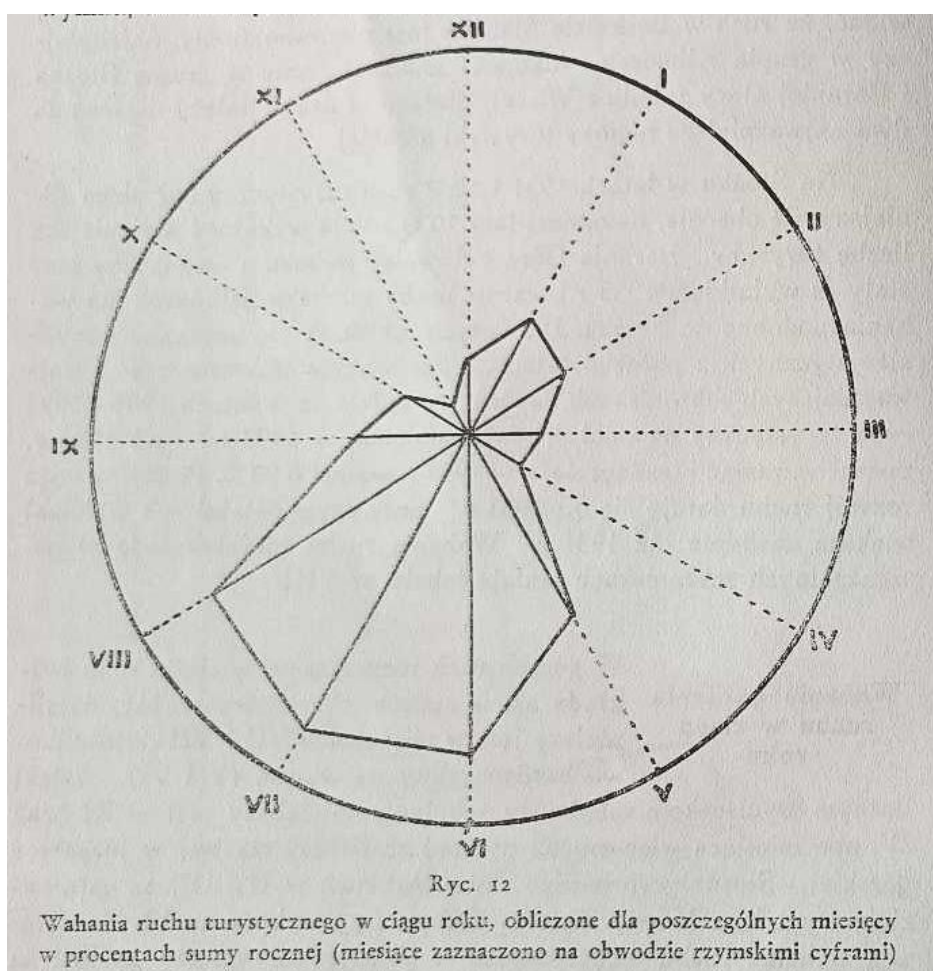
Mapa 42. Ruch turystyczny na Śląsku (oprac. S. Leszczycki)

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 40.

Według informacji zamieszczonych na mapie natężenie ruchu turystycznego w granicach tego obszaru górskiego posiadało nierównomierną formę. Największe skupiska osób odnotowano w grupie Klimczoka, Stożka i Baraniej Góry. Taka frekwencja turystów wynikała z lokalizacji uwzględnionych grup górskich w okolicach Bielska i Wisły, które były popularnymi ośrodkami turystyki. Do istotnych aspektów w dziedzinie monitorowania statystyki ruchu turystycznego należały również wahania frekwencji przyjezdnych, które u Leszczyckiego zostały ukazane za pośrednictwem wykresu.

Wykres 16. Wahania ruchu turystycznego w ciągu roku obliczone dla poszczególnych miesięcy w procentach sumy rocznej

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 42.

Powyższy wykres wskazuje na silną recepcję turystyczną w okresach wiosennym oraz letnim. Na taki stan rzeczy wpływ miała przede wszystkim organizacja wycieczek adresowanych do młodzieży szkolnej. Z kolei martwy okres w turystyce został zarejestrowany w takich miesiącach, jak listopad i kwiecień. Pomimo tego, że w sezonie zimowym omawiany region górski posiadał korzystne warunki do uprawiania różnych sportów, to w lutym i marcu frekwencja turystyczna nie wykazała silnej recepcji. Natomiast przez całą zimę statystyki ruchu turystów wykazały jedynie 20,6%. Podstawą dla załączonego wykresu były materiały z danymi statystycznymi, które Leszczycki zamieścił

w formie tabeli – na końcu swojej pracy. Z uwagi na tematykę niniejszego podrozdziału zamieszczono ją poniżej.

Tabela 21. Wahania ruchu turystycznego w ciągu roku

Schronisko	Ilość opracowanych lat	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Suma roczna
1. na Szyndzielnej . . .	8	3.226	2.577	2.081	1.890	5.380	4.549	5.121	4.416	2.427	2.142	1.022	2.494	37.328
2. na Stożku . . .	5	1.951	2.163	1.117	497	4.203	6.291	7.977	6.578	1.620	1.189	190	789	34.574
3. na Magurze . . .	1	546	531	466	200	216	891	936	476	337	320	180	480	5.279
4. na Równicy . . .	4	763	608	362	852	1.646	3.705	5.598	3.867	1.138	494	400	422	19.855
5. na Baraniej Górze . . .	5	1.907	1.601	915	326	2.270	5.620	5.050	4.731	1.750	788	163	778	25.899
6. na Białni . . .	1	330	71	207	90	373	706	566	770	335	65	—	75	3.588
7. na Salmopolu . . .	2	107	119	45	124	481	817	848	771	374	153	40	63	3.942
Razem	—	8.830	7.670	5.193	3.979	14.572	22.579	25.796	21.618	7.981	5.151	1.995	5.101	130.463
W proc. sumy rocznej	—	6.8	5.9	4.0	3.1	11.2	17.3	19.8	16.5	6.1	3.9	1.5	3.9	100.0

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, Katowice 1937, s. 74.

Uwzględniony wykres nr IX wykazuje pewne rozbieżności, które wynikają ze zróżnicowanego przedziału czasowego dla określenia frekwencji turystycznej w schroniskach zlokalizowanych w Beskidzie Śląskim. Najbardziej wnikliwej analizie statystycznej zostało poddane schronisko górskie na Szyndzielni (8 lat). Z kolei w obiektach na Stożku i Baraniej Górze ruch turystyczny monitorowano przez 5 lat. Jeżeli chodzi o schronisko na Równicy, to frekwencja turystów była tam rejestrowana od 4 lat. W odniesieniu do pozostałych obiektów okres realizacji badań nad ruchem turystycznym zamykał się w przedziale od 2 lat do roku.

Należy uwzględnić, że istotny wpływ na natężenie ruchu turystycznego miały warunki pogodowe. Zagadnienie to stanowiło punkt odniesienia dla jednego z artykułów, które znalazły się w marcowym numerze „Turystyki Polskiej” z 1938 r. Na wstępie autor uwzględnił źródło informacji stanowiące podstawowy materiał badawczy, do którego

Opracowana wizualizacja przedstawia dużą zależność pomiędzy warunkami atmosferycznymi a statystyką ruchu turystycznego. Przy rosnącym współczynniku niekorzystnej pogody (deszczu i burzy) można zaobserwować spadek liczby turystów. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w dniach: 21 maja, 25 czerwca, a także 23 i 31 lipca. Jak zarejestrował autor na swoim wykresie, odstępstwem od przyjętej reguły były dni świąteczne. Wówczas – niezależnie od aury pogodowej – ruch turystyczny wykazywał się niejednokrotnie rosnącym natężeniem.

Realizowane badania nad frekwencją turystyczną zostały także zamieszczone w tabeli, która przedstawia średnią liczbę turystów podróżujących w Pieniny – zarówno w okresie świąt, jak i dni powszechnie oraz w różnych warunkach pogodowych.

Tabela 22. Zależność ruchu turystycznego w Pieninach od warunków klimatycznych oraz dni świątecznych w 1936 r.

Miesiąc	Ogólna ilość turystów w miesiącu	Średni spływ turystów w dni			
		świąteczne	powszednie	pogodne	pochmurne
maj	967	107	45	45	20
czerwiec	2 181	107	62	72	65
lipiec	6 430	239	203	227	74
sierpień	5 464	245	160	193	85
wrzesień	646	30	27	27	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Rudkiewicz, *Badania nad uzależnieniem ruchu turystycznego w Pieninach od warunków klimatycznych*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 3, s. 8.

Jak wskazują dane liczbowe przedstawione w powyższej tabeli intensyfikacja ruchu turystów następowała w dni pogodne charakteryzując się, w niektórych miesiącach dwukrotnie większą frekwencją turystyczną niż w dni pochmurne. Jeżeli chodzi o okres świąteczny – analogicznie do poprzedniej sytuacji – wykazywał się on silniejszym natężeniem turystów. Najwięcej osób przyjezdnych odnotowanych zostało w miesiącach wakacyjnych⁸³⁵.

Reasumując należy uwzględnić, że przedwojenna metodologia badań ruchu turystycznego objęła tylko niektóre gałęzie tego sektora gospodarczego. Ponadto omówione przykłady realizowanych działań w tym kierunku nie zawsze przynosiły

⁸³⁵ Ibidem, s. 8.

oczekiwane rezultaty. Sami autorzy przywołanych prac wskazywali na konieczność wprowadzenia bardziej skutecznych metod badawczych. Należy również podkreślić, że niewielkie grono badaczy tego zagadnienia przełożyło się na ograniczony zasób wykorzystanych materiałów. Dodatkowych utrudnień w tym zakresie dostarczyły problemy z dostępem do potencjalnie przydatnych źródeł informacji, które znajdowały się w zasobach Archiwum GUS i objęte zostały tzw. tajemnicą statystyczną.

4.2. Turystyka młodzieżowa

Zagadnienie ruchu turystycznego wśród młodzieży należało postrzegać przez pryzmat zjawiska kulturalnego i społecznego. Organizowane wyjazdy dla wspomnianej grupy turystów miały na celu zapoznanie uczestników z walorami krajoznawczymi Polski, a także poprawę ich zdrowia fizycznego⁸³⁶. W ogólnym założeniu programu obozów i kolonii młodzieżowych – które w okresie przedwojennym cieszyły się coraz większą popularnością – zakładano wykształcenie patriotycznych wzorców wśród obywateli. Tylko dzięki szczegółowemu poznaniu swojej ziemi ojczystej – jej historii, demografii, uwarunkowań geograficznych i kulturowych – można było odpowiednio zatroszczyć się o dobro kraju i jego mieszkańców. Argumenty te przemawiały za koniecznością podjęcia działań ukierunkowanych na ułatwienie dostępu do udziału w obozach i koloniach jak największej liczbie młodzieży.

Powołując się na dane statystyczne z 1931 r. Leszczycki uwzględnił, że tereny Śląska, wówczas należącego do Polski, zamieszkiwało 244 090 osób w przedziale wiekowym od 11 do 20 lat. Mieszkańców obszarów zurbanizowanych było aż 158 266, co świadczy o dominującej liczbie przedstawicieli młodzieży zamieszkującej miasta. Z kolei do szkół uczęszczało 90% osób, które zostały objęte badaniami statystycznymi. W związku z tym można przyjąć, że były one zaangażowane w akcje obozowe, które organizowały placówki szkolne. Z uwagi na brak oficjalnej rejestracji dla ruchu obozowego, który obejmowałby całokształt prowadzonej akcji, analiza frekwencji dla tej gałęzi turystyki dostarczała znaczących problemów. Szczątkowymi materiałami dysponowały jedynie niektóre instytucje i Wydział Oświecenia Urzędu Wojewódzkiego, który prowadził statystykę kolonii, a także obozów szkolnych⁸³⁷.

⁸³⁶ E. Magiera, *Zjazd kół krajoznawczych młodzieży w Polsce w pierwszej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2019, nr 41, s. 109-110.

⁸³⁷ S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego...*, s. 23-24.

W rezultacie zebrane przez autora dane statystyczne pochodziły z następujących organizacji, instytucji i stowarzyszeń: Okręgowego Urzędu Dowództwa Okręgu Korpusu Nr V, Polskiego Związku Zachodniego w Katowicach, Związku Harcerstwa Polskiego, Wydziału Oświecenia Urzędu Wojewódzkiego oraz innych organizacji. Zestawienie informacji na temat frekwencji turystycznej młodzieży, uczestniczącej w obozach i koloniach, zostało opracowane w formie tabeli, którą zamieszczono poniżej. Należy również powołać się na przypuszczenia autora, zgodnie z którymi istniała możliwość dwukrotnego zawyżenia danych statystycznych przez poszczególne obozy i kolonie. Wynikało to z braku udostępnienia wykazów, w których zawarte informacje źródłowe można by było w sposób jednoznaczny określić jako wiarygodne.

Tabela 23. Ruch obozowy i kolonijny młodzieży z terenów Śląska (1931 r.)

ŹRÓDŁO INFORMACJI	DANE STATYSTYCZNE
Okr. Urząd DOK V – akcja obozowa PW i WF	ok. 3 000 uczestników
Polski Związek Zachodni w Katowicach	6 149 uczestników
Związek Harcerstwa Polskiego	ok. 4 000 uczestników
Wydział Oświecenia Urzędu Wojew.	ok. 4 000 uczestników
Inne organizacje (razem)	ok. 2 000 uczestników
RAZEM	ok. 19 149 uczestników

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 24.

Uzyskany wynik Leszczycki zsumował z liczbą dzieci, które wyjeżdżały indywidualnie w celach turystycznych ze śląskich miast i osiedli przemysłowych. Zgodnie z informacjami, na które powołał się w swojej pracy, było ich 19 400 – a więc łącznie 38 549 dzieci uczestniczyło w wyjazdach o charakterze turystycznymi. W zestawieniu z ogólną liczbą młodzieży z terenów Śląska tylko 25% osób wyjechało ze swojego miejsca zamieszkania na wakacje, a 16% dzieci było uczestnikami pozostałych wyjazdów turystycznych. Pomimo tego, że udział młodzieży śląskiej w krajowej turystyce był kilkakrotnie większy niż w pozostałych województwach, nie można było bagatelizować potrzeby jego intensyfikacji⁸³⁸.

⁸³⁸ Ibidem.

Brak systemowych rozwiązań w zakresie monitorowania natężenia ruchu turystycznego wśród młodzieży był decydującym impulsem do podjęcia skutecznych działań, których celem było utworzenie centralnego organu koordynującego gromadzenie danych statystycznych. Jeśli chodzi o udostępnione autorowi materiały informacyjne, to należała do nich statystyka, w której zamieszczono frekwencję młodzieży w schroniskach szkolnych. Były to dane fragmentaryczne i pochodziły z zasobów Wydziału Oświecenia Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. Materiał ten przedstawiał się następująco:

Tabela 24. Natężenie ruchu turystycznego w śląskich schroniskach młodzieżowych (lata 1934–1936)

NATEŻENIE RUCHU	LATA, KTÓRE ZOSTAŁY OBJĘTE STATYSTYKĄ		
	1934	1935	1936
Liczba schronisk	10	15	13
Liczba nocujących	2 846	1 691	3 492
Liczba wydanych noclegów	4 689	2 808	5 603

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 45.

Zgodnie z powyższymi informacjami ruch turystyczny młodzieży szkolnej wykazywał się tendencją wzrostową – poza 1935 r., kiedy zarejestrowano mniejsze natężenie wspomnianej grupy turystów. W 1936 r. schroniska odnotowały 3 492 osoby, a z tej liczby 2 577 dzieci nie pochodziło z terenów Śląska tylko z pozostałych części kraju. Jeśli chodzi o procentowe ujęcie frekwencji turystycznej z tego roku, to aż 73,5% młodzieży reprezentowało inne województwa. Ponadto w ogólnym zestawieniu szkolnych schronisk młodzieżowych, jedynie 1 494 turystów udało się do obiektów zlokalizowanych na obszarach górskich. W porównaniu ze statystykami miejskich schronisk, które znajdowały się w Katowicach i Cieszynie, było ich o ponad połowę mniej. W pierwszym ośrodku zarejestrowanych zostało aż 51% dzieci, a w drugim 6%. Z kolei pozostałe 42,8% osób stanowiła młodzież, która odwiedziła górskie schroniska młodzieżowe⁸³⁹.

Jak podkreślił autor, przywołane dane statystyczne wskazywały na niejednoznaczne stanowisko w kwestii twierdzenia, że dzieci z terenów Śląska miały największy udział

⁸³⁹ Ibidem, s. 45.

w ruchu turystycznym młodzieży. W związku z tym praca zawierała postulat o konieczności zbadania omawianego zagadnienia, co było również istotne w odniesieniu do młodzieżowej turystyki górskiej. Zgodnie z przypuszczeniami Leszczyckiego w takich wycieczkach mogło brać udział jedynie 1/4 lub 1/3 dzieci ze wspomnianego obszaru administracyjnego. Zestawienie badań nad frekwencją w wybranych schroniskach młodzieżowych zostało opracowane w formie tabeli nr XII. Przeważająca ilość obiektów noclegowych to schroniska z terenów górskich. Natomiast przedstawione informacje dotyczą statystyki ruchu młodzieży za 1936 r. i obejmują zarówno te obiekty, które znajdowały nie na Śląsku, jak i w granicach województwa krakowskiego.

Tabela 25. Frekwencja w schroniskach szkolnych na Śląsku w 1936 r.

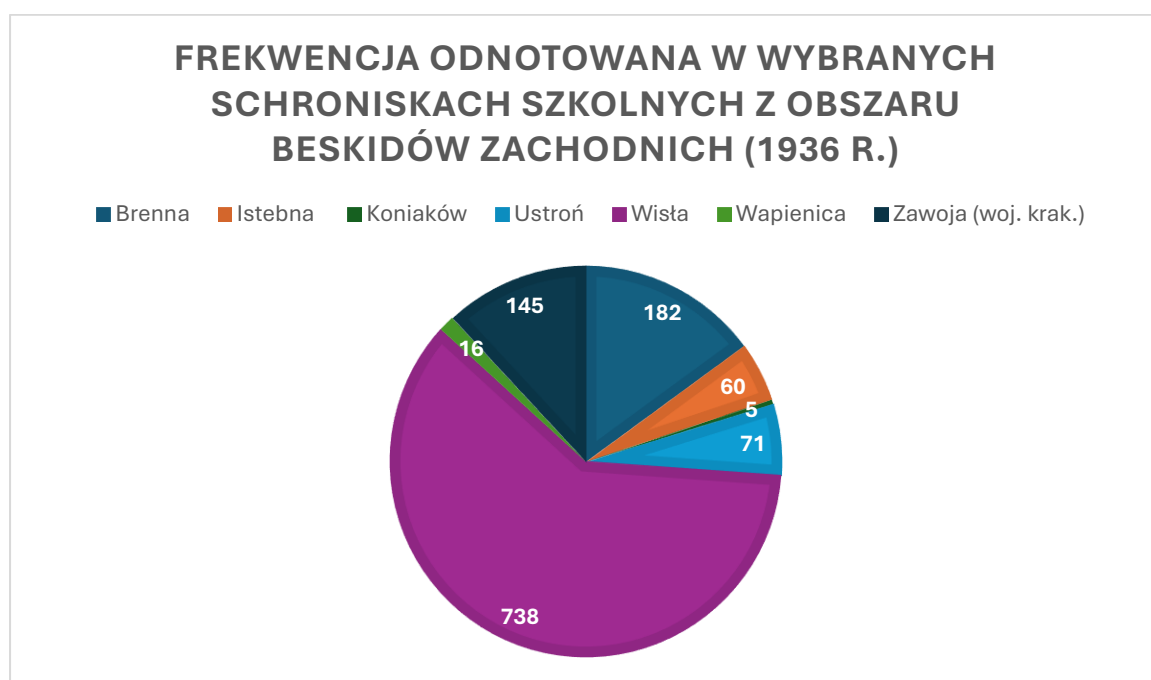
TABELA XII Frekwencja w schroniskach szkolnych na Śląsku w 1936 r.				
Miejscowość mająca szkolne schronisko	Ilość osób nocujących		Ilość noclegów wydanych	
	razem	z tego spoza Śląska	razem	z tego dla uczestn. spoza Śląska
Brenna	182	64	204	74
Bieruń Nowy	241	20	221	21
Cieszyn	214	138	264	188
Istebna	60	26	92	28
Katowice	1.784	1.684	3.139	3.255
Koniaków	5	—	6	—
Skoczów	36	13	40	17
Ustroń	71	51	91	57
Wisła	738	426	1.214	749
Wapienica	16	12	23	15
Zawoja (wojew. krak.)	145	143	172	170
Razem	3.492	2.577	5.603	4.458

ponadto istnieją szkolne schroniska w Jaworzu i Sromowcach Niżnych (woj. krak.), nie podały one statystyki w ostatnim roku.

Źródło: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 45.

Informacje zamieszczone powyżej mogą stanowić punkt odniesienia do analizy natężenia ruchu turystycznego młodzieży w Beskidach Zachodnich. Należy jednak mieć na uwadze utrudnienia w zakresie pozyskania kompletnych danych statystycznych. Świadczy o tym chociażby zdanie, które autor zamieścił pod tabelą – wskazujące na brak informacji z obiektów w Jaworzu oraz Sromowcach Niżnych. W związku z tym uwzględnione poniżej badania, które przedstawione zostały w formie wykresu kołowego, są jedynie orientacyjną próbą ukazania wspomnianego zagadnienia.

Wykres 18. Frekwencja odnotowana w wybranych schroniskach szkolnych z obszaru Beskidów Zachodnich (1936 r.)

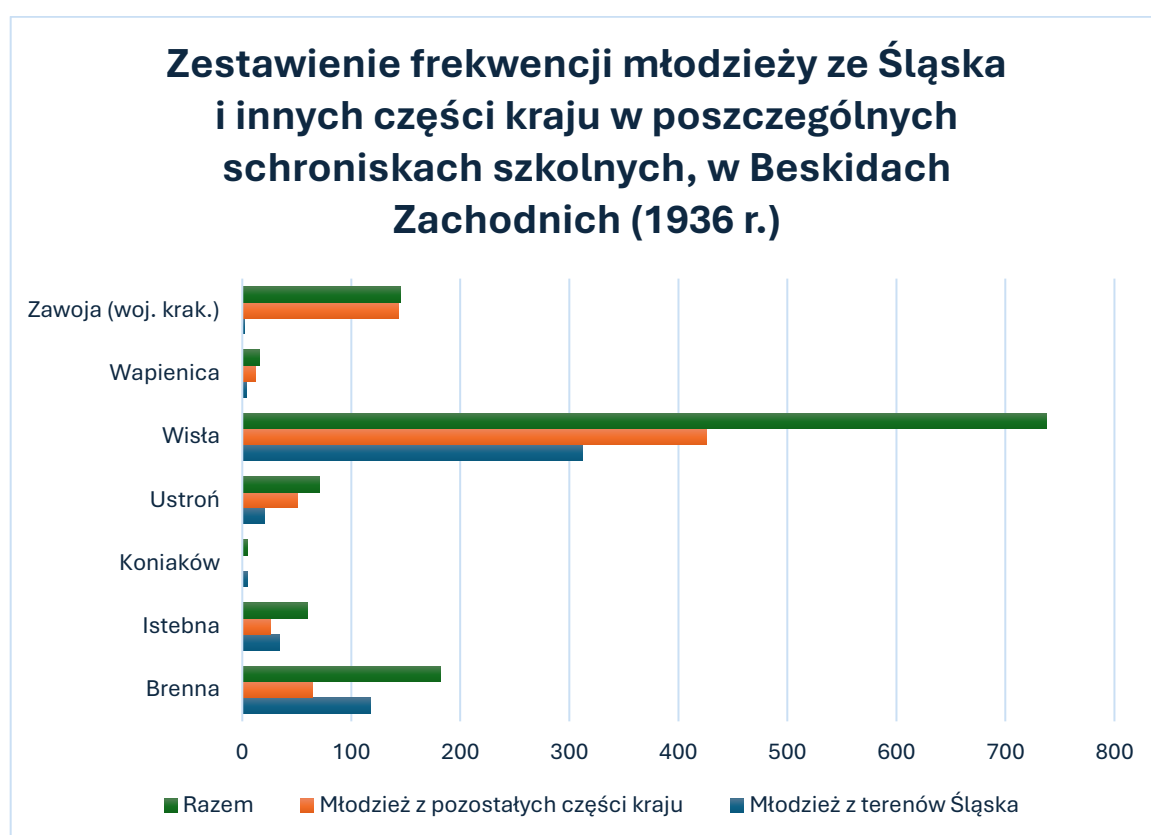

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 45.

Na podstawie danych liczbowych z powyższego wykresu można wywnioskować, że do obiektów posiadających najsilniejsze natężenie ruchu młodzieżowego należały kolejno Wisła (738 osób), Brenna (182 osoby) i Zawoja (145 osób). Pozostałe schroniska posiadały mniejszą frekwencję turystyczną młodzieży – która nie przekraczała 100 osób – i znajdowały się w takich miejscowościach, jak Ustroń (71 osób), Istebna (60 osób), Wapienica (16 osób) i Koniaków (5 osób). Warto także uwzględnić charakterystykę grup

odwiedzających schroniska szkolne z obszaru, który został poddany analizie statystycznej. Przedsięwzięcie to umożliwi nakreślenie wniosków na temat udziału młodzieży śląskiej w ruchu turystycznym na terenie Beskidów Zachodnich. Nie można przy tym zapomnieć, że wyszczególnione obiekty nie obejmowały w całości łańcucha górskiego, tylko poszczególne grupy zlokalizowane w jego granicach. Jeśli chodzi o formę ukazania wspomnianego zagadnienia, to zostało ono również zwizualizowane za pośrednictwem wykresu słupkowego.

Wykres 19. Zestawienie frekwencji młodzieży ze Śląska i innych części kraju w poszczególnych schroniskach szkolnych, w Beskidach Zachodnich (1936 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: opracowanie własne na podstawie: S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937, s. 45.

W ogólnym zestawieniu ruchu turystycznego młodzieży na terenie wybranych schronisk, które powstały w Beskidach Zachodnich, należy uwzględnić, że w 1936 r. zarejestrowanych zostało łącznie 1 217 osób. Z tej liczby większość stanowiła młodzież przyjezdna spoza obszaru Śląska (722 osób), a dzieci z samego województwa śląskiego odnotowano 495. Taka statystyka ruchu młodzieżowego na terenach górskich mogła wynikać z różnych przyczyn, jednak ze względu na początkowe stadium rozwoju badań nad frekwencją turystyczną nie posiadamy stosownych materiałów źródłowych.

Dominujący udział młodzieży śląskiej w ilości osób, które nocowały w danym schronisku, został zarejestrowany w obiektach znajdujących się w takich ośrodkach ruchu turystycznego, jak Brenna (118 osób), Istebna (34 osoby) i Koniaków (5 osób). Z kolei silniejsze natężenie dzieci spoza Śląska odnotowano w następujących miejscowościach: Ustroń (51 osób), Wisła (426 osób), Wapienica (12 osób) i Zawoja (143 osoby). Jeśli chodzi o pierwsze dwie miejscowości należy uwzględnić, że były to ośrodki silnej recepcji turystycznej. Taki stan rzeczy mógł mieć znaczący wpływ na przyciąganie turystów (w tym dzieci) z różnych części Polski. Natomiast ostatnia z wymienionych miejscowości była punktem wypadowym na szczyt Babiej Góry – co także mogło przełożyć się na charakter przeprowadzonych badań.

Na temat akcji obozów i kolonii w województwie krakowskim pisał Tadeusz Chorabik, który w swoich rozważaniach wskazał liczbę uczestników ruchu kolonijnego w 1937 r., wynoszącą 30 019 osób. Dzieci zostały zgrupowane w 398 obozach zainicjowanych przez stowarzyszenia i organizacje młodzieżowe, wśród których znalazły się następujące: ZHP, Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych, Związek Pracy, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży, etc.⁸⁴⁰ Autor dokonał analizy terytorialnego rozmieszczenia wspomnianych akcji obozowych w Małopolsce. Z uwagi na zakres tematyczny rozprawy przygotowano tabelę, w której zamieszczone zostały dane liczbowe, obejmujące tereny Beskidów Zachodnich. Należy jednak uwzględnić, że niektóre powiaty tylko częściowo rozciągały się w granicach przywołanej grupy górskiej, w związku z czym zawarte w tabeli informacje mają charakter orientacyjny.

⁸⁴⁰ T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy...*, s. 21.

Tabela 26. Statystyka akcji obozowych w powiatach rozciągających się na obszarze Beskidów Zachodnich w województwie krakowskim (1937 r.)

POWIAT	ILOŚĆ UCZESTNIKÓW	ILOŚĆ OBOZÓW
Biała	2 778	10
Brzesko	258	3
Limanowa	2 986	29
Myślenice	1 444	23
Nowy Sącz	3 981	68
Nowy Targ	12 562	159
Wadowice	1 750	35
Żywiec	2 437	51
Razem w województwie	28 196	378

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Chorabik, *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1938, z. 6, s. 21.

Zgodnie z powyższymi informacjami największa liczba obozów była organizowana na terenie powiatu nowotarskiego (159) i – adekwatnie do takiego stanu rzeczy – ilość dzieci, które uczestniczyły w akcjach obozowych w granicach tego powiatu, była największa. Do kolejnego pod względem ilości przeprowadzonych obozów obszaru administracyjnego należał powiat nowosądecki (68). W tym przypadku frekwencja uczestników akcji wykazała się analogiczną sytuacją i również odnotowano drugą, co do wielkości liczbę dzieci (3 981). Na trzecim miejscu – w odniesieniu do ilości zorganizowanych obozów – znalazł się powiat żywiecki (51). Jeżeli chodzi o statystykę ruchu uczestników, to była ona niższa niż w powiatach limanowskim oraz bialskim i wynosiła 2 437 osób.

Podobna sytuacja występowała w powiecie wadowickim, gdzie zorganizowano 35 obozów, a liczba dzieci biorących w nich udział została oszacowana na zaledwie 1 750 osób. Na terenie powiatu limanowskiego zorganizowano 29 obozów, w których uczestniczyło 2 986 dzieci. Z kolei w powiecie myślenickim liczba akcji obozowych wyniosła 23 i wzięło w nich udział 1 444 dzieci. Jeżeli chodzi o powiat bielski to, pomimo najmniejszej ilości obozów (10), sama akcja spotkała się z dużym zainteresowaniem wśród młodzieży, gdyż liczba uczestników wyniosła aż 2 778 osób.

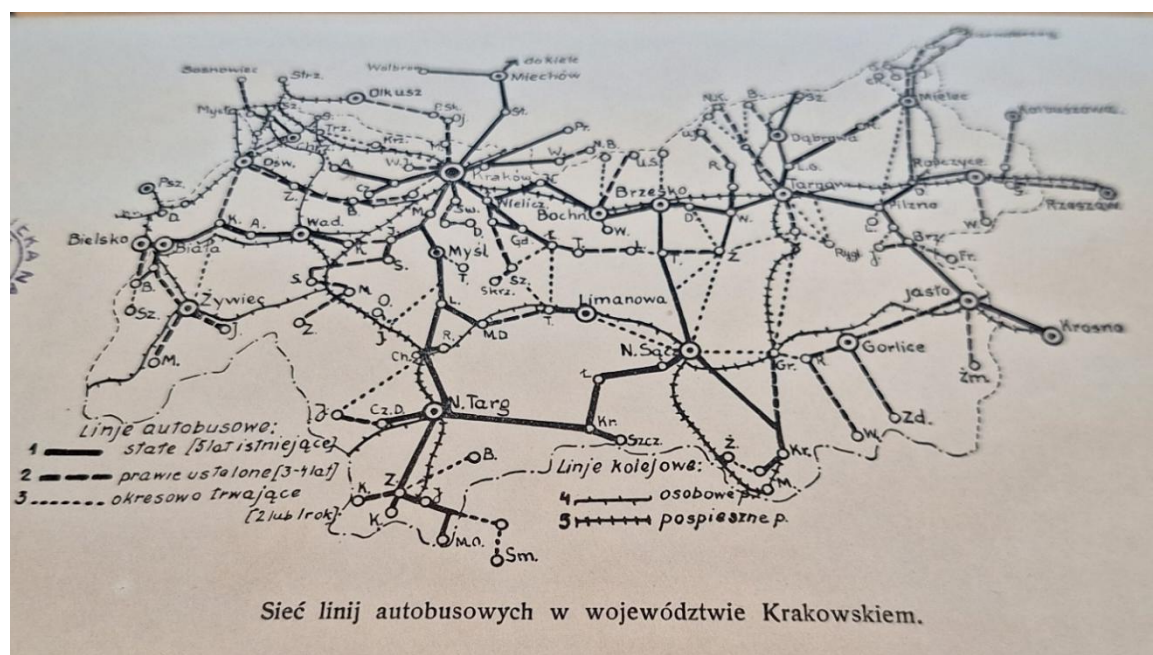
Trudno jednoznacznie stwierdzić, jakimi wytycznymi kierowali się organizatorzy oraz uczestnicy obozów, które zostały przeprowadzone w 1937 r. Punktem odniesienia do

analizy może być mapa połączeń autobusowych na terenie województwa krakowskiego, która została zamieszczona jako załącznik w pracy współautorstwa Mianowskiego i Leszczyckiego. Pomimo tego, że opublikowano ją w 1934 r. – w następstwie referatu wygłoszonego w Jaremczu w 1933 r. – należy uwzględnić, że zagadnienia komunikacji były tematem wciąż aktualnym i niektóre rozwiązania inwestycyjne wymagały dużego nakładu czasu na ich realizację.

Oprócz tego warto zwrócić uwagę na dostępne udogodnienia przejazdowe w postaci zniżek kolejowych, o których często pojawiały się informacje w turystycznych organach wydawniczych. Jednym z nich było wcześniej już przywołane czasopismo LPT – „Turysta w Polsce”. W dostępnych egzemplarzach nie udało się jednak znaleźć informacji na temat ulg na przejazdy kolejowe dla uczestników akcji obozowych i kolonii. Jednakże w majowym numerze z 1937 r. zamieszczono artykuł *Ze Śląska i Krakowa – zniżki dla wszystkich*, w treści którego uwzględnione zostały udogodnienia finansowe na przejazdy różnymi liniami kolejowymi do atrakcyjnych miejsc zlokalizowanych w granicach przywołanych województw⁸⁴¹.

⁸⁴¹ *Ze Śląska i Krakowa – zniżki dla wszystkich*, „Turysta w Polsce”, 1937, R. 3, nr 5, s. 2.

Mapa 43. Sieć linii autobusowych [i kolejowych] w województwie krakowskim

Źródło: H. Mianowski, S. Leszczycki, *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-leśnego w Zachodnich Karpatach Polskich. Referat Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie, wygłoszony na konferencji Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu dnia 8 i 9 czerwca 1933 r.,* Kraków 1934.

Powyższa wizualizacja ukazuje sieć połączeń autobusowych i kolejowych, w granicach województwa krakowskiego, które w latach 1933–1934 działały lub były w stadium realizacji. Należy uwzględnić, że najlepszą dostępnością komunikacyjną cieszyły się ośrodki, które były zlokalizowane na odcinkach linii stałych. Należały do nich m.in.: Nowy Targ, Myślenice, Nowy Sącz, Brzesko i Biała. W przypadku ostatniego ośrodka należy uwzględnić, że stałe połączenie autobusowe rozciągało się od Wadowic. Natomiast na odcinku Kraków – Wadowice działała tzw. linia prawie ustalona, co mogło przełożyć się na utrudnienia komunikacyjne.

Jeżeli chodzi o Żywiec to do miejscowości prowadziły linie kolejowe z Krakowa, Bielska i Czechosłowacji, którymi przemieszczały się pociągi osobowe. Ponadto połączenia autobusowe, kursujące nieregularnie – trzy linie ustalone z Białej, Jeleśni i Milówki, a także jedna okresowo trwająca, która przebiegała z Porąbki. W odniesieniu do Limanowej należy uwzględnić, że brak bezpośredniego połączenia autobusowego nie odegrał znaczącej roli w stopniu natężenia ruchu turystycznego. Do miejscowości kursowała linia kolejowa na trasie Chabówka – Nowy Sącz, a turyści

korzystający z przejazdu autobusowego – z Krakowa do Nowego Sącza – korzystali z uwzględnionej linii kolejowej.

Na podstawie wcześniejszych rozważań można przyjąć, że dostępność komunikacyjna była jednym z czynników intensyfikacji ruchu turystycznego – w tym akcji obozowych i kolonii szkolnych, które w okresie przedwojennym były organizowane na terenie Polski. Należy także mieć na uwadze takie aspekty, jak walory krajobrazowe, atrakcyjność turystyczna i regionalna polityka rozwoju turystyki (m.in. wszelkie udogodnienia dostępne dla przyjezdnych) – których udział w natężeniu krajowego ruchu turystycznego był znaczący.

W odniesieniu do kolejnej pracy Chorabika, w której tematem przewodnim była analiza ruchu uzdrowiskowo-letniskowych na obszarze Małopolski w sezonie letnim 1938⁸⁴², również zawarto w niej dane statystyczne na temat akcji obozowych. W poprzednim podrozdziale odwołano się jedynie do informacji dotyczących samych letników. Z kolei – celem uzupełnienia – poniżej zamieszczono tabelę z frekwencją uczestników obozów w latach 1937–1938.

Tabela 27. Zestawienie ruchu obozowego w latach 1937–1938 wg. powiatów rozciągających się w granicach Beskidów Zachodnich (woj. krakowskie)

POWIAT	Ilość uczestników na obozach w 1937 r.	Ilość uczestników na obozach w 1938 r.	Ilość obozów	
WOJEWÓDZTWO KRAKOWSKIE			1937 r.	1938 r.
Biała	2 778	1 950	10	16
Bochnia	brak danych	brak danych	brak danych	brak danych
Brzesko	258	358	3	7
Limanowa	2 986	1 800	29	23
Myślenice	1 444	2 160	23	20
Nowy Sącz	3 981	5 588	68	61
Nowy Targ	12 562	15 936	159	144
Wadowice	1 750	2 736	35	24
Żywiec	2 437	4 107	51	51
Razem	28 196	34 635	378	346

Źródło: T. Chorabik, *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1939, z. 15, s. 9.

⁸⁴² Zob.: T. Chorabik, *Sezon letni 1938...*, op. cit., s. 9.

Informacje znajdujące się w tabeli wskazują na pewne przeobrażenia, które odnotowano zarówno w przypadku natężenia ruchu obozowego, jak i ilości zorganizowanych obozów. Jeżeli chodzi o powiat bialski to, pomimo zwiększenia liczby tych ostatnich (z 10-ciu w 1937 r. do 16-stu w 1938 r.), frekwencja uczestników była mniejsza. W przypadku powiatu bocheńskiego brak danych liczbowych można częściowo uznać za następstwo lokalnej powodzi i problemów epidemiologicznych – o czym autor zasygnalizował w swojej pracy. Z kolei na terenie powiatu brzeskiego odnotowany został wzrost liczby uczestników akcji obozowych o 100 osób, dzięki zwiększeniu ilości przeprowadzonych obozów. Odwrotną sytuację zarejestrowano w powiecie limanowskim, gdzie wraz z redukcją akcji obozowych zmniejszyła się liczba osób biorących w nich udział.

Pomimo tego, że na obszarze powiatu myślenickiego również zmniejszono liczbę obozów, natężenie ruchu obozowego wzrosło. Analogiczne działania przeprowadzono w powiecie nowotarskim, w granicach którego frekwencja młodzieży była o ponad 3 tys. większa, a ilość zorganizowanych akcji obozowych zmniejszyła się o 15. Taka sama sytuacja została zarejestrowana w powiecie wadowickim, na terenie którego zredukowano ilość obozów (z 35 w 1937 r. do 24 w 1938 r.) – a statystyka ruchu obozowego wzrosła (z 1 750 osób w 1937 r. do 2 735 osób w 1938 r.). Na końcu zamieszczonej powyżej tabeli znalazł się powiat żywiecki, w którym utrzymano taką samą ilość obozów przez dwa sezony (51) i odnotowano znaczne nasilenie ruchu turystycznego (z 2 437 osób w 1937 r. do 4 107 osób w 1938 r.).

Istotny punkt odniesienia do badań nad statystyką turystyki młodzieżowej stanowi praca Zbigniewa Tokarskiego, którą autor poświęcił tematyce zagospodarowania turystycznego ziem górskich. W tym przypadku chodziło o Karpaty Polskie, a także zlokalizowane w ich granicach schroniska. Na wstępie Tokarski zawarł ogólny cel swojej publikacji, którym miała być próba dokonania klasyfikacji takich obiektów. Jeżeli chodzi o zasób udostępnionych materiałów, to autor wskazał na pewne ograniczenia – szczególnie w przypadku informacji o schroniskach, które były własnością prywatną. W rezultacie zawarte w treści pracy konkluzje miały charakter orientacyjny i dotyczyły zagadnień przestrzennych oraz statystycznych. Przyjęta regionalizacja badanego obszaru górskiego opierała się na założeniach, które zostały ujęte w referacie Goetla i Leszczyckiego – opublikowanych w formie artykułu na łamach „Wierchów” w 1936 r. Źródła, z których korzystał Tokarski, składały się z danych liczbowych uzyskanych z wykazu schronisk szkolnych na 1938 r. (udostępnione przez Min. WRiOP). Dodatkowo autor skorzystał ze

spisu, który zamieszczono w kalendarzu narciarskim P.Z.N. na rok 1938/39 i kartotek zawierających listę schronisk oraz stacji turystycznych, którą opracowało Studium Turyzmu UJ⁸⁴³.

Wyniki przeprowadzonych badań znalazły się w tabeli nr I – która zawierała informacje na temat typów schronisk i ilości miejsc noclegowych. Przedstawia się ona następująco:

Tabela 28. Typy schronisk i ilość miejsc noclegowych (oprac. Z. Tokarski)

Tabela 1.

Typy schronisk i ilość miejsc noclegowych.
Die Typen der Schutzhäuser und die Zahl der Übernachtungsstellen.

Kategorie schronisk i ilość miejsc noclegowych: Die Kategorien der Schutzhäuser und die Zahl der Übernachtungs- stellen	Nazwa regionu: RAZEM:	KARPATY ZACH.	Beskid Śląski	Beskid Mały	Beskid Wysoki	Gorce	Beskid Wyspowy	Pogórze Rożnowskie	Beskid Sądecki	Beskid Niski (Środkowy)	Tatry	Pogórze Podhalańskie	Pieniny	KARPATY WSCH.	Bieszczady Zach.	Bieszczady Wsch.	Pogórze Sanocko- Samborskie	Pog. Truskawieckie	Gorgany Zachod.	Gorgany Wsch.	Czarnohora	Góry Czerwzyńskie	Góry Hryniawskie	Beskid Huculski
Hotele-schroniska	7	5			1						4			2	1	1								
Duże schroniska (ponad 100 miejsc)	16	12	4		2				1		5			4	2						2			
Średnie schroniska (20—100 miejsc)	65	37	15	1	9	2	1		1		5	1	2	28	3	6		2	5	5	3	3	1	
Małe schroniska (do 20 miejsc)	27	16	6	2	1	1	1				4		1	11	1	1	1	2	1	*1		3	1	
Stacje turystyczne i noclegowe	52	26	2	5	4	1	1	2	1	4	3	1	2	26	2	7			4	7		1	1	4
Schroniska niezagospodaro- wane, domki myśli i schrony	12	4	*1	1		1				1				8		4			2	2				
Schroniska szkolne	62	47	12	2	10	3	1	1	6	3	1	6	2	15	3	1		1	5				5	
Stacje turystyczno-nar- ciarskie	47	32	5		13	3	4		1	1		3	2	15	3	3	1		1	2				1
Razem	288	179	45	11	40	11	8	3	10	9	22	11	9	109	15	23	2	5	13	22	5	4	9	11
Ilość łóżek	7450	4421	1293	168	786	143	130	37	260	116	988	287	213	3029	801	562	65	125	137	580	398	90	96	175
Ilość sienników	2201	1470	435	29	405	94	46	—	70	10	263	38	80	731	57	210	30	14	142	170	38	22	28	20
Ilość łóżek i siennik. razem	9651	5891	1728	197	1191	237	176	37	330	126	1251	325	293	3760	858	772	95	139	279	750	436	112	124	195
Ilość łóżek i siennik. latem	8452	5114	1606	197	941	207	45	37	270	89	1251	238	233	3338	790	662	45	139	272	663	436	112	86	173
Ilość łóżek i siennik. zimą	9651	5891	1728	197	1191	237	176	37	330	126	1251	325	293	3760	858	772	95	139	279	750	436	112	124	195

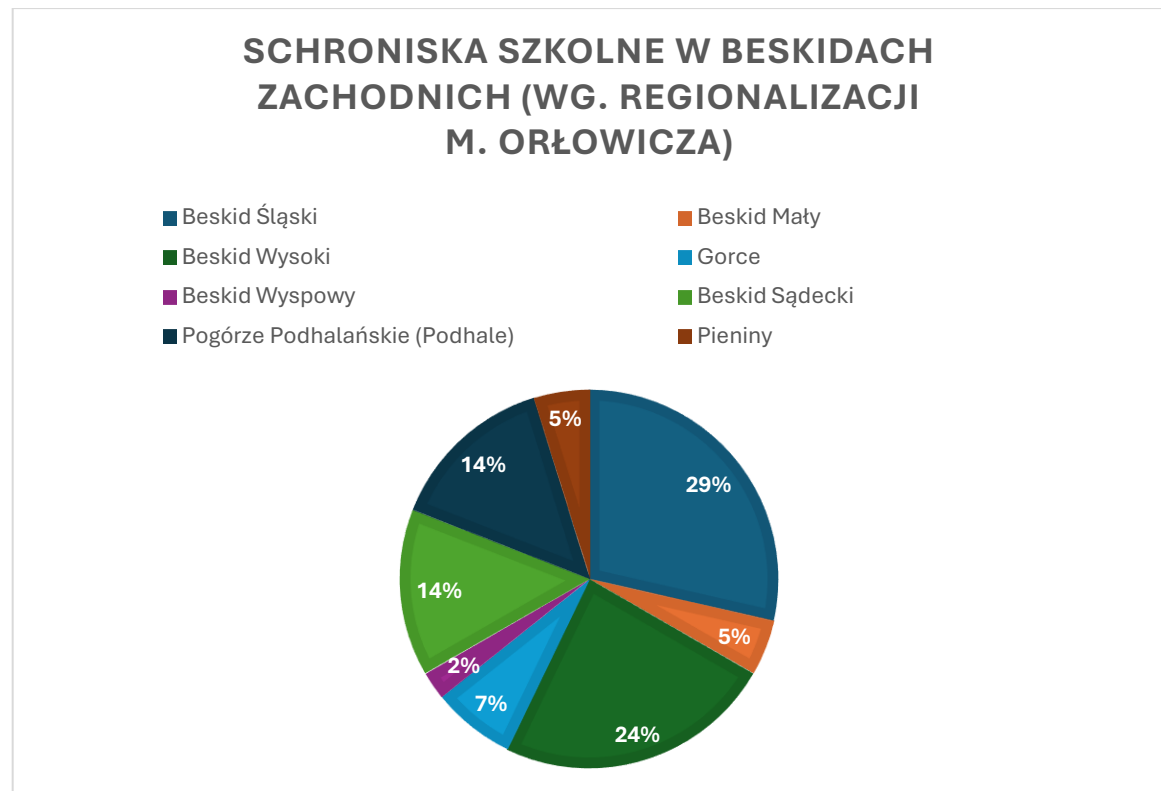
*) W ziemie niezagospodarowane.

Źródło: Z. Tokarski, *Zagospodarowanie turystyczne Karpat Polskich. Rozmieszczenie i typy schronisk*, „Turyzm Polski”, 1939, R. II, nr 2, s. 30.

Jak wskazują dane liczbowe, które uwzględniono na powyższej rycinie, w samych Karpatach Zachodnich było łącznie 179 takich obiektów. W odniesieniu do Beskidów Zachodnich badania wykazały, że zlokalizowanych tam było aż 145 schronisk – z czego 42 obiekty wykorzystywano jako schroniska szkolne. Jeżeli chodzi o ogólną statystykę takich elementów infrastruktury na obszarze wspomnianego łańcucha górskiego, to informacje na ten temat zostały zamieszczone na poniższym wykresie.

⁸⁴³ Z. Tokarski, *Zagospodarowanie turystyczne Karpat Polskich. Rozmieszczenie i typy schronisk*, „Turyzm Polski”, 1939, R. II, nr 2, s. 28-29.

Wykres 20. Schroniska szkolne w poszczególnych grupach górskich Beskidów Zachodnich, w latach 1938–1939 (wg. regionalizacji M. Orłowicza)

***Źródło:** Z. Tokarski, *Zagospodarowanie turystyczne Karpat Polskich. Rozmieszczenie i typy schronisk*, „Turyzm Polski”, 1939, R. II, nr 2, s. 30.*

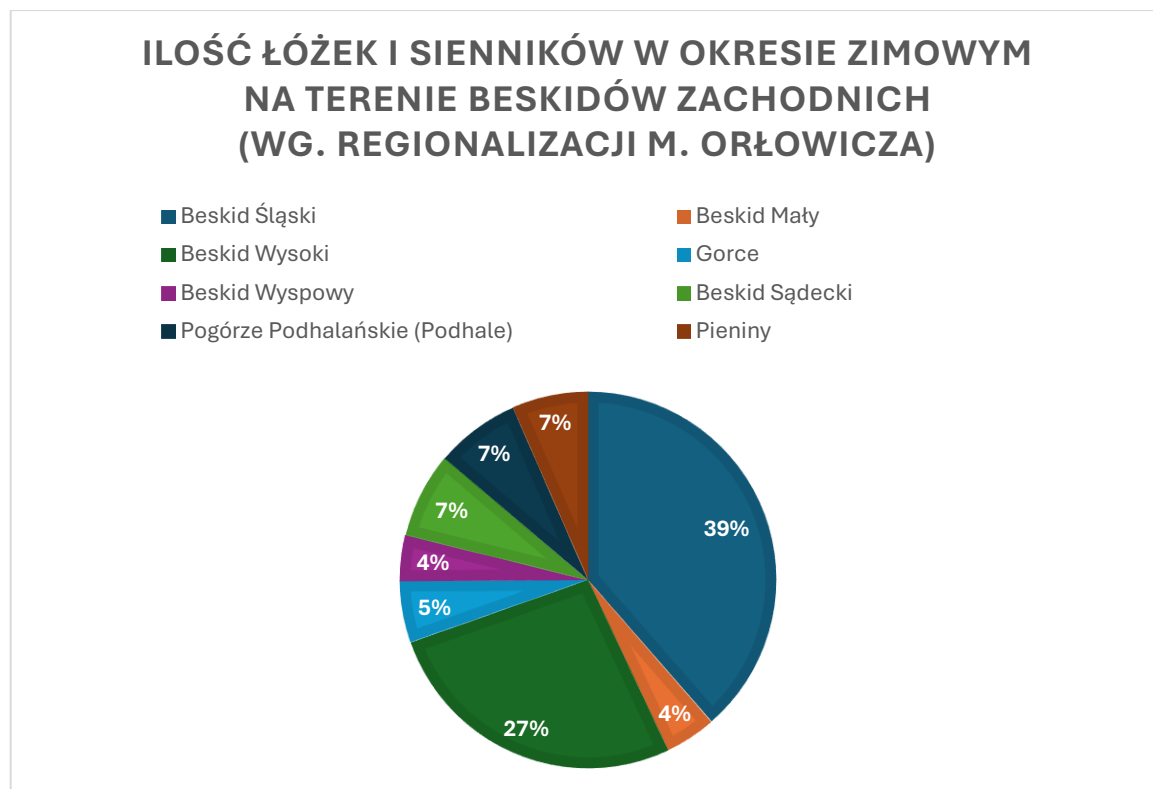
Zgodnie z danymi statystycznymi największym procentowym udziałem schronisk szkolnych we wspomnianym okresie odznaczał się Beskid Śląski, na terenie którego utworzonych zostało 29% takich obiektów. Natomiast drugim pod względem liczby schronisk przeznaczonych jako miejsca noclegowe dla młodzieży szkolnej regionem górskim był Beskid Wysoki (24%). Jeśli chodzi o pozostałe grupy górskie, to w ich granicach znajdowało się poniżej 20% omawianych elementów infrastruktury noclegowej. Kolejnymi – pod względem ilości schronisk szkolnych – obszarami góorskimi były Beskid Sądecki i Pogórze Podhalańskie (u M. Orłowicza Podhale), gdzie było ich po 14%.

Z kolei w Gorcach procentowy udział tego rodzaju obiektów w ogólnej statystyce schronisk szkolnych znajdujących się w Beskidach Zachodnich wynosił tylko 7 %. Jeszcze mniej odnotowano ich w Beskidzie Małym i Pieninach (5%) oraz w granicach Beskidu Wyspowego (2%).

W odniesieniu do szacunkowej ilości łóżek, którymi dysponowały schroniska szkolne z obszaru Beskidów Zachodnich, należy wskazać na trudności wynikające z zastosowania przez autora ogólnych zestawień. Z informacji zamieszczonych w tabeli można jedynie określić, ile miejsc noclegowych (w tym łóżek i sienników) było dostępnych w okresie letnim i zimowym. Jeżeli chodzi o przywołaną grupę górską, to latem ich liczba wynosiła 3 737 – natomiast zimą 4 477. Na podstawie takich danych statystycznych możliwe jest oszacowanie ilości łóżek oraz sienników w samych stacjach turystyczno-narciarskich, które były przeważnie uruchamiane na sezon zimowy.

Zgodnie z dostępnymi informacjami w obiektach zlokalizowanych na terenie Beskidów Zachodnich mogło być ich ok. 740. W celu scharakteryzowania tego zagadnienia przygotowany został wykres, na którym zamieszczono procentową ilość łóżek i sienników dla omawianego obszaru górskiego. Ze względu na okres działalności wszystkich obiektów, jako punkt odniesienia, wykorzystano dane liczbowe uzyskane za sezon zimowy.

Wykres 21. Ilość łóżek i sienników w okresie zimowym na terenie Beskidów Zachodnich w latach 1938–1939 (wg. regionalizacji M. Orłowicza)

Źródło: Z. Tokarski, *Zagospodarowanie turystyczne Karpat Polskich. Rozmieszczenie i typy schronisk*, „Turystyka Polska”, 1939, R. II, nr 2, s. 30.

Według informacji zawartych na wykresie największe procentowe zaplecze noclegowe znajdowało się w Beskidzie Śląskim (39%). Niewiele mniej łóżek i sienników odnotowanych zostało w obiektach zlokalizowanych na obszarze Beskidu Wysokiego (27%). Pozostałe grupy górskie charakteryzowały się znacznie mniejszą dostępnością do uwzględnionych elementów wyposażenia, gdyż nie przekraczała ona nawet 10%. Do takich regionów zaliczały się Pieniny, Beskid Sądecki i Pogórze Podhalańskie, gdzie na terenie każdej z wyszczególnionych grup zarejestrowano po 7% łóżek i sienników – w ogólnym zestawieniu statystycznym. Jeszcze mniejszym zapleczem noclegowym odznaczały się Gorce (5%), a także Beskid Mały i Beskid Wyspowy – w granicach których ilość łóżek i sienników wynosiła po 4%.

Należy uwzględnić, że obowiązek monitorowania ruchu turystycznego pojawił się także w strukturach ZHP. Zgodnie z wytycznymi pracy dla referatów turystyki Komend Chorągwi na 1936 r., miały one za zadanie gromadzić materiały (w tym dane za 1935 r.)

dotyczące zarówno rozwoju turystyki w środowiskach harcerskich, jak i krajoznawstwa. Poza informacjami, które wskazywały na stosunek komendantów drużyn do przywołanych zagadnień, zasygnalizowano potrzebę kompletowania danych statystycznych i 10 fotografii (z obozów, wycieczek pieszych, wodnych, kolarskich i narciarskich). Następnie zebrane materiały trzeba było udostępnić GKH (Główniej Kwaterze Harcerzy) celem opublikowania ich na łamach organu „Turysta w Polsce”. Ponadto referaty turystyki musiały przysyłać specjalne raporty o prowadzonej działalności oraz dane liczbowe i projekty zawierające koncepcję pracy, które należało przygotowywać dwa razy w roku⁸⁴⁴.

Świadectwem zainteresowania tematyką obozów i kolonii harcerskich w strukturach redakcyjnych przywołanego czasopisma był artykuł przygotowany przez Sekretarza Wydziału Obozów i Wycieczek GKH Zenona Wiśniewskiego. Na wstępie autor wskazał najważniejsze idee funkcjonowania obozownictwa harcerskiego, wśród których – obok wartości wychowawczych – znalazły się elementy nowoczesnej turystyki i krajoznawstwa. Dzięki rozmaitym inicjatywom ukierunkowanym na organizację cyklicznych wycieczek, obozów wędrownych i stałych oraz zimowisk, udział harcerzy w krajowym ruchu turystycznym był znaczący. Jak zauważył, gdyby została przeprowadzona ankieta wśród młodzieży na temat ilości zwiedzonych miejsc w Polsce, to średnio wskazano by 3 miejscowości⁸⁴⁵. Zaliczały się do nich: miejsce odwiedzone przy okazji wyjazdu rodzinnego, w ramach wycieczki szkolnej oraz obozu Przysposobienia Wojskowego (PW). Natomiast w przypadku młodzieży zrzeszonej w ZHP sytuacja przedstawiała się następująco:

„Inaczej brzmiałyby odpowiedzi harcerzy lub tych, którzy przeszli przez kilkunastoletnią służbę w drużynie harcerskiej. Ci w ankiecie naszej wymieniliby przeciętnie 6 miejscowości. I faktycznie, gdybyśmy zapoznali się z kronikami drużyn, to okazałoby się, że wielka ich ilość urządza corocznie wycieczki, obozy wędrowne i stałe oraz zimowiska w coraz to innych miejscowościach Polski. Jeżeli chłopiec był w drużynie od 12-go do 20-go roku życia, a więc 8 lat, to musiał wziąć w tym czasie udział w 5 do 6 obozach. Operujemy liczbami przeciętnymi, gdyż oczywistą jest rzeczą, że wielu pozostaje w szeregach harcerskich na całe życie, przechodząc z drużyn młodzieży do kręgów starszoharcerskich, lub pełniąc w Związku funkcje instruktorskie. Harcerstwo przez obozownictwo wychowuje młodzież, hartuje ją fizycznie, zapoznaje z Polską i wyrabia harcerzy na zapalonych turystów”⁸⁴⁶.

⁸⁴⁴ ANN, AZHP, sygn. 2/76/3.10/1608, *Wytyczne pracy dla referatów turystyki Komend Chorągwi (załącznik Referatu Turystyki W.O. i W.G.K.H.)*, s. 1-2, k. 279-280.

⁸⁴⁵ Z. Wiśniewski, *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 5, s. 2.

⁸⁴⁶ Ibidem.

Przywołany fragment tekstu wskazuje na orientacyjny charakter danych statystycznych, które dotyczyły prowadzonych akcji obozowych. Zgodnie z informacjami zawartymi w treści artykułu, rozwój obozownictwa postępował wraz z rozwojem ruchu harcerskiego. Nie można przy tym pominąć ogromnego zaangażowania ze strony inicjatorów wspomnianej idei, którzy przez lata wykorzystywali zdobyte doświadczenie – nie tylko w zakresie metody, ale również programu organizowanych obozów. Prowadzone działania przynosiły zamierzone cele i z każdym rokiem akcje obozowe cieszyły się coraz większą popularnością. Należy także mieć na uwadze liczne utrudnienia, z jakimi musiało mierzyć się harcerstwo w przedwojennej Polsce – w tym konflikty militarne i kryzys gospodarczy. Pomimo tego ruch obozowy zyskał uznanie wśród społeczeństwa, a świadectwem jego dynamicznego rozwoju były dane liczbowe, które znajdują się w poniższej tabeli.

Tabela 29. Statystyka akcji obozowych prowadzonych w Polsce w latach 1920–1935

Rok	Obozów		Harcerzy		Harcerzodni	
1920	25		495		9.458	
1924	118		8842		87.704	
1929	385		11613		214.356	
1932	711		20453		354.168	
1933	letnich 904	953	25869	26775	440.830	448.367
	zimowych 49		906		7.537	
1934	letnich 1146	1233	37356	39745	634.861	665.820
	zimowych 87		2383		30.959	
1935	letnich 1129	1226	31014	33052	467.273	492.737
	zimowych 97		2038		25.464	

Źródło: Z. Wiśniewski, *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 5, s. 2.

Na podstawie informacji zamieszczony w tabeli można wywnioskować, że podział na obozy letnie i zimowe został wprowadzony dopiero w latach 30. XX w. Natomiast od 1920 r. do 1932 r. rejestrowano liczbę przeprowadzonych akcji obozowych w okresie letnim. Z kolei dowodem rosnącej popularności wspomnianej inicjatywy jest zwiększająca się – praktycznie z każdym następnym rokiem – liczba organizowanych obozów. W odniesieniu do 1935 r. – kiedy było ich mniej niż w roku poprzednim – autor, jako powód takiego stanu rzeczy wskazał Jubileuszowy Zlot Harcerstwa w Spale⁸⁴⁷. Analogiczna sytuacja mogła przełożyć się na ilość tzw. harcerzodni, które obejmowały okres przeznaczony na realizację akcji obozowych. Jak zasignalizował sam autor tekstu, statystyki odnoszące się do 1935 r. nie były w pełni przeanalizowane – w związku z czym należało odnieść się do nich z pewnym dystansem.

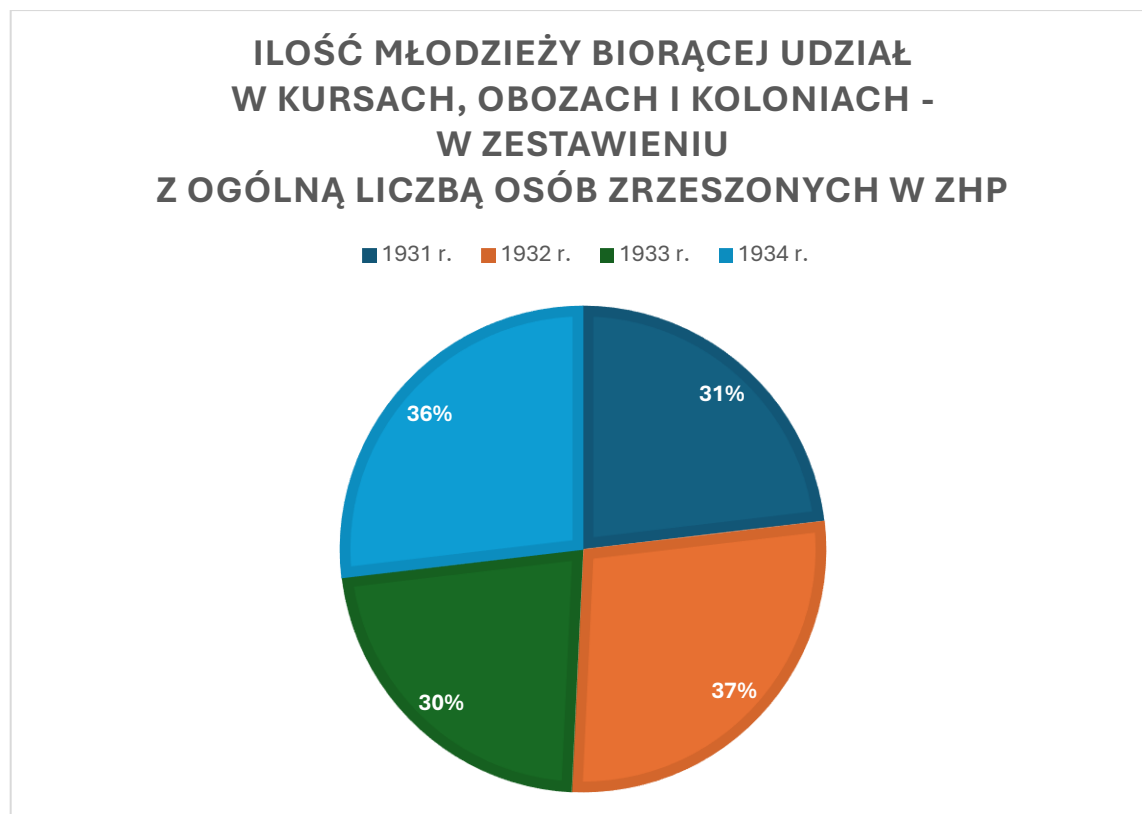
Punktem odniesienia do badań nad ilością przeprowadzonych obozów było dla Wiśniewskiego sprawozdanie, które przygotowała Naczelna Rada Harcerska (NRH) za 1934 r. Według danych liczbowych ogólny przyrost, który odnotowano w zestawieniu z 1933 r. wynosił 20,4%. Z kolei ilość akcji obozowych w 1934 r. wzrosła o 26% – co również wpłynęło na frekwencję uczestniczących w nich harcerzy, których było o 44% więcej (taka sama sytuacja dotyczyła ilości harcerzodni)⁸⁴⁸.

Poza uwzględnioną powyżej tabelą wykorzystane zostały inne zestawienia statystyczne, w których określono takie aspekty, jak porównanie ilości młodzieży biorącej udział w kursach, obozach i koloniach z ogólną liczbą osób zrzeszonych w ruchu harcerskim, a także zestawienie młodzieży obozującej (starszej wiekowo) z nieobozującą (zuchami). Z uwagi na procentową formę ujęcia danych liczbowych przygotowano dwa wykresy kołowe, ukazujące przywołane zagadnienia.

⁸⁴⁷ Szerzej zob. P. Szczerbiński, *Pod znakiem żubra. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 11–25 lipca 1935*, Warszawa 2025.

⁸⁴⁸ Z. Wiśniewski, *Akcja obozowa...*, s. 3.

Wykres 22. Ilość młodzieży biorącej udział w kursach, obozach i koloniach – w zestawieniu z ogólną liczbą osób zrzeszonych w ZHP (dane za lata 1931–1934)

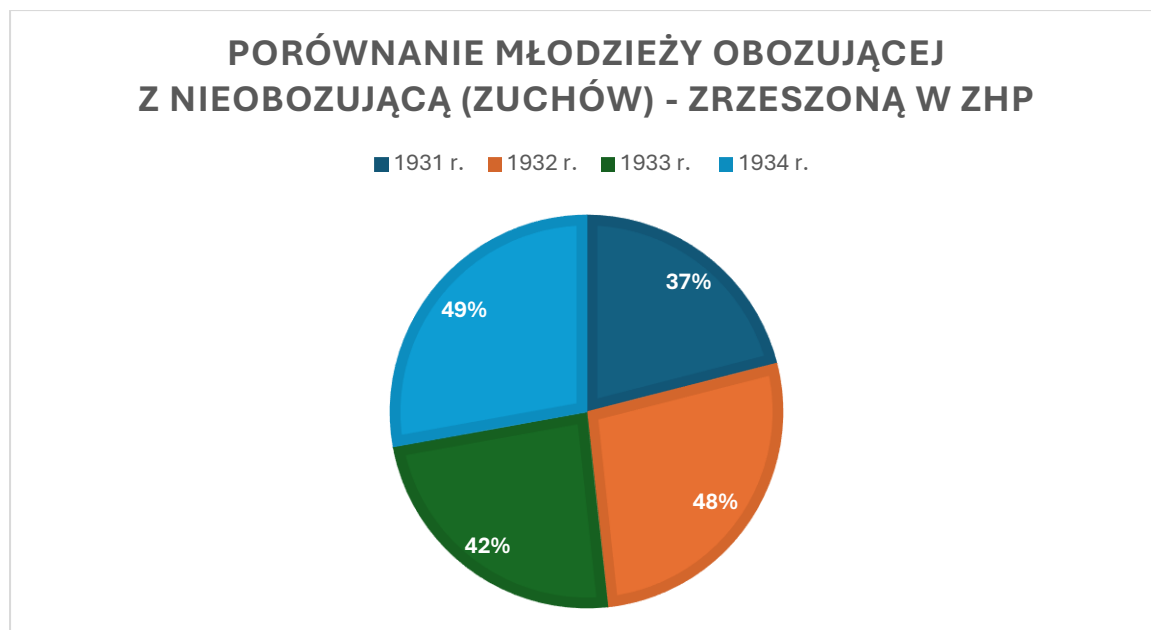

Źródło: Z. Wiśniewski, *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 5, s. 3.

Jak wskazują statystyki znajdujące się na powyższym wykresie, na przestrzeni czteroletniego okresu prowadzonych kursów, akcji obozowych i kolonijnych, ilość uczestniczących w nich osób wynosiła od 30 do 37%. W związku z tym frekwencja nie przekraczała nawet połowy młodzieży, która działała w strukturach ZHP. Ponadto zarejestrowane zostały wahania, które nie odzwierciedlały wzrostu liczby uczestników z każdym następnym rokiem prowadzonej inicjatywy. Na taki stan rzeczy mógł wpłynąć mniejszy zakres organizowanych kursów oraz kolonii, gdyż w przypadku obozów dane statystyczne znajdujące się w powyższej tabeli za lata 1932–1934 wykazują tendencję rosnącą.

Jeżeli chodzi o drugi z wykresów, ukazuje on procentową liczbę młodzieży obozującej – w zestawieniu z nieobożującą (w tym przypadku dokonano analizy porównawczej z zuchami, które z uwagi na wiek nie uczestniczyły w akcjach kolonijnych i obozowych).

Wykres 23. Procentowe zestawienie liczby młodzieży uczestniczącej w akcjach obozowych z nieuczestniczącą (zuchów) w latach 1931–1934

Źródło: Z. Wiśniewski, *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 5, s. 3.

Z informacji zawartych na powyższym wykresie wynika, że najmniejszy odsetek uczestników akcji obozowych przypadł na 1931 r. (37%). Natomiast w kolejnym roku odnotowany został 11% wzrost młodzieży, która wzięła udział w organizowanych obozach. Jeśli chodzi o 1933 r., to zarejestrowano 6% procentowy spadek liczby uczestników. W następnym roku frekwencja była najwyższa i wynosiła 49%. Zgodnie z opinią autora artykułu na takie statystyki przełożył się w dużym stopniu kryzys gospodarczy. Ponadto od 1933 r. wprowadzono dłuższy okres ferii zimowych, co wpłynęło na konieczność organizacji obozów zimowych dla dzieci zrzeszonych w harcerstwie. Konsekwencją decyzji władz szkolnych były zarówno problemy organizacyjne, jak i finansowe, z którymi na początku mierzył się ZHP⁸⁴⁹.

Cennym materiałem źródłowym, na podstawie którego można oszacować liczbę osób uczestniczących w kursach oraz obozach prowadzonych w okresie letnim (od 16 czerwca do 15 września 1936 r.), jest wykaz GKH. Należy uwzględnić, że w jego treści znalazły się także miejscowości zlokalizowane w Beskidach Zachodnich. Ze względu na

⁸⁴⁹ Ibidem.

obszerny zasób danych przygotowano tabelę, w której zawarte zostały informacje dotyczące samych takich ośrodków.

Tabela 30. Wykaz kursów i obozów organizowanych przez Główną Kwaterę Harcerzy na obszarze Beskidów Zachodnich w okresie letnim od 16 czerwca do 15 września 1936 roku

Lp.	Nazwa kursu/obozu	Z jakiego obszaru D.O.K.	Miejsce obozu oraz st. kol.	Czas trwania	Ilość turnusów	Ilość uczestników
1.	Kursy metodyczne instr. ZHP	I-X	Górki Wielkie st. Skoczów	16.06 – 15.09	8	200 osób
2.	Kurs instr. zuchowych w.f.	I-X	Nierodzim Skoczów	16.06 – 16.09	6	300 osób
3.	Kurs instr. zuchowych w.f.	I-X	Brenna Skoczów	16.06 – 16.09	4	120 osób
4.	Kurs instr. pracy pw. ZHP	I-X	Wisła	16.06 – 15.09	8	320 osób
5.	Kurs instr. w.f. dla opiekunów gromad zuchowych	I-X	Muszyna	02.07 – 31.07	2	40 osób
6.	Kurs zastępowych	V i X	Mszana Dolna	22.07 – 22.08	1	25 osób
7.	Kurs zuchowy Hufca Jaworzno	V	Ustroń Polana	25.06 – 25.07	1	40 osób
8.	Kurs zastępowych Hufca Rzeszów	V i X	Wiśniowa	15.07 – 15.08	1	30 osób
9.	Obóz 10. dr. harc. im. Kochanowskiego Rzeszów	V i X	Osielec	01.07 – 31.07	1	25 osób
10.	Obóz 2. dr. harc. Im. Sobieskiego Limanowa	V	Piwniczna	01.07 – 31.07	1	25 osób
11.	Obóz 1. dr. im. Poniatowskiego Słomniki	V	Milówka	24.06 – 25.07	1	25 osób
12.	Obóz Hufca Rzeszów	X	Wiśniowa	15.07 – 15.08	1	15 osób

13.	Obóz 3. dr. harc. im. Czarn. Rzeszów	X	Węgierska Górka	01.08 – 15.08	1	20 osób
14.	Obóz 1. dr. harc. Zawisza Borek Fałęcki	V	Bystra	26.06 – 26.07	1	25 osób
15.	Obóz Hufca Limanowa	V	Marcinkowice	01.08 – 18.08	1	20 osób
16.	Obóz 5. dr. harc. Nowy Sącz	V	Piwniczna	28.06 – 25.07	1	30 osób
17.	Kurs Hufca Tarnobrzeg	V i X	Nowy Targ	15.07 – 20.08	1	30 osób
18.	Obóz 1. dr harc. im. Żółkiew. Wadowice	V	Maków	21.06 – 15.07	1	30 osób
19.	Obóz 1. dr. harc. im. Zawiszy Kalwaria	V	Maków	14.06 – 28.08	1	25 osób
20.	Obóz Hufca Wadowice	V	Maków	15.07 – 20.08	1	35 osób

***Źródło:** opracowanie własne na podstawie: AAN, AZHP, sygn. 2/76/3.10/1608, Wykaz kursów i obozów organizowanych przez Główną Kwaterę Harcerzy w okresie letnim od 16 czerwca do 15-go września 1936 roku, s. 1-7, k. 164-170.*

W odniesieniu do ilości zorganizowanych kursów i obozów w granicach Beskidów Zachodnich, dane zamieszczone w tabeli wykazały, że w 1936 r. było ich łącznie 20, z czego 9 kursów oraz 11 obozów. Z kolei liczba uczestników wynosiła 1 380 – w tym 1 105 osób uczestniczących w kursach i 275 akcjach obozowych. Należy także zwrócić uwagę na ilość przeprowadzonych turnusów, których suma wynosiła 43 (w przypadku kursów odnotowano 32 turnusy, a obozów 11). Taki stan rzeczy mógł się przełożyć na frekwencję uczestników realizowanych inicjatyw.

W zasobach AAN w Warszawie znalazły się wykazy kursów oraz obozów, które były organizowane przez poszczególne chorągwie ZHP w okresie letnim 1937 r. Jest to materiał szczątkowy, gdyż dane zamieszczone w wykazach nie zawierają informacji o akcjach obozowych i kursach, które były prowadzone przez wszystkie chorągwie. W związku z tym statystyki znajdujące się w poniższej tabeli należy traktować pogładowo.

Tabela 31. Wykaz obozów i kursów realizowanych przez poszczególne chorągwie ZHP w okresie letnim 1937 r. na terenie Beskidów Zachodnich

Lp.	Nazwa kursu/obozu	Z jakiego obszaru D.O.K.	Miejsce obozu oraz st. kol.	Czas trwania	Ilość turnusów	Ilość uczestników
GLÓWNA KWATERA HARCERZY						
1.	Kursy dla kierownika pracy harc. z Ameryki	I–X	Górki Wielkie st. Skoczów	01.07 – 01.08	2	50 osób
2.	Kurs w.f. i pracy obyw. ZHP	I–X	Wisła	15.06 – 15.09	6	150 osób
3.	Obóz wędrowny GKH	I–X	Warszawa – Kraków – Katowice – Wisła – Żywiec – Rytro – Zakopane – Warszawa	15.06 – 30.06	1	40 osób
4.	Kurs w.f. instr. zuchowych ZHP	I–X	Nierodzim st. Skoczów	15.06 – 15.09	8	200 osób
5.	Kurs w.f. instr.	I–X	Górki Wielkie st. Skoczów	15.06 – 15.09	8	200 osób
6.	Kurs komend. obozów ZHP	I–X	Poronin	16.06 – 15.08	4	120 osób
CHORAĞIEW KRAKOWSKA						
1.	Kurs zastępowych Hufca H. Nowy Sącz	V	Łososina Dolna Limanowa	15.06 – 15.08	2	30 osób
2.	Obóz 5. dr. harc. Nowy Sącz	V	Niedźwiedź Mszana Dolna	15.06 – 15.08	1	80 osób
3.	Kolonia zuchowa Hufca Nowy Sącz	V	Kosarzyska Piwniczna	15.06 – 15.08	2	30 osób
4.	Obóz 3. dr. harc. Bochnia	V	Sromowce Niżne Nowy Targ	01.07 – 03.08	1	22 osoby
5.	Obóz Hufca H. Jaworzno	V	Krościenko	24.06 – 30.07	1	60 osób
6.	Kolonia Hufca H. Jaworzno	V	Krościenko	24.06 – 30.07	1	40 osób

CHORĄGWIE LUBELSKA						
1.	Kurs podharcemistrzowski	II	Barcice k. Nowego Sącza	07.07 – 27.07	1	35 osób
2.	Kurs harców	II	Barcice k. Nowego Sącza	07.07 – 27.07	1	40 osób
3.	Kurs opiekunów drużyn harcerskich	II	Barcice k. Nowego Sącza	07.07 – 27.07	1	25 osób
4.	Kolonia zuchów	II	Barcice k. Nowego Sącza	07.07 – 27.07	1	25 osób
5.	Obóz Komendy Chorągwi	II	Barcice k. Nowego Sącza	07.07 – 27.07	1	30 osób
CHORĄGIEW ŁÓDZKA						
1.	Obóz ćwiczebny 22. dr. harc. Łódź	IV	Szczawa st. Tymbark	25.06 – 03.08	1	45 osób
2.	Obóz ćwiczebny 20. dr. harc. Łódź	IV	Sidzina st. Bystra	01.07 – 25.08	1	50 osób
3.	Obóz wędrowny 20. dr. harc. Łódź	IV	Bystra – Zakopane	18.07 – 25.07	1	16 osób
4.	Obóz wędrowny 20. dr. harc. Łódź	IV	Bystra – Zakopane - Łódź	15.07 – 20.08	1	32 osób
5.	Obóz ćwiczebny 6. dr. harc. Łódź	IV	Sidzina st. Jordanów	20.06 – 03.08	1	40 osób
CHORĄGIEW MAZOWIECKA						
1.	Obóz 55. dr. harc. Sochaczew	I–X	Rytro st. Rytro	25.06 – 31.07	1	30 osób
2.	Obóz 152. dr. harc. Ciechanów	I–X	Rytro	25.06 – 31.07	1	40 osób
3.	Obóz 93. dr. harc. Kutno	I–X	Nowy Targ	10.06 – 25.07	1	25 osób
CHORĄGIEW POZNAŃSKA						
1.	Obóz Kręgu St. H. Koźmin	VII VIII	Bystre st. Zakopane	10.07 – 10.08	1	25 osób
CHORĄGIEW RADOMSKA						
1.	Obóz Kręgu St. H. Skarżysko-Kam.	I–X	Węgierska Górka	25.06 – 31.08	2	22 osoby
2.	Obóz 1. dr. harc. Pionki	I–X	Krynica	30.06 – 30.07	1	35 osób
3.	Obóz wypoczynkowy 2. dr. harc. Radom	I–X	Milówka k. Żywca	20.06 – 20.08	2	40 osób

4.	Obóz wędrowny 14. dr. harc. Radom	I–X	Rabka – Krynica	15.06 – 30.07	1	45 osób
CHORĄGIEW ŚLĄSKA						
1.	Obóz stały 1. dr. harc. Katowice	V	Istebna Głębcze	30.06 – 31.08	3	95 osób
2.	Obóz Kręgu St. H. im. Chrobrego	V	Jelesnia	01.07 – 30.09	2	60 osób
3.	Rajd kajakowy 1. dr. harc. Bielsko	V	Bielsko i Podwisłe	15.06 – 15.09	2	20 osób
4.	Kurs przyboczny Hufca H. Chorzów	V	Jelesnia	01.07 – 31.07	1	20 osób
5.	Kurs wodzów zuchowych Hufca H. Chorzów	V	Jelesnia	01.07 – 31.07	2	20 osób
6.	Kolonia zuchowa Hufca H. Chorzów	V	Jelesnia	01.07 – 31.07	1	30 osób
7.	Obóz 9. dr. harc. Chorzów	V	Jelesnia	01.07 – 31.07	1	25 osób
8.	Obóz 3. dr. harc. Leszczyny	V	Żywiec	15.06 – 15.09	2	50 osób
9.	Obóz 7. dr. harc. Wilcza	V	Malinka k. Wisły	15.06 – 15.09	2	40 osób
10.	Obóz 1. dr. harc. Rybnik	V	Brenna Skoczów	16.07 – 12.08	1	60 osób
11.	Obóz 2. dr. harc. Rybnik	V	Istebna Wisła – Głębcze	01.07 – 30.07	1	40 osób
12.	Obóz 3. dr. harc. Rybnik	V	Istebna Wisła – Głębcze	20.06 – 25.07	1	45 osób
13.	Obóz 5. dr. harc. Rybnik	V	Istebna Wisła – Głębcze	01.07 – 25.07	1	30 osób
14.	Obóz 6. dr. harc. Rybnik	V	Ustroń	02.07 – 15.07	1	30 osób
15.	Obóz wędrowny Kręgu St. H. Chwałowice	V	Piwniczna	01.07 – 15.08	1	15 osób
16.	Obóz 10. dr. harc. Niedobczyce	V	Cicha Koszarawa st. Hucisko	20.06 – 15.07	1	40 osób
17.	Koncentracja Hufca H. Bielsko	V	Porąbka	15.06 – 15.09	5	190 osób
18.	Kolonia zuchowa Bielsko	V	Wisła	01.08 – 01.09	1	40 osób
19.	Obóz dr. harc. Dziedzice	V	Rajcza	15.06 – 15.09	1	30 osób

20.	Obóz letni 1. dr. harc. Bielsko	V	Piwniczna	10.07 – 10.08	1	30 osób
21.	Obóz letni 1. dr. harc. Dziedzice	V	Rabka	25.06 – 10.08	1	20 osób
22.	Obóz letni 3. dr. harc. Brzeziny	V	Jeleśnia	15.06 – 15.09	1	25 osób
23.	Obóz 19. dr. harc. Chorzów	V	Istebna	20.06 – 20.07	1	20 osób
24.	Obóz 18. dr. harc. Chorzów	V	Mucharz	01.07 – 20.08	1	40 osób
25.	Obóz 1. dr. harc. Mała Dąbrówka	V	Wisła	05.07 – 30.07	1	30 osób
26.	Obóz 15. dr. harc. Katowice	V	Jeleśnia	15.07 – 15.09	1	40 osób
27.	Obóz 14. dr. harc. Katowice	V	Głębcze	15.06 – 15.09	3	50 osób
28.	Obóz wędrowny 5. dr. harc.	V	Zwardoń – Głębcze – Maków	16.06 – 15.09	2	40 osób
29.	Obóz 8. dr. harc. Katowice	V	Jasienica	16.06 – 15.09	2	40 osób
30.	Obóz 12. dr. harc. Katowice	V	Węgierska Górka	21.06 – 01.09	2	50 osób
31.	Obóz 1. dr. harc. Bielszowice	V	Rajcza	15.06 – 30.07	1	30 osób
32.	Obóz wędrowny 1. dr. harc. Bielszowice	V	Nowy Targ	01.07 – 10.08	1	40 osób
33.	Obóz 4. dr. harc. Nowa Wieś	V	Skoczów	15.06 – 16.09	1	40 osób
34.	Obóz 2. dr. harc. Kochłowice	V	Maków	01.07 – 31.07	1	80 osób
35.	Obóz 4. dr. harc. Siemianowice	V	Skoczów	25.06 – 31.08	1	20 osób
36.	Kolonia zuchowa 4. dr. harc. Siemianowice	V	Skoczów	25.06 – 20.08	1	30 osób
37.	Kolonia zuchowa Hufca Siemianowice	V	Skoczów	25.06 – 20.07	1	30 osób
38.	Obóz 1. dr. harc. Łagiewniki	V	Krynica	01.07 – 01.08	1	30 osób
39.	Obóz 1. dr. harc. Łagiewniki	V	Skoczów	17.07 – 01.08	1	25 osób
40.	Obóz 1. dr. harc. Łagiewniki	V	Jeleśnia	17.07 – 15.08	1	30 osób

41.	Obóz 1. dr. harc. Chropaczów	V	Skoczów	20.06 – 14.08	2	30 osób
42.	Obóz wędrowny Chropaczów	V	Hucisko	20.06 – 14.08	1	20 osób
43.	Obóz 1. dr. harc. Chropaczów	V	Ustroń	25.06 – 15.09	2	45 osób
44.	Obóz 1. dr. harc. wędrowny Orzegów	V	Nowy Targ	15.06 – 15.09	1	30 osób
45.	Obóz 1. dr. harc. Orzegów	V	Głębcze	15.06 – 15.09	1	30 osób
46.	Obóz 1. dr. harc. Świątchłowie	V	Nowy Targ	24.06 – 16.08	1	30 osób
47.	Obóz wyszkoleniowy 2 dr. harc. W. Hajduki	V	Głębcze	01.07 – 01.08	1	35 osób
48.	Kurs zastępowych Hufca Świątchłowie	V	Skoczów	15.06 – 15.08	2	50 osób
49.	Kurs drużynowych Hufca Świątchłowie	V	Jelesnia	15.06 – 15.09	2	40 osób
50.	Obóz 1. dr. harc. Świątchłowie	V	Jelesnia	15.06 – 15.08	2	40 osób
51.	Obóz 4. dr. harc. K.	V	Kalwaria	01.07 – 15.08	1	30 osób
52.	Obóz 11. dr. harc. Czyżowice	V	Skoczów	15.06 – 15.08	1	30 osób
53.	Obóz 2. dr. harc. Biertułtowy	V	Piwniczna	15.06 – 30.07	1	30 osób
54.	Obóz wyszkoleniowy 1. dr harc. Pawłowice	V	Jelesnia	22.06 – 22.07	1	30 osób
55.	Obóz 1. dr. harc. Obszary	V	Żywiec	01.07 – 30.07	1	30 osób
56.	Obóz 7. dr. harc. Markłowice Dolne	V	Wisła	01.08 – 15.09	1	30 osób
57.	Kurs pionierski Kom. Chor.	V	Zwardoń	15.06 – 15.09	2	50 osób
58.	Kurs instr. Kom. Chor.	I–X	Skoczów	15.06 – 15.09	3	150 osób
59.	Kurs turystyczny Kom. Chor.	V	Nowy Targ	15.06 – 15.08	2	70 osób
60.	Kurs zastępowych Hufca H. Lubliniec	V	Nowy Targ	15.06 – 15.08	1	40 osób

61.	Obóz 5. dr. harc. Lubliniec	V	Andrychów	15.06 – 15.09	1	40 osób
62.	Obóz 4. dr. harc. Mysłowice	V	Stary Sącz	01.08 – 21.08	1	30 osób
63.	Obóz wędrowny 5. dr. harc. Mysłowice	V	Nowy Targ	15.07 – 01.08	1	20 osób
64.	Obóz 7. dr. harc. Mysłowice	V	Rajcza	15.06 – 01.08	1	20 osób
65.	Obóz 1. dr. harc. Giszowiec	V	Milówka	01.08 – 25.08	1	30 osób
66.	Obóz 1. dr. harc. Janów	V	Muszyna	01.08 – 20.08	1	26 osób
67.	Obóz 1. dr. harc. Janów	V	Krynica	01.08 – 01.09	1	30 osób
68.	Obóz wędrowny 1. dr. harc. Nikiszowiec	V	Wisła	20.06 – 15.07	1	20 osób
69.	Obóz wędrowny 4. dr. harc. Katowice	V	Muszyna	20.07 – 15.09	1	30 osób
70.	Kurs wędrownictwa Harc. Klubu Tur. Katowice	V	Głębcze	15.06 – 15.09	4	100 osób
71.	Obóz wędrowny turyst. Katowice	V	Sucha	15.06 – 15.09	5	100 osób
72.	Obóz wędrowny Harc. Klubu Tur. Katowice	V	Krynica	15.06 – 15.09	2	60 osób
73.	Obóz 20. dr. harc. Chorzów	V	Maków	01.07 – 30.08	1	30 osób
74.	Obóz 18. dr. harc. Chorzów	V	Mucharz	01.07 – 01.09	1	40 osób
75.	Obóz 17. dr. harc. Chorzów	V	Kęty	15.06 – 15.09	1	22 osoby
76.	Obóz 5. dr. harc. Ruda Śląska	V	Porąbka	05.07 – 01.06	1	60 osób
77.	Kurs zastępowych Hufca H. Brzeziny	V	Istebna	15.06 – 15.09	2	60 osób
78.	Obóz 1. dr. harc. Dąbrówka Wielka	V	Jeleśnia	15.06 – 15.09	1	30 osób
79.	Obóz 1. dr. harc. Brzozowice - Kamień	V	Skoczów	15.06 – 15.09	1	40 osób
80.	Obóz 1. dr. harc. Piotrowice	V	Nowy Targ	01.07 – 01.08	1	30 osób
CHORĄGIEW WILEŃSKA						
1.	Obóz wędrowny dr. harc. w Snowiu	I–X	Pogorzelce – Zakopane	20.06 – 20.07	1	27 osób

			– Czorsztyn			
			– Szczawnica			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAN, AZHP, sygn. 2/76/3.10/1609, *Wykaz kursów i obozów zorganizowanych przez poszczególne chorągwie 1937 r.*, k. 1-212.

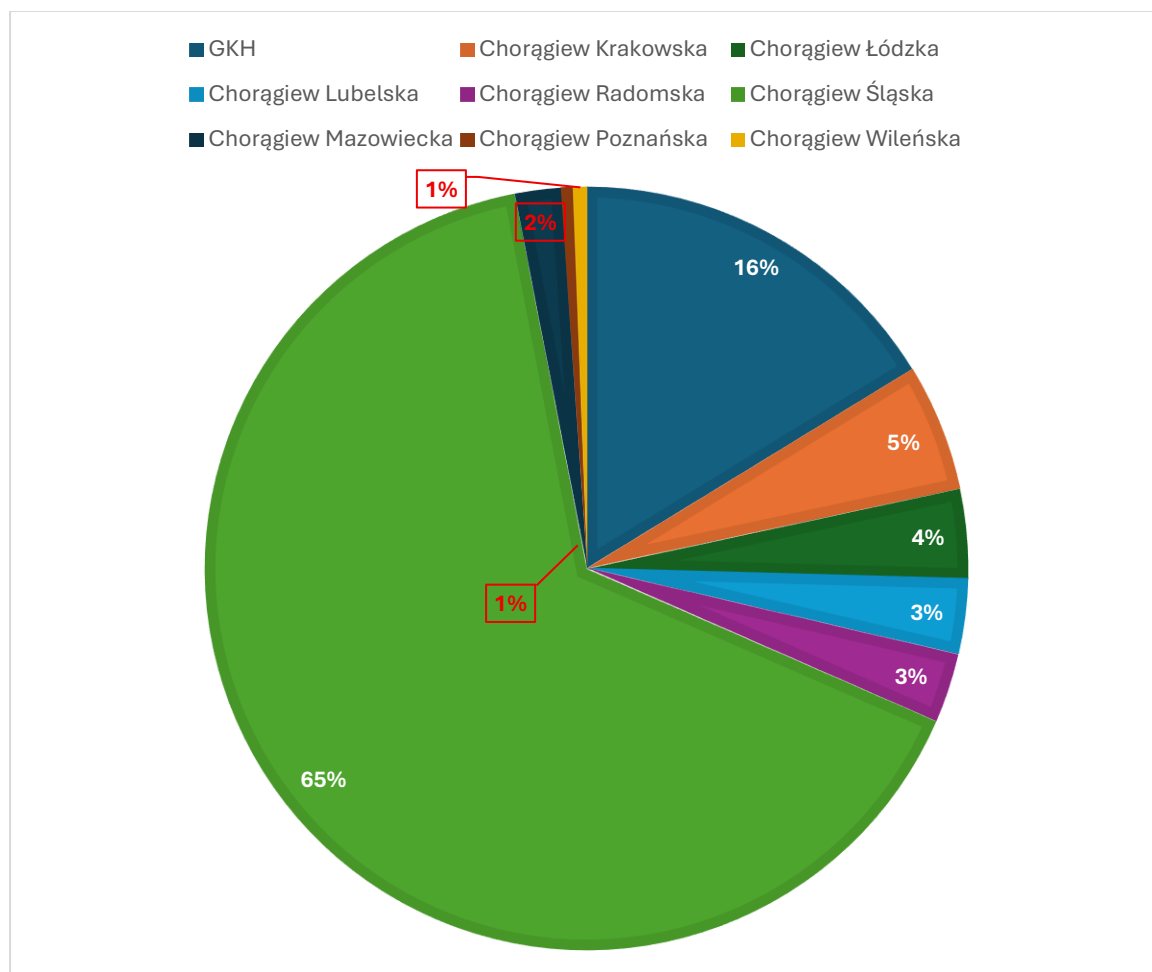
Dane zamieszczone w powyższej tabeli wskazują na dominujący udział chorągwi ZHP ze Śląska w organizacji kursów, obozów i kolonii na terenie Beskidów Zachodnich, w okresie wakacyjnym (od czerwca do września) 1937 r. Zgodnie z szacunkami było ich ok. 80, natomiast w odniesieniu do pozostałych z wyszczególnionych chorągwi odnotowano znacznie mniejszą ilość tego rodzaju inicjatyw. W wykazie GKH i Chorągwi Krakowskiej ich liczba wynosiła po 6, a Chorągwi Lubelskiej i Łódzkiej – po 5. Jeżeli chodzi o Chorągiew Radomską, to według wykazu zainicjowała ona 4 obozy, a Chorągiew Mazowiecka przeprowadziła 3 takie wyjazdy. Najmniejszą liczbą akcji obozowych wykazały się Chorągiew Poznańska oraz Wileńska, które zorganizowały po jednym obozie.

W odniesieniu do uczestników wspomnianych akcji należy uwzględnić, że najwięcej osób odnotowano w wykazie Chorągwi Śląskiej (3 178), a następnie GKH (790). Pozostałe chorągwie przeprowadziły obozy dla znacznie mniejszej liczby członków ZHP, a oszacowana w ich wykazach frekwencja uczestników przedstawiała się następująco: Chorągiew Krakowska (262 osoby), Chorągiew Łódzka (183 osoby), Chorągiew Lubelska (155 osób), Chorągiew Radomska (142 osoby), Chorągiew Mazowiecka (95 osób), Chorągiew Wileńska (27 osób) oraz Chorągiew Poznańska (25 osób).

Należy również uwzględnić procentowy udział harcerzy w akcjach obozowych, a także koloniach i kursach organizowanych przez wskazane chorągwie. Analogicznie do powyższych danych statystycznych, największym odsetkiem uczestników odznaczała się Chorągiew Śląska (65%). Na drugim miejscu znalazła się GKH (16% osób), a następnie Chorągiew Krakowska, w wykazie której odnotowano 5% harcerzy uczestniczących w przywołanych inicjatywach. Niewiele mniejszym odsetkiem uczestników charakteryzowała się Chorągiew Łódzka (4%), a kolejną pozycję w statystykach zajęły Chorągiew Lubelska i Radomska – po 3%. Jeśli chodzi o pozostałe chorągwie, to ze względu na liczbę uczestników nie przekraczającą 100 osób ich sytuacja przedstawiała się w następujący sposób: Chorągiew Mazowiecka (2%), Chorągiew Wileńska (1%) oraz Chorągiew Poznańska (1%).

W celu wizualizacji procentowego udziału harcerzy w akcjach obozowych oraz kolonijnych i kursach, przygotowany został poniższy wykres.

Wykres 24. Procentowy udział harcerzy z poszczególnych chorągwi w akcjach obozowych i kolonijnych oraz kursach, zorganizowanych w okresie letnim 1937 r., na obszarze Beskidów Zachodnich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAN, AZHP, sygn. 2/76/3.10/1609, *Wykaz kursów i obozów zorganizowanych przez poszczególne chorągwie 1937 r.*, k. 1-212.

Istotnym punktem odniesienia do analizy recepcji turystycznej młodzieży w Beskidach Zachodnich jest *Protokół z odprawy grudniowej 1929 r.*, który wydano nakładem PUWFiPW w 1930 r.⁸⁵⁰ W treści dokumentu poruszona została kwestia obozów letnich przysposobienia wojskowego, uwzględniając szacunkową liczbę uczestników, która wynosić miała 7 100 osób. Poza tym zamierzano przeprowadzić obozy instruktorskie wychowania fizycznego i takie, które byłyby przeznaczone dla stowarzyszeń przysposobienia fizycznego. Według założeń programu adresatami obozów była zarówno młodzież szkolna, jak i hufce działające w innych placówkach oświaty oraz młodzież pozaszkolna, rzemieślnicza i robotnicza. Z uwagi na potencjalne przemęczenie uczestników, przewidywano zredukowanie czasu trwania obozów. Jeżeli chodzi o wiodący cel tego rodzaju inicjatyw, to było nim jedynie przeszkolenie praktyczne⁸⁵¹.

Oprócz wyjazdów w okresie letnim organizowano obozy i kursy zimowe. Należały do nich m.in. szkolenia narciarskie przysposobienia wojskowego. Ich realizacja wynikała z chęci utworzenia narciarskich formacji wojskowych, składających się z rekrutów, którzy opanowali umiejętność jazdy na nartach. Ze względu na wysokie koszty tego sportu przewidywane było zorganizowanie takich szkoleń na terenach działalności okręgowych korpusów posiadających odpowiednie warunki klimatyczne, w tym m.in. krakowskiego (V), lwowskiego (VI), a także przemyskiego (X) i grodzieńskiego (III). Koordynatorami szkoleń narciarskich musiała zostać odpowiednia kadra instruktorów, posiadających adekwatne do ich charakteru stopnie. Dlatego zakładano, że funkcję nauczycieli będą pełnić jedynie osoby wykazujące się zaangażowaniem i przedkładający obowiązek wyszkolenia swoich podopiecznych nad własne korzyści⁸⁵².

Cennych informacji na temat przebiegu obozów i kursów wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego uwzględnionych w planie szkolenia PUWFiPW na czas zimowy 1936/37 dostarcza centralny wykaz realizacji wspomnianych inicjatyw. Te założenia i sposób ich wykonania przedstawia poniższa tabela.

⁸⁵⁰ CAW-WBH, PUWFiPW, sygn. I.300.60.69.239, *Protokół z odprawy grudniowej 1929 r.*, Warszawa 1930, s. 57.

⁸⁵¹ Ibidem, s. 56-57.

⁸⁵² Ibidem, s. 58-59.

Tabela 32. Wykaz obozów i kursów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego organizowanych w okresie zimowym 1936/37 r. na obszarze Beskidów Zachodnich

Lp.	Nazwa kursu/obozu	Z jakiego obszaru	Miejsce kursu oraz st. kol.	Czas trwania	Ilość turn.	Ilość uczest.
ZWIĄZEK HARCERSTWA POLSKIEGO						
ORGAN HARCEREK						
1.	Kurs dla instr. zuchów	OK. I–X	Dziechcinka	26.12.1936–12.01.1937	1	65
2.	Kurs przysp. narc.	OK. I–X	Zwardoń	26.12.1936–12.01.1937	1	80
3.	Kurs metod. druž.	OK. V, VI	Wilkowice–Bystra	16.12.1936–10.01.1937	1	30
4.	Kurs metod. Instr.	OK. I–X	Bucze Harc. st. Skoczów	16.12.1936–15.01.1937	1	300
5.	Kurs druž. wiejsk.	OK. I–X	Nowy Targ Dworek Cisowy	16.12.1936–15.01.1937	1	100
CHORĄGIEW KRAKOWSKA						
1.	Obóz drużynowych	OK. V, VI	Biała k. Bielska st. Bielsko	16.12.1936–15.03.1937	1	40
2.	Obóz Hufca H. Tarnów	OK. V, VI	Milówka k. Żywca	27.12.1936–15.01.1937	1	35
3.	Kurs zast. IV druž. z Tarnowa	OK. V, VI	Okocim, st. Słotwina–Brzesko	28.12.1936–14.01.1937	1	30
4.	Obóz zast. Hufca Wadowice	OK. V, VI	Zwardoń	16.12.1936–15.03.1937	1	60
5.	Obóz zim. zast. i druž.	OK. V, VI	Hucisko k. Żywca	28.12.1936–08.01.1937	1	20
CHORĄGIEW LUBELSKA						
1.	Kurs narciar.	OK. I, II, IX	Kowaniec st. N. Targ	20.12.1936–07.01.1937	1	80
CHORĄGIEW KIELECKA						
1.	Odprawa drużynowych	OK. II, IV, V, X	Bucze Harc. st. Skoczów	03.01.1937–10.01.1937	1	100
CHORĄGIEW ŚLĄSKA						
1.	Kurs druž. Chor.	OK. V	Bucze Harc. st. Skoczów	16.12.1936–30.12.1936	1	50

2.	Kurs druž. zuch.	OK. V	Bielsko	16.12.1936– 10.01.1937	1	15
3.	Kurs w.f. Hufca Cieszyn	OK. V	Cieszyn	16.12.1936– 15.04.1937	1	20
4.	Obóz druž. st. Dziewicz. w Niwce	OK. V	Ujsoły st. Rajcza	01.01.1937– 07.01.1937	1	15
5.	Kurs druž. Chor.	OK. V	Istebna st. Wisła	18.12.1936– 16.01.1937	1	50
6.	Kurs Hufca Katowice	OK. V	Zwardoń	25.12.1936– 16.01.1937	1	20
CHORĄGIEW WARSZAWSKA						
1.	Obóz druž. I kursy zastęp.	OK. I	Krynica	16.12.1936– 15.04.1937	6	150
2.	Odprawa druž. Chor.	OK. I	Zwardoń	16.12.1936– 15.04.1937	4	92
3.	Odprawa kier. pracy druž. wiejsk.	OK. I	Nowy Targ	16.12.1936– 15.04.1937	4	140
4.	Kurs drużynowych	OK. I	Wisła	16.12.1936– 15.04.1937	4	100
KOMENDA CHOR. HARC. RADOM						
1.	Kurs dla zast. Hufca Rad. Chor. Harcerzy	OK. I–X	Krynica	27.12.1936– 10.01.1937	1	25
2.	Obóz wypoczynkowy zimowy Druž. Rad. Chor. Harc.	OK. I–X	Rabka	27.12.1936– 10.01.1937	1	40
GŁÓWNA KWATERA HARCERSKA						
1.	Kurs w.f. instr. zuch. ZHP	OK. I–X	Nierodzim Skoczów	16.12.1936– 15.04.1937	8	200
2.	Kurs w.f. instr. zuch.	OK. I–X	Brenna Skoczów	16.12.1936– 31.01.1937	3	240
3.	Kurs w.f. kier. pracy st. h.	OK. I–X	Wisła	28.12.1936– 06.01.1937	1	50
4.	Kursy turnusowe narc. ZHP	OK. I–X	Wisła Dziehcinka	16.12.1936– 15.04.1937	8	600
5.	Kurs instr. pracy p.w. ZHP	OK. I–X	Wisła	16.12.1936– 15.04.1937	8	320
6.	Kurs instr. narc. ZHP	OK. I–X	Krynica	16.12.1936– 15.04.1937	3	750

7.	Kurs narc. instr. ZHP	OK. I–X	Zwardoń	01.02.1937– 15.04.1937	4	270
8.	Kurs narc. instr. ZHP	OK. I–X	Jeleśnia	22.02.1937– 15.03.1937	1	250
9.	Obóz zim. Hufca H. Mokotów	OK. I–X	Osielec	21.02.1937– 15.03.1937	1	250
10.	Ośr. zim. ZHP/kursy narc. i obozy druž.	OK. I–X	Nowy Targ	16.12.1936– 15.04.1937	3	200
WILEŃSKA CHOR. HARC.						
1.	Obóz narc. górsk. „Czarn. Trzyn.” Wil. Dr. Harc.	OK. III, IX	Bukowina st. Poronin	28.12.1936– 20.02.1937	1	20
2.	Kurs gier i zabaw zim. Prób. Dr. Harc. w Bukiszkach	OK. III, IX	Brenna st. Skoczów	29.12.1936– 20.01.1937	1	30
KOMENDA CHOR. KRAKOWSKIEJ/męskiej/						
1.	Kurs drużyn.	OK. I–X	Zwardoń	16.12.1936– 15.01.1937	2	85
2.	Obóz stały I żegl. Jana z Kolna	OK. V	Krynica	24.12.1936– 15.01.1937	1	15
3.	IV. J. Grodyńskiego	OK. V	Zwardoń	20.01.1937– 10.02.1937	1	30
4.	Kolonia zuchowa VI. R. Traugutta Kraków	OK. V	Zwardoń	20.12.1936– 15.01.1937	1	30
5.	Obóz stały VII. T. Rejtana K-ów	OK. V	Zwardoń	23.12.1936– 15.02.1937	2	30
6.	IX. płk. Czachowskiego Kraków	OK. V	Zwardoń	20.12.1936– 15.01.1937	1	20
7.	X. A. Małkowskiego Kraków	OK. V	Sól	16.12.1936– 15.01.1937	1	20
8.	Obóz wędrowny	OK. V	Zwardoń	15.01.1936– 15.02.1937	1	20
9.	Obóz stały XIV. Bandurskiego Kraków	OK. V	Zwardoń	20.01.1937– 10.02.1937	1	30
10.	Obóz wędrowny	OK. V	Zwardoń	28.01.1937– 05.02.1937	1	20
11.	Obóz wędrowny	OK. V	Zwardoń	20.12.1936– 30.01.1937	1	15
12.	XXIV. B. Chrobrego Kraków	OK. V	Zwardoń	20.12.1936– 15.01.1937	1	30

13.	Obóz wędrowny	OK. V	Rytro	20.12.1936– 15.01.1937	1	15
14.	Kurs zastępowych Kom. Huf. Harc. Kraków	OK. V	Sól	20.12.1936– 15.01.1937	1	30
15.	Kurs narciarski	OK. I– X	Zwardoń	16.12.1936– 15.01.1937	2	30
16.	Szkoła zjazdowa	OK. I– X	Zwardoń	17.01.1937– 01.03.1937	6	90
17.	Bieg harcerski narciarski	OK. I– X	Kalwaria	15.01.1937– 15.02.1937	1	200
18.	Obóz stały IV. I. Mościckiego Wieliczka	OK. V	Zwardoń	20.12.1937– 15.01.1937	1	15
19.	Kurs zastępowych Kom. Huf. Harc. Podg.	OK. V	Zwardoń	15.02.1937– 15.03.1937	5	150
20.	Kr. Wilcza Grom Podg.	OK. V	Wisła	15.02.1936– 15.03.1937	3	75
21.	I. płk. Czachowsk. Podg.	OK. V	Krynica	15.02.1937– 15.03.1937	3	60
22.	III. T. Kościuszki Podg.	OK. V	Osielec	15.02.1937– 15.03.1937	3	90
23.	V. Zaw. Czarn. Podg.	OK. V	Krynica	15.02.1937– 15.03.1937	3	75
24.	VI. Lisa-Kuli Podg.	OK. V	Zwardoń	15.02.1937– 15.03.1937	3	60
25.	Kom. H. Harc. Podgórze	OK. V	Bystra	15.02.1937– 15.03.1937	2	40
26.	I. Zaw. Czarn. Borek Fałęcki	OK. V	Bystra Wilkowice	28.12.1936– 15.01.1937	1	15
27.	Kr. Żegl. M. Beniowskiego Oświęcim	OK. V	Zwardoń	28.12.1936– 18.01.1937	1	15
28.	Obóz stały im. J. Poniatowskiego Oświęcim	OK. V	Bystra Wilkowice	28.12.1936– 10.01.1937	1	22
29.	Obóz stały im. J. Poniatowskiego Oświęcim	OK. V	Mszana Dolna	28.12.1936– 10.01.1937	1	22
30.	II. S. Mohorta Tarnów	OK. V	Mszana Dolna	25.12.1936– 15.01.1937	1	20
31.	I. Lisa-Kuli Mościce	OK. V	Nowy Sącz	20.12.1936– 10.01.1937	1	20

32.	II. dr. harc. Mościce	OK. V	Zwardoń	20.12.1936– 10.01.1937	1	20
33.	Kurs zastępowych Kom. Huf. Harc. Żywiec	OK. I – V	Rajcza	20.12.1936– 01.03.1937	3	120
34.	Obóz stały I. T. Kościuszki	OK. V	Milówka	25.12.1936– 10.01.1937	1	15
KOM. CHOR. HARC. ZAGŁĘBIA DĄBROWSKIEGO						
1.	Kurs st. harc.	OK. V	Zwardoń	24.12.1936– 10.01.1937	1	50
2.	Kurs dla druž.	OK. V	Krynica- Wieś	24.12.1936– 10.01.1937	1	50
3.	Kurs dla zast. Huf. Harc. w Będzinie	OK. V	Przyborów st. Jeleśnia	01.01.1937– 02.02.1937	1	30
4.	Kurs dla wodzów zuchowych Huf. Harc. w Sosnowcu	OK. V	Zwardoń	01.02.1937– 15.03.1937	1	30
5.	Wędrowny obóz zimowy Chor. Harc. Zagł. Dąbr.	OK. V	st. Nowy Targ powrotna Zwardoń	15.01.1937– 02.03.1937	1	20
6.	Obóz zimowy 2 Z.D.H./Zagł. Druž. Harc./ w Sosnowcu	OK. V	Wisła	01.01.1937– 01.03.1937	1	25
7.	Obóz zimowy 44 Z.D.H. Sosnowiec	OK. V	Przyborów st. Jeleśnia	16.12.1936– 15.01.1937	1	30
8.	Obóz zimowy 42 Z.D.H. Sosnowiec	OK. V	Koszarawa st. Hucisko	02.02.1937– 15.03.1937	1	30
9.	Obóz zimowy 4 Z.D.H. Sosnowiec	OK. V	Zwardoń	10.01.1937– 10.03.1937	1	35
10.	Kurs dla zast. Huf. Harc. w Będzinie	OK. V	Mucharz st. Skawce	22.12.1936– 15.01.1937	1	36
11.	Obóz zimowy 20 Z.D.H. Dąbrowa Górn.	OK. V	Wisła	15.01.1937– 30.03.1937	1	50
12.	Obóz zimowy 1 Z.D.H. Dąbrowa Górn.	OK. V	Zwardoń	15.01.1937– 30.03.1937	1	50
KOM. ŚLĄSKIEJ CHOR. HARC.						

1.	Obóz I. Druż. Katowice III	OK. V	Głębcce	16.12.1936– 15.03.1937	2	40
2.	Obóz Kręgu st. h. Katowice III	OK. V	Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	2	40
3.	Obóz Kręgu st. h. Chropaczów	OK. V	Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	3	45
4.	Obóz Kom. Huf. Świątchłowice	OK. V	Głębcce	16.12.1936– 15.03.1937	3	80
5.	Obóz Kom. Huf. Świątchłowice	OK. V	Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	3	80
6.	Obóz I. druż. Świątchłowice	OK. V	Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	2	30
7.	Obóz I. druż. Świątchłowice	OK. V	Głębcce	16.12.1936– 15.03.1937	3	45
8.	Kol. zuchowa Hufca Bielsko	OK. V	Głębcce	15.12.1936– 15.01.1937	1	30
9.	Kurs wodzów zuch. Bielsko	OK. V	Ustroń	26.12.1936– 15.02.1937	1	25
10.	Kurs zast. Hufca Bielsko	OK. V	Piekło st. Zwardoń	26.12.1936– 15.02.1937	1	50
11.	Obóz VIII. druż. Katowice II	OK. V	Zwardoń	22.12.1936	1	30
12.	Obóz VIII. druż. Katowice II	OK. V	Wisła	10.01.1937– 10.03.1937	1	25
13.	Obóz Hufca Mysłowice	OK. V	Mszana Dolna	25.12.1936– 10.02.1937	2	45
14.	Obóz Hufca Mysłowice	OK. V	Zwardoń	25.12.1936– 10.03.1937	2	45
15.	Obóz II. druż. Bielsko	OK. V	Krynica	28.12.1936– 10.02.1937	1	25
16.	Obóz I. druż. Siemianowice	OK. V	Bielsko	28.12.1936– 10.02.1937	1	20
17.	Kurs instr. Kom. Chor. Katowice	OK. V	Istebna	16.12.1936– 15.03.1937	3	80
18.	Kurs wodzów zuch. Kom. Chor. Katowice	OK. V	Skoczów	16.12.1936– 15.03.1937	2	60
19.	Kurs kier. oboz. zim. Kom. Chor. Katowice	OK. V	Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	3	80
20.	Kurs narc. dla początk./Szkoła Harc. H.K.N. Katowice	OK. I– X	Wisła, dolina Białej Wisłki st. Głębcce	16.12.1936– 15.03.1937	8	640
21.	Kurs turyst. dośw. Harc. kl. Narc. Katowice	OK. I– X	Węglary st. Zwardoń	16.12.1936– 15.03.1937	7	600

22.	Kurs narciarski wędrowny H.K.N. Katowice	OK. V	Babia Góra Pilsko st. kol. Hucisko st. Rajcza	02.01.1937– 15.03.1937	4	260
23.	Kurs narc. wędr. Rajd Chor. Śląsk. i Zagł. Dąbr.	OK. V	Barania Góra st. Węg. Górka Głębce Zwardoń	28.12.1936– 15.03.1937	6	230
24.	Obóz zim. wędr. H.K.N. Katowice Zagłębie	OK. V	Madohora st. Wadowice i Hucisko	28.12.1936– 15.03.1937	2	40
25.	Rajd narc. Chor. Śląsk. Harc. Klubu Narc. Katowice Gwiaździsty z całej Chorągwi	OK. V	st. kol. Cieszyn Głębce, Zwardoń, Hucisko, Bielsko, Bystra	20.12.1936– 15.03.1937	2	500
26.	Kurs turyst. narc. przod. Harc. Kl. Narc. Katowice	OK. V	Gorce st. Rabka	20.12.1936– 15.03.1937	4	100
27.	Kurs wędr. turyst. Zim. Harc. Kl. Turyst. Chor. Śl.	OK. V	Chałupki st. Zwardoń Rajcza	16.12.1936– 15.03.1937	3	120

Źródło: CAW-WBH, PUWFiPW, sygn. I.300.69.239, *Wykaz obozów i kursów w.f. i p.w. zastępczych, objętych planem szkolenia P.U.W.F. i PW. i organizowanych centralnie na okres zimowy od dn. 16.12.36 do 15.IV.1937 r.*, s. 1-18.

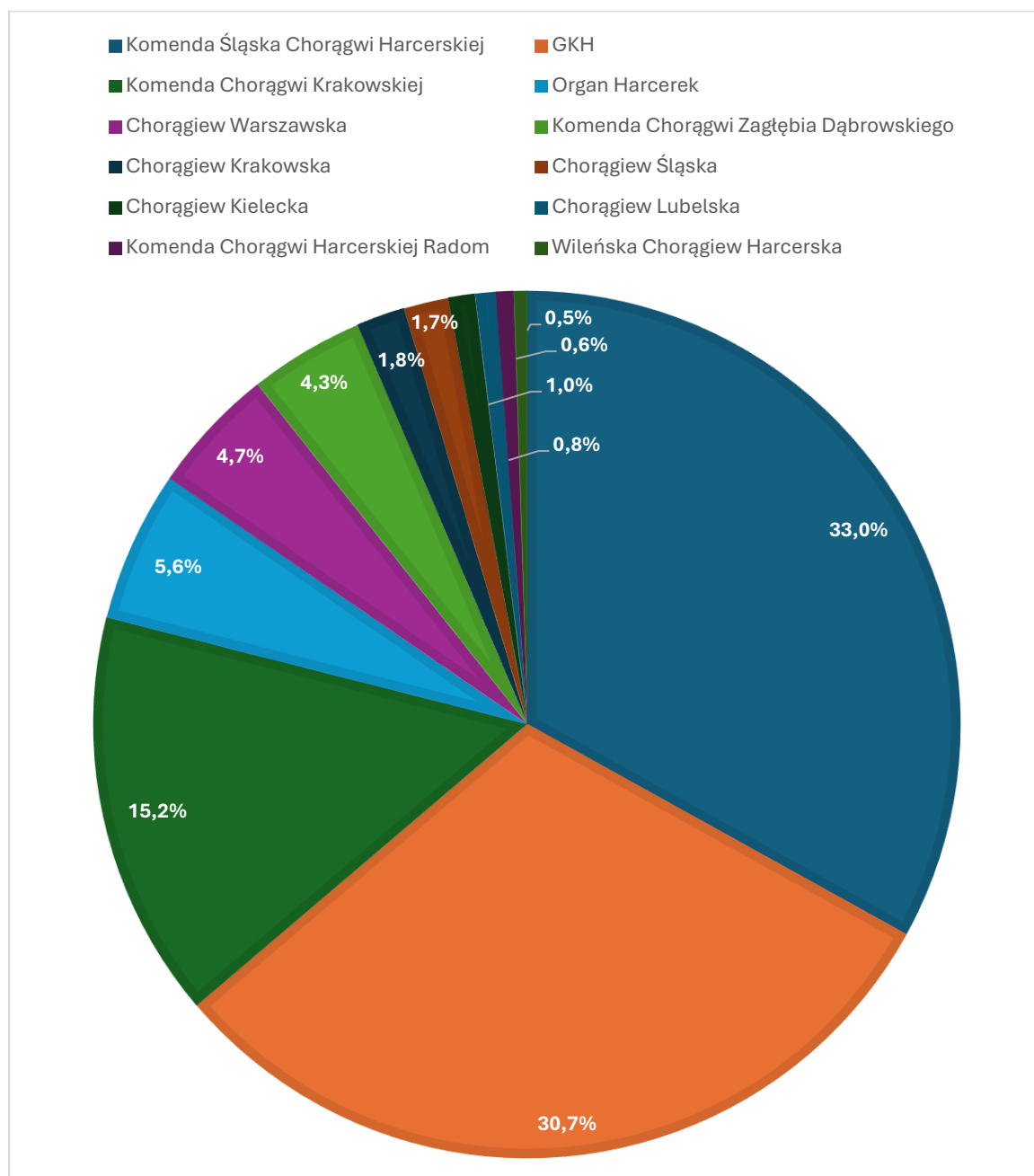
Na podstawie informacji znajdujących się w powyższej tabeli należy uwzględnić, że do organizacji wiodącej prym w liczbie przeprowadzonych akcji obozowych i kursów zaliczała się męska Komenda Chorągwi Krakowskiej (34). Z kolei niewiele mniej takich inicjatyw odbyło się w strukturach Komendy Śląskiej Chorągwi Harcerskiej (27). Istotny wkład w intensyfikację ruchu turystycznego na obszarze Beskidów Zachodnich miała Komenda Chorągwi Zagłębia Dąbrowskiego (12). Kolejną pod względem statystyki przeprowadzonych obozów zimowych organizacją była GKH (10). Pozostałe z zawartych w wykazie struktur ZHP nie odznaczały się większym zaangażowaniem w realizację akcji obozowych, kursów oraz rajdów w granicach tego terenu i przeprowadziły następującą ich ilość: Chorągiew Śląska (6), Organ Harcerek (5), Chorągiew Krakowska (5), Chorągiew

Warszawska (4), Wileńska Chorągiew Harcerska (2), Komenda Chorągwi Harcerskiej Radom (2), Chorągiew Kielecka (1), Chorągiew Lubelska (1). W rezultacie łączna ilość zorganizowanych obozów i kursów wychowania fizycznego, a także przysposobienia wojskowego wyniosła w okresie zimowym 109.

W odniesieniu do frekwencji turystycznej uczestników zrzeszonych w strukturach ZHP, które znalazły się w omawianym wykazie, ich liczba została oszacowana na ok. 10 182 osoby. Najwięcej osób wykazywały statystyki Komendy Śląskiej Chorągwi Harcerskiej (3 365), gdyż organizacja zainicjowała kursy narciarskie i turystyczne oraz rajdy, w których uczestniczyło od 100 do ponad 600 osób. Z kolei drugą pod względem liczby uczestników strukturą ZHP była GKH (3 130 osób). Frekwencją wynoszącą ponad 1 tys. odznaczała się Komenda Chorągwi Krakowskiej (1 544 osoby).

Jeżeli chodzi o pozostałe organizacje, ich udział w statystyce ruchu turystycznego na terenie Beskidów Zachodnich był znacznie mniejszy i wynosił kolejno: Organ Harcerk (575 osób), Chorągiew Warszawska (482 osoby), Komenda Chorągwi Zagłębia Dąbrowskiego (436 osób), Chorągiew Krakowska (185 osób), Chorągiew Śląska (170 osób), Chorągiew Kielecka (100 osób), Chorągiew Lubelska (80 osób), Komenda Chorągwi Harcerskiej Radom (65) oraz Wileńska Chorągiew Harcerska (50 osób). W celu wizualizacji omawianego zagadnienia przygotowano wykres z procentowym udziałem harcerzy w obozach i kursach wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego, które przeprowadzono w okresie zimowym 1936/37 r.

Wykres 25. Procentowy udział harcerzy z poszczególnych chorągwi w obozach i kursach wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego, zorganizowanych w okresie zimowym 1936/37 r. na obszarze Beskidów Zachodnich

Źródło: CAW-WBH, PUWFiPW, sygn. I.300.69.239, *Wykaz obozów i kursów w.f. i p.w. zastępczych, objętych planem szkolenia P.U.W.F. i PW. i organizowanych centralnie na okres zimowy od dn. 16.12.36 do 15.IV.1937 r.*, s. 1-18.

W powyżej tabeli uwzględniono informacje dotyczące również miejscowości, na terenie których prowadzone były obozy i szkolenia. W tym przypadku największą recepcją turystyczną cieszył się Zwardoń (37) – co tylko potwierdzało tezę o rosnącym znaczeniu tego ośrodka sportów zimowych. Spośród innych miejscowości wyróżniała się Wisła, w której zorganizowano 9 wspomnianych inicjatyw oraz Krynica (8). Na uwagę zasługują także Głębcze, gdzie przeprowadzonych zostało 6 akcji zimowych adresowanych do osób zrzeszonych w strukturach ZHP. Wśród uczestników realizowanych wyjazdów znaleźli się również najmłodsi członkowie Związku (zuchy). Należy więc zakwestionować pogląd o wykluczeniu przywołanej grupy z uczestnictwa w obozach i koloniach. W oparciu o przeanalizowane materiały źródłowe można jednak przypuszczać, że takich inicjatyw w okresie przedwojennym było znacznie mniej niż w przypadku starszych wiekowo harcerzy.

Zawarte w niniejszym podrozdziale zagadnienia, poświęcone ruchowi turystycznemu wśród młodzieży, wykazują analogiczne trudności w zakresie analizy statystycznej tego zjawiska, jak w poprzednim podrozdziale. Przywołane źródła nakreślają jedynie próbę statystycznego ujęcia przeprowadzonych akcji obozowych i szkoleń, które były inicjowane przez wiodące organizacje młodzieżowe – w tym Związek Harcerstwa Polskiego oraz Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Należy przy tym uwzględnić, że wykorzystane narzędzia monitorowania recepcji turystycznej opierały się głównie na sporządzanych wykazach, z których część zachowała się w szczątkowej formie. Z drugiej strony w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Centralnego Archiwum Wojskowego – Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie można znaleźć różne wykazy z frekwencją uczestników akcji obozowych, kolonii, a także kursów stanowiących podstawą do realizacji pogłębionych badań.

Zakończenie

Turystyka nie bez powodu postrzegana jest jako dziedzina, które ma swoje odzwierciedlenie w sferach życia gospodarczego, politycznego i społecznego. Złożony charakter tego zagadnienia stał się decydującym impulsem do zamieszczenia turystyki w interdyscyplinarne ramy naukowe i uczynienia z niej przedmiotu badań dla takich dyscyplin, jak m.in. geografia, socjologia, politologia, ekonomia czy historia. Pierwszy z przywołanych aspektów dotyczy turystyki rozumianej jako zjawisko przestrzenne, które wyraża się poprzez jej oddziaływanie na eksplorowane środowisko. Jej rozwój niesie za sobą również ryzyko destrukcyjnego wpływu ruchu turystycznego – szczególnie w jego masowym wymiarze – na dany obszar. Poza tym turystyka jest znaczącym determinantem dla rozwoju społecznego i gospodarczego, który przejawia się na różnych płaszczyznach życia codziennego. Wynika on z motywacji poznawczej – tak charakterystycznej dla natury człowieka – a także mechanizmów funkcjonowania sektorów gospodarki – jako jeden z jej filarów⁸⁵³.

Jeżeli chodzi o sferę polityczną turystyki, należy przez nią rozumieć szerokie spektrum działań realizowanych przez organy władz rządowych i samorządowych w zakresie wdrażania systemowych rozwiązań na rzecz usprawnienia ruchu turystycznego. Ponadto są to wszelkie formy interwencjonizmu podejmowanego przez wspomniane podmioty. W przedmiocie badań historycznych zawierają się podróże, które ludzkość odbywała na przestrzeni wieków, a także mechanizmy rozwoju turystyki, wykraczające poza współczesne ramy czasowe.

Upowszechnienie się takich terminów, jak „turystyka” i „turysta” nastąpiło w XIX w., natomiast ich geneza jest bardziej odległa, gdyż datuje się ją na XVII w., kiedy popularną formą podróżowania była tzw. *Grand Tour*⁸⁵⁴. Z kolei na łamach literatury

⁸⁵³ J. Płocka, *Turystyka. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009, s. 7-8.

⁸⁵⁴ Podróże tego rodzaju stały się szczególnie popularne w kręgach szlacheckich i arystokratycznych, w drugiej poł. XVII w. na terenie Europy. Terminu „Grand Tour” użył po raz pierwszy angielski duchowny, nauczyciel i autor relacji podróżniczych – Richard Lassels (1603–1668). Celem takich podróży było udostępnienie walorów poznawczych i edukacyjnych uczestnikom, którzy najczęściej realizowali je w trakcie swoich studiów. Okres odbywania *Grand Tour* był przeznaczony na zwiedzanie ośrodków zurbanizowanych i znajdujących się w nich zabytków w postaci wybitnych dzieł sztuki lub historycznej architektury. Szczególna popularność tego rodzaju peregrynacji, na terenie Europy Zachodniej zyskała szeroki rozgłos również w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i była praktykowana przez polską szlachtę oraz magnaterię. Zob. A. Kucharski, <Grand Tour> Tomasza, Michała i Marcina Zamoyskich z przełomu XVII i XVIII wieku, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2015, t. 33, nr 2, s. 74-75.

pierwsze zastosowanie terminu „turysta” nastąpiło w 1838 r. – kiedy ukazała się książka Stendhala, *Mémoires d'un touriste*⁸⁵⁵.

Pomimo tego, że wraz z początkami polskiej państwowości realizowano podróże poza granice kraju, nie można było wówczas mówić o świadomych formach uprawiania turystyki. Podróżowano w celach pielgrzymkowych, handlowych i dyplomatycznych – a od XIV w. do popularnych motywacji podróżniczych włączono wyjazdy naukowe, które odbywali studenci i profesorowie związani z zagranicznymi uczelniami. Z końcem XVIII stulecia nastąpił rozwój ruchu krajoznawczego, który został podzielony na dwa kluczowe nurty działalności. Należało do nich gromadzenie i upowszechnianie wiedzy na temat kraju, a także edukacja krajoznawcza zainicjowana przez Komisję Edukacji Narodowej.

Jeżeli chodzi o pierwszy z uwzględnionych aspektów, realizowane były prace skupiające się na tzw. lustracji kraju – w celu usprawnienia działań administracyjnych i gospodarczych, prowadzonych przez organy rządowe. Dodatkowo popularną wówczas formą utrwalania przeszłości – szczególnie w kręgach szlacheckich oraz magnackich rodów – było zbieranie pamiątek. W odniesieniu do działalności Komisji Edukacji Narodowej, koncentrowała się ona na wychowywaniu w duchu patriotycznym i narodowym⁸⁵⁶.

Aktywnym udziałem, zarówno w jednym, jak i drugim nurcie odznaczył się Stanisław Staszic (1755–1826). Nie bez przyczyny uznaje się go za prekursora polskiego krajoznawstwa, gdyż dokonał pionierskiej eksploracji Tatr i Beskidów, a następnie spopularyzował te łańcuchy górskie w swoich pracach – z których do najważniejszych dzieł zalicza się *O ziemiorodztwie Karpatow, i innych gor i równin Polski* (1815 r.). W treści przywołanej publikacji zawarto apel do zniewolonego pokolenia młodych Polaków, który przedstawiał się następująco:

„Młodzieży! Ty każdego narodu droga, narodu naszego jedyne nadziejo! Oto prace, do których cię wzywają; oto wiadomości, których od ciebie, o twojej ziemi, wyglądają obce narody. Był może ten czas, gdzie życzyć należało, aby ziemia nasza znaną nie była. Lecz dzisiaj jest czas, abyśmy wszyscy nad tem pracowali, wszyscy się starali, jakby ją dać poznać obcym; jakby ją wystawić we wszystkich jej stosunkach z niemi. Jest ona dziedzictwem waszych oicow. Jest więc jedną z tych charakteryzujących waszych cech, jakie cechy święcie zachować jest w waszej mocy”⁸⁵⁷.

⁸⁵⁵ M. Lewan, op. cit., s. 99.

⁸⁵⁶ J. Adamczyk, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Krajoznawstwo + ∞*, „Ziemia”, 2024, Vol. LXX, cz. 1, s. 54.

⁸⁵⁷ S. Staszic, *O ziemiorodztwie Karpatow...*, s. 69.

Poza Staszicem istotny wkład w popularyzację idei krajoznawstwa miał Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841). Wśród jego zainteresowań znalazła się historia i relikty przeszłości w postaci zabytków kultury. Z kolei przedmiotem obserwacji Niemcewicza była nie tylko przyroda, ale przede wszystkim człowiek. Z uwagi na okres aktywności wspomnianych postaci, który przypadł na schyłek XVIII stulecia i początek XIX w., nie można pominąć roli jaką odegrał popularny wówczas nurt filozofii oświeceniowej. Doświadczenia związane z upadkiem ojczystego kraju stały się dla obu decydującym impulsem do zgłębiania idei patriotyzmu – która została nierozzerwalnie związana z rozwojem polskiej turystyki⁸⁵⁸.

Spadkobiercą działalności Staszica i Niemcewicza był poeta i geograf – Wincenty Pol (1807–1872). Pomimo trudności z określeniem momentu, w którym zaczął on pogłębiać wiedzę na temat zagadnień geograficznych, można przypuszczać, że niebagatelny wpływ na Pola miały realizowane przez niego podróże. Z czasem zyskały one większy rozgłos dzięki temu, że relacje z ich przebiegu były przez niego publikowane. W latach 30. XIX w. badacz po raz pierwszy miał styczność z Karpatami. Fascynacja tym obszarem znalazła swoje odzwierciedlenie w jego twórczości literackiej, spośród której należy wyróżnić *Podróże do Tatr* (1835 r.), a także zbiór *Obrazy z życia i natury* (1846 r.). Istotne znaczenie w działalności Pola miały badania naukowe, które prowadził w trakcie swoich wypraw. Pierwsza ekspedycja badawcza uczonego odbyła się w 1840 r. na terenie północnych stoków Karpat Wschodnich i Łomnicy. Z kolei na przestrzeni kolejnych trzech lat (okres od 1841 r. do 1844 r.) Pol podjął cztery wyprawy, które objęły m.in. Beskidy, cały łańcuch tatrzański, górne dorzecze Dunajca, źródła rzeki Wisły i fragment Śląska⁸⁵⁹.

W 1851 r. wydana została przez niego praca *Rzut oka na północne stoki Karpat*. Był to efekt jego badań nad łańcuchem karpackim. Publikacja składa się z pięciu części, w których znajdują się informacje na temat ukształtowania powierzchni (w tym podział na grupy górskie, pogórza i doliny), sieci wodnej, uwarunkowań geologicznych i klimatycznych, a także flory i fauny. Z kolei w czwartej części autor omówił stosunki komunikacyjne, opisując ważniejsze elementy infrastruktury, do których zaliczały się gościńce, drogi i ścieżki. Na koniec przedstawione zostały grupy etnograficzne, zamieszkujące wspomniany obszar – określone przez Pola mianem „karpackich górali”. W swoich rozważaniach autor skupił się na trzech aspektach: oddziaływaniu natury na

⁸⁵⁸ Z. Kulczycki, op. cit., s. 27-28.

⁸⁵⁹ A. Jackowski, I. Soljan, *Wincenty Pol „ojciec” nowożytnej geografii polskiej*, w: *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, red. A. Jackowski, I. Soljan, Kraków 2006, s. 58-60.

rozgraniczenie rodów góralskich (wpływ uwarunkowań geograficznych), ich charakterystyce (z uwzględnieniem nazwy danej grupy, lokalizacji jej występowania i wyróżniających ją cech), a w ramach podsumowania opracowane zostało zestawienie statystyczne, zawierające dane na temat górali zamieszkujących północne stoki Karpat – od Ostrawicy po Suczawę⁸⁶⁰.

Następstwem Wielkiej Wojny była stagnacja ruchu turystycznego, a w wyniku działań militarnych dokonano trwałych i nieodwracalnych w skutkach zniszczeń infrastruktury turystycznej. Pomimo tego straty, jakie poniosła większość państwa europejskich w odniesieniu do samej turystyki, były zaledwie ułamkiem degradacji gospodarczej. Rozwiązaniem problemu było odnalezienie nowych źródeł dochodu – wśród których znalazł się przemysł turystyczny⁸⁶¹. Z uwagi na przekształcenie turystyki w jeden z sektorów gospodarczych, należało zaangażować organy rządowe w koordynowanie jego rozwoju. Rezultatem tych postanowień było utworzenie specjalnych struktur administracyjnych, które miały zapewnić finansowe wsparcie zarówno dla towarzystw, jak i organizacji działających na rzecz turystyki krajowej.

Wzorując się na takich państwach europejskich, jak Francja, w której na mocy ustawy z dnia 24 września 1919 r. powołany został Państwowy Urząd Turystyczny (*L'Office National du Tourisme*) czy Czechosłowacja, gdzie sprawy turystyki przekazano kilku resortom, a także organizacjom pozarządowym, działania w zakresie popierania ruchu turystycznego na ziemiach polskich zostały zakwalifikowane do obowiązków Ministerstwa Robót Publicznych⁸⁶². Kolejną inicjatywą ukierunkowaną na tworzenie struktur odpowiedzialnych za rozwój turystyki było powołanie do życia Referatu Turystyki Min. Rob. Publ. dnia 1 lipca 1919 r. Należy uwzględnić, że podczas gdy na terenie Austrii i Francji analogiczne organy skupiały swoją działalność tylko na propagandzie turystycznej, w Polsce koncentrowała się ona na popieraniu krajowego ruchu turystycznego⁸⁶³.

Stanowisko kierownika Referatu Turystyki sprawował Mieczysław Orłowicz, który już od 1904 r. uczestniczył w kształtowaniu podstaw organizacyjnych dla polskiej turystyki. Jego działalność na tym polu była szeroka i obejmowała aktywność terenową,

⁸⁶⁰ W. Pol, *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków 1851.

⁸⁶¹ J. Gaj, *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2006, s. 55.

⁸⁶² Zob. Ustawa z dnia 29 kwietnia 1919 r. o organizacji i zakresie działania Ministerstwa Robót Publicznych, Dz. Pr. P. P., 1919, nr 39, poz. 283, s. 473.

⁸⁶³ J. Gaj, op. cit., s. 58.

a także wydawniczą. W odniesieniu do pierwszego z wyszczególnionych aspektów, był on zarówno organizatorem, jak i koordynatorem licznych wycieczek krajowych oraz zagranicznych. Orłowicz zapisał się również na kartach historii turystyki jako autor rozmaitych przewodników turystycznych, które były wydawane w języku polskim i niemieckim. Okres jego działalności w strukturach Referatu Turystyki przypadł na lata 1919–1932, dopóki zwierzchność nad sprawami turystyki krajowej nie została przekazana Ministerstwu Komunikacji. Na polecenie ministra robót publicznych inż. Józefa Pruchnickiego Orłowicz przygotował wstępną koncepcję zakresu działań Referatu Turystyki, której treść została opublikowana na łamach organu „Roboty Publiczne”, w numerze 5 z 1919 r.⁸⁶⁴

Koncepcja Orłowicza obejmowała diagnozę stanu wykorzystania turystyki. Dlatego pisał on, że:

„Propagandę i popieranie ruchu turystycznego w Polsce oddano, podobnie jak i w innych państwach, Ministerstwu Robót Publicznych. Państwo zaś uważa popieranie i opiekę nad turystyką za wskazane równie ze względów politycznych, oświatowych, jak i ekonomicznych. Względy polityczne i oświatowe w obecnej chwili górują nad ekonomicznymi. Społeczeństwo polskie dotychczas rozdarte było na trzy części, których mieszkańcy wzajemnie się nie znali, niezbędną jest zatem sprawą rozwinięcie się ruchu krajoznawczo-turystycznego. W czasach normalnych natomiast głównym motywem, dla którego państwo uważa za pożądane wzmożenie się ruchu turystycznego, jest motyw ekonomiczny; ruch turystyczny wewnętrzny zatrzymuje bowiem pieniądź w kraju, ruch zaś turystyczny cudzoziemców zwozi pieniądź obcy i poprawia bilans płatniczy (...)”⁸⁶⁵.

W ten sposób wyznaczono charakter kierunków rozwoju turystyki, która w swoich założeniach miała opierać się na trzech filarach: politycznym, społecznym oraz gospodarczym. Jednym z motywów powstania dysertacji było potwierdzenie wspomnianej tezy – na przykładzie wydzielonego przez Orłowicza obszaru polskich Beskidów Zachodnich, gdzie przeprowadzone zostały liczne inicjatywy, aby urzeczywistnić jego koncepcję programową.

W zakresie działań ukierunkowanych na popieranie wewnętrznej turystyki zamierzano wykorzystać regiony górskie – w tym Beskidy Zachodnie. Pierwszy punkt opracowanego przez Orłowicza programu zawierał wytyczne na temat konieczności objęcia opieką górskich stacji turystycznych, do których należały m.in. Szczawnica,

⁸⁶⁴ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław 1970, s. 549-551.

⁸⁶⁵ Idem, *Organizacja turystyki i sportu w Polsce*, „Roboty Publiczne”, 1919, R. 1, nr 5/6, s. 49.

Zawoja i Wisła. Dodatkowo wskazał on na potrzebę udzielania subwencji w zakresie zagospodarowania turystycznego Karpat poprzez rozbudowę takich elementów infrastruktury, jak schroniska, domy wycieczkowe czy szlaki i ścieżki górskie oraz drogi i sieć kolejowa. Poza tym istotną rolę w usprawnieniu obsługi ruchu turystycznego miała odegrać kadra wykwalifikowanych pracowników (m.in. hotelarzy, restauratorów, zarządców obiektów noclegowych i przewodników turystycznych). Podstawą uprawiania krajowej turystyki miała być działalność promocyjna (tzw. propaganda turystyczna) – czyli rozmaite narzędzia popularyzujące ruch turystyczny⁸⁶⁶. Wspomniane aspekty nakreślają ramowy charakter planu, na którego gruncie kształtowała się przedwojenna turystyka w Polsce już w pierwszych latach odrodzonej Rzeczypospolitej.

Turystyczna regionalizacja polskich Beskidów Zachodnich – opracowana przez Mieczysława Orłowicza – była znaczącym punktem odniesienia dla rozwoju turystyki w tych regionach górskich. Brak kompatybilności terytorialnej pomiędzy wyznaczonym zasięgiem wspomnianego łańcucha górskiego a regionalizacją geograficzną miał swoje logiczne uzasadnienie. Koncepcja przygotowana przez Orłowicza powstała z myślą o uczestnikach ruchu turystycznego, którzy odbywali podróże za pośrednictwem infrastruktury komunikacyjnej – jako użytkownicy transportu lądowego. W granicach południowych znalazło się Zakopane, które nie zostało szerzej omówione na łamach dysertacji ze względu na silny związek tego ośrodka z łańcuchem tatrzańskim (w podziale Orłowicza Tatry stanowiły osobną jednostkę górska).

Badania nad społecznymi, politycznymi i gospodarczymi aspektami rozwoju turystyki – w przyjętych granicach terytorialnych – wykazały, że niektóre zjawiska wykraczały poza ten obszar. Jako przykład można wymienić sieć połączeń kolejowych oraz autobusowych, które rozciągały się na bardziej rozległym terenie – zarówno w kontekście zasięgu krajowego, jak i transgranicznego oraz administracyjnego (wojewódzkiego). Miało to również swój udział w uwzględnieniu tzw. punktów wypadkowych/bazowych, z których część była zlokalizowana poza wyznaczonymi przez Orłowicza granicami Beskidów Zachodnich, jednak stanowiły one dla turystów istotny punkt odniesienia (m.in. z uwagi na dostępność do stacji kolejowych czy przystanków autobusowych lub infrastruktury noclegowej) do uprawiania turystyki na obszarze wspomnianego łańcucha górskiego w tabelach i wykresach.

⁸⁶⁶ Ibidem, s. 50-53.

W pierwszym rozdziale *Charakterystyka regionu* przedstawione zostały kwestie dotyczące środowiska geograficznego, w którym skupiono się na charakterystyce elementów przyrodniczych (budowie geologicznej, rzeźbie terenu, klimacie, wodzie, florze i faunie, a także działaniom w zakresie ochrony przyrody). Wykorzystanie wiedzy geograficznej w niniejszej rozprawie przejawiało się również w zaprezentowaniu różnych koncepcji podziału regionalnego Beskidów Zachodnich. Zawarte w treści dysertacji informacje odnoszą się zarówno do współczesnej regionalizacji autorstwa Jerzego Kondrackiego, która dotyczy powojennego zasięgu terytorialnego badanego obszaru – z punktu widzenia geograficznego, jak i przedwojennych koncepcji Sosnowskiego, Goetla, Leszczyckiego i Orłowicza – adresowanych do szerokiego grona turystów.

Istotne znaczenie w kontekście przybliżenia charakterystyki omawianego regionu miał podział terytorialno-administracyjny Beskidów Zachodnich. Uwzględnione dane statystyczne na temat liczby ludności zamieszkującej województwa krakowskie i śląskie nakreślają jedynie ogólną demografię badanego obszaru – ponieważ, niektóre powiaty były zlokalizowane częściowo w granicach wspomnianego łańcucha górskiego. Analogicznych trudności dostarczają również informacje dotyczące struktury społecznej, powierzchni terenu i gęstości zaludnienia. Podział terytorialno-administracyjny był też znaczącym punktem odniesienia do wskazania złożonego charakteru obszaru realizowanych badań, którego analiza uwzględniała kryteria geograficzne i historyczne. Beskidy Zachodnie – jako teren badawczy – pojawił się również w publikacjach turystycznych i krajoznawczych okresu przedwojennego. W tym przypadku odniesiono się do prac takich autorów, jak m.in. Kazimierz Sosnowski i Mieczysław Orłowicz, popularyzatorów ruchu turystycznego w Beskidach Zachodnich.

W Rozdziale zatytułowanym *Formy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki w Beskidach Zachodnich* autorka wykazała, że inicjatywy podejmowane przez władze państwowe oraz instytucje działające na rzecz turystyki krajowej miały wieloaspektowy charakter. Przedsięwzięcie to stanowiło efekt wyłożonych prac różnych podmiotów, a ich zasięg objął także regiony zlokalizowane na obszarze Beskidów Zachodnich. W związku z tym zakres przeprowadzonych działań koncentrował się głównie na rozbudowie elementów infrastruktury i zagospodarowaniu tych terenów, które skupiały ruch turystyczny.

Analiza materiałów źródłowych potwierdziła słuszność hipotezy, która zakładała, że regulacja ruchu turystycznego na mocy konwencji z 1925 r. dostarczała znaczących korzyści turystom podróżującym w granicach tego obszaru. Miało to swój przejaw

w uzyskaniu nawet 50% zniżki na nocleg dla osób posiadających specjalną legitymację, która uprawniała do przekraczania granic. Ponadto udogodnienia obejmowały przejazdy kolejowe dla pasażerów czechosłowackich i polskich linii kolejowych. Na skutek aneksji części Czechosłowacji w 1938 r. rząd polski zdecydował o częściowym zawieszeniu postanowień konwencji. Zmiany te usprawiedliwiane były koniecznością uchronienia Polski przed zagrożeniami, które wynikały z przenikania niepożądanych elementów. Uzasadnieniem osłabienia stosunków dyplomatycznych z Czechosłowacją było także włączenie w nasze granice terenów spornych.

Wyniki analizy badawczej zagadnień dotyczących organizacji wycieczek, obozów i kolonii szkolnych przez KKMS zamierzano uzyskać poprzez zastosowanie metody *per analogiam*. Materiały, które nawiązywały do aktywności wspomnianej organizacji z terenów okręgu lwowskiego, zostały odnalezione w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, w zespole Polskie Towarzystwo Krajoznawcze Okręgu Lwowskiego, fond 535 (Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів, Польське краєзнавче товариство Львівське відділення, ф. 535). Niestety, szczegółowa analiza zebranych dokumentów nie potwierdziła założeń ujętych w hipotezie badawczej. Pomimo tego informacje, zawarte w treści wydawanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego „Informatorów”, wskazywały na funkcjonowanie placówek przeznaczonych jako miejsca noclegowe dla uczestników obozów i kolonii⁸⁶⁷. Idea zakładania szkolnych schronisk noclegowych narodziła się w kręgach środowiska nauczycieli i pracowników oświaty. Z kolei pomysł zyskał poparcie ze strony państwowych organów rządowych oraz lokalnych organizacji wspierających ruch turystyczny (m.in. Wojewódzkich Komisji Turystycznych).

Na temat udziału młodzieży z obszaru Śląska w akcjach obozowych, na terenie polskich Beskidów Zachodnich, pisał prof. Stanisław Leszczycki⁸⁶⁸. W jego pracy można odnaleźć zestawienie frekwencji śląskiej młodzieży w schroniskach szkolnych, zlokalizowanych na obszarze przywołanego łańcucha górskiego. Wykorzystane przez autora materiały statystyczne, które posłużyły za punkt odniesienia do analizowanych przez niego zagadnień, uzyskano z Wydziału Oświecenia Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego.

⁸⁶⁷ Należy uwzględnić, że przywołana broszura stanowiła dodatek do czasopisma „Orli Lot” – który był organem wydawniczym Kół Krajoznawczych Młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, utworzonym przez Leopolda Węgrzynowicza. Zob. *Informator III. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1929*, Nr 6.

⁸⁶⁸ Zob. S. Leszczycki, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937.

Należy uwzględnić, że założenia ujęte w treści *Regulaminu Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej PTK* zakładały ścisłą współpracę z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wynikało to z konieczności zapewnienia wspomnianej organizacji państwowego poparcia, a także współdziałania w zakresie szerzenia idei krajoznawczej wśród młodzieży ze szkół⁸⁶⁹. Nie można jednoznacznie stwierdzić czy zebrane dane statystyczne pochodziły od okręgowej Komisji, co nie wyklucza prawdopodobieństwa udziału organizacji w tym przedsięwzięciu.

Należy również uwzględnić zagrożenia wynikające z postępującej ingerencji turystów w środowisko przyrodnicze. W celu wypracowania konsensusu pomiędzy rosnącymi potrzebami turystyki a zachowaniem walorów przyrodniczych w pierwotnej formie, wprowadzono systemowe rozwiązania, których owocem stała się ustawa o ochronie przyrody z 1934 r. Ponadto istotnym kierunkiem działań organów rządowych i pozarządowych było utworzenie obszarów objętych ścisłą lub częściową ochroną, do których należały parki narodowe i rezerваты. Znaczący wpływ na realizację przywołanych inicjatyw miały także inwestycje właścicieli nieruchomości, dla których perspektywa utworzenia obszarów chronionych i rozwoju zrównoważonych form turystyki stanowiła kwestie drugorzędne.

Pomimo tego, że Pogórze Ciężkowickie było zlokalizowane poza wyznaczonymi przez Orłowicza granicami Beskidów Zachodnich, w treści rozprawy poruszone zostało zagadnienie utworzenia rezerwatu „Skamieniałe Miasto” w Ciężkowicach. Jako argument przemawiający za koniecznością uwzględnienia tego obszaru, było jego bliskie sąsiedztwo z badanym terenem i zależność w zakresie intensyfikacji ruchu turystycznego w tym regionie od recepcji turystów na obszarach przygranicznych Beskidów Zachodnich.

Turystyka zyskała również zainteresowanie wśród instytucji i resortów, które skupiały swoją działalność wokół zagadnień przemysłowych i gospodarczych. Pomimo tego, że według początkowych założeń stanowiła ona rozbudowaną formę rekreacji, to wraz z przeobrażeniami cywilizacyjnymi zaczęła być postrzegana przez pryzmat sektora gospodarczego. W latach 1929–1935 na sytuację ekonomiczną Polski wpływ miały skutki tzw. wielkiego kryzysu gospodarczego. Doprowadziło to do ograniczeń inwestycyjnych w krajowej turystyce, co jednak z czasem nie wykluczyło nadziei na udział tej gałęzi gospodarczej w poprawie sytuacji gospodarczej Polski.

⁸⁶⁹ *Regulamin Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, 1929.

Znaczących trudności dostarczały rozwiązania systemowe, które w większości były efektem sprzecznych wizji rozwoju poszczególnych form turystyki, a w szczególności dotyczyły one następujących ustaw: turystycznej, uzdrowskiej i lotniskowej. Problemów dostarczały również konflikty wewnętrzne, które występowały wśród rozrastających się oddziałów PTT. Ich zarzewiem były aspiracje wynikające z zamiaru monopolizacji terenów górskich, które zostały przydzielone oddziałom jako strefy działalności gospodarczej. Zjawiska te znalazły swoje odzwierciedlenie w rozdziale, w którym nakreślono mechanizmy interwencjonizmu organów rządowych i pozarządowych w rozwój turystyki na obszarze Beskidów Zachodnich.

Całokształt zagadnień poruszonych w trzecim rozdziale dysertacji pt. *Infrastruktura i usługi turystyczne* został poświęcony elementom zagospodarowania turystycznego oraz obsłudze przyjezdnych na obszarze łańcucha górskiego, który stanowił punkt odniesienia dla prowadzonych badań. Do pierwszego z uwzględnionych aspektów zaliczała się infrastruktura komunikacyjna – a przede wszystkim jej związek z krajową turystyką. Znaczący potencjał turystyczny Beskidów Zachodnich wymagał rozbudowanej sieci połączeń drogowych, a także kolejowych. Natomiast rosnąca liczba osób podróżujących w celach turystycznych napędzała krajową gospodarkę oraz przynosiła duże zyski przedsiębiorstwom komunikacyjnym. Do grona beneficjentów należały również uzdrowiska i lotniska zlokalizowane w regionach karpackich.

Ponadto treść tego rozdziału obejmuje omówienie zagospodarowania turystycznego ośrodków lotniskowych i uzdrowskich. Realizacja prac modernizacyjnych i budowlanych, na terenie miejscowości posiadających taki status, wynikała nie tylko z coraz większych możliwości przyjmowania turystów, ale także konieczności zaspokojenia najważniejszych potrzeb osób przyjezdnych. Inwestycje budowlane wymagały zwykle dużego nakładu kapitału i dlatego realizowano je z większym lub mniejszym efektem. Z kolei podmiotami zaangażowanymi w rozbudowę infrastruktury takich ośrodków turystycznych były m.in. organy rządowe, samorządy terytorialne, a także prywatni inwestorzy. Należy uwzględnić, że w międzywojennej Polsce wydanych zostało kilka istotnych prac na temat świadomego zagospodarowania przestrzeni uzdrowisk i lotnisk, uwzględniających cenne wskazówki infrastrukturalne. Zasadniczą przesłanką dla realizacji takiej inicjatywy wydawniczej były wyniki badań terenowych oraz ankiet, które prowadzono na terenie wspomnianych ośrodków.

Niebagatelny udział w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej – na którą składały się takie elementy, jak komunikacja oraz urządzenia lotniskowe i uzdrowskie –

przypadł WKTKr. Do zasług Komisji należą chociażby projekty sieci połączeń kolejowych i drogowych, które miały przebiegać także przez Beskidy Zachodnie. W przywoływanym kilkakrotnie *Planie gospodarczo-turystycznym* uwzględniono m.in. koncepcje związane z rozwojem form turystyki kwalifikowanej i wypoczynkowej. Działania w tym zakresie wymagały rozbudowy rozmaitych urządzeń, które miały być wykorzystywane przez turystów.

Jeżeli chodzi o przemysł noclegowy i gastronomiczny, to jego znaczenie dla gospodarki turystycznej było kluczowe. Zakwaterowanie i wyżywienie stanowiły fundamentalne potrzeby osób podróżujących, co z czasem przełożyło się na jakość świadczonych usług w tych sektorach turystycznych. Inwestycje z nimi związane generowały również pewne trudności, do których zaliczyć można wysokie i złożone obciążenia podatkowe. Nieprzemysłane rozwiązania systemowe wpłynęły na charakter działalności niektórych przedsiębiorstw hotelowych i pensjonatowych. By unikać płacenia podatków część właścicieli oraz zarządców takich obiektów nie starała się o otrzymanie wymaganej koncesji do prowadzenia działalności usługowej w zakresie obsługi turystów. Dodatkowym mankamentem w branży hotelowej i gastronomicznej były poważne braki kadrowe personelu, który zajmował się obsługą gości.

Sytuacja uległa poprawie wraz z uruchomieniem placówki edukacyjnej dla pracowników hoteli, pensjonatów i restauracji, która w okresie od 1932 do 1939 r. działała pod nazwą „Wyższa Szkoła Hotelarska w Krakowie”. Należy uwzględnić, że w przedwojennej Polsce utworzona została jeszcze m.in. Szkoła Hotelarska w Zakopanem dla pracowników branży hotelowej niższego szczebla. Było to efektem I Ogólnopolskiego Zjazdu Przemysłu Hotelowo-Pensjonatowego w 1937 r., kiedy zatwierdzono wymóg posiadania odpowiedniego wykształcenia zawodowego przez kadrę osób pracujących w przemyśle hotelarskim.

Pomimo złożonego charakteru usług turystycznych w międzywojennej Polsce, działania zmierzające do opracowania systemu integracji poszczególnych gałęzi tego sektora gospodarki były na wczesnym etapie realizacji. W rezultacie istniały przedsiębiorstwa czerpiące znaczące zyski z ruchu turystycznego, jednak nie identyfikowały one swojej działalności przez pryzmat kategorii usług świadczonych w turystyce. Takim przykładem był przemysł gastronomiczny, w stosunku do którego należało dopiero poczynić odpowiednie kroki – aby włączyć go w szereg gałęzi zaliczanych do sektora usług turystycznych.

W generalnym podsumowaniu ostatniego rozdziału dysertacji zatytułowanego *Analiza recepcji turystycznej w Beskidach Zachodnich* należy wskazać na istotne znaczenie badań statystycznych dla perspektyw rozwoju regionów górskich. Frekwencja turystów była nie tylko świadectwem stopnia atrakcyjności danego obszaru, ale weryfikowała również skuteczność podjętych działań ukierunkowanych na rozbudowę infrastruktury i zagospodarowanie terenu. Analiza porównawcza stanu zaawansowania badań nad frekwencją turystyczną, które były prowadzone w okresie przedwojennym wykazała, że podróże w celach wypoczynkowych, zdrowotnych, a także rekreacyjnych częściej stanowiły punkt odniesienia dla opracowań naukowych (wychodzących spod pióra badaczy związanych ze Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie) niż turystyka młodzieżowa. Wpłynął na to brak podstaw metodologicznych, które byłyby również znaczącym impulsem do sporządzania wykazów zawierających rzetelne dane statystyczne opierające się na możliwych do zweryfikowania informacjach.

Szerokie spektrum merytoryczne niniejszej rozprawy, w której omówione zostały zagadnienia społeczne, polityczne, a także gospodarcze związane z rozwojem turystyki na obszarze polskich Beskidów Zachodnich, pokazują całościowy charakter tego zjawiska. W trakcie realizowanych badań dostrzeżono jednak pewne luki źródłowe, które utrudniły analizę funkcjonowania poszczególnych sektorów usług turystycznych (na przykład branży gastronomicznej).

Ponadto znaczącym problemem było pełne przedstawienie tematyki działalności Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej z obszaru województw krakowskiego i śląskiego. Wynikało to z trudności w dotarciu do spuścizny po założycielu KKMS, Leopoldzie Węgrzynowiczu. Z kolei kwerenda w Archiwum GUS-u nie przyniosła zamierzonych rezultatów, gdyż na podstawie tzw. tajemnicy statystycznej odmówiono dostępu do materiałów zawierających dane personalne.

Z drugiej strony obszerny zasób materiałów źródłowych umożliwił dokonanie analizy badawczej większości zagadnień, zaplanowanych w trakcie przygotowań do realizacji projektu. Należy jednak podkreślić, że przygotowana dysertacja stanowi wstęp do pogłębionych badań rozwoju ruchu turystycznego na obszarze całych Karpat Polskich – w przedwojennych granicach państwa. Dotychczas powstała m.in. praca autorstwa Lidii Hyz-Obrzut pt. „Turystyka w Karpatach Wschodnich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej” (2021 r.), która jest niezwykle cennym źródłem informacji z uwagi na dostarczenie kompleksowej wiedzy na temat rozwoju międzywojennej turystyki na terenie makroregionu karpackiego. Analogicznie do założeń wspomnianej pracy, zamysłem

niniejszej dysertacji było uchwycenie całokształtu zagadnień dotyczących omawianego zjawiska w polskich Beskidach Zachodnich.

Spis ilustracji, map, rysunków, tabel i wykresów

Ilustracje

Ilustracja 1. Rdest węzownik (<i>Bistorta officinalis</i> Delarbre). Fot.: Klaudia Rams, Babia Góra 2023 r	54
Ilustracja 2. Statut wzorowy Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1935 r.)	131
Ilustracja 3. Kwestionariusz w sprawie regulacji zdrojowisk i uzdrowisk	210
Ilustracja 4. Pierwsza strona kwestionariusza, wykorzystywanego do inwentaryzacji przedmiotów i zabytków krajoznawczych	252
Ilustracja 5. Fotorelacja z przebiegu „Święta Gór” w Wiśle, którą zamieszczono na pierwszej stronie „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”. Górna fotografia ukazuje poświęcenie kiosku Ligi Popierania Turystyki, w którym uczestniczyli m.in.: Aleksander Bobkowski (drugi od prawej), Michał Grażyński (pierwszy od prawej) i gen. Aleksander Narbut-Łuczyński (drugi z lewej). Pozostałe fotografie prezentują jedno z widowisk regionalnych (po lewej stronie) oraz marsz rumuńskich harcerzy, którzy wzięli udział w uroczystości otwarcia „Święta Gór” (po prawej stronie)	293
Ilustracja 6. Afisz reklamowy Ligi Popierania Turystyki oferujący 50% ulgi kolejowej do Krynicy na pobyty ryczałtowe LPT, w okresie 15 maja – 15 czerwca 1939. Oferta była adresowana do posiadaczy specjalnej karty uczestnictwa LPT	302
Ilustracja 7. Pierwsza strona wykazu hoteli i pensjonatów działających w sezonie letnim 1939 na terenie Krynicy-Zdroju	429
Ilustracja 8. Pierwsza część programu kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach	453
Ilustracja 9. Druga część programu kursu ratownictwa górskiego i niesienia pierwszej pomocy w nagłych wypadkach	454
Ilustracja 10. Pierwsza strona Statutu Towarzystwa Szkoły Hotelarskiej w Krakowie zatwierdzonego reskryptem Wojewody Krakowskiego dnia 26 marca 1931 r.	457
Ilustracja 11. Fragment karnetu stażowego (oprac. dr Rudolf Radzyński)	466
Ilustracja 12. Pierwsza strona wykazu gości mieszkających w Domu Chrześcijańskim Willa „Lwowianka” w Krynicy (1939 r.)	477
Ilustracja 13. Druga strona wykazu gości mieszkających w Domu Chrześcijańskim Willa „Lwowianka” w Krynicy (1939 r.)	478

Ilustracja 14. Wzór kwestionariusza opracowanego przez UWKr, do badań statystycznych ruchu turystyczno-uzdrowiskowego na terenie województwa krakowskiego (1937 r.) ..481

Mapy

Mapa 1. Orientacyjna i uproszczona mapa geologiczna polskich Beskidów Zachodnich (z uwzględnieniem zasięgu geologicznego pasa skałkowego z obszaru Pienin).....	37
Mapa 2. Hydrografia Beskidów Zachodnich i terenów sąsiednich (1939 r.) Opracowanie: Piotr Sadowski	51
Mapa 3. Podział Karpat Polskich na grupy górskie (oprac. W. Goetel i S. Leszczycki) ...	73
Mapa 4. Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego (oprac. M. Orłowicz).....	81
Mapa 5. Mapa podziału terenów turystycznych w Karpatach	83
Mapa 6. Zestawienie koncepcji regionalizacji turystycznej i geograficznej Beskidów Zachodnich (wg. Mieczysława Orłowicza, 1938 r. i Jerzego Kondrackiego 1998 r.).	84
Mapa 7. Regiony turystyczne południowo-zachodniej Polski (oprac. A. Gadomski)	88
Mapa 8. Podział administracyjny Beskidów Zachodnich. Opracowanie: Piotr Sadowski	95
Mapa 9. Kartographische Anstalt von Gustav Freytag & Brendt, Wien.....	104
Mapa 10. Mapa ukazująca zmianę granicy Polski z Czechosłowacją w 1938 r.: Pieniny i okolice Żegiestowa (oprac. WIG).....	200
Mapa 11. Projekt zmiany szlaków turystycznych w Pieninach	259
Mapa 12. Park Narodowy w Pieninach. Szlaki turystyczne (po zmianie).....	260
Mapa 13. Mapa z projektem Parku Narodowego na Babiej Górze (koncepcja W. Midowicza)	264
Mapa 14. Mapa z projektem rezerwatu na Baraniej Górze (opatrzone uwagami prof. Kazimierza Sosnowskiego).....	274
Mapa 15. Mapa ukazująca tereny turystyczne Łemkowszczyzny (oprac. W. Leszczycka)	285
Mapa 16. Mapa ośrodków turystycznych zlokalizowanych w dorzeczu Raby	305
Mapa 17. Mapka przeglądowa Beskidu Śląskiego	315
Mapa 18. Wizualizacja przebiegu Galicyjskiej Kolei Transwersalnej (oprac. M. Czapkiewicz).....	324

Mapa 19. Sieć połączeń kolejowych, które w przedwojennej Polsce zostały przydzielone Dyrekcji Krakowskiej	328
Mapa 20. Sieć połączeń kolejowych w województwie krakowskim (1938 r.). Stan faktyczny i projekty jej rozbudowy oraz elektryfikacji	338
Mapa 21. Mapa Śląska Zaolziańskiego z 1938 r., na której zamieszczono granicę państwa i powiatów oraz elementy infrastruktury komunikacyjnej (oprac. WIG).....	341
Mapa 22. Mapa administracyjna województwa krakowskiego	353
Mapa 23. Sieć komunikacyjna województwa krakowskiego	354
Mapa 24. Intensywność funkcjonowania komunikacji autobusowej województwa krakowskiego	355
Mapa 25. Sieć dróg i izochrony Nowego Targu z podkładem mapy administracyjnej Podhala (1938 r.).....	361
Mapa 26. Mapa sieci dróg zlokalizowanych na obszarze powiatu nowotarskiego (z uwzględnieniem budowanych dróg turystycznych oraz odcinków, które powstały w 1937 r. i wcześniej)	366
Mapa 27. Mapa sieci istniejących połączeń drogowych i projektowanych odcinków (1938 r.).....	370
Mapa 28. Sieć połączeń komunikacyjnych w Beskidach Zachodnich Opracowanie: Piotr Sadowski	372
Mapa 29. Mapa z projektami elementów infrastruktury wykorzystywanej do uprawiania turystyki wodnej na obszarze województwa krakowskiego (wg. koncepcji Polskiego Związku Kajakowego).....	403
Mapa 30. Mapa z projektowaną siecią infrastruktury noclegowej i basenów kąpielowych	406
Mapa 31. Mapa z różnymi projektami (w tym parków, deptaków, leżalni, zwierzyńców, torów saneczkowych i wyciągów narciarskich)	407
Mapa 32. Rozmieszczenie pensjonatów i schronisk.....	423
Mapa 33. Rozmieszczenie hoteli i przedsiębiorstw wynajmu pomieszczeń mieszkalnych	424
Mapa 34. Mapa szkolnych schronisk młodzieżowych (1928 r.).....	442
Mapa 35. Strefa wpływu uzdrowisk i lotnisk woj. krakowskiego (oprac. T. Chorabik)..	489
Mapa 36. Rozmieszczenie ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w poszczególnych powiatach (oprac. T. Chorabik).....	491

Mapa 37. Mapy z wizualizacją strefy wpływu ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w Ustroniu i Wiśle	496
Mapa 38. Mapy ukazujące strefy wpływu ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w powiatach nowosądeckim (nr 11) i nowotarskim (nr 12) – opracowane przez T. Chorabika	498
Mapa 39. Wahania nasilenia ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego, w stosunku do sezonu letniego 1937 roku	504
Mapa 40. Strefa wpływu uzdrowisk i lotnisk woj. krakowskiego (sezon letni 1938)	506
Mapa 41. Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim	510
Mapa 42. Ruch turystyczny na Śląsku (oprac. S. Leszczycki)	516
Mapa 43. Sieć linii autobusowych [i kolejowych] w województwie krakowskim	530

Rysunki

Rysunek 1. Piętra klimatyczne w Karpatach Zachodnich	47
Rysunek 2. Orientacyjny schemat piętra roślinności w Karpatach Zachodnich	55

Tabele

Tabela 1. Powierzchnia i ludność powiatów z obszaru Beskidów Zachodnich na podstawie podziału administracyjnego z dn. 1 IV 1932 (w oparciu o podział M. Orłowicza)	93
Tabela 2. Projekt podziału gospodarki turystycznej między Oddziały II Podkomisji Zach. – Beskidzkiej, uchwalony na posiedzeniu tejże Komisji w Nowym Sączu dnia 10 lipca 1933 r.	169
Tabela 3. Akcja kursów lotniskowo-turystycznych w sześciu powiatach województwa krakowskiego, przeprowadzona przez Zw. Lotnisk. i Gmin Woj. Krak. w 1938 r.	234
Tabela 4. Zestawienie miejscowości, w których odbyły się konkursy czystości i schludności domów oraz mieszkań dla letników – w sezonie letnim 1938 r.	236
Tabela 5. Wykaz uzdrowisk z obszaru Beskidów Zachodnich (wg. stanu z dnia 1 kwietnia 1939 r.)	243
Tabela 6. Kalendarz turystyczny wydarzeń organizowanych w Beskidach Zachodnich (od grudnia 1934 r. do kwietnia 1935 r.)	287
Tabela 7. Połączenia kolejowe z ważniejszymi miejscowościami klimatycznymi i zdrojowiskami (z obszaru Beskidów Zachodnich)	329

Tabela 8. Dane zamieszczone w ankiecie dotyczącej przebiegu sezonu letniego i części zimowego 1935 r., zawierającej informacje na temat najważniejszych potrzeb wybranych miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych z obszaru Beskidów Zachodnich.....	377
Tabela 9. Wyniki badań statystycznych nad ruchem letniskowym w powiecie limanowskim obejmujące lata 1932–1934	389
Tabela 10. Rozmieszczenie przedsiębiorstw noclegowych na obszarze Beskidów Zachodnich (według danych GUS-u za 1935 r.).....	421
Tabela 11. Plan nauki w Szkole Hotelarskiej (przewidziany na rok szkolny 1932/33)...	461
Tabela 12. Plan nauki w Szkole Hotelarskiej (przewidziany na rok szkolny 1933/34)...	463
Tabela 13. Zestawienie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Beskidach Zachodnich (obejmujących granice województwa krakowskiego) za sezon letni 1937 r. i okres roczny 1933 r.	484
Tabela 14. Zestawienie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Beskidach Zachodnich (obejmujących granice województwa śląskiego) za 1935 i 1933 r.	488
Tabela 15. Nasilenie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w sezonie letnim od 1.IV. – 31.X.1937 r. [na terenie powiatu bialskiego]. Tabela nr 1. (Łączna ilość letników z Polski i zza granicy bez obozów). – oprac. T. Chorabik.....	492
Tabela 16. Strefa wpływu uzdrowisk powiatu cieszyńskiego.....	494
Tabela 17. Strefa wpływu uzdrowisk powiatu bielskiego oraz Śląska ogółem	495
Tabela 18. Zestawienie ruchu uzdrowiskowo-letniskowego (z pominięciem ilości uczestników obozów młodzieżowych) wg. powiatów (oprac. T. Chorabik)	501
Tabela 19. Nasilenie ruchu narciarskiego na szlakach w Beskidzie Śląskim w sezonie zimowym 1934/35 r.	508
Tabela 20. Nasilenie ruchu turystycznego w schroniskach górskich z obszaru Beskidu Śląskiego (oprac. S. Leszczycki)	514
Tabela 21. Wahania ruchu turystycznego w ciągu roku.....	518
Tabela 22. Zależność ruchu turystycznego w Pieninach od warunków klimatycznych oraz dni świątecznych w 1936 r.	520
Tabela 23. Ruch obozowy i kolonijny młodzieży z terenów Śląska (1931 r.).....	522
Tabela 24. Natężenie ruchu turystycznego w śląskich schroniskach młodzieżowych (lata 1934–1936)	523
Tabela 25. Frekwencja w schroniskach szkolnych na Śląsku w 1936 r.	524
Tabela 26. Statystyka akcji obozowych w powiatach rozciągających się na obszarze Beskidów Zachodnich w województwie krakowskim (1937 r.).....	528

Tabela 27. Zestawienie ruchu obozowego w latach 1937–1938 wg. powiatów rozciągających się w granicach Beskidów Zachodnich (woj. krakowskie).....	531
Tabela 28. Typy schronisk i ilość miejsc noclegowych (oprac. Z. Tokarski)	533
Tabela 29. Statystyka akcji obozowych prowadzonych w Polsce w latach 1920–1935.....	538
Tabela 30. Wykaz kursów i obozów organizowanych przez Główną Kwaterę Harcerzy na obszarze Beskidów Zachodnich w okresie letnim od 16 czerwca do 15 września 1936 roku	542
Tabela 31. Wykaz obozów i kursów realizowanych przez poszczególne chorągwie ZHP w okresie letnim 1937 r. na terenie Beskidów Zachodnich	544
Tabela 32. Wykaz obozów i kursów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego organizowanych w okresie zimowym 1936/37 r. na obszarze Beskidów Zachodnich.....	553

Wykres

Wykres 1. Roczny obrót wybranych gałęzi przemysłu związanych pośrednio lub bezpośrednio z turystyką (dane Ministerstwa Skarbu za 1928 r.)	206
Wykres 2. Wybrane inwestycje kolejowe w województwie krakowskim na lata 1939 – 1943, które miały obejmować obszar Beskidów Zachodnich	337
Wykres 3. Procentowy udział danych kategorii obiektów mieszkaniowych dla letników w powiecie limanowskim (za lata 1932–1935)	391
Wykres 4. Kwestie zewnętrznego otoczenia i komunikacji kolejowej w pytaniach korespondentów uwzględnionych w listach z lat 1932–1935.....	392
Wykres 5. Kwestie wewnętrznego urządzenia domu i aprowizacji w pytaniach korespondentów; zawartych w listach z lat 1932–1935	393
Wykres 6. Przedział wysokości podatku hotelowego w Krynicy-Zdroju za 1935 r. (według wykazu podatku hotelowego od gości za rok 1936).....	397
Wykres 7. Procentowy stan posiadania koncesji przemysłowych na działalność 225 obiektów noclegowych w Krynicy-Zdroju (według wykazu z dnia 17 lipca 1934 r.).....	415
Wykres 8. Wykaz stanu posiadania koncesji przemysłowych na działalność 22 obiektów noclegowych w Krynicy-Zdroju (1934 r.)	416

Wykres 9. Charakterystyka obiektów noclegowych, które prowadziły działalność w sezonie letnim 1939 r. na terenie Krynicy-Zdroju	430
Wykres 10. Ilość dostępnych łóżek w obiektach noclegowych w Krynicy-Zdroju (z pominięciem pensjonatów IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.	432
Wykres 11. Dostępność bieżącej wody w obiektach noclegowych w Krynicy-Zdroju (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.	433
Wykres 12. Urządzenia grzewcze w obiektach noclegowych w Krynicy Zdroju (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.	434
Wykres 13. Dostępność do pozostałych urządzeń w obiektach noclegowych w Krynicy (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.	435
Wykres 14. Dostępność do usług świadczonych w obiektach noclegowych w Krynicy (poza pensjonatami IV kategorii) w sezonie letnim 1939 r.	436
Wykres 15. Procentowe ujęcie stanu faktycznego ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w województwie śląskim za 1935 r.	487
Wykres 16. Wahania ruchu turystycznego w ciągu roku obliczone dla poszczególnych miesięcy w procentach sumy rocznej	517
Wykres 17. Wykaz w formie skali logarytmicznej, ukazujący zależność natężenia ruchu turystycznego w Pieninach od warunków pogodowych w 1936 r. (oprac. W. Rudkiewicz)	519
Wykres 18. Frekwencja odnotowana w wybranych schroniskach szkolnych z obszaru Beskidów Zachodnich (1936 r.).....	525
Wykres 19. Zestawienie frekwencji młodzieży ze Śląska i innych części kraju w poszczególnych schroniskach szkolnych, w Beskidach Zachodnich (1936 r.).....	526
Wykres 20. Schroniska szkolne w poszczególnych grupach górskich Beskidów Zachodnich, w latach 1938–1939 (wg. regionalizacji M. Orłowicza).....	534
Wykres 21. Ilość łóżek i sienników w okresie zimowym na terenie Beskidów Zachodnich w latach 1938–1939 (wg. regionalizacji M. Orłowicza).....	536
Wykres 22. Ilość młodzieży biorącej udział w kursach, obozach i koloniach – w zestawieniu z ogólną liczbą osób zrzeszonych w ZHP (dane za lata 1931–1934)	540
Wykres 23. Procentowe zestawienie liczby młodzieży uczestniczącej w akcjach obozowych z nieuczestniczącą (zuchów) w latach 1931–1934.....	541
Wykres 24. Procentowy udział harcerzy z poszczególnych chorągwi w akcjach obozowych i kolonijnych oraz kursach, zorganizowanych w okresie letnim 1937 r., na obszarze Beskidów Zachodnich.....	551

Wykres 25. Procentowy udział harcerzy z poszczególnych chorągwi w obozach i kursach wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego, zorganizowanych w okresie zimowym 1936/37 r. na obszarze Beskidów Zachodnich.....561

Wykaz źródeł i opracowań

Archiwa i zespoły archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego

Ministerstwo Komunikacji

Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie

Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem

Ochrona przyrody (1913–1963)

Polskie Towarzystwo Tatrzańskie

Turystyka (1935–1939)

Archiwum Narodowe w Krakowie

Dyrekcja Robót Publicznych w Krakowie

Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie. I. Akta prezydialne 1862–1939

Urząd Wojewódzki Krakowski

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Akta miasta Krynica

Archiwum Państwowe w Katowicach

Starostwo Powiatowe Sosnowieckie

Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej

Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział Babiogórski w Żywcu

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Spuścizna Mieczysława Orłowicza

Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie

Państwowa Rada Ochrony Przyrody

Centralne Archiwum Turystyki Górskiej Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie

Międzyoddziałowa Komisja Zachodniobeskidzka

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie

Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego

Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів/ Central'nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraïni m. L'viv/ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

Полське краєзнавче товариство Львівське відділення/ Pols'ke kraêznawče tovaristvo L'vivs'ke viddilennâ/ Polskie Towarzystwo Krajoznawcze Oddział we Lwowie

Źródła drukowane

Adamczyk J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Krajoznawstwo* + ∞, „Ziemia”, 2024, Vol. LXX, cz. 1, s. 53-81.

Arlitewicz J., *Zagadnienie elektryfikacji kolei w Polsce*, „Inżynier Kolejowy”, 1934, nr 7, s. 169-171.

Bialecki B., *Kobieta a turystyka i hotelarstwo*, „Dziennik Polski”, 1936, R. 2, nr 276, s. 14. „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, t. 2, Kraków 1938.

Bromek K., *Granica polsko-czeska na Śląsku Cieszyńskim*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 12, s. 179-182.

Bruski-Kasyn J., *Historia i rozwój trakcji elektrycznej oraz widok elektryfikacji kolei głównych w Polsce*, „Inżynier Kolejowy”, 1933, nr 7, s. 164-167.

Dwa lata Ligi Popierania Turystyki: sprawozdanie z działalności Ligi Popierania Turystyki za okres od 15 czerwca 1935 do 30 października 1937, Warszawa 1937.

Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych (1918–1928), Warszawa 1928.

Faecher S., Peters S. red., *20-lecie komunikacji w Polsce odrodzonej (1918–1939)*, Kraków 1939.

Gadomski A., *Regiony krajoznawczo-turystyczne okolic Krakowa*, „Turystyka Polska”, 1938, nr 6, s. 97-100.

- Garztecki S., *Projekt ustawy o popieraniu turystyki*, „Restaurator i Hotelarz Polski”, 1931, R. 8, nr 6, s. 4.
- Goetel W., *Kronika: Asocjacja Słowiańskich Towarzystw Turystycznych*, „Wierchy”, 1926, R. 4, s. 141-145.
- Goetel W., *Turystyka a ochrona przyrody*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 5, s. 73-75.
- Goetel W., *Po wojennej przerwie*, „Wierchy”, 1947, R. 17, s. 15-17.
- Gotkiewicz M., *Nowa granica polsko-słowacka*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 12, s. 177-179.
- Górskie wycieczki młodzieży, „Wierchy”, 1934, R. 12, s. 181-182.
- Jaworek S., *Rola Miejskiego Domu Wycieczkowego w Krakowie w sieci szkolnych schronisk młodzieżowych*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 3, s. 14-17.
- Kolbenheyer K., *Fürer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*, Bielitz [Bielsko] 1901.
- Konwencja Turystyczna pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, podpisana dnia 30 maja 1925 r. w Pradze. (Ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 30 lipca 1925 r. – Dz. U. R. P. Nr 89 poz. 626), Dz. U. Poz. 332 i 333, Nr 57, s. 693-698.
- Kordys R., *Reforma Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Wierchy”, 1923, R. 1, s. 245-250.
- Mapa podziału terenów turystycznych w Karpatach, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 1/2, s. 30.
- Lenartowicz S., Orłowicz M. (oprac.), *Sprawy Tatr, rozwój Podhala i Zakopanego (ochrona przyrody i turystyka, sprawy komunikacyjne, szkolne, postulaty kulturalne, plan rozwoju Zakopanego i innych letnisk i uzdrowisk w powiecie nowotarskim). Protokół ankiety odbytej w Zakopanem z inicjatywy Ministerstwa Robót Publicznych w dniach 8, 9, 10 marca 1929 roku*, Warszawa 1930.
- Mianowski H., *Drogi uzdrowienia przemysłu pensjonatowego w Polsce*, „Turyzm Polski”, 1939, R.II, nr 3, s. 41-46.
- Midowicz W., *Przyszły Park Narodowy na Babiej Górze. Projekt rezerwatu*, „Ochrona Przyrody”, 1928, R. 8, s. 35-46.
- Midowicz W., Augustynowicz M., *Przewodnik narciarski po Beskidzie Zachodnim (Babia Góra, Pasma Jałowieckie, Beskid Żywiecki, Beskid Mały, Grupa Baraniej Góry, Gorce)*, Kraków 1928.
- Midowicz W., Merta S., *Zwardoń i okolica. Przewodnik narciarski z dodatkiem letniskowym*, Żywiec – Biała 1931.

- Międzynarodowa Wystawa Komunikacji i Turystyki, Poznań 1930.*
- Milata W., *Konkurs czystości i schludności domków oraz mieszkań dla letników*, „Turyzm Polski”, 1938, R.I, nr 10, s. 157-158.
- Milatowa St., *Ruch turystyczny na szlakach narciarskich w Beskidzie Śląskim*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 1-2, s. 21-25.
- Ministerstwo W.R. i O.P. Informator II. Szkolne schroniska noclegowe. Rok 1928.*
- Orłowicz M., *Organizacja turystyki i sportu w Polsce*, „Roboty Publiczne”, 1919, R. 1, nr 5/6, s. 49-53.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1919.
- Orłowicz M., *Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzańskich*, Warszawa 1920.
- Orłowicz M. (oprac.), *Ilustrowany Przewodnik Kolejowy: Polska – część południowo-zachodnia*, 1926.
- Orłowicz M., Morsztyn R., *Przewodnik automobilowy po Polsce*, Warszawa 1930.
- Orłowicz M., *Kalendarz turystyczny*, „Turysta w Polsce”, 1934, nr 2, s. 46-47.
- Orłowicz M., *Wiadomości organizacyjne*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1938, R. III, Nr 9, s. 3-4.
- Ossendowski A. F., *Karpaty i Podkarpacie*, „Cuda Polski” 1939.
- Otwarcie Szkoły Hotelarskiej w Krakowie*, „Restaurator i Hotelarz Polski”, 1932, nr 11-12.
- Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*, Kraków 1897, t. 18.
- Pawlewski K., *Zagadnienie drogi karpackiej*, „Turyzm Polski”, nr 4, 1938, s. 8-10.
- Pawlikowski J. G., *Do czytelników!*, „Ochrona Przyrody”, 1920, nr 1, s. 5-11.
- Pawlikowski J. G., *Rozbudowa prawnych podstaw ochrony przyrody w Polsce*, „Ochrona Przyrody”, 1934, R. 14, s. 1-8.
- Pol W., *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków 1851.
- Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Urzędowe sprawozdania i komunikaty Zarządu Głównego, Sekcyj i Oddziałów P. T. T.*, „Wierchy”, 1925, R. 3, s. 287-289.
- Pro Memoria*, „Wiadomości Botaniczne”, 46 (3/4), 2002, s. 65.
- Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Kraków – Zakopane wraz z Beskidem Małym (częściowo), Babią Górą, Gorcami (częściowo), Spiszem, Orawą i Tatrami*, z. I, Kraków 1933.

Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Kraków – Krynica wraz z Wzgórzami Ciężkowickimi, Beskidem Grybowskim, Grupą Radziejowej, Grupą Jaworzyny oraz Beskidem Niskim (częściowo), z. II, Kraków 1934.

Przewodnik Turystyczno-Kolejowy: Sucha – Żywiec, Bielsko – Żywiec – Zwardoń, Bielsko – Goleszów – Cieszyn, Goleszów – Wisła – Głębcze wraz z Beskidem Małym (częściowo), Babią Górą i Jałowcem, Pilskiem, Wielką Raczą oraz Beskidem Śląskim, z. IV, Kraków 1935.

Regulamin Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, 1929.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 23 stycznia 1922 r.; wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie przepisów sanitarnych dla hoteli, pokojów umeblowanych i pensjonatów, Dz. U., 1922, nr 10, poz. 78, s. 171-172.
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności, Dz. U., 1928, nr 32, poz. 309, s. 608-609.

Rozporządzenie z dnia 23 maja 1932 r. o utworzeniu z rezerwatu w Pieninach jednostki organizacyjnej szczególnej pod nazwą „Pieniński Park Narodowy”, „Monitor Polski”, R. XV, Nr 123, 1923.

Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 9.XII.1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne. Cz.3: województwa południowe, Warszawa 1935.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 12: Województwo Krakowskie, Śląsk Cieszyński, cz. II. Śląsk Cieszyński, Warszawa 1925.

Skwarczyński J., *Rozwój sieci kolejowej pod zaborem austriackim*, „Inżynier Kolejowy”, 1926, nr 8-9, s. 215-219.

Sosnowski K., *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi. Tom I. – okolice: Krynicy – Żegiestowa – Sącza – Szczawnicy – Limanowej – N. Targu – Rabki*, Kraków 1930.

Sosnowski K., *Przewodnik po Beskidach Zachodnich od Krynicy po granice Moraw, łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi. Tom II. – okolice: Makowa – Żywca – Zwardonia – Wadowic – Bielska – Wisły – Cieszyna – Jabłonkowa*, Kraków 1930.

Sprawozdanie Zarządu Głównego PTT z działalności za czas od 1 marca 1928 do 28 lutego 1929. II Komisje Międzyoddziałowe, „Wierchy”, 1929, R. 7, s. I-XXIV.

Sprawozdanie z obrad publicznych oraz czynności Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok 1930, Kraków 1931.

Sprawozdanie z czynności i obrad publicznych Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie za rok 1931 oraz materiały do ankiety pod tytułem żupa bocheńska, Kraków 1932.

Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki (1928–1931), Warszawa 1931.

Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931. II. Komisje Międzyoddziałowe, „Wierchy”, 1931, R. 9, s. I-LXXIII.

Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 kwietnia 1931 do 31 marca 1932. II. Komisje Międzyoddziałowe, „Wierchy”, 1932, R. 10, s. I-XIV.

Sprawy turystyczno-uzdrowiskowo-hotelarskie w krakowskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej (Materiały), Kraków 1931.

Statut Ligi Popierania Turystyki, Warszawa 1935.

Statut Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego, Warszawa 1939.

Staszic S., *O ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacyi, a później Polski. Pierwsza rozprawa o równinach tej krainy; o paśmie Łysogór; o części Beskidów i Bielaw*, Warszawa 1805.

Staszic S., *O ziemiorodztwie Karpatow, i innych gor i rownin Polski*, Warszawa 1815.

Statut Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Lwów 1874.

Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Kraków 1928.

Statut Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz statut wzorowy oddziału P. T. T. (w załączniku), Kraków 1935.

Statut Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Katowicach, Katowice 1936.

Szachówna M., *Lato w zdrojowiskach polskich*, „Wiadomości Turystyczne”, 1931, nr 5, s. 5-6.

Świerż L., *Zarys działalności Towarzystwa Tatrzańskiego w pierwszym jego dziesięcioleciu (od roku 1874 do r. 1883)*, Kraków 1885.

Szkoła Hotelarska w Krakowie: sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34 i 1934/35, Kraków 1935.

Tischler E., *Die östlichen Beskiden im Gebiet des Beskiden-Vereines (von der Weichsel bis zur Babia Góra) mit einem Anhang über die westl. Beskiden und das Fatragebirge*, Schweidnitz [Świdnica] 1914.

Tokarski Z., *Zagospodarowanie turystyczne Karpat Polskich. Rozmieszczenie i typy schronisk*, „Turyzm Polski”, 1939, R. II, nr 2, s. 28-31.

Ustawa z dnia 29 kwietnia 1919 r. o organizacji i zakresie działania Ministerstwa Robót Publicznych, Dz. Pr. P. P., 1919, nr 39, poz. 283, s. 473.

Ustawa z dnia 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej, Dz. U. 1919 nr 85 poz. 464.

Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach, Dz. U. 254, Nr 31, s. 446.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880, s. 12.

Wacek R., *50-lecie Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Sport”, 1923, nr 64, s. 282.

W dorzeczu Raby: lato na letnisku, Kraków 1937.

Załącznik do statutu P. T. T. Statut wzorowy oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Kraków 1935.

Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi, „Monitor Polski”, 1931, Nr 260, poz. 364, s. 7.

Zasadnicza ustawa sanitarna z dnia 19 lipca 1919 r., Dz. Pr. P.P., 1919, nr 63, poz. 371, s. 654-657.

Wiśniewski S., *Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk*, „Turyzm Polski”, 1938, R. I, nr 5, s. 75-78.

Wiśniewski St., *Odpowiedź Min. Wyznań Relig. i Ośw. Publ. w sprawie szkolnictwa hotelowo-pensjonatowego*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1937, R. 2, nr 7, s. 7

Wiśniewski Z., *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936, R. 2, nr 5, s. 2-3.

Wyleżyński A., *Znaczenie gospodarcze Zaolzia*, „Inżynier Kolejowy”, 1938, nr 12, s. 483-488.

Zakrzewski L., *Przewodnik sentymentalny po linii kolejowej nr 104 Chabówka – Nowy Sącz. Cz. 1. Zarys dziejów linii*, Nowy Sącz 2024.

Prasa

„Inżynier Kolejowy” 1924–1939.

„Polska Zachodnia” 1926–1939.

„Przegląd Turystyczny” 1925; 1927–1928; 1932–1939.

„Restaurator i Hotelarz Polski” 1926–1933.

„Słońce: turystyka, krajoznawstwo, uzdrowiska, letniska, sport” 1930.

„Turysta” 1927–1928.

„Turysta w Polsce” 1935–1938.

Opracowania

Alexandrowicz S. W., , *Walery Goetel (1889–1972)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego”, 1973, Vol. XLIII, z. 4, s. 555-568.

Alexandrowicz Z., (red.), *Geochrona Beskidu Sądeckiego i Kotliny Sądeckiej*, „Studia Naturae”, t. 42, Kraków 1996.

Alexandrowicz Z., Poprawa D. (red.), *Ochrona georóżnorodności w Polskich Karpatach*, Warszawa 2000.

Alexandrowicz W., *Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta*, „Studia Historiae Scientiarum”, t. 16, 2017, s. 201-238.

Bański J., *Granice w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji*, „Przegląd Geograficzny”, 2010, 82(4), s. 489-508.

Barwiński M., *Łemkowszczyzna jako region etniczno-historyczny*, w: *Region i regionalizm w socjologii i politologii*, red. A. Pawłowska, Z. Rykiel, Rzeszów 2012, s. 136-151.

Bissaga T., *Geografia kolejowa Polski z uwzględnieniem stosunków gospodarczo-komunikacyjnych*, Nr 9, Warszawa 1938.

Boogs W. S., *International Boundaries. A study of Boundary Functions and Problems*, New York 1940.

Bund J., *Rozwój kolejnictwa Małopolskiego w okresie 80-lecia (1850–1930) działalności krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej oraz przebieg starań o wykonanie Ustawy Koerberowskiej o budowie dróg wodnych*, Kraków 1930.

Chorabik T., *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 6, Kraków 1938.

Chorabik T., *Ruch wypoczynkowy w sezonie zimowym w wojew. krakowskim (od 1. XI. 1937 do 31. III. 1938)*, „Turysta Polski”, 1938, R. I, Nr 9, s. 134-137.

Chorabik T., *Sezon letni 1938 w ruchu uzdrowiskowo-letniskowym w województwie krakowskim*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 15, Kraków 1939.

Ćwikła L., *Działania Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Polsce w latach 1918–1939 na rzecz rozwoju szkolnej turystyki wycieczkowej*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2022, t. XXXII, nr 2, s. 25-39.

- Doktor M., Miśkiewicz K., Welc E., *Geopark „PIENINY” – podstawy tworzenia, dziedzictwo geologiczne, korzyści regionalne*, „Prace Pienińskie”, 2017, t. 27, s. 5-39.
- Dylewski A., *Historia polskich kolei*, Warszawa 2022.
- Dylikowa A., *Geografia Polski. Krainy geograficzne*, Warszawa 1973.
- Dynowska I., Maciejewski M., *Dorzecze Wisły. Część I*, Warszawa – Kraków 1991.
- Dziadzio P. S., Matyasik I., *Środowisko sedymentacji i korelacja geochemiczna dolnooligoceńskich utworów z obrębu jednostek dukielskiej i grybowskiej*, „Nafta-Gaz”, R. LXXIV, nr 6/2018, s. 423-434.
- Fedorowicz Z., *Fauna polska w dziełach o. Gabriela Rzączyńskiego T. J. (1664–1737)*, „Memorabilia Zoologica”, T. 16, Wrocław 1966.
- Flis J., *Słownik szkolny. Terminy geograficzne*, Warszawa 1994.
- Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2006.
- Goetel W., *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, „Wierchy”, 1936, R. XIV, s. 129-168.
- Hanik D., *Stan dróg i kolei w Karpatach na odcinku polsko-czechosłowackim (1918–1939)*, w: *Galicyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013, s. 95-110.
- Harasimiuk K., Rodzoń J., *Geografia Polski. W kraju ojców*, Lublin 2004.
- Henkiel A., *O pochodzeniu rzeźby polskich Karpat Fliszowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia”, Vol. 32/33, (1977/1978), s. 1-35.
- Henkiel A., *Rzeźba strukturalna Karpat fliszowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia”, Vol. 32/33.
- Hess M., *Piętra klimatyczne w Polskich Karpatach Zachodnich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXV. Prace Geograficzne”, z. 11, Kraków 1965.
- Ilowiecki St., *Powiat limanowski*, Limanowa 1936.
- Jackowski A., *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939). Zarys działalności dydaktycznej i naukowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. 1992, Prace Geograficzne, z. 89, s. 39-59.
- Jackowski A., Soljan I., *Wincenty Pol „ojciec” nowożytnej geografii polskiej*, w: *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, red. A. Jackowski, I. Soljan, Kraków 2006, s. 51-96.
- Jaguś A., *Charakterystyka regionalna Pienin na potrzeby terenowej edukacji przyrodniczej*, „Inżynieria Ekologiczna”, Vol. 41, 2015, s. 46-60.
- Janowski M., *Karpaty. Opowieść o pewnych górach*, Kraków 2025.

- Kachel J., *Galicja na torach – czyli kolejowa historia Podbeskidzia*, Łódź 2013.
- Kaliński J., Liberadzki B., *Zarys dziejów transportu lądowego w Polsce XIX i XX wieku*, Warszawa 1974.
- Kapłon J., *Kształtowanie się struktur organizacyjnych Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, w: *Z dziejów Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873–1950). Studia i materiały do dziejów turystyki górskiej*, t. I, red. W. Wójcik, A. Kurek, Kraków 2016.
- Kapłon J., *Budowa ścieżek i znakowanie szlaków turystycznych przez Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w latach 1873–1950*, Kraków 2024.
- Kargol T., *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje – ludzie – polityka gospodarcza*, Kraków 2003.
- Kawalla-Lulewicz I., „Pociągi popularne” jako forma turystyki kolejowej w dwudziestoleciu międzywojennym, „Zeszyty Naukowo-Techniczne Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji w Krakowie. Seria: Materiały Konferencyjne”, 2017, Nr 3(114), s. 45-59.
- Kiełbicka A., *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (1850 – 1950)*, Kraków 2003.
- Klimaszewski M. (red.), *Geomorfologia Polski. Polska Południowa. Góry i wyżyny*, t. 1, Warszawa 1972.
- Kondracki J., *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1978.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 1998.
- Krygowski W., *Górska Odznaka Turystyczna. Początki – rozwój – zadania*, Warszawa – Kraków 1985.
- Krygowski W., *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Warszawa – Kraków 1988.
- Kucharski A., <Grand Tour> Tomasza, Michała i Marcina Zamoyskich z przełomu XVII i XVIII wieku, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2015, t. 33, nr 2, s. 73-101.
- Kulczycki Z., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1968.
- Kusiński W., *Stanisław Marian Leszczycki (1907–1996)*, „Prace i Studia Geograficzne”, 2008, T. 40, s. 195-216.
- Książkiewicz M., *Budowa geologiczna Polski. Tektonika. Część 3 – Karpaty*, t. IV, Warszawa 1972.
- Labus L., Labus K., *Podstawy geologii strukturalnej i kartografii geologicznej*, Gliwice 2012.
- Leszczycki S., *Komunikacja autobusowa w województwie krakowskim*, Warszawa 1930.

- Leszczycki S., *Łemkowszczyzna*, „Turysta w Polsce”, 1935, R. 1, nr 4, s. 4-5.
- Leszczycki S., *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, w: „Zagadnienia gospodarcze Śląska. Odczyty i rozprawy”, z. 10, Katowice 1937.
- Leszczycki S., *W sprawie ustawy letniskowej*, „Turysta Polski”, R. 2., Nr 2, 1939, s. 21-24.
- Leszczycki S., *Uzdrowiska Polski. Ich rozmieszczenie oraz rozwój w latach 1921–1938*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, 1939, z. 21, Kraków 1939.
- Leszczycki S., *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, „Prace Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, T. V, Warszawa 1939.
- Leszczycki S., *Stanisław Marian Leszczycki. Życie na przełomie 1907–1990*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1991, nr 3, R. 36, s. 7-54.
- Lewan M., *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Kraków 2004.
- Lewicki S. A., Orłowicz M., Praschil T., *Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi*, Lwów 1912.
- Lewkowicz Ł., *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, „Sprawy Narodowościowe”, 2014, nr 45, s. 125-136.
- Merta-Staszczak A., *Ochrona zabytków, przyrody i krajobrazu w warunkach reformy rolnej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków”, 2020, nr 1, s. 111-129.
- Leńkowa A., *Władysław Szafer*, Warszawa 1980.
- Lijewski T., *Rozwój sieci kolejowej w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 5, Warszawa 1959.
- Łotocki J., *Hotele i pensjonaty jako przedsiębiorstwo*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 23, Kraków 1939.
- Magiera E., *Zjazd kół krajoznawczych młodzieży w Polsce w pierwszej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2019, nr 41, s. 97-112.
- Magiera E., *Działalność Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej w Polsce okresu międzywojennego*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, 2020, nr 2(11), s. 220-238.
- Mianowski H., *Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Rozważania na czasie*, Kraków 1934.

- Mianowski H., Leszczycki S., *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Referat Izby Przemysłowo-Handlowej oraz Polskiego Towarzystwa Balneologicznego w Krakowie wygłoszony na konferencji Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu w dniach 8 i 9 czerwca 1933 r.*, Kraków 1934.
- Midowicz W., *Babia Góra. Monografia turystyczna*, Żywiec 1930.
- Midowicz W., *Znakowane szlaki Beskidów Zachodnich i Pienin (zarys historyczny)*, Kraków 1980.
- Mielcarek A. J., *Podział terytorialno-administracyjny II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Warszawa 2008.
- Moskała E., *Historia schroniska na Jaworzynie Krynickiej*, Kraków 1970.
- Moskała E., *Schroniska PTT w Karpatach Polskich*, Warszawa – Kraków 1980.
- Moskała E., *Schroniska górskie PTTK w województwie nowosądeckim. Rejon Babiej Góry – Beskid Wyspowy – Gorce – Tatry – Pieniny – Beskid Sądecki – Beskid Niski*, Warszawa – Kraków, 1987.
- Mucha J., Dąbek N., *Obiekty sakralne przy Głównym Szlaku Beskidzkim*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2013, 24(1), s. 5-26.
- Niewczas M., Zaborniak S., Szmyd Ł., *Historia turystyki w Polsce przed 1939 r. Tom I – Tradycje, prekursorzy, prawo, szlaki i upowszechnianie*, Rzeszów 2017.
- Orłowicz M., *Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1938, z. 4.
- Orłowicz M., *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław 1970.
- Parusek J. B., Stachurska-Swakoń A., *Zarys historii badań botanicznych i mikologicznych Babiej Góry*, „Studia Historiae Scientiarum”, nr 22, 2023, s. 473-507.
- Paryski W. H., hasło: Pawlikowski Jan Gwalbert Stanisław Henryk, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXV/3, z. 106, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 444-446.
- Paryski W. H., *Mało znany Feliks Pławicki*, „Prace Pienińskie”, 1991, z. 3, s. 28-31.
- Piekalkiewicz J., *Drugi powszechny spis ludności w Polsce*, Warszawa 1932.
- Płocka J., *Turystyka. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.
- Podworski S., Orłowicz M., Lenartowicz S., et. al., *Turystyka w życiu gospodarczym*, Warszawa 1933.
- Pol W., *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków 1851.

- Quirini-Popławski Ł., *Infrastruktura noclegowa dla turystyki kwalifikowanej w latach 30. XX wieku na obszarze Karpat Wschodnich (w granicach II Rzeczypospolitej)*, „Prace i Studia Geograficzne”, 2018, t. 63(3), s. 47-68.
- Radecki W., *Parki narodowe w systemach prawnych ochrony przyrody polskim, czeskim i słowackim*, „Ius Novum”, t. 8, Nr 4 (2014), s.11-33.
- Radwańska-Paryska Z., Paryski W. H., *Encyklopedia Tatrzańska*, Warszawa 1973.
- Rams K., *Wyższa Szkoła Hotelarska w Krakowie – kuźnia kadr branży pensjonatowo-hotelowej w międzywojennej Polsce*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”, t. 17, 2024, s. 145-164.
- Rehman A., *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizyczno-geograficznym. Część pierwsza. Karpaty*, Lwów 1895.
- Rudkiewicz W., *Badania nad uzależnieniem ruchu turystycznego w Pieninach od warunków klimatycznych*, „Turystyka Polska”, 1938, R. I, nr 3, s. 6-8.
- Sadowski P., *Gmina Lubień. Przyroda, dzieje, kultura*, Kraków 2016.
- Siwek M., *Krakowskie czasopisma turystyczne w latach 1918 –1939 (charakterystyka zawartości)*, „Zeszyty naukowe”, 2015, t. 8, r. IV, nr 2, s. 125-140.
- Soja M., *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*, Kraków 2008.
- Sosnowski K., *Beskid Zachodnie*, „Polska, ziemia, człowiek”, t. 5-6, Kraków 1924.
- Stankiewicz R., Wieczorek E., *C.K. Kolej Transwersalna (k.k. Galizische Transversalbahn, GT)*, Rybnik 2009.
- Starkel L., *Charakterystyka rzeźby Polskich Karpat (i jej znaczenie dla gospodarki ludzkiej)*, „Problemy zagospodarowania ziem górskich”, 1972, t. 10, s. 75-150.
- Stegner T., *Historia turystyki: Polska i świat*, Gdańsk 2016.
- Szafer W., *Parki Narodowe w Polsce*, Kraków 1929.
- Szczerbiński P., *Pod znakiem żubra. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 11-25 lipca 1935*, Warszawa 2025.
- Szeliga A., *Kazimierz Sosnowski (1875–1954)*, Kraków 2017.
- Tałuć K., *Prasa polska okresu międzywojennego o turystyce masowej*, „Góry – Literatura – Kultura”, 2020, Nr 14, s. 223-238.
- Tarnowska A., *Rozwiązania instytucjonalne w zakresie ochrony przyrody II RP*, „Przegląd prawa ochrony środowiska”, 2024, nr 4, s. 57-81.
- Terpińska J., *Górskie Klimaty*, Kraków 2002.
- Thiel K. (red.), *Właściwości fizyko-mechaniczne i modele masywów skalnych Polskich Karpat Fliszowych*, Gdańsk 1995.

- Waprzko J., *Pieniński Park Narodowy – cenny krajobrazowo i przyrodniczo*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, 2019, T. 9, s. 137-142.
- Warszyńska J. (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Kraków 1995.
- Waśkowska-Oliwa A., Krobicka M., Golonka J., et. al., *Stanowiska najstarszych skał osadowych w polskich Karpatach Fliszowych jako obiekty geoturystyczne*, „Geologia”, 2008, t. 34, z. 3/1, s. 83-121.
- Wąsowicz U., *Feliks Rapf (1891–1972)*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, T. 5, 1996, s. 285-292.
- Wilczek Z., *Fitosocjologiczne uwarunkowania ochrony Beskidu Śląskiego (Karpaty Zachodnie)*, Katowice 2006.
- Wilgat T., *Rozmieszczenie przemysłu pensjonatowo-hotelowego w Polsce*, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, z. 22, Kraków 1939.
- Wilk A., *Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności lemківskiej na terenie powiatu nowosądeckiego w latach 1900–1947*, „Studia Geohistorica”, 2020, Nr 8, s.58-77.
- Witkowski A., *Podatek od lokali w Polsce międzywojennej do 1936 r.*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 2013, nr 19, s. 313-348.
- Wolski D., *Rozwój regulacji dotyczących turystyki górskiej w Polsce*, w: *Prawne aspekty podróży i turystyki - historia i współczesność: prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, Kraków 2018, s. 571-591.
- Wójcik Z., *Polsko-czechosłowackie powiązania w działalności Walerego Goetla (1889–1972)*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2015, 1(8), s. 178-191.
- Wójcik Z., *Walery Goetel (1889–1972). By w góry było po co chodzić. O turystyce, parkach narodowych i sozologii*, „Pro Memoria”, Kraków 2019.
- Zaborniak S., I. Pezdan-Śliż, M. Niewczas, *Historia turystyki w Polsce przed 1939 rokiem. Tom V: Schrony, schroniska, domy turystyczne i wycieczkowe w Beskidach Zachodnich*, Rzeszów 2017.
- Zachuta L., Zdebski A., *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (1850–2000). Monografia jubileuszowa z okazji 150 rocznicy powstania Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie*, Kraków 2000.
- Ziemońska Z., *Stosunki wodne w Polskich Karpatach Zachodnich*, „Prace Geograficzne”, 1973, nr 103.

Netografia

Arvaniti J., Chodkowska A., Krajewska H., et. al. (red.), *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk nr 57*, Warszawa 2016, online: https://archiwum.pan.pl/images/wydawnictwa/biuletyn57_wiev.pdf, (dostęp z dnia 23.12.2025 r.).

[Hasło]: Faecher Stanisław, [w:] *Wielka Encyklopedia Tatrzańska*”, online: <https://z-ne.pl/t,haslo,1125.html>, (dostęp z dnia 28.08.2024 r.).

[Hasło]: Mastrycht, w: *Encyklopedia Dinozaury.com*, online: <https://www.encyklopedia.dinozaury.com/wiki/Mastrycht>, (dostęp z dnia 01.02.2024 r.).

[Hasło]: Senon, w: *Słownik Języka Polskiego (SJP)*, online: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/senon;5495841.html>, (dostęp z dnia 03.03.2024 r.).

[Hasło]: Tyton, w: *International Chronostratigraphic Chart (Międzynarodowa Komisja Stratyfrazji)*, online: <https://stratigraphy.org/ICSchart/ChronostratChart2012.pdf> , (dostęp z dnia 03.03.2024 r.).

[Hasło]: Prof. Ludomił Korczyński, [w:] *In memoriam (Lista Pamięci)*, online: https://in-memoriam.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_iqXS3KIq9Mfb&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column3&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3&osoba=140320329, (dostęp z dnia 28.08.2024 r.)

Kozik A., [hasło]: Gabriel Rzączyński (1664–1737), *Bestiariusz*, online: <https://laboratorium.al.uw.edu.pl/bestiariusz/biogramy/gabriel-rzaczynski-1664-1737/>, (dostęp z dnia 27.12.2025 r.).

Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej (MAPSTER) – ze zbiorów Archiwum Map WIG, WIG – zmiana granicy Polski z Czechosłowacją 1:100 000 [1938]: 5 Orawa, Sucha Góra i Głodówka, online: <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11764435>, (dostęp z dnia 31.03.2025 r.).

Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej (MAPSTER) – ze zbiorów Archiwum Map WIG, mapy topograficzne i turystyczne (polskie): Śląsk Zaolziański. Szczegółowa mapa z opisem 1:320 000 [1938], online: <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11785356>, (dostęp z dnia 14.04.2025 r.).

Mapa Beskidów Zachodnich, Państwowy Instytut Geologiczny, online: <https://geologia.pgi.gov.pl/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=8d14826a895641e2be10385ef3005b3c>, (dostęp z dnia: 20.01.2024 r.).

„Orli Lot” Leopolda Węgrzynowicza, patrioty i krajoznawcy z Beskidu, w: *HistoriaDobrej.pl*, online: <https://historiadobrej.pl/orli-lot-leopolda-wegrzynowicza-patrioty-i-krajoznawcy-z-beskidu/>, (dostęp z dnia 11.12.2024 r.).

Zaremba M., *Nasz patron. Profesor Feliks Rapf (1891–1972)*, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Oddział „Beskid” w Nowym Sączu”, online: <https://pttns.pl/patron-ptt-o-beskid/>, (dostęp z dnia 19.05. 2024 r.).

58 lat temu zmarł prof. Leopold Węgrzynowicz, etnograf badający kulturę ludową Beskidu Wyspowego, w: Limanowa.in, online: [https://limanowa.in/aktualnosci/58-lat-temu-zmarl-prof-leopold-wegrzynowicz-etnograf-badajacy-kulture-ludowa-beskidu wyspowego/42438#goog_rewarded](https://limanowa.in/aktualnosci/58-lat-temu-zmarl-prof-leopold-wegrzynowicz-etnograf-badajacy-kulture-ludowa-beskidu-wyspowego/42438#goog_rewarded), (dostęp z dnia 11.12.2024 r.).